Srpski
N.S.7
539958
1. S. 52
AP
56
S672
knj. 7

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 1. — 1 Септембар, 1922.

EL SENTIMIENTO TRAGICO DE LA VIDA.

(БЕЛЕШКЕ ЈЕДНОГ ИРСКОГ УТИЛИТАРЦА).

I

Несправан за проблем!

Када сам хтео да живим, ступао сам у крешева, често без размишљања, пао сам, или сам био оборен, разочарао сам се. Када сам хтео да се снађем у животу, напокон сам пронашао, са много патње и горчине, да сам *несправан за проблем.*

Ја бих опет хтео да живим, да ускрснем, ако покојници могу да ускрсну. Нагнут над прозором небодера у велеград, често са потресним вртоглавицама у себи, осећао сам да се моје мисли комешају као кола и трамваји на улици кроз дане највеће журбе. Нека сабраћа зато показују прстом на мене, и кажу: Он је полудео.

Могуће да ни то није сасвим истина, ако верујем трзајима своје измрцварене душе.

II

Чини се, или се чинило, човеку више пута у животу, да је слободан у својим делима, или да има неке изборе. Он се налазио пред раскршћима. Али дође тај дан, донесен од тајанственога живота, када човек увиди да је његов пут судбоносан и да не може иначе. Он мора да се у извесноме тренутку сруши као оџак на земљотресу. А дотле, дани су избројани, пут је одмерен, све се креће у некоме кругу без изласка, руке су сапете несломивим синџирима. И човек би тада да заплаче од своје трагике, да има мекше срце.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

Ствари иду овако:

Седим у кафани, за столом, или лежим код куће, преваљен преко кревета. Долазе знанци и говоре ми, али небитне, незначајне ствари. Ниједна ме реч не дира. То нису речи од срца ни од душе. Не улазе у ме. Не видим да пате моји знани, чулни људи са узбудљивим месом. Говоре ми знанци много, много ствари којих не могу да разумем. Ја радије помишљам да је на пољима ветар, да се гране тресу, или стакла звуче; или онда опет маштам о неким морнарима што једре, једре негде далеко под тропским морима. Не знају добри пријатељи тајни моје душе. Или их не маре: не поклапамо се сасвим. Они мисле да ме забављају оне ствари које ме не забављају као карте, игранке, салони, тоалете. Не, моји добри, ствар није у томе. Важно је да к мени дођете као људи к човеку, да се наша срца братски споразумеју, и чак да ми дате нешто за мозгање, за млевење, као зрна у млин, као гроздове под жрвњеве. Не знају пријатељи да ме не занима ни слава ни част, па ни чајеви, ни смокинги. Верујте ми, и моје је срце помало отврднуло (поред других срдаца од тунгстена), али каткада бих да заплачем од тога: што је свету тако тешко наћи братску или сестринску душу, што се тако тешко споразумети од срца к срцу. А ништа не би било природније. Као загрљај двају чемпреса, као приближење двају голубова, душа би се морала наћи с душом. Када тога нема, мени разговори или одломци разговора ударају у бубњиће као неразумљива кинеска музика. Или макар европска музика које не препознавамо без програма. Све ми је онда страно, непознато, загонетно, као нерешиви хјероглифи или далеки источни идеограми. Један је понор у мени. Али ево други много већи понор око мене; а тај ме дели од људи што говоре о спољашњим и пролазним стварима, о блеску и варљивим сенкама.

Приближите се, људи, мојој самоћи, па онда да говоримо! — Или, боље, немојте, јер ме страх да се опет нећемо разумети.

III

Не знам да је икада ико живео, или хтео да живи за душу, као што сам ја хтео да живим. Па чак и живео. Не говорим о делима, о снази; али о вољи, о добрим намерама,

о срцу, о осећању. Па како се то свршило? Хладним стискањем руку. Тако је увео најбољи венац моје вере. (Ја кажем вере, а о религији не говорим.)

Данас сам тврђи. Знам колико су људи себични. Ја свеједно мислим да је доброта, душевност, самилост прва људска врлина. Ја нећу да се женски разнежавам. Али ја знам да бедник данас можда пати много горе него је патио Христос. Требао би, мислим, један нови Буда да се јави у Европи и да окорелом нараштају отвори очи за наше пороке. — Знам и то да патње јачају и окрепљују. Но патње до неке мере. Али мени срце пуца када видим како страдава модерно човечанство, изобличено радом или измрцварено ратом. Ја знам да је рад свет и да је он права снага човекова. Али наш је рад данас напоран и убиствен; а рат и није друго него затор људскога рода, гори од губе и од куге. Благо мртвима! Али видети рањенике, инвалиде, болеснике! Све жртве рата, са изгладнелима, сирочади и удовицама: онда човек зна како људско друштво само уништава и разара оне лепе снаге што их је дала природа.

Плакали су људи над рушевинама катедрала. Мене, до душе, уцвељују и ишчупана стабла; ја знам поготово да је нелепо рушити споменике рада. Али што да кажем када видим изнакажену, или безнадно упропашћену, саму живу људску лепоту?

IV

И ја сам један од путника које је живот преморио. Али нећу да кажем да не дугујем патњи ниједно Добро. Све противно од тога.

Патња ми је даровала дубоку скромност и многе озбиљне духовне дарове. Дала ми је снаге да лако живим у самоћи, као и ону да прегарам много површних ствари. На један виши степен она је одуховила моју савест. Дала ми је напокон вишу мудрост од сазнања своје властите унутрашње густоће, чврстоће, пуноће и обима. Ја сам данас човек који познаје своје границе. Па макар постојала и жеља: Изаћи одатле!

Као са лапис-лазули, изгорео сам на ватри патње неколико нездравих милиметара своје плоти. Изгледа да је бол пројаснио и протањио моју нечисту крв. Јер је било нешто нездраво и отровно, грозничаво и заразно у мојој крви. Не

знам одакле је то дошло, али сам се с тиме родио. Патња је изгорела у свети пламен много мојих црних похота, непризнатљивих жеља и гадних чежња. Она је мене свела у праву душевну чистоћу. Ако једном будем могао да будем чисто врело, благодарићу искушењима. У свакоме случају, сматрам да данас нисам какав прљав градски канал или улични поточић.

Колико је она изгорела стокова моје делатности! Колико сам се настојања због ње одрекао! И колико ме је, некада, одвратила од природе, од језера и од мора! И колико сам, због ње, кричао о својем Ја, о својој „души!" — Али ми је дала, кроз сва искуства, данас ту насладу да желим само доброту свежега леба, сасвим једноставан кревет, обично здравље, и, рецимо, један зелени балкон под бршљаном.

V

Ја знам да ће индивидуализам да одвоји човека од човека, срце од срца. Бојим се тога. Ја знам да је рад појединца, напокон, користан само у заједници и за њу. Ја знам да је најлепше саосећати, раздавати се, сарађивати, не само цветати него и доносити плодове.

Али ја не знам да ли су ми само закони корисни и да ли ће сама правила и засаде разума да препороде људски род. Ја се питам не постоји ли наддужности Светиња, не више теолошка ни метафизичка, но лепа и поштовања достојна Светиња оних који не могу да повреде реда, али су, и јер су, поврх њега.

Ја не знам је ли срце рекло своју последњу реч.

Ја мислим да није.

Не знам да ли етика сва може да се искаже у речима и ставкама.

Мислим да је то за сва времена немогуће.

VI

Што нас идеалисте и људе чиста срца премара, то је у првоме реду питање леба. Не да се не може, али је непријатно од милости живети. Сваки од нас треба и хоће да свој леб заради знојем и жуљевима. Али је трагедија што нас огорчена борба за сухи лебац лишава свих добара душе. Јер је и култура наслада ; а бити лишен културе значи патити једну несрећу.

Не ради се о раскоши ни разбацивању. Не ради се о разметању. Но о томе да се храни тако да се може мислити и радити. Тешко је то када се у сну снива о добрим јелима. Организам постаје болестан; а мозак у првоме реду.

Кронична глад, то је већ казано, смањује снагу у борби за опстанак; а умањена снага само појачава кроничну глад. — Тако, ако акутна глад даје брже, грозничаво било ритму човечанства, кронична глад га разбољује и одраћа. Кронична глад ураћа великом бедом пролетаријата; она води на путеве где нема ослобођења, у мрак разума, у поживотињење. — Мисао треба хране: она хоће да је организам засићен.

Дотле су други организми презасићени, и боре се само за трбух и чулна уживања. Одатле антагонизам класа; и нада у побољшање друштва кроз правилно схваћање социализма.

Не дакле да живимо да једемо. Ни чак да једемо да бисмо живели. Но напросто да би, задовољењем потреба, дух човечји могао да оствари своју праву лепоту у свету.

VII

Поред глади, велика мука: *Љубав.*

Љубав и жена.

Но ни љубави нема без обезбеђена леба. Економски чинилац претеже над свима и сапиње еротику.

Младић живи у обмани да је само једна жена за њ створена; он верује у неки предодређени склад. Све док га животно искуство не подучи да је број жена достојних вољења велик; да треба знати одабрати. Код тога избора, поред срца, и симпатије у првоме реду, и разум врши своју улогу, позивом на заједницу идеала.

Но када човек не може да воли, када му је одузета могућност да изрази срце, он јаче осећа синџире опстанка. Он сматра онда да су туђа уживања краћа и отимачина; да је жена у туђем загрљају њему украдена.

Данас више не тражимо у жени пуко средство и оруђе уживања; но оно што се каже: другарицу. Поред телесне лепоте, тражимо у њој *Душу;* то јест, да нас разуме, да нас прати на умним шетњама, да саосећа са нама. Да није туђа нашем унутрашњему животу. Но да има и заједничких идеала.

Истина је да тражимо лепу жену. Али не тражимо само лепоту у њој. Тражимо сродност срца и духа, истинско при-

јатељство, нешто што нас веже изван свих чулних спона. Не тражимо богатства које би нас заробљавало, можда доводило у подређен или недостојан положај. Један разум, свакојако. И онда пет прста, који су врело свакога чуда. Али у првоме реду: тражимо у жени један део себе, који ће да нам дозволи да дођемо до својега потпуног облика, да будемо, заједно, једна Целина. И онда да отворимо врата на све свемире и на све неизмерности.

VIII

Живот протиче у свакоме тренутку поред нас, не можда увек као пурпурна епопеја (то је одвише свечано), но као роман, шарен и заплетен роман. Ми чулно оваплоћени имамо страсну тежњу да га са своје стране обогаћујемо и улепшавамо, а он нам то враћа својом лепотом и богатством.

Неисказиви живот. Неописиви живот. Оно што бих рекао: живот без дефиниције. Ја га овако мотрим из прикрајка камо допиру само његови потмули и угушени звукови, одрази његових јаких удара; а он ми је одавле сложен и бесконачан као, у његову тајанству, шум мора чут из некога летњиковца на сињем мору са белим рубом.

Живот нам доноси, у непрестаним наносима, најбоље идеје и појмове, редом и најлепша осећања, са својим изненађењима и са својим потресима. А, када није пуст и празан, он, поред свега трагизма, прима у себе сав *majestuoso* лепе музикалне фразе што је, у себи, певушим са оркестром, дигнувши очи у неку далеку тачку.

Хоће ли икада да устану у мени закржљале моћи моје бити? — Тако се питам, ослушкујући унутрашњу музику са надахнутим тоновима: одвијајући филмске призоре овога романа. — Али ево видим да моје снаге спавају у мени и да ће да се пробуде.

Вребају у животу, до душе, на свакоме кораку опасности и заседе; али наша несвесна Воља бди у нама као добри геније. Макар да сам се родио под несрећном звездом, мени се чини да заронити у живот значи као полетети прама млечним стазама — у азурне бесконачности.

Ја честитам овде свакому животу, чак и трагичному, када има, и после више миљоказа, хероичке задатке. Он ми зато из прошлости враћа одсеве пожара и, онда, јаке пламенове у даљини.

IX

Имаде тако чудесних тренутака када се из свих кутова и углова стане објављивати Прошлост. Улице, трговi, раскршћа, све почиње да поново живи неким старим и бившим животом. Дижу се многе потопљене визије, ишчезнуле успомене. И човек тада мисли да може да ускрсне древнога Себе. Трагови година се бришу, а стари живот бива успостављен. Опстанак прима једну страснију и значајнију боју: више жара.

Што ја видим, груди моја, у овим повраћеним урама?

— Једну крв нечисту која се морала лечити ранама.

Ране прате оксигеном и јодом лечене.

Срце које је пало у парампарчета, и крвљу пошкропило зле углове где пас диже ногу.

Змију која ме ујела више пута, и умрла од својег уједа.

Знанце којих више готово не препознајем кроз маглу.

Моје ноге које се не држе равно, као да сам јутрос изашао из тамнице, или се добро напио вина зеленике.

И руке које „жму“, жму, а онда охлађују.

Много жена под копреном коју не марим да скидам. Да се не изгуби тајанство.

Па стабла, стабла, стабла. Читава шума стабала.

И ево, објава прошлости умножава трагику живота. Ја знам да је сунце једнако као када сам, у детињству, први пут угледао пучину; али мени су косе седе, и моја рука дршће. Између мене и прошлости само време, али то је време већ — смрт и будућност.

Тек данас време осећам и као мутну реку, набујалу од киша, у којој се без успеха борим са леденим таласима. Када изађем на крај, требаће дуго да осушим своје прокваšене гњате и одморим своје прозебле кости.

X

Када увече у грозници, спустим главу на јастуке, ја примећујем усред ноћи на зиду две девојке о каквима говоре само стари елзевири. Слика настаје услед игре уличног светла кроз моје прозоре, али је сваке ноћи једнака. Две књегињице са бујним и уређеним косама под накитом главе, као два божја керубина, одевене као мушкарци. Дечачка одела прекрита сребром и срмом блистају се као оклопи на њима; услед ускога руха њихово тело изгледа сувље, а храбри наступ буди

у сањару крваву еротску жељу. Једна је затакнула кратак мач за појасом, и ја се сећам крвожедне Виолантe што их „бираше младе и лепога телесног устројства...“ Када је човек врло болестан и нема способности да суди, осваја га нека луда жеља да им понуди своју пожртвовну крв. Но ја ипак волим да заспим не мислећи на њих, јер нисам рођен да будем заставник предаја и за ме није suivre-être, и немам телесних предности Годоја.

Но зато ми се ноћас у сну јавила снажна скандинавска девојка, Норвешкиња, са мање морбидесе, али више природнога здравља. Њене косе нису биле тако испуњене нежним тоном, али зато су биле опет неисказиво пуне живота. И сањао сам да је грлим као луд. После толико идеала ботичелијевских и прерафаелитских мени се учинило да сам за сва времена промењио своју естетику жене: тако ме освојила ова лепота плодна као земља. Али и то је био *Lebensgier* који ме оставио при освиту.

Само о нашим српским девојкама из народа нисам ништа сањао: толика је истина да нас мислиоце привлачи само прошлост и даљина и да је нужно да се буде фантаста када борац хоће да је чист и сам.

XI

Знате ли дане када су у кафани главе погнуте, а преко столова прелеће тихо и тајно опасно шапутање? Ја сам много црних вечери, у време тегобних пореза живота, прислушкивао овај загонетни кафански жамор.

Као да се ту примају судбоносна решења где ће опет главе да падну или да се крв зарумени улицама. Ја сам овако више пута кроз мигове, погледе, шапат, додире и неку опојност жутога дима био сведок настајања блиске Повести пуне крви и суза. Био сам у кафанама и на ручиштима онда када је у свим срцима и душама потајно и љуто врело, врело.

Киптело је као у котлу.

Душе су нешто исевале, — мрак? светлост? обману? истину? — само знам да су се ноћима палила светла. Друга, но лампиони и жаруље. Електрицитет погледа, магнетизам срдаца и чула, радиоактивитет настројења.

Како је то већ далеко и окружено, као ореолом, неком мистичком маглом! Нимбуси митике. Но и ти се дани каткада

враћају. Ја опет видим оне нервозне стискове руку, нејасне, тешке погледе, и ону мрачну узбуђеност која се не исказује речима, но само трагиком геста и покрета.

Ирска земљо! Русијо! Европо! Свете!

Предвечерја испуњена стрепњом и слутњом. Многи су од ондашњих пријатеља отишли у смрт, херојску или свакодневну, други, у мрак, у заборав, у туђину, у даљину, бог зна камо. Неке је чак гужва избацила на прве врхове савремености. Ја сам се враћао на иста места, столице или канапее, али нисам за шахом и ликером налазио истих играча. На пољу је често урликао ветар, тресао стаблима, куцао у стакла, и боно, боно бугарио. Ветар је био велики оркестар ових трагичних дана историје.

Ветар! ветар! страх ме је да ћу опет чути његова бесна дувања, што језде као помамни атови, док ми прегибамо главе и сами дувамо, дувамо као музички меси.

Махнити Ураган, а од нас људи остаје само једно големо гробље у рушевинама на којима завијају и круже стари, легендарни гаврани.

XII

Јакост живота, неизмерна: ја је осећам, ја је, да тако кажем, њушим, често бруталну као оштри мирис неких тргова на којима се устављају низови фијакера.

Но опет знам: ма колико био јак неки филозофски систем или наша вера у њ, голи живот ће свеједно да буде јачи и да победи.

Због тога ми се опет чини да су живот, љубав, самилост, правда јачи и већи од било које засаде или система.

XIII

Велика беда што не може да се ради! Вредност рада човек најбоље осећа онда када је лишен слободе да ради. Колико је ту изгубљених ура и дана, патња душе, неупотребљених корисних сила, отровне доконице испуњене црним и опасним мислима, изгарања своје личности! Колико је ту човек времена изгубио за усавршење своје душе, лепоту својега духа, богатство своје унутрашњости, ојачање својега мозга, и протањење својега живца! Одузети човеку моћ и слободу да ради и ствара значи упропастити га, отети му најлепше наде и моћи живота, јер богатство и плодност није

у мртвим стварима, него у животу, у човеку, у човекову раду.

Једна ниска средина ужива у томе да уништава наше радне способности, или да их примењује ни на какве, или ништавне или недостојне, сврхе. Права је средина само она која упућује човека на користан и смислен рад, на рад који он воли, због којега цени и сам живот.

Одузети човеку могућност слободног избора рада, спречити му да се посвети по својим склоностима, значи одузети му најлепше лице живота и врховну радост. — Рад по својој склоности је леп, лепши но и сам рад за рад (а овај долази увек такође у вези са неком склоношћу, када се дубље погледа).

Једна виша душа строшоштана у пороре наше свакодневности очајала би и наружила себи лице када не би имала пред собом избор својега задатка и доследнога рада.

XIV

Велика наслада књига када не би значиле помрачавање наших најведрijих појмова и радости. Но данас често ни књиге неће, не труде се да нам донесу истине. Једанпут их читамо са мистичким уживањем слога и облика, други пут са биоскопском радозналошћу, као новине; али где су књиге кадре да помладе и да препороде? Још се нађе по нека књига створена за рад мозга; но књиге за исијавање и значење лепоте ретке су више од свега.

Тешко писцима када хоће да заплићу, место да размршавају! Ми не можемо да увидимо непосредно њихове користи. Књига би требала да служи пре свега за извежбање, изоштрење духа; она би морала да има своју плодност и своје обасјавање, изблескивањем у даљине и будућности.

Малим писцима је лако писати брзо и бележити ситнице; њима ни време не може да помогне до генијалности. Но великим писцима се не жури; јер им брзина у раду не може ништа да допринесе у *њиховој* плодности.

Треба да читамо један избор ремек-дела да видимо како је добра проза ретка и тешка. Једна нам кратка антологија помаже да видимо како смо некада, и с најбољим духом и намерама, умели да будемо неправедни и уских погледа; у сваком случају, она открива како се лични укус мења, а мали број прокушаних дела остаје и одолева.

Продубљавање ремек-дела доводи на крају и само до осећања страховите животне трагике; оно нас упућује на то како су дела савршена облика створена, поред муке и напора писца, само са најскупљом потрошњом живаца и срца кроз искуство проживљања. Лепота је оживела само уз двоструку (спољашњу и унутрашњу) борбу.

У упоређењу са „генијима" занатски писац има замерну лакоћу писања и слободу погледа; али он у тој мери губи од својега домашаја и крепчине. Није довољно писати глатко да би спис био ремек-дело; таленат се мери само по својој унутрашњој тежини, маси своје вредности.

Можда са највише лакоће испуњавају ступце они који позајмљују, преписују и опонашају; али њима недостаје свака изворност проживљавања. На једном класичком и добро опредељеном земљишту окретати се јесте сасвим лако; ова удобност престаје чим се пређе на један модернистички, сасвим актуелан, „романтички" рад. Отуда лакоћа чланкописаца који баратају са општим тезама, често и са завидном површношћу или несвесношћу, а увек са наслеђеним речником.

Публика и критика се туже када песник говори бизарним и ретким језиком. Но то је можда прва нужда поезије да обогати речник, или да преврне значења. Када би песник говорио свакодневним језиком, и без икакве самоникласти реда у излагању, можда би био много мање занимљив; у свакоме случају био би досадан, а питање је, би ли био песник. Песников је задатак тражење. А способност је великих песника налажење.

Ништа није тако боно за писца, као наћи се у лажним улогама када јавности место срца и душе (или своје грешне плоти и чула) мора да понуди само крив отворење своје савести. То значи да се удаљио од пута права стварности.

XV

Овако ступам у живот, а свуда пред а мном тама. Тмина, густа тмина, las tinieblas. Ја уживам од дубљине ноћи. На небу нема звезда ни месеца; тмина је дубока и звучи под невидљивим облацима и просторима црнима као туш. Али, гле чуда, куда распострем руке, из мојих длановa мало овлажених и набитих муњином, избија светлост. Хиљаде искрица и звезда исијавају се из мојих чудотворних дланова у про сторе. Чини ми

се да ће се, ако повичем, пробудити сви народи и да ће мртви ускрснути. Али ноћ је пространа, мирна и дубока, а мени је као да корачам врх понора, крај гробова и мора на којима ништа не видим; само поред празнине, смрти и мрака блистају, пламте, изгарају моје светле, моје радосне руке.

Благословена Ноћи, да бих у теби изгорео својих десет прстију и своје грешно понуђено Тело! Или зашто не бих понео срце на рукама, да ми пане у пепео — Срце?

Амен.

ТИН УЛЕВИЋ.

КОЧИЈАШ.

(Крај.)

Сутрадан пошто је Лодрел био виђен код гробља у Лианкуру, људи из тога села открише, иза једног пласта, леш једне сеоске служавке. Она је, како се доцније видело, била задављена и срамно злостављана; то је било у толико жалоснije што та девојка није била нека намигуша, већ једно честито чељаде.

Жандарми потераше траг уз ветар, и открише, не идући много далеко, некаквог злоереног торбара, који, кад га стрпаше с оне стране катанца, призпаде без много устезања да је кривац. И суд узе у своје руке тога торбара, који тако рећи и нема никакве важности за моју причу.

Лианкурци су пустили људе од закона да причају шта хоће, али су мислили на своју главу. Имали су свој суд о тој ствари; сви су мрмљали: „Тупен је убио девојку".

Није било баш много разложно оптуживати Лодрела за злочин кад је убица био ухваћен и кад је признао; али кад неко веровање ухвати корена у селу, ни сам Господ Бог га не би могао ишчупати. Лодрела, званога Тупена, виделе су две жене потпуно здраве духом и достојне да им се верује. Кад је цео свет мислио да је он отишао бестрага, виђају га како се извлачи из гробља где је могао само нешто прљаво да уради. Дакле, Тупен се вратио и крије се. Слушкиња је била његова прва жртва. Ето шта се мислило, и шта се говоркало у Лианкуру.

Чудновата ствар је да ниједан од мештана не имаде храбрости да пред судом изговори име Лодрела званога

Тупена. Оно мало њих који морадоше ићи у Амијан да сведоче ништа не проговорише о Тупену. Можда су осећали да немају шта да докажу противу Лодрела. Можда су се, опет, тако страшно бојали тога свога Лодрела да су се чак плашили да изусте и његово име пред судијама. По моме мишљењу, њима је суд у Амијану изгледао исто тако страшно, и, на крају крајева, тако далеко од ове њихове ствари. Лианкур је имао своју тајну, једну од оних које не могу да се причају онима који нису из места.

Пустили су, дакле, мирно да се суд бочи како зна са торбарем, а у Лианкуру су и даље мислили шта су мислили.

Није се дуго чекало на друго дело Лодрела званога Тупена. Један велики сењак се запали, близу железничке пруге. Сав Лианкур је дрхтао под пљуском варница, јер, као што су сигурно и сами помислили, Тупен је чекао ветар са запада, да би цело село предао пожару. Овога пута приметише, при светлости пламена, Тупена (или Тупенову сенку) како бежи према троенским барама, јер је доиста морао да нађе да се склони негде где нема много шумарице.

Убрзо затим три свиње беху убијене секиром. Цео свет увиде да Тупен чини зло ради зла, без наде на корист, што је, по општем уверењу, сасвим приличило Тупену.

То је било тешко време за Лианкур. У Вексену су села ближа него код нас. Чешће се људи виђају; радије се исповедају. Тупен постаде зао дух читавога краја, један домаћи зао дух од кога су се ужасавали, чијих су се злодела бојали, али којим су се ипак помало гордили пред суседним селима. Мало је крајева који могу да се похвале да имају Тупена, нарочито једног оваквог Тупена. Помислите да је за мање од године дана он начинио све могуће гадости: удавио је два дечка у Троени, која међутим није много дубока; убио је песницом, једног врло хладног вечера, некаквог старог усамљеника који је живео сасвим на крају села, и кога су нашли укочена на путу. И то човека, пазите само, који је баш дубоко мрзео Тупена. Краве, овде онде, стадоше да се јалове и да побацују једна за другом. Дабоме, и то је Тупен урадио. Нађе нека зараза на живину и кокоши почеше да падају као муве на првој слани. Опет Тупен! С времена на време би још изгорела и по која уџерица, јер Тупен је нарочито био заволео ватру.

Не само да су га осећали, него се и показивао. Виђали су га по каткад где силази са брега једном зеленом стазом. Као и обично, главу је држао оборену на груди; ишао је гледајући у ноге и кријући лице. По некад, ноћу, пролазио би и сокацима. Сви су распознавали лупу његове обуће, коју је сам израђивао, и која није лупала као друга обућа. Тада би по неко отворио прозорчић и избацио би који метак из пушке, онако насумце. Једне вечери, баш у време влачења жита, људи из Лиянкура га видеше, из далека, како пође једном њивом и покупи, уз пут, мало тек посејаног зрневља што није ништа добро предсказивало сопственику њиве.

Ако је икада један човек могао тако да узнемири читав један крај, ако је икада један човек био постао трепет свима душама, од дечурлије из школе до узетих стараца, то, верујте ми, није био Наполеон него Тупен.

Око имена Тупенова се створи у Лиянкуру тако силно узбуђење, тако стално, да никакво живо биће у селу није било тако живо као Тупен, или боље као та Тупенова сенка. Страх, мржња, жеља за осветом, све се то помешало у срцу људи, све је то гунђало и тражило задовољења. Није то баш ништа један такав гњев! Пре или после сав тај терет мора да се сручи на некога.

Онај који би Лиянкурцима рекао да Лодрел-Тупен живи спокојно од ситнога посла у Бервилу у Румца, видео би како би му се и најмирнији насмејали у лице. И Бога ми, господине, Лиянкурци нису баш много грешили, јер човек није само оно што изгледа, и Тупен-Лодрел главом и брадом који је крпарио код нас, зацело је имао мање стварности, мање даха него уображени Лодрел-Тупен који је пустошио по Лиянкуру. Није човек само тамо где је.

Кад мислим на све то, питам се да ли је оно парче Лодрела које је било код нас било доиста човек, и да ли можда баш то није било дух. Не знате шта да кажете; доиста не можете да знате.

Али да оставимо Лодрела из Лиянкура, па да се вратимо на нашега Лодрела из Бервила.

Казао сам вам већ, нашао је био где ће да се смести и да ради, по мало свој крпачки занат, а по мало и све друго, разне ситнице. Виђао сам га скоро свакога дана, јер сам туда пролазио колима и у јутру и у вече. Тада, дабоме, нисам још

знао све ово што вам причам. Тек доцније, много доцније, све сам сазнао и разумео.

Дешавало ми се да попијем по коју чашу јабуковаче са Лодрелом, и да разговарам с њим. Он није био баш много срдачан; није умео да разговара. Ја бих га питао: „Како иде?“ А он ми је збуњено одговарао: „Па, тако.“ Ништа много више човек није могао да извуче од њега.

Примећавао сам, а и сви други су то примећавали, да је мршавио. Не да није имао доста хране: зарађивао је довољно да самога себе храни; али је изгледао као да га нешто изнутра гризе.

Брижљиво је радио свој посао и уредно је ишао у цркву. Ништа му се није могло пребацити што се тиче жена. Остављао је утисак испражњена, одсутна човека; човека без вредности и без тежине.

Али после неколико месеца његов изглед поста чудан, бар за оне који, као ја, имају око. Ишао је као пресамићен на двоје, изнурен, као да је кућу носио на леђима. Главу је увек држао оборену, и тако јако да му је брада морала направити рупу на грудима. По некад бих га сретао кад иде за какав посао; узимао сам га у кола. Он би ми говорио: „Ватра ми нека сагорева тело.“ Ја сам му одговарао: „Треба ићи лекару.“ Али је он вртео главом да неће. Мало по мало се научи на тај покрет и више није престајао да врти главом као да је хиљадама пута хтео да каже: „нећу! нећу!“

Скратићу и рећи ћу вам шта се догодило од прилике годину дана после Лодрелова повратка,

Крпа се често виђао са Жинестом, који је био пастир у Томберији, и чија је кућа била пола у Бервилу, пола у Тејману, место у које ћемо стићи за непуних пет минута. Лодрел је радо одлазио да попуши коју лулу са Жинестом, и тако су се обојица разговарали ништа не говорећи, јер ако је Лодрел био ћуталица, Жинест није био брбљивац. Он је, може бити, изговарао свега по три речи на дан, и то две за своје псе.

Лодрел је био још само сенка од човека. Они који су га макар и мало посматрали очекивали су да ће да се сруши под најмањим ударцем ветра. Сматрали су га за изгубљеног, и говорило се да је код њега грудобоља; али то није била грудобоља.

Једнога дана, недеља је била, Лодрел оде Жинесту, који је баш штројио годишње овце. Корбасон, који је догађај гледао из далека, све ми је испричао.

Жинест је стезао овчице међу колена, са стражњим делом у ваздуху; просецао им је кожу једним старим шустерским ножем који му је био позајмио баш сам Лодрел, затим је дохватао рукама и штројио животињу зубима, забацујући главом у назад и вукући, што је врло добар начин кад је човек вешт, као што је био Жинест.

Елем, тога дана, Лодрел посматраше подуже Жинеста како штроји овце. Лодрел је стајао, и у једном тренутку поче да дрхти на ногама. Затим, изненада, тако ми је причао Корбасон, дохвати нож и, док је Жинест стезао зубима заваливши главу, он му га зари у само грло, под вилицу. Корбасон просто није могао да се поврати. Изгледа да је Лодрел то урадио тако лако као неко који је само то радио целога свога живота.

Ах! господине, о тој ствари је испричан велики број глупости. Да, да, велики број. Лодрела су ухватили без тешкоћа. Он није ни бежао. Непрестано је понављао само ово:

— Како је било одвратно оно што је он радио! Како је било одвратно!

Ви хоће, дабоме, рећи, као и ја, да један пастир има права да штроји овце зубима, и да то није разлог за га треба убити. Разлог, прави разлог, судије из Руана нису никад могли сазнати. Ни Лодрел, први, није га знао.

Он се брзо и добро снађе у затвору, тако да је, кад се појавио пред судом, изгледао боље но икада. Изгледао је ослобођен некаква терета, излечен. Није ни покушавао да се брани; не изусти, исто тако, ниједну реч која би га теретила. То вам је био човек о коме се није имало шта рећи. Нико из Бервила није сведочио против њега, на страну, наравно, ударац ножем. Не узеше му главу, али га испратише у Гијану, где му сада мора бити више врућина него нама овде.

Занимљиво је, господине, да тај несрећник није, тако рећи, ни мислио пред судом на своју ствар. Кад год би га опоменули на његов злочин, био би као запањен; није казивао ни јесам, ни нисам; није изгледао много убеђен да је он дело извршио, и говорио је као неко кога изненада пробуде из сна.

Ах! доста сам вам већ напричао о томе Лодрелу. Могу ипак да вам кажем још једну ствар: људи из Лиянкура сазнадоше из новина све појединости претреса у Руану. И од

тога тренутка завлада мир Лианкуром, и сви беху задовољни. У осталом, од тога тренутка су се у томе селу догађале само сасвим природне ствари, било је и несрећа, болести, неколико пожара, али више ништа необично, сасвим природне ствари.

Ви се, без сумње, питате како ја могу да знам праву истину из читавог тог догађаја. Видите, ја, господине, много путујем. Увек сам по друмовима. Размишљам. Слушам како шкрипи точак, слушам корак својих коња, и хиљаду других шумова и звукова, хиљаду других! Гледам како се сунце рађа и како залази на сеоским окнима. Пијем са људима по крчмама. Ја боље разумем од многих гласове који се чују у вече, у равници, кад се села разговарају из далека, пре но што заспе. Знам много прича, да! много прича!

Ох! ево и куће покојнога Жинеста. Она кућа коју видите тамо, близу оног опкопа који ми овде зовемо шанац и на коме има букава. Граница између две општине пролази кроз саму кућу. Кад је требало сахранити Жинеста, који није имао родбине, десила се велика препирка између Бервила и Тејмана. Нико није хтео леш. Људи од закона су обратили пажњу на то да је димњак од куће са стране Бервила. И Бервил је морао да плати; јер, где је огњиште од куће, тамо је и њена душа.

Зауставићу коње ходом, да вам испричам ту препирку.

(С француског превео М. Б.) ЖОРЖ ДИАМЕЛ.

НИКАД.

Не, не, ти ме нећеш заборавит' никад,
И ако ме не љубиш, поносна жено.
И ако ме не гледа око ти снено,
Ти мене нећеш заборавит' никад.

Ти, с оним посмијехом тајнога руга,
Ти коју зазива сва моја туга,
Ти коју радост свака ми чека,
Ти, моја жељо болно далека,
Ти мене нећеш заборавит' никад.

Знаш, ја ћу доћи у најдубље ноћи,
Кад пуна је пучина плава
Звијезда и сажалне шутње.
Ја ћу ти доћ' попут тихе слутње.
Ја ћу те наћи у најдубљој ноћи.

И моје ће жеље и залудне сање
Летјет кроз поноћ и заспало грање
Нечујном крељути умрлих птица,
Па ће ти бијела такнут се лица
Благо им миловање.

И ти ћеш осјетит' сама и блиједа,
Како те моли и гледа
Зјена тих безгласних птица,
Па ћеш у страви и угасла лица
Видјет' што таје те тешке ноћи,
Што зборе те мртве очи.
Те очи у којима очај јада.
И ти ћеш осјетит', биједно сама,

Болна од бесна, и расутих прама,
Тај мрак који с крељути пада,
Тежак на сне и на живот и на те,
На ружу што посљедња цвате
У вази у алабастру,
На ружу што с ужаса вене —
Док сјене сву душу не застру,
Да под њима гинеш и мреш као и ја,
Под шутњом што к теби се свија
Ледна к'о змија.
Да свенеш к'о ружа што вене.

И ти ћеш се увијек спомињат мене.

А када ме не буде, кад се све смири,
Све што су човјеком звали,
И кад мој спомен к'о лепир мали
Нестане плав у плаве даљине
И мине,
Још мртва ће живјет' писмена,
Још замрле пјесме ће звонит',
И у њима суза се ронит',
И нада те дјетинска зват'.
Знаш, ти ћеш и у сну их чути.
Ни најдаљи, најтиши пути
Неће те од њих спасти.
Пред њима нећеш се маћи,
Оне ће свагдје те наћи.
У мирису ружа оне ће цвасти,
У твоје се најслађе тајне красти.
И с твоје ће усне нестати руга,
И твоје ће срце испунит до дна туга,
И твоје срце и живот и мисли и сне.
Тад моју ћеш љубав опростит', зар не?!
Тада ће моја те обузет' туга.

И ти ме нећеш заборавит' никад.

ДРАГУТИН М. ДОМЈАНИЋ.

ПРОСЈАК У ПОДНЕ.

На улазу у цркву Светог Духа,
погрбљен, укочен као суви пањ,
просјак моли милост у верникâ
зазивајући Мајку и распело,

и неко чудно светло пада на њ
полупровидно и полубело —

(можда игра сунца ил' ваздуха
ил' облака једног сред зреника!)

Изгледа
као да се на склопљеним рукама
сачинила нека хостија бледа,
неко чудно свето божје *тело*
изложено новим мукама.

ГВИДО ТАРТАЉА.

СТАРА ДЕВОЈКА.

На сивоме брегу изнад јесенских долова,
вене један цвет
танак и бео.

— — — — — — — — — —

Поред тебе су прошли твоји дани и твоје ноћи,
стара девојко, и цео
твој свет.

И сада у јесенске ноћи, док скидаш вео
и хаљине са свога ладнога тела,
ти осећаш да неће више никада проћи
оно што је прошло као тиха музика блага,
као пуна мелодија драга
поред твојих девојачких болова,

и ти знаш да се твоја рука невина и бела
узалуд ломи пут твога распела,
док месечина јури поред твога прага — —
— — — — — — — — — — — —

На сивоме брегу изнад јесенских долова
вене један цвет
танак и бео.

ГВИДО ТАРТАЉА.

У. ПРЕДИЋ: ЦАР ЛАЗАР.

— ИЗ ЦИКЛУСА „ИМПРЕСИЈЕ“. —

Код ногу му лежи штит
и мач, у руци крст.
А он, охол, поносит,
и хладан, чврст,
непоколебљив у својој вери,
даљине гордо мери
сиве
што се до неба вуку.

Сунце у једном пригушеном звуку,
изнемогло, меко,
мре негде на западу, далеко.

И преко жутог злата
на руву му што сјаји,
падају, као самртни трзаји,
тешки велови скарлата.

А он слуша:
бât... бât... бât...

То Векови, што греду у Неповрат,
застану, да му се диве...

Д. ВАСИЉЕВ.

ИЗ КИНЕСКЕ ЛИРИКЕ.

ПОВРАТАК.

[МОНГ-КАО-ЈЕН ВРАЋА СЕ ИЗ ГЛАВНОГ ГРАДА, ГДЕ СЕ УЗАЛУД ТРУДИО ДА СЕ ИСТАКНЕ.]

Сјаших са коња и понудих га вином, за растанак.

Запитах га за смер његова путовања.

Он ми одговори: „Нисам успео да се истакнем у метежу престонице. Враћам се у гору Нанг-Хан да се тамо смирим.

Од сад, нећете више моћи да ме питате о путу.

Јер природа је непроменљива, а бели облаци су вечни".

(Превео с француског Милош Црњански.)

ВАНГ-ВЕЈ.
(VIII век пре Хр.)

ВЕЧНА СЛОВА.

Пишем стихове. Подижем главу и видим, кроз прозор, бамбусе што се њихају.

Они шуште као чесма. Небо се плави. Слова која пишем личе на пупољке шљива, расуте по снегу.

Мирис малих неранџа из Кјанг Нана ишчили, кад се дуго држе у рукама.

Ружама треба сунца. Женама треба љубави.

Бића која стварам, ничега не требају, до само шум бамбуса, и вечна су, вечна.

(Превео с француског Милош Црњански.)

ЛИ-ТАЈ-ПО.
(698-763.)

СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ ИЗ НЕДАВНЕ ДУБРОВАЧКЕ ПРОШЛОСТИ:

ДУМ ИВАН СТОЈАНОВИЋ.

Кад је дум Иван Стојановић умро (1900), рекоше његови сугрђани: „Умро је посљедњи Дубровчанин.“ У истину, посљедњих Дубровчана било је у скорашње вријеме неколико; дубровачка јавност, пошто би једног покојника прогласила посљедњим, није се ни у којој неприлици налазила кад би сутрадан испустио душу други један вриједни човјек који је у једнакој мери заслуживао тај почасни вапај: она би заборавила свој неопрез, па би напросто прогласила посљедњим и новог покојника, а нека се они на другом свијету правдају ко је веће право имао на тај ласкави придјевак. Ово пренагљење у слављењу своје чељади, стара је дубровачка мана. Већ 1828 године чувени љекар Лука Стули био је посљедњи у једном сенату Рафа Андровића; био је посљедњи у једном надгробном слову и Никша Гради, писац *Косовке дјевојке* и *Сирављенице*. Кад је дум Иван пошао Богу на истину, Дубровник као да се не сјећаше да су Перо Будмани и Луко Зоре још били живи и здрави и заузети послом. Не мари! Госпар Перо пресели се на бољи свијет као „посљедњи Дубровчанин“, и као „посљедњи Дубровчанин“ умре за њим и Луко Зоре. Међутим, дугачка серија ових одликаша свршена је, и свјеснијим грађанима у опште друго не преостаје него рећи: то је било, па се приповиједа.

Био он посљедњи или претпосљедњи, дум Иванова оригинална личност заслужује нашу пажњу. Он је најбољи примјер човјека чији душевни правац одреди средина у којој се налазио, средина која као да је управ створена била да се развије искра што је у њему тињала. Син једног љекара емпиричара, научи италијански језик од бабе Талијанке, и прве књиге што је читао биле су Голдонијеве комедије и животи светаца. Још као дијете одлучи да ће се запопити. Свршивши гимназију, у којој је онда наставни језик био италијански,

пође у Задар на богословију, гдје су му школски другови били све сами људи који се касније прочуше које као црквени достојанственици које као књижевници: Рајчевић, надбискуп задарски, Замони, бискуп шибенски, Царев, бискуп хварски, Форлани, бускуп которски, Петрић, писац *Теорије о љепоти*, Михо Павлиновић, Лука Ботић, Стјепан Бузолић, и други. Заиста, чудо је како ова посљедња тројица, који су се пред младим Иваном одушевљавали читањем тек изашлих Вукових дјела и љепотама пашета језика, нијесу баш никако утјецали на свога учидруга, шта више, он им се смијао кад су му објашњавали да треба народ будити и радити за његову будућност; и док су се они ревно спремали за свој касније књижевни и политички рад, наш је Дубровчанин проводио своје слободне часове читањем латинских, грчких и италијанских класика, вазда весео, отресен, отворен. Ради недостатка свештеника, запопише га годину дана прије времена одређена црквеним канонима (1852), и пошаше га на Корчулу. Послије кратког боравка на том отоку, премјестише га у дубровачку Ријеку; ту проведе прве четири године у селу Мокошници, затим у Рожату, гдје се задржа пуне двадесет и двије године. У Рожату наста преврат у његовој души. Ријетка љепота положаја тог убавог села, као створена за спокојно размишљање и племениту доколицу, и одабрани социјални елеменат што се тамо састајао, спотакнуше, разбудише пламен што је у младоме жупнику чајао. У том дивном, мирном крају, у опћењу с људима утанчаног, углађеног укуса, дум Иванова уобразиља се разигра, његов дух се оплемени и доби оно аристократско обиљежје којим је, поред све своје простоте, настраности и немара за материалну страну живота, одвајао у друштву. Дубровачка господа, која већи дио године борављаху у Ријеци, махом заволише младога жупника, већ на гласу са своје доброте, чедности и пожртвовања, свештеника пуна милосрђа за немоћне и сиромахе, поштена до самопријегора, а весела, вазда насмијана лица, као да грца од среће и задовољства, и кад је свој посљедњи залогај понио болеснику. „Да нијесам провео тридесет година у Ријеци, нико не би данас знао да сам жив“, говораше под своје старе дане дум Иван. Ту је барон Влахо Геталди, који преведе на латински језик Гундулићевог *Османа*, водио свој дневник у латинским дистисима, слао немици Иди Дирингефелдовој

латинске епиграме, и дум Ивану објашњавао најтање лепоте Вергилова језика; ту је Лука Дијег Сорго, саученик у Урбину грофа пак папе Пија IX, пријатељ Људевита Гаја, врли латински епиграматичар, један од посљедњих патриција који су се грijали на сунцу дубровачке слободе, величао Стојановићу одлике нашега језика, које је сам славио у латинским одама; ту је Нико Велики Поца (Пуцић), најученији Дубровчанин свога времена, расправљао с њим књижевна, филозофска и теолошка питања, те га дум Иван сматрао за свог најбољег учитеља; ту је најзад маркиз Јозо Бона, који му постаде најприснијим пријатељем, развијао у њему хумористичку жицу, која је Стојановићу до посљедњег часа служила као лијек против биједе и разочарења. Љубав за матерински језик највише побудише у њему збирке народних приповиједака Вука Караџића и Вука Врчевића и фрањевца оца Пацифика Радељевића, који у свагдањем опхођењу са дум Иваном, за рана упозна његов честити карактер и чежњу за знањем; и као год што је некад љекар и пјесник Ђуро Хиља свјетовао младог Радељевића да се вјежба у народном пјесништву, тако је у својој старости отац Пацифик настојао да побуди у свом младом пријатељу интерес за народни језик. Стојановић живо се даде на скупљање ријечи, израза и пословица које је слушао кад је обилазио своју Ријеку и сусједну херцеговачку границу. До душе, ко чита дум Иванова дјела, не би рекао да се писац толико трудио око чистоте и богатства језика; његово писање је нешто особито; оно врстање чудних израза, покупљених и присвојених без икаква обзира на вриједност и извор, она мјешавина идиотизама и италијанизама којих је дубровачки говор препун, а све то сложено као у хитњи, без реда, без нацрта, одаје нам човјека, како је збиља и био, велике али несређене учености, вулканичне главе, човјека којему се мисли тако плахо и на гомиле у памети појављују, да једна другој запрјечују пут, и писцу не достаје времена да их згоднијим обликом одјене.

Отац Пацифик, дум Иванов Ментор, спадао је у невјероjатно велики број Дубровчана који су на доколици, у својим мирним замцима или у тишини манастира, читав свој вијек тратили у књижевном послу, које сачињавањем словенских или латинских пјесама, које превођењем грчких и латинских класика. Овај огромни рад, који је одговарао једној њиховој

душевној потреби, данас је сасвим заборављен и највећим дијелом за увијек изгубљен; и сам спомен ових прљежних радника истире се као год што се гомиле њихових лијепо читљивих рукописа, поједених од мољаца, претварају у рпице пепељастог прашка. Као и његови давни колеге *in litteris*, отац Пацифик ништа није штампао, нити је вальда марио да му ишта штампом изађе. Сједећи за малим столом у својој скромној ћелији, под чијим прозором тече бистра вода дубровачке Ријеке, овај чедни трудбеник преведе на наш језик сва Вергилова дјела и цијелог Ариостовог *Бијесног Орланда*, којему додаде неке своје моралне примједбе. Фратров рад бијаше трајан примјер и потицај за младог Стојановића. Отац Пацифик слао му је свако јутро по један епиграм на латинском или српском језику, који би више пута попратио кошићем тек убраног манастирског воћа; своје епиграме фратар је састављао у постељи, чим би се пробудио. На ове пријатељске поздраве, дум Иван је одговарао понеким кратким пјесничким саставом; то су били његови први књижевни покушаји, то бијаше и зачетак хуманистичког васпитања његова духа. Много му је у томе користило опћење с маркизом Лозом Боном, узором аристократске духовитости, какве данашњи узгој више није кадар да створи. Дум Иван приону са свим срцем за Бону, али никад не заборави свог првог моралног и књижевног вођу, доброг оца Пацифика. У једном дивном, вилинском крају, стари један фратар, стишан и пун искуства, и млади један жупник, човјек непачет и пун жудње за знањем, поздрављају се из рана јутра кошићем воћа и кратким филозофским размишљајима, одјевеним у племенито епиграмско рухо... Па да човјек не помисли на старо доба, како га замишљавају обожаваоци Хорацијеве музе, на лијепо друговање учених људи жедних простог, неизвјештаченог живота, далеко од градске буке и разметања, у тихој, отмјеној доколици!

Лозо Бона имао је обичај да биљежи све што би чуо и видио. Биљешке овог финог посматрача живота и људи биле би данас од непроцјењиве вриједности за проучавање тадашњег дубровачког микрокозма, да се нијесу највећим дијелом изгубиле. Неколико листића сам Лозо на умору дарова своме миломе дум Ивану, и то баш оне што се односе на њихово пријатељовање у Ријеци. Бона је волио да сваке године проведе по више

мјесеци на обалама те чаробне воде, намирисане мирисом сочних поморанача и меснатих прасака. Кад није имао код себе свога друга, најрадије је шетао крајем ријеке, гдје се она близу врела сужује и тече између танких трстљика и шевара што се таласају под меким миловањем ветрића кад пирка са Пријевора или Комôца. Тихи шум повијане траве, треперава вика кокошке и думнице, и срикање скакаваца, једини су гласови у оној дубокој тишини. Бона изабере једну стару рушевину с које се к води спуштају испрепуцане, маховином обрасле степенице; ту се он одмара. Њему иза леђа, у простору између порушених зидина, гдје може бит' некад је била господска дворана са портретима прадједова, са позлаћеним канабетима и дубоким наслоњачама као створеним за духовита посијела напудране господе, ту данас мрки чемпрес стрши небу, притискиван од бора и дивље смокве, ту привршни цвјетови црвеног леандра мијешају се са тешким главатим шипком, док жутокруне главе сунцокрета, прокрадајући се кроз бусасти вријес и мрчу, надвисују оронули зид и као велике расколачене очи гледају у зеленкасту воду пода се. Унаоколо бјеличаста кадуља, смиље и ружмарин окађују својим опојним мирисом сав тај блажени крај. Бона се загледа у ситно, тек разговјетно титрање водене површине, и шути; шути мислећи на своје слабо здравље, на кратке часове уживања што му је судба досудила. Са Госпине Главице забруја звоно. „Миса је", сјети се и диже се: док приспије Стојановићевој кући, биће жупник већ одслужио и вратио се дома.

... Самотни ходач стиже у Рожато управ кад и дум Иван. „Попио сам код њега кафу ваниљану — биљежи Бона у свом дневнику — побрчкали смо по Тациту и дивили се његовој крепчини". Доиста, ко познаје садашњу славенску Атину, тај ће тешко вјеровати да су пред само педесет година била у Ријеци два Дубровчанина који су у девет сати изјутра читали Тацита и уживали у његовом ожетом стилу. Још више ће се чудити кад прочита што Бона даље пише: „Послије кафе, дум Иван штап у руке, а ја други; ломили смо се негдје странпутице, куд нијесам још никад био. Скакутали смо по гребенима између стародавних храстова; уберем два пера ружмарина и задјенем за петљу. У овакој природи — речем своме другу — кад се случајно намјерим, оканим се духа сатиричког. На то ће ми дум Иван: Зато, мој Мефисте, овај при-

родни дах нека ти буде што и вода крштена; у њој се окупај те изађи из ње анђео. На вратима природе човјек треба да свуче, као год змија у прољеће, ону ћенаравну кошуљу скептицизма, у коју се исхотице, покаткад и силимице, огрнуо. —" Овим светим речима додајмо мирну величанственост средине у којој су оне изречене, па нека се напросто дивимо тим красним душама! Дум Иван, човјек чисте апостолске скромности и доброте, здрав, млад а већ стишан и пун искуства, вазда ведар, вазда захвалан Божјем сунцу што га гриje и селу што га сиромашка храни; Лозо Бона, његов вршњак, човјек из којега је природа изваjала биће осjетљиво, већ судбом претучен, разгрнут сумњом о успjеху макар којег напора, па стога осамљен, опрао, љута и јетка израза, постао отуђењик и прозлио. Дум Иван, родом пучанин из чедне и поштене породице, која се тек по њему огласи; Бона изданак старе лозе, славне у политици и књижевности, поносне традицијама моћи и достојанства; међутим одстојање између полазних тачака њихова живота испуњаваше заједничка љубав за хуманистичке науке и дубровачку књижевну славу; овом љубави њихова душа богатила се и једрила, прекидала све вјештачке везе и била основна снага њиховог племенитог пријатељства...

Сваки Стојановићев труд ишао је у корист других. Можемо рећи да он није схватао појам о власништву; што је село давало жупнику своме, то је жупник двоструко селу враћао. Његовој сестри, која га је вјерно дворила, сва предана послу око свог чудесног брата, требало је за њим трчати да му вади новац из шпага да може што купити за вечеру; више се пута десило да пред ручано доба не би нашла лонац у којему је варила месо: дум Иван се увлачио као лупеж у кухињу, скидао лонац с ватре, и с изразом радости на лицу носио га каквом сиромаху болеснику. Кад би се дјеца начетила жамором око њега, у тили час његови шпагови би се испразнили. Јер је дјецу волио увелике; и на селу и у граду увијек око њега било је дјеце; у његов чедни стан, пун модерних књига и старих књижурина, долазили су млађи ученици да им помаже при превођењу с латинскога и грчкога; окупљали су се око њега у казалишту, које је он радо полазио; запитивали би га о ма којем предмету, само да слушају његове шаљиве анегдоте, у причању којих био је неисцрпљив: примамљивала их је нарочито његова весела ћуд,

непомутљива ведрина његове душе. „Мој живот сличи једном пролетном дану“, говораше, и његово карактеристично лице, што прекриљаваше једна смјеса ироничног и доброћудног осмијеха, потврђиваше те његове ријечи.

И његова спољашност одаваше чудног оригинала, особењака. Висок, кошчат, са великом, прерано остарјелом главом, четвртастог сунцем испореног лица, дубоких изразитих очију, корачао је великим одсјечним корацима, забацујући високо главу покривену неким нарочитим излизаним полуцилиндром; зими се заогртао једним старинским шалом укрштеним преко прсију. Чудноват бијаше и у разговору; говорио је заносно својом јаком гласином, скоро декламујући, дајући свакој ријечи неку особиту модулацију, прекидајући говор наглим смијехом и упирући очи испитљиво у слушаоце. Пјевајући с осталим каноницима у столној цркви, није се с другима слагао, већ је пјевао сам за се: „Ја пјевам како ми душа хоће, а они како им се свира“. Кад се — Бог да му прости — хвалио како се њему кад мису служи свака ријеч лијепо разумије, један ће му властелин опазити: „Ја те разумијем само кад оно кажеш: *Domine, non sum dignus*“. У опће, његово понашање у цркви стварало му је свакојаких неприлика; свештеници се тужаху бискупу да је дум Иван преко сваке мјере екцентричан; узалуд га је бискуп Мато Водопић опоминьао да се кани дреке, размахивања, праћкања и пухања; покаткад је изгледало да се бечи и подругује. Ништа није помагало. „Јесам ли пануо с мјесеца?“ одговараше, а бискуп, знајући да је то узор свештеника, праштао му је сваку. И на проповиједаоници би често заборавио да је у Божјем храму; за једне коризмене проповиједи што је држао у Кармену (изопачени назив Госпе од Кармела), Стојановић забразди тако дубоко у филозофско распредање, да неке старе женице, баш пред њим, слатко заспаше; кад он то опази, издречи се: „Ако ме хоћете слушат, слушајте, ако нећете, а ви пођите с врагом!“

Под овом храпавом кором крила се велика, сваковрсна наученост и аристократски дух. Ма да је најраље читао филозофска дјела и старе писце, опет свака му је књига служила да утули жељ за знањем. Биљежио је сваку лијепу и здраву идеју, сваку мудру изреку и моралну пословицу; што је главније, накупио је силан материал за повијест живота и књижевности свог родног Дубровника. У овом послу помагаху

га онда још живе традиције и причања посљедњих свједока дубровачке слободе. Привлачила га је отмјеност старог дубровачког одгоја и карактера, отмјеност која је већ издисала. Један шаљивчина који га срете гдје шета пред кнежевим двором са неком отрцаном клобучином на глави, запита га попријеко: „Куд ћеш, дум Иване, с тим бившим клобуком?“ — „Шетам — одврати свештеник — по бившем Дубровнику“. Његов бивши Дубровник био је његова мука и разговор; мука, што је свуда око себе гледао како једна славна прошлост пропада без наде у спасење; разговор, што му је истраживање те прошлости била једина права наслада. Јер осјећаше као да је у неком душевном роду с изумрлим покољењима; и он је волио и тражио све што је лијепо и племенито; то је у својим дјелима помињао ријечима „аристократија“ и „класицизам“: аристократија ума и душе у приватном и јавном животу и књижевном послу. Зато се изврсно слагао са аристократском душом Ника Великога Поце, Јоза Боне и других „пустињака“ у питомој Ријеци. Као год ни они, ни он није могао да се помири са новим временом; материализам средине у којој су они живјели, бијаше им мрзак; плитка унутрашњост и раситњени живот новога свијета градили су тврд зид око њих, и у тој мирној и поносној самотињи пламен њиховог у се повученог живота сагоријеваше као заборављена свијећа; окренути једној прошлости коју су само они схватали, прекраћивали су вријеме науком и књижевним радом; само смрт избављала их је из тог кривог положаја.

Траженьем душевне љепоте одишу сва дјела дум Иванова. Сјем његове *Повијести Дубровачке Књижевности* — тог непресушивог врела свакојаких података из дубровачког културног, а најмање књижевног живота, — и сјем превода Енгелове повијести дубровачке републике, коју је он на свој начин попунио и наставио до модерних времена, сав је Стојановићев рад већ данас мртво слово. Доиста, тешко је свикнути се његовом стилу и језику, најтеже навићи се на метеж у којему утркују се слике и осјећаји, тоне и губи се изворни нацрт дјела. Међутим, ко има толико стрпљења да прочита његове приповијетке *Луко мали, Госпођа Маре, Жачарац* и *Бора*, и *Пословице*, тај ће, осим големе начитаности пишчеве, наћи толико једрих и здравих моралних запажања, толико великих истина, да ће страшно завољети нашег практичног

филозофа. Те мисли и истине он је популаризирао, износећи их у облику ситних причица, красних, већином шаљивих анегдота. Јер умио је да се служи шалом као најзгоднијим средством за моралну поуку; то му је ишло лако, природно, као човјеку који другачије није знао. Свијет и његове ћуди сматрао је са филозофском смиреношћу, невољу с пуним предавањем судбини; у овом душевном стању безазлена иронија и шала ницаху без усиљавања. Његова честита, управ светитељска душа мрзила је сваки конвенционализам; али ово га је излагало жаокама свјетске злобе; готов да без обзира изобличи ма чију слабоћу, ишао је у пресрет жестоким нападима. Такав је био и пред сваком појавом бруталне силе; гледајући једном пред кнежевим двором поредану војску, рече пријатељу: „Знаш ли, синко, шта је то? То је сила створена силом да скршава силу“.

Дум Иван залазаше у све боље куће у граду; особито старе госпође вољаху га са његове веселе ћуди и оригиналног приповиједања; нарочито пак старе владике, оне му бијаху најбоље пријатељице; у њиховој средини налажаху се најодличније „сикутарице“ (жене које су непрестано хвалиле стара времена: тако је некад било — *sicut erat*...), од којих је слушао причања из времена дубровачке републике и француског доба. На тим присним сијелима његова се душа гријала и сабирала снагу да остане до краја млада. Вољаше га и млађи женски нараштај, с којим је збијао свакојаких шала, и лијепим дјевојчицама тужио се да није никад био сретан у љубави. На улици морао је отпоздрављати десно и лијево, поразговарати се с онима који га устављаху мимоходом, док би свратио у чувену „спичарију“ (апотеку) Рафа Шарића, састаниште свих бољих умова, духовитих беспосличара и лакрдијаша; ту би се неко вријеме задржао да се нашали и покупи све градске новости, па би пошао својим послом. Разумије се по себи да је његова популарност била изванредно велика, јер осим његове анђеоске доброте и до краја моралног држања, био је дубровачки патриот у пуном смислу ријечи. На постојећи политички поредак[1] није никад ни циглом ријечи нападао, али непрекидним спомињањем и слављењем прошле славе и моћи роднога града жигосао је мучке рђави систем. И у самој цркви, на проповиједаоници, мисао о домовини

[1] Ово је писано 1915 године.

превлађиваше и сјећајући се Тацитових ријечи, говораше: „Не можемо заборавити што је с нама било, па све и да нам је наређено да мучимо.“ Како је Светог Влаха сматрао знамењем домаћег и особног живота свога града, тако ни вјеру није могао да одијели од патриотизма. Међутим није се никад вјером служио да распирује мржњу у народу, те бојећи се да би којом год било политичком афирмацијом могао привидјети свој дио раздору, никад није дао свога гласа на изборима. Наклон сриству, настојаше да ову наклоност што обазривије испољава, из призрења према братској слози. Али сва му је мука била узалудна. Његов разложити либерализам већ остали свештеници узимаху на своје решето, а кад спознаше у њему прву клицу симпатије према сриству, почеше против њега сплетке ковати. Наваљиваху на бискупа да га уклони из Ријеке и пошље негдје далеко; али не успјеше. Клевете учесташе; оне га пратиху до смрти. Његов пријатељ, поштени бискуп Мато Водопић, позва га у град и унапреди за каноника столне цркве. У граду дум Иван настави свој књижевни и морални рад, па умрије (1900), за једне као непријатељ вјере и домовине, за велику већину као мудрац, апостол чедности и пожртвовања. Не остави ни скршене паре; умрије сиромах као год што је сиромах и живио. У скромном стану, у којему све је одавало сиротињу, туђа биједа вазда је налазила готову помоћ, а домаћин се клањао ради хљеба насушнога. Неко вријеме прије смрти рече једној старој госпођи: „Ако аритам видјет Бога, рићу му: оли мислиш да сам се дипертишко?“ (Ако успијем да видим Бога, рећи ћу му: зар мислиш да сам се на земљи забављао?)

ЈОСИП БЕРСА.

ПЕТРУ КОЧИЋУ IN MEMORIAM.

Године 1915. после пропасти Србије, да бих се у својих шеснаест година спасао интернирања, ступио сам за писара у београдску Душевну Болницу. Дошавши тако пуким случајем у једну кућу од које иначе у нормалним приликама бежи цео свет, ја сам, за време окупације, имао прилике да се слободно крећем по њој и да се у границама у ко-

јима сам могао, бавим по мало и филантропијом. Не би ми никад пало на памет да то признам да нисам у то време упознао Петра Кочића, који је био болесник Душевне Болнице. Време, које све лечи и поправља, и које, после апатичних епоха, ствара нове епохе, пуне радозналости, побуђује ме да објавим нека своја сећања из тога времена. Интересовање за личност П. Кочића, нарочито за последње дане његовога живота, јавља се све јаче. Ту скоро је један његов призренски пријатељ објавио леп чланак о несрећном писцу, кога још жале добри знанци и босански родољуби... Из дана у дан Кочићево име се понавља, и политичке партије га, с мање или више права, ревносно присвајају, као да хоће с једним мртвим именом да повећају свој демагошки капитал. Неки листови су ми се обраћали да им уступим своја сећања, и понављају ту своју жељу, али ја то нисам у прво време могао да учиним. Међутим, вести које се шире о П. Кочићу као болеснику врло су противречне. Једни праве од њега бесомучника, други бедника... Устајем да то оповргнем. П. Кочић није умро у беди. Да, он је умро тешко болестан. Али не, он није умро непонуђен и непонегован. Биће кратак и покушаћу да кажем све што знам, а да никога не увредим и не ожалостим. Све сувишне појединости изоставићу и чуваћу их за доцнија времена.

Чим сам дошао у Душевну Болницу, чим сам добио у њој стан, и кад сам се средио, покушао сам да створим себи једну средину колико толико могућну, да бих могао да живим у оној страшној кући, која заиста вређа осетљиву душу и слабо срце. Требало је онако сâм и без друштва мењати са неким мисли и делити бригу, и ја се упознах са Душаном Срезојевићем и П. Кочићем. Природа Срезојевићеве болести онемогућивала је сваки разговор. Он је био болесно горд, „куцнув у узвишено звоно“ и осетивши да се пред њим „буди универсална загонетка ствари“... Сем тога он је био свађалица, а његова болест увек му давала повода за бесмислице и непристојне мисли, које је изражавао без устезања. На против, П. Кочић је био нешто сасвим друго. Он је волео саучешће и примао га је с учтивошћу, која му је била урођена. Онако бледа, осамљена, издвојена, преплашена, доведоше ми га једнога дана. То је био наш први сусрет у животу. Ми седосмо на једну клупу, и ја одмах видех да он није ни мало опасан. Разговарасмо о најобичнијим стварима. Он је имао још доста

свеже памћење, нешто замагљен унутрашњи видик, и извесну отежаност да ствари лако и брзо схвати. То га је чинило мало нервозним, али он то није био никако на опасан или неотмен начин. Мало се мрштио, али се повраћао к себи и настављао да разговара са исто онолико такта и уздржљивости са колико то чине и најпажљивији људи.

Сутра дан он сам дође. Пре него што му понудих цигарету, позвах га да опере руке, а док сам га поливао, вешто му примећих да су му нокти одвећ израсли. „Ма немам маказа“... рече он. „Ево их“, рекох ја, и, пошто седосмо, ја му орезах нокте, јер су му руке дрхтале и он није могао да рукује оруђем. Био је миран као јагње и правио је при тој операцији гримасе као мало дете. Тако поче наше пријатељство.

Болничарка која ме је служила, била је једна од оних наших простодушних жена које читају новине и које су помало обавештене. Душа сажаљива и материнска, она се такмичила са мном око неге „нашег Господина Кочића“. Прва кафа, прво млеко, први чај били су увек њему намењени, макар за њу и не остало. Кочић, и ако старији од ње, ословљавао је, готово побожно, као и ја, са „Тетка-Маро“, а она је била тако добра и пуна пажње да ми с њом заиста није било тешко да поделим своја старања. Г. Тутуновић, болнички магационер, долазио би и сам да нам помогне. Било га је дирљиво гледати, онако предана нашем труду, кад нам донесе кафе, шећера или конзервираног млека преко следовања, изручујући своје цепове на сто пред несрећног писца *Лажвца пред судом*, у тежњи да га одобровољи. Из кујне су такође гледали да Кочићу издвоје хранљивије и укусније делове, сасвим онако како су им то лекари препоручивали. Ја немам довољно речи да одам признање тим добрим људима. Сви смо били свесни да је пред нама један заслужан и редак човек, ма да он више није давао повода за дивљење. Гледали смо да никад не оскудева дуваном, хартијом за писање, лектиром, храном, сухотом, топлотом, милоштом, чистотом, пажњом... У оним тешким данима интимног патриотизма, скривеног и пригушеног, човек је тражио начина да изрази своја осећања. И ми у тој тежњи створисмо од П. Кочића једну лепу, малу, скривену *националну свецињу*, ако се тако може рећи, а да се ипак не буде баналан.

Било је дана када је П. Кочић збиља био „живи леш“, то се не може оповргнути. Тада сам увиђао с колико су тачности лекари оспоравали моје лепе наде. Он би тада долазио не називајући никоме Бога, седао, пушио, ћутао и одлазио опет не опраштајући се ни са ким. Али та расположења га нису никад дуго држала. Дан два, и њему би се опет враћао стари изглед, био је опет вољан да чита, да разговара, каткад и да се смеје. Његово нормално расположење била је нека утученост, известан унутрашњи умор, који је пратила мала невезаност мисли и мрзовоља; али никад он није губио изглед човека који мисли. До душе, његова мисао је била трома и реч му неизразита, али он никад, па ни у данима највећих криза, није мислио сасвим лудачки, и никад се није тако изражавао као што чине просечни умни поремећенчци. Он је био неупотребљив, то се не може порећи, и није било наде на исцељење. Али он није био никад несносан, никад комичан, никад бедан, па ни кад је изазивао највеће сажаљење. Претпоставка о оздрављењу, — коју су неки, рђаво обавештени, чинили, напомињући да га је убила средина, — неоснована је. Он је патио од прогресивне парализе, за коју данашња наука нема још лека. Та околност објашњава сву његову трагедију. Ако се још узме у обзир његов буран политички живот и муке које је претрпео по аустријским тамницама, ствар је, уз оно што је горе напоменуто, јасна већ и сама по себи. Та врста болести обично руинира највише онај орган који се највише употребљава. Кочић је ипак највише радио мозгом, и ако је имао срце које је толико волело... Људи тако болесни тешко оздрављају. Нема на земљи средине која може да изазове такве промене.

П. Кочић ме је посећивао свакога дана. Изјутра смо заједно доручковали, читали новине и шетали. По подне, кад он није имао госте, опет смо били заједно. Првих дана окупације посећивала га је једна дама из Данске Мисије, која му је често доносила јело и новине. Кад Данска Мисија оде, после неколико недеља од уласка Аустријанаца, ова оста још у Београду. Готово сваког дана је обилазила свога болесника, који је звао Fraülein Ellen. Она га је тешила, бодрила, заузимала се око њега свом преданошћу своје северне, протестантске душе. Али кад Д-р Рајан би принуђен и сам да напусти Србију, са његовом мисијом оде и сестра из Данске.

Од тада, с времена на време долазиле би Кочићу неке личности о којима он није радо говорио. То су били неки Босанци, радници и војници, који су му доносили дуван у паклићу и увијене абере о приликама. Било је нешто хајдучко у тим састанцима: увек у повереньу, увек у потаји... Сем тога, Г-ђица Бошњаковић, чланица Народног Позоришта, била му је ревностан посетилац. У оним тешким временима она је увек нашла средстава да му пружи по неку понуду, увек расположена да му учини по неку љубазност. Он је умео да јој буде захвалан.

Бивало је дана када смо били од јутра до мрака заједно. Нарочито зиме 1915—1916. На једноме крају стола ја сам спремао своје лекције, на другоме крају он је читао, пушио дебеле цигаре, или ћутао подбочен о сто... Каткад, тако, говорили смо о рату, о Аустрији, о народу. Он је говорио о Босни онако како је само он о њој умео да говори. Говорећи о чисто националним стварима, он је тако рећи растао, препорођавао се, преображавао се у другог човека... За час би блеснуле његове очи, његово лице би изгубило ову ужасну опуштеност једне душе без воље и покрета. Од једног болесног, тихог, апатичног човека, постојао је опет један борац, политичар, вођа. Његове констатације биле би опет скоро савршено тачне, као да беше сачувао моћ да прозре у суштину политичких ситуација кроз које смо пролазили тих судбоносних дана. Изгледало је тада да је у мозгу овог човека све парализано сем тога центра, центра који је одређен да мисли о отаџбини, ако не о неком већем друштву. Ја сам се често дивио овој врсти заостављине и позивао сам дискретне пријатеље да с нима поделим то осећање. Кочић је био оптимист, и то је годило патриотским духовима под овдашњим притиском.

Свакога дана, без обзира на време, ми смо излазили у болнички парк, који је Г. Бојановски преуређивао у поврћњак — јер се већ зими 1915—1916 није увек имало шта да једе, а требало је хранити 400 болесника. Ми смо шетали једном стазом између дугог, високог зида и редова трске. С нама је увек ишао мој пас Перо, лајављујући нас баштованима и говедарима. Лети 1916 увек смо тула пролазили и ишли на дно баште, на обронак од неког напуштеног мајдана, који је гледао на Крагујевачки Друм. Ту смо, у младом орашју, лежали и читали по читаве сате. Око нас су болесници чували свој виноград и копали велике парцеле грашка, певајући у

хору своје лудачке арије. Покупљени са села, они су задржали своје веселе навике, и уз звук њихове мотике која је радила по шљунковитом земљишту, одјекивала је и њихова лудачка песма, снажна и неуједначена. Кочића су често засмевале те мелодије. Он их је каткад слушао уморан од читања.

Он је читао врло лагано и готово увек полугласно. Кад сам га једном морао запитати зашто не чита у себи, он ми је одговорио да овако лакше разуме. У опште узев, он је често изгледао врло детињаст. Кад бих му казао да не чита више, јер се смркло — он не би читао више; кад бих га позвао да пођемо — он би пошао с послушношћу доброг детета. У шест часова по подне ми бисмо се обично растајали. Он би одлазио у своје одељење, где би пробавио сат два с лудничком „интелигенцијом." То је т. зв. *Пето Одељење*, у коме се увек нађе по неки изгубљени учитељ, по неки изветрели адвокат или помећени поп... С тим мирним болесницима он би читао новине и политизирао, играо карата у грош, или би, нерасположен више за друштво, шетао по малом француском парку у затвореном дворишту, слободан у осталом и без надзора. Јер он је увек могао да изиђе одатле и да опет дође к мени, пошто је имао „кваку", која је једна ретка привилегија, готово почаст какву имају само изванредно добри или отмени болесници у Лудници.[1] Кад би му после вечере било досадно, и кад би било лепо време, он би опет навраћао к мени. Ишли смо често опет у башту, где смо се посвећивали нези неколико хризантема на простору који нам је за ту забаву нарочито уступио Г. Бојановски. Ту смо произвели и два огромна сунцокрета којима су се дивили и луди и паметни, јер смо их прећубравали и много заливали. Њихова величина радовала је Кочића. Хризантеме није дочекао. Када су цветале, он је био већ умро.

Има једна појединост која је интересантна у погледу Кочићеве судбине, и која је у њеном стилу. Када је доведен у болницу, њему је дата засебна соба у Амбуланти, до сале Свете Катарине, покровитељке писаца и књижара.[2] Он је ту имао постељу и сточић на коме је, вели, много читао и писао. У ту његову собицу пала је једна граната, и то непосредно у

[1] Сва су врата у београдској Душевној Болници без квака. Лекари и послуга носе кваке собом. Болесник не може да отвори сам ни једна врата.

[2] Све сале у Лудници носе, по француском моделу, имена светаца, који су им, ваљда, заштитници.

њу, као да је нека ћуд хтела да и Кочић, један од наших највећих националних бораца, погине у Европском Рату.., Говорасмо једном о томе чудноме случају. Он рече: „Ма камо среће да сам се нашао унутра, бар бих свршио са овим мукама...“ Он је увек логично сматрао своје боравиште за мучење. „Само је — додаде он правећи као неку опаску — чудно да ме и ту *они* нађоше!“ Мислио је очигледно на Аустријанце. Пошто је његова соба била сва „контузована“, и пошто се претпостављало да би га било незгодно оставити у њој у психолошком стању у коме је био, преместише га у Кунибертову Кулу и уведоше га у њено „опште житије“. Кунибертова Кула је тако названа по доктору и историографу Кнеза Милоша за кога је и зидана. У ствари, то је била једна господска кућа у турско-српском домаћем стилу, и у њој падају у очи и дан данас плафони, камини и врата од мечје леске. О њој би — узгред буди речено — требало водити рачуна као и о старој „Касацији“ и о топчидерском Дворцу. Кроз њен партер ишао је некад пролаз за хинтове, а била је украшена и балконима, које су доцније уклонили, јер су болесници са њих скакали. Она је то чувено *Пешто Одељење* у које затварају мирне болеснике-интелектуалце. У њој је вероватно био некад и Пелагић, и у њој је Кочић остао до смрти. Ја сам га ту посећивао и налазио га у зимске вечери, за дугим столом са осталим болесницима, који би требили грашак или чистили зеље, како посматра запослене, уживајући у њиној журби...

Једнога дана он дође к мени врло узбуђен. Силазећи низ степенице срео је једног аустријског жандарма. Ја сам га блажио, јер сам мислио да је то обичан сусрет. Болесници су били иначе безобзирни према непријатељским војницима, певали су им скаредне песме о Аустрији и смејали им се у брк. Један Немац беше тако упао једном међу лудаке, спроводећи своје оболеле другове са македонског фронта. На глави је имао калпак са пруским шиљком. Неки лудак му викну: „Рогоња!“ и после тога му се смејала сва кућа, која је и онако често весела. У толико ме је више чудило Кочићево узбуђење. Али, он ми рече преплашено: „Познао ме је“. — „Па шта вам је рекао“, упитах ја. — „„Откуд ви овдје?““ — „Шта сте му ви рекли?“ Кочић прогута једну велику количину ваздуха, који беше изгубио, па рече: „Казао сам му да сам *лудак*...“ Он обори очи и уздахну: „Позна он мене још са Бања Луке!...“

Овај одговор Кочић је дао у иронији, са једним осећањем неприкосновености које га никад није напуштало на тлу Србије. Иначе се он никад није о себи тако изражавао. Он је о себи веровао до смрти да је потпуно паметан човек. Само из мржње према Аустријанцу, и да би прекинуо један тежак диалог, он је себе прогласио за луду. Јер он је мрзео Аустријанце до последњег часа. Немаца се донекле плашио, више као политичар него као човек. Узевши у обзир тадашње стање у Европи, овај страх није био ненормалан. Али Аустрију је мрзео и као човек и као политичар. За Немце је говорио: „Порваће се они са Француском и Енглеском још добре две три године...“ За Аустријанце је имао увек речи омаловажења: „Ма да им није Немачке за леђима, би им доста била и малена Србија; би вала!“ — „Ипак — питао сам га — зар сте му морали рећи да сте лудак?“ — „Ма ми смо стари знанци још из Бања Луке: гонио ме је више пута... Шта друго да му речем?... Нек му је псу срце на мјесту!... Хтео сам да га се отарасим, јер не могу да их гледам!...“

Жандарм је тражио и у канцеларији уверења о тачности ове изјаве и умирио се тек кад је убеђен да је Кочић збиља болестан човек. Ипак, ја сам се у себи мање чудио овоме глупану него Кочићу. Кочић ме је до последњег часа уверавао да је потпуно нормалан и да још не може да се начуди „шта ће овђе“. Хтео је само да „дочека Србију“ па да тражи „излазак“ и да иде у планине „да се опорави“. Избегао би, говорио је, политику и вратио би се литератури. Сневао је чак о томе да дâ један роман о себи у болници. Замисао тога романа била му је и самоме нејасна, и планове које је мени поверавао, саопштавао је замршено и нејасно. С пролећа 1916 непрестано је правио неке белешке и цепао их. Мислим да су се односиле на тај „роман“. Најзад ми исповеди да прерађује за позориште своја *Суданија*. Писао их је за мојим столом, где смо заједно радили. Смејао ми се што учим енглески и писао је полако као ђаче. Руке су му дрхтале, али је ипак „прерадио“ своје дело. Једнога дана требао је да га чита мени и моме професору Г. Н. С. Половини. Ми се спремасмо за то читање као за једну малу свечаност. Али је ствар била толико слаба да смо једва успели да одржимо расположење у коме смо почели да слушамо, да не би несрећног драматичара свирепо увредили непажњом. Авај, били смо

добри глумци, и он је отишао на онај свет са уверењем да само треба „Срби да се врате" па да се *Суданија* играју на свим позорницама! Он је био толико поносит на своју „прераду" да ми је говорио о потреби „да изиђе у свијет", да се „умијеша међу паметне људе", да настави своју драматичарску кариеру. Затим, љут на Г. Цвијановића, који му није могао наћи неке књиге, и служећи се мојом библиотеком: „Ви сте једини човек — рече ми — коме ја имам да благодарим што нећу још и полуђети овђе..."

Као да га сад гледам, — онако простодушна и лаковерна, дуга и мало замишљена, у ципелама које је купио од сто динара које му је пратила на дар београдска општина, у приноме оделу које му је донела Г-ђа П. Марковић-Адамова, — како седи према мени, пуши цигарете које му завијам и жали се на пријатеље и на знанце што га остављају да „паметан чами међу лудама". Био је човек принуђен да поверује мало у речи које је ставио као мото своме *Лазавцу*... Поглед му се гасио, мршавио је из дана у дан. Писао је на све стране за новац, који је желео до смрти, тужио се на људе, на судбу, Бога... Чак би и мене каткад избегавао онако збуњен и забринут, мене коме се исповедао као сину. Тада бих ја почињао да га орасположавам, и он би се опет разведрио, па ми је причао ствари које су усхићавале шеснаестогодишњег дечка: анегдоте о писцима које сам волео, појединости из личне животне борбе, искуства једног родољуба и књижевника. О Скерлићу: „Ма то је био диван човјек; чекао сам увијек као о'ебао сунце да ме обрадује писмом из Швајцарске..." За Босну: „Ма то ће бити Србија као и ово овђе..." За *Лазавца*: „Ма написах га обноћ у Semper Strasse 36, 18, Weringer Bezirk, у 1903, мјесеца априла..." За општу будућност: „Ма немамо ми поштене народне воље..."

Али последњих месеци свога живота он сасвим подлеже нерасположењу... Један чудно интелигентан болесник, Д-р Лоренц, опште познат и вољен, пратио је сву модерну медицинску литературу. Он ваљда добаци и Кочићу неке књиге из којих овај сазнаде свој јад, па клону, увери се, односно разувери се — јер он дотле никад није веровао да је болестан. Његова болест се само погорша. Он поче да шета сам и да гласно говори сам са собом... Једно јутро дође на доручак са ужасном модрицом на једноме оку. Та модрица му

беше плава и зелена и захватала је сав подочњак и сав очни капак. Пружајући му чај, тетка-Мара, непосредна као што је била, упита га: „Шта вам је то, Господине Кочићу?“ Он се љутну и оде из тих стопа... Управник Болнице Д-р Стојимировић нареди строгу истрагу. Нисмо знали је ли то последица какве туче са неким болесником, или је можда неки болничар био толико нечовечан, што такође није било искључено, јер се болничари Душевне Болнице регрутују још увек из нижег света, кадшто чак и из самих „прездравелих“ болесника, пошто у нашем друштву све живо избегава ту службу. Докторанд Јовановић, лекарски помоћник, поведе истрагу и не нађе ништа... После неколико дана Кочић освану очупаног једног брка... Био је близу да изгледа потпуно изгубљен, а ми смо га сви толико волели, па смо се паштили да му помогнемо. Међутим, једнога дана, Г. Бојановски нас журно позва у парк. Сазнадосмо све, јер видесмо ову сцену: Кочић је ишао унезверено једном алејом, у једној руци је држао књигу, а другом, стегнутом у песницу, ударао се немилосрдно по глави. При томе је говорио гласно и невезано неке речи, које су звониле као урлици, јер му је глас био пун и невешт плачу... Овај призор нас све дирну. Нисмо имали снаге да му приђемо, да га не бисмо коснули самим тим што би открио да је примећен. Инсценирасмо помоћ на тај начин што ја приђох, правећи се да нисам видео ништа; он поверова, напусти став у коме је био, и отварајући Петерзеновог *Нилс Линеа*, на немачком, у лајпцишком малом Рекламовом издању, показа ми текст: „Ма ова су слова ситна да ћу просто побјеснети, јер ми очи чупају...“ Али се смешкао, блажен што је спасен мука чији је извор био у његовој сопственој природи. Он је дакле губио вид, а није могао то да схвати. Потенцирао је своје уверење да је паметан, и ми смо му болно повлађивали жалећи га, нагоњени на то суровом очигледношћу, која нам је давала супротна уверења. Хтео је по сваку цену да иде. Куда? То није знао. „Интернираће вас!“ — „Имате право“, одговарао би. И то му је давало повода за нова нерасположења.

Жарко лето 1916 стало га је много снаге. Подносио га је, али је копнуо. Некад би се повратио као у јесен 1915, па би се у њему опет пробудио стари националист. Једном ми изрече ове стихове, које никад пре тога нисам чуо, и које ми рече да је запамтио из младости, у гимназији:

Горе над нама *српско* је небо,
На њему *српски* седи Бог,
Око њег' *Срби* анђели лебде:
Дворе *Србина* Господа свог!

Како је био дирљив овај шовинизам! Он му се подавао меланхолично, и декламовао је елегичним тоном. Затим ми рече једном у шали да је *Јазавца* написао пушећи најгоре „Шпорт" цигарете, чију љутину није осетио у ентузијазму надахнутог стварања. Бивао је опет каткад онако детињаст и весео, да опет потоне у заборав и ћутање. Ја сам често помишљао да бележим разговоре с њим, али нисам смео, и ако су нам кофери били увек спаковани да пођемо „на место новог опредељења". Глад је у лагерима интернираних већ почела да мори. Постајало се егоист, обазрив и самољубив...

Крајем августа 1916 Кочић поста сасвим увучен у себе. Похађао ме је у зимском капуту, и био је стално нестрпљив. Новац није стизао ни од куда, а он је стално мислио на ново одело и на нов шешир за „излазак". Управник Болнице га моли да лешкари, да се одмара и, нарочито, да не мисли. Непослушан, он међутим чак и на подне излази и шета по највећој жези. Сумњају да неће да бежи и забрањују портиру да га пушта, бар не за време највеће јаре од дванаест до четири часа. Он онда долази к мени и моли ме да га ја водим у башту. Ове шетње су бескрајно ћутљиве, туробне, досадне, очајне. Гуштери се не помичу пред нама опијени омарином и сунцем а Неро, који увек иде испред нас, кида им репове и растерује их кевћући, исплажена језика... Г. Бојановски, духовит и немилосрдан, пита ме у поверењу: „Где ћете сад вас два лудака?..." Ми шетамо по усијаној земљи као Дантеова створења, знојећи се и осећајући да нам се ваздух лепи за ноздре и да нам згушњава крв у глави.

21 август прекида ово стање, кад Кочић пада у постељу. Лекари га брижно обилазе, сви сем шефа болнице, који предсказује смрт и препоручује млађима да хитро хватају податке за несрећникову историју боловања. Заиста, већ 26 август баца га у агонију, а 27 у зору, у четири часа, он је мртав. Те ноћи ја нисам случајно у Болници. Кад сам дошао, вратар ми саопштава катастрофу. Ја желим да га одмах видим и хитам у капелу, која је празна, јер се кречи. Мислим да то није нека груба шала... али тетка-Мара трчи за мном и зове

ме у купатило. „Због оправке у капели, лешеви су у купатилу“. Кочића једва распознајем, толико је унакажен. И последњи остаци духа беху ишчезли, његова је маска ужасна. Рупе од јагодица беху дубоке, затим оне рупе на подгрлцу од шиљака круте крагне, чији су врхови годинама жлебили подгушњак. Очи му беху полуотворене. дуге руке раширене, прсти издужени. Крај њега је био још један мртвац. Призор је био до краја узбудљив. Лешеви нису још били спремни.

Око подне је све било готово. Г. Бојановски, позитиван и честит, извршивао је наредбу Д-ра Стојимировића и давао лудацима инструкције да праве сандук[1]. Један болесник, Милош, који је уобразио да је Бог, већ рендише даске, весео, јер наслеђује фамозни Кочићев зимски капут. Леш смештамо у ковчег на један чист бео чаршав. Он је у црноме оделу, и изгледа предан само себи, као да га се више ништа не тиче...

Сутра дан у три часа, отац Гавра Милошевић, свештеник и пријатељ покојников, чита му велико опело. Кочић лежи мало осмехнут, у чарапама, без обуће и гологлав. Око лица му је неки прост укус поређао цвеће, као што се то чини сељачким мртвацима. Тетка-Мара је ваљда додала неколико крупних и ситних јабука уз бледе образе, фине, прозирне, и чело, жуто и хладно. Нико се не сагиње да га пољуби, а спремају се да спусте поклопац. Настасија, једна лудакиња која је увек у капели и око мртваца: „Где ћете — рече — *таквог* човека гологлава и босонога?...“ Неко отрча и донесе једне нове собне ципеле од црвеног платна, које му журно навлаче... Неко други му помиче главу, док остали плачу. Од једном, — је ли то игра случаја, ћуд судбине, њена логика или лудачки прохтев? — Петру Кочићу, великоме Србину, мећу на главу просту српску војничку шајкачу... Нас неколико који разумедосмо тај лепи симбол, згледасмо се накострешени од језе. Стари болничар који је управљао припремама рече:

— И право је. Право је, додаде, накрививши капу на мртвачевој глави, чији болни осмех као да се још више развуче.

Неко притрча и превуче покров.

Погреба није било, јер се није смело „демонстрирати“. Кола истрчаше кроз широм отворену капију, портир се прекрсти и рече:

[1] Мртваци из Болнице су у то време сахрањивани без ковчега.

— Сад више неће тражити да пролази у невреме...

Ове редове сам написао гоњен дужношћу према једној лепој души, коју сам волео. Ма да сам то учинио с болом, учинио сам с побожношћу. Кочића сам познао (али не Кочића, познао сам ипак нешто друго!) када је он био обезглављен. Али и тада, као и онај његов предак из *Јаука са Змијања* што је посечене главе стајао и пркосио, док му је крв бризгала из вратних жила, Кочић је стајао и пркосио. Његово џиновско, златно срце, било је још, и ако је он био без главе.[1]

М. С. ЈОВАНОВИЋ.

СРЕДЊА ЛИНИЈА У ПИТАЊУ УНУТРАШЊЕГ УРЕЂЕЊА ЗЕМЉЕ.

Навикнуто на једну једноставну средину: национално, конфесионално, социално, — сви Срби, сви православни, сви ако не сељаци оно сељачки синови, — просечно јавно мишљење у Србији тешко схвата оправданост државне организације, која у погледу унутрашњег уређења не би имала простору предратне српске државе. Оно у уставном питању допушта дискусију о деоби власти између легислативе и егзекутиве, или о саставу извршне власти и народног представништва, или о уставним гаранцијама грађанских права. Што се тиче односа између целине и локалних сила, међутим, том јавном мишљењу изгледа једино објашњиво: да централизована државна власт трпи поред себе још само општинску самоуправу, и уз то извесне више украсне самоуправне установе у срезу и округу. И кад је у новој држави приликом претреса Устава покренуто стварање самоуправних области, у Србији се сматрало да области не могу бити друго до нешто већи окрузи. Убеђена да усредсређивање власти у престоници

[1] Љубазни Г. Суботић, данашњи Управник Душевне Болнице, ставио ми је на расположење актао с воме некадањем пацијенту. Оне су интересантна за онога ко буде студирао Кочића хладније, равнодушније. Ја зато немам довољно снаге. Сем тога, мени се чини да би било прерано све објавити. Ипак, ако се зато укаже неодложна потреба, ја ћу учинити своје. У томе случају бих имао и ја лично да додам по неки податак за који сада није још време.

лежи у самој природи ствари, јавност у Србији гледа са неповерењем сваки предлог да се од централизма Видовданског устава одступи, бојећи се да се тим путем, већ првим кораком, закорачава у федерализам. Из таквих расположења створило се уверење: не само да у садашњем положају у нашој новој држави не постоје политички чиниоци који би имали снаге да овде остваре један прелазан облик унутрашњег уређења, на „средњој линији" између централизма и федерализма, него и даље: таква једна „средња линија" у опште не. постоји. Сви прелазни облици дообе државних задатака између средишне власти и месних организација, за које се тврди да се налазе на средини између централизма и федерализма, представљају магловите, измајсторисане и саме себи противречне конструкције, које у крајњој линији нужно воде или централизацији или федерацији. И једном стављена пред избор: или да остане при Видовданском уставу или да се упусти у опасне експерименте које постављање државе на савезну основу доноси, публика у Србији одбија без двоумљења сваки покушај уставне ревизије.

Страх од племенских и покрајинских захтева за извесном самосталношћу од државне власти, учинио је да се губи из вида да усвајање сложенијих предлога за унутрашње уређење земље не служи само за то да се „плотом огради комад баште" локалним егоизмима. Не узима се у обзир ово двоје. Увођењем самоуправних установа држава искоришћује енергије месних заједница за сарадњу на извођењу државних задатака. Поред самоуправног, и пре њега, постоји управни проблем и питање се поставља: да ли у држави у којој је затечено од прошлости седам законодавних подручја и толико управних апарата, административна целисходност допушта једну једноставну организацију какву предвиђа Видовдански устав?

То што заступници такозване „средње линије" у питању унутрашњег уређења земље не износе *свој* уставни нацрт, није доказ да је просечно јавно мишљење у Србији, не признајући других могућности ван централизма и федерализма, у праву. Покрет за отклањање српско-хрватског спора усвајањем једне средине између централистичке и федералистичке крајности, јавио се тек у последње време, под утиском све веће заоштрености односа између Срба и Хрвата. Полазећи

не од доктринарних поставаka, већ од реалних политичких сила, чију равнотежу Устав има да формулише, његови представници очекују да се те силе ближе оцртају пре него своје гледиште у појединостима израде. У своме почетку, политика „средње линије", представља не једно конкретно решење, већ метод тражења решења.

Да, међутим, између централизма и федерализма постоји не једна „средња линија", већ читав низ прелазних линија показују у историји остварене државне организације, као и предлагани уставни нацрти и сугестије. Док је предратна Немачка, на пример, по општем мишљењу теоретичара долазила у ред савезних држава, за Немачку основану Уставом од 1919 подиже се у теорији питање да ли не личи већ један прелаз ка унитарној држави. Чак и Јужно-афричка Унија, и ако на први поглед личи на савезне државе створене у Канади и Аустралији, ипак у суштини не испуњава појам федерације. Од федерализма, Јужну Африку одваја двоје: више административни него политички карактер извршне власти у провинцијама; одсуство уставних гаранција законодавне надлежности провинција, из које следује подређеност провинцијских закона законодавним актима средишње власти.

Још чешћи су прелазни облици ближи централистичком уређењу Видовданског устава. Довољно ће бити да неке од њих наговестимо.

1.) Као најмање удаљен од Видовданског устава, на „средњој линији" између централизма и федерализма, био би прелазан облик који се добија простим развијањем идеја садржаних у самом Уставу од 28 јуна. Зато не би било потребно ништа друго до да се у неколиким члановима Устава учине извесне измене у појединостима. Можда само оволико: да се укине ограничење области на 800.000 становника и тако оствари могућност за ефективно образовање области по уставном начелу „према природним, социалним и економским приликама"; да се надзор министра финансија над газдовањем области сузи; да се уједно областима да велики жупан правом задржавања одлука самоуправних органа од извршења неће спутавати обласну самоуправу.

2.) У одговору Г. Сагадина на анкету Српског Књижевног Гласника о српско-хрватским односима, указано је следеће средње решење. Г. Сагадин је склон да се задовољи само-

управним установама у мери коју даје Видовдански устав, али он држи да је, с погледом на историјски развитак, неједнакости правног поретка и разлике у управној организацији, било погрешно везати Уставом државну администрацију и самоуправу за исте јединице, области. Ту везу треба раскинути: за правилно функционисање државне администрације нужно је образовати не више од осам провинција, према подели Г. Протића. Тим путем постигла би се у исто време већа деконцентрација у државној управи.

3.) У круговима посланика из земљорадничке странке јавило се мишљење: да би се опасности по државно јединство, које би широке самоуправе у снажним областима могле донети стварањем посебних политичких центара расположених за отпор против државне власти, дале избећи организованьем обласних представништва на стручно-позивној основи. Овако састављена тела, руководила би области у пословном духу у правцу интереса који су у њима заступљени, а не би покушавала отимати се о превласт са представницима државне власти.

4.) Уставни нацрт Г. Протића, поред свег одступања од централизма Видовданског устава, остаје ипак на „средњој линији". Оно што приближава уставну организацију Г. Протића Југославији како је замишљају федералисти, то је величина покрајина и њихов историјски карактер; по својој правној конструкцији, међутим, покрајине у уставном нацрту Г. Протића нису ближе члановима савезне државе него самоуправним областима Видовданског устава.

И централистичка и федералистичка држава у својој чистоти постоје више као школски типови него у државној пракси. Пред конкретним уставним примерцима, теорија је не ретко у недоумици под који образац да их подведе.

БОЖИДАР ВЛАЈИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(XI)

Извините што пре нисам доспео одазвати се вашем љубезном позиву да дадем своје „схватање о суштини српско-хрватскога спора и мишљење како би се он могао решити". По моме мишљењу, за сада још не постоји српско-хрватски спор. Мислим, спор који би обухватао широке народне сло-

јеве и имао карактер племенски. Али такав је спор без сумње у стварању, те би било опасно пред овом појавом затворити очи. Досадање методе нису водиле консолидацији међусобних односа, већ подвојености, која даномице расте.

Ако се истински уоче узроци данашњим приликама, добра воља са обје стране лако ће наћи излаза, јер за данас нема на ниједној страни спомена вредне појаве која не би пристајала на заједничку државу Срба, Хрвата и Словенаца. Опреке су још увек у главном политичке природе у правцу унутарњег уређења државе, а то су питања секундарна.

Много је штете сређењу наших односа донијела појединачна нестрпљивост, да се одмах, не препуштајући то развоју и времену, изведе нивелација. Досадањи резултат јест управо противно ономе што се жељело и хтјело. Појавило се је неповјерење код Хрвата да се не иде за равноправношћу, већ за хегемонијом српскога племена. С те стране схваћен је и захтјев за централизацијом државе. И ако се против централизоване управе може на претек навести разлога, мање или више оправданих, једино бојазан од хегемоније Срба изазива код Хрвата непомирљиви отпор против централизације. Срби знаду да за хегемонијом нико не иде. Али то није доста за уређење међусобних односа. И Хрвати морају стећи то уверење.

Био сам чланом парламентарне комисије Привременог Народног Представништва за извиђај узрока немирима у Хрватској ради жигосања стоке. Миле Јелић, сељак из Велике Барне, котар грубишнопољски,[1] одговорио је на питање комисије за узроке немирима овако: „Има томе више узрока. Најпрви су узрок премноге тешкоће које је рат собом донио, онда долази маркирање повчаница и одузимање 20%, па измена 4 круне у 1 динар, па повишење таксе, почетверостручени порези, па сад ово жигосање стоке, о којем власт није на време народ упутила, — али све је то нама Србима лако, јер нам је пуна душа, а Хрватима је све тешко, јер им је празна душа“.

Унио сам овђе ово опажање Србина сељака, јер оно заслужује да се чује у овој анкети. Оно износи мишљење

[1] Ослањам се на своје памћење гледе имена овога честитога сељака, јер сам своје белешке дао Г. Вилиму Букшеку за помоћ код састава извјештаја на Народно Представништво.

чему ваља поклонити пажњу при изграђивању заједничке државе, коју треба уредити тако да испуни душу свију нас, Срба, Хрвата и Словенаца, и то потпуно и својски.

Једно се стално превиђа, да се ми нисмо спремили за наше уједињење. Догађаји су нас претекли. По први пут, од кад се за нас у историји зна, састали смо се заједно у једној својој држави. Није дакле постојала ни традиција, која би нам дочаравала заједничку прошлост. Развијали смо се на разбојишту и под утицајем двеју великих страних култура: Истока и Запада. Непријатељ је култивисао оно што нас дели, а сузбијао оно што нас спаја. Иза велике Француске Револуције и ослобођења Србије од Турака, јавља се упознавање да смо један народ и тежња за уједињењем.

Окупација Босне и Херцеговине забија клин у народно јединство. Свом снагом избија, нарочито у Хрватској, оријентација за Велику Хрватску напрам Великој Србији, — већ према томе коме припадне Босна и Херцеговина. Истом долазак Карађорђевића, те задарска и речка резолуција повраћају политику народнога јединства са свима њеним консеквенцијама.

У Бечу су одмах упознали опасност и отпочели свим могућим „арматурама", насиљем и прогонима, против хрватско-српске коалиције, јединог у то време носиоца политике народног јединства у Хрватској. Успех је био противан тежњама бечке политике. Нити страшни ратни терор није идеје ове пољуљао, већ ојачао. У бечком Парламенту и у хрватском Сабору изјављују се за народно јединство странке које га дотле нису признавале. На жалост, ове изјаве учињене под заштитом имунитета, нису поради ратнога стања могле бити јавно расправљене, да и присталице ових странака у пуној мери упознаду све консеквенције ове нове оријентације. А и за родољубе из аустријских крајева на страни: добровољце, југословенске легије, југословенски одбор, као и за саму крфску декларацију, могао је наш свет у Хрватској дознати текар магловито и неодређено из народног новинства, које га је, дакако, да се душмани „не сете", о том обавештавало у форми приговора „за издајнички рад против монархије".

Ипак је у часу слома централних сила постојала, мора се дозволити, опћенита тежња за уједињењем читавога народа Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, али све странке

нису биле на чисто како се то има провести. Нарочито у Хрватској владала је у том погледу велика подвојеност у мишљењу. Место да странке у првом реду утврде заједнички програм, како се има извести уједињење свега нашега народа, па истом тада, ако се сложе и које се сложе, да ступе у концентрацију, догодило се противно.

Одмах су опажене велике разлике у појединим становиштима странака из Хрватске, које разлике су колико толико могле бити премошћене само одлучношћу странака и политичара из других крајева бивше аустро-угарске монархије.

Хрватско-српска коалиција у своме саборском клубу водила је пуна два дана расправу о том да ли ће се основати Народно Веће свију народних странака и струја народа С.Х.С. у бившој аустро-угарској монархији, или да свака покрајина за себе иступи, што би гледе Хрватске значило да хрватско-српска коалиција као саборска већина сама поднесе предлоге Хрватском Сабору за прекид свих веза са Угарском и династијом, те за проглашење уједињења са Србијом и Црном Гором. Било је извесно да би се томе биле и остале странке придружиле. Водство народне политике у Хрватској остало би у рукама хрватско-српске коалиције као странке која је, као саборска већина, легално представљала Краљевину Хрватску, и која је у тешкој политичкој борби високо и потпуно у својим масама до изражаја довела схватање о народном јединству, а управо оно схватање било је основни покретач народном уједињењу. Доиста, и друге политичке странке и струје биле су прихватиле начело народног јединства, али већином у најближе време и под околностима где своје присталице нису могле довољно обавестити.

Знатном већином гласова закључио је посланички клуб хрватско-српске коалиције 8 октобра 1918 „да је надошло време за оснивање Народнога Већа, које има да преузме власт на читавом подручју бивше аустро-угарске монархије на којем живе Словенци, Хрвати и Срби“.

Овим закључком разбијена је хрватско-српска коалиција и ликвидиран онај велики политички и национални капитал који је она у Хрватској представљала. У Народно Веће није ушла једино Војводина, а од свих странака и струја на бившем подручју монархије није у Народно Веће примљена једино хрватска странка права (франковци), што је по мом мишљењу била

погрешка. Васкрс слободе нашега народа имао је бити и дан измирења и заборави свих дотадањих заблуда.

Хрватски сабор јест 29 октобра 1918 једногласно закључио, међу осталим, уједињење читавога народа Словенаца, Хрвата и Срба са Краљевином Србијом и Црном Гором у једну државу, те је сву власт пренио на Народно Веће.

Овим закључком Хрватскога Сабора и каснијим закључцима српске и црногорске Скупштине створен је уставни основ државе Срба, Хрвата и Словенаца. Други уставни акт, опредељење за династију Карађорђевића, дан је адресом Народнога Већа и одговором Регента дана 1 децембра 1818. Била је политичка погрешка овима актима одрећи уставни карактер.

Омаловажавање ових уставних аката повредио је велики део Хрвата, који су у овим актима искрено и са уверењем гледали самоодређење хрватског дела нашега народа.

Водство Старчевићеве странке права (Милиновци), која је суделовала код доношања адресе 1 децембра 1918, добило је иза тога на страначкој скупштини поверење странке. Али кратко време касније била је ова странка у Београду потиснута у опозицију, а у Хрватској извршена је промена водства уз приговоре да се је старо водство дало преварити и завести.

Хрватска сељачка странка (Радићевци), и ако је ушла у Народно Веће и на принципу народног јединства изјавила се за уједињење читавога народа, престала је сарађивати још прије одласка одасланства Народног Већа у Београд и није хтела доћи у привремено Народно Представништво.

Тако се је догодило да Привремено Народно Представништво, формирано из Народнога Већа, није имало, што се Хрватске тиче, довољно ауторитета да одржи и унапреди политичку ситуацију, створену 29 октобра и 1 децембра 1918.

Слабости Парламента придружиле су се погрешке владе, које су пошле за централизацијом државе, не чекајући да питања унутарњега уређења државе ријеши Конституанта по споразуму сва три племена. По мом мишљењу, а ја овђе имам пред очима само прилике у Хрватској, није до конституанте требало дирати у посебни аутономни положај у Хрватској. Шта више, банску част требало је по могућности политички повисити, а не, како се је догодило, понизити. Било је у том правцу очекивања да бан добије положај

потпредседника Министарског Савета. Догодило се да је био именован на предлог Министра Унутрашњих Дела, дакле је дошао положајем испод Министра. Особито у прво време нашега уједињења имао је бан остати достојанственик и представник државне политике у Хрватској, а његова деградација до положаја чиновничког одузела му је могућност унапређивања државне политике и, сувише, изазвала је у хрватском делу нашега народа сумњу да се иде за елиминирањем свега хрватскога и брисањем традиције коју су Хрвати у државу унели. Није се смело превидети дугогодишња у широким масама жива тежња Хрвата да хрватски Сабор предлаже краљу именовање личности бана, па је и непосредно пред слом аустро-угарске монархије хрватско-српска коалиција као саборска већина опрла се да на банску столицу сједне човек који није припадао саборској већини. И ово, и ако није досегло тежње за предлагањем банове личности, ипак је био напредак политички и стварни. Тим теже је пало назадовање ове тежње Хрвата још испод предратних времена.

Г. Лагиња у другом министарству Г. Стојана Протића именован је баном на предлог Министра Председника. Био је дочекан великим овацијама. Загреб је клицао: Живио Краљ Петар! Живио Регент Александар! Живио бан! Живила војска! И човек може имати разно мишљење о проглasu Г. Д-р Лагиње као бана, али по мом суђењу тај проглас деловао је врло јако на широке слојеве хрватске, који су у том часу живо осећали повратак банске части, и то не предратне и нагодбене, већ оне из старих времена. Видело се да се враћа расположење од 29 октобра 1918, а оно се било доиста и потпуно вратило у време посјете Регентове у Загребу. И Г. Д-р Томљеновић на свом другом одласку са банске столице јасно је обележио значај банске части код Хрвата, кад је изјавио да он неће да буде ликвидатор те части. Изборним законом за Уставотворну Скупштину посве је банski положај изједначен са чиновничким. Пријашњи „стегоноша“ (барјактар) краљевства и вирилиста у Саборима не добива нити пасивно право избора за Конституанту!

Уз погрешне политичке методе, ређају се тешкоће које је рат донио и друга незадовољства, те многе друге управне погрешке, које се поради уска обима ове расправе овде ни споменути не могу, а што све даје хране онима који су уда-

рили путем раздвајања и раздраживања. К свему долази још страственi карактер нашега народа, ма кога племена, који у политичкој борби тјера у скрајност. Турчимо се из ината. У том свем, а кривиьом са обје стране, неспремљене за ово велико доба, леже разлози данашњем раздору између Срба и Хрвата. Треба отворити очи, па видети како данас многи и премногi одличнi Хрвати, биьши некад видни чланови хрватско-српске коалиције, погнуте главе и бригом у души гледају у овај раздор. А има их већ доста и под барјаком на коме не пише јединство нашега троименога народа. Добро вино се не квари без разлога!

Шта да се ради?

Држећи се чињенице да смо се споразумели и определили за једну заједничку државу, наставимо споразумевање и за њено уређење.

Верујем да има могућности споразуму за унутарње уређење заједничке и јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца на начин да буде пуна душа хрватска, као што је пуна душа српска, и како треба да буде пуна и душа словеначка!

Загреб. Д-Р ДУШАН ПЕЛЕШ.

(Наставак у идућем броју.)

ВОЈНИ ПРЕГЛЕД.

ПСИХОЛОГИЈА ВОЈНИКА У РАТУ.[1]

Писана под нешто другим приликама, за другу војску, ова књига, држимо, пружиће користи и нашем читаоцу, износећи му корисна знања и искуства до којих је писац, лекар по занимању, дошао бавећи се у сталном додиру с војником, успевши да упозна његов интиман живот. Она нам даје анализу војникове душе и упознаје нас с оним што је за многе остала тајна. Овакав посао, као што каже сам писац књиге, мора бити користан колико за васпитање и вођење војника, толико и за изучавање опште психологије. Сваки васпитач, сваки старешина наћи ће ту велике, освештане принципе, који у свако доба и на сваком месту треба да руководе старешину у начину његовог опхођења с потчињеним.

Стога смо сматрали да неће бити на одмет дати у овом приказу, у нешто опширнијем изводу, садржину књиге, с потребним напоменама од наше стране.

О моралној снази бораца. Писац даје карактеристику ове снаге, која борцу помаже да издржи све напоре и да и свој живот жртвује. У садањим ратовима тражи се и јача морална снага. Крајњи триумф припада само оном који успе да најдуже сачува максимум живих моралних снага. Природно је да се та снага троши и исцрпљује из разних узрока. И у одлучним моментима, старешине треба да располажу овом моћи у највишој мери. Један од победилаца у руско-јапанском рату, генерал Ноги, добро је разумео ову снагу кад је, анализујући главне узроке победе, дао ову аксиому: „Крајњи триумф биће намењен оном који буде издржао четврт часа више но други". А да се издржи то четврт часа, потребна је јачина карактера.

Развијајући ове мисли даље, долазимо до овог закључка: рат у суштини није друго до борба двеју воља, једне другој противстављених. Старешинама пада у дужност да не допусте да ова воља ослаби. Зато је њима потребно знање психологије, да би умели заповедати масама.

Материјална страна није довољна без моралне. И зато је скоро тачна изрека да војска не умире због својих матери-

[1] Dr. Léon Wauthy: *Psychologie du soldat en campagne.* Paris, Henri Charles-Lavauzelle, 1920.

алних губитака, већ да пропада скоро увек због нестанка моралне снаге. Сви ратови су показали надмоћан утицај овог фактора над свима осталим. Али овај велики, светски рат, услед напретка наоружања и његовог огромног развића, изнео је још више вредност моралне снаге. Ипак, писац налази да се њој није обраћала довољна пажња: свачим се је више бавило но борцем, и најмање је душа војникова била анализирана.

У следећој глави писац се детаљно бави психичким стањем војника у борби, које се разликује од стања једног војника у миру. Узроци су томе физички и морални. Физички су услови: доба, темпераменат, физичко стање и услови материалног живота; а морални: поштовање дисциплинских правила, породичне бриге, односи и везе, релативна сигурност. Укратко речено, услови су се у многоме изменили између живота у миру и рату. Код војника у рату образује се нов менталитет, о коме увек треба водити рачуна. Ова разлика у толико је осетнија у колико је војник раније оставио касарну, у колико је старији, и у колико су његове породичне бриге веће. И ови различити услови су га у многоме изменили у психичком погледу.

Који су фактори који утичу на војников морал у борби?

Ти фактори могу се поделити на узроке егзалтације и узроке депресије. Исти фактор, према својој ориентацији, често производи разна дејства. Да се изближе позабавимо сваким од њих, како их је писац изнео.

Патриотизам је главни извор одакле проистиче морална снага борца. Патриотизам је природни осећај, урођен човеку. Он постоји код свих људи, у разним степенима јачине. Често нејасан и збркан у миру, он се буди у рату из латентног стања. Но извесни узроци могу да ослабе живу снагу патриотизма. То су, пре свега, свађе и несугласице које долазе из супарништва интереса. Леп пример рђавог дејства тих неслога пружили су нам Руси за време руско-јапанског рата. Ма да су они били бројем јачи и боље снабдевени, и ранијим сјајним победама показали надмоћност над непријатељем, смртни отров социалне анархије беше ушао у њихове редове паралишући им снаге, десеткујући њихову енергију и уништавајући отпор. Тај пример показује да један народ треба да остане интегрално уједињен кад се нађе пред непријатељем, и да има само једну вољу. — Доктрина интернационализма води пацифизму и антимилитаризму. Овај осећај, племенит по својој концепцији, није довољно обузео масу да створи колективну снагу, способну да наметне своју вољу. Тек ће будућност остварити овај идеал. — Има и религиозних секти које одричу да се боре, нудећи се често, у исти мах, да врше и најопасније послове под ватром непријатељском. Писац наводи као пример за то, из последњег рата, чланове извесних енглеских секти. Но ипак религиозно убеђење не слаби патриотски осећај; чак га у извесним случајевима појачава.

Поверење у крајњи тријумф. Војска треба да црпе у самој себи моралну енергију. А то ће бити ако она има уверења о својој стварној вредности, о вредности својих старешина, своје материалне спреме, и др. О вредности старешина војник је кадар да суди и да размишља. И то поверење бораца у оне који га воде треба да буде апсолутно. Природно да ће неспособност команданта одвести убрзо до деморализације трупа. Без апсолутног поверења у своје старешине, борац неће моћи да се бори са енергијом, јер неће бити сигуран да ће његова храброст, оданост и пожртвовање бити корисно употребљени.

Треба ли овде наводити колико је баш наш војник давао свету славних примера, предајући се потпуно својим старешинама и у најтежим тренутцима, уверен да ће га они сигурно водити?

Дух правичности. Правичност, непристрасност, то су битне особине које треба да има сваки старешина, и поверење војника у старешину с таквим особинама биће веће но иначе. Ако је старешина неправедан, војник ће се осетити увређен у личном достојанству, и затим ће доћи мржња, од које ни освета није далеко. Од мржње према старешини, војник прелази да мрзи и саму организацију војске. У маси постоји заједничка солидарност, те инстинктивно сви мрзе због неког појединца. — Пристрасност је друга форма неправичности. Деморализација војске долази отуда што се неки штите, неправедно награђују и одликују. Награде, одликовања треба да буду уређени правилима. Фаворитизам треба из војске протерати. Злоупотреба ауторитета је такође врста неправичности.

Старешине морају имати поштовање личности својих војника. Њихово лично достојанство је неповредиво. Они имају и самољубља, које се мора штедети. Ако старешина нема љубави према својим војницима, брзо ће доћи до индиферентности у међусобним односима. Потчињени се не сме вређати; погрдне речи морају бити избачене из речника једног старешине. Онај који командује треба да остане тих, без нервозности, карактеран, одлучан и апсолутни господар себе, у свако доба и у свима приликама. — Јачина карактера је једна од битних особина старешине; уз њу долази благонаклоност. Вештина је у томе, како с правом вели писац, знати их спојити. — Један од најмоћнијих фактора да се одржи морал борца и у њему развију својства која треба да има војник у рату, то је пример старешине. Леп пример старешине у додиру с непријатељем даће трупи моралну снагу, равну моћи материалне акције.

Узајамно поверење и кохезиона снага. Поверење доприноси да се образује агрегат који хомогеније вредност заједнице. Онда ће кохезија моћи остварити постављене циљеве. У рату је нарочито потребно развити међу свима дух отво-

реног, присног другарства. Неуспех не слаби борачку способност војника. Ако он има погодних моралних особина, неуспех ће у њему изазвати спонтану реакцију. Треба се само опоменути колико је пута после неуспеха у операцијама долазило до сјајних успеха, благодарећи издржљивости и пожртвовању војника и зналачким способностима старешина.

О *офансиви* и *дефансиви* писац каже ово: Сама чињеница да старешина одлучује да напада, даје борцу утисак о извесној вредности његове војске и могућности да победи. Дефансива, на против, неће никад дати ове осећаје војнику. Ова последња не тражи победу: она се ограничава на то да се одупре, т. ј. да спречи пораз. — Лажне вести о успеху не препоручују се. Кад се доцније дозна истина, производи се обрнута реакција, и морал пада у толико ниже у колико је привремено био дигнут. — Ни непријатеља не треба потцењивати. Завлада ли то осећање, може се војска заслепити својом стварном вредношћу.

Долазимо до поглавља у коме писац расправља о *дисциплини*. Њена дефиниција могла би гласити: снага која координише индивидуалне енергије. Разликују се ове две врсте дисциплине: пасивна, наметнута, и дисциплина морална, с разлогом. За прву писац, ма да већина старешина тражи само њу, каже да је недовољна. У данашњој социалној еволуцији човек не прима више без резоновања све што му се намеће. — Страх од казне не вреди много. Човека треба драговољно придобити, не да се боји, него да воли што извршава неку дужност. Данашњи војник није више аутомат, већ свесно биће. И на овим гледиштима писац развија теорију о дисциплини. Васпитање војниково треба да почива у својој општој оријентацији на дубоком психолошком познавању масе на коју оно има да утиче. То васпитање треба да одговара духу ове масе, њеном ступњу социалног, интелектуалног и моралног развића; оно мора водити рачуна о особинама, карактеру, темпераменту и осталом што је својствено раси којој војник припада.

Дисциплина не трпи увек резоновање, то је тачно. Заповест, кад се изда, има се одмах извршити. И да се не би погрешно схватило што писац брани, он каже још ово: војник треба да слуша, и ми у тренутку издавања заповести не дозвољавамо код њега резоновање. Још из раније он треба претходним васпитањем да буде научен и на пасивну послушност.

Иницијатива. Стриктно принуђавање да се саобрази правилима одузима војнику његово поверење у себе самог, убија дух оданости и деморалише га. Старешина треба дакле да зна да одржава иницијативу код својих људи. Он треба, како лепо каже писац, да зна да је његов задатак да образује људе, а не да ствара несвесне машине. Његова је дужност, не да

убија иницијативу, већ да је подржава, у колико она не излази из нормалних граница, и у колико не постаје дух независности, у ком случају може постати штетна и кобна. — Физичка активност и дух борбености јесу од помоћи да се развија и одржава морал. Неактивност у борби и нерад депримирају и деморалишу војника.

Племенити осећаји. То су храброст, оданост, пожртвовање, дух самоодрицања. Частољубље побуђује човека да жели увек да сачува своје достојанство. Старешина треба да води рачуна о поноситости, амбицији и самољубљу; то ће бити моћна средства да изазове војника на извесна дела.

Треба рећи неколико речи и о супротним особинама. То су егоизам и инстинкт самоодржања. Инстинкт одржања је код борца један од фактора који највише парализу његову снагу и храброст, и чине да он у рату види само опасност. У страху, често човек постаје несвестан: његове моћи се парализују, и он ради као аутомат. У извесним ступњима, страх је тако рећи нормалан у почетку борбе. Но његово трајање је кратко и ограничено на прве ударе. Према својој јачини карактера, војник се више или мање брзо прибере. Док се осећај страха не испољава спољним знацима, он није опасан за масу. Иначе је заразан, може да изазове панику и доведе до пораза.

Писац не пренебрегава да наведе сва средства којима се код борца одржава веселост и добро расположење.Концерти, смотре, позоришта на фронту, забављају војнике. Спорт, сем што физички очвршћава, даје уз то и дух веселости и расположење. Алкохол пак, у великој количини, изазивајући пијанство, јесте фактор опадања и слабљења моћи, у исто време физичке и моралне. Неке старешине дају алкохол као средство да униште дејство извесних узрока моралне депресије; алкохол, тако исто, уништава код борца осећај страха у тренутку кад треба да ризикује свој живот. Но овај начин је штетан: пијанство одузима борцу његове моћи, оно помрачава његов ум, лишава га у већини његових средстава акције.

Не остаје ни позадина без свог утицаја на војнике на фронту; па против, морал позадине има знатан одјек на војника у рату, у бојној линији. Одлазећи на одсуства, долазећи у додир са својима на дому, војник слаби или појачава своју енергију. И зато се треба старати да морал позадине остане увек нетакнут.

Закључци. Закључци се изводе, како писац каже, из саме анализе чињеница. Старешина ма ког чина у војној хијерархији мора да располаже тачним познавањем елемената којима је позван да командује, мора да буде психолог, способан да посматра, изучава, анализе карактер својих војника. Колективна анализа је потребна ради општег командовања и руковања јединицом; индивидуално познавање пак ради личног руковања војником.

Посматрати војника у бојној линији, у погледу морала, онако као у миру, јесте психолошка заблуда, која може одвести често озбиљним последицама. Мора се водити рачуна о еволуцији људског духа, о прогресу идеја, па се, према томе, мора мењати и начин управљања, командовања људима. Писац набраја збијено, на малом простору, све особине које треба један официр да има, како би што боље одговорио својој улози. И о методу наставе даје неколико корисних напомена, које ће добро доћи сваком наставнику. Официр има нарочито да се стара и о васпитању својих подофицира, трудећи се да очува нетакнут њихов морални утицај. — Бавећи се довде више о дужностима нижег командног елемента, писац у засебној глави говори о дужностима више војне управе: она је та која има да се стара да дух војника буде на достојној висини, како би војска могла одговорити задацима које јој држава за своју сигурност намеће.

Док су се ратна средства усавршавала до скоро крајњих граница и утицала на промену тактичких и стратегијских начела, дотле је човек остао по својој природи готово неизмењен: његова душа — која чини један саставни део борбених елемената, — остала је без мало каква је била пре толико хиљада година. Но ипак је од интереса, од рата до рата, прикупљати искуства и на овом пољу.

У нашој војсци, ратови су од неколико година оспособили нашег војног старешину да на практичан начин загледа у душу свог војника. Наш старешина је све особине нужне за командовање стекао самом рутином, и осведочио се да је лично искуство најбоља школа.

Но ишло би се у другу грешку ако би се тврдило да теорија нема чему да нас научи. Није могуће све доживети; што се прикупља у више случајева, то је сигурније. Отуда ће ова књига — која нам даје толико занимљивих података о оном елементу с којим старешина има највише посла, о човеку — моћи бити од велике користи и нашим официрима.

Потпуковник Ђ. ЋИРИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ЗАБРАНА ИЗВОЗА ХРАНЕ.

Нагло поскупљивање жита почетком августа о. г. дало је повода влади да узме у озбиљан претрес питање о скупоћи хлеба, и да га реши на тај начин што је знатно повећала извозне царине на све врсте жита, као и на друге важније животне намирнице.

Формална забрана извоза не мора се ни декретовати кад су царине прохибитивног карактера: као што ни извоз гове-

њих кожа није био до сада забрањен, али их је немогућно било извозити, јер је царина врло велика (10 динара од 1 кгр.). Такав ће случај сад бити код пшенице, на коју је ударено 150 динара царине од 100 кгр., и код масти, где је царина 25 динара од килограма.

Питање се поставља: да ли је оправдано било скакање цена на житном тржишту приписивати извозу? Као што је познато, непосредно после жетве, почетком јула, цена пшенице била је око 300 динара, па се постепено пела, тако да је крајем месеца достигла висину од 500 динара за 100 килограма. Узроци овоме били су пре психолошки, него економски. Довоз пшенице на тржишта био је мали, суша није никако престајала, те су изгледи на бербу кукуруза били све слабији. Под таквим приликама јављали су се извозници као највећи купци пшенице, јер су им стокови били испражњени.

Куповина ради извоза у иностранство није се ни могла предузети, јер је у то време светски паритет износио око 400 динара по 100 кгр. Не узимајући у обзир извозну царину, која је од 30 подигнута на 50 динара, — док није дошло најновије решење од 150 динара — и подвозне трошкове, цена пшенице код нас у земљи била је скупља него што се америчка пшеница нудила у Европи.

Кад, дакле, извоз није био могућан под таквим околностима, и кад је очигледно да цена храни није скочила због тога што се трговина повећала ради извоза, онда је требало детаљно испитати остале узроке. Да ли је, на пример, жетва у толикој мери подбацила да постоји озбиљна опасност од глади? На свима министарским конференцијама које су се држале поводом питања о забрани извоза хране, представник Министарства Пољопривреде стално је изјављивао да је овогодишњи принос пшенице бољи него 1921. Детаљни подаци о жетви нису познати, али кад се узме у обзир да до јуна месеца није било суше, онда се може претпоставити да пшеница није ни страдала, и да је сва зебња настала отуда што је кукуруз — главна храна нашег сељака — јако подбацио. У осталом, ни то се не може тачно знати, јер берба кукуруза још није ни почела, а последње кише могле су, у неким крајевима, имати и благотворног дејства.

Из свега тога јасно је да је било и прерано и претерано приступати забрани извоза. Овој мери, коју треба предузимати само у крајњем случају, и сувише се често и лако код нас прибегава. Да оставимо на страну што такве трговине имају рђаво утицаја на стање нашег динара, оне баш користе спекулантима, против којих је забрана извоза била и покренута. Јер, као по правилу, код нас ниједан режим спољне трговине (било да се односи на увоз, било на извоз) не траје више од неколико месеци. Кад се, рецимо, у фебруару 1923 године, а можда и раније, утврди да имамо довољно хране до нове жетве, онда

ће извесно понова бити извоз хране омогућен смањивањем извозне царине. И тада ће почети да извозе баш они који су користили последњу забрану и покуповали жито по јевтинијој цени.

Зар није било боље да се поступи онако као што су учиниле наше суседне земље: Румунија, Мађарска и Бугарска? Оне су најпре издвојиле потребну количину за исхрану становништва (рачунајући пола килограма хлеба с главе на главу), затим су резервисале за идућу сетву довољно хране за семе, према простирији која има да се засеје, и онај остатак је пуштен да се извезе. То је слично систему контингентирања, који смо и ми раније имали.

Бугарска још обавезује извознике да десети део хране, спремљене за извоз, уступају држави по једној напред утврђеној цени ради исхране радника и чиновника. На тај се начин спречава и претерано поскупљивање хлеба. Нешто слично постоји у Мађарској и Румунији.

Зашто се и у нашој држави не би рационирала потрошња, кад су то учиниле и суседне земљорадничке земље? Позната је ствар да Чехословачка, и ако велики произвођач шећера, своју потрошњу ограничава на минимум, само да би што више извезла у иностранство.

Не треба, само, у тежњи за заштитом домаће индустрије отићи толико далеко да се наше млинарство стави у изузетан положај и да његови производи могу под повољнијим условима ићи у иностранство, него жито. Тиме се не би ништа учинило ни у борби против скупоће, као што се првобитно мислило доношењем прохибитивних царина на извоз жита.

Код нас ни сами извозници нису противни, у оваквим приликама, мешању државе и разним ограничењима. Они само желе чисту ситуацију: да се унапред, пре почетка сезоне, тачно одреди какав ће поступак бити. Али ништа горе не ремети трговинске односе и не ствара забуне него та неизвесност и доношење привремених мера.

Ради карактеристике односа који владају између представника извозне трговине и владе; да напоменемо овде да су извозници пре месец дана тражили да се на суве шљиве удари што већа царина. Предлагано је око 5000 динара по вагону (пола динара од килограма). То је била прилика да се земљорадник посредно пореже и да на тај начин држава дође до 25 милиона динара прихода. Министарство Финансија је задржало ниски став од 600 динара по вагону, јер изгледа да није хтело да се замери произвођачима. У Бугарској, међутим, где је на управи једна влада из сељачке партије, имало се храбрости да се таксира пшеница и да се откупљује од народа по једној цени која је далеко испод светског паритета!

Зато је врло незгодно кад се код нас при решавању оваквих проблема имају разни обзири и кад се нарочито пази на популарност. Све друштвене класе морају да покажу више

солидарности међу собом и да са мање егоизма посматрају поједина важна питања. Уместо узајамног оптуживања, требало би да сви поднесу жртве, ако желимо да се извиће из тешке ситуације. Само једном кооперацијом, и узајамним потпомагањем, а не заоштравањем односа између појединих грана занимања, може да се реше и проблем исхране и остала питања која су с тим у вези.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НАШ ПОЛОЖАЈ ПРЕМА БУГАРИМА.

Дајући пред Народном Скупштином свој експозе о спољној политици, Министар Иностраних Дела био је јаснији и готово категоричан у погледу држања према Бугарској. Односи са Бугарском заснивају се на нормалном извршењу њених обавеза које је она примила по Уговору о миру, а на првом месту на извршењу обавезе разоружања и репарације. Ти односи, међутим, нису коректни. На бугарској територији прикупљају се, оружају се чете које прелазе у нашу земљу, где врше терористичку акцију, у циљу стварања расположења за аутономну Македонију. У месецу мају убачено је у Јужну Србију неких једанаест чета. Ове чете организују нарочити револуционарни комитети (њих има нет на броју: Извршни Македонски, Федеративни Македонски, Илинденски, Тракијски и Добруџански). Под фирмом добротворних друштава, како их бугарска влада представља страноме свету, ови комитети организују чете комитске. Густендил, Дупница, Цумаја и Петрич су главна средишта акције за она прва три комитета. Сви званични протести са наше стране, сви кораци нашега посланства у Софији, — а њих је било много, — да се са четама престане, били су безуспешни. Место свега тога софијска влада је предлагала нашој влади споразумну акцију за сузбијање чета; предлагала је после једну међународну комисију. Свакојако да су ово оријенталски методи да се ствар одуговлачи, отежа, не изврши, и преда у међународне руке. Јер, овде није главно сузбијати чете чуваљем граница, него је главно спречити образовање чета и њихово снабдевање у Бугарској. То је оно што бугарске власти могу учинити, а нарочито једна влада као што је Г. Стамболијскога, која има данас готово неограничену власт и силу у Бугарској. Она је ту власт умела, кад јој је требало, ефикасно употребити противу „шајки“ њених политичких противника. Ни заједнички кораци Грчке, Румуније и наше државе да софијска влада једном спречи прелажење бугарских чета у Грчку, у Румунију и у нашу државу, нису

показали побољшање у држању Софијскога кабинета. Место тога он целу ствар износи пред Друштво Народа, под изговором да ове три државе угрожавају мир претећи ратом Бугарској. Он признаје да чете тамо прелазе, али тврди да нема довољно оружане снаге да то спречи, јер по Нејиском Уговору о миру број војника и жандарма у Бугарској толико је смањен да је недовољан и за чување јавне безбедности, а камо ли за чување тако незгодних и дугачких граница као што су нове границе. Сврха је провидна, метода као и у Немаца, Мађара и Турака: а) покушати ревизију уговора о миру, у циљу олакшања обавеза и б) показати да су Маћедонија, Тракија и Добруџа бугарске. Пред Друштвом Народа, — где је нарочито добар био румунски посланик у Лондону, делегат Титулеско, — Бугарска је упућена да са својим суседима сама расправи овај спор. Наша влада је, после овога, дала изјаву у Народној Скупштини да неће седети више скрштених руку ако се продужи и даље организовање чета и њихово пребацивање из Бугарске у нашу земљу. Влада је упутила и једну ноту Софијској влади, тражећи да растури добротворна друштва и отпусти све чиновнике који узимају учешћа у организовању и пребацивању чета у нашу територију.

Маневар софијске владе, — чије добре изјаве, често са здравим погледима на будућност, никако не одговарају стварноме раду њеноме према нашој држави, — овога пута није успео. Принцип неревидирања уговора о миру још господари политиком европском после рата. Већи део Сила које су добиле рат не допуштају још да се мењају ти уговори из својих властитих интереса. Сутра, кад се ти интереси уреде, — а о томе се воде активни преговори између Лондона и Париза и Вашингтона, — ревизије уговора ће бити могуће. Они који нерадо гледају да се на Балкану ствара једна јака држава, потражиће из Устава Друштва Народа оне одредбе које се тичу националних мањина, и захтеваће, и без иницијативе малих и средњеевропских и балканских држава, њихову примену. И, ако дотле не буду уређени ови послови са Бугарском, онда се може десити да Друштво Народа узме ствар у своје руке. Софијска влада, која је данас била можда само испод руке охрабривана у својем раду пред Друштвом Народа у Лондону, сутра ће бити отворено подржавана. Сутрашње одлуке Друштва Народа неће тада бити као ове данашње. Због тога још данас морају се предузети мере да до тога не дође. Међу мерама које се према досадањем саме собом намећу, најважније су дипломатска акција с поља и преустројство данашње управе у Јужној Србији. Дипломатска акција би се састојала у неодложеноме тражењу извршења обавеза које су обележене у Нејискоме Уговору о миру. Одредбе чл. 118, 119 и 120 тога Уговора дају права нашој држави да све чланове горе поменутих добротворних друштава, које воде чете по Овчем Пољу, а

имају своје логоре у Бугарској, добије у своје руке; та права треба одмах искористити. Друге одредбе исто тако дају велика права која треба дословно употребити, као и нагнати, чак и заједничком акцијом грчко-румунско-југословенском, Бугарску на испуњавање свих уговорних обавеза. Преустројство данашње администрације у Јужној Србији је толико потребно и тако познато да је овде довољно само напоменути шта би требало урадити. Заменити данашње чиновништво другим бољим без обзира на половични партијски кључ 7 : 9; извести аграрну реформу до краја и на основу постојећих уредаба; извршити амнестију избеглица који се налазе у Бугарској; саградити путеве, а нарочито железницу Ваљ-Косовска Митровица, — која је донекле трасирана; колонизирати све крајеве који могу примити колоније из сиромашних, пасивних крајева, а нарочито из Херцеговине, Далмације, Црне Горе и старога Новопазарског Санџака. Проблем Јужне Србије, проблем је целе државе. Од његова решења, мора се то понављати дотле док влада њему не посвети сву пажњу, зависе и сва друга наша унутрашња и спољашња питања. Проблем Јужне Србије није више национални проблем, то је проблем државне администрације.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ.

Кад су народни посланици отишли на одмор, не свршивши предмете стављене на дневни ред Скупштине, и ако су међу овима били закон о накнади ратом причињене штете и закон о чиновницима, владини листови објавили су да је један од разлога због којих Влада хоће одлагање парламента: потреба да одсуством Скупштине добије времена за припремање даљег парламентарног рада. — Показало се, међутим, да су владину одлуку проузроковале непосредније побуде; жеља министара да одмором парламента дођу и сами до одмора.

После одласка Скупштине, поред послова који су већ стајали пред Владом, искрсли су нови. То је, прво, питање Краљевића Ђорђа. И ако по себи приватна ствар Краљевског Дома, питање Краљевића Ђорђа изазивало је у публици нервозу и претворило се у једну државну аферу.

Продужена суша, доводећи жетву у опасност и стављајући у изглед општу глад за пролеће, узбунила је читаво јавно мишљење. Под тим утиском у Влади је образован нарочити комитет министара, претресана је целисходност опште забране извоза намирница, узет је у рад правилник о сузбијању скупоће и несавесне шпекулације.

Али питање Краљевића Ђорђа остало је нерешено. А у питању сузбијања скупоће није дошло ни до начелних одлука. После народних посланика, и министри су се почели разила-

зити из Београда: на одмор или у своје изборне округе. И у другој половини августа било је дана кад Владу у престоници није представљало више од два или три министра. И то Владу која, због бављења Краљевог ван земље, поред своје властите, вршн и краљевску власт. Због одсуства већине министара, седнице министарског савета неће се држати до 5 септембра.

У тим околностима лежи објашњење што је почетак парламентарног рада неизвестан. Још није утврђено ни када ће бити сазван Законодавни Одбор, који пре седница пленума Народне Скупштине има да реши закон о чиновницима. Влада не очекује долазак Скупштине са спокојством. Са састанком Парламента, покренуће се општа ревизија радикално-демократског споразума на коме се оснива Влада Г. Пашића, а то је посао који, ако не донесе кризу Владе, донеће сигурно могућност кризе. Прве тешкоће појавиће се већ приликом претреса предлога закона о накнади ратом причињене штете, о коме није још постигнута сагласност између Владе и односног скупштинског одбора, нити између радикалног и демократског клуба.

Али док је политички Београд у затишју, у земљи се опажа живост. Народни посланици обилазе своје изборне округе и „полажу рачуна“ бирачима. Изгледи да до нових избора може доћи и пре истека рока ове Скупштине, изазивају нове покрете: за јачање садашњих странака или за стварање нових политичких комбинација.

У Словеначкој, Др. Госар покушава да окупи око себе клерикалске левичаре у једну „хришћанско-социалну“ странку. — У Босни, води се борба до истрага између двеју муслиманских група: Маглајићеве и Др. Спахине. Докле Маглајић указује својим присталицама на реалне благодети власти, дотле Др. Спахо ставља у изглед својим људима испуњење интегралног муслиманског програма непомирљивом борбом у опозицији. — У земљорадничкој странци, посланички клуб упутио је „свима земљорадницима без разлике вера и племена“ проглас у коме објашњава своје држање у прошлој години скупштинског рада, оштро осуђује Владу и радикално-демократску коалицију и позива земљораднике да се организују у сеоска већа. — Демократи су обратили пажњу нарочито Југу. Председник посланичког клуба Г. Давидовић одржао је у Јужној Србији читав низ партијских конференција. — У Хрватској и Далмацији, и у Босни, јавља се покрет интелектуалаца ван странака и демократских дисидената, који, настављајући рад започет на јунским конференцијама на Илици и спремајући конгрес јавних радника у Загребу, траже путеве за изравнање српско-хрватског спора. Представници тога покрета, коме су пришли и некадашњи старчевићанци, рачунају да ће им поћи за руком да придобију и умереније личности из Хрватског Блока које не могу да поднесу политичку неплодност у коју је Радић довео хр-

ватску опозицију, и сматрају да би на једном широкогрудо састављеном програму могли наћи додирних тачака са земљорадницима и оним демократима из Србије који не одобравају хрватску политику Г. Прибићевића.

ПРИВРЕМЕНИ.

УЈЕДИЊЕНА СЛОВЕНИЈА.

— Писмо из Словеначке. —

Читао сам да је пре кратког времена уважени Словенац и Словен, покрајински намесник Г. Иван Хрибар, међу разлозима које је наводио за захтев да Словенија буде само једна област, навео и тај да су се за уједињену Словенију Словенци од вајкада борили, те сад не можемо наједанпут да напустимо тај свој идеал.

Ово мишљење Г. Хрибара треба стварно исправити.

Је ли збиља, дакле, уједињена Словенија увек била конкретан идеал, или чак тачка словеначког политичког програма?

Мисао уједињене Словеније појавила се први пут у револуционарној годћи 1848. У првим данима револуције те године, тражаху бечки Словенци, који бејаху на огњишту револуције, на основи природног националног права и „Уједињену Словенију". На молбу бечких Словенаца, споменуо је љубљански доктор Блајвајс, који је онда постајао некаквим вођем Словенаца, уједињење Словенаца и у једној аудиенцији код надвојводе Ивана, али Блајвајс сам је сумњао о реалности таква плана.

Истодобно се је са друге стране предлагало и уједињење Словенаца са Хрватима и Србима, те су на пр. штајерски Словенци послали свога заступника и на Јелачићев Сабор у Загреб, а корушки Словенци су опет хтели да буду заступани на српској скупштини у Сремским Карловцима. Неће бити тачно ако неки словеначки историчари у захтеву Уједињене Словеније виде онодобни *минимални*, а у захтеву или жељи уједињења са Хрватима и Србима *максимални* програм Словенаца: Уједињена Словенија није онда била ни најмање остварљивија него уједињење са Хрватима и Србима (наравно, у кругу монархије). Уједињена Словенија бејаше једна у брзини револуционарних догађаја набачена мисао, више фантазија него идеја са реалном тежњом за остварењем.

Већ онда виђаху конзервативнији духови у таквим захтевима „природног права", дакле и у захтеву Уједињене Словеније, гажење *историјског* права појединих аустријских провинција: тако би се Штајерска и Корушка морале поделити, ако бисмо хтели уединити Словенце. Тај историјски конзервативизам сасвим је претезао у почетку новог уставног живота (1861), те се је, према томе, мисао Уједињене Словеније занемаривала.

На једноме састанку у Марибору 1865, словенски политичари су са муком хтели да споје природна права Словенаца

са гледиштем историјских провинција; до јасноће у плану није дошло, камо ли до каквог политичког чина. Једна између најјаснијих политичких глава оног доба, Лука Светец, стајао је чврсто на становишту природног права Словенаца, и баш зато тражио (1869) уједињење аустро-угарских *Југословена,* дакле Словенаца, Хрвата и Срба, у једну групу.

Остварени дуализам монархије (1867) унео је нови живот у Чехе и Словенце. Приређивали су се онда велики народни зборови, названи „табори". На тим таборима, где је гласно говорило национално чувство младеначког живота, истицала се и Уједињена Словенија, те се 1869 и 1870 спомињала и у интерпелацијама словеначких народних посланика на земаљским скупштинама. Али ни овај пут програм не остаје чисто словеначки, већ уз мисао Уједињене Словеније иде испоред опет уједињење јужних Словена (на пример на конференцији словеначких, хрватских и српских политичара у Љубљани 1 децембра 1870).

И једно и друго бејаше, међутим, пука теорија, а Уједињена Словенија имала је, колико се је икада уносила у конкретније предлоге, свој извор у потреби одбране од Аустрије, од немачког Drang-a.

Иза 70-их година прошлог столећа, крај је и једној и другој од тих програмних тачака, Уједињеној Словенији и уједињењу јужних Словена. Дуализам је откинуо Словенце од Хрвата и Срба, те их предао на милост и немилост Немцима. Словенци су морали одселе да мисле као обични војници на свакидање редовно пушкарање са непријатељем, те су изгубили из вида сваки већи ратни план. Погдегде јавио се какав ретор или песник, те је у одушевљењу рекао коју и о *Словенији,* не само о Словенцима.

Ми, млађе генерације, једва смо икад ишта чули о Уједињеној Словенији, камо ли да бисмо се борили за њу.

Прва већа — наша, не бечка — политичка концепција настала је у почетку овог столећа, а то је било — *Југословенство,* и то је била једина концепција са којом су не-бечки Словенци ушли у светски рат.

Свако ко је реално гледао, морао је да види да је у *Аустрији* Уједињена Словенија једна утопија. Док се није веровало у пропаст Аустрије, није се могло веровати ни у Словенију. За Словенце је био једини спас разбиће Аустрије, а разбиће Аустрије није било могуће без Југословенства, наравно таква који гледа у Београд, и кроз Београд у свет.

Али, чим је Аустрија пропала, пропао је и отпао и једини политички разлог захтеву Уједињене Словеније; зато ми у Југославији не видимо потребе никакве уједињене Словеније: то је за нас — анахронизам.

Д-Р ФР. ИЛЕШИЋ.

Љубљана.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Морис Палеолог: *Царска Русија за време великог рата*
(Maurice Paléologue: *La Russie des Tsars pendant la grande guerre*, Tome I, Plon, Paris.)

После низа мемоара државника централних власти, помало се појављују и мемоари државника наших савезника у светском рату. Међу њима налазимо и мемоаре Палеолога, бившег француског посланика на руском двору. Као посланик савезничке државе, радо виђен на двору и у руском друштву, он је имао могућности да буде добро обавештен о приликама у Русији. У његовим мемоарима нећемо, до душе, наћи нешто ново што би битно променило оно што већ знамо о догађајима у Русији за време рата. Али, пуни колорита и живота, његови мемоари бацају више светлости на многи нејасан догађај у најновијој историји Русије. У овом кратком приказу, ми ћемо споменути из њих само нека, занимљивија места.

На почетку рата, 6 августа 1914, Сазонов телеграфски тражи од Бугарске да остане неутрална; у замену јој обећава неколико српских срезова у Македонији, ако Србија добије директан излаз на море. За дан два добија одговор од свога посланика у Софији да Русија не сме много да рачуна на Бугаре. Сазонова то изненађује, и он не може да разуме држање Бугара. Палеолог, који познаје Бугаре из времена свога министровања у Софији, даје му тачну слику о расположењу Фердинанда и Бугара према Србији, Русији и Румунији: кад се, 1910 године, Фердинанд вратио из Петрограда, позвао је к себи Палеолога и причао му о својим утисцима у Русији; и ако су га Руси били лепо примили, Фердинанд овим речима карактерише свој пут у Петроград: „Нисам успео да разумем кога [они у Петрограду] више мрзе: мој народ, моје дело или моју личност".

Поред свега тога, Сазонов не напушта идеју да Бугарска стане на страну савезника. Цар Никола га у томе помаже; 20 новембра 1914, приликом предаје акредитива бугарског посланика Мацарова, цар ословљава бугарског посланика овим речима: „Не могу вам сакрити да држање ваше владе према Србији изазива у мени и моме народу најнепријатнији утисак. Ако се ваша влада користи моментаним приликама и нападне Србију, ја ћу, као суверен највеће словенске државе, свечано проклamовати да је Бугарска искључена из словенске породице". Сутра дан, приликом састанка цара са Палеологом, цар верује у помоћ Бугарске и каже француском посланику: „Србија ће анектирати Босну и Херцеговину, Далмацију и Северну Албанију... Бугарска, ако остане паметна, добиће од Србије компенсацију у Македонији".

Из Софије стижу још увек рђави гласови. Што није успело Русији, обећањима и претњом, треба да успе фран-

цуској дипломацији. Француски министар иностраних дела, Делкасе, шаље у Софију, почетком фебруара 1915. војводу од Гиза, нећака краља Фердинанда, да задобије Бугаре за савезничку ствар. (Исту мисију имао је војвода Мекленбуршки од стране немачког цара неколико недеља касније.) Већ на почетку своје мисије војвода није имао среће. И ако рођак бугарског краља, он мора да чека шест дана док га краљ прими. Кад је на послетку дошао до краља, војвода му разлаже све политичке разлоге да се прикључи западним силама; позива се и на породичне везе, подсећа краља да је унук Луја Филипа, француског краља, сећа га на дужност да помогне Француској. Краљ га је мирно саслушао. Без околишења одговорио му је да је решио да остави себи одрешене руке, на наједанпут, с познатим саркастичким осмехом, прекине га овако: „А сада, пошто је довршена мисија које си се примио, буди опет мој нећак", и продужи разговор о баналним стварима. Још неколико дана касније војвода је више пута покушавао да наведе разговор са краљем на политику, али му то није успело. Средином фебруара војвода се врати у Солун не свршивши ништа. У рано пролеће 1915 године почела је већ акција бугарских комита у јужној Србији. На то Сазонов предлаже француском и енглеском посланику заједнички корак у Софији, да се Бугарима обрати пажња куда их води та политика, а 11 априла исте године Сазонов, имајући у рукама доказ да је Бугарска потпуно запливала у аустријске воде, каже Палеологу: „Ако не пристанете на заједнички демарш у Софији, руски посланик ће бити приморан да га учини сам. Ако то не буде довољно, предложићу цару да свога посланика у Софији опозове, и можда да окупирамо Бургас".

Неуспех Сазонова и Војводе од Гиза, догађаји на српско-бугарској граници у пролеће 1915, били су значајни за оне који су познавали прилике на Балкану. Али колико је таквих било, у то доба, у Паризу и Лондону?

Како је царска Русија испуњавала дужности према својим савезницима, карактерише овај догађај из почетка рата: августа 1914, кад су Немци свом снагом надирали у северну Француску, Палеолог добија од своје владе наређење да код руске владе пожури руску офансиву у Источној Пруској. Палеолог одмах оде до Министра војног, и изложи му опасно стање француске војске. Министар му изиђе на сусрет, и пред њиме напише депешу главно-командујућем, великом Кнезу Николи. Сутра дан Палеолог понова моли Сазонова да руска војска интервенише у Пруској и разложи му тешке часове које преживљује Француска. „Знам, одговори му Сазонов, и не заборављамо на Француску. Рачунајте да ћемо све што можемо учинити за Француску. Али војнички се разлози томе противе. Шеф Генералштаба и остали генерали одвраћају

од те офансиве и сматрају да је она унапред пропала. Но, поред свега тога, ђенерал Данилов тврди да немамо права да нашег савезника оставимо у невољи и да, поред све опасности за наше трупе, морамо напасти непријатеља. У осталом, велики кнез Никола већ је наредио напад".

28 августа 1914 Палеолог пише: „Велики кнез одржао је дату реч: војска ђенерала Самсонова прешла је у напад", а 31 августа: „Војска ђенерала Самсонова је разбијена; Руси су изгубили 110.000 људи, изгледа погрешком ђенерала Артаманова".

У вези са овим догађајима, занимљиво је, као паралелу, споменути да је у августу 1914 Сазонов предложио Италији да приступи савезницима, и обећао јој Трентино, Трст и Валону. Далмацију у опште није ни спомињао. У марту 1915, вођен је овај карактеристичан разговор између Сазонова и Палеолога о талијанским претенсијама на Далмацију: Сазонов: „Талијанске претенсије на Далмацију значе изазивање словенске савести! Сетите се да је Св. Сава Далматинац један од највећих светаца православне цркве!" Палеолог: „Пошли смо у рат да спасемо Србију, јер би пропаст Србије значила хегемонију Германа: али ми не ратујемо да остваримо утваре Словенства... Довољно је што смо вам Цариград жртвовали..."

Вреди још забележити шта је Палеологу рекао граф Вите, руски државник, у септембру 1914. Вите, као да је наслутио ток догађаја, каже Палеологу: „Овај је рат лудост. За Русију може само бити кобан. Једино Француска и Енглеска могу се надати каквој користи од тога рата. Наша победа ми изгледа врло сумњива..., мислим да ту глупу авантуру треба што пре довршити." Кад је у новембру руска војска потукла аустријску и одбила немачки напад на Варшаву, Вите поче агитовати да Русија склопи мир; рачунао је да је то најповољнији моменат за Русију; неколико месеци касније је умро, а француски посланик завршио је свој извештај о његовој смрти речима: „Са њиме се угасио један велики интригантски центар".

Велики руски индустријалац и финансиер Путилов говорио је Палеологу, у јуну 1915, пун песимизма и бојазни за будућност своје отаџбине: „Дани царизма су избројани, он је за навек пропао. А царизам је стуб Русије, једина веза њеног народног јединства. Револуција је неизбежна. Она ће букнути поводом каквог војничког неуспеха, какве глади, штрајка у Петрограду, или поводом ма чега другог. Знак револуције даће вероватно грађанство, интелектуалци, „кадети", мислећи да ће тиме спасти Русију. Али из грађанске револуције пашћемо сигурно у радничку, а затим у сељачку револуцију. Онда ће почети страшна, бескрајна анархија... Проживећемо поново времена Пугачева, а можда још и гора..."

Путилов је, на жалост, погодио судбину Русије.

У овом првом делу Палеологових мемоара наћи ћемо доста података и о цару Николи II, о царици, о животу на двору, о Распућину; више примера могли бисмо навести о царевом коректном, да не кажемо наивном држању према савезницима, о његовој сујети, о царичином празноверју и о њеној љубави према деци и кући, о чудној појави Распућина, кога су неки држали за свеца, а други за пробисвета. Али ипак, читајући ове мемоаре пуне занимљивих података, често добијамо утисак да они, можда због блиске прошлости догађаја на које се односе, нису ни сасвим потпуни ни сасвим искрени, вероватно и зато што их је писао један још активан дипломата.

А. Г. АВАКУМОВИЋ.

Д-р Мих. Шушкаловић: *Говор приликом начелне дебате о буџету за 1922 годину,* — Београд, 1922, стр. 31.

Ово није само један политички говор, ово је у исто време једна исповест и једна оптужба. Исповест једнога националнога радника, који је пробавио у Јужној Србији тридесет година, од 1892 до 1922; оптужба једног народнога посланика противу данашње управе у Јужној Србији, коју је као члан скупштинске већине подржавао. Погрешке које су чињене 1913—1914 понављају се опет; народ који је радио да се ослободи Турака и трпео за уједињење, пао је у рђаве руке. Први чиновници који су 1913—1915 у Јужној Србији стварали питање о приоритету цивилне над војном влашћу, недорасли за деликатну мисију управљања тамошњим народом, после 1918 враћени су опет у Јужну Србију. Наставили су где су стали 1915 године; и после другога ослобођења прилике су горе него 1914, а положај Срба гори него под Турцима. У Јужној Србији постоје бугарске, турске и арбанашке револуционарне организације; бугарске оружане чете готово слободно шетају по њој; турски и арбанашки џенијети одржавају везе с Ангором и Тираном; они тајно шаљу меморандуме Друштву Народа противу своје државе; сви скупа раде договорно противу ње. Партије, које су ово четири године наизменично или заједно на влади, радикална и демократска, обраћале су пажњу само на врбовање присталица, на припреме за изборе 1920 године; радикали нарочито на турске џанијетлије, са којима су изашли заједнички на последње изборе, демократе нарочито на чланове бивших бугарских организација. Избори за народне посланике били су разочарење за ловце куглица. Турци изабраше своје људе, а присталице бугарских организација комунисте. У скупштинама, Уставотворној и Законодавној, национални народни посланици нису ништа урадили за Јужну Србију, јер је вођство у обема странкама, радикалној и демократској, сметало, и то опет из партијских разлога.

Због свега овога д-р Шушкаловић је изашао из свога клуба, а остали из разних интереса остали су уз владу.

Д-р Шушкаловић је изнео за поправку стања у Јужној Србији неколико захтева; у њима су и слике стања у Јужној Србији и његова критика. Ти су захтеви: а) примењивати стварно Устав и законе, али не партијски; б) осигурати личну и имовну безбедност реорганизацијом државне службе и решетањем чиновника; в) ништа не предузимати без пристанка народа у Јужној Србији; г) брзо и рационално решавање аграрног питања; д) повећати производњу дувана и опијума регулишући продају путем бандерола; е) ослободити трошарине производњу пиринча; ђ) амнестирати наше грађане који се налазе ван земље; ж) укинути кулук, и з) градити путеве.

Један део београдске штампе правио је за свој рачун једну анкету о стању у Јужној Србији. Та анкета је у главноме утврдила да оно није добро. Из дебате о буџету у Народној Скупштини изашло је исто, и ако су се неки владини посланици трудили да га друкчије прикажу. Званични извештаји, поред све тежње да умире јавно мњење у земљи о приликама у Јужној Србији, утврђују зло стање. Министар Иностраних Дела је пред Скупштином званично потврдио да тамо постоји разграната акција бугарских чета и да су оне главни узрок рђавим приликама тамошњим. Праву потврду излагањима д-р Шушкаловића је дало суђење домаћим јатацима бугарских чета. Суђени за јатаковање, наши држављани (око сто и педесет на броју) морали су поричати пред судом у Скопљу сваку везу са њима. Знајући да је наша власт немоћна била да их штити од терорисања бугарских чета, они нису смели да признаду своје невољно јатаковање. Суд их је осудио; ова осуда је у ствари била осуда наше управе у Јужној Србији. Да је она била како ваља, до оваквога суђења не би могло доћи.

Прилике и стање у Јужној Србији, то је несумњиво, нису добри. И за то смо криви ми у Београду, и нико више. Народ у Јужној Србији је добар, у томе се сви слажу; он је запамтио и турску и бугарску и нашу управу. Његова осећања могла су бити до 1918 свакојака; од тада, народ тамошњи не тражи друго исто мир, личну и имовну безбедност, поштену управу, па да се прљуби уз ову државу. То није много; а то је минимум што један грађанин у свакој држави мора имати. То се може дати; за то великих жртава не треба. И то треба што пре дати, јер се не сме губити из очију да је Јужна Србија кључ за наше унутарње сређивање, за решење Балканскога проблема, за решење Источнога Питања. Тај кључ мора остати у нашим рукама.

ЈОВ. М. ЈОВАНОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„U „café du Dôme“.“ — У грађи бохемске „café du Dôme“ у Паризу, Г. Јосип Косор је извео ову љубавно-боксерску драму. Она иставља свој проблем и поставља извесне симболе. Проблем је, разуме се, љубавни: како ће један дурашни, примитивни, богати Американац да освоји једну префињену париску лепотицу. Симболизам је у оличавању двеју разноликих и супротних култура: париски полусвет, уметници из кафана и апаши треба да симболишу рафинисану и изврнуту европску културу; забрекли капиталист — боксер Американац — да преставља примитивна недохваћеног том културом. У сусрету Американца и лепотице обоје побеђују на известан начин: он је осваја, а она му намеће неку сентименталност и осећајности за које он није знао. Поред све наивности у таквој основи, драма је пуна још неке детињасте озбиљности и невеште ироније, и свугде недоследности у симболисању. — Међутим, Г. Косор има драмске крви и жустри темпераменат; и ова кратка драма у два чина је пуна преплитања и ефеката. На позорници ће бити занимљиве хучне сцене у сваком моменту: разговори бохема-уметника, краћа Американчеве кесе, упад апаша, боксовање у коме Американац све редом (пуну кафану) баца на гомилу, зврјање „Гота“, бомбардовање...

Б. М.

Антологија песама Петра Прерадовића.[1] — Колекција која нам је одавна била тако потребна, да нам долази чудно што се истом сада јавља. Она ће, нема сумње, подмирити велику потребу, не само литерарну него и дидактичку, па и национално-државну. У задатак је ставила себи да изнесе „оно доиста најлепше што су испевали песници хрватски, српски и словеначки“. Мерило јој је за избор само естетичко, и обраћа се најширим слојевима нашега народа, нарочито нашој младежи. Даља јој је сврха: међусобно упознавање и зближење трију племена нашега народа и стварање наше народне културе. Те смерове мисли постићи у уметнички складном саставу антологија, који ће бити у органској вези с песниковим животом и с душом његова дела. Хрватски песници ће се штампати ћирилицом, српски и словеначки латиницом.

Ова прва књига треба да нам покаже остваривање тога лепог програма, и она нам показује заиста да су задаци не само озбиљно схваћени, него да је исто тако подухваћено и њихово извршавање. Прерадовићеву антологију је уредио Бранко Водник, дакле не један који овим приређивањем треба

[1]) Наши пјесници. I. *Петар Прерадовић.* Антологија. Уредио и предговор написао Бранко Водник. Издање Народне Књижнице, Загреб. Уметничка опрема збирке од проф. Јозе Кљаковића.

истом да се учи песнику (што је у нас, не ретко, случај), него човек који га данас најбоље познаје. Предговор је кратак, али пун. Водник црпе из дубина и служи се изворима који другима нису приступачни: предговор и антологија згодно допуњују једно друго. Да је све према програму доследно изведено, не би се могло рећи, а то је готово и немогућно, и када се не би узимало у обзир, у овако сложеним стварима, да оно што је с једнога стајалишта може бити недоследно, с другога не мора то бити. И стога се у оваквим збиркама морају и популарности чинити бар понеки уступци: познату песму *Мируј, мируј, срце моје*, многи ће узалуд тражити у овој књизи.

О Прерадовићу ће се свакако касније друкчије писати, и онда неће моћи ни из његове најкраће карактеристике изостати да је он био *Србин*, да се осећао Србином и као Србин почео певати нашим језиком, и да је постепено постао и остао *хрватски песник*, и то с тим мање што је у томе узрок његовим јаким унутарњим борбама: његова је поезија добрим делом израз те буре у његовој души и тешње да је уталожи у себи (данас та бура ваљала не би могла бити врло јака, или чак не би била ни подигнута, јер ни опречности, бар у књижевности, нису више велике, и идемо све то више к изједначењу). И онда ћемо без сумње више знати и о Милици Новаковић (Милица је пала Фридерика Брион, само што је Миличин удес био трагичнији), нарочито када буду објављена сва Прерадовићева писма (и Миличину брату, и Еми Регнеру, и остала), што ће све бацити јачу светлост на Прерадовића и као човека и као песника.

Издање је ово критично (као што ће и остала бити у овој збирци, како се у програму вели), израђено према ранијем критичном, потпуном Водникову издању Прерадовићевих дела; само бисмо се могли питати да ли Прерадовићу, и то нарочито Прерадовићу, не би више пристало оно критично издање које би више показивало еволуцију његова песничког језика и стилских особина. — Спољашњост је књиге спретна и укусна. — Ако и даље свеске буду на истој висини, добра прођа ће им бити не само извесна, него и заслужена. На реду су: Пребшери, Змај, Назор, Лаза Костић, Симон Гргорчић, Враз.

м. ш.

„Речник страних речи, узречица и пословица". — Г. Грчићев речник долази да попуни једну празнину, која се осећала и у пркос Г. Бисаловићевом цењном речнику, — јер то овај није могао учинити услед свог обима. Појава овакве књиге је нарочито важна данас, у доба поколебаности и промене у језику. Речник је рађен на чисто научној основи, са назнаком изговора, нагласка, порекла, и врло је потпун. Осећа се велика савесност и зналаштво у изради. Српске речи које

одговарају страним добро су изабране, ма да се често осећа да ми немамо тачну реч која одговара страној, но само приближну, описну. Штета је само што техничка, књижарска страна није на истој висини са радом Г. Грчића. На страну недовољну прегледност у распореду речи, полеђина повеза могла је бити јача, јер је и сама сврха речника таква да захтева често прелиставање, што у овом случају значи опасност да се књига не раскупуса.

А. В.

„Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор". — Већ поодавна, у јуну месецу, изашла је друга свеска *Прилога,* чију смо појаву забележили крајем прошле године. *Прилози* су, као што смо тада рекли, сасвим стручан часопис, посвећен студијама српске и остале словенске филологије. Раније се код нас осећала потреба за оваквим једним часописом; сад, после рата, кад су главне периодичне публикације из области тих наука престале, потреба оваквог часописа постала је неопходна. У Русији је сасвим престао онај обилати и интенсивни рад који је изучавања из славистике био попео на завидну висину; Јагићев *Архив за словенску филологију,* који је деценијама водио прву реч у питањима тих наука, престао је такође. Најзад, рад на томе пољу и код нас је био све обимнији и интенсивнији, за студије специално јужно-словенске филологије центар је већ био прешао овамо, нама, те је била неопходно потребна појава оваквог часописа.

И друга свеска *Прилога* богата је садржином, као и прва. На њој су сарађивали, као и на првој, научници из свих крајева наше земље; у својим приказима и оценама и ова свеска обухвата научне радове у најширем обиму. У овој свесци су чланци Г. Г. Николе Радојчића *(Подлога Рајићеве Историје),* Д-р Влад. Ћоровића *(Мотиви у предању о убиству цара Уроша),* Šime Urlića *(Je li „Télégraphe officiel des provinces illyriennes" izilazio na srpsko-hrvatskom jeziku?),* Д-р В. Чајкановића *(Из наших народних пословица),* П. Поповића *(Ватикански извештаји о дубровачком земљотресу од 1667),* Д-р Д. Анастасијевића *(Остроготски одлазак са Балкана у Италију, 488 г.),* Д-р Тих. Р. Ђорђевића *(Објашњење народних пословица),* Д-р Хенрика Барића *(Етимологије),* Д-р Милана Решетара *(Sekundarni poluglas u srpsko-hrvatskom književnom jeziku),* и неколико ситних прилога од Г Г. Д-р Т. Ђорђевића и Светозара Матића. Други део свеске, *Књиге и расправе,* доноси приказе, оцене, библиографске белешке о свима важнијим научним појавама за последњих неколико година. Поједини прикази су читаве студије, са пуно новога и у материалу и у интерпретацији.

Прва и друга свеска чине прву књигу *Прилога.* На нешто више од три стотине страна, прва књига даје двадесет и један

стручан, оригиналан чланак, и око сто четрдесет оцена, приказа, бележака; на њој је сарађивало тридесет и седам сарадника из Вршца, Загреба, Карловаца, Љубљане, Рима, Сиња, Скопља, Сомбора, Суботице, Шибеника и Београда. У питањима језика и азбуке писцима је остављена пуна слобода.

Z.

„Slavia". — У Прагу је, под уредништвом О. Хује и М. Мурка, почео излазити тромесечни часопис *Slavia* посвећен словенској филологији. Издају га професори славистике на универзитету у Прагу, са намером да замени познати *Archiv für slavische Philologie*, који је престао излазити 1920. Први број излази у време стогодишњице дела *Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris* Добровског, које је основица свих доцнијих истраживања у словенској филологији. Прилози се штампају на свима словенским језицима, и енглеском, француском, немачком или талијанском. У првом броју, између осталих, заслужују пажњу један занимљив поглед у назад од В. Јагића (на чешком), оглед Е. Лиацког *О Гончаровљевом путу око света* (на руском), и оглед Јана Јакубецког *Масарик и чешка књижевност* (на чешком). Прегледи пољске књижевне повеснице рађени су од Игн. Хрзановског и А. Брикнера, а на крају су критике и прегледи најновијих научних словенских часописа.

А. В.

„La Campagna di Macedonia". — Угледан талијански историк Luigi Villari излаже у овом делу преглед акције на солунском војишту са талијанске тачке гледишта. Писац успева да се држи веома коректно и непристрасно у једном предмету тугаљиве природе. Он, наиме, приказује сав онај мутљаг политичких утицаја који је реметио сваку акцију за време Сарајa. Лична мишљења су уздржана и врло ретка — као на пр. о трговачком карактеру Грка, — и отуда оно објашњење о устручавању Талијана да пусте заробљене Југословене на Солунски Фронт, заслужује велику пажњу. Од интереса је и опис моралног ефекта који је произвео долазак југословенских легија. Писац је био као официр у штабу у Солуну, и могао је непосредно да уочи догађаје које описује.

А. В.

Шекспирове белешке. — Изгледа да је случајем нађена у библиотеци неког Г. Мичелмора у Лондону једна књига са маргиналним напоменама лично од Шекспира. Та књига је *The Eyght Bookes of Cajus Julius Caesar, translated by Arthur Goldinge*, октаво, стари повез, 1565. Књига садржи напомене исписане руком из шеснаестог столећа, и рукопис веома личи на Шекспиров аутограф у *Животу Сер Сидни Џија*. Шта више, и сличност стила је велика. Ако се докаже истоветност

ових бележака са аутографом, проналазак ће бити од знатне вредности за проучаваоце Шекспира.

А. В.

ПОЗОРИШТЕ.

Програм за нову позоришну сезону. Ограничити се при пројекту репертоара на избор комада који ће дозволити рационалну употребу приказивачких снага, правилну и што економскију поделу посла (да би се велики рад у двема кућама могао савлађивати без неугодних застоја), и добро искоришћавање оних глумачких снага којима се данас располаже, а ипак при том не спустити литерарни ниво сцене, — то је био задатак који се имао и желео решити приликом прављења плана за рад у новој години.

Задатак није био лак. Код великих ограничења која је буџет за ову годину претрпео и која искључују одвећ широке пројекте; код трупе са знатним празнинама с једне и приличним богатством с друге стране; код рада на двема странама, рада који тек треба да се организује и опроба — тај задатак је изгледао у толико тежи у колико се много шта тек на искуству има дефинитивно да установи.

Па ипак, он није био нерешљив. Ако се ту и тако морали чинити извесни компромиси, и ако зато пројектовани репертоар може изгледати понекоме скромнији но што би се желело, то је зато што је он, у надокнаду за сујетну разметљивост, много више реалан, те ће се доиста моћи и извести, у колико, разуме се, људска предвиђања допуштају поузданост.

Потреба економије времена и економије снага изискивала је да се нађе, пре свега, што већи број комада који се могу поделити тако да се омогући напоредно пробање. Срећом, то се успело, а да ипак у прилично доброј сразмери буду заступљени добри писци разних праваца и готово свију литература, међу којима и неколико писаца који ће бити први пут приказани нашој публици. Тако ће се, по предвиђеном реду, напоредо и истовремено пробати ови комади: *Нага Жена* (Батај, први пут у нас) и *Хеда Габлер* (Ибсен); *Пигмалион* (Бернар Шо) и *R. U. R.* (Чапек, Чех, први пут у нас); *Не убиј!* (Андрејев, први пут у нас) и *Свадбени Марш* (Батај); *Краљ на Бетајнови* (Џанкар, први пут у нас) и *Жена Сатана* (Шенхер, први пут у нас); *Пошта* (Р. Тагоре, први пут у нас) и *Принцеса Малена* (Материинк), са *Новим Идолом* (Кирел, први пут у нас). Осим тога су предвиђени, као допуна и резерва за евентуалне промене, *Галеб* (Чехов), *Ашантика* (Перзињски, први пут у нас), евентуално један Стриндберг, и, поврх свега, која лакша шала.

Напоредо с тим има да дође, иза свака оваква мања два комада, по један велики, то јест такав који изискује већа техничка средства и већи ансамбл, те отежава напоредне пробе.

Ред тих комада био би овај: *Наход Момир* (Нушић), *Богојављенска Ноћ* (Шекспир), *Бидо* (Веселиновић), *Млетачки Трговац* (Шекспир), *Живи Леш* (Толстој), *Разбојници* (Шилер), *Урошева Женидба* (Бојић), и евентуално у новом преводу *Сан Летње Ноћи* (Шекспир). Резервисано је, осим тога, место за репризе *Нвкове Славе* и *Пошере* у обновљеној режији, и за нове оригиналне комаде који би током године приспели управи. Од новина имале би се завести представе за децу из специалне литературе овог рода.

Верује се да ће се на овај начин моћи дати и знатно већи број нових представа, и да ће оне ипак моћи бити спремане пажљиво и темељно, тако да се ниво сцене глумачки и режијски и даље буде дизао. Главни циљ који је пројектантима лебдео пред очима, био је дати добре представе, и тако у ширим размерама придобити публику за позориште, пошто се без њене обилније потпоре позориште не може у свом главном задатку правилно да развија, а осим тога задржати и измамити разложно интересовање за сцену у Манежу, како се она не би деградирала на сцену другог реда. Јер ваља подвући да позорница у новој згради неће бити намењена једино комадима са нарочитим преимућствима, него да ће тамо ићи само оне ствари које изискују компликованија техничка средства, док ће у Манежу доћи све оне напред наведене „мање", т. ј. технички мање компликоване ствари.

Што се опере тиче, она ће, допуњена новим ангажманима на место оних који су отишли, наставити линију свог прошлогодишњег рада. Од новитета у пројекту су за ову сезону: *Продана Невеста* (Сметана), *Кармен* (Бизе), *Борис Годунов* (Мусоргски), *Манон* (Масне), *Јеврејка* (Халеви), *Холандез Луталица* (Вагнер), *Чаробна Фрула* (Моцарт), *Лакме* (Делибе).

в. ж.

ЧИТУЉА.

Стојан Рибарац. — Има људи који промаше време, и роде се много раније или доцније од доба у коме је требало да се роде. Има их много више који промаше свој позив и одаду се послу који не одговара њиховим способностима. Рибарац није промашио ни време ни позив, али је погрешно изабрао друштво с којим је радио. Сјајан беседник, одличан пропагатор, моћан организатор, истински тип политичког ратоборца, човек који је умео да силно занесе масе и да се сам опије њиховим одобравањем, Рибарац је био створен за какву левичарску партију, крајње радикалну и демократску, помало буитовну, новије реформаторску, храбру и борбену. Он се, међутим, ко зна из каквих разлога и због каквих традиција, прикључио једној мирној, готово тромој страници спорих покрета, неодређених политичких манира, велике опрез-

ности, која је бојажљиво пипала политички терен, лагано наступајући, добро обезбеђујући и чело и бокове и плашећи се свих наглих покрета. — Рибарац је био створен да заоре нову, дубоку бразду, а либерална странка само је прскала по површини и тапкала на једном месту. — Он је сањао о бољој будућности своје странке и њеним великим подвизима, а она је сва живела од традиција прошлости, сакупљена око свога чувеног вође Ристића, као стадо око пастира. То је била странка варошких газда и сеоских домаћина, спокојних, мирних, више расположених за споразум с двором него за агитацију у маси, неспособна за велике жртве и за политички данак у крви и нервима. — Рибарац је све учинио што један човек јаке политичке снаге, златоуст, енергичан, одушевљен и смеон може учинити да дигне на ноге једну успавану и учмалу странку, али је то био Сизифов посао. Један рђаво срачуњен замах, којим је требало уздићи либералну странку и сурвати моћног противника — радикале, био је трагичан за Рибарца, а кобан за политички живот Србије. Рибарац се сувише поуздао у своју снагу и скупо је платио то своје поуздање. Његова је погрешка огромна, али он је имао храброст, ретку у политичких људи, да је призна. Од тога тренутка он боље обуздава свој ватрен темпераменат и не допушта да га његова тренутна осетљивост, или разбуктала амбиција, или какав покрет гнева и мржње, наведе на опасне експерименте и вратоломне скокове. После задобивеног удара, линија његовог политичког хода права је и без вијуга. Он не суделује више ни у једном политичком препаду и удару којим се последњи Обреновић бранио од радикалне странке или ју је наводио на реакционарне путеве. Разни неутрални кабинети од 1894—1901 нису могли рачунати на њега и његове најближе пријатеље. Ту се јављају стари и нови конзервативци, један велики део либералне странке, над којим Рибарац, после априлског државног удара, није више имао власти, напредњаци и радикали, али Рибарца нема у тим владама које су брзо смењивале једна другу, не могући задовољити нервозног, несталног, неискреног и аутократског монарха. 1901 прави се коалиција без либералне странке, а од тада либерали Рибарац-Вељковићеви напоредо са самосталном радикалном странком воде одлучну, оштру, смелу и непоштедну борбу против режима. Кад је режим оборен и земља спасена од срама и пада, две радикалне странке остале су на својим местима, либерална странка се преобратила у националну, а Обреновићевска четврта партија, састављена из слабијих и лошијих елемената либералне, радикалне и напредне странке, намах се распала.

У новом режиму, сем кратког времена четворне коалиције, Рибарац је био у опозицији. Она је, најчешће, била оправдана и разложита, покаткад претерана, погдегде и не-

правична. Рибарца су његов сјајан говорнички таленат, његова велика осетљивост, његово негодовање према српском радикализму покашто заводили на странпутицу и наводили на борбу око ситница. Али је у главним линијама ишао право. Радикализам, који је имао у свом стварању нечега херојскога, идеалистичког, готово фанатичног, у најбољем смислу речи, за двадесет година претворио се у политички опортунизам, а то ће рећи безначелност, секташтво и себичну искључивост уз познате источњачке манире. Али није Рибарац био незадовољан само таквим радикализмом и његовим партизанско-егоистичким системом владавине. Као што је 1893 год. стекао „једно искуство више и једну предрасуду мање", тако је после слома Србије и крвавог солунског злочина квитирао и са последњим остацима монархистичких предрасуда. На заранку свог живота Рибарац је осетно јаке симпатије према начелном, социалном републиканском покрету у Србији. И само озбиљна болест, а може бити донекле и прошлост, која га је, као човека од части, још притискивала, нису му допустили да почне борбу у том правцу, и да са остацима своје странке заузме противнички став према монархији и њеним одговорним и неодговорним браниоцима. Али он је умро без монархистичких предрасуда, с чврстом вером у скору победу републиканских начела и са љубављу према дубоким социалним и политичким реформама, без којих нема спаса нашој новој држави...

ЈАША М. ПРОДАНОВИЋ.

Лорд Норткліф. — Лорд Норткліф, власник *Times*-а, *Evening News*, *Daily Mail*-е, и читавог броја мањих листова и часописа, умро је 14 августа ове године, у својој педесет седмој години. Свој новинарски посао почео је рано, и ускоро се својом снажном личношћу пробио у прве редове новинарства. Он је заступао нов правац, коме циљ није био толико да поучава публику, колико да јој пружи оно што њу занима, па да затим тако добивену моћ употреби на снажну сугестију маса. Та његова особина нарочито се истакла за време рата, када је био директор пропаганде, ма да је доцније претрпео неуспех кад је покушао да обори Лојда Џорџа. Својом вештином, проницљивошћу, и знатним пословним особинама, он је вршио несумњив утицај, али се не би могло тврдити да се у том утицају осећао један сталан правац и утврђени принцип. У спољној политици је подржавао блиску сарадњу између Енглеске и Француске.

А. В.

Власници Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

Б. М. Вучићевић
Адвокат
БЕОГРАД

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 2. — 16 Септембар, 1922.

ЦРВЕНЕ МАГЛЕ.

— ПРВА ГЛАВА ИЗ РОМАНА. —

I

А у четвртак, јула двадесет трећег, ултиматум лудачки груну у престоницу, те сав онај живот у њој узрујан, нередован и напет од атентата, задоби изненада неки блесавомучни и глупаво-злокобни изглед. Као разбуђене тице ноћу, узнемирени наједанпут, људи напустише куће и покуљаше напоље. А разне љубопитљиве гомилице и гомиле, инстинктивно згужване амо-тамо по улицама, испред кафана, министарстава, дућана и око важних личности, без особитог запрепашћења и без неке напрегнуте одлучности, као и без правог страха, чудно су подсећале на дечурлију каквог узбуњеног становништва што су после снажног, али не катастрофалног земљотреса, излетела на улицу да се тамо у чуду и пренераженo питају: у чему то може бити ствар што се десила, и да очекују шта ће се, Боже мој, даље догодити. Па исто онако као што се, после таквог потреса, ни појма нема о ономе што ће да наступи, а ипак се нешто претреса, објашњава и пророкује о грозној појави, тако се и овде живо нешто коментарисало, предвиђало, препирало и нагађало о даљем развоју ужасно непријатне ствари, и ако се баш ништа није знало о бесу и смеровима оних слепих и невидљивих сила од којих је онај развој догађаја даље морао зависити. Пред Министарством Спољних Послова, на чија су врата брзо и озбиљно излазили и улазили министри и важни људи, стрчавајући низ

и устрчавајући уз степенице, хватајући их све по неколико одједанпут, хиљаде фантастичних вести и свакојаких комбинација циркулисало је пуном паром, па је све то примано за готово и летело из уста у уста, као насушна потреба првога реда на каквој пијаци препуној и купаца и продаваца којима је стварно стало до размене, и где предмети нечувеном брзином прелазе из руке у руку.

И тако, све оне мучне унутрашње зебње и све оне мутне слутње заташкавала је утучена гомила с таквим незапамћеним брбљањем, или ово брбљање слушала с таком пажњом (јер је све оно требало упамтити ради препричавања), да је блесавост све више и више код ње превлађивала и постала њен једини израз.

— Ама, је л' те, молим вас лепо, зар је барон Гизел збиља с оне стране?

— Киднуо, киднуо мало пре, тако кажу.

— Киднуо, па кад пре?

— Па лепо, а ко каже да је киднуо?

— Овај овде господин видео га лично.

— Где га видео и ко је тај, није то мала ствар...

— Ко сам, да сам. Ено вам пред зградом посланства његових ствари, и дипломатске архиве: све је увезано, спаковано и натоварено, можете видети... Познајем га лично, и познајем његова кола: овако је прошао поред мене. Баш главом барон Гизел, господо. Бога ми, части ми, смешка се, малко блед, гледа нервозно лево и десно.

— Е добро, куда је прошао?

— Кнез Милошевом.

— А жена је л' с њим?

— Њу оставио, једва му се дала прилика...

— Ужас, људи, пропали смо коначно.

— Ама чекајте, господине, полако за Бога, нисмо још пропали.

— Како чекајте? Како нисмо пропали? Како то говорите као дете? Зар нам није било доста? Зар није сувише било? Зар нисмо уморни, сатрвени? Зар се у бугарском рату нисмо боси борили? Реците, ајд' одговорите ми. Зар оружје није пропало од употребе? Зар топовске цеви нису изолучене? Питајте артиљеријске официре. Зар није било колере? Зар имамо муниције, санитетског материала, и новаца и мо-

рала, и стоке и одела? Појмите, по Богу. Зар није друга ствар борити се с царевином? Ама побеснели смо ми, ја вам кажем. Требало је да се умиљавамо, а ми изазивамо и чикамо после два рата. У место да смо је гладили и мазили, да смо јој ласкали док се одморимо, док се спремимо, док се опет оспособимо, а ми... пуп, врећај и... Па је л' то нека политика? Је л' политика да вршља ко хоће и како хоће, мимо владе? А сад је све касно, и сад треба примити све, испунити све, с места треба попустити.

— Шта кажете, попустити? Е па, човече, ви не знате шта говорите. Зар да се понизимо до роба, до скота? Ви не познајете ни услове.

— Ама какве услове, господине. Ама шта причате ви о условима кад је у питању живот, и опстанак, и све.

— Какав опстанак. Мислите ли ви Русија би...

На углу најважнијег Министарства, одакле се чека судбоносна одлука, где се деру продавци ванредних издања и где свако тандркање фиакера изазива шумну нервозу и сенсацију, опкољен гомилом зинулих познаника, неки бивши министар и посланик из опозиције, поверљиво и важно прориче најужаснији исход ствари:

— Њихови улани, — та морали сте слушати о њиховим хусарима, — само њихови улани за двадесет и четири сата, упамтите ово што кажем, за двадесет и четири сата могу да прегазе до Ваљева, само њихови улани, живи били па видели, чувени њихови улани. Једна парада, и крај. Чудим се да већ нису почели. — Па министар забринуто гледа тамо, у оном правцу одакле се очекује бомбардовање престонице.

А око кувара из руског посланства, пред ниском и црвеном, од цигаља, кафаном „Код Три Сељака", преко пута Славије, окупила се јака гомила, и кувар, са оном важношћу фигуре из дипломатског тела, тврди јавно и убедљиво да ће офансива почети тачно у поноћ и један минут...

— О Бога му...

— Савски мост тек што није одлетео у ваздух.

— И још Путника задржали, па у ђенералштабу погубили главе.

— А и влада ноћас кида у Ниш.

— Ама каква... ама, је л' те, ко сте ви? Ви лажете! Ви уносите забуну? Ко је овај тип?

— Ко ти зна ко је!
— Зар га баш нико не познаје?
— Нико.
— Је л' те, имате ли ви доказа ко сте?
— Ама људи, ама ја вам... ама ја сам чуо.
— Господо, то је шпијун, мора бити шпијун.
— Сигурно, сигурно шпијун. Па пун је Београд шпијуна.
— Шпијун, заиста!
— Зар већ?
— Шпијун.
— Гле!
— Доле, доле, долеееее!
— Ево шпијуна. Јесте ли видели шпијуна?
— Људи, по Богу, мој бакалин са Грантовца.

И на сред Теразија сноп разних штапова: витла се, крши, меша, ломи и шиба по згуреним леђима и увученом врату оног грађанина коме цуре танки млазеви крви из разбарушене косе, а не може никако да дође до речи нити да се брани, и све тако до Полиције.

Око Окружне Команде, где иза прозора ужурбано промичу официрске еполете, налазе се честе, омање групе, и људи нерадо и обазриво прилазе да се обавесте. И ако уверени да не вреди одазивати се, јер нема ни времена да се све изведе по упуту о мобилизацији, они су опет дошли да чују шта други мисли: има ли каквог год смисла пријавити се и отићи на она одређена места.

— Која ви, молим вас, команда?
— Је л' која сам комендија?
— Команда, брате, команда.
— Остав'те ме, човече Божји, која сам да сам.
— А ви?
— Ако важе стари распореди, онда знам, ако не важе...
— Људи, ништа се не зна.
— Ужас!
— Ја сам четврти прекобројни.
— А место мобилизације?
— Торлак.
— Грозно. Магацини у граду, знате ли то?
— Па шта?

— Па лепо, ако они шчепају магацине и она места где се мобилише, шта ће бити?

— Шта ће бити? Па кажите ми да вам кажем.

— Ама ту су коњица и трећи позив, поседају границу и осигуравају мобилизацију.

— Ја, много вам сигурно осигурање!

— А комите?

— Баталите комите, они су све и направили.

— Наравно, комите и жандари.

У соби код „Балкана“, где је врховни штаб четника, ври, и сва се важна наређења проносе шапатом, на уво, док испод тешких, црних шубара са кокардом „само слога Србина спасава“, севају, мутне и крваве, страшне очи четника. Па кроз све оне гомиле жури нарочито важно, засузила од неког задовољства што држи у рукама последњу новост, гура се лактовима, очепљује и пробија, нервозна и промукла једна мршава новинарска маска пијаних очију, па млатара рукама, утишава да би се чула, и понавља стоти пут једно те исто.

— Господо, ево вам последње, најновије, ево, господо. Ево шта Париз јавља само пре десет минута. Текст је депеше, ево од речи до речи: La situation, каже, se trouve au point de s'arranger, каже. Чисто и јасно.

— Па протолкујте то, брате ви рођени, да сви разумемо шта му је то чисто и јасно.

— Ево, све ће се, вели, уредити без рата... слободан превод.

— Врага ће се уредити!

— Ама јесте ли ви изабрали подрум, кажите ви мени?

— Како, какав, шта подрум?

— Подрум, подрум. Хихихи... Хихихи.

Па се новинар журно губи из гомиле.

— Подрум, него шта, није то смешно. Нећемо у шаке 'ватати оне куфере с Бежаније.

Па се и жене дале у рекогносцирање подрума: испитују им фортификацијску моћ и нуде једна другој гостопримство:

— Дођите, молим вас; молим вас, дођите. Биће нам много лакше кад смо заједно. Скинућемо и душеке доле.

— Хвала вам; и наш је тврд, од бетона је.

Она група, око мршаве маске, коју је привукла најновија новинарска сенсација, била је највећа. И ето баш ту,

код те шарене и многобројне гомиле, љутитог и огорченог изгледа, али без трунке оне радозналости која је распињала сав онај остали свет што се гушио у некој мутној душевној узбуни, застао је мрзовољно, блед, са црном брадом и чудним очима, студент права Алексије Јуришић. Њега је вест о ултиматуму, доле у његовом ђачком стану на Дунаву, прекинула у оном тренутку кад је завршавао своје топло и лено писмо вереници, шаљући јој на хиљаде пољубаца, после чега је мислио да ревносно продужи читање за последње, одавно, управо годинама одлагане дипломатске испите. Та кобна и судбоносна вест која је ово после подне као гром, са узбуњене улице, упала кроз његов отворен прозор, најпре га је поразила, па је, као неко што је очевидац док се на његове очи руши кућа сазидана до самога крова, наједном обамро у некој страшној, укоченој и малаксалој узетости, док се постепено није повратио да осети једну једину страст: једну мутну и крваву мржњу на све и против света око себе. Јер овај Алексије Јуришић, који је пуних двадесет и шест година живео без икаквог плана, имао га је јасно овога лета и први пут у свом животу. Тај план био је прост и изводљив: свршити с испитима и оженити се. И у томе није ни било каквих тешкоћа: претрмео је био најтеже испите и веридба је недавно била обављена. А сад је све било на путу да пропадне. И онај живот без плана, мучан, ризичан и вртолав, који тек што се стао заборављати, поново је претио да отпочне. Завршујући оно своје писмо са фаталном вешћу која је мало час узбунила престоницу, Јуришић је устао са стола, па је механички отворио орман у коме се налазила његова официрска спрема из прошлих ратова. Он је хтео и да се увери је ли ту све у своме реду, а осим тога и себе самог убеди како је свако надање и заваравање бесмислено, јер тај кобни ултиматум друго ништа и не може значити него рат. Па се после спремио и отишао на улицу, али не да се тамо што распита или сазна, него просто да види има ли у атмосфери тога Београда чега год што он не очекује и што не одговара његовим чудним предосећањима. Застајући на оном месту, он се замишљено загледа у ону гомилу што се видно храбрила последњом париском вешћу, и њоме оживљена, у једном дрском наступу, стала подизати главу, па осети како га та гомила све више и чудно дражи и како га спопада једна сасвим

луда жеља: да скочи и попне се на један од оних сандука онде испред неког дућана, па да сву ону светину растури просто са неколико речи. Њему се чинило да би се сва та јадна гомила одједном разишла кад би јој он просто казао ово: „Чуј, ти гомило, ej ви грађани, чујте! Идите кућама и спремајте се, рата мора бити!“ Само, њему се чинило да он то не би казао онако обично, него би некако грозно заурлао снагом оне вере коју је осетио чим је вест о ултиматуму сазнао после подне на завршетку оног писма, те би гомила тим његовим речима с места морала поверовати и отићи кући да се спрема.

Али у том тренутку неко спусти руку на његово раме.

Јуришић се нагло окренуо, и кад је угледао жену, уз високог човека војничког држања који га је ословио, он се збуни и лако порумени. Његове се чудне и немирне очи плашљиво задржаше на виткој жени финога става и ретке лепоте која се, мазно припијена у његовог старог друга, враголасто смешила својим зеленкасто-плавим очима док се он представљао. Из тих очију била је нека чудна свежиња, и гледајући у њих, Јуришић је наједном имао осећање неког великог свежег простора са дивним језером усред шуме.

— Дакле, друже?

— Да, кад се мора, онда драге воље!

— Драги Јуришићу, теби је лако, сам си.

— Ником није лако, па ни мени, — одговори Јуришић.

— Ипак, ипак, замисли ово: двадесет и три дана од кад смо се венчали.

— Верујем потпуно.

— Али мој муж неће ићи, ја му не дам.

Па се она жена још јаче и страсније привi уз снажну мишицу човека, и по оном покретном утиску, на њеном лицу, што је у једном тренутку кадар да је изрази сву, Јуришић наједанпут осети да је она, сва од страшне неке змијурине, у стању да изврши све што науми и да узбуни ум до свих срамота.

— Мој муж се доста одужио; нека иде ко се није одужио, то би било право.

— Одужују се једни исти, и једни исти се не одужују, одговори јој Јуришић.

— Видећемо.

И нешто, као неки скривен, мрачан грех, сину у њеним очима. А за све време разговара, она је са оном дрхтавом

и страсном нежношћу која мути ум, стезала мишицу свога мужа и пркосно тврдила да ће бити само оно и онако како она буде хтела.

Кад се Јуришић раставио од њих, упути се право Министарству Спољних Послова. Тамо пред Министарством гомила је расла све више и нестрпљиво очекивала новости. И заиста, баш у оном тренутку кад се Јуришић приближио тамо оној згради, настало је неко комешање и велика узрујаност. Са свих страна људи су испружали вратове и питали поверљиво:

— Шта је? шта има? шта каже?

Па се убрзо све сазнало.

Заступник председника владе излазио је из собе Министарског Савета и рекао просто: „Зовите брзо Министра Војног".

— Е па, готово је!

— Finita la comedia!

— Дакле мобилизација, рат!

— Нек' је са срећом!

Али како у том моменту нанђоше однекуд она тешка гвоздена кола за поливање, вучена огромним мекленбуршким коњима који су тромо и гломазно газили средином улице, оно заглушујуће тандркање по неравној, шиљастој калдрми, измешано са узбудљивим, гласним жагором и узвицима што су долазили са свих страна, стаде неиздржљиво мучити Јуришића, те се он нагло окрете и упути своме стану на Дунаву.

А мало после, са наслоњеним подбратком на руку и налакћен на прозору, гледао је он преко мирне реке тамо у зелено-сиви хоризонат банатске равнице. Потпуно неспособан за пажљивост и страшно растројен, он је осећао да никад не би могао успоставити какав било ред од оних безбројних и мутних мисли што су ово после подне у најживљем вртењу узнемирене маште кулале једна за другом, па се тако упућивале саме неким незнаним путевима. Он се само напрезао да одагна од себе све оне непријатне успомене из прошлих ратова што су непрестано од некуд навирале, па је хтео да мисли о томе шта ће најзад бити од тог несрећног, неочекиваног ултиматума. Онда му се чинило да већ лепо чује митраљезе како „штепују" и како себе опет види поред топова, међу неким јаругама, мокрог и јадног, усред грозног хаоса од мрачног стења, блата и магле. И та

магла га стаде гушити, пити му душу, оно његово срце што је само пре неколико часова, још то пре подне, требало да буде гоњено једној радости какву никад раније није познао. Примицао се дан среће, и он, искидан прошлим невољама, потпуно сам и повучен после свих патњи, са потребом оне живе узбудљиве среће, очекивао га је као дан почетка своје душевне равнотеже и светлости живота, дан умирења и обновљења. А сад, шта? „Све докле допире видик мога разума — мислио је Јуришић — ја ништа јасно не могу да видим, и ништа од свега не разумем. Ја не знам шта се ово све ради и не могу никад ни знати, и само је једно сигурно: да сам ја сав човек од патње. Да могу некако да затворим разум овако као очи и савладам ову махниту своју осетљивост која ми раздире душу, па нека дође све што мора доћи и што мора бити. Два рата и једна побуна, и тек што дануемо душом, ево ни ране ми још нису суве, а, врага, шта се поново спрема. И онај блесави свет тиска се тамо око Министарства, чека неку ваљну одлуку од оне куће, као да му она нешто може помоћи, док се председник владе налази негде на својим рудницима око Зајечара. И сви тврде да све оне конце дипломатске он држи у својим рукама и да нико живи не зна његову политику. Сад се ови медиокритети нешто зноје и петљају без њега, а време пролази, и опет нико живи неће знати шта ће све из овога да произађе. Само ја осећам једно: да до новог рата мора доћи. Јест, мора доћи до новог рата. А зашто мора доћи, ја не знам, и да ме човек убије, не могу јасно да појмим, и не појмим јасно: да ли је боље да до њега дође или није боље. Јер и ове ситне страсти данашњице, све ове ситне бриге обновљеног тако званог нормалног живота, поново почињу да грицкају и досађују, и овај живот у миру гњил је и љигав. Живот тај само је једно сањарско ленствовање, недостојно човека који мора да воли онај други живот, пун трагичних, великих страсти, један бујан и буран, победнички живот. Ја не знам, и никад не могу знати. Али осећам неку мутну, болну и збркану напетост, у свима силама око себе и у себи. И ту напетост ја не умем да изразим, а осећам је и у ваздуху и у стварима, које као да су све од меса и мишића и сока и елана. Искрено да кажем: ја нисам веровао ни у ону личну радост што ме чекала, јер се мој грозничави немир мисли никад у мени није

потпуно стишао; и они тамни, замршени осећаји, и она раздражљива, болесна осећајност никад нису престајали да ме муче. Чак сам се бојао оне радости, и са зебњом је очекивао. Јест, нашто се варати? У целој природи осећам нешто потмуло и сочно што улива грозан немир, и сав ваздух као да је пун крви и пене. Јест, части ми моје несигурне, мора бити рата, и све треба пустити да иде како иде. И онај Христић, што се оженио пре двадесет и три дана, мора оставити жену, оно дивно ватрено створење, и са мном заједно у батерији поново пунити оне топове. И све ће ићи по старом. А нико нас ни о чему неће питати, као што нас ни до сад није питао. Само нека све дође што пре, јер живота више нема, то је јасно, а и овај мозговни, седећи живот постао је већ неиздржљива тиранија. Дакле, напред у неизвесно, у коме је само смрт извесна. Ево осећам лепо како ме милује црно крило гавраново."

*

Два дана иза тога, пред вече двадесет петога јула, Јуришић је журно дојурио кући. Чим је бануо у собу, он скиде и скоро весело баци иза врата свој меки, пун знојаве масти шешир широког обода. Онда, са скрштеним рукама и замишљено, прође неколико пута собу с једнога краја на други. Под његовим тешким корацима шкрипео је и утибао се иструлео патос. У неизвестреној соби, старински, изанђали намештај ширио је буђ на све стране. Јуришић застаде, па прелете очима низ урамљених плаката у црним оквирима на потамнелом зиду, онда приђе орману, па стаде вадити једно по једно парче своје суре официрске униформе. У оној тесној, неизветреној соби, он се осећао мучно, али чим помисли да сад иде у широк, чист простор, разгали се наједном. Брзо је облачио униформу. А кад у високим чизмама, уским чакширама, блузи са црним оковратником и са високом, тврдом шапком на глави, приђе огледалу, он, угледавши се, инстинктивно подиже руку до штитића, поздрави самог себе, па се насмеши. Наједанпут, неко чудно осећање строгости као струја кроз саму његову крв, и он лепо опази како се један оштар набор прикупи и стеже између његових обрва.

Јуришић покуша да се опет насмеје, али његово лице са згрченим, оштрим и као муња изломљеним носем, оста

озбиљно. Он прекрсти руке и чврстим кораком пође по соби. Под његовим ногама угибао се још дубље онај иструлели патос. Он пажљиво ослушну како за њим звецкају зврчкови никлених мамуза, па га обузе неко снажно осећање поуздања, и чудно неко задовољство, слично оном кад се човек налази на великој висини и кад влада неком великом снагом. Јуришић опет застаде, и у тренутку обузе га нека необична, зверска снага, па инстинктивно испружи руку, стеже своју кошчату песницу, и осети како та песница носи у себи неку велику и чудну моћ.

„Како је то све и чудно и смешно са том човечјом душом — помисли Јуришић. До мало час понизна, понижена и јадна, ево је како се накострешила, горда, пркосна, неустрашива. Неспособна је она за свакидашњу, систематску борбу, ето у томе је ствар, али спремна је увек и готова за тренутну жртву. Јест, цела је то целцата истина, и сав је овај наш човек овде у томе. Хиљаду пута лакше је њему погинути него регулисати једну обичну, малу меницу од неколико стотина динара. Јер заметно је то и сувише регулисати менице и памтити њихове рокове; заметно је то куповати бланкете, попуњавати их, онда подносити жирантима, наћи отплату, ићи у завод и молити тамо оне трбушате њивте да се пролонгира. Све је то страшно заметно, а овако... цак у чело или срце, и све је у реду и регулисано.

Заиста, све је то чудно и смешно. До јуче само вукао сам се ја кукавно све споредним улицама, бежао од кројача, крио се од обућара, обилазио дуванџију, а још данас клањаће се они мени сви, кад крај њих будем пролазио, ти мали, ситни и ништавни људи који се тако боје рата, и који сутра још могу постати моји понизни ордонанси и посилни, моје понизне слуге. И тај рат, ето, мора се признати, има своје добре стране. Ето, од овог часа већ капље, полако али сигурно, моја капетанска плата.“

Тако је мислио Јуришић док је нервозно и без реда бацао ствари у онај свој прописни војнички сандук, а кад је и са овим био готов, он опаса сабљу и револвер, и тада поново осети како оно његово самопоуздање порасте још више. Онда узе са стола слику своје мајке и пољуби је, па то исто учини и са сликом веренице, а затим обе спусти у сандук. Још једном, последњи пут, баци поглед по соби, на књиге, фотографије, плакате и табаке. У предсобљу поздрави се са

својом старом газдарицом и њеним малим унуком гимназистом, па изађе напоље, праћен носачем и радозналим погледима суседа начичканих на капијама.

Блед, и ако нешто боље уравнотежен, са изразом неког суморног поноса, Јуришић је журио ка станици. Незапамћена живост владала је улицама престонице. Дућани су били препуни купаца ратних потреба. Још никако неузнемирена, варош је долазила к себи. Јуришић баци поглед тамо преко двеју река, и неко сетно и нежно осећање обузе га кад угледа високе звонике што су се оштро оцртавали на златно-светлом небу према Фрушкој Гори. Али му се, у исто време, учини да се тамо, с оне стране, све било скупило у неку страшну, невидљиву и претећу звер. „Ето тамо — помисли он — исто као овде, баш исто као и овде, окупљају се људи са оваком узбуном у души; тамо око тих звоника има срца што купају опијена истом овом болном борбом светлости и мрака. Све ће добро бити. И право је рекао неко: да је у рату најбољи савезник становништво оне државе с којом се ратује. Дабогме, ти попови тамо, у свили и кадифи, што тајно и кад се напију наздрављају патриотске здравице, они сељаци у чистом белом рубљу што пливају у благостању и што у земљи крију чаше са сликама краљевих синова да их изнесу у своје време, баш су дивне душе. Ето, иде време да јавно напијају здравице и јавно износе слике краљевих синова.“

А сутон је лагано обавијао Београд, и мир плаве ноћи спуштао се на Бежанијску косу кад је Јуришић стигао на железничку станицу. Тамо доле, у тесним и бедним просторијама најосетљивијег, у том тренутку, нерва у деликатном механизму мобилизације, један пуст, јаростан хаос беснео је орканским бесом. Тај грозни метеж, нечувене, одлучне и највеће страсти, тај најпакленији пакао који је икад једна станица доживела да види, тај ужасни, зверски елан, сав у језивој страсти: дочепати се што пре команде, испунити дужност; све то, незапамћеном снагом провале и у једном јединoм значењу: потражити смрт зато што се жели и хоће да живи, одавало је слику анархије којој није било равне. И сав тај лом и урнебес и ужас, пун огња и крваве страсти, па оно заглушујуће, својствено гаменско звиждање претима, она дивља дрека, гажење, гушање, гужва, трк ка вагонима, отимање о места на крововима и степеницама вагона, па пољупци, песма, шамари, прашина, псовка и загрљаји, оно трзање срца и уз-

дисање, сва та несавладљива и тајна снага побеснелих темпераменатa људске животиње, слила се била у један пун грознице и неке мутне језе звук и задах смрти.

— Живели ови у жакетима и героцима!
— У Пешти, у Пешти, до виђења у Пешти!
— Доле! Доле! Долееее!
— Жено, ај жено, пази на доњу радњу, за горњу не бринем.
— Пошљи фотографију деце!
— До виђења на оном свету!
— Стоко!
— Држ' полуцилиндер!
— Првог ми рок менице!
— Пази на радњу, пази на радњу! Због ом!
— Ура! Ура! Ураааа!
— Пфиу, пфиу, пфиу...

Онда се ова рика, као нека грмљавина, неизмерно ужасније проломи кад воз хуктећи наиђе поред савског моста. И баш ту, према мосту, Јуришић, изгажен, изгужван, измрцварен, успе да се измигоље и дође до отвореног прозора. Једним широким и жудним погледом он брзо обухвати Београд и све поднебље. Саборна црква, као неки прав старац, уздизала се мрачна и достојанствена. Све је небо било узбуђено.

А у свем оном поднебљу видела се и осећала једна чудна, непојмљива снага која се буди, прикупља, подрхтава и грчи, зверска и као немогућа нека снага што се тренутно, дубоко и лажљиво била притајила и подала утицају оне ужасне сумње да је, можда, нејака и слаба пред страшном претњом оног надувеног џина кога није познавала и чију моћ није могла одмерити. И он је осећао како лудило људске природе све више подлеже оним мрачним и тајанственим силама, како свом оном неупоредљиво снажном и дрхтавом страшћу расте, шири се, избија у пуном бесу, ове необичне звездане ноћи кад је пена и крв узбуњивала ослепљену машту до помрачења свести, и кад је атмосфера, чудна, пуна неке пантерске накострешености, неког страшног треска и лешинског задаха који се предосећао, распростирала онај разоран бес живаца и дрхтавицу најстрашније грознице кад неизбежно наступа слом свега, она провала у коју се стропоштавају све ствари света. Звер што је режала, измичући из оних шака, кострешила се и урлала крвожедно.

ДРАГИША ВАСИЋ.

ТРИ ПРИЧЕ О ДРАГОМЕ БОГУ.

КАКО ЈЕ ИЗДАЈА ДОШЛА У РУСИЈУ.

Имадем још'те једног пријатеља овде у суседству. То је плавокоси, хроми човек, који зими и лети седи на својој столици одмах поред прозора. Он знаде да изгледа врло млад: да, у његовоме лицу, које као да прислушкује, имаде каткада нешто детињасто. Али имаде такође дана у којима стари, у којима минути пролазе над њим као године и, уједанпут, постаје старац, чије је уморне очи готово већ напустио живот. Ми се познајемо дуго. Најпре би се увек погледали, касније би се, нехотице, насмехнули, годину дана поздрављали смо један другога, и Бог зна откада, причали једно другом свашта и којешта, без одабирања, како већ дође. „Добар дан", казао ми он када сам пролазио, а његов прозор стајаше још отворен у богату и тиху јесен. „Дуго вас нисам видео".

„Добар дан, Евалде". Приступих његовом прозору, као што обичајем увек кад пролазим поред њега. „Био сам отпутовао". — „Где сте били?" питаше ме нестрпљивим очима. — „У Русији". — „О, тако далеко"; он се наслони натраг, и онда: „Каква је то земља, Русија? Веома велика, зар не?" — „Да", рекох, „велика је, и сем тога —". — „Зар сам глупо питао?" смешио се Евалд и поруменео. — „Не, Евалде, на против. Кад питате: каква је то земља? бива ми више тога јасним. На пример, чиме граничи Русија". — „Од истока?" упадне мој пријатељ. Ја промислих: „Не". — „Од севера?" упита хроми. — „Гледајте", паде ми на ум, „људе је покварило прочитавање са земљописне карте. Тамо је све равно и глатко, па када су назначили четири стране света, чини им се да су учинили све. А земља ипак није никакав атлас. Она има брда и понора. Она мора да се, и горе и доле, нечега дотиче". — „Хм", размисли мој пријатељ, „имате право. Чиме би могла Русија од тих обих страна да граничи?" Уједанпут изгледаше болесник као дете. „Ви знате", повикнем. — „Можда Богом?" — „Да", потврдих, „Богом". — „Тако", потврди, пун разумевања, мој пријатељ. Тек тада дођоше му поједине сумње: „Зар је Бог нека земља?" — „Не мислим", одговорих, „али у примитивним језицима имаду многе ствари исто име. Може доиста да постоји царство које се зове Бог, а и онај који

њиме влада, зове се такође Бог. Једноставни народи често не знају да разликују своје земље од свога цара; обоје су велики и добростиви, страшни и големи.

„Разумем“, рече полако човек на прозору. „А опажа ли се у Русији то суседство?“ — „Опажа се у свим приликама. Утицај Бога је врло моћан. И што год покушава да се донесе из Европе, ствари са запада постају каменьем, чим пређу преко границе. Каткада драгоценим каменьем, али, дакако, само за богаташе, тако зване „изображене“, док одавле, из другог царства, долази хлеб, од кога живи народ“. — „Њиме народ заједно обилује?“ Одговорих оклевајући: „Не, није баш тако, увоз из Бога је због извесних околности отешчан“. Покушах да га одвратим од тих мисли. „Али се прихватило много обичаја из оног широког суседства. На пример, читава церемонија. Цару се говори једнако као и Богу“. — „Тако, не каже се дакле: величанство?“ — „Не, и један и други називају се оцем“. — „И пред обојицом се клечи?“ — „Пред обојицом се пада на земљу, дотиче се челом тле, и плаче се и говори: „Грешан сам, опрости ми, оче“. Немци који то виде, тврде: сасвим недостојно ропство. Ја мислим другачије о томе. Што треба да значи клечање? Оно треба да објасни смисао: имадем страхопоштовање. Али зато је довољно да се открије глава, мисли Немац. Па и јесте, поздрав, поклон, у извесној су мери такође изрази за то, нека скраћења, која су настала у земљама где није било толико простора да би сваки могао да легне на земљу. Али таква скраћења се доскора употребљавају механички, без свести о њиховоме смислу. Због тога је добро да се тамо где још имаде простора и времена за то, испише читави покрет, читава лепа и важна реч: страхопоштовање.“

„Да, кад бих могао, и ја бих клекнуо“ сањаше хроми: „Али у Русији“, наставих након паузе, „и многе друге ствари долазе од Бога. Такав је осећај као да све ново уваћа он: свако одело, свако јело, свака крепост, па чак и сваки грех, мора да буде одобрен од њега пре него што пређе у обичај“. Болесник ме погледа готово престрашено. „Тек је прича на коју се позивљем“, пожурих да га умирим. „Испричаћу вам укратко садржај. Напис је: Како је издаја дошла у Русију“. Наслоних се на прозор, а болесник склопи очи, као што увек чини то радо кад било где започне каква прича.

„Цар Иван Грозни хтео је да наметне суседним кнезовима данак, и запретио им великим ратом, у случају да не пошаљу злата у Москву, у бели град. Кнезови, пошто су одржали веће, одговорише му као један: „Постављамо ти три загонетке. Дођи на дан који смо ти одредили, у Ориент, беломе камену, где ћемо бити сакупљени, па нам одговори три решења. Ако буду добра, даћемо ти дванаест тона злата које си од нас тражио". Цар Иван Васиљевић најпре се замислио, али га пометоше многа звона његовог белог града Москве. Затим позва своје научењаке и саветнике, и свакога који му није знао одговорити на питање, даде одвести на велику, црвену пијацу, где се управо градила црква Василију, и просто погубити. У такоме послу прошло му је тако брзо време, да се одједаред нашао на путу у Ориент, беломе камену, код кога су га чекали кнезови. Ни на једно питање није знао ништа да одговори, али пут беше дуг, и још увек постојаше могућност да сретне каквог мудраца; јер у оно време беше много мудраца на путу у бегство, пошто су сви краљеви обичавали да им скидају главе, ако им се не би чинили доста мудрима. Таког међутим није нигде срео, али једног јутра опази неког старог, брадатог сељака, који је градио на цркви. Беше већ толико доспео у послу да још истеше греде од крова и постави преко њих летве. Само је било врло чудновато што је стари сељак непрестано силазио са цркве да од уских летава које су доле биле наслагане, сваки пут узме по једну, место да их одједаннут понесе много у своме дугом кафтану. Тако је непрестано морао да се успиње и да силази, па у опште није било изгледа да ће на такав начин икада свих неколико стотина летава донети на своје место. Због тога цар постаде нестрпљив: „Глупане", повиче (тако се у Русији обично називају сељаци), „било би ти много једноставније да се ваљано натовариш својим дрвима, па да тако натоварен гмизиш на цркву". Сељак, који у томе часу беше доле, стане, метне руку понад очију и одговори: „Препусти ти то само мени, царе Иване Васиљевићу, сваки се најбоље разуме у свом послу; међутим, кад већ јашеш овуда, казаћу ти решења трију загонетка која ћеш морати знати код белог камена у Ориенту, недалеко одавле". И он му наброји по реду сва три одговора. Од силног чуђења, цар је једва доспео да му се захвали. „А шта да ти дадем за награду?" упита коначно.

„Ништа“, одговори сељак, подигне летву и хтеде да се успне леставама. „Чекај“, заповеди цар, „то не може бити, мораш нешто да себи зажелиш“. — „Но, оче, кад заповедаш, дај ми једну од дванаест тона злата које ћеш добити од кнезова у Ориенту“. — „Добро“, климну цар главом. „Дајем ти тону злата“. И одјаха даље, журећи се да не заборави одговоре.

Касније, када се цар вратио из Ориента, са дванаест тона злата, затворио се у својој палати у Москви, усред Кремља, са петоро врата, исуо једну тону за другом на блистави под палате, тако те је настало право брдо злата, које је бацало велику црну сену на тле. У заборавности испразнио је цар и дванаесту тону. Хтео је да је поновно напуни, али му дође жао да од тако дивне гомиле опет одузимље. Него у ноћи изађе доле у двориште, наспе финог песка у тону, док је напуни до три четвртине, па се врати натраг у палату, покрије песак златом, и пошаље тону следећег јутра по гласнику у онај крај далеке Русије где је стари сељак градио своју цркву. Када је тај приметио гласника, сиђе с крова, који још давно не беше готов, и повиче: „Не треба да се приближиш, пријатељу, врати се натраг заједно са тоном у којој су три четвртине песка и тек једна четвртина злата; мени је не треба. Кажи своме господару да до сада није било издаје у Русији. Али, да ће он сâм бити крив ако опази да се не може ни у једног човека поуздати; јер он је сада показао како се издаје, и од столећа до столећа његов пример ће наћи у читавој Русији много наследовача. Мени не треба злата, ја могу да живим и без злата. Нисам ја очекивао од њега злата, него истину и праведност. Али он ме преварио. Кажи то своме господару, грозноме цару Ивану Васиљевићу, који седи у своме беломе граду Москви, са својом злом савешћу и у својој златној одори“.

Након неког времена јахања, окренуо се гласник још једном: сељак и његова црква беху ишчезли. Ни наслаганих летава није било више: свуда беше само празна, равна земља. Тада гласник, ужаснут, одјури у Моску, стаде без даха пред цара, исприча му доста неразумљиво шта се догодило, и да тобожњи сељак није могао бити други него сам Бог“.

„Да ли је доиста имао право?“ дода тихо мој пријатељ, пошто се прича свршила.

„Можда“, одговорих, „али, знате, народ је сујеверан. Међутим, ја морам сада да идем, Евалде“. — „Штета“, рече болесник искрено. „Хоћете ли ми доскора опет причати коју причу?“ — „Радо, — али само под једним уветом“. Приступих још једној прозору. „Наиме?“ зачуди се Евалд. — „Кад буде прилика, мораћете све испричати даље, деци у суседству“, замолих. — „О, деца сада тако ретко долазе к мени“. Ја га утеших: „Она ће већ доћи. Очито нисте у последње време имали воље да им штогод причате, а можда и нисте имали о чему, или је било одвише тога. Али кад неко знађе праву причу, мислите ли да она може остати сакривена? О не, о томе се говори наоколо, нарочито међу децом!“ — „До виђења“. Тим речима одох.

А деца су приповест чула још истога дана.

(Крај у идућем броју.)

(С немачког превео Густав Крклец.) РАЈНЕР МАРИА РИЛКЕ.

ФЕБРУАРСКА ЕЛЕГИЈА.

— ИЗ „ТРЕНУТАКА“. —

Да мирисима пролеће објави,
Фебруар ведар и насмехнут стиже.
Зрак победнички што снегове диже
Измами цветак љубичице плави.
Пролећних вода жубор зажубори,
И крену живот у долу и гори.

Ми, с нешто туге из јесењих дана,
Под небом јасним, у пољу широку,
С осмехом среће и сузом у оку,
Пружисмо руке, пут далеких страна,
Да поздравимо долазак пролећа,
Новорођенче земљиних столећа.

Немиле вране околом не круже:
Ласте за кој' час што не беху дошле,
Али то беше још године прошле...
Да ли се сећаш, о неверни друже,
Кад љубичица, пре годину дана,
Сплет остависмо између голих грана?

Наш сан јесењи тад са оним цвећем
Ту остависмо да вене и прође,
И болну јаву призвасмо да дође.
Сад залуд поглед у прошлост окрећем:
Чар дружбе наше бесповратно оде,
И мину младост кô пролећне воде.

ДАНИЦА МАРКОВИЋ.

УСПОМЕНА.

Твоје ми име кô јека
давно онијемјелих веселих звона
каткада стиже на мутним валим живота.
Ти си ко црквица нека,
која је блъескала некад у пољупцу сунца,
ал' коју сад, срушену, шибају вјетри и слота.
Тек у њој, на бијелом олтару:
твом маленом, рањеном срцу,
још кандило тиња љубави наше дивље.
О његовом жару
ја и сад, код успомене саме, вас цептим,
и сирото моје срце куца живље.
И док, као лишћем, са мном,
завејаним стазама дивље планине
ледени вјетар очајне сумње вије,
на путу мојем тамном
јека, ко утјеха блага ми ухо голица,
свјетлост се она, ко блеђана нада, срцу смије.

РИКАРД НИКОЛИЋ.

МЕЂУЗВЕЗДАНИ ИГРАЧ.

Хоћу да заиграм сутра,
у ритму сунчаног јутра,
у сјају луде младости.

Теменом небо ћу да тичем,
сунцу ћу да кличем, кличем,
пун међузвездане радости.

Мутне ће магле да падају,
саме ће песме да се складају
у лепој етровој светлости.

Опијен опијумима тајним,
летећу просторима сјајним, —
заљубљен демон и врач.

Кастањете ми сунца,
балаћу балет врх врхунца
ја, међузвездани играч.

БОЖИДАР КОВАЧЕВИЋ.

НАПИСАНО У РАНО ПРОЛЕЋЕ.

Хиљаду сам измешаних нота чуо
Док сам заваљен седео у шуми,
У ономе слатком душевноме стању
Кад радосне мисли
Доносе души тужне мисли.

Природа је везала за своја дела
Људску душу која кроз мене иде;
И срце ме заболело кад помислих
Шта је Човек начинио од Човека.

Кроз цвеће јагличка, у том слатком куту,
Бршљан је вукао своје венце;
И ја верујем да сваки цветак
Ужива ваздух који дише.

Крај мене скакутаху тице, играху;
Њихове мисли не могу да мерим, —
Али њихов и најмањи покрет
Чинио се као дрхтај радости.

Гранчице с пупољком шираху лепезу
Да ухвате лаки поветарац;
И морам да мислим, хтео ил' не хтео,
Да је и туна било радости.

Ако је та вера послата са неба,
Ако је такав Природе свети план,
Зар немам разлога да ту оплакујем
Шта је Човек начинио од Човека?

(С енглеског превео В. А. Поповић.) В. ВОРДСВОРТ.

ВЕЛИМИР Ј. РАЈИЋ.

Живео је тихо и угасио се нечујно као кандило о коме пева у својој песми *Мој живот*. У времену кад су се не само песници него и стихотворци и сувише разметали својом способношћу да сабијају осећања у стихове, и окивају речи у слике, Рајић је био повучен у своју скромност као пуж у љуску. Није носио ни лептирасте машне, ни дугу косу; није запуштао своју спољашност да покаже оригиналност, нити је правио грају око себе да привуче пажњу. Није, елегантан и кокетан, тражио „највише кругове“ да му чине култ, ни презриво гледао масу „која га није могла разумети“. Био је искрен, природан, смеран, показујући се песник само својим стиховима а не и својим манирима и гестовима...

Рајић је чист лирски песник, и у стиховима и у прози. Његова лирика је поглавито *осећајна*, и уз то је и *непосредна*. У њој нема ни дидактичних поука, ни филозофских идеја. Песника не привлаче никакви виши проблеми као Његоша, и не интересују никаква актуелна питања као Змаја. Он много осећа, а мало мисли. И то своје осећање исказује непосредно, не уносећи у песме дескриптивни елеменат као Бранко и Војислав, ни наративни, као женска народна поезија. Чак и у дванаест сонета: *Једна интимна историја* све је у осећању, а готово ништа у приповедању. Он је те сонете пренео у свој прозни *Дневник,* али је и тамо епски елеменат силно потчињен осећању, те и не привлачи много пажње... Рајићева осећања су чисто *лична*. Нема у нас песника да је у тој мери једноставан по *врсти осећања*. Рајић нема ни патриотских, ни социалних, ни хуманих, ни религиозних песама. С више права него ико, више чак него и сам аутор, Рајић је могао рећи својој поезији стихове Дучићеве:

> Буди одвећ тужна са сопствених јада,
> Да би ишла икад да тешиш ко страда.

И његова поезија се задржала ту, на тим „сопственим јадима“. Они су били тако велики и јаки да нису песнику

допустили ни да за часак одахне, те да баци поглед око себе, да сагледа бол своје раскомадане нације, јад потиштених класа, ликовање разузданог егоизма, и ову страшну друштвену кошницу у којој, супротно обичају пчела, трутови убијају раднике. Са тих големих личних јада поезија Рајићева је доиста одвећ тужна, много тужнија него Дучићева, који естетизира тугу, и него Дисова, који симулира очај. Једноставна по врсти осећања, поезија Рајићева је готово једноставна и по свом *тону*. У њој нигде ведра зрака ни весела звука. И Јакшићева поезија је испуњена тугом, али има у њој местимице и светлих поникавица. Сем тога, Јакшићев бол брзо и често прелази у љутњу и у гњев, и човек у једном трепутку не зна да ли треба жалити разгневљеног песника, или оне које он обасипа презирањем и увредама. Јакшић се брани од туге и бола, док Рајићем они сасвим господаре. И Војислав је тужан, али не са „сопствених јада", него са зле судбе целога човечанства. Његова туга је интелектуална, и због тога блага, елегична, сентиментална. У њој нема ни ваиања ни јецања. И Стерија је тужан, али поглавито због несреће свога народа, и његов претерани песимизам у песми *Даворје на пољу Косову* не стеже толико душу у кврге колико извесне песме Рајићеве. Са истих националних и донекле религиозних разлога тужан је и Његош. Тужан је и Јаша Томић, али због страшне социалне неправде, због очајне беде „понижених и увређених", и његова туга се преобраћа у гнев, презреље и сарказам. И у нашој новијој лирици има доста суза, уздаха, плача и ридања, али је највећи део просто пренемагање. Песимизму наше нове лирике већином недостаје и филозофски и морални и социални карактер, а њеној тузи нема искрене личне основе. Читалац осећа да се ту крије нека замка, којом се лови његова поверљива и наивна саосећајност. Млада, неопитна срца даду се и ухватити, али искусни људи с правом се питају: ма шта је овим песницима те борају чела, криве усне, крше прсте и силом цеде слане капље из својих иначе ведрих очију? Зашто праве од својих живота касапницу у којој је пуно скршених срдаца, раскиданих нерава, разломљених кичмених пршљена, ишчупаних изнутрица и источене крви? Зашто виде све црно и мрачно, кад им није препукло срце ни за судбом нације, ни због беде подјармљених елемената човечанства? Зашто јадикују и онда

кад им је све потаман у личном животу, и кад се тешка брига и голема невоља нису ни помолиле на њихов кућни прозор, а то ли разбиле врата њихова дома?...

Рајић не припада тој породици душевних притворица. Његова поезија је искрена и истинита од првог до последњег стиха, и од почетка до краја прозног дневника. Рајић није туговао ни из моде, ни због имитације, ни из кокетерије, ни из жеље да привуче погледе и задобије симпатије. Из његове душе, преплављене болом, излазиле су песме мало те не онако природно и неизбежно као киша из облака пресићених воденом паром. Може бити да је могао и не певати, али није могао друкчије певати. Тон његове поезије био је потпуно одређен стањем његовог физичког организма и психичког бића. Три појаве су обележиле готово сав његов живот и обузеле сва његова осећања: *болест*, *љубав* и *савест*. Сва Рајићева туга, сав бол, сав очај, сви страшни трзаји и крици долазе са борбе та три елемента. Да се могао уклонити ма који од ова друга два елемента, тон његове поезије, остајући у главним цртама тужан и болан, био би местимично разблажен, стишан, ближи сетности него очајању. У њему би било прекида и предаха, и у њих би се могла кришом увући по која нианса ведрине и веселости...

*

Болест Рајићева, епилепсија, није била од оних мирних, каваљерских болести на које се човек навикне, с којима се готово спријатељи, јер га не напуштају ни тренутка, и воде га гробу пажљиво, поступно, дан по дан, лаганим кораком, измирујући га са смрћу, остављајући му рока да колико толико изравна своје рачуне и с Богом и с људима. Таква је била болест владике Његоша, Бранка Радичевића, Лазе Лазаревића, Светолика Ранковића, и других. Није била ни од оних страшних, али не и варварских болести, које једним замахом налете на болесника и једним га ударом скрше, као што је било са Скерлићем или Матавуљем. Болест Рајићева била је једна сурова подмуклица. Нападала је изненадно, али се брзо повлачила. Некад се притајавала по десетак дана, а некад је ударала и по два пута дневно. Није долазила кад јој се највише надало, а јављала се кад је најмање очекивана. Није дала ни мрети ни живети; будила је наде, па их је бездушно

рушила; залечивала је рану, да је после начини још крвавијом; узмицала је да боље скочи, како каже народна реч. Много је више зла у очекивању такве болести, него у њеном нападу. Она је свуда пратила свога болесника, скривена, невидљива, спремна да му у једном тренутку загорча сваку радост, да му укочи пријатељски осмех, замути љубавни поглед или пресече започету реченицу. Помисао на њено непрекидно вребање загорчавала је Рајићу цео живот, кидала му нерве, сушила срце, држала дух вечно узнемирен. Као у Мопасановој причи *Horla*, Рајић је свуда и на сваком месту осећао њу, своју опаку душманку, како, као каква страшна авет из гатки, пружа своју суву, коштчату, искривљену руку да га стегне за гушу и обори на земљу, па да после као лопов побегне, и да се припрема за друге, нове нападе . . .

*

Љубав Рајићева била је иста као и у других, здравих, младих и идеалних људи: топла, несебична и чедна. Она је дошла изненада, запалила му у грудима пламен „који тако слатко жеже". — Са те љубави њему је „сванула зора", и он је „будан снивао" о њој, „вио високе куле по ваздуху", „хватао се неба" и „плео венац лепих жеља". У својим сновима он је сликао идилу породичног живота *у будућности:* мала сопствена кућа, он, његова драга, и њихово чедо које „бере мами цвеће". Али га из тога сна буди глас као прасак грома: „то је слика дома што никад, никад, никад бити неће!" *(Мој сан).* Змај тако сања своју угашену срећу *из прошлости:* умрлу жену и децу која му падају у наручје, грле га и љубе, и у очајању које иде у лудило он моли људе да му кажу како је све то тако у истини. Змај је може бити срећнији: имао је бар кратке тренутке победе у љубави и остварења љубавних жеља. Смрт је уништила породицу, али успомене блаже бол и дају кашто илузију среће. Рајић је стајао само пред прагом љубави, али га није могао прекорачити. Он дуго није имао храбрости ни да искаже своју љубав, а камо ли да тражи одговора на њу. У својој песми *Једна интимна исповест*, састављеној из дванаест сонета, он понавља тужни рефрен: „Ја Вам не рекох што Вам рећи хтедох" . . .

Зашто је заљубљени песник тако дуго крио своја осећања? Време и најплашљивије љубавнике охрабри у једном тренутку, те кажу ону велику реч љубавне исповести. Зашто

је она била скоро замрла на уснама песниковим и остала за дуго његова тајна?...

У своме *Дневнику* он је рекао да је, најпосле, исповедио једним писмом своју љубав. Али је у њему јасно рекао: „Ја не смем ни помислити на љубав“... „Љубав је за мене за брањени плод“. „Ја сам несрећан човек, и немам права унесрећити другога“.

*

Са чега је он тако говорио, одричући себи право на љубав и срећу? Са тога што је имао много *савести*, коју љубав често потискује у страну. Многи млади људи не испитују себе ни физички, ни морално. Понеки, сатрвена здравља, отроване крви, са клицама распада опасног за брачног друга, везују свој жив гроб за млад и свеж организам какве честите девојке. Други, развраћена духа, огрезли у страстима које су им постале друга природа, неспособни да икад морално оздраве, улазе у брак да од њега начине душевни пакао за своју жену. Рајићева болест није заразна; његова је душа чиста. Он не би могао своју драгу ни физички упропастити ни морално затровати. Али његова поштена, јака морална савест не допушта му да у свој живот, „препун трња, пелена и оструге“, уплете руже којима је искићен млад девојачки живот; да своју мртву веру укопча са сјајним надама једне младе девојке; да свој пропали живот споји са једним животом пуним свеже радости и златних снова... Да је био мање савестан те прикрио своју болест, или је чак и признао, али тражио дуго и упорно љубав, он би био победилац. Њему би у томе браку било много боље него без њега, а себичњаци се никад и не питају: како би било другима из њиховог друштва или њихове породице...

Уз опаку и кобну болест осећати силну љубав и имати моћну савест, то значи срушити свој живот. Оно што је најљуће болело Рајића, то је бити пред срећом и не моћи је или не хтети је домашити. Кад болестан човек није заљубљен и кад му болест не спречава реализовање ове највише и најјаче емоције, његова несрећа није ни велика ни неиздржљива. Има доста ситних задовољстава којима се може одати и болестан човек, да њима разблажи горчину коју болест ствара у души. Кад је болестан човек заљубљен а није савестан, може наћи нешто среће, и ако мало помућене, у браку. Ни једно ни друго није ретка ствар код људи који су боловали

од епилепсије. Али кад *љубав* помамном снагом гони једним правцем, а *савест* гвозденом руком враћа на супротни пут, то је права душевна вивисекција. Та борба љубави и савести довољна је да испуни очајем и најјачу душу, чак и код здравих организама. Шта се онда могло очекивати од болесника који осећа да га жива сахрањују, као да је прокажен, како он сам вели у свом дневнику. Зар је он могао певати друкчије него што је певао; зар се могао одвојити од себе, својих јада, свога лаганог умирања, своје сваки час осећане смрти? Зар је могао икаквим напором разблажити своју тугу, проширити свој песнички хоризонат, или, заборављајући на себе, сетити се других?

Рајићева лирика је *лична*, али није *егоистична*. Ни најгорчи бол ни најцрњи јад није од њега могао створити ни злотвора друштву, ни бунтовника против Бога, ни завидљивца срећнима. Мањи пакеници више су проклињали живот и свет и гледали крвавим очима, са злобом у срцу, на све што није сломљено и сможђено бедом и невољом. Рајић назива своју веру мртвом, своје песме сузама, своју молитву обманом, али опет правда Бога за све јаде који му „као дивље звери растргоше веру" (12-ти сонет у песми *Једна интимна историја*). Тако се држе само велика срца; ситни људи за своје несреће траже кривце у друштву, у судби, у Богу, у породици, у свему, само не у себи. Рајић није крив за своју болест, још мање за своју љубав, али опет нема у његовој души антисоцијалних и нехуманих осећања. Има само чемера и горчине какви се ретко у тој мери налази у нашој поезији. „Ја немам ништа до гробова и болова својих, и болове своје посвећујем гробовима својим", тако пише он у посвети своје књиге, и то убада као најоштрији остан и грчи срце читаочево. Покашто се боли стишају, укроте, може бити за часак и умртве, и нека мекост и нежност пуна ублажене туге задахњује његове песме. Таква је песма *Мој живот*, у којој се живот песников пореди са кандилом у коме нестаје уља, а такви тонови пробијају овде онде и у песми *Једна интимна историја*.

Рајић не само није егоист, него је успео уздићи срце до највишег самопрегоревања. Она коју он воли „истински, бескрајно", и којој подноси највећу жртву, пошто му је да-

вала наде, удаје се за другога. Свирепи удар који му у часу „руши гранитну зграду идеала“ даје песнику жељу да умре, јер „бол, јад и патњу смрт једино лечи“. Али и у том страшном тренутку, он не куне ни своју љубав, ни неверну драгу. Једним надчовечанским напором он узлеће на највишу тачку алтруистичког осећања... Народни љубавник би проклео неверницу:

Удаји се, удала се јадна!
С мога коња ногу саломила!
А мој кавад у јаду носила!!

Мушког чеда немала!
Колико леба појела,
Толико једа имала!
Колико воде попила,
Толико суза пролила![2]

Рајић је далеко од те грубе народне примитивности, која граничи варварством. Он не куне, он чак благосиља:

Па пођи с Богом! Још ти могу рећи:
Да Бог дâ сунце среће да ти сија!
Све што год почнеш, свршила у срећи!
Са твоје среће, бићу срећан и ја.

То је права, велика, истинита љубав, какву живот ретко показује, и какву романтичари покашто сликају. Али ни то није њен врхунац. Песник се уздигао још више, тамо где је царство најчистијих врлина, у област недостижног, надчовечанског, где Христос над сенима влада, како би рекао Његош. Песник се не задовољава само опроштајем и благословом; он иде до највише жртве у осећању, веће и ређе но што је жртвовање живота:

Чуј, Боже, молбу моје душе јадне:
Сва патња што си писô њој, кô жени,
Нека мимоиђе њу, и нека падне
На онај део што је писан мени!

Даље се не може ићи на том путу, нити може бити већег, лепшег, чистијег и дубљег алтруистичког осећања него што је оно које исказују ови стихови. Идеја није нова. Њу сам ја нашао у једног српског песника, Гундулића, у једног

1 В. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. I, песма 362.
2 Ibid., песма 522.

француског, Едуарда Тиркети-а, и у Енглеза Киплинга. Гундулић пева у спеву *Љубавник срамежљив*:[1]

На далече да се одиле
од ње муке све љувене,
болес, уздах, јаде и цвиле:
Ја узимам све на мене.

Рајићеви су стихови и лепши и узвишенији: он овако пева девојци која му је обманула наде; Гундулић пева оној коју још није успео задахнути љубављу... Рајић прима *све* патње своје неверне драге; Гундулић само *љубавне*.

У Киплинговом роману *Светлост која се гаси*, Дик вели: „Ако каква несрећа треба да загрози њихову животу, нека сав њен терет падне на њега, само на њега, а Мези нека буде заштићена за увек". Љубав Дикова за Мези врло је слична Рајићевој; обојицу је снашло огромно зло, и неизлечива болест сасвим им је пресекла сваку наду на брак и срећу.

Француз Edouard Turquety, у збирци песама *Amour et foi*, пева овако:

Oh! laissez- moi porter le fardeau de ses peines;
Mon Dieu, donnez-le-moi, que je l' unisse aux miennes:
Vous le savez, mes jours sont des jours de douleurs,
C' est justice; — épargnez seulement cette femme,
Mon Dieu! puisque j' ai pris la moitié de son âme,
Laissez-moi prendre au moins la moitié de ses pleurs.[2]

Французи су велики кавалъери, али је Turquety далеко изостао иза Рајића. Оно што он тражи од Бога, није много: ту нема правог пожртвовања. Песник је узео пола душе својој драгани, и ради тога прима пола њених болова: мање се не може учинити, а да се човек не огреши о елементарно трговачко поштење. Кад човек купује пола интабулисаног имања,

[1] Дело је писано по три спева италијанског песника Прети-а (Girolamo Preti), али ја нисам имао пра руци талијанског аутора да знам јесу ли и ови стихови из њега, и да ли су сасвим оваки какве налазим у Гундулића.

[2] Г. Сима Пандуровић био је љубазан да на моју молбу преведе у српске стихове овај цитат:

О, дај да понесем терет њених јада,
Господе, и да га са мојим сјединим;
Ти знаш моји дани да су дани јада.
Па нека! — Ти буди милостив тој жени,
Господе! Кад пола душе даде мени,
Нек на мене пола њеног бола пада.

мора примити и половину терета. Како би то изгледало: узети некоме пола срца, а на оној другој половини оставити сав терет, који је био распоређен на цело срце?...

*

Има у нашој књижевности песника који имају мелодичније стихове, с богатијим и чистијим сликом; има других чија је песничка имагинација дубља; има, најпосле, песника са широким хоризонтима и великим идејама, али нема ни једног који је имао више искрености и истинитости од Рајића.

Он није украшавао своје песме звучним епитетима, ни егзотичним и бизарним изразима. Њему није било потребно да као цизелер глача стихове, нити да их разбија и развезује. Он није хтео да у своје песме прикупља све ономатопеичне звуке којима се имитују покрети у природи; ни да нагомилава тропе и фигуре; ни да прави разроке компарације и метафоре које иду у раскорак; ни да пуни стихове страшно ученим речма, набацаним без реда и смисла само да обману читаоца о научности песниковој. Све што треба да маскира празноћу срца и површност ума, њему је било мрско и немило. И ако естетички скромне, Рајићеве песме су врло сугестивне. Он је успео да у једној од најлепших својих песама, у *Завету,* ускрснеп опуларни народни десетерац, од кога су модерни песници одавно окренули главу с презрењем, али који није сметао Његошу да сам самцит буде већи него сви они укупно.

*

Рајићу су болест и љубав убили наду и веру, загорчали и смрвили живот, начинили од њега „живе мошти", али је савест остала нетакнута. Као што се, по речима једног немачког песника, у болесној шкољки ствара бисер, тако се и у Рајићевој разбољеној љубави јавило најпречишћеније морално осећање које доводи до потпуне абнегације. Рекло се да праву љубав не убија ништа: ни болест, ни старост, ни патње, ни сиромаштво, ни физичка ругобност, па ни сама смрт љубљеног бића. Може се, како Змај пева, љубити, и без вере и без наде. Таква је била Рајићева љубав. Манифестована плашљиво, у једном часу „слатког заборава", а скривана дуго и упорно, без загрљаја и пољубаца, са сузама и уздасима, затворена у душу, као тешки осуђеник у ћелију, она је гризла душу, као што љуте киселине нагризају суд у

коме су. Срце је прсло; живот се скрхао, али велики алтруистички подвиг песников остао је у свој својој величанствености. Виктор Иго рекао је у *Јадницима:* „Ce n' est rien de mourir; c' est affreux de ne pas vivre" (Ништа није умрети; страшно је не живети). Кад се погледа на лични живот Рајићев, он збиља није живео, него умирао стотинама пута у болу и очајању. Али ако није живео за себе, он је својим песмама показао да је умео живети за друге и умрети због других . . .

ЈАША М. ПРОДАНОВИЋ.

ДРУШТВО НАРОДА И ЈЕДНАКОСТ ДРЖАВА.

I

Друштво народа има у својој организацији пуно недостатака. Надлежност између Скупштине и Савета није потпуно одељена, али изгледа да се диференцијација врши у еволуцији, „емпиријски", као што ћемо одмах видети. Техничке организације у које улазе представници свих чланова Друштва Народа стоје испод контроле Савета, дакле испод једног тела у које улазе представници само неких држава. Тиме се несумњиво ствара једна немогућа ситуација, да се између једне државе (оне која нема свог представника у Друштву Народа) и Друштва Народа „умеће један стран организам", Савет; и да тај Савет поништава одлуке донете од делегата државе која није представљена у Савету, и то у име исте те државе. Кад се узме на ум важност ових организација у Друштву Народа, онда се указује очевидна потреба за реформом. Извесни покушаји су одиста и чињени у смислу реформе, али се није дошло до дефинитивног повољног решења тога питања.

Али реформе су потребне и у другом правцу, у правцу демократисања. Тако, потребно је да сами народи узму учешћа у овој организацији преко својих директних представника. Тиме ће се можда изменити знатно карактер Друштва Народа, али то може бити само у смислу што ближе везе народа, и то је добро. И није никакво чудо кад се данас у Друштву Народа, састављеном од дипломатских представника, виде „јучерашњи људи".

У овом погледу је нарочито велики недостатак што није спроведен принцип једнакости држава. Јер у Савет улазе као стални чланови само Велике Силе, а од малих само четири као привремени чланови.

То питање нас овде нарочито интересује.

II

Неки писци су покушали да оправдају садашњу организацију Друштва Народа у погледу односа који сада постоји између Великих Сила и малих држава, доказујући нам да је, стриктно узевши, демократски ако се води рачуна о фактичким разликама међу државама. Тако на пр. професор Рене Брине, у своме делу *La Société des Nations et la France*, признаје потребу да се Друштво Народа стави на демократску основу, и признаје као такву основу једнакост држава, принцип по коме ће све државе, велике и мале, како велике тако и мале, имати једнаку вредност у Друштву Народа, једнак број гласова: по један глас. Он признаје потребу примене демократског принципа и у међународним односима, оног истог принципа по коме сви грађани треба да имају једнаког утицаја на послове једне земље. Па ипак, он сматра да је неоснована примедба која се најчешће ставља Друштву Народа да његова организација није демократска, због тога што је Савет састављен од Великих Сила, тако да оне посредством Савета имају превелику улогу у Друштву Народа. Разлог за ово лежи у томе што он једнакост схвата на један други начин него они који стављају такву примедбу.

По Бринеу су државе истина међународни субјекти, и као такве једини чланови Друштва Народа, али „фактички" све мере које предузимају органи Друштва Народа у крајњој анализи показују се као одредбе којима се користе или које трпе људи: у питању је „судбина људи, њихових интереса и њихових права". То су одредбе које извршују појединци, као што извршују и унутрашње одредбе; сасвим свеједно што то бива посредством њихових држава. Ради такве њихове природе, унутрашње законе ствара већина. Пошто се закони тичу свију, треба да учествују сви. То је демократски. Али због фактичне немогућности да један закон буде израз воље свију, он је у демократији израз воље већине. У демократији дакле одлучује број. И то је демократски.

Овај принцип, примењен на државе, поставља захтев да се води рачуна о броју људи које представљају делегати појединих држава. По томе једнакост држава захтева да се води рачуна о популацији држава. „И не изгледа да је неправично, са строгог демократског гледишта, дати у Друштву Народа знатнији утицај великим државама него малим".

Бриеу затим изгледа да овако организовано Друштво Народа одговара организацији свију савезних држава. Ове државе имају скупштину изабрану на такав начин да државе са мање становника имају мање права, мање ауторитета него државе са више становника. Истина, у Друштву Народа, које није једна савезна држава, горњи принцип не може да се примени стриктно, али може по ономе што чини његову суштину. И сем тога, кад су данашње државе, и најдемократскије, у почетку познавале системе бирачког права који су водили рачуна о богатству и култури грађана, зашто не би данас у Друштву Народа дали појединим државама већу важност него што им припада према популацији, ако су оне на већем ступњу цивилизације, и ако оне својом трговином и индустријом на светским пијацама заузимају главно место, ако дакле социално вреде?

Једнакост држава у Друштву Народа по Бриеу не значи никако потпуну једнакост свију држава, великих и малих. Она у крајној линији значи дати утицаја појединим државама сразмерно њиховој фактичкој ситуацији, сразмерно њиховој популацији, њиховој култури, њиховој економској важности коју имају у међународним односима.

И, најзад, он сматра да треба у тако сложеним заједницама водити рачуна, како о правној једнакости, тако и о фактичкој једнакости, и извести њихову организацију тако да буде изражена и једна и друга чињеница. То је учињено по његовом мишљењу у савезним државама. Разлога за ово што се тиче Друштва Народа он налази у томе што се, по његовом мишљењу, „с једне стране не може замислити да се да свима државама, јер су суверене, па макаква разлика у моћи међу њима била, исти правни удео у управи друштвом, пошто у пракгици одлуке, донете од управе, могу повући консеквенце важније по велике државе него по мале, и пошто су прве те које, имајући материалну силу, располажу једино довољном снагом да дају ефекте одлукама. Али, с друге стране, а наро-

чито после рата који је прокламовао независност народа и право народа, онемогућено је да извесне државе, једино по томе што су јаче и моћније, приграбе себи право да управљају саме и по својој вољи судбином слабих држава."

Нама се чини да је овако схваћена једнакост погрешно схваћена, и да се ниједан од аргумената професора Бринеа не може одржати.

III

Брине је пре свега побркао државноправно и међународноправно гледиште. У међународном праву су субјекти државе као такве, а не њихово становништво. И, ако међународни субјекти треба подједнако да вреде, онда треба да вреде само државе као такве подједнако.

Посматрати једнакост на начин на који је посматра Брине, значи избрисати потпуно границу између два различита гледишта, и у крајњој линији међународноправно гледиште заменити државноправним гледиштем. У ствари, о томе колики број људи представљају делегати појединих држава, може се водити рачуна само онда кад би све државе чиниле једну једину државу, једну једину правну целину. Кад неко тражи и у међународним односима да већина народа одлучује, он у ствари узима да народ свију држава као такав треба да шаље своје представнике и да су то представници његови као једне целине, а не влада држава под које она потпада. Али у ствари то је један *нов* народ у државноправном смислу, организиран на један демократски начин. А један народ не значи ништа друго него једна нова држава. И, кад је извео закључке да је демократски дати државама са више становника и већу важност, он је одмах сасвим природно дошао на идеју да је тако у Савезним Државама, у њиховој народној скупштини. (Треба само, истине ради, узгред напоменути да је то по мишљењу Бринеа у овим државама учињено тачно обрнуто ономе како се чини у Друштву Народа. У савезним државама правна једнакост је изведена у скупштини малобројнијој, а фактичка неједнакост у скупштини која је изашла из општег права гласа). Али зар се сме и чинити овако поређење у опште? И зар то у ствари није негирање горњег принципа?

Брине на неразумљив начин пропушта чињеницу да је савезна држава једна држава, и да је она држава баш

по томе што има једну народну скупштину, скупштину која представља цео народ. То он сам констатује. Али он констатује да су државе међународноправни субјекти, па ипак пропушта смисао те чињенице. Он констатује сам да се у савезним државама примењује принцип једнакости у горњем смислу баш зато што је скупштина изабрана од целог народа свију посебних држава. Он вели: „Ове државе, т. ј. савезне државе, имају народну скупштину, изабрану од целог народа свију посебних држава и, данас, државе мање насељене имају мање ауторитета него државе више насељене".

Савезна држава која врши све функције и има све органе, као и свака држава, има и свој народ и своју територију. Тај народ чине сви људи који чине и народ сваке посебне државе, али у другом својству, а не у истом у коме су народ посебних држава. Тај народ, народ савезне државе, бира себи представнике за своју скупштину, скупштину савезне државе. И када Брине чини поређење између Друштва Народа и Савезних Држава на овакав начин, он га чини из основа погрешно. Он у ствари чини поређење између Друштва Народа и *једне* државе.

Брине је могао да заустави своју пажњу не на народној скупштини већ на савезном већу, јер оно је састављено од представника посебних држава, њихових влада (и ако треба можда узети да је и она орган само савезне државе). Он је то у осталом учинио на другом месту. Али ту би требало направити разлику између демократских савезних држава и недемократских. Код првих је спроведен принцип једнакости свију посебних држава: све посебне државе имају једнак број представника. Овај принцип је потпуно спроведен у Северним Сједињеним Америчким Државама; у Швајцарској су учињени извесни изузетци. У Немачкој, пре њеног демократисања, пре њеног садашњег устава (од 11 августа 1919 год.), Пруска је имала хегемонију. Данас је учињен покушај демократисања у овом погледу, што се види нарочито у покушају Пруске. Узет је принцип броја становништва, онај дакле принцип који Брине сматра као демократски. И тај принцип је наравно узет са извесним ограничењима. Само, она не дирају никако у његову суштину. Међутим постоји и једно такво ограничење. И ако савезно веће има једну споредну улогу: оно је сведено на један чинилац који има само да успорава,

ипак је учињен крупан изузетак од горњег принципа. Представници Пруске, по чл. 65 Устава, треба да су половина представници владе а половина Народне Скупштине. Ако се тиме не може постићи цепање Пруске, ипак се мора признати да је тиме дата појединим државама могућност да изразе своје гледиште и своје локалне интересе независно од централне пруске владе, а тиме је моћ пруске владе ослабљена. (Само, на жалост, Пруска, која је обавезна да донесе закон о томе, није га до данас донела). И у Немачкој дакле, у којој је узет у извесним границама принцип бројности становника, учињен је такав изузетак. Шта више, то се може обележити као тенденција супротна од оне која по Бринеу постоји у савезним државама: тенденција да се ослаби једна јака и велика држава ради равнотеже снага, на тај начин што ће јој се смањити број представника који јој припада по принципу бројности становника.

Али само поређење између демократских принципа у границама једне државе и демократских принципа у међусобним односима држава, рђаво је изведено.

У једној демократској држави сваки појединац има право гласа, и то, свако има један глас; у модерним демократским државама постоји једнако опште право гласа. Томе очевидно у међународном праву одговара да свака држава има исту важност, исти ауторитет у Друштву Народа.

Као што је у границама једне државе правни субјект сваки појединац, у међународним односима је правни субјект свака држава. И, као што су у границама државе сви правни субјекти једнаки, тако у међународним односима треба да су све државе једнаке. Ако у границама једне државе принцип већине одлучује у чијим ће рукама бити врховна власт, то никако не дира у једнакост свију правних субјеката. Само, треба напоменути да је тенденција демократије да сачува што је могуће више једнаку вредност сваког гласа. У томе циљу се поставља принцип сразмерног представништва. Строго узевши, принцип већине се мора употребити само у једном телу које ради, али не и у телу које бира — у парламенту, али не и у бирачком телу.

Али баш и да се принцип већине примени у свом најгрубљем облику, ипак постоји једнакост, пошто је дата могућност свакоме да његов глас буде једнога дана директно од

важности. Он има једну потенцијалну предност. Али он има и једну реалну предност, пошто опозиција може учинити на рад власт. У осталом, једнакост гласова треба схватити као једнакост чланова једне заједнице која има своје принципе по којима функционише; а међу њима може бити баш и принцип већине.

Према томе, у међународним односима треба такође поћи од једнакости свију држава као основе. (И тек се онда може применити принцип већине: принцип већине се може применити, а да се не дира у вредност државе.) И кад се у Друштву Народа решава, по правилу, једногласно, а само по изузетку већином гласова, онда у толико пре треба сачувати једнакост свију држава. Каква је то противречност: с једне стране поставити принцип једногласности,с друге дати једним државама више права него осталим државама?

IV

Брине нам доказује да су данашње и најдемократскије државе имале периоду у којој се право гласа давало по имању и култури. Али то значи учинити једну типичну логичку погрешку, per aequivoco, који се састоји у томе што се доказује оним што није доказано. Јер питање је у томе: јесу ли те државе биле одиста демократске у својим периодама кад је код њих још владао систем ценза? Демократија се може схватити на три разна начина: 1) демократија је онај систем у коме појединци имају слободе разних врста; 2) демократија је онај систем у коме сви појединци имају право гласа или бар већина (средњи сталеж); и 3) демократија је онај систем у коме сваки појединац има право на опстанак. Као што се види, демократија се креће од једног минимума до једног максимума, као и теорија народне суверености, пошто у њој појам народа није ограничен. Али ма како се одредила демократија, и онда кад се одреди као систем слобода, како смо је ми одредили једном приликом, и како се у осталом најчешће одређује, систем ценза није демократски у погледу политичких права. То је међутим за нас од важности. Сам Брине то у осталом признаје. Он каже да су данашње и најдемократскије државе признавале „више или мање аристократске“ системе, водећи рачуна о богатству и култури становништва. И како ми можемо друкчије схватити такво једно признање, ако не као порицање тврђења да је баш демо-

кратски да државе имају ауторитета и важности у Друштву Народа према броју свога становништва?

Може бити речи само о томе: да ли однос држава у Друштву Народа треба да буде однос уређен у првој фази по једном аристократском принципу или, тачније, по једном ограниченом демократском принципу, а не о томе је ли демократски да државе са већим бројем становништва имају више права од држава са мањим бројем становништва. Али, кад се погледа у прави основ неједнакости политичких права у првој фази демократије, долази се до закључка да треба порећи потребу да се односи међу државама у Друштву Народа уреде по једном аристократском принципу. Буржоаска класа је за себе задржала право гласа да би одржала свој социални положај и да би га што боље искористила. Она се бојала да ће опште право гласа пренети политичку власт са ње на народне радне масе, чиме би био доведен у опасност њихов социалан положај. — Тако се данас Велике Силе боје да не буду надгласане од малих држава, којих има више на броју. И тако би и за Велике Силе факт да добију више права него мале државе, представљао једно оруђе за одржавање власти у међународним односима.

Но, буржоазија је могла брзо, пошто је, принуђена, дала право гласа радним масама, увидети да опште право гласа може да јој врло добро послужи, а да она не изгуби од свога претежног утицаја. Опште право гласа има и своје наличје: оно преноси борбу из радионице и са улице у парламенат и одборе. И, ако буржоазија мора да чини уступке, она их чини социално принуђена. На крају крајева се показују односи социалних снага као одлучујући фактори. Од политичких маневара су много важнији економски и морални развитак. Према томе, овај разлог не може послужити Великим Силама. Оне су социално претежне, и то ће остати. И никакво евентуално надгласавање од стране малих држава не може изменити њихов социални положај, најмање у Друштву Народа оваквом какво је, тако опрезном и бојажљивом према суверености држава.

Погледајмо како изгледа реално ствар у Друштву Народа. Можда нам R. Kjellen[1] даје сувише мрачну слику кад нам израчунава гласове на следећи начин. По њему се демо-

1 *Die Grossmächte und die Weltkrise,* 1921, стр. 247.

кратска једнакост између великих и малих држава у Скупштини показује при ближем посматрању као врло илузорна. Енглеска, која има пет колонија и две фактички вазалне државе (Португалија и Хеџас), располаже са осам гласова. Сједињене Америчке Државе могу имати шест гласова (Куба, Хаити, Панама, Никарагуа, Либерија), и можда и више. То значи да би англо-саксонске силе, Енглеска и Сједињене Америчке Државе, највеће силе, имале претежну улогу у Скупштини.

Али ево и сам Брине признаје директно зависност малих држава од Великих Сила. Он констатује да је већина делегата неутралних држава била бојажљива, а да су делегати малих држава имали формалне инструкције да следују Велике Силе, и да су према томе „ове последње (Велике Силе) вршиле фактички у Скупштини претежну улогу коју им Пакт већ даје у Савету", тако да у Скупштини није ни било опозиције. И тако у резултату Велике Силе остају претежнији чинилац и онда кад би у Савет биле примљене и мале државе као равноправни чланови са Великим Силама.

То никако не умањује вредност принципа једнакости држава, пошто он ствара могућност да се мале државе еманципују, ако то могу фактички. Више се од права и не може тражити, пошто ће нам бити сасвим јасно кад објаснимо у чему се састоји принцип правне једнакости држава.

До таквог закључка се долази под претпоставком да је поређење извршено правилно и да Брине има одиста идеју о једном таквом прелазном периоду у Друштву Народа. Међутим, ни једно ни друго у ствари не постоји. Брине поређење није извршио добро. Једнакост какву он одобрава врло мало личи на једнакост у време цензитарног бирачког права, а врло много на плурални вотум при општем праву гласа (систем у коме сви имају право гласа, али неки два или више гласа). Но, кад би се поређење ставило и на ту основу, Брине не би успео да нам докаже своју тезу, као што ћемо то видети. И Брине затим исто тако не чини поставку о каквом прелазном периоду у коме би Велике Силе имале претежну улогу.

Он себи тако замишља правну једнакост у опште. И ту треба тражити његов крајњи аргумент. За њега начелно једнакост држава значи једнакост према броју становника, култури и економској важности, што смо већ чули. Ако дакле

он хоће да дâ државама са више становништва више права, он то чини јер сматра да се једнакост држава састоји баш у томе да такве државе имају више права. Њему дакле није никако неопходно потребно да брише разлику између међународноправног и државноправног гледишта, која несумњиво постоји. Њему је довољно да пође од принципа да правна једнакост треба да одговара што је могуће верније фактичкој неједнакости, и као прва разлика, као разлика која се може најлакше констатовати, указује се разлика по броју.

У вези са оваквим схватањем једнакости је без сумње и његова идеја да се у Друштву Народа треба да изрази не само правна једнакост, већ истовремено и фактичка неједнакост. Он те две ствари није спојио, али оне су без сумње у органској вези. Кад се захтева да се води рачуна о фактичкој неједнакости, онда се од прилике захтева да се правна једнакост схвати на горњи начин. И ово је нека синтеза правне једнакости и фактичке неједнакости, као што је и горња дефиниција правне једнакости.

Тиме долазимо до проблема о суштини правне једнакости држава, а тиме до проблема о социално-филозофском основу овога принципа.

V

Овакву идеју о једнакости, коју налазимо код професора Бринеа, налазимо и код немачких писаца. И то налазимо је до душе код писаца као што је Гирке,[1] али налазимо је у току Светског Рата. Гирке, који има заслуге да је заступник старогерманских правних идеја и институција које очевидно носе демократски и истовремено солидаристички дух, Гирке, који заступа идеалистичко гледиште о суштини и основу права, Гирке, чак Кантовац — у току рата заступа идеју да је једнакост држава, како се заступа обично, једна празна форма без икакве садржине. По њему, једнакост свију може се примити и у праву само као једнакост према вредности за културу коју има једна држава.

Ма како то изгледало идеалистички, и ма да то може да буде под извесним условима и у извесном смислу демократски, ипак то није код Гиркеа овога пута. Тако, Гирке не верује у трајни мир, и не само то, већ не верује ни у његову

[1] *Unsere Friedensziele,* 1917.

корисност; и по њему рат није штетан, већ и користан, није само уништавалац већ и творац вредности; и рат по њему не стоји само до воље људи, већ је гвоздена нужност. Што се тиче национализма, он има једну релативну вредност. И то је тачно: али одмах на истој страни он најављује веру у животну снагу савезнице Аустроугарске. Плебисцит пак је за њега „игра мисли“ (Gedankenspiel von Plebisciten).

Али то је било 1918, кад су се и највећи духови спустили у прашину, понети политичким букачима или пуштајући се да их понесу елементарни нагони, пробуђени у једном критичном часу судбине њихових народа: и Вунт, који је доказивао да модерна филозофија има за своје основне мисли да захвали само немачком духу, и Бергсон, који је доказивао да француски народ представља живот, а немачки механизам (заборављајући да баш по његовој филозофији један народ може бити само живот).

Овакав Гирке никако се не разликује од Елцбахера, који је у једној књижици[1]) пружио интересантну концепцију о рату, која у крајњој линији треба да значи оправдање рата и противправних аката. Из факта да су државе у свом интересу прекршиле битне обавезе међународног права, да су искрсле непредвиђене ситуације, нарочите и компликоване, Елцбахер је покушао да нам докаже да смо пред једним процесом стварања новог међународног права. Али, на то се може одмах приметити: зар се пре свега у току самога рата могло формирати ново право? Он је без сумње поставио нових ситуација и нових питања, и чак дао подстрека, подстрека у најбољу руку, за постављање нових принципа. Али питање је баш у томе какви су ти нови принципи, у коме смислу су нови. Његово објашњење је свакако смело. И оно је без сумње супротно свима напорима које је човечанство чинило, у правцу у коме човечанство, хтело не хтело, греде. Истина, Елцбахер покушава да нам докаже да је за овакав развитак терен припремљен историјом и пре тога. Али његови погледи на тај развитак могу да покажу само како он нема смисла за идеалистичке моменте, и истовремено како је далеко од правилног схватања општих човечанских интереса. То је врхунац реализма, то је реализам који у крајњој линији признаје силу као право.

[1]) *Totes und lebendes Völkerrecht.* 1916 (Нарочито V и VI глава).

И тако нам Елцбахер констатује укидање и ограничење основних принципа међународног права. Он констатује да је принцип да се рат води само против државе престао да важи: он се води против целог непријатељског народа: „рат, у колико то захтева ратни циљ, сме бити управљен и против грађанског становништва непријатељске државе". Тако, данас је допуштено интернирати грађане, нападати приватну својину, предузимати мере да би се психички утицало на становништво (на пр. бацати бомбе из аероплана). Слобода мора и положај неутралних држава су знатно измењени. — Али поред свега тога, Елцбахер је принуђен да задржи неке принципе као непромењиве, међу којима и тај да је наношење зала допуштено само за постигнуће ратног циља. Па ипак, колико је граница права проширена у спису ратних потреба и принципа силе у опште, види се јасно. Још један корак само, па да се прогласи и обично варварство и разбојништво за право.[1]

То, или бар слично томе, тога момента говорио је и Гирке. А кад нам то каже и Брине, да се принцип једнакости држава састоји у томе да оне имају права према броју становника, важности културној и економској, онда он зацело напушта демократске принципе, које он иначе брани, и чије би остварање несумњиво хтео.[2]

Ми смо далеко од тога да тежње професора Бринеа идентифицирамо са тежњама које су имали поменути немачки (као и многи други) писци, наравно у оно време. Брине за цело брани баш демократске принципе и пледира за њихово реализирање у Друштву Народа. Али чисто теоријски, кад се идеје посматрају као такве, не може се избећи горњи закључак. Горње схватање Бринеа о правној једнакости држава носи у ствари аристократски карактер. Као што ћемо видети одмах, и сам Брине је принуђен да се извуче од крајњих консенквенца таквог схватања.

(Крај у идућем броју.)

Д-Р ЂОРЂЕ ТАСИЋ.

---

[1] Молимо читаоце да нас извине за ову дигресију о међународно правној литератури. Мислимо да није штетно ако се сада подсетимо шта смо говорили, писали и мислили за време рата. Сем тога, ово нам служи као пример да покажемо с каквим гледиштима се додирује горе изложено схватање правне једнакости.

[2] Концизан преглед старијих писаца који стоје на гледишту, на коме и поменути немачки писци, налази се у расправи Les grandes puissanses dans e droit international, par M. Georges Streit, 1900.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(XII)

Из наших крајева под савојским барјаком, дођох у бијели Загреб и видјех, на жалост, да српско-хрватски спор није пуста бајка за докону дјецу. Боли то нас људе из неослобођених крајева, који гледамо у Београд, Загреб, Љубљану, као у сунце наше. И дужност је баш нас, синова изгубљених и отетих мајци домовини, да лијевамо воде у ватру. Утират је нама путеве споразуму, одстрањивати несугласице, и Србима и Хрватима вјечито пелити да сложна браћа кућу граде.

Да се овај небратски спор одстрани, треба праштања, треба заборави, треба љубави за овај наш заједнички дом. На љуту ову рану треба мелемиу траву. Ту је у прву руку младост позвана, не да устане фашистичком прекоморском мафијском методом, већ словом љубави, словом измирења, да пође у народ и да брата измирује с братом, да сједињује оно што су вјекови туђинске власти разједињавали, да гради стојну кулу братској слози, коју су вијекови туђег господства рушили. Нама нијесу од потребе Cavalieri della morte (витезови смрти) већ Cavalieri dell' amore (витезови љубави). На неслози нашој, на нашту нашем туђин је своју власт над нама јачао, а на младости сложној и јелној, јесте да ову нашу данашњу срећу, стечену крвљу наших попајбољих синова, не помету туђински вијори.

Ја вјерујем и у нашу будућност, и у Југославију, и у конац овог злокобног спора, јер вјерујем у хрватског и српског сељака, јер вјерујем у хрватског и српског радника, јер вјерујем у хрватског и српског обртника, и јер вјерујем у поштену и идеалну омладину, узданицу нашу.

Загреб. РИКАРД КАТАЛИНИЋ-ЈЕРЕТОВ.

Након аустријске катастрофе, позван први од Хрвата у Београд, и упитан за савет што да се ради, дао сам ове изјаве:

„Ја не замишљам устав као нешто за увиек одређена и непромјењива, јер би то значило један фосил, него као живу идејну силу, која треба да развија народ према потребама времена, те да служи идеалу јединства, хомогености, процвата и величине народа и државе. Тој еволуцији не смије се стављати граница, нити пречити развој непромјењивим законима.

Не може се једним махом постићи савршенство. Солон је рекао: „Нисам дао Атењанима најбоље законе, него онакве какве они могу подњети“. Не можемо ни ми дати народу идеални устав, него онакав какав данас одговара његовим потребама.

На то ме запита један од присутних министара:

„Зар ви нисте за то да се одмах створи једна држава, са једним уставним законом за циелу земљу?“

„Ја сам за то, одговорих, да што прије до тога идеала дођемо. Али то је идеал, а нама треба рачунати са стварношћу, са свим политичким и психолошким силама које дјелују у разним гранама нашега народа, које још никада нису сачињавале једну политичку цјелину. Треба рачунати са обичајима и навикама, предајама, паче и са предрасудама, и то можда највише с њима, јер су најјаче. Хисторија није мртва ствар, него жива сила у крви, у мнеми народа. Ни навике и предрасуде нису мртва ствар, него живе силе, и често јаче од најбистрије истине. Тешко се с њима растаје појединац, а још теже народ. Да се нађе гениални државник који би све те запреке могао прескочити и створити, без опасних трзавица, на један мах јединствену, хомогену државу, као што је н. пр. Француска, ја бих га одушевљено слиедио. Али се бојим да такав државник није могућ. Ни Француска ни Енглеска не посташе на један мах што су данас. Стога ми се чини да ваља ићи опрезно и штедити неке навике, па и предрасуде, те пустити да саме с временом закржљаве и опану.

„Потребно је прелазно стање, да дођемо до коначног идеала посве јединствене и хомогене државе. Хисторија се не понавља, али и не прави наглих скокова, као ни природа, ма што мислио Hugo de Vriès.

„За сада је главно да створимо тако чврсте везе међу разним гранама нашега народа, да за увиек онемогућимо његов распад. Треба да ударимо такав темељ, да га никакви потреси не узмогну помјерити. Ми не градимо чисто нову зграду, него је дограђујемо старим блоковима, давно истесаним, који су на сунцу и времену добили своју превлаку. То ће се на њој дуго виђети, докле вријеме не да читавој згради једну боју.

„Нада све треба, у овом важном часу, имати обзира према особним амбицијама и поступати с највећом опрезношћу и сусретљивошћу, и, буде ли потребно, и одважношћу. Те би нам амбиције могле задати највише брига“. — И овде набро-

јих исколико имена, која су моја предвиђања на плас потврдила, чија се је повриеђена амбиција претворила у неку врст херостратизма проти држави. —

„Да се конкретно изразим, држим да слиедеће услове треба да одмах приме све гране нашега народа, све досадашње југословенске мање или више аутономне јединице:

I Династија Карађорђевића биће свима заједничка, као и трошкови цивилне листе, и т. д.

II Главни град биће свима Београд.

III У Београду ће бити заједнички парламенат, у чију ће надлежност спадати ови ресори:

1) Ваљски послови,

2) Копнена, морска, подморска и зрачна војска,

3) Финанције, царине и царинске границе,

4) Железнице,

5) Поште, телеграфи, телефони,

6) Социална скрб,

7) Трговина и трговачки уговори.

8) Државне шуме, руде, водопади и друге природне силе.

„Када све ово буде заједничко, и када се буде заједнички радило да све то унапреди за опћу корист; и када народ увиди ту корист, онда неће бити страха да се зачне какав сепаратизам".

— А путарње послове, судство, школство, здравље, пољопривреду и т. д., кому ћете оставити?

— Досадашњим управним јединицама, одговорих.

— Како замишљате те управне аутономне јединице, и како бисте их груписали?

— Ништа нема опаснијега од тога! Треба се оканити свакога груписања, и оставити све како је било, осим неких малих апсолутно нужних промјена, као н. пр. што се тиче Међумурја, Прекомурја, Прекодравља и оних дјелова Истре који нам припадну. Те треба припојити оним аутономним јединицама чији им закони најбоље одговарају. Буде ли потребно за увеличање Београда да му се припоји Земун, и још које мјесто са дотичним територијем, мислим да проти томе неће бити опорбе.

„Најопасније би било груписање на етнографскоме начелу, као да смо донета три народа. Такиме груписање чини ми се у опће немогуће, јер би требало неке покрајине дијелити, *а*

при диоби би се Јакшићи сигурно посвадили и можда поклали. Ја не мислим тиме да треба утушити племенске осећаје. Нека се слободно свак поноси својим племенским особинама, ма којој управној јединици припао, и нека свачије навике буду свуда штеђене, јер ће се само тако, само потпуном слободом и равноправношћу, побудити у свима љубав за заједничку велику отаџбину, и понос и осјећај безбедности од сваке вањске и нутарње опасности. Тако ће се створити јединствена народна свиест, јединствен и велик народ.

„Нека се држава окани уплитања у вјерске послове и у слободу свијести; али нека и уставом забрани да било ко изнутра, или извана, злоупотребљава вјерске осјећаје на њезину штету.

„Људство може за сада бити аутономно, али већ сада ваља настојати да се у цијелој држави изједначе цивилни, казнени, мјенбени итд. закони; и у ту сврху треба да све те аутономне јединице или тај посао препусте заједничком парламенту, или да створе какво друго државно вијеће које ће то изједначење провести. За много година неће бити могуће провести то изједначење, јер ће бити превеликих запрека.

„Нека и школство буде аутономно, али под условом да сви школски текстови за пучке, средње и високе школе буду исти. Нарочито нека се хисторија нашега народа пише и подучава јединствено; а не да се пише, као до сада, хисторија српскога и хисторија хрватскога народа. Треба да се већ једном почне писати синхронична хисторија српско-хрватског народа, са обзиром на словенске крајеве, на Бугарску и на Арбанију, и с погледом на хисторијске односе са сусједним државама. Ту хисторију треба уцјепљивати у душу дјеци, као хисторију једног народа, који се само несретном судбином располовио у два, паче распарчао у више народа. Треба да Србин сматра својим херојима Бранимире Томиславе, Стјепиће, Зринске, Штросмајере; а Хрват својима Немањиће, Милоше, Лазаре, Карађорђевиће, Синђелиће, итд. Тиме ће и једнима и другима порасти понос, а душа ће се обогатити славним успоменама, које су најмоћнији потицај на високе подвиге.

„Једно држим за темељни аксиом нашега политичкога рада: ништа нам неће помоћи државно јединство, ако не буде утемељено у срцима, у душама. Можемо имати потпуно хомогену и политички јединствену државу: биће трула, ако једин-

ство није у срцима. Ако је у срцу сједињимо, остатак управних аутономија неће је расцепати, него све јаче сједињавати. То јединство морамо тражити, и да га нађемо, бити спремни и са једне и са друге стране на жртве. Само искрена братска љубав може нас надахнути таковим духом да осјетимо да смо сложни сваки три пута већи и јачи, а несложни и одвојени играчка и, не дај Бог, плијен опасних сусједа.

„Када државно име, застава и грб буду свима заједнички, и од свих слободно примљени, када сваки држављанин, без разлике племена, при једнаким способностима буде имао једнако право да дође на највиша мјеста, када свакому буде зајамчена слобода мишљења, вјерског осјећаја, утакмице на свим пољима привреде, када му, у кратко, буду зајамчене све грађанске слободе, не видим зашто би могле настати сепаратистичке тежње.

„Требаће узети у обзир и особне амбиције, јер тих имаду највише они који најмање заслужују да им буду уважене, према пословици „лућему псу већу кост". Прави родољуб ће претрпјети свако запостављење, дочим ће амбициозан човјек од ината херосратски радити проти властитој отаџбини. Упозорујем да ће се турати у прве редове они исти који су били најтврђи потпорњи Хабзбурговаца. Било би опасно одбити их, а било би неморално допустити да они истисну родољубе који су много трпјели, док су се они сунчали на хабзбуршком сунцу, јер би то деморализаторно дјеловало на народ, видећи да и на слободи бескарактериост потискива крепост и честитост. Било би с друге стране неопрезно топлити змије на грудима; јер, и ако је хабзбуршка царевина мртва, она се може повукодлачити у срцима некадашњих улизица, а Хабзбурговци су живи и опасни. Треба дакле овакове примати љубазно, али им не пустити маха.

„Одмах на почетку треба провести све реформе које се сматра потребним, јер што касније, то ће бити теже. Одмах ваља укинути све привилегије и друштвене разлике, сваку неједнакост пред законом. Нарочито аграрну реформу треба одмах провести, и запљенити све оне латифундије које су незаконитим путем дошле у руке странаца, за услуге учињене проти нашему народу. Иначе у аграрном питању треба ићи најопрезније, и одмах изабрати у ту сврху одбор најкомпетентнијих стручњака и јуриста. На томе питању су се ломиле

најмудрије римске главе, и када би га ријешиле, оно би се до неколико година опет појавило; тако да ни најмудрији римски јурисконсулти и политичари не могаше доћи тому питању на крај, докле аграрно питање није дошло на крај самоме Риму. Приватно власништво земље није могуће укинути на данашњем степену људске цивилизације, а да се не поремети сав друштвени поредак и пане у барбаство и анархију. Анархија је већ почела отимати маха по Хрватској и Славонији, јер гомиле не осјећају узде над собом, а бољшевички идеали завртјеше мозгом свима онима који немају што да изгубе, или који хоће да у мутну лове.

„С тих разлога, моје је мниење да ваља радити што се брже може".

* * *

То су били, од прилике, моји савјети, које данас понављам као одговор на анкету *Српског Књижевног Гласника*.

Нећу да бацам на никога кривњу ради данашњег жалосног стања. Многа су зла била неизбјежива, јер их је донијело собом вријеме. Била су у нарави ствари, у механизму историјске и социалне еволуције. Проти њима нису ништа могле људске воље и памети. Али су доста тога скривили и људи. Рат је свуда снизио моралну разину и утовио себичност на рачун алтруизма. Сваки је почетак тежак, а нарочито у оваковим приликама, па није чудо што је почињено много погрешака. Праве их и велики народи, много зрелији и искуснији од нас. Стога сматрам погубним онај песимизам који не види излаза из овог положаја него у циепању ове државе, која је плод толиких мука, толике крви и т[illegible]ње више него тисућљетне. Очајници су малодушни и нису за ништа; а ја велим: нема те силе која је данас кадра разорити јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца, нема је и[illegible]вана, ни изнутра! О ту силну крш ће сломити зубе све незадовољене амбиције, све зависти, све мржње, сви херострати, јер је она плод свеможне хисторијске еволуције.

Али треба да имају памети и увиђавности и они који је бране, и да се одреку свих предрасуда, те да ведро гледају ствари какове су; и отресавши се својих, да рачунају са туђим предрасудама.

Простор ми не допушта да много говорим, стога ћу набројити само главне погрешке, које треба исправити.

Ваљало је у првом реду штедјети осјетљивост Загреба. Загреб није разумио нову еру, нити је видио у чему је и гдје је његова будућност. На своју жалост, у најважнијем моменту није имао политичара дораслих положају; а с друге стране, они који су кројили устав нису разумјели Загреб. Пред перспективом да изгуби сабор, [illegible] и банску част, и пред [illegible] да спусти [illegible] главни град једне жупаније, Загреб се је проти томе окомио. Увиек је сањарио [illegible] монархији. [illegible] није ни у сну сањао да би се могло догодити што се догодило. Оне које су то предвиђали и прорицали, сматрао је усијаним главама и гонио их од себе; као мене, н. пр., који сам се усудио на једној конференцији за време рата навиестити велики дан бога Карме. У четрдесет и осам сати морао сам оставити Загреб.

[illegible] Хрватима у бановини, то је да ће Загреб изгубити банску част, најстарију установу у Европи поред енглеског краља. Банска [illegible] Она је од смрти Петра Зриньскога амо постала једном иронијом, једном грубом шалом тирањије, јер мјесто да буде симболом суверености [illegible] његова сужањства. Бан је постао аустријски, или мађарски експонент, са задаћом да гуши сваки слободњачки покрет у хрватском народу, и као такав давао је небројено пута пролијевати крв народа, да не спомињем друге опачине и понижења. Али су загребачки пургари слушали пјевати у казалишту: „Хрватски бан је краљ!“ и то је било доста да буду поносни банском части, и да вјерују у њену моћ.

Требало је оставити Загребу тога експонента, који више не би био експонент Хабзбурга, него главе суверене југословенске државе, први чувар народнога и државнога јединства на територију бановине. Крупна је политичка погрешка што [illegible] није узето у рачун.

Устав даје до душе Загребу далеко више него му је [illegible] слободна држава носи и хрватско име. Хрватски је грб у државном грбу, а може се рећи да је хрватска тробојница [illegible]

сјену министра без портфеја, а сада, да хоће, могу имати пет шест министара у министарскоме савјету, са лисницама. Ако се не варам, у Давидовићевом министарству било их је седам на један мах. Они данас имаду предсједника заједничкога парламента, који је по достојанству раван министру предсједнику, а да воде другачију политику, могли би имати и министра предсједника, јер их никакав закон од те части не искључује.

Устав даје Загребу врховно судиште за циелу државу, што га чини другим главним градом велике и слободне државе, а не тек главним градом од неколико жупанија, одсјеких од странаца. То вриеди, чини ми се, нешто више него банска част, која није више била част. Ну требало је ту част с нова освјетлати, и ако би увиек била засјењена далеко већом чашћу предсједника касационог судишта.

Могло се још нешто уставом учинити, да се удобровољи Загреб. Требало је одредити да насљедник престоља мора становати у Загребу, а за његове малодобности, најугледнији члан краљевске куће. То би било чаробно дјеловало на Загреб. Ко се не сјећа којим је он поносом вићао у свом крилу надвојводу Леополда Салватора и његову дјецу? Па када му је био тако мио члан куће која га је тиштила, како не би члан куће која га је ослободила и која говори његовим језиком!

Награде се не дају по заслузи, него по државној потреби. То је увиек било и биће, док људи буду какви су данас, то јест још врло дуго. Стога је требало поступати са Загребом не како је заслужио, него како је то државна потреба захтиевала. Ипак Загреб не би смио никада заборавити како се понашао нарочито за вријеме рата. Ја му то нећу дозивати у памет, и волио бих да се то заборави, јер то свакога Хрвата дубоко боли и испуња неугодношћу. Загреб, који има амбиције на првенство у нашој држави, требао би о тој недавној прошлости често разминьати, па сравњивати своја дјела са онима Београда, да постане чеднијим и да сведе своје захтјеве на праву мјеру. Београд је био кроз неколико година душа народног уједињења; задивио је циели свиет својим јунаштвом и пожртвовношћу; излагао је топовским бомбама своје куће, своје цркве, своје споменике, своје гробове, своје живе прси, мушко, женско, старо и младо. Требало је да Загрепчани дођу у Београд након аустријског слома, па да виде његове

ране, и да их сравне са кићеношћу Загреба! Требало је да виде цијелу Србију како је изгледала, па да пану на њену крваву земљу и да је цјеливају. Сва је Србија била опљачкана, попаљена, претворена у сиротињу и пустош. А што је чудо над свима чудима, то је да у тој биједи она није никада клонула духом! На непрестане навале тирана да Београд именује једну владу која ће дезавуисати закониту владу у туђини и пристати уз освајача, није се нашло, ни у Београду, ни у цијелој Србији, толико људи да такову владу саставе. То је врхунац самосвјести, поноса и љубави за слободу.

Не смије се заборавити да морална љепота стоји високо над ваљском. Кала Загреб буде озбиљно об овим стварима размишљао, биће задовољан са часном улогом која му је у нашој држави одређена. Неће се стидити друге улоге, јер ће у њој бити далеко већи и морално и материално, него би био све да су се испунила варава и подла обећања у која је вјеровао. Он може паметном политиком и поправити свој положај и такмичити се са Београдом у сваком погледу, премда ће у Београду бити двор и средишња управа. Али прије свега ваља да се одрече хрватскога јала, да види бистро. То је једино хрватско одрекнуће које се од њега тражи. Када је тако кротко трпио над собом Беч и Пешту, зашто да не призна брату Београду оно првенство које је откупио неизрецивим жртвама и најскупоцјенијом крвљу? Зар ће поновити хрватску срамоту, да од пуста јала помогне убити Петра Свачића, само да не буде над њим брат, него туђинац, Мађар? Ако хрватски народ не оздрави од ове жутице која га сили да све види жуто, у боји јала и Аустрије, онда га чека недична и јадна будућност.

Тај проклети јал има у себи нагоне очајника самоубојице. Заслијепљени њиме, Хрвати чине ужасне штете сами себи, само да је могу учинити и браћи Србима. Примјера има доста, и навешћу само неке: Хрвати су бојкотовали државни зајам. Посљедица је била пад валуте. Странци су умовали: када сами Југословени немају вјере у платежну моћ своје државе, било би неопрезно да је ми имамо. Нема никакове сумње да је неуспјех пунтарњет зајма један од главних узрока паду валуте. То значи милијарде губитка не само за Србију, него и за Хрватску. Друга посљедица тога бојкота била је да се жељезнице неће праводобно саградити, а ово је још већи узрок

паду наше валуте; јер док жељезнице не буду сграђене, нема наде у побољшање економског стања.

Безумна политика хрватских вођа нанела је нашој држави још већу штету у вањској политици. Упропастила је све наше границе. Не може се сва кривња за наше неуспехе бацити на нашу делегацију у Паризу, Версају, Трианону, Рапалу, итд., ни на министарство спољних послова у Београду. Много кривње лежи и на непаметној политици која је у најкритичније доба позивала народ да не иде у војску, која је бомбардовала разне конференце меморандумима да хоће хрватску републику, која је давала наде нашим непријатељима да ће се држава распасти, и шуровала с њима у ту сврху. Од тога претрпјесмо највеће територијалне губитке баш ми Хрвати, кад већ има тако махнитих људи који териториј сматрају хрватским, српским, словеначким, а не заједничким. Да су хрватски посланици дошли у Београд и ту вршили своју дужност, другачије би било политичко и економско стање у држави и другачији устав. У бузумној свађи између радикала и демократа, они су могли одлучивати о правцу државне политике. Србијанци, који у странчарској борби мрзе једни друге, нимало не мрзе Хрвате. Само политичке невјеже могле су пропустити такову пригоду да воде у држави главну риеч и да буду одлучујући чинитељ.

Много је незадовољства посијала аграрна реформа. Разбиеснила је оне којима се земља одузимала, и оне који су се надали да ће мукте до ње доћи, а не дођоше, а ти су огромна већина. Вриећао је и начин којим се провађала, који је каткада био неуман, а каткада бесавјестан, или чак непоштен. Исто тако и корупција чиновништва, која је можда више плод невоље него моралне искварености; али је разорно деловала.

Осим тога, разбјеснио је пучанство суров поступак жандармерије. У слободи су се батине много луће осјећале, него у ропству мађарска крвопролића и брахијуми војске. Удар братске руке теже боли него ударац ножа од туђинца. Бесавјесна штампа је поједине случајеве искористила и генерализовала, само да распирује мржњу.

Било је и повриеђених амбиција. Једна разбјешњиваше другу мржњом на српство, и на државу. Та мржња плану невиђеним пожаром каквога није било ни онда када ју је ау-

стријска политика ђаволском вјештином разширивала. Створило се одједаред сто новина, које све у један глас стадоше викати да је горе него под Аустријом, и ако се нигдје, од свих зараћених држава, не живи боље него у бановини. Те незадовољење амбиције, које нису имале ослона у народу, стадоше и саме метанисати кумиру мноштва, и када мноштво није хтјело к њима, одоше оне к мноштву, надајући се да ће тако испливати на површину, као апостоли републиканскога пророка!

У тој невољи Београд се није нашао на оној висини на којој је био у рату, те добар дио одговорности за ове догађаје пада на њ.

Зло ипак није тако велико како га неки хоће да прикажу. Само опаки људи или безумни очајници могу гововорити да је боље да идемо сваи својим путем. Којим путем, и камо? Зар је сав хрватски народ у Радићевом табору? У Далмацији ни сами клерикалци неће да чују о каковом сепаратизму. Да Истра може говорити, проклињала би оне који о томе говоре. Све хрватско приморје и многи други хрватски крајеви стоје вјерно уз идеју државног јединства. Осим тога, не ваља заборавити да у бановини има преко четвртине Срба, који имаду такођер права гласа. Све у све узевши, ни у бановини се не би нашла већина за сепаратизам, унаточ бездушној пропаганди. Што би се дакле дало отциепити, да се Г. Радић узмогне прогласити предсједником републике? То је тако махнита идеја да је није вриедно побијати! Радић је нанио својом непамећу и амбицијом држави миљарде штете. Његови меморандуми до душе доспиевају у кош, и нема страха да ће ико макнути прстом да му помогне до предсједништва, осим слабих сусједа, који би могли тражити пригоду за какав очајнички корак. Сам Радић љуби превише своју русу главу, а да би покушао шта озбиљна, јер би нашао на мегдану, осим државне моћи, све оне који љубе ову државу и њену будућност, и који знаду да нам само заједничка држава јамчи опстанак и живот.

Мени се чини да нема никаква узрока очајавању. Треба у нечему попустити, да се незадовољене амбиције смјесте некако, макар и у ужему кругу. На почетку сам показао пут и границу до које се може ићи, без уштрба државноме јединству.

Треба да се окупи све што је трезнијега у хрватскоме народа у једну фалангу, са циљем да просвјетли хрватскога сељака, да га пробуди из погубне наркозе у коју га увалише бездушна демагогија и повријеђена таштина. Хрватска омладина треба да се окани кафанске политике и комераса по гостионама, те да иде од села до села отварати народу очи. Ако би ко нахуцкао сељаке да их творно напану, држава је ту да их брани, а могу се и сами бранити.

Могуће да ће већ наредни избори донијети знатних промјена. Народ ће вићети да Радић не може испунити својих обећања, и да га завађа у зло. И наображени кругови морају увићети да је та политика неплодна, и да никоди цијелој држави, а највише Хрватима, који се тиме сами искључују са највиших чиновничких мјеста, и немају утјецаја у најважнијим државним пословима. Нека Радић изгуби само четвртину мандата на изборима, о чему не сумњам, ако се Хрватима поврати памет: положај ће се одмах промијенити, и сам Радић ће постати много мекши. Он би то можда већ и данас постао; али је превише обећавао, и он је данас сужањ својих властитих обмана и вођен је од оних којима је вођ, а који не знаду камо иду. Али нужда сили ђавола да гута мухе.' Зашто вођ такозваних хрватских републиканаца не би могао пјевати пјесме (а опростите, виле, што то тако називљем!) Александру I, који је излагао живот за слободу Хрватске, докле је он пјевао химне највећем тирашину Фрању Јосипу, држао му у хрватском сабору заносни некролог и гласовао једногласно са свим члановима сабора да му се у Загребу дигне соменик? Ако је вођ, у близу педесетој години, био такав републиканац, помислите какви су републиканци његови сљедбеници!

Тај вођ је тако протејске нарави, тако *versicolor,* да се он може од часа до часа у свашта претворити. У младим данима је био фанатични Југословен, и тврдио је да је Србин, јер да је то исто што и Хрват, па зашто то не би могао опет тврдити, када се мора претпоставити да му је с годинама нешто и у лубањи сазрело? Та промјена ће се у њему тим лакше догодити, када промисли да ипак никада неће постати предсједник републике, и да би било лудо стављати на коцку своју скупоцјену кожу, када може, без икаке опасности, доћи у скупштину и ту држати један од оних својих бескрајних говора који би му могли донијети, ако не аплауз поштених и

паметних, свакако једну министарску лисницу, или, ако му се боље свиђа, банску част, што му ја од свег срца желим, уз лијепо здравље, а чему се од драге покојне мајчице Аустрије, и од опјеваног покојног ћаће Фрање Јосипа, не би био могао никада ни у сну надати, него бити присиљен да до виека пије са мужекима буњкуриш по хрватским сеоским крчмама.

Мадрид. А. ТРЕСИЋ-ПАВИЧИЋ.

(Крај у идућем броју.)

О ЈАСНОМ И ТАМНОМ У КЊИЖЕВНОСТИ.

Једна од најкарактеристичнијих црта књижевности за последњих тридесет до четрдесет година, било је стално кретање једног њеног дела ка езотеризму. Данас, књижевност се дели у разумљиву и неразумљиву. Неразумљиви део писан је са дефинитивном претпоставком да се писчева дужност састоји у дужности само према себи, или, како то он више воли да каже, према својој уметности. Он пише да би задовољио чисто личан нагон само-изражавања. Он пише, баш као што бира боју тапета за своју собу, да се допадне само самом себи. Он се и не нада да га други разумеју, и он сам себи говори, са резигнацијом која је донекле обојена сујетом, да свет управо никад није разумео ни једног заиста оригиналног писца.

Наравно да се шира публика и не обазире на ову езотеричну књижевност, коју, чак и кад би хтела да узме у обзир, не би ни могла. Шира публика успела је, ма да је то у питању, да прогута Мередита, и још се чуди да ли га је баш и сварила; покушала је донекле да се бори и са Хенри Џејмсом. После тога она је примила оно што се не може избећи, и одлучила да мора да раскине са езотеричном књижевношћу. И то таман у последњем трењутку. Јер тешкоћа Хенри Џејмса није ништа упоређена са извесним тешкоћама књижевности која му је следовала. И поред свега шира публика је пригрлила своме срцу највећег писца нашег доба, Томаса Хардија. Уживала је спонтано у Киплингу и Велсу; успела је, са можда мало више напора, да створи истински интерес за Конрада; изабрала је као своју омиљену књигу најбољи роман Арнолда Бенета *Прича старих жена* (The Old Wives' Tale). Али можемо прорећи са извесношћу да се неће никад сложити са Џејмс Џојсовим *Улисом*.

Езотеричним писцима је слободно да доказују да шира публика није управо добро разумела ни Хардиа ни Конрада, ни иједног великог енглеског писца. Вероватно је и истина да би само врло мали број оних који су читали судбину Тесину или Батшебе умео да тачно представи узроке њине чари. Али су они волели те приче, и поново их читали, и сећају их се. Можда нема никог ко разуме Хамлета; има их хиљадама који га знају. Можда је од стотину личности у чијој је глави жива слика Дон Кихотова свега једна схватила тачну намеру Сервантесову када га је стварао. И можда би личност Дон Кихотова била од мање важности кад би сви ту намеру разумели. Већи је значај придодат стварном карактеру, већи значај стиху поезије, самим оквиром тајанствености који га окружује.

Али та тајанственост није нејасност. Када широка публика чита неку велику књигу, она је дирнута осећањем које садрже речи, више но што уме исказати; али услов је тога осећања да разуме шта речи управо изражавају. Свако може да прати причу Дон Кихота или Хамлета и да у томе нађе задовољство. *Злочин и казна* Достојевског је једна од најузбудљивих детективских прича на свету, *Госпођа Бовари* једна од најпростијих и најзанимљивијих прича маловарошког живота. Ето то су и то ће остати, зато што су поред тога и нешто више. Оне имају известан извор животне снаге и поред своје занимљивости као романи. Њихово стварање помагало је извесно страсно животно уверење, и жива жеља да се то уверење изрази тако јасно, тако просто, да сваки мора нехотице да га прими. Тајна велике књиге је у њеној простоти.

У једно доба кога се још неки од живих сећају, почело се веровати да писац не мора да осећа страсно убеђење о животу, но страсно убеђење о уметности. Та јерес је дошла из Француске. Почело се чути у Енглеској да су два велика писца, Флобер и Бодлер, изразили сроју доктрину „l'art pour l'art. А није се знало, нити се тачно разумело до дан дањи, да је страсно убеђење ова два писца о уметности било просто нарочити облик наметнут друштвеним приликама њиховог доба на њихово страсно убеђење о животу. Они су били рођени у почетку плутократског индустријализма. Веровали су у уметност, јер су страсно сумњали у живот. И књиге и песме које су писали су важне баш у толико у колико су директно оживљене дубоким уверењем да је живот патња.

Али се на њих назидало предање о чудном убеђењу да они нису марили за живот. Говорило се да су они гајили уметност као циљ самој себи, као неко трансцендентално задовољење изван домашаја обичних смртних. Они који су се мучили да буду потпуно разумљиви (као што су и били), претворени су у заштитна божанства књижевне неразумљивости. То је била чудна грешка људског ума; и та грешка још цвета. Убеђење да је нешто више бити езотеричан, и даље деморалише писце од талента, и чак и од генија. Велики напор да буде разумљив, који разликује човека књижевног генија од обичног генија (који је, без овога, најближи сусед лудаку), назива се презирно „прављење концесија“.

Као да напор за апсолутном јасношћу није тајна стила! Као да није баш зато што прави писац инсистира да му читалац осети баш оно што је он намеравао да овај осети, у место да читалац осети шта хоће, да му је некад тешко да добије слушаоца. Свет не воли да га узнемирују. Књижевност постоји да би га узнемирила. Писац може да га узнемири приморавајући га да мисли мисли и да осети осећање које је он хтео да мисли и осети. Онда, као Дикенс, он може у једно бити и велики и популаран. Други писац може да га натера да мисли и осећа ствари које он не воли да мисли и осећа. За њега је вероватније да ће бити велики пре но што постане популаран, као што је Томас Харди. Али ако је јасан, његов дан популарности ће доћи. На крају, ми сви примамо оно што не можемо да одбијемо.

(С енглеског превео А. В.) ЏОН МИДЕЛТОН МАРИ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

СОЦИОЛОШКИ И ПРАВНИ ПОЈАМ ДРЖАВЕ.

Бечки професор Државног Права, Hans Kelsen, познат већ по низу одличних радова[1], објавио је ових дана своје најновије дело, под горњим насловом.[2] Оно ће имати велику и главну важност поглавито за науку о Државном Праву. Али својим првим делом („Држава као социална стварност, социолошки појам државе") заилази ово дело у најтананије проблеме социологије, нарочито у оним областима где се сучељава право са осталим социалним феноменима, тако да добија великог значаја и за све остале друштвене науке, па дакле и Економију и Финансије; и зато ми ову књигу, баш ради ових на крају поменутих наука, нарочито и желимо да споменемо.

Келзенова је главна теза да су држава и право појмови идентични, да се стога не могу сматрати као два различита појма. Зато се, даље, не може ни говорити о неком *односу* између државе и права, нити о неком (логичком или историјском) приоритету једног или другог феномена. До данас се у теорији већином оперисало са једним појмом метајуристичке (одн. супрајуристичке) државе, као извором и заштитником права, сматрајући државу као извесну социалну групу, „друштво" у најширем смислу, т. ј. као једну социално-реалну чињеницу, насупрот праву као комплексу норама, чија се егзистенција не претпоставља у каузалној реалности, већ у нормативној идеалности; и онда се узима да држава, као реалан фактор, својом моћи стоји „иза" права, Келзен међутим сматра да ово двојство не постоји, *јер држава у опште не постоји као социална реалност*, већ само као норма, као нормативна синтеза. Државу је немогуће замислити и дефинисати друкчије него *правно*, и зато „наука о држави" може и мора бити само *правна наука о држави*.

Ову тврдњу подупире Келзен критиком данашње социологије, у којој се држава (као и друштво у опште) сматрају

[1] *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatze, 1911; *Ueber die Grenzen zwischen juristicher und soziologicher Methode*, 1911; *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts*, 1920; *Vom Wesen und Werte der Demokratie*, 1920, и т. д.

[2] *Der Soziologische und Juristische Staatsbegriff*, kritische Untersuchung des Verhätnisses von Staat und Recht. Tübingen, 1922. Стр. 253.

као социално-*реалне* чињенице (реалне у смислу природних наука), социалне чињенице пак већином као *психички* процеси, а специфично социална карактеристика тих чињеница налази се у нарочитој *интер-психичкој* вези у нарочитом *психичком узајамном дејству* између индивидуа (тако н. пр. Simmel, Spann, Moede и т. д.). То значи да ова „узајамна дејства" *спајају* у једну целину (заједницу). Међутим, вели Келзен, губи се из вида да има много узајамних односа који људе баш разједињују (мржња, конкуренција, непријатељство, борба), и да се на њима базира и диференцирање друштва на класе, и човечанства на државе — иначе би цело човечанство чинило једно једино хомогено друштво. Но мимо тога, те узајамне психичке везе не спајају људе у државу ни стога што су оне врло несталне и промењљиве, што има људи којима оскудева свест о припадности једној групи (деца, умноболни, људи у сну и т. д.), и, нарочито, што има људи, чланова једне државе, који се психички осећају члановима друге неке националне заједнице с оне стране државних граница. Држава се дакле не може ограничити ни карактерисати психичким узајамним односима, већ једино *правним* везама, потпадношћу под један систем норама.

Но, идући у анализи „психолошких узајамних утицаја" још даље, Келзен налази да у опште не може ни постојати психичка веза *између* индивидуа: ако је друштво нешто психичко, онда се осећање припадности једном друштву дешава у души једне (сваке посебице) индивидуе. Психички је реална чињеница само то да се А осећа у души везаним за Б, да има *у себи* представу о тој припадности. Зато је, по Келзену, сасвим неосновано хипостазирање неке интер-индивидуалне релације, коју још при том већина модерних социолога преноси у спољни свет као неку нову реалну чињеницу („друштвена", „заједничка" и т. д. свест, воља). Келзен устаје одлучно против схватања да су заједничка воља, заједничка осећања или заједничке представе посебне, реалне, психичке чињенице, добивене и интенсивиране сумирањем појединачних воља, осећаја или представа: душевни елементи појединих индивидуа не дају се сумирати, и таква сума, баш кад би се и могла сабрати, не би била израз ни за какву посебну психичку реалност, већ би просто значила подударање извесних делова свести код извесног броја индивидуа.

Стоји факт да људи *у маси* (групи) друкчије мисле, осећају и поступају но усамљени, и стога су многи социолози говорили о „психологији масе" и њеним посебним особинама, хипостазирајући неко ново психичко јединство („колективну душу"), управо рећи ново тело, нов организам, који има извесне особине индивидуе. Но ту се, вели Келзен, прелази преко сасвим просте психичке појаве да људи под друкчијим околностима друкчије мисле, осећају и раде (а стављени у

групу, они су у друкчијим околностима но усамљени), и прибегава се митолошким и мистичким фикцијама. — Но и то чувено „јединство воље“ може се констатовати само *тренутно,* код т. зв. простих (пролазних) група и гомила; поред њих постоје и т. зв. *стабилне,* организоване масе (Mc Dougall, Freud, итд.), са створеним институцијама: ту већ немамо тог вечитог јединства осећања и воља, истовременог увек код свих индивидуа који ту групу образују, али је то јединство вештачки замењено и одржавано организацијом (поретком) и институцијама. Но, примећује Келзен, „организација“ и „институције“, то су само *комплекси норама* за регулисање људских поступака.

Кад се пак дође довде, онда психолошка социологија, вели Келзен, напушта терен психолошко-емпиријског проучавања, и, несвесно, прелази правном (нормативном) карактерисању друштва и државе. Јер се долази до закључка да се о држави као социалном јединству може говорити само као о једној појави из света мисли (Gedankenwesen), као о јединственом систему норама, императива, вредности: и тиме прелазимо из области објективних (каузалних) реалности (па дакле и из области психичких појава) у област норама, циљности, вредности. Између те две области појава нема никакве везе: оне леже у две равни између којих нема спојница, оне чине два потпуно различита објекта сазнања, и на њихово проучавање морају се применити сасвим различите методе сазнавања: тамо каузално-реалистичко констатовање, овде нормативно, финалистичко проглашавање.

Промотривши критички већину новијих социолога (Spencer, Durkheim, Jerusalem, Toennies, Spann, и т. д.), доказујући код сваког да мање-више прибегава нормативном карактерисању друштва и државе, и да се мешањем објекта сазнања (социалних реалности и нормативних идеалности) долази до противречности и неодрживих закључака, Келзен истим начином претреса теорије о држави знатнијих правника (Jellinek) и других теоретичара о држави (Kant, Stammler, Wundt, Max Weber, Loening, итд.), долазећи дефинитивно до закључка да се у науци о држави мора укинути тај дуализам између система „право“, као система норама, и система „држава“, као неке природне (објективне) реалности: свеколика наука о држави могућа је само као правна наука о држави; свако је право државно право, свака је држава правна држава.

*

При оцењивању научног значаја Келзеновог дела пада најпре у очи онај његов крајњи, апсолутни, у социологији и праву још нигда тако оштро не формулисани *индивидуализам:* он види само индивидуе, само њих признаје као реалну чињеницу, одриче појам друштва као интер- и супра- индивидуалне реалности, и социално (државно) јединство сматра

само као једну мисаону апстракцију, нормативно формулисану у правне императиве. У овом свом окомитом ставу Келзен је потпуна антитеза своме колеги са истог факултета, Отмару Шпану, који своју социологију развија у најпотпунијем „универсалистичком“ духу, наглашујући *целину* не само као реалну, него и као примарну чињеницу, из које тек индивидуа израста и кроз коју добија живот и смисао. Но и ако не иду до овако потпуног, у многоме мистичног „универсализма“, већина данашњих социолога у свима земљама стоји на гледишту реалности социалних појава, и то на бази интер-психолошке синтезе. У том правцу развијања дода је новија социологија драгоцених научних резултата.

Да ли је Келзенов напор успео да овај правац проучавања обори, и да решеје досадање социологише конструкције као неодрживе хипотезе? То ће се моћи видети тек кад се буду дубље анализирале ове основне претпоставке Келзелове: 1) да су [illegible] интра-индивидуалне, а никако интер-персоналне; 2) да се према томе никаква друштвена група, а најмање држава, не може схватити као социална реалност, већ само као нормативна апстракција.

У развијању ових својих теза, код Келзена се стално осећа нека усиљеност, код обарања противних мишљења напрегнутост и цепидлачење, а целокупна његова конструкција толико је апстрактна, да изгледа сасвим стерилна за даљи научни рад, нарочито у области социологије. Цело резоновање Келзеново је негативно, у елиминацијама и сужавањима, скоро у математички апстрактним дедукцијама; његови закључци су тешко схватљиви и мучно се задржавају у логичкој равнотежи. Његова усиљена диалектика, која местимично личи на софистику, не производи у нама осећање неке нове нађене истине. И зато нам се чини да ће његов напор имати више секундаран научни значај: да натера на више прецизности у изражавању и формулисању у области социологије. Директног плодног утицаја овај суви апсолутни индивидуализам тешко да ће имати. И ако и он са своје стране претерује у другом правцу, Шпан ипак има право кад вели да се индивидуализам као научна метода данас већ исцрпао, и да „суверена индивидуа“ с чежњом опет тежи натраг у везе које је спајају са целином. И када се погледа на резултате проучавања супротним правцем, на пр. Шпанову или Симелову Социологију, или на бриљантно дело француског социолога Durkheim-а *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* (Paris, 1912), настављено у делу његовог ученика и последника на Сорбонској катедри, C. Bouglé-а (*Leçons de sociologie sur l' Evolution des valeurs*, Paris, 1922), онда се јасно види колико се управо овим другим методом отварају несравњено шири хо-

ризонти и несравњено веће могућности даљег научног проучавања.

Но при свем том, и дело Келзеново, израђено са огромном ерудицијом и још већим умним напором, добит је за науку: стара је истина да се тек из сукоба схватања долази до јасније уочених, пуније осветљених истина и прецизнијих знања.

Д-Р МИЛОРАД НЕДЕЉКОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НЕМАЧКЕ РАТНЕ ОБАВЕЗЕ. — АУСТРИЈСКА КРИЗА. — ГРЧКЕ НЕВОЉЕ.

Пре месец дана састали су се у Лондону министри Француске, Белгије, Британије и Италије, да одлуче о даљој судбини немачких ратних обавеза. Од састанка у Кану у фебруару ове године до данас, није се могао постићи споразум између Француске и Енглеске о дефинитивним сумама за ратну накнаду коју Немачка треба да измири у готову или у натури. После напорних дискусија, и на овоме последњем састанку није се дошло ни до какве одлуке. Енглеска и француска влада остале су при својим ранијим мишљењима о томе питању, која се укратко своде на ово. Енглези сматрају да Немачка не може без своје економске пропасти да измири целу ратну штету на коју је осуђена Уговором о Миру, и зато треба ту суму редуцирати и извршити измене у начину исплата и у гаранти јама за њих. Француска опет мисли да Немачка може без тешкоћа да измири своје ратне дугове, и да јој не треба чинити никакве олакшице, него, ако устреба, и принудити је на извршење.

Немачка чини све да своје ратне обавезе сведе на најмању меру и да што пре обнови своју продуктивну способност. Да то изврши, да поврати своју ранију економску хегемонију у Европи и у свету, Немачка овако ради. Она непрекидно повећава број новчаница, продаје своје девизе у иностранству, обара вредност марке, износи своје капитале у иностранство. Она, једном речи, води банкротску политику, којом мисли да натера Савезне Државе да промене Версаљски Уговор. Она ће, у даном тренутку, обуставити сва своја плаћања, и Савезне Државе ће морати да јој пруже један велики зајам. Тим зајмом, — који по мишљењу Немаца неће бити већи од триестак милијарди златних марака, нити изискивати нове стварне залоге, — ликвидирала би се цела накнада за ратну штету. Немачка би тада у ствари имала много мањи спољни дуг него Енглеска, Француска и Италија свака

за себе, а постигла би читаву обнову своје индустрије, чија данашња активност, продуктивност и потрошња прелазе савезничке. Побеђена Немачка би имала, на тај начин, бољи положај него победиоци. Пред сам рок јулске исплате, она је тражила да јој се он продужи на неодређено време, изјављујући да неће моћи исплатити у готову новцу, у златним маркама, јулску рату.

Француска је спремила један противан план. Она је хтела да Савезници један део немачких ратних обвезница употребе на исплату међусавезничких ратних дугова. Влада британска је овај план осујетила, тражећи од својих савезника да плате ратне дугове учињене у Енглеској. Француска је онда предложила да се од Немачке узму нова стварна јемства за извршење уговорних обавеза, и да се установи стварна контрола над њеним финансијама. И овде је енглеска влада спречила план Француске изјавом Лојда Џорџа пред Доњим Домом, и то пред сам састанак Савезника у Лондону, да Немачкој треба продужити рок плаћања и да је треба примити у Друштво Народа. На овај начин ствар је требала да се прекине и да аутоматски ступи на снагу режим санкција противу Немачке који је предвиђен у Версаљском Уговору: економске репресалије, продужење окупација немачких територија. Француска је, да не би дошло до раскида између ње и Енглеске, предложила да се Немачкој продужи рок плаћања ратне накнаде, под условом да савезници учествују са 60% у извесним немачким индустријским предузећима, да се отворе нове савезничке царинарне на излазу из Рурске долине, да се поврате царинске граничне линије на Рајни, да савезници купе порезе у окупираним територијама, да савезници експлоатишу државне руднике у Рурској долини и државне шуме у Немачкој.

Енглеска је признала да Немачка не извршује своје обавезе: да није потпуно предала уговорне количине угља и дрвета, да је издавала државне бонове и новчанице у већем броју но што би требало и на тај начин умањила вредност новцу, и да је утрошила велике суме на јавне радове и помоћи које нису биле од прве важности. И ако је то признала, она је ипак хтела да се Немачкој продужи рок плаћања ратне накнаде штете на неодређено време. Поред овога, Енглеска је предлагала да се за све време мораторијума не узима у готову новцу од Немачке више од 26% целокупног њеног извоза, што би променљиве ануитете смањило, а сталне ануитете сасвим уништило.

Белгија је била за то да се у Лондону цео проблем ратне накнаде штете претресе и реши. Мораторијум је само једно одлагање његова решења, а право решење стоји у тесној вези између савезничких ратних дуговања и немачких плаћања накнаде за штете ратом причињене Белгији и Француској. Белгија је усвојила француску тезу.

Италија и Јапан нису се много мешали у ову дискусију, и ако је Италија била више наклоњена Немачкој и предлозима Енглеске.

Да не би дошло до разлаза, који би довео до „политике одрешених руку“ и до озбиљних заплета, нађен је излаз. У осталом, тај излаз је предвиђен раније у Версаљском Уговору, и он се састоји у томе што Међународна Репарациона Комисија доноси одлуку о тражењу Немачке да се рок плаћању продужи. Ова комисија има пуну власт да већином гласова одлучи о одлагању рока за немачка плаћања ако рок не прелази 1930 годину, или ако није дужи од три године. На дан 1 септембра, она је донела једногласну одлуку да се за сада одлаже решење о тражењу мораторијума докле се не доврши радикално преустројство немачких финансија (равнотежа буџетска, смањивање ратних обавеза, новчана реформа, унутрашњи и спољашњи зајмови), али се допушта да Немачка може своје ануитете из ове године исплаћивати, место у готову, у шестомесечним државним боновима који ће се исплаћивати у злату, а за које ће имати дати залогу какву буде тражила Белгија, којој је намењена овогодишња исплата. Француска и Енглеска примиле су на знање ову одлуку која се тиче Белгије, и која је у ствари мораторијум са роком од пола године. Сад остаје да се што пре приступи расправљању проблема међусавезничких дугова, ликвидације међународних берзанских курсева и уређења садањега рђавога економскога стања у Европи. Има изгледа да ће се ускоро то почети.

На овој истој конференцији савезничких министара расправљано је и питање Аустрије. Влада Д-ра Сајпела обратила се хитно нотом на савезнике-победиоце да јој узајме нову суму новаца, петнаест милиона енглеских фуната. Њена молба је садржавала једну очајну претњу: „Ако се републици Аустрији не изда ова сума, влада аустријска ће морати да преда кључеве својим повериоцима“. Савезничка конференција, после једне кратке расправе, одлучила је да аустријску ствар преда Друштву Народа, које се већ раније бавило о овоме питању. Њена одлука није задовољила аустријску владу, која чека три године да се њено финансијско стање поправи, и зато се она окренула одмах и једновремено Риму, Прагу и Берлину. Аустријски први министар састао се у Верони са талијанским министром Иностраних Дела: разговори су се водили и са Прагом. Берлин је морао, по уговорима о миру, да избегне мешање у аустријске ствари. Преговори с Италијом, и ако је пуштана вест о царинској унији између ње и Аустрије, нису имали резултата, бар колико је то познато. Резервисано држање Италије показивало је да она није још на чисто шта ће да ради у томе питању. Преговори са Прагом, а преко Прага и са Београдом, нису могли имати великих резултата,

али су били бар отворенији него у Риму. Они су изнели основу за политику према Аустрији: одржање Сен-Жерменског Уговора и жеља да се Аустрији притече искрено у помоћ. Спор с Аустријом је остављен опет Друштву Народа на решење, и оно ће ту одлуку ускоро донети. То је за сада можда најбољи излаз из озбиљнога положаја; јер, докле год Италија и Мали Споразум не уреде између себе аустријско питање, дотле ће оно увек задавати бригу политичарима и бити опасност за европски мир. Нама изгледа да је за сада још најсигурнија база за решење овога питања status quo, уз заједничку сарадњу ова два фактора. Изолована акција једнога од њих довешће до отвореног сукоба између њих. Аустрија је једно од осетљивијих места у итало-југословенским односима, то не треба губити из памети никад. На њему и у њему стоји кључ за даљи развој догађаја у Средњој Европи.

На најближем Истоку, у Малој Азији, коју Грци претворише у Јонију, — ствари не иду добро. У Палестини, у Трансјорданији, у Арбанији, осећа се јак незадовољнички муслимански покрет противу европскога мешања у управу. У Малој Азији трупе турских националиста изненада су напале грчку војску, заузеле не само најважније стратегијске положаје и одсекле је од Смирне и других важних центара него је нагнале на капитулацију. Грчка је због тога тражила посредовање Великих Сила за примирје и преговоре за мир. Турци, међутим, у договору са руском совјетском републиком, настављају своје напредовање. Њихова намера, све више изгледа, јесте да се поврате старе, предратне турске границе. Влада ангорска се нада да ће том приликом моћи да узме дефинитивно Цариград испод контроле Британије, Француске и Италије. И тако је грчка акција за освајањем Цариграда довела до пуног слома целу панјелинску политику коју је започео Венизелос врло лепо, а упропастио краљ Константин својим повратком на грчки престо. Ако се сада Силе не споразумеју врло брзо у овоме грчко-турскоме сукобу, нова збрка на најближем Истоку је поново у изгледу.

иностранн.

ТАЛИЈАНСКИ ФАШИСТИ.

Марта 1919, бивши уредник органа италијанских социјалиста, *Аванти*-а, Бенито Мусолини, који је доцније постао социал-патриота и добровољац у рату против Аустрије, после двогодишње, жучне кампање у свом новом листу *Пополо д Италиа* против бољшевичких појава у његовој отаџбини, оснива четице „Италијанског савеза за борбу". Састављене већином од одушевљених младића, а вођене бившим офици-

рима, оне, за неколико месеци крваве грађанске гериле, с успехом подижу сигурну бране против револуционарних, ма да спорадичних покушаја италијанских бољшевика од краја 1920 и почетка 1921 године. Њихов вођ, Мусолини, наставља своју мисију стварањем фашистичке странке с идеолошким програмом, те ова на првим изборима добија 34 посланика, који у једном парламенту од 533 члана сачињавају, међутим, најактивнијег и, за сваку владу, најопаснијег противника. Утицај ове полумилитаристичке а „бунтовне" организације врло често је тако јак на унутрашњу и спољашњу политику Италије, да се можда ниједна влада у Риму не може да одржи док не учини поједине уступке фашистима.

Оваква појава се објашњава, у главном, ненормалним приликама које у Италији још трају од краја рата, и неуморном активношћу вође овог покрета.

Опште морално превирање и социална поколебаност после-ратне Европе дају могућности — услед огромних, сваковрсних, компликованих проблема којима сви народи траже сувише брза решења — само врло способним државницима да подношљиво управљају својим земљама. Италија специално, међу западним савезницима најтеже погођена том кризом, којом се користила бољшевичка пропаганда код ње, с муком налази и одржава на управи земље такве људе, те је, с обзиром на овај факт, бујни фашистички покрет добро дошао бар као подстрек за нужне и хитно потребне реформе тој земљи остављеној на милост и немилост политичара који већином много и добро говоре а мало раде. Отуда је једна pur excellence цезаревска природа као што је Мусолини, оличење човека од идеје и од снаге, могла занети најразноврсније незадовољнике, чије необуздане енергије час укроћује час распаљује, с једним одређеним планом, овај најбољи организатор и најречитији трибун Италије.

После неколико година учитељевања у једном сеоцету римске провинције, у којој се родио 1883 г., Мусолини, као социалиста, одлази у Швајцарску. Ту свршава докторат француске књижевности, пише по листовима сувише револуционарно, те га протерују натраг. У својој земљи, Мусолини наставља социалистичку пропаганду пером са толико знања и енергије да постаје уредник *Аванти*-а. Противно већини његових земљака, а нарочито његових другова, он, при објави светског рата за ослобођење, схвата његову идеалну страну, оставља странку, и у свом новом листу *Пополо д' Италиа*, у коме и данас свакога дана пише, отвара кампању за улаз Италије у рат против германске превласти. Као добровољац у рову, бива рањен, те се враћа свом листу, у коме позива на узбуну против малаксалости духова, дефетизма и бољшевичког покрета, проузрокованих поразом Италије код Капорета. Увиђајући немоћ разних влада да спрече револуцију у

Италији, Мусолини, потпомогнут од Д' Анунциевих легионара и незапослених својих ратних другова, оснива „фашие", којих данас има скоро у сваком месту Италије где год има и социалистичких организација. Под владом Ђолити-а, који увиђа њихову употребљивост, фашисти савлађују бољшевички покрет у Италији; затим изазивају цепање социалиста од комуниста, и са овим првим закључују примирје, услед пресије Мусолинија, који увиђа да ће придобити више бирача мирним начином, сад кад је победа добијена. Кад год пак поново избију социални нереди, чак и приликом обичних штрајкова, фашисте, било својим посредовањем било својом силом, решавају конфликте, чинећи тиме своју организацију најважнијим чиниоцем у земљи, поред државних и самоуправних власти, које преговарају са њима скоро као са равнима себи.

Мусолини, одличан политички психолог, зна да не може сломити левичарске идеје, те је данас сав његов рад упућен јачању Италије задобијањем радничких и сељачких маса. Он је, како сам вели, револуционар, али као Мацини; републиканац, али само по својим тежњама; синдикалиста, но пре свега Италијан. Цео његов аристократско-социалистички програм треба да се кристализује и дефинитивно наметне разноврсним елементима фашизма на овогодишњем конгресу странке, који ће се држати почетком септембра у Напуљу. Фашистички писци тврде да фашисте не треба мешати са консервативним националистима, објављује да су против ратних богаташа; за укидање великих поседа и постепено ослобођење сељака; бране начело слободне трговине, а свој империализам, већи но и код националиста, вешто прерушавају у славопојку ширењу римске културе и нужног пласирања италијанских исељеника, радника и сељака, које треба заштитити и упослити на територијама које су „превареној" Италији одузели насиљем „грамзиви" савезници и „дивљи" суседи. Располажући у већини случајева помоћима државних власти и добијајући — милом или силом — потпоре од уплашених индустријалаца, фашисте су у стању да радницима у Италији дају много веће, непосредне материалне користи но социалисте, те је објашњиво што све већи број чисто радничких организација прелази њима, уништавајући немоћ или неспособност својих досадањих вођа да им поправе материално стање било револуцијом било еволуцијом. У опште, садањи успех фашизма лежи у његову смислу за искоришћавање ситуације, због недовољне активности осталих странака. Једне организоване мањине својом силом бивше малокрвној већини своју вољу.

Спољна политика фашизма егзалтира култ снажне и велике Италије, сматрајући да је ова свуда до сада била „понижена и увређена". Ница, Тунис, бивше немачке колоније, Далмација и Ријека, — на све то има права и треба што пре

да добије Италија, тврди фашизам. Практично се то има извести унутарњим јачањем Италије према наведеном, истина врло мало одређеном програму фашиста, и авантуристичком спољном политиком помагања свих оних народа који су побеђени у рату. Таква схватања могла су задобити извесног маха код осетљивих и слабо обавештених Италијана услед претераних амбиција једног народа чије је уједињење постигнуто релативно лако, и због великог непознавања италијанских суседа.

В. ГЕРАСИМОВИЋ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПРЕД КРИЗОМ.

Да би се ублажио мучан утисак који је на јавно мишљење учинио престанак парламентарног рада почетком августа, кад су се народни посланици без обзира на важност предмета на дневном реду разишли из Београда, стављено је од стране Владе у изглед да се скупштински одмор неће продужити даље од 20 септембра. Очекивало се према томе да ће Законодавни одбор бити сазван још у првој половини септембра, како би стигао да пре састанка пленума Скупштине изради закон о чиновницима. Међутим, прва половина септембра је прошла, а Законодавни одбор није почео рад. Шта више, према последњој владиној одлуци, Законодавни одбор наставиће седнице тек 1 октобра. Кад ће се састати пленум Народне Скупштине, Влада није одлучила и неће лако одлучити, или бар: та одлука и кад буде пала, неће бити дефинитивна. Наслањајући се на две странке које, док сарађују у Влади, спремају позиције за узајамно разрачунавање, Влада Г. Пашића живи у страху од састанка Парламента, после кога се извођење на чистину даљих односа између радикала и демократа неће моћи отклонити.

После дужег прекида, изазваног одсуством већине министара, министарски савет почео је поново држати седнице 5 септембра. Али и сада сви чланови Владе нису у Београду. Што је најглавније: председник Владе Г. Пашић одсуствоваће дуже него је било предвиђено. Место да се врати из Маријиних Лазни у Београд, Г. Пашић је изненада решио да одпутује у Париз и наће се у пратњи Краљевој. Ово решење Г. Пашића примљено је са чуђењем: не виде се разлози који у положају у коме се кабинет налази правдају бављење председника Владе у иностранству.

У осећању да се дошло на мртву тачку, — председник Владе ван земље; Парламенат који се не састаје да прикривена криза у Влади не избије отворено; Влада која није у стању да држи на окупу број министара нужан за седнице министарског савета, — јавно мишљење очекивало је конгрес јавних радника у Загребу са интересовањем које је, у колико

се дан састанка приближавао, расло. Због присуства партијских личности од угледа, конгрес јавних радника није остао без утицаја и на странчке организације. У демократској странци, услед учешћа на конгресу самог шефа странке, Г. Давидовића, тај утицај био је најјачи. Сматрајући одређивање „хрватске политике" демократске странке као предмет своје искључиве надлежности, Г. Прибићевић је био одлучно противан одласку Г. Давидовића у Загреб. Г. Давидовић, међутим, стојећи на гледишту да не сме одбити позив да учествује у покушају тражења нових оријентација у односима између Срба и Хрвата, који су сазивачи конгреса предузели, прешао је преко вета Г. Прибићевића и присуствовао конгресу од 10 септембра. То је био разлог за Г. Прибићевића да, схвативши рад конгреса у Загребу као осуду политике коју у Хрватској под његовим руководством и покровитељством Г. Пашића води радикално-демократска коалиција, отвори борбу против Г. Давидовића и у крилу демократске странке и у јавности. Та борба најутицајнијег представника демократске странке у Влади против шефа странке, поведена жестином која изненађује, изазвала је код демократа већ до сада читав низ заплета. Линије којима ће се ти заплети развијати, не виде се још јасно, али је једно сигурно: сукоб Прибићевић-Давидовић неће се ограничити на домаћу распру у демократској странци, он доводи у питање и опстанак Владе Г. Пашића.

Код радикала, последице конгреса од 10 септембра нису још уочљиве. Има изгледа, међутим, да ће Г. Протић сад после колебања међу демократима извући из резерве и, заложивши сав свој ауторитет, позвати радикалну странку да раскине коалицију са демократима и потражи савезнике на другој страни.

Влада Г. Пашића налази се пред кризом која се после састанка Парламента неће моћи одложити.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Јован Цвијић: *Метанастазичка кретања. Њихови узроци и последице* (Српски Етнографски Зборник XXIV, Насеља XII). Београд, 1922.

Ова расправа проф. Ј. Цвијића синтетизира дугогодишњи и плодан рад на испитивању порекла становништва појединих области. После монографија о појединим крајевима, ова укупна студија даје јасну и живу слику померања нашег становништва, анализе узроке тог померања и објашњава његове последице.

Од турске најезде, од почетка XIV века, настаје померање нашег живља ка северозападу, северу и североистоку, прелазећи често границе Балканског Полуострва. Ове сеобе обухватиле су све крајеве, тако да је у некима становништво

поређено, док је у другима насељеност постала гушћа. Нови су долазили уместо старинаца даље одсељених, или су их асимиловали. Тако, у Шумадији има становништва од Сјенице, из Црне Горе, Херцеговине, с Косова и из Метохије, или из Вардарске долине. У Далмацији и Боки такође је разнолико становништво; Славонија највећим делом има ново насеље из Босне, а тако исто и велики део Босне примио је становништво из Херцеговине.

Таблице порекла породицâ приложене уз књигу односе се у главном на Србију до 1912 године, а томе одговара и карта појединих струјâ насељавања. Та слика је потпуна, и врло јасна. Из ње се види да у тим сеобама преовлађује *динарска струја,* западна; она не само да је захватила Босну, Далмацију, Лику, већ и највећи део Србије, где је остала често чиста, а често се стопила или стапа са староседеоцима или представницима других струја. Тако, док је у Сарајевском Пољу ова струја искључива, у Драгачеву она је битна поред нешто Косоваца; у Гружи се уз тај однос меша и нешто становништва вардарско-моравске струје; у Јасеници динарска струја преовлађује још, али су и све друге јаке; најзад, у Лепеници она је испод 50%, али ипак релативно најјача, док у Темнићу преовлађује косовско-метохијска струја с вардарско-моравском, и са врло слабим представницима динарске, а у Белици наилазимо на моравско-вардарску струју као најјачу, са косовском, тимочко-браничевском и шопском, док је динарска најслабија.

Узроци кретања становништва били су у главном историјског и психолошког карактера. Насеља су се померала због најезде турске, затим, у већим мерама, сеобе су биле проузроковане аустро-турским ратовима или локалним бунама. Било је сеоба и услед верског гоњења: има, најзад, и економских и климатских узрока.

У трећој, највећој глави књиге говори се о последицама ових сеоба, о томе у колико су нове прилике утицале на пресељенике, о прилагођавању новој географској средини и етничком мешању становништва. При томе су се досељеници из појединих крајева лакше мешали са старинцима но други: досељеници из косовско-метохијске струје стопили су се потпуно са староседеоцима, а и они из Вардарске долине се врло лако прилагођавају. Отпорније је шопско и динарско становништво, а нарочито оно из старе Црне Горе, јер „с муком и тешко напуштају своје погледе и племенске обичаје". Такође су врло интересантна запажања о формирању нових типова и асимиловању романизованих Илира. Међутим, ове сеобе су од огромног значаја за народно јединство. „Наше народно јединство, каже Г. Цвијић, не почива само на првобитном сродству наших племена; не почива осим тога једино на једном српско-хрватском књижевном језику и у неколико на

заједничкој књижевности, као што се обично мисли. Заједничком књижевном језику претходила је дуга периода етничког и етнобиолошког изједначавања и стапања у турско и млетачко доба. И због ње народно јединство има дубље основе, праве народне основе, и нарочито у метанастазичкој области је много чвршће него што то изгледа по неким данашњим појавама." И ако у свима крајевима није још потпуно извршено стапање, ипак у највећем делу области не осећа се разлика између досељеника и староседелаца, али и у Лици и у средњој Босни и у Славонији присутност разног становништва је појава која онемогућава ма какво формално племенско граничење, и у тим крајевима мора доћи до стапања.

Велики значај ове књиге за етнографска и антропогеографска посматрања и студије појачава се тиме што она баца једну одређену слику на живот народни у прошлости, и што објашњава у главном стање диалеката нашег језика: формирање народних говора и главни моменти у историји нашег језика подударају се са правцима појединих струја и мешавинама са новим струјама.

М. ПАВЛОВИЋ.

Ročenka na rok 1922 (Ročník II. Ridil a vydal K. Nosovsky.

Са мотивацијом да готово ниједан народ не трпи од толике оскудице литерарно историчких, критичких и библиографичких података као чешко-словачки, издао је К. Носовски малену, практичку књижицу са годишњим прегледима славенске, романске и германске литературе. Подаци славенске литературе обухватају год. 1919-1920; то су кратки, летимични и, почесто, доста површни прегледи чешке, словачке, пољске и српско-хрватске литературе из пера Фр. Фридецкога, затим преглед украјинске литературе, и, на крају, информативни чланак о руској књижевности у год. 1918-1921 од Винц. Червинке.

Романска литература заступљена је кратким чланком о значењу француске књижевности од П. М. Хашковца; статистичким прегледом италијанске литературе у год. 1919 и 1920 (према *Bolletino delle publicazioni italiane*. — Изд. Biblioteca Nazionale Centrale); прегледом шпанске књижевности од Антоније Дикертове, и прегледом португалске књижевности од исте ауторице.

Германска литература започима прегледом савремене књижевности низоземске од универзитетског доцента Ф. Калде; наставља прегледом енглеске књижевности у год. 1919 и 1920 од Павла Селвера, затим идејним и уметничким прегледом дела Кнута Хамсуна, и завршава прегледом немачке књижевности у год. 1920 од Арна Новака.

Пред тим текстом налази се календар, са свим знаменитијим датумима из чешке и, понеким, из светске књижевности, а иза њега превод Бернског уговора о заштити књижевних и уметничких дела, ревидованог у Берлину г. 1908, затим заштита ауторскога права чешких књижевника у позоришним делима (наређење Министарства Унутрашњих Дела из г. 1921); библиографски подаци о преводима Молиера; попис високих школа и завода, попис знанствених и уметничких удружења, књижарâ и т. д.

Ма да је сама замисао да се чешкој јавности даде сваке године у маленој, практичној књижици, годишњи преглед читаве европске књижевности, добра, не може се казати да је овај први покушај сасвим успео. Прво, јер неки народи са великим литературама нису у опште заступљени, а друго, јер су прегледи књижевности неких народа одвише површни и мањкави. Све то, међутим, признаје и сâм састављач књижице, коме радо верујемо да је посао такве врсте напоран и скопчан с многим потешкоћама. Али, он нам такође обећаје да ће — ако тај први покушај успе — његова *Ročenka* од године до године бити потпунија и боља.

Што се тиче прегледа српско-хрватске књижевности, он обухвата прве две године након Ослобођења. Од драматичара Г. Фридецки спомиње Иву Војновића, Мирка Королију, Милутина Бојића и Милана Огризовића; од писаца Бранислава Нушића, Талетова, Владана Ђорђевића и Андрију Милчиновића; од песника Владимира Назора, Густава Крклеца и Ани Челу (са преводом *Vers libres* — poésie lyrique yougoslave la plus moderne); од осталих Д-ра Виктора Новака, Јована Цвијића (поводом књиге *La Péninsule Balcanique)*, Алексу Ивића, В. Јагића, Д-ра Ф. Илешића. Затим доноси преглед часописа, од којих нарочиту пажњу скреће *Српском Књижевном Гласнику* и *Новој Европи*. У томе прегледу, поред тога што су изостала многа имена наших, нарочито млађих књижевника који су се својим делима афирмирали од Ослобођења овамо (Андрић, Црњански, Крлежа), имаде доста нетачности, које би требао да истражи литерарни историк.

На крају прегледа додана је библиографија превода наших писаца на чешки, из које се разабире да су од наших писаца највише превођени Иван Цанкар, Бранислав Нушић и Иво Војновић. Међутим, ни та библиографија није потпуна, ер неки писци превођени на чешки нису у опште споменути (Јосип Косор, Борисав Станковић, Петар Кочић, Иво Андрић, Ђоровић, Матавуљ), а код других опет који су споменути, нису наведене све њихове ствари преведене на чешки (нарочито код Нушића).

Ако *Ročenka* за следећу годину жели да добије карактер једног солидног, информативног прегледа европске литературе, треба да се побрине да и њезин преглед југословенске књижев-

ности буде што тачнији и солиднији. Тиме ће нас то више задужити што нас је већ и том пажњом уверила о својим добрим интенцијама.

г. к.

Бенедето Кроче и његова књига о Дантеу.

Ма колико да је естетизам модерне — као и реторизам ренесансне Италије — поразно деловао на њезин литерарни развитак, ипак нам је филозофија уметности увела необичног маха; њен је вођа данас Бенедето Кроче.

У почетку свог критичног рада, кад је оно позитивизам Александра Д'Анкона против хегелијанском идеализму напо-литанске школе Франческа Де Санктиса, био је Кроче и сам присташа позитивне филолошке методе и технике, а одлучан противник Хегеловог спекулативног идеализма. Но проучавање Де Санктисових дела доведе га до начела да је критериј у схватању једног уметничког дела не у филолошко-натуралистичкој техници, већ у интуицији и фантазији.

Али Кроче је савладао и пребродио овај естетизам. Прецењивање уметности као једине норме за упознавање реалности, расплинуће реалне свести у уметничкоме сну, ова не више „l'art pour l'art", већ „la vie pour l'art", нису могли да га задовоље, и ако је све његово даље филозофирање напло у естетици сву своју оријентацију.

Филозофија Бенедета Кроче је панестетизам, али сасвим друкчији од оног модерних естета и футуриста, јер не може да дозволи замену логичког мишљења и моралног деловања естетичком анархијом: логичка спознаја је над интуитивном, као што је и практично деловање над теоријском спознајом.

Кроче у својој књизи о Дантеу[1] иде за тим да темељито означи индивидуалност његове поезије. Консеквентан у својој методологији да уметничку критику ослободи од филологије, он одстрањује и овде истраживање свих биографских и културно-историјских врела. Естетичко тумачење *Комедије* није ни мало увеговано филозофско-етичним и политичким. Прво и друго тумачење, обоје историјског карактера, независно је — вели Кроче — једно од другога. Првоме је сврха историјско објашњење појмова, другоме излагање слика, речи, песме.

Сем тога што је сасвим забацио стару методу фрагментаризма код читања овог универсалног дела, која је тражила и тумачила оне свакоме познате драматичне епизоде којих је често наћи у I, реће у II, а врло мало у III кантици, Кроче се одвојио од свих досадашњих коментатора поглавито и у том што је овде доказао могућност чисто естетско-литерарне критике на Дантеовој лирици и *Комедији*. Опори и мрки, средовечни „poeta theologus, philosophus et vates", пре затрт фило-

[1] *La poesia di Dante.* Bari, Laterza, 1921.

логијском педантеријом, неразрешивим проблемима и немотивираним потешкоћама, осветљен је сунцем своје властите поезије, ближи је Италији, ближи свим људима у свој својој нетакнутој грандиозности.

По својој природи је диалектика или феноменологија уметности лирична, само још мора да јој придође практична рука уметникова. Кроче је овде доказао како онај на око непремостиви јаз између схоластичног руха и очитовања песничких мисли у *Комедији* није ништа специјално средовечно, већ је то обична природна појава при порођају сваке уметности. Тако је сва грађа Дантеовог мистичког путовања у своме догматичноме сврставању у мистичној симетрији, у моралноме степеновању и политичкој тенденцији напрама Дантеовом лиризму, као структура једне монументалне зграде напрама њезиној орнаментици. Ту нема конфликта, већ је само паралелно узајамно помагање, доведено у најсавршенију хармонију.

Кроче је структурну страну *Комедије* означио једном новом дефиницијом: „теолошког“ или „етичко-политичко-теолошког романа“. Талијанска критика јој није признала имунитета. Без сумње је сигурнија она коју је сам Данте дао: „Poema sacro universale“, или „d'universo“; слободнија је, и sine scandalo pusillorum, и не трга насилно везе са традицијом.

Особиту пажњу је посветио Кроче ономе што он код Дантеа зове „лиричким“ или „орнаменталним“. Још ниједан коментатор није дао овој монументалној песми на овакав начин карактер једне симфоније од различитих лирских композиција. Кроче их је појединце највећим маром, љубављу и разумевањем осветлио, те овај поем, који је Романтика прогласила скоро германским, а Позитивизам га затрпао свим тешкоћама вековне старине и оклопио га тешким нерешивим проблемима, прелази са стола ученјачког у руке народу, да га чита, и на његовој лепоти се огреје.

Прогнани песник враћа се у своју домовину, у век ренесансе.

Д-Р ВИНКО ВИТЕЗИЦА.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Југословенско лишће“. — Југословенски Сплит успео је да буде први у једном потребном послу: дао је једну антологију, школску читанку, у којој се налази штиво од разних наших писаца из свих крајева, за све наше ниже средње школе. Наше школе непрестано остају у својим разноликим традицијама, без потребне јединствености у програмним идејама, и готово свуда без добрих читанака. Југословенска

Матица у Сплиту прихватила је једну, још 1920 рађену збирку, *Југословенско лишће*, и издала друго издање, у нечем поправљено. Два уредника ове књиге, Д-р Мирко Дејановић и Нико Стипчевић, добронамерно су се подухватили да нижој средњој школи понуде „патриотско и одгојно штиво", и да спомогну наше слабо узајамно познавање. Зато је његов избор чланака пригодан, тенденциозно-патриотски, оправдан за тако постављену сврху; и често је добро учињен, а понекад неподесан: сигурно су се могли изнаћи изводи из бољих писаца, нарочито много бољи описи наших вароши, паметније патриотске песме. Али избор у оваквим делима је увек личан, и овде се правда једном унапред суженом тенденцијом. — Међутим, у другом делу оваквог посла, у методу обраде, уредници нису успели; они нису ни објашњавали свој метод у колико су га мало и имали. Они су из разних књига издвојили њима потребне чланке и повртали их; за распоред градива нису имали много труда, јер је оно цело у једноме смеру. Али у једној читанци за ниже разреде средњих школа, у којој су чланци толико разноврсни по књижевном језику, неопходно је било да се изведу многа објашњења: обавештења о писцима и тумачења израза и речи. Јер једна ручна ђачка књига са оваквим двоструким циљем: упознавање књижевности и прво упућивање у њене лепоте, не треба да остаје неразумевана при читању.

Б. М.

„Увод у филозофију". — „Народна просвета" у Загребу издала је ове године *Увод у филозофију* од Д-р С. Цимермана. И ако дело није без прецизних карактеристика неких, нарочито новијих филозофа и филозофских праваца (на пр. Болцана, Хусерла, психологизма, логичког идеализма марбуршке школе и др.), ипак се, као увод у филозофију, не може препоручити ширим слојевима образованог света: док се у у њему, на једној страни, обраћа одвећ велика пажња на схоластичку филозофију, — до које је писац, како он сам вели у предговору, дошао „критичким умовањем", а којој се, у филозофској литератури и њеним уводима, „из нефилозофских разлога посвећује мањкава пажња", — дотле се, на другој страни, многи велики филозофи и не помињу; тако је, на пример, Бергсон, без кога се данас не може замислити ниједан увод у филозофију, потпуно занемарен, — свакако из филозофских разлога.

С. Т. П.

„За Дон Карлоса!" — Књижара „Напредак" прештампала је, у врло привлачном издању, роман Пјера Бенои *За Дон Карлоса!* који је лањске године излазио у *Српском Књижевном Гласнику*. Пјер Бенои је данас један од најчита-

нијих француских писаца; он је освојио светско књижарско тржиште нарочито својим ванредним даром приповедања. Они који су читали овај роман у нашем листу, сећају се с каквим су интересом пратили те чудне авантуре, које читаоцу, заробљавајући сву његову пажњу, не остављају ни једног тренутка времена да премишља о њиховој невероватности.

„Slavonic Review“. — У Лондону је, од јуна ове године, почео излазити *Словенски Часопис (Slavonic Review)*, који је намењен историји, економском животу, језику и књижевности словенских народа. У првом броју, који доноси прилоге од тако угледних сарадника као што су Масарик, Јагић, Мих. Гавриловић, Ситон-Ватсон, и т. д., о српским стварима има једна расправа Г. Мих. Гавриловића, у којој се излажу, на основу необјављене грађе из енглеских архива, најранији дипломатски односаји између Србије и Велике Британије у XIX веку, када је кнез Милош преко енглеског конзула Хоџеса тражио код Велике Британије наслона противу Русије. Као сви радови Г. Гавриловића, тако је и ова расправа врло добро документована, вешто склопљена, и у своме излагању до крајности тачна и одмерена. Поред тога ваља поменути један превод Војновићеве драмске слике *Allons enfants*. Преводилац, Г-ђа Фани Копленд, прекрстила је Војновићев комад и назвала га *Умирање Републике*. Превод је, иначе, врло тачан и жив; пада у очи само да су сви италијанизми избачени: чак и Матастазијеве стихове, који се код Војновића дају у оригиналу, Г-ђа Копленд нашла је за потребно да преведе. Изгледа да је енглеској публици, на коју се Г-ђа Копленд обраћа, много више стало до потпуне јасности него до локалне боје. Од прилога који се не тичу нас Срба непосредно, ваља истаћи Масариков чланак *Положаји Словена у Новој Европи* и Јагићев чланак *Преглед славистичких студија*. Наш пријатељ Ситон-Ватсон дао је један врло интересантан приказ Кортијеве монографије о Александру Батенбергу.

Раинер Мариа Рилке. — Међу именима претпоследње генерације немачке лирике највише се истиче, уз Георга, Момберта и Хофманстала, име Р. М. Рилке-а; тим именима је песнички *l'art pour l'art*-изам Немачке доживео своју кулминацију и свој бродолом. Па ипак, док су остала имена готово већ избрисана из рељефа новога времена, најмлађа генерација још увек поштује и воли Рилке-а. Он значи за њу од прилике оно што Ведекинд значи за најмлађу драму: раскршће са кога се, новим путевима, пошло даље.

Чешки Немац, Рилке је данас најчитанији песник у Немачкој. Његова књига *Das Stundenbuch* (Књига часова) дожи-

вела је, као ни једна књига песама раније, издање од 100.000 примерака.

Сва његова дела, како следе, издао је Insel Verlag у Лајпцигу: *Das Stundenbuch, Erste Gedichte, Die frühen Gedichte, Neue Gedichte, Der neuen Gedichte anderer Teil, Das Buch der Bilder, Requiem, Das Marienleben, Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke, Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge, Auguste Rodin, Geschichten vom lieben Gott.*

Три приче о драгоме Богу, које почињемо доносити у овој свесци, преведене су из његове књиге *Geschichten vom lieben Gott,* која ће у јесени изаћи у српско-хрватскоме преводу.

Г. К

ПОЗОРИШТЕ.

„Позоришни Годишњак". — У службеном издању Управе Народног Позоришта, ових дана изашло је *Позоришни годишњак*, које обухвата време од 1918-1922 године. Први после рата, он је нарочито занимљив стога што, даје упоредни преглед рада за све четири године, и што, кроз разноврсне статистичке податке, јасно показује цео развој и резултат тога рада.

Тако се из њега види да је од 29 децембра 1918 до краја јуна 1922 дато 946 редовних представа, од којих треба рачунати на прву позоришну годину 74, на другу 210, на трећу 330 и на четврту 332 представе. За то време играна су 82 оригинална комада 231 пут, међу којима је свега 10 нових, а остатак долази на преведене комаде и опере. Из стране књижевности парвешће су давши француски, енглески и норвешки комади. Вреди запазити да су опере боље посећене него драмске представе. У последњој сезони, на пример, 38 страних комада извођено је 138 пута, а само 14 опера 135 пута. Док је највећи успех од драмских представа имао Косоров *Пожар страсти,* који је игран 10 пута, дотле су *Хофманове приче* ишле 23 пута. Књижевна статистика *Позоришног годишњака,* у опште, врло је богата и прегледна. — Није од мањег интереса ни статистика прихода. Док прва година рада за осам месеци доноси нешто мање од 120.000 динара прихода, идуће сезоне приход ће се повећати на преко 750.000. Годину дана потом, 1920-1921, приход се пење на преко милион и седам стотина хиљада, да би најзад достигао два и по милиона динара последње сезоне. Не треба само заборавити да се Народно Позориште из темеља обнављало, због чега тај приход није био ни приближно довољан да подмири све његове потребе. Овде је опет карактеристично по нашу публику да су оперске представе (чак и кад се узму у обзир за њих повишене цене) донеле много више од драмских. На целокупан приход последње позоришне године, милион и по долази само на оперске представе.

Пред позоришним летописом налази се чланак Г. Милана Грола, у коме су показане све тешкоће кроз које је Народно Позориште морало проћи од поновног отварања до данас. Врло убедљив, документован, са јасним погледом на ствари, чланак Г. Грола заслужује нарочиту пажњу. Његов закључак да је амбиција Народног Позоришта у овом периоду била дати *добре представе*, даје најбоље наде за будући напредак.

Поред дискретних некролога покојним члановима, у књизи су и четири чланка о војничким и заробљеничким позориштима за време рата, у којима се могу наћи драгоцене појединости о духовном животу и културним способностима нашег народа.

У лепом издању, прегледно уређен, *Позоришни годишњак* представља резултат једног озбиљног и савесног рада.

ЧИТУЉА.

Ернест Лавис. — Крајем прошлог месеца умро је у Паризу, у дубокој старости, после једног трудног живота, чувени француски историчар Ернест Лавис.

Он је био почео да пише у тренутку када је историја изашла из сјајних романтичарских форми у које је био завио Мишле, и постала објективнија и научнија. Зарана, он се нарочито посветио студији немачке прошлости, и у својим великим делима *Порекло пруске монархије*, *Оглед о царској Немачкој*, *Младост Фридриха II*, итд., показао је да уме да удружи строгу научну методу са занредним особинама писца. Био је и редактор *Опште историје Француске*, — правог споменика модерне науке, — и доживео је срећу да заврши то огромно дело главом о победи своје отаџбине 1919. Писао је нервозним стилом једног реалистичког психолога који се труди да издвоји чињенице и радњу из људских воља.

Историја је, међутим, била заузела само један део његове велике активности. Више од двадесет и пет година, био је директор познатог часописа *La Revue de Paris*. Нарочито је много радио на организацији школа, и био је један од великих инспиратора идеја које су дуго владале у француској настави. Као професор на Сорбони, као дугогодишњи директор Више нормалне школе — у којој се образује најбоља духовна елита Француске — оставио је моћан отисак на многе генерације, захваљујући зрачној и, у неку руку, поетској снази која се налазила у њему.

НОВЕ КЊИГЕ.

Дарио Никодеми, *Златна Дора* (La Morte in maschera), роман. Превео с италијанског Михаило Добрић. — Београд,

издање С. Б. Цвијановића. 1922. С. 181, цена 15 д. (Модерна библиотека, 24.)

Gobinaeu, *Renesansa* (Savonarola. Cezare Borgia. Julije II. Leon X. Michelangelo), historijske scene. Preveo s francuskoga Iso Velikanović. — Zagreb, Moderna knjižnica. 1922. C. 403, цена?

Hrvati u Srbiji. Opisao Rudolfo Franjin Magjer i Vladoje Ivakić. — Osijek, naklada Antuna Rotta, 1922. C. 130, цена?

Карло Евалд. *Двоножац.* Превео проф. Богдан Бабић. — Тузла, издање књижаре Николе Ј. Стојановића. 1922. С. 75, цена 8 д.

Архитектура и скулптура у Далмацији од почетка IX до почетка XV века. Цркве. Написао Милоје М. Васић, професор Универзитета. — Београд, издавачка књижарница Геце Кона, 1922. С. 336, цена?

Д-р Вел. Н. Стојковић, *Путна пољопривредна настава у Италији.* — Београд, 1922. С. 126, цена 8 д.

Милан Шевић, *О Ђорђу Натошевићу* (1821-1887). Приликом стогодишњице од његова рођења. — Београд, издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, 1922. С. 126, цена 12 д. (Педагогијска књижница, свеска XVII и XVIII).

Петар Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби, српска добротворка.* — Сарајево, 1921. С. 60, цена 3 д.

Милорад Н. Берић, професор Држ. Трг. Академије у Београду, *Општа историја трговине* (Стари и средњи век). — Београд, издање књижаре Геце Кона, 1922. С 172, цена?

Педесетогодишња историја Српског Лекарског Друштва (1872-1922). Саставио Д-р Војислав М. Суботић. — Београд, издање Српског Лекарског Друштва, 1922. С. 80.

Педесетогодишњица Српског Лекарског Друштва. *Поменик погинулих и умрлих лекара и медицинара у ратовима 1912—1918, редовних, дописних и почасних чланова, оснивача, оснивачица и чланица 1872—1922.* За штампу приредио Д-р Војислав М. Суботић. — Београд, издање Српског Лекарског Друштва, 1922. С. 138.

Глас Српске Краљевске Академије XCIX. Први разред, 42. — Београд, 1922. С. 67, цена 10 д.

Глас Српске Краљевске Академије С. Други разред, 58. — Београд, 1922. С. 66. цена 5 д.

Српски Етнографски Зборник, издаје Српска Краљевска Академија, књига XXIII, прво одељење, *Насеља и порекло становништва*, књига 11. Уредио Јован Цвијић. — Београд, 1922. С. 284, цена 20 д.

Споменик Српске Краљевске Академије XLIV. Други разред, 38. — Београд, 1922. С. 87, цена 20 д.

Власници Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ.
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 3. — 1 Октобар, 1922.

ТУЂА ПРИПОВЕТКА.[1]

Хвала вам што сте се сакупили да саслушате моју приповетку — ако ово што ћу прочитати може тако да се назове.

Ако приповетка треба да буде израз душе „која се преливала осећањима“, ако треба да се створи сама, да изиђе лако, незвана и немољена, као мирис из цвета, и да подигне погнуте главе, и да привуче очи са залуталим погледима, и да уздахом лепоте рашири бригом притиснуте груди, и да строгој, хладној мисли да свилена голубија крила; ако треба да потече као поток из препуњеног кладенца и да свежином напоји оне који после малог одмора морају опет на рад, — онда врло сумњам да моја приповетка може бити добра — јер је тражена.

Тражећи јој предмет, ја сам се сећала дана из детињства кад сам откидала пупољак од руже и прстима га отварала и дувала у њега да га расцветам — и болно и безуспешно, јер мириса који се још није родио нисам могла скрнути, а цвет је пропадао.

Тражила сам приповетку, и досадила свима пријатељима. Тражила сам варницу да запали светлост у души, да осветли успомене, те да можда нађем неко мало добро које би се могло, с утехом да бољега нема, ипак без стида поклонити другоме. Није било ничега. Ишла сам да тражим и на Дунаву, али није било ничега ни на широкој води пуној прљавих таласа у коју натмурено гледа тако исто прљаво небо и коју

[1] Читано на једном ђачком концерту.

шиба неки сив ветар. И стихија која се као нека жива сила савијала и изгибала под чамцем, није била мио пријатељ који би се смешио као у ведре дане, већ намрштена судба испод чијег чела слутиш зле мисли. Пустош је то — кад тражиш зраке; терет неки, тежина нека од празнине и од пуноће: има нечега много, а нема нимало онога што теби треба: то је као празне груди жељне љубави, празне љубави и пуне тешких уздаха. Они редови врба у води који лети изгледају као зелени букети и триумфални ходник неки, и који као да чамцима који кроз њих плове весело певају „Осана", сад су штрчали голим грањем као да очајавају што су далеко од обале, и копрцали се на ветру као да се од смрти отимају. Тога дана, који ме је обмануо и послао место сунца ветар и пуно небо сиве боје, и у који ми се неколико тренутака чинило да ћемо моја весела млада пријатељица и ја остати негде у дубини воде, дошла сам кући уморна и огорчена новим искуством да лажем себе кад мислим да не волим живот.

У Топчидеру је било сасвим друкчије. Тамо се смејао хор плавих анђела с плавога неба које је освојило, притисло, преплавило земљу, и од тога смеха који је с небеским плаветнилом и сунчаним зрацима пљуштао по Топчидеру, дрхтало је голо грање у жељи да се обуче. Како је тешко насликати једну тако лепу истиниту слику, у којој има нешто од чистоте детиње душе! Да сам бар сликар, па да болујем од лепоте и да патим од њеног отпора и жеље да не буде ухваћена и побеђена, о, да сам сликар, да не морам да пишем причу...

Желела сам да отпратим девојку која је са мном дошла да тражи љубичице, а ја да се сакријем у неки кут и да исплачем све сузе које су ми у души биле залеђене, па их овај топли дах с неба отопио. Али није било сакривеног кута у парку без лишћа, било је пуно туђег света, наишле смо на једно познато друштво с којим смо весело разговарале и — данашњи дан ми се учинио врло далеко.

Смркавало се кад смо селе у трамвај. Ја сам гледала кроз прозор и ништа ме се није тицао жагор и гурање око мене. Девојка, која ме је мало знала и, чини ми се, много поштовала, гледала је у мене. То ми није сметало. Полагано смо путовали, и ја сам [illegible]трала ситаву галерију слика које иду, које се повијају, које се удвостручавају у води и трепте у фебруарском заласку дана, тако да се губи илузија ствар-

ности, и кад ми се однекуд наметне представа неке праве урамљене слике која на зиду виси, мени она изгледа као нека доста прозаична ствар према овој зачараној покретној стварности у којој се не зна где почиње сенка, где се свршава предмет који је у воду баца. А више свега тога на небу се ствара једно велико златно језеро, у које утичу две широке златне реке. И нико са земље не сме тамо, само неколико чађавих фабричких димњака дижу се као да хоће дрско да се упореде са чистотом злата и некога да исмеју, или — ко зна? — можда да се пожале на неправде у свету и прљавштину у животу. И ноћ почиње да с плавог и златног неба сипа црну прашину.

Нехотице се окретох. Очи које су ме гледале мало се збунише.

— Да вам не сметам? — упита девојка.

— Не, ја сам гледала слике.

Не знам због чега ме она сасвим изнебуха запита:

— Је ли вам тешко од тога што сте тако добри?

То је било смешно, али не за смејање смешно. Ја јој одговорих јетко:

— Којешта! Знате ли ви шта је то бити добар? Мислити да си добар, желети, хтети и покушавати, то је све нешто сасвим друго. Ја нисам добра, и није ми од тога мучно. Бити добар, то је врло тешка ствар, и ако не изгледа на први поглед.

— И ви тако мислите! — шапну она готово одушевљено, а очи јој изразише неко задовољство.

— А ко још тако мисли? — упитах ја мало подругљиво.

— Ја — одговори она скромно.

— Дакле, и ви знате да је бити добар врлина која ретко истраје и која се врло лако издере. Како сте то искусили, на себи или собом?

— На себи.

Сишле смо с трамваја и дошле мојој кући. Селе смо обе на миндерлук, и она је опет гледала у мене као да нешто хоће. Знам, она хоће осећања, а ја га немам ни за своју приповетку...

— Људи су били рђави према вама, зар не? — упитах ја уморно кад ми се учинило да је већ неучтиво толико ћутање.

—Не, људи су добри колико год то могу да буду.

— Али ви ипак имате рђаво мишљење о њима.

— Варате се. Рђаво о људима мисле само рђави и охоли људи: рђави стога што мисле да су сви као они; а охоли стога што неће да допусте да је ико исправан као они.

— Али људи су вас увредили нечим?

— Нису ме увредили, само су ми нанели бол... Знате ли ви шта је бол?... Дабогме да знате. Знате ли ви шта је *стидети се?*... — запита она одједном страсно.

— Знам — рекох ја и задрхтах.

Ћутале смо два тренутка и гледале се у очи у мрачној соби у коју је само с улице од суседне електричне сијалице долазило неколико зракова светлости који су обасјавали неку потмулу ватру у њеним црним очима, тако да ми се чинило да иза далеких поља кроз црну ноћ видим како светлуца нека ватрица и не знам ко се на њој греје, али ми се однекуда слути да су то неколико заосталих тужних војника после разбијене војске и изгубљене битке.

— Причајте ми — шапнух ја.

— Шта? — трже се она.

— Све, цео ваш живот.

— Ви желите, искрено, озбиљно?

— Врло желим. Осећам да ће ме занимати; више од тога, нешто ме привлачи да дознам ко сте ви и да вам се приближим.

— Добро. Само нећу вам причати све, већ од седамнаесте године, јер тада сам *видела живот*.

Моји родитељи имали су тада деветоро деце. Ја сам била најстарија. Дотле смо само знали за Београд, и за сву његову беду. Мени је требало још две године да свршим школу — кад нашу породицу задеси велика срећа. Мој отац дао је изјаву да прелази у партију која је била на влади, добио унапређење и био премештен у унутрашњост. Троје старије деце морало је бити жртвовано за шесторо млађе. Није се могло ни помислити да ми останемо у Београду и да се за нас плаћа школовање. Доста је било што смо сад имали сви шта јести и обући. Мој брат из II разреда гимназије сломи се и оде на занат, моја сестра тројкашица из IV разреда помири се врло брзо с тим да пере судове и чисти собе, а ја сам целог распуста ћутала и чекала да дође смрт, јер сам тада веровала да се од очајања може умрети. Али се ствар

некако сасвим друкчије удеси. У Београду су остале моје другарице, скупљале се и сажаљевале ме. И једног дана позва ме писмом једна од њих да живим код ње док не свршим школу. „Имаћеш засебну собу, што једемо ми, јешћеш и ти, нико ти неће сметати, моја је мама необично добра, а моја сестрица је ретко мало божје створењце. Још само ако мене можеш да поднесеш, дођи, учинићеш ми велико задовољство".

Без размишљања дођох. Било ми је лепо код њих. У почетку ми је било врло лепо. Имали су башту, а ја дотле нисам никад цело после подне провела у једној лепој башти, слушала сам музику, ишла сам у школу и смела да читам све њихове књиге. Сви су били добри, али малу девојчицу од шест година заволела сам тако као да је била моја јединица, као да сам заљубљена у њу, и као да ми је она сва срећа. Она је у исти мах личила, ако смем тако да кажем, и на цвет и на лептира и на сунчев зрак: ружичаста и златна и бела; и несташна и лака; и топла и пуна неке деликатне цветне душе.

У мени има нешто што се на други поглед допадне људима, али на десети им се више не допада, а на двадесети им већ досади. Ја изгледам необично обично створење оним људима који ме добро познају и које ја добро познајем. Мени је то чудно, јер ја ипак нисам сасвим обична девојка; ја разумем много што шта што не разуме сваки.

Моја другарица ме је сматрала по сведочанству из школе за девојку паметну, мало оригиналну, и чак понекад духовиту. И ја сам гледала како се она сваког дана непријатно изненађује, и осећала сам да сваког дана губим своју самосталност. Ви већ погађате: мене је убила та зависност, то непрестано осећање да сам у туђој кући, та свест да сам потчињена и да морам бити захвална. Кад је моја другарица исказивала своје мишљење и тражила да јој кажем своје, ја сам се увек губила у неодлучности; кад се сложим с њом, осећала сам се кукавицом, слугом, робом који повлађује господару, да га не најуре; а кад сам јој противуречила, ја сам се осећала дрском и незахвалном. То је дотле ишло да је све што бих ја казала постајало без темперамента, неодлучно и празно толико да је она почињала да се једи: моје повлађивање било јој је досадно, а кад бих казала што против њеног мишљења, њу је то дражило и љутило.

Изгледало је да њена мати ништа не примећује, и било је јасно да ме мала још непрестано воли. Мени је било страшно, али изласка нисам имала. Склањала сам се што сам више могла и страсно љубила нежно дете, које се прибијало уз мене као бели љиљан уз високу, од кише избледелу њихову капију.

Госпођа и велика ћерка су ишле у позориште, кога сам се ја одсудно још у почетку одрекла, а ја сам остајала да чувам дете и да у несрећи уживам последњу срећу. И кад би се госпођа и госпођица вратиле веселе и виделе како дете лепо спава и како ја над њим бдим, и на лицу им се показало нешто налик на осмех захвалности, ја сам одлазила у своју собу, и трпајући јорган у уста, сузама заливала осушено дрво своје велике вере у људе, и надала се да ће опет процветати. Желела сам да им покажем своју љубав и своју захвалност, желела сам да они опет добију лепо мишљење о мени. Сањала сам да се за њих жртвујем, да се бацим под трамвај и да сломим руку или да одмах умрем, али зато да спасем од неке опасности малу сестру моје другарице. Детињасте су и смешне те маште, али у њима има поштења и срца.

Десила се једаред једна ситница. Било је пред Ускрс. Башта се окитила белим и плавим цвећем воћа и јоргована да дочека велики празник. Ја сам се враћала из школе. Никад нисам прислушкивала, и презирем свакога ко се шуња око врата и зидова. Ушла сам у предсобље, и запрепастила сам се. Једна госпођа која је волела децу моје госпође, говорила је врло гласно: „А што је не метнете у кујну? И што је мало не упрегнете у посао? Толика девојчура, а ништа не ради, него се лепо угњездила, па ужива“.

Излетела сам и зауставила се на крају баште. Нема сумње да се то тицало мене. Али требало је да се јавим кад дођем из школе. Прибрах се, вратих се, лупих вратима од предсобља јако да спречим оговарање ако није довршено, уђох у собу и поклоних се.

Моја госпођа лепо, тихо и љубазно рече ми да јој деца нису код куће и да ужинам сама. Да ужинам! Да сам смела да вриштим! Али ја сам се страховито мучила да се не заплачем. Савладала сам се, узела књигу и почела да учим. У сутон изиђе гошћа да иде кући.

— Како си ти, Љубице? Учиш? А што не уђеш унутра, него зебеш? — рече она мени таквим гласом у коме је звонила и нека болећивост и чак као неки прекор: не, не верујем да теби, добро дете, може бити лако у туђој кући. Мене би расплакала можда та нежност дан раније.

Кад је та жена била искрена: пре једног сата, сад или можда оба пута?

Ја сам јој одговорила само:

— Због ом.

Отада *почиње*. Отада сам се стидела, увек, и на крају лепога и на крају ружнога, — увек сам се стидела. Стидела сам се за ту жену, за себе и за добру моју госпођу што има такву пријатељицу.

После два горка дана, госпођа ме запита желим ли да за Ускрс идем кући. Ја одговорих да на то нисам мислила и сагох главу. Она рече:

— Знам да ти немаш новаца, али ја ћу ти дати. Иди, види се са својима.

Ја рекох одвратну, мрску, досадну фразу: „Доста, и сувише, ви мени дајете“ — и хтедох да се угушим од стида због тих изговорених речи, које нису биле лаж.

Госпођа ми тада објасни да ће њима о празнику доћи гости, и да би било више места, она би мене радо послала кући, те да буде свима добро.

— Мени се чини, госпођо, да ја вама сметам, то јест... ви нисте знали како је то тешко узети мене. Ако сам вам на терету, ја могу да одем од вас — рекох ја и одлучно и очајно и понижено.

— Па куда ћеш? — упита ме она са сажаљењем.

— Куда било. Наћи ћу... О, немојте мислити да им пребацујем! Зар да се разболе од мене? Они нису ништа криви, као ни ја. Рећи ћу вам да се доцније и мени десило једаред да умирем од досаде због своје намере да будем добра. Доброчинство је пријатно само док човека занима, а кад то престане, постаје досадно. Нема у животу апсолутног давања.

Растали смо се дирљиво. Ја сам укратко насамо објаснила другарици зашто сам постала тако досадна, и она се узбудила од тога. Госпођи сам захвалила. А дете је плакало и, јецајући, окретало се сад мени, сад својима:

— Зашто идеш од нас?... Зашто је пуштате?

О, мени се тако плакало, али мене је срамота било да плачем. Госпођа се разнежила, а моја другарица је већ желела да ме не пусти. Сви смо се стидели, и ја сам, превариви малу, пожурила да што пре одем. Смешно је то: осетила сам да сам у њиховим очима опет оригинална и нова, и да им сад, бар за још једно шест месеца, не бих била досадна. Ах, ни луди глумци не би узастопце два пута играли једну исту мучну извиждану драму.

Заклела сам се да више никад не примим ни од кога никакву милостињу. Нашла сам у једном пријавом буџаку стан код неке праље, и код детета неког чиновника једну кондицију за двадесет динара. Газдарици сам давала месечно петнаест динара, с тим да јој сваког месеца остајем дужна још по петнаест, и да јој вратим кад добијем службу. На храну се нисам жалила. Жена је увек била изван куће, и могла сам у самоћи плакати до миле воље, те да тако сакријем од туђих очију и сузама сперем свој стид и оплачем своју малу срећу — девојчицу која је личила на цвет и на лептира.

Девојка с црним очима ућута мало и осмехну се.

— Замислите: сутон, звони на бденије. И чини ти се да цветало воће зове на молитву и да звуци звона миришу на цвет од кајсије, и у часу кад изгледа да ће зачаране звезде почети да падају с неба на земљу и да донесу људима срећу — низ стрму улицу тандрчу тањиге које вуче неко бело кљусе које води један бедан старац. И млада девојка жури за колима у којима је цело њено имање, које два сама бедника за четири гроша вуку из господске куће у стан једне праље. И младост види лепоту пролећа и осећа долазак празника, али је у њеној души све црно, и срце куца страхом од живота.

То је био почетак моје самосталности. Кући наравно нисам ишла. Доцније сам се охрабрила, потражила и нашла више зараде. Могла сам већ плаћати стан, а да не задужујем будућност, али сам и даље сама спремала кућу и сваке недеље рибала под. Праља ме је поштовала и волела. И мени је код ње било добро. Али сам ја њу изневерила кад сам добила службу и могла плаћати здравији стан с баштицом у сунчаном, чистом крају Београда, код једне удовице која је била мирна као да кроз живот спава. Од мојих господских

навика сачувала сам луду чежњиву љубав за баштама и за сунцем.

Али пре тога, још у прљавом крају... Опет једна ситница. Ах, успомене, измилеле као глисте после кише... Ја их се више не бојим, и не боле ме више, али ме хвата језа као од љигавих кишних црва који се вуку по земљи и које се грозиш да згазиш. А некад су ме сисале и пиле душу као крвожедне црне пијавице. За мене је прошлост добра само зато што је прошла.

Ишла сам једаред кући. Била сам тада већ спокојна. Дувао је ветар и прљавштина се ковитлала, и захватала у вртлог и људе који су се отимали. Ја сам осећала своју здраву снагу, и била ми је пријатна борба с ветром, али он ме у тренутку збуни својим лукавством, смаче ми шешир, и мени срце залупа од непријатности и страха што ћу морати да га вијам и да трчим по улици. Срећом, ухватих га брзо и, меħући га на главу, поправих узгред косу која ми је пала по образима, запламтелим само од тога што је неколико људи обратило на мене пажњу. Наједанпут, деси се нешто. Не, то не може тачно да се каже. Могло би се узети да није ништа, али је за мене било страшно. Видела сам једног човека кога сам познавала и који је долазио због неких послова код моје прве госпоће. Он је дотле мене поздрављао. Ја сам знала да је он поштен човек и да има врло ваљану децу — један његов син био је мој друг из основне школе. Тај човек ме овога пута не поздрави. Он се смешио на мене. Помислих, због мога шешира и забуне, али не: он се засмејао јаче и учини неки знак. О, ја сам одмах разумела, и ако сам била млада. Он није био неваљалац, он је хтео само да опроба, да види да ли сам ја неваљала. Ах, неки страшан, одвратан знак изразом лица и очију. Ја га очајно, забекнуто и с преклињањем погледах, и готово потрчах кући.

Тада ме је највише болело то: зашто *добар* човек сумња у моју доброту? Зар ја тако изгледам? Ја сам се тада више бојала него гнушала, и готово сам се осећала кривом што сумњају у мене. Тада још нисам умела да мрзим. Зашто је тај човек стављао мене на гнусну пробу? С каквим правом? Шта је он мени, и шта ми је дао да сме да ме увреди? Можда је хтео да однесе новост мојим добротворима, и да их убеди да ја нисам ни заслуживала доброту. Шта је он хтео, ја ни

сада не знам, али сада знам друго: ако је тај човек био најпоштенији на свету и пре и после тога, он се тога тренутка огрешио о једну чисту заплашену душу, и увредио сироче. Ја сам се тада стидела од њега, а требало је да се стидим за њега.

Ето тако је, с малим стрмоглављивањима, текао мој живот, и ја сам се навикла на њега. А после је дошла срећа, дошао је онај кога сам волела. Зашто је он мене волео, ја не знам, али сам му била захвална, и волела га тим више што сам од првог тренутка среће знала да она неће дуго трајати. Молила сам га да ми каже кад престане да ме воли, и он је обећао, додајући да то неће никад бити, — обећао је док је још волео.

Проживела сам једно време лепше од оне незапамћене среће кад вам је мајка певала и на крилу вас љушкала. Ми смо били свесни живота усред снова. То је била просањана јава, то су биле маште јаче од маште, то је било летење, то је био мирис, то је била музика душа. Сазнала сам чар остварених снова, и целог века бићу му захвална што је у животу на мене наишао.

Нећу да вам причам о томе. Досадно је кад неко говори много о срећи.

Чудан је човек: кад први пут избаци мало крви, он зна да је то туберкулоза, а кад после сваког дана стане искашљивати крв, он мисли да није опасно и да се катар лако може залечити. Моја срећа је подуже трајала. Ја сам се опила и нисам приметила кад је он почео да ме не воли. Он је раније на моја питања: воли ли ме још, одговарао да ће ме вечито волети и да га моја сумња вређа, и да ће ми у осталом рећи ако се то деси. Све на свету ја бих пре учинила него њега да вређам. И ја сам поверовала. Али се десило да се преваримо обоје, и њега је било жао да ми каже. Он је мене сажаљевао што он мене не воли. А ја сам на сто могућних и немогућних начина објашњавала зашто је он нервозан и зашто се променио према мени. Кад ми једном пуче амбис сумње пред очима, ја га присилих, и он ми, бирајући речи и штедећи ме, призна да ме више не воли као пре.

Уморна девојка одахну, и црне очи су лутале по мраку за далеким успоменама.

— Ја знам где је он сад, и волим га. Нисам имала разлога да престанем волети га. Шта је он крив? Па он се неко-

лико месеца мучио, хтео да ме још воли, па није могао. А знате ли ви да би ме он омрзнуо да сам само још неко време била глупа и примала његово нежно сажаљење? Бити добар, хтети бити добар, то није ништа. Волети, то је све, то је бити добар.

Мене није увредило што ме он више не воли. То је био бол. Кажите како ви сматрате бол? — упита она и заћута.

— Бол је падање, после кога се више подиже. Бол је сагоревање, пречишћавање. Ако сам икад била паметна, то је после бола; ако сам некад имала какву лепшу и вишу мисао коју није други посејао, она је била створена из бола — рекох ја истим пригушеним тоном, као да сам продужила да свирам исту мелодију коју је она започела.

— Сасвим тачно. Бол је још егоизам, као што је и љубав егоизам, али та два супротна егоизма су најлепша и најузвишенија на свету. Ја њега волим, и ништа му не пребацујем. Љутити се што те неко више не воли, то је нелогично, као љутити се што пада киша, што је прецветало цвеће, што је зашло сунце, што су одлетеле ласте, што је нечије мало дете умрло, и тако даље. Како смем да се љутим и једим, и зашто? Па он је жив и здрав, он је паметан, он се није проневаљалио, он је онај исти — само мене више не воли. Знам, једаред, гледала сам диван предео: све је било под снегом иињем, црне јеле се сагибале под белом тежином, куће са осветљеним прозорима изгледале су свечано веселе под снежним огртачем, плаве сенке се тајанствено повлачиле по беломе путу, а сијалице су трептале у белој ноћи, цео Београд се претворио у једну велику божићну јелку, све је било лепо, — само је мени било зима...

Бол је велики, и ја га волим. Али... зашто је он мене сажаљевао? По чему то да је сажаљења достојан и мањи онај који још воли од онога који више не воли? И зашто ја нисам знала његово право осећање? Зашто сам искала оно на шта више нисам имала права? Зашто сам ја опет примала милостињу?...

Ах, знате ли мајске ноћи кад месечина медом залива перунике, и кад се јасмин пресађује преко ограде из суседне баште и зове вас да вам каже неку тужну страсну тајну, и кад вам кестенови над главом шапућу неку неразумљиву вечерњу молитву, и кад поезија шета по земљи и позива мла-

дост да јој покаже себе: знате ли како је тада у души сироте девојке која је знала шта је срећа? Знате ли како је души која све то види, али све што она осећа, то је само бол и стид, стид?...

Стидети се, то је најтеже на свету.

Зашто је он мене сажаљевао? Он је хтео мене да поштеди. Не, требало је да ме поштује кад ме већ више не воли, као што сам ја њега поштовала још више стога што је престао волети мене, што му се душа толико развила да јој је моја мала била. Ја сам знала да је и он патио што ме више не воли, али да то није било у његовој власти, и да му је било суђено да лута и тражи све боље и савршеније.

Девојка застаде, па се добродушно, готово весело осмехну и упита ме:

— Јесте ли приметили да на свету има људи који су и добри и паметни и лепи, чак помало и оригинални, па ипак они у овоме животу нису ни за шта друго створени него да буду пречага на лествицама преко којих гази неко други коме је одређено да се пење горе?

— Приметила сам, али нисам знала да сам приметила — одговорих ја.

— Па добро, макар и то за њега. Он је згазио мене, и попео се горе. Доцније сам ја ствар боље разумела, и нашла да је и понос мало сујетан и много самољубив, и нисам му више пребацивала што сам се стидела. Добро, од њега нека сам и милостињу примила. Без љубоморе, без гњева и мржње која долази обично после љубави, ја сам осећала чист бол без рђавства. Појмила сам да љутити се и мрзети што те не воле више, не значи волети, већ само желети да те воле.

Али све пролази, сем праве љубави. Прешао је мој бол, а она је остала. Ја сам се научила да будем сама. Да ме не би сажаљевали, научила сам и да будем весела. Ништа више не тражим од људи, и мирна сам. И једина радост коју они мени учине, то је што понекад хтедну да узму што од мене. Заволим по које добро створење и одмах бежим од њега: страх ме је да се не занесем више... И тако мирно, лепо, живим сама...

Она је ућутала, и њена „мирна" душа дрхтала је у њеним сјајним очима, и ја мислим да она и сама није знала колико је желела да не буде сама и да не даје само. Ја сам знала

да она то никоме на свету сем мене није казала, и знала сам да је сад са неколико речи могу привући себи и доказати јој (или је преварити) да су људи ипак врло добри, и желела сам то, — али једна друга мисао сину ми кроз главу, и све друге жеље се угасише као свитци пред пожаром. Ја је ухватих за обе руке и пригушено узвикнух:

— Ја сам нашла! Спасена сам! Дајте ми вашу причу! Поклоните ми вашу причу за моје ученице!...

Мора да су моје очи засијале сувише грамзивом радошћу, јер се њене намах угасише. Она задрхта и пребледе, истрже руке и рече као грозећи се нечега:

— Узмите, узмите...

— Хвала — рекох ја. — Узимам што морам, што не могу да нађем ништа друго. Ја знам и ценим шта ви дајете, а то баш и вреди: дати оно што ти је мучно дати. Знате ли ви да је доста необично то што сте испричали, и да је ретко наћи девојку којој нико не треба, и која је толико јака да живи сама и не ропће? Ја сам срећнија од вас: у пријатељству сам бар богата; али ви сте оригиналнији. Не знате како сте ми данас добродошли и како сам вам захвална. Немојте се бринути: ако ме ко упита ко је та девојка, ја вас нећу издати, или чак, ако желите, ја ћу допустити да мисле да сам то ја. Ето, и ја ћу учинити жртву.

Она је устала и с муком чекала да довршим.

— То није потребно — рече. Можете их само замолити да не изискују да им кажете и оно што сами нисте хтели да им кажете. Збогом.

Она ми не пружи руке, поклони се и оде; и отада више није дошла. Мени је жао ако сам је увредила. Али ја нисам могла, поред све воље нисам никако могла наћи другу, подеснију причу. И после, она ми је допустила да пишем. Зашто више није дошла к мени? И зашто мене мучи једно такво осећање као да сам некога примила на конак, па га опљачкала?

Ево и сад гледам: нема је међу слушаоцима.

МИЛИЦА ЈАНКОВИЋ.

ТРИ ПРИЧЕ О ДРАГОМЕ БОГУ.

(II)

О ЈЕДНОМЕ КОЈИ ОСЛУШКИВАШЕ КАМЕЊЕ.

Ето ме опет код мог хромог пријатеља. Он се смеши на свој нарочити начин: „А о Италији нисте ми још никада причали.“

„То треба да значи да започнем што је могуће пре?“

Евалд потврђује, и већ затвара очи да слуша. Ја дакле започињем. „Оно што ми осећамо пролећем, посматра Бог као неки лаки, малени смешак који пролази над земљом. Она жао да се нечега сетила, па лети прича о томе, док не постане муд рна у великој, јесењој ћутњи, с којом се, заједно, поверава самоћи. Сва пролећа која смо доживели заједно ви и ја, не достижу да испуне један секунд Божји. Пролеће, које треба да примети Бог, не сме да остане у стаблима и на ливадама, оно мора, на било какав начин, да ојача у људима, јер се тада, да тако кажем, не дешава у времену, него у вечности и у садашњости Божјој.

Када се тако нешто једаред догодило, морали су Божји погледи, пуни мрачних вихора, да стану над Италијом. Доле беше земља светла, време се сјало као злато, а преко тога, као тамни пут, падала је сена неког широког човека, тешко и црно, и далеко од ње, сена његових стваралачких руку, немирно, трзаво, час над Пизом, час над Напуљем, час разливена у разноликом таласању мора. — Бог није могао да одврати својих очију са тих руку, које му се из почетка чињаху као склопљене, као да се моле, — али молитва која из њих извираше, раздвојила је далеко једну од друге. Настаде тишина у небесима. Сви светитељи следили су погледе Божје, и посматрали као и он сену која је застрла пола Италије, а химне анђела зауставиле су се на њиховим лицима, и звезде су застрепеле од страха да су нешто скривиле, и чекале смерно разјарену Божју реч. Али ништа се од тога није догодило. Него су се небеса, у свим својим ширинама, отворила над Италијом, тако да је Рафаел у Риму клечао, а блажени Фра Ангелико од Фиезоле стајао у облаку, и радовао му се. Много је молитава у томе часу било на путу са земље. Али Бог је обратио пажњу само једноме: снага Микеланђелова дизала се к њему као мирис из винограда. И допустио је да она испуни његове мисли. Сагнуо се дубље, нашао стваралачког човека, погледао преко његових рамена на руке

које ослушкиваху камење, и престрашио се: зар да и у камењу имаде душâ? Зашто тај човек ослушкиваше камење? И тада се пренуше његове руке, и отворише камен као гроб из кога допире слаби, умирући глас: „Микеланђело“, повиче Бог са страховањем, „ко је у камену?“ Микеланђело послухне; руке му подрхтаваху. Тада одговори мукло: „Ти, мој Боже, та ко други. Али ја не могу до тебе“. И тада осети Бог да је он и у камену, и постаде му тескобно и тесно. Читаво небо постаде сâм камен, а он затворен усред њега, и чекаше руке Микеланђела које ће га ослободити, и слушаше како долазе, али још далеко. А мајстор беше опет на делу. Мислио је непрестано: ти си тек малени комад камена, и други би у теби једва пронашао једног човека. А ја осећам овде једно раме: то је раме Јосипа из Ариматеје, овде се сагнула Марија, слутим њене дрхтаве руке које су држале Исуса, нашега господина, који је умро на крижу. Па када у том маленом комаду мрамора имаде места њих троје, како не би могао да једанпут из пећине издигнем читави нараштај који у њој спава? И широким замасима ослободи три лика Пиете, али не скину сасвим камене копрене са њихових образа, као да се бојаше да би њихова дубока жалост могла да ослаби његове руке. Због тога утекне другоме камену. Али сваки пут клону кад је требало да даде челу потпуну јасноћу, рамену његову најчишћу облину и, кад стваpаше жену, никада не изради последњи смешак око њених усана, да јој не би сасвим издао лепоте.

У то време начини план за надгробни споменик Јулију дела Ровери. Хтео је да сагради брдо над железним папом, и на брду читави нараштај који га наставља. Испуњен многим тамним плановима, изађе напоље својим мајданима од мрамора. Над једним сиромашним селом уздигнула се висока стрмина. Окружене маслинама и учмалим камењем, изгледале су, одавде, свеже одломљене плоштине као неко велико, бледо лице са остарелим косама. Дуго стајаше Микеланђело пред његовим застртим челом. Наједанпут опази испод њега два огромна ока из камена која га проматраху. И Микеланђело осети како под упливом тога погледа расте он сâм. Дигнуо се већ над земљом, и чинило му се као да већ од вечности стоји братски насупрот томе брду и такмичи се с њим. Долина се руши под њим као под човеком ко[illegible]е пење и

узлази, колибе се купише на окуп као стада, а све ближим и сроднијим откриваше се лице пећине, и скидаше своје беле камене копрене. Имало је израз очекивања, непомичан, а ипак на рубу покрета. Микеланђело се замисли: „Тебе човек не може раскидати, ти си само Једно“, и тада подиже глас: „Тебе ћу да усавршим, ти си моје дело“. И окрене се натраг у Фиренцу. Угледа звезду и торањ столне цркве. И око његових ногу беше вече.

У једном часу, код Порте Романе, клону. Оба реда кућа испружила се за њим као руке, и већ су га ухватила и повукла унутра, у град. И све уже и мрачније постајаху улице, па када је ступио у своју кућу, знао ја да се налази у мрачним рукама, којима не може утећи. Он побеже у собу, и из ње у нижу, једва два корака дугу комору, у којој обичаваше писати. Њени зидови притисли су га, па се чинило као да се боре с њим, и силе га да постане опет онакав какав је био пре. А он допушташе. Клекнуо је, и препустио им се да га преображавају како хоће. Осетио је у себи понизност, за коју никада није знао, и као да је сâм имао жељу да на било какав начин постане мален. И глас дође: „Микеланђело, ко је у теби?“ А човек у узаној комори положи чело тешко у руке и рече тихо: „Ти, мој Боже, та ко други?“

И постаде одједаред широко око Бога, и он подигне лице, које беше над Италијом, и окружи погледом око себе: у плаштевима и митрама стајаху ту светитељи, а анђели летаху наоколо међу жеђајућим звездама са својим песмама, као са крчазима пуним сјајних извора, и нигде није било краја небу“.

Мој хроми пријатељ подигну свој поглед, и допусти да га вечерњи облаци повуку са собом небом: „Зар је Бог *тамо*?“ упита. Ја ћутах. Онда се нагнух к њему: „Евалде, зар смо ми *овде*?“ И обојица смо срдачно стиснули руке једно другом.

(Крај у идућем броју.)

(С немачког превео Густав Крклец). РАЙНЕР МАРИА РИЛКЕ.

ТРИ ПЕСМЕ.

I. КИША.

Кроз луг пун пролетних клица
Јутарња кишица брује;
И шушти ко копрена, зује
Ко харфа са хиљаду жица.

Низ борове иглице струји
Цветова у калеже, птица
У гнезда, у тајност живица
Где спавају обдан славуји.

Склопљених већа ја стојим
На лити, свим порама својим
То млеко из облака сишем;

И осећам нову да душу
Већ добивам, и сав да дишем
По трми и младоме кушу.

II. НИТИ.

У дане кад јесење сене
Дрхћу сред увела луга,
Спопада често и мене
Бол биља и камења туга.

Осећам како сам једном
—. Камен, животиња, грана —
У мраку ја трпео ледном
Под кишама дугих оркана.

И тада, у часима сивим,
Чвор неки под грлом ме стеже,
Док нит'ма још чврстим и живим
За мртве те ствари ме веже.

III ОБЛАЦИ

Облаци!... Живот сам цели
Седео њима на грани;
Од њих су дворове плели
Моји најсретнији дани.

Облаци ружични, бели,
Од сене сунчеве ткани!
На њих су најприје сели
Моји најсмелији сани.

Откад сам на земљу пао,
Док једино зебем и предам,
Све тежи је корак ми сваки.

И бивам створ путен и зао,
И венем... ал у вас још гледам,
Облаци сребрни, лаки!

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ПЕСМА СЛУТЊЕ.

Ја не знам тебе коју жудим вечно,
и не знам твоје мирисаве путе;
ја не чух никад твоје гроце млечно,
ни топли шум што прати твоје скуте.

Ја тебе снивам, и твоје контуре
носим у души, распеван и блудан,
као пролетна клијања и буре
у својој песми славуј млад и жудан.

Оне у тајне часе пуне мека
чезнућа, када драги снови море,
налете, навру на ме из далека,
к'о вихри чистих љиљана што горе.

Осећам где ми сва се младост бајно
овија тобом, и реч, мисли, груди
лепотом твојом цветају бескрајно,
као пролеће цвећем које жуди.

И као уклет витез што по врту
учараному обија се здвојно,
у свем те видим, тичем свуд растрту,
младости моје незнана деспојно.

Често у збору заљубљених жена
које уз путе ја сусретах своје,
причух твој глас, и у сред упаљена
погледа неког назрех очи твоје.

С тога их љубљах заносно и лудо,
и с тога срце расипах и кидах;
и грцајући крај њих, за њих худо
к'о хризалиде с младе гране скидах

са душе ведре снове, пуст и лаком;
све верујући да си ти то била,
частећи тебе у свом гесту сваком
к'о млађан јунак призрак добрих вила.

Но, на дну пољубаца сласно крутих,
ја жедних целов твој што душу згара,
сред загрљаја најлућих тек слутих
загрљај твој што свет у песму ствара.

И запрепашћен замирах, и с нова
рађах се теби посвећен и сретан,
све приносећи вруће венце снова
на девојаштва твога олтар цветан.

Једном ћеш, знадем, доћи и ти сама,
к'о мила ласта са далеког југа,
с цвркутом пуним младости и плама,
тражећи младог, невиђеног друга.

По цвећу ли ћеш, по пролећу доћи?
по шапатима пуповља што грца?
по славујским чезнућима у ноћи?
по трептању мог заљубљеног срца?

С тобом ће доћи море пољубаца
и плима среће нове, неизмерне,
рој жудња попут ружичних сунаца,
и вихор дуге љубави и верне.

Тај дан ће младост моја да к'о силна
буктиња букне, распе плама пламе;
певаће жељи јата ми умилна;
све песме твоје загукаће име!

Ја нећу знати: роди ли те красно
пролеће, или песме моје снага!...
О, ја те слутим! С мојом слутњом страсно
ја тебе чекам!... Ти ћеш доћи, драга!

МИРКО КОРОЛИЈА.

ТОСКАНСКА ЕЛЕГИЈА.

У СПОМЕН ШЕЛИА.

У јуну, жетва липâ и љиљанâ,
Уз тихе звуке сунчаних српова,
Разлива се из поља и вртова
У врели смирај овог златног дана,
И плави, задњим струјама сунчаним,
Прозрачни мрак по улицама саним,
Где још мирише душа снова старих,
Док све у прошлост увире утварну,
У недоглед, онамо где у жарну
Дну вечери ципреса низ стражари
У оклопу бакарну.

Ал овде где се с густих старих круна
Мирисни златни мед у праху слива,
Вечерњи сан у хладу липа снива
Претопла срећа фјорентинског јуна.
Већ спава дô где теку вали журни
Ко сребрн млаз у положеној урни,
И само блиста тамо, преко пута,
Над кулама и кубетима Града,
Тераса где дуж белих балистрада
Ко злато сјају леје цвећа жута,
И гасну изненада.

Лелујају се већ сени љубавне,
Тосканским слатким сутоном се крећу,
У мрачне мину вртове где срећу
Шапат и дах и шушањ среће давне.
Но прво као једва видна сена,
Ко тиха бледа мисао скривена,
Жалост сахрањена у огњу дневну,
Па јаснији, ко из далека мòла
Мелодије сласти јасан акорд бола,
Кроз задње копрене сунчане севну
Месец из ореола.

И мисао на Њега који беше
Лепотâ свију негда душа пламна
Обузима сав понор неба тамна,
И срећни Град у ком се баште смеше
Ко љиљан откинут у дољи лежи.
Но моја туга несавладна бежи,
На реку пада с месечним сузама,
И с валима што кроз даљине јече,
Крај хумки где ципресе мале клече,
Кроз брда где се тешка свила тама
С јецаньем к мору тече.

Арно и Серкијо, две болне реке!
Са жала пешчана, далека, сива,
Где шума стабла горостасних слива
Мирисне своје дуге игле меке,
У море ви најгорче увирете,
И као недогледне струне сете
Јецате кроз дубоки понор мрачни;
Месечних река плач дубину буди,
И шум тајанствен заспао у студи,
Потонулих песама бесконачни
Дрхтај кроз море блуди.

Из отворена ноћна неба роне
Трептања неизречна у дубину
И сребрне месечне магле плину,
Најдаљи стиже сјај из васионе:
По расцветаним стазама Бескраја
Његова душа силази из сјаја
У тешку чежњиву дубину жедну,
И море у блистању непрегледну
Сад пева као тисућ виолина;
Таласи звонки путују етиром,
У звуцима небеса дрхћу широм,
Музика душе његове једина
Трепери још Свемиром.

ЛИЦА САВИЋ РЕБАЦ.

МИЛОШЕВА ДРУГА ВЛАДА.

— ОДЛОМАК —

По повратку у Србију, Милош је говорио да ће владати као „конституционални владалац". За време његове прве владе, људи су због те речи „конституција" губили главу; али отада је свет напредовао, па, како изгледа, и Милош с њиме. Кабули ефендији он је говорио друкчије. Њему је одмах саопштио да не може владати по уставу од 1838. „А шта ћете радити докле се устав не промени?" питао је Турчин. „Нећу га поштовати", одговорио је Милош.

Овај разговор с Кабули ефендијом изражава право гледиште Милошево на „конституцију". Треба само додати да он није могао владати не само по уставу од 1838, него у опште ни по каквом уставу. Он се, у Србију, вратио 1859 с оним истим схватањем владалачке власти с којим је 1839 из Србије изишао. То је схватање било не може бити простије: у земљи постоји једна права власт: то је владалачка; све остале власти служе само за параду.

Прва власт која је осетила да у будуће има да служи само за параду, био је Савет. Под уставом од 1838 Савет је био прва власт поред Кнеза, и за владе Карађорђевићеве покушавао је да се уздигне чак и изнад Кнеза. Али у догађајима од 1858 он је изгубио сваки углед. Противан Карађорђевићу, а у исто време и Обреновићима, он је чинио утисак да или не зна шта хоће, или не сме оно што хоће. Руководство догађаја прешло је са Савета на Скупштину, и колико је год углед Скупштине порастао, толико је углед Савета пао.

Испрва, Милош је мислио да Савет просто укине. Када се то показало немогућно, Милош гледа да Савет начини безопасним. Он му је опасан из два разлога: прво, што су саветници стављени под заштиту Порте, тако да их Кнез, без Портиног пристанка, не може сменити чак ни онда када учине кривично дело; друго, Савет је опасан зато што је сав састављен од Карађорђеваца и од присталица саветске олигар-

хије: ниједна од ове две групе није пријатељски расположена према Милошу. Везу између Савета и Порте Милош није у стању раскинути, јер је она заснована самим уставом, који је немогуће променити без Порте; али, ако ту везу није у стању раскинути, он је може бар разлабавити. Он мења саветничку заклетву: у будуће, саветници ће се заклињати на верност само српском Кнезу, а не, као дотле, и турском Султану. Он укида додатак устројству Савета од 3 маја 1858. Тај додатак, наметнут од саветске олигархије Карађорђевићу, до ситница је регулисао кривичну одговорност саветника; главно је било то да су о осуди саветника и о њиховом губитку звања решавали у последњој надлежности с једне стране Савет, а с друге Порта. Али даље од ових измена Милош не иде, јер даље измене претпостављају промену устава. Што се тиче личног састава Савета, ту се Милош не да зауставити ни самим уставом. И ако је устав прогласио саветнике за непокретне, Милош збацује стари Савет и поставља нов. Побеђена страна у превратну од 1858, стари Савет нема куражи да протестује противу повреде својих уставних права. Његови чланови представљају једну деморалисану војску. Они који се нису помирили са својом жалосном судбином, гледају да се удворе Милошу и измоле од њега ново постављење. Али не само Савет, него и Порта остаје пасивна пред овом повредом устава. Она се, истина, радо меша у наше унутрашње ствари, као заштитник закона противу једног деспотског Кнеза, — али она то чини само онда када у земљи већ постоји какав јак покрет противу Кнеза, и када она има изгледа да победи Кнеза снагом његових властитих држављана, без своје оружане интервенције. Овога пута покрет у земљи постоји у корист Кнеза, а не противу њега, — и Порта се зато чини невешта његовој повреди саветничке непокретности. Њен изасланик Кабули ефендија задовољава се објашњењем које му се даје, да је Милош променио саветнике по оном праву које сваки нови владалац има да сам изабере своје прве доглавнике.

За нове саветнике Милош поставља махом народне старешине из своје прве владе, људе просте и нешколоване. У Милошевом Савету, по речима једног савременика, нема ниједнога који би знао неки стран језик, а има само један који је, и то овде у земљи, свршио неке више школе. За једнога од саветника говори се да је једва писмен; судећи по ње-

говом потпису, то не изгледа измишљотина. Ти су људи без сумње били добре народне старешине двадесет година раније, када се главна дужност народног старешине састојала у томе да бојем држи народ у послушности, и да хвата хајдуке. Али ти су људи били сасвим недовољни за дужности саветника, у једно доба када је Савет имао да израђује законе и да решава о питањима велике политике.

Према таквим саветницима Милош није имао никаквих обзира. Као што није поштовао уставну непокретност старих саветника које је био затекао, тако није поштовао ни уставну непокретност нових саветника које је сам поставио. На захтев Скупштине од 1859, он удаљује три саветника из службе поред све њихове непокретности. С пролећа 1860, када је стао гонити либерале, он одређује саветника Стаменковића за надзорника радова на крагујевачком друму. За своје прве владе он је употребљавао министре и саветнике за набавку соли и за уређивање својих приватних добара. Њему с тога не изгледа ништа неприлично упутити једног саветника да гледа како се насипа један јавни друм. Истина, саветничкој самосталности противно је да се саветник одваја од своје редовне службе административним путем, али саветничка самосталност, као и саветничка непокретност, и као у опште сва саветничка уставна права, последња су брига Милошева.

Његов тон према Савету није тон који је владалац дужан имати према другом законодавном чиниоцу. То је исти онај тон фамилијаран и прек, у ком се он, за време своје прве владе, обраћао својој канцеларији или народном суду. „Дошло ми је до знања“, каже он у једном акту од 11 марта 1860, „да један совјетник има обичај да мњенија своја врло често одваја, или неће да их да̂, докле се не договори са својим друговима ван Совјета... Ово је крајња неуредност коју Совјет не треба да допусти и коју Књаз врло осуђује“. У једном акту од 23 новембра 1859 он опомиње Савет да има већ два месеца како се Мало-Госпоинска Скупштина разишла, а саветници и министри нису још узели у поступак оне многобројне жеље које је та Скупштина изјавила. То изазива код Кнеза „сажаљење и удивљење“. Он препоручује Савету да сазове једну нарочиту седницу на којој ће се ова његова опомена, која је прави укор, прочитати. У једном акту из јуна 1860 тон је његов још оштрији. „Ја видим“, вели он, „да

није ваљде Совјету ништа говорити ни препоручивати. Он је научио да месеце и године пропушта док један пројект одобри“... Зато Милош тражи да му се одмах по татарину пошаље пројект криминалног поступка: он ће га, један, боље и пре прегледати и свршити него сви саветници заједно. Милош, који је научио да заповеда, заповеда Савету као и осталим властима, — и то с истом оштрином и одсечношћу. Он му не признаје никакав изузетно висок положај, и када му се обраћа, не осећа потребу да ништа увија и ублажава.

Он сматра Савет за чисто законодавну комисију, која нема другог посла него да израђује законске пројекте. Ван тога круга послова Савет нека се не пружа... Под Карађорђевићем, Савет је значио много више: он је делио с Кнезом како законодавну тако и извршну власт; он је држао министре под сталним надзором, и они су морали редовно долазити на његове седнице. Милош неће о томе ни да чује: министри стоје само под његовим надзором, и ни под чијим више. Он пише Савету 11 марта 1860 како су му се министри жалили „да им Совјет много времена одузимље и од рада ји удаљава, позивљујући ји често на заседанија своја“. Милош тражи од Савета да остави министре на миру: може их звати само онда када има да се саветује с њима о каквом законском предлогу. Јер, по Милошевом схватању, израда законских пројеката јесте једини посао Савета. Ако у том послу буде одуговлачио, Кнез је у стању да му чак и један законски пројект узме из руку, па да га сврши он сâм како зна и уме.

Када је Милош поступао овако са старим „високославним Совјетом“, може се мислити како је тек поступао с министрима. Под Карађорђевићем, министри су се узимали из реда саветника; тако је било прописано, ако не уставом од 1838, а оно устројством Савета од 1839. Милош, који се није обазирао много ни на устав, сматра ово устројство као и да не постоји. Своје министре он, обично, узима ван реда саветника; тиме још јаче истиче да су министри чисто његови органи, и да са Саветом немају никаква посла. Докле су узимани из реда саветника, министри су, после иступања из владе, враћани на своје старо место у Савету. То обезбеђено саветничко место било је јемство да ће министри очувати извесну самосталност према Кнезу, и да неће постати оруђа његове

самовоље. Под Милошем, министрима није обезбеђено ништа: они су министри докле их он трпи; када му престану бити по вољи, он им може дати какву другу службу, али не мора. Има министара који су, после свога одступања, били просто удаљени из службе.

При избору министара Милош обраћа пажњу на физичке особине: он има способност примитивног човека да по физичким особинама погађа и моралне, и зна да прост свет поштује онога који му већ својом појавом улива поштовање. Кнез Михаило је говорио: „Бабо воли старешине крупне, главате и плећате“... Једнога кандидата за министра правде, Милош одбија зато што има трбух: „Видиш колики му је трбух: мора бити нека небрига“. Онда му доводе једног другог без трбуха, дугачког и сувог као гладна година. Овога прима, али не без приговора. Не допада му се што има танак глас: „говори као стрина“... Сиромах човек поста министар, али доби и надимак: „Стрина-Маринко“. Од својих министара Милош тражи да су кротки и послушни, да подносе без роптања његова натресања једног деспота који већ пада у старачку ћудљивост. О члановима његовог првог министарства каже се у једним новинама, да се не зна ко је од кога тиши и мирнији. За све што ураде, они имају један исти разлог: „Господар тако хоће!“ Министре који су му безусловно верни и потчињени, једног Цветка Рајовића и једног Теодора Хербеза, он задржава поред себе све до своје смрти. Остале министре који му нису увардали парађ, мења сваки час. Први његов министар унутрашњих послова, Миливој Јовановић, траје од јануара до јуна 1859; њега замењује Јеврем Грујић, који већ јула уступа место Владиславу Вујовићу; Вујовић пада фебруара 1860, и онда долази Ђорђе Миловановић, који завршује серију Милошевих министара унутрашњих послова. Исто је тако и с министром правде. На том се положају ређају Јефтимије Угричић, од јануара до октобра 1859; Маринко Радовановић, од октобра 1859 до фебруара 1860; Јован Филиповић, од фебруара до марта; Јеврем Грујић од марта до априла; Матија Симић од априла па до Милошеве смрти, у септембру 1860. Те честе промене министара слабе им ауторитет; они се осећају привремени и с тога немоћни, — и то је зацело што Милош и хоће.

Између министара нема скоро никаква договора; сваки за себе свршава послове своје струке с Кнезом; тако изоловани, они немају довољно отпорне снаге према Кнезу, и он се титра с њима како хоће. Министарске седнице, када се држе, држе се у кнежевој одаклији; ту заједно с министрима седе кнежеви ађутанти и Ћирице, што је сасвим у реду, јер на министре Милош гледа мало боље него на ађутанте и Ћирице. Грујић, као помоћник министра унутрашњих дела, наваљује да се седнице држе редовно, али без Кнеза; министри би излазили пред Кнеза с готовим предлозима и били пред њиме сложни. То је енглеска пракса, — и Милош, који је рекао да ће бити „конштитуционалан", прима је без речи, али одмах за тим претвара је у лакрдију. Он улази у собу министарске седнице погурен, са свежњем аката у руци. Он каже скоро жалосним гласом: „Ево вам па радите; ја се нећу мешати ни у шта". Он излази, али министри пису људски узели акте ни у руке, а врата се наново отварају. Милошева се седа глава помаља, и он пита живо и радознало: „Шта урадисте, децо?" ... Те министарске седнице до којих је од свих министара само Грујићу стало, ишчезавају брзо. У марту 1860 поново се издаје решење да се *од сада* држе министарске седнице, у којима ће се министри о свима важнијим стварима претходно договарати. Али и ово решење остаје само на хартији.

Садејство министара Милош сматра као просту формалност. Он тражи од једнога министра да му поднесе предлог о збацивању некаквога чиновника. Министар му чини неке примедбе; нестрпљив, Милош му подвикује: „Ако нећеш да поднесеш предлог, указ ће изаћи и без твога предлога". Министри су за њега прости писари; имају да пишу оно што им Кнез нареди; шта ће им пак наредити, то је његова ствар. Тон у коме говори с њима, — и о њима, још је гори него тон у коме општи са саветницима. Влада му подноси на потврду некакав војни пројект, а није претходно о томе пројекту питала за мишљење кнеза Михаила, кога је Милош начинио командантом целокупне војне силе. То Милоша доводи у јарост. Он пише Савету: „Свима вам је познато с каквим је торжеством признат књаз Мијаило за повелитеља војске и свега војног што има, како је писмено од народа добио, и како је не само војска него и цео народ торжествено провео

дан кад се го догодило, — а и ти Ербезе, ако си глув, ниси луд, могао си то чути и видети, па зар да се без његовог саизволења закони и нека преустроења воена праве, — тога бити неће". Хербез је био министар финансија и омиљена личност у двору; то га није спасло да у службеном акту буде овако апострофиран од Кнеза. Поред тога акта у коме је рекао Хербезу да је глув, ваља ставити овај акт у коме је рекао министру војном Младену Жујовићу да је слеп. „Данас ми је јављено да се Јоца Марковић већ од дужег времена по Београду бави. Његово у Београду бављење скопчано је с неким тајним умислима, и ја не знам, Жујовићу, да л' ти имаш очи. Он је при крагујевачком гарнизону, шта има посла да непрестано по Београду тумара. За ово кратко време, од кад је у Крагујевац премештен неколико је пута долазио у Београд, а шта има посла по Београду. Ја знам да му званична дужност његова налаже да у Крагујевцу седи и свој посао ради; а како ти мислиш, видим да је наопако. Кад си тако почео, онда боље предај њему и Алимпићу своју дужност, па бар нека они заповедају и нек се зна ко је старији". Милош је гледао на Србију као на домазлук који је он стекао; сваки ко је у њој вршио какву јавну службу, па чак и саветник или министар, био је једна врста његове послуге, — и Милош је држао да се сме издирати на њ колико му је воља.

Сматрајући Савет као једну комисију за израду законских пројеката, а министре као своје писаре, Милош се начинио исто онаквим неограниченим господарем какав је био и за своје прве владе. Чим је дошао, он је извесне послове изузео из надлежности оних министара којима су дотле били поверени, и уредио их као засебне управе, које нису стајале ни под једним министром, него су добијале заповести непосредно од Кнеза. То су били послови војске и послови београдске полиције. Марта 1859 „воена дела", која су дотле била у министарству унутрашњих дела, издвајају се у засебну управу; начелник те управе стоји непосредно под Кнезом; нема везе с осталим министрима и не долази у министарске седнице. Шта се ради у војној управи, Влада не зна: то је Кнежева тајна. Иста је ствар и с београдском полицијом. Милош је одмах узима у своје руке и свршава ствари с управитељем полиције сâм, не само без учешћа министра унутрашњих дела, него чак и без његовог знања. Јуна 1859

Милошу се доставља да неки збачени саветници спремају атентат на њега и на Михаила. Он одмах, не говорећи ништа министру унутрашњих дела, издаје наредбу управитељу вароши и начелнику војне управе да једне завереникe ухвати и затвори полиција, а друге војска. У исто време наређује и то који ће се завереници оковати, а који не. Министар унутрашњих дела дознаје за целу ту ствар тек пошто су завереници затворени и оковани. Он пита, изненађен, како су се ове мере, које несумњиво спадају у његову струку, могле предузети без његовог знања. Милош му одговара кратко: „Ја сам над свима струкама...“ Јуна 1860 долази један закон о устројству управе Београда, који само озаконава ту праксу коју је Милош још пре закона увео. Управа вароши Београда престаје зависити од министра унутрашњих дела и ставља се непосредно под Кнеза. Ово важи само за чисто полицијске послове. Што се тиче осталих послова, управа Београда стоји према министрима у оном истом односу у коме и окружни начелници. Управитеља бира и поставља Кнез, а све чиновнике управе предлаже Кнезу управитељ. Као год и војска, тако је и београдска полиција постала личин ствар Кнежева.

Али и у осталим пословима које није узео у своју непосредну управу, него их оставио и даље код појединих министарстава, Милош се понаша више или мање исто онако као и у пословима своје непосредне управе. С министрима се договара кад и колико хоће; иначе, издаје преко њихове главе наредбе за које они дознају тек пошто су издане. Правило је да свака кнежева наредба мора бити стављена на писмено, и премапотписана од кнежевог представника (који је у исто време вршио и дужност министра иностраних дела). Али под Милошем, од времена на време, јављају се и такве наредбе на којима нема представниковог потписа, на које је само стари неписмени кнез ударио свој мур, — и тешко ономе ко би се усудио да што год тим наредбама приговори... Оне се врше још брже и боље него наредбе с премапотписом представниковим.

Самодржавље Милошево осећа се чак у финансијским и у судским пословима. Под Карађорђевићем, утврдило се као правило које не трпи изузетка, да свака наредба која повлачи издатке из државне касе мора бити претходно одобрена од Савета. Милош сваки час издаје такве наредбе сам

на своју руку; министар финансија не сме ни да помисли да те наредбе не изврши; он плаћа што се има платити, па после трчи и богоради око Савета за његово накнадно одобрење. Тако напр., без претходног одобрења Савета, Милош наређује отварање телеграфске станице у Топчидеру, наређује грађење „бране и воденице правительствене у Крагујевцу на Лепеници"; наређује чак да се њему лично за „једну главну земаљску потребу" изда одмах 600 дуката... Он узима из државне ергеле известан број коња; једне задржава за себе, друге поклања пријатељима; ни једне ни друге не плаћа управи ергеле, која је у највећој забуни како да оправда овај расход у својим рачунима. Не смејући да тражи новац од Милоша, она чека Михаилов долазак на владу; онда подноси њему рачун на исплату, и он га плаћа.

У судским пословима одавно је већ ускраћено Кнезу свако друго мешање осим давања помиловања. Али Милош не може да заборави лепа времена своје прве владе када је Кнез био врховни суд. Он покушава да се, ако је икако могуће, умеша у суђење. Одмах по свом доласку, он наређује да се никаква продаја земље не може извршити, док се најпре акта не пошљу Кнезу на расматрање. Ова се наредба објашњује кнежевом бригом да се сељаку земља не распрода за дугове; али, поред свих тих похвалних побуда, ова се наредба не може одржати, јер по новим правним појмовима извршне судске пресуде не могу се слати никоме више на расматрање... После тога, Милош покушава да се меша у судске послове од случаја до случаја, без икаквог законског основа, просто силом свога кнежевског ауторитета. О томе постоје многобројни примери. Његов политички агент Филип Станковић, који је једну парницу изгубио код суда, тражи да му се суди наново. Суд одбија овај захтев. Милош, потакнут од Филипа, дозива преда се председника суда и засипа га грдњом што није задовољно Филипа. Исто тако, када је суд ослободио нека лица оптужена за спремање атентата на Кнеза, председник суда има да издржи добру ватру од Милоша: псовка пљушти, и то сасвим крупна. Али не пролази све на псовци: и председник суда и сви чланови бивају премештени из Београда у унутрашњост... Афера Стевана Ћирића могла је имати још незгодније последице за суд. Ћирић је претио да ће потући сву околину Кнеза Милоша. Пр-

востепени суд осуђује га због ове претње, али велики суд га пушта, јер по нашем закону претња није кажњива. Председник великог суда Ђорђе Ценић дознаје после тога да је Милош „разјарен противу њега као рис“. Он покушава да га ублажи једним писмом у коме му објашњава како ствар законски стоји. На то писмо добија овај одговор од Милоша: „На изјасњење с којим се правдаш зашто си Ћирића за његово лапарање ослободио, одговарам ти сљедујуће: пре свега кажи ми Ценићу, шта би Ћирић радио са мном кад би моју околину као што се то доказало, поубијао; ја мислим ништа друго већ и мене умлатио. На зар такова намера не заслужује казн, или оћеш да он најпре удејствује што је наумио, па тек онда да му се суди... Но ништа зато, народ ћемо питати шта му вреди живот владатеља, какву казн заслужује који животу владатеља грози, а какву ли пак онај који такове кривце за невине оглашава и слободне их кући пушта“. Ово је Милош диктирао на два месеца пред смрт своју; да је остао дуже у животу, могло се још десити да тужи председника великог суда Скупштини.

Поред свега свог наваљивања Милош није у стању да потчини себи суд онако како би хтео: за ових двадесет година које је Милош провео ван Србије, суд је тако утврдио своју независност, да Кнез не може више да га натера да суди против закона. Милошу остаје само задовољштина да грди судије с чијим радом није задовољан, — и ту задовољштину даје себи у пуној мери. Осим тога, ако није у стању да добије судску осуду оних људи на које се изузео, он може да да их бар преко полиције протерује или притвара. Напр., за све време његове друге владе, Миливоје Петровић Блазнавац не сме да мрдне из своје Блазнаве, куда га је Милош протерао, — а Вучић и умире у притвору, у коме је без икакве одређене кривице, чисто по Милошевој наредби, био држан.

Укратко, за своје друге владе Милош је покушавао да влада исто онако као што је владао за своје прве владе. Разлика је била само у томе што је сада ипак било више правне свести код људи него раније, па зато ни Милош није могао да тера свој ћеф баш сасвим онако како је био навикао. У својим главним цртама, његов начин управе, који је он називао „конштитуционалним“, није био ништа друго него чисто патриархално самодржавље. Један од његових мини-

стара рекао је сасвим тачно: Кнезу Милошу никако не иде у главу да треба владати по закону; због тога што воли ову земљу и зна њене потребе боље од свакога, он мисли да је његово да заповеда, а сви други имају да слушају.

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ.

ДРУШТВО НАРОДА И ЈЕДНАКОСТ ДРЖАВА.

(Крај.)

VI.

Шта значи правна једнакост? Она значи да се један исти критериум, исто мерило за давање права и дужности, употребљује према свима: на пр., од свију се тражи да испуне исте услове да би постали државни чиновници. Фактички, људи остају наравно неједнаки: правна једнакост у опште не дира у ту неједнакост. Али зато што су људи фактички неједнаки, они према једном датом критериуму имају или немају извесна права. Тако на пр. они који немају довољно школе, не могу постати чиновници једног датог реда. Тај критериум може бити такав да *сви* имају на пр. право гласа, сви без разлике, јер су свесна бића, или да га имају само неки, они који плаћају непосредне порезе, рецимо, 30 динара. Као што се види из овог примера, критериум игра најважнију улогу.

Тај критериум пак зависи од тога у колико се у праву изражава општи интерес. Тако на пр. кад сваки има право гласа, у праву је општи интерес много више изражен него кад га има само једна категорија људи, нарочито кад га има једна класа. Или кад сваки има право на својину, општи интерес је много више изражен него кад има то право само једна група. А још много више ће бити изражен општи интерес кад се свакој индивидуи загарантује право својине фактички, а не само правно. По томе колико се у правној једнакости изражава општи интерес, државе ће се разликовати на типове (на пр. индивидуалистичка и солидаристичка држава).

Тај критериум зависи потом од тога на каквом се ауторитету право држи: већем или мањем, сигурнијем или мање сигурном. У колико је тај ауторитет већи, једнакост је апстрактнија, општија. Тако на пр. апсолутистичка монархија,

у којој је државни ауторитет врло велики, почиње да врши нивелисање сталежа.

Али увек, под свима условима, постојање правне једнакости је потребно да би постојао известан општи интерес и известан ауторитет, ма како они били иначе минимални. То су подлоге на којима се држи правна једнакост.

У демократији имају сви основна права, слободе разне врсте. То је основа за формалну демократију. У њој имају сви право гласа. То је виши ступањ формалне демократије. Али на свима овим ступњевима индивидуе имају исту правну вредност. То је резултат равнотеже друштвених интереса и снага: призната је вредност свију социалних функција, призната је зависност једне групе од друге (при чему су имали и имају све више удела идеални фактори, у почетку можда више као рефлекс спољних односа, а доцније самостални и активни). Општи интерес је тако схваћен у демократији да свака индивидуа има једнаку правну вредност. Тако се индивидуа појавила као таква ван сталежа (нема више сталежа), и делимично ван класа (данас имају сви право гласа без обзира на имовину и образовање), да се у социалној демократији потпуно појави са свима атрибутима једне културне јединке (у њој ће бити свакоме обезбеђено право опстанка).

Та једнакост увек носи карактер потенцијалности. Право је дало свима могућности да нешто имају или да нештоураде. Али то чини само један услов, и отуда није никако извесно да ће се сви користити могућношћу која им је дата. Тако је свима дато право гласа, и ако га неће сви употребити како треба да би било ефикасно баш у њиховом смислу, или га неће никако ни употребити. Сви могу бити народни посланици, али сви неће бити изабрани. И т. д.

У међународном праву има минимално општег интереса и ауторитета у поређењу са другим правним областима. Истинитост овога може се на први поглед увидети. У међународном праву су субјекти најкомпликованији по својој социалној садржини, такви да су одељени један од других и да данас чине највише центре социалног живота, што се огледа у њиховој правној независности, у њиховој суверености, како се то обично каже, па ма колико она постала ограничена и релативна. Ти субјекти су државе. Општих интереса, као и социалних додира, има мање међу државама него међу групама

које чине њихову садржину. У току развитка можда ће се створити систем конфедерација држава, и чак једне светске конфедерације, — ко то зна — што по нашем мишљењу претпоставља и унутрашњи преображај у смислу социалне демократије. Ипак државе ће остати најважнији центри социалног живота, бар докле ми можемо да сагледамо историју.

Отуда у међународном праву постоји најмања даљина између права и социалног супстрата. Оно је најсавитљивије од свију права према социалним променама, променама интереса и расположења, променама у односима снага. И отуда се може поставити питање : има ли правне једнакости међу државама ?

Па ипак, ма колико било мало општих интереса међу државама, ма колико државе сачувале своју аутономност, и ма колико да је међународно право савитљиво према социалним променама, има несумњиво општих интереса, и материалних и моралних, и оних који имају основа у користи и зависности реципрочној, као и оних који имају основа у идеалним вредностима, у етичким идејама. Тако је само и могуће међународно право. А са њим истовремено, и нераздвојно од њега, дата је правна једнакост.

У међународном праву несумњиво постоји извесна општност или бар просечност интереса. И ако постоји разлика између великих и малих, ипак постоји једна узајамна зависност међу свима државама. Тиме је пак створена основа за њихову правну једнакост. Макс Хубер (који се бавио нарочито социологијом међународног права) тај факт је врло добро опазио и изразио. „У узајамном односу Великих Сила лежи гарантија међународноправног поретка — у приближној стварној једнакости ових држава. За мале државе међусобно исто тако; у њиховим односима према Великим Силама, кад ове имају каква права (према малима), стоји иза права материална сила; обрнуто, материална везаност Великих Сила за њихову дужност почива на интересу интегритета правног поретка и на супротности једних према другима, које не фале".[1] Али једнакост је претпоставка за ступање у правне односе. „Да саобраћај међу државама има за претпоставку потпуну једнакост дотичних држава, изгледа као нужно, јер без заједничког правног основа диференцирање је немогуће. Могу стварни

[1] Max Huber, *Beiträge zur Kenntnis der soziologischen Grundlagen des Völkerrechts und der Staatengesellschaft,* стр. 64.

односи заједница које закључују уговор бити различити колико хоћете, ипак њихова правна једнакост, т. ј. чињеница да у правни саобраћај ступају као једнаке вредности, има једну сасвим реалну подлогу. Јер стварање правних односа увек је доказ за то да и јача од држава не може остварити своју тенденцију експансије, т. ј. потпуно спровођење свога интереса, или из ма каквих обзира неће тражити да је оствари. Њена власт налази у власти друге државе фактичку границу, која постаје правилом чим државе одређују узајамно своју сферу делатности правним пословима, уговорима". Ступање држава у правне односе не може се дакле замислити без њихове једнакости. Управо, оно то и значи: узајамно признање, узајамно поштовање, и то као странака које стоје на равној нози. Уговор као такав у свима областима и не значи ништа друго него узајамно признање странака као равних чланова у једном датом односу. И сасвим је било природно да су уговорне теорије увек тежиле ка демократији, и да су по нашем мишљењу логичне само онда кад су демократске.

Једнакост у политичким правима у једној демократској држави, којој одговара правна једнакост држава у Друштву Народа о којој је овде реч, може бити само *пошпуна*, т. ј. може постојати само опште *једнако* право гласа.

Могло би се још покушати да се једнакост у смислу Бриеовом оправда позивањем на сличност таквог система са плуралним вотумом.

Али плурални вотум показао се као институција коју не може да поднесе модерна демократија. И онде где је заведен, он је био укинут. Не што се не може наћи објективан критеријум — он се у опште не може наћи кад су у питању социалне вредности, — већ је у духу демократије *једнакост друштвених функција*. Сви редови, од најнижих до највиших, у демократском друштву подједнако вреде. Такав систем иначе наилази на неповерење и протест маса: он вређа развијено осећање једнакости, што на крају крајева има основа у осећању једнакости функција. И, зар није аристократизам кад се некоме даје више права него осталима? Критеријум који би се узео, био би увек критеријум у корист моћних у друштву. Објективно пак узевши, не само да се он не може наћи, већ у ствари у једном смислу и не постоји неједнакост функција, пошто је свака функција неопходна у друштву.[1]

1 О плуралном вотуму в. С. Јовановић, *Основи правне теорије о држави*, 1922.

Плурални вотум је једна институција која не одговара демократији у уставном праву. Он још мање може одговарати у међународном праву, у коме су субјекти самосталне државе. Њему пак, као што смо видели, у ствари одговара систем који замишља себи Брине, и са њим је, као што смо видели, и требао да изврши поређење.

Сваки критериум по коме би имала да се постави правна разлика међу државама, значио би порицање права: потврђивање силе. То се нарочито јасно види кад се као критериум узме број становника. Кад би се тај принцип применио до краја, онда би једна држава могла имати десет и више пута права него друга. А кад би се хтела ставити ограничења, она би се морала ставити у тој мери да више не би могло бити речи о принципу броја у ствари. У осталом, зар број становника једне земље није једно од важних обележја моћи једне земље? То није све чиме се може обележити Велика Сила, али то је без сумње један од услова; и чак кад би се узело да је воља за моћи и способност народа важнија од његовог броја, то никако не умањује значај броја. Али то се види и кад се узме као критериум култура. Ма колико да се може и треба признати да су извесни народи имали више заслуга за културу него други, ипак исто тако не треба заборавити чињеницу да је култура општа творевина. Ма колико да треба признати Французима, Немцима или Енглезима заслуге за културу, не треба с друге стране заборавити да су у стварању културе учествовали и мали народи с успехом. (То су тврдили Масарик, проф. Шикинг и многи други). А затим, кад се некоме даду два, три или више гласа, или, кад му се да, као што је то случај у Друштву Народа, право да решава сам у извесним питањима, или бар да има претежну улогу при извесним питањима, не потврђује ли се тиме да је мишљење његово једино меродавно и једино правилно? А није ли то у крајњој линији порицање принципа једнаке вредности свију мишљења којим се одликује и којим ће се увек одликовати права демократија? И најзад, култура је, каква је у Западној Европи, везана директно за економску моћ, која је данас највећа социална моћ на жалост, и која чак може бити директно везана за војну моћ једне државе.

Једини критериум који се може употребити, јесте да једна политичка организација као организација треба или не треба да буде сматрана за међународно правни субјект.

Али ни сам Бриле није могао остати до краја себи доследан. Он пре свега, после своје енергичне и духовите одбране принципа на којима почива садашња организација Друштва Народа, признаје факт, који смо његовим разлозима напред противставили, да у садањој организацији Друштва Народа Велике Силе имају утицаја врло великог, и истовремено признаје потребу да се потражи равнотежа што боље утврђена између Великих Сила и других држава. Интересантно је на какав начин при томе примећује да чланови Савета представљају више од три четвртине целокупног становништва на глобу: он то примећује у напомени, као нешто узгредно. Али то признање је само последица констатације свију чињеница коју је учинио у току свог излагања организације и функционисања Савета и Скупштине. И противречност која при томе избија између његове тезе да државе треба да су представљене у Друштву Народа с обзиром на своју вредност социалну, политичку и културну, и овог признања, латентно се провлачи кроз сва та излагања.

Он признаје да је Савет (у коме су узгред буди речено државе представљене „људима првог реда") имао да решава најделикатније проблеме међународног политичког живота, „рад тако разноврстан" и „посао тежак како се само може замислити", после чега следује листа одиста важних и тешких проблема. Што се тиче Скупштине, он чини једну поставку да је она била у опасности да се њен рад, због разноврсности чланова, не изметне у једну бесплодну речитост, у опасности да претрпи фиаско; и посао који је она свршила за време свог првог сазива (од 15 новембра до 18 децембра 1920) не може се сматрати као „посао безначајан". И, што је још важније, он признаје, као што смо напред чули, претежни утицај Великих Сила и у Скупштини. Констатација која одмах после тога следује, губи сваки смисао. У осталом, и начин како сам писац чини ту констатацију, слаби је знатно. На име, он чини констатацију да Скупштина нарочито потврђује своју финансијску власт, да она врши директну контролу, и ако у зачетку, над радом Савета; да она може да позове Савет да он решава о једном питању и да му одреди чак правац рада, и да се већ почињу да указују контуре контроле Скупштине над Саветом и у његовим сопственим функцијама, и да чак падају довољно оштре критике Савета од стране

Скупштине. По томе би изгледало да је Савет претежнији чинилац. И писац ће одиста да нам пружи у перспективи надмоћност Скупштине, подсетивши нас на последице буџетског права Скупштине у борби коју је ова водила са краљем, до кога права је већ дошла Скупштина у Друштву Народа. Само што ће при томе одмах додати да је било врло мудро што одлуке које се односе на буџет неће моћи никад бити донете без пристанка чланова представљених у Савету, пошто је потребно да се у финансијским питањима уклони свака супротност између Скупштине и Савета. Не значи ли то да су Велике Силе ипак задржале положај који су имале раније?

Но иначе, кад има да се све сабере и да дâ општи суд о односу Савета и Скупштине, Брине ће рећи да је „у ствари одржан принцип једнакости обадва органа, али не без тешкоћа, и место констатације о претежности Скупштине, ми налазимо констатацију „да се примећује већ у начину како се утврђују односи између два организма извесна тенденција ка што већој диференциацији функција и специализација сваког од ова два органа у различној улози".

Али не само да он признаје овај факт, већ истовремено он признаје „да постоји интерес да се нађе равнотежа што је могуће боља између Великих Сила и других држава". Као што се види из ових речи, ни сâм Брине не може одобрити да Велике Силе имају претежну улогу.

Прва мера у овом циљу би била да се повећа број држава представљених у Савету, било стално, било привремено. Тиме би се повећао утицај других држава, јер би представници Великих Сила могли износити чак мање од једне четвртине делегата. Тиме је створена могућност да се учини правичнија подела према разним интересима свију држава и да се организује извесно географско представништво. По томе плану би државе централне Америке и Јужне Америке добиле још представника. Ова реформа би повукла за собом да техничке организације добију у својој самосталности и активности.

Друга мера би била да се државе које су привремени чланови Савета мењају тако да може свака држава да уђе у Савет. И то би се могло извести на два начина: или према географском и етничком положају, или према популацији.

Али сваки од ових критериума има својих недостатака. Тако на пр. први, што групе створене по овом принципу не чине

целине довољно хомогене. Обадва пак имају једну заједничкуману, да утврђују један сталан систем: међутим, много је целисходније и боље да се оставе Скупштини одрешене руке, што у осталом и одговара једино Пакту. У комисији која је имала да решава о променама у Пакту, дошло се до закључка да Скупштина бира привремене чланове већином гласова за време од четири године, и да се понова бирају половина сваке друге године; чланови који су већ једном били у Савету, неће моћи да буду бирани за четири године по истеку њиховог мандата.

Предлагање оваквих мера очевидно је знак за приближавање принципу једнакости. И ако становништво Великих Сила чини три четвртине целокупног становништва на земљи, ипак Брине признаје да им треба умањити привилегије које сада имају. И ако је поставио као принцип вредност по културу, ипак је признао *разноврсност* културе као битно: не пита више која култура вреди више, како треба да пита пошто се по његовом критеријуму права дају сразмерно вредности културе, већ се позива само на разноврсност културе. И тако се у крајњој линији, стварно, његов критеријум, како га он примењује, толико приближава критеријуму једнакости, да се једва разликује од њега.

За такву еластичност је међутим одиста способан Бринеов критеријум једнакости. Кад неко узме као критеријум културну вредност, тај се ставио на једну раскрсницу: један пут води у аристократију, други у демократију. Многи заступници аристократизма најчешће се позивају на овај критеријум: сасвим јасно, пошто сви људи и сви народи не вреде подједнако за културу. Али данас баш у име културе и вредности за културу доказује се и демократија, и то социална демократија. У име своје вредности за културу траже социалне групе права. По нашем мишљењу данас овај критеријум, кад се правилно и свестрано обухвати, води неминовно једном социално демократском гледишту.

Критерим који је Брине поставио по себи је толико комплициран да је одиста најбоље у крајњој линији узети једнакост свију држава. Једино што је одређено, јесте број становника. Али Брине узима у критеријум као елементе још и вредност по културу и економску важност. Онда пак лако се долази на идеју да све културе подједнако вреде — то је

бар у духу данашњег релативизма; кад Брине наглашава разноврсност култура, он у ствари стаје на овакво једно гледиште. Из тога пак следује да и Азија треба да буде представљена као и Европа и Америка. Што се тиче економских односа, зар у том погледу данас немају и мале државе великог виталног интереса као и велике? И зар то не одређује ступањ заинтересованости једне државе да учествује у раду Друштва Народа?

А кад пођемо још мало више у анализи, нама се намеће питање: колико се сви ови елементи у његовој дефиницији једнакости слажу и колико разилазе? То се, наравно, не може тачно да одреди. И зато, ако хоћемо да наше мереље према оваквом критериуму буде што правилније, принуђени смо да дођемо до закључка да правну једнакост држава треба схватити као потпуну једнакост свију држава, великих и малих. Можда је оваква једнакост нешто идеализирана, јер је ипак на извесној дистанци од стварности. Али то је немогуће у праву избећи, бар у овој области права.

У почетку Брине је правдао састав Друштва Народа тиме што је признао потребу да се фактичке неједнакости изразе поред правне једнакости, и то тако да је у Савету примењен принцип фактичке неједнакости, у Скупштини принцип правне једнакости. При крају он увиђа да је немогуће раставити их на овај начин, и признаје потребу приближавања принципу правне једнакости у Савету.

Његова погрешка у крајњој линији састоји се у томе што није схватио да правна једнакост има основа у стварности, и да никако није у супротности са стварношћу. Али принуђен да остане у границама стварности, он је променио појам правне једнакости.

И тако се ниједан аргумент у корист правне претежности Великих Сила у Друштву Народа не може одржати. И у Друштву Народа, и ту пре свега, потребно је одржати принцип једнакости свију држава. У смислу овога принципа без сумње ће се изводити реформе у организацији Друштва Народа. Ако се чини какав изузетак од њега, он се може чинити из практичних разлога који не би дирали у суштину тога принципа.

Велике Силе се боје да не буду надгласане од малих држава. Међутим, пре мале државе треба да се боје Великих Сила. Јер Велике Силе остају велике, и кад добију равноправни положај са малим државама. Ништа оне не губе од

своје моћи и свог ауторитета, већ на против: јер и онда чак кад су равноправне, налазећи се у једној међународној организацији каква је Друштво Народа, могу само добити у својој моћи. И пре би било логично да се на један вештачки начин правно повећа моћ малих него великих, које су иначе моћне. Само на то се не може мислити, јер, на страну што је то практично апсурдум, принцип једнакости даје довољно могућности да се мале државе бране од Великих Сила и да у Друштву Народа потврђују своју самосталност према њима. Правна једнакост је основа која омогућава да се верно изразе реалне снаге великих и малих.[1]

Д-Р ЂОРЂЕ ТАСИЋ.

АНКЕТА О СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА.

(Крај.)

Са етничког гледишта хрватско питање не постоји. Срби, Хрвати и Словенци су један народ, а не три како је то у називу државе прокламовано. Али постоји политичка подвојеност између Београда и Загреба, чије крајње перспективе могли бити кобне по јединство. Та подвојеност је последица поратне психозе, посебне културе и рђавог система управе.

Крвава олуја није оставила само материалну пустош, већ и духовну. Људи ситне памети и незадовољених амбиција нису могли да схвате величину догађаја који нам донесоше Уједињење. Они још живе од прошлости и у прошлости. Они не могу да осете благодети новог стања. Они још мешају стару и туђу државу са новом и својом државом.

Носиоци данашњег режима највише су криви за заоштреност између Срба и Хрвата. Они су узурпирали своја

[1] На истом гледишту стоје: Dr Walter Schücking u. Dr Hans Wehberg, *Die Satzung des Völkerbundes*, ст. 78; Dr Leonid Pitamic, *Postanek in razvoj lige narodov v letu 1919*, ст. 26 *(Slovenski pravnik*, leto XXXIV, št. 1—4). Иначе Dr Iv. Žolger, *Novo meddržavno pravo (Slovenski pravnik* leto XXXV, št. 1—4) — Д-р Михаило Илић у својој докторској тези *Considérations générales sur la Societe des Nations et son droit*, Paris, 1919, расправља ово питање с обзиром на суверености државе. — Leonard Nelson у своме интересантном делу *Die Rechtswissenschaft ohne Recht*, 1917, које је карактеристично за садашње доба, ово питање сматра као формално и од секундарне важности. По њему од важности су психолошки елементи, свест о праву. Овај писац је предалеко отишао у потцењивању форме у праву. Али дискусија са њим о томе може се водити у једном стручном листу.

права и учинили невероватне грешке: погазили су главне одредбе из крфског пакта, жртвовали суверенитет Конституанте, наметнули заклетву краљу, донели Устав простим надгласавањем, завели централизам. Последњи је дејствовао на покрајине као камен бачен у бару на жабе. И да би иронија била потпуна, централизам је идентификован са државним јединством. Сваки акт противан таквом схватању сматра се као деструктиван и антидржаван. Тако је избила читава војска дефетиста и сепаратиста. Тако је створена атмосфера зле крви и земља уваљена у једну мучну ситуацију. Тако је славни Београд постао за браћу преко Саве жандармеријска станица, а не престоница.

Како лечити зло? — Отклањањем узрока негодовања, зазирања и неповерења.

1. Са државне управе потиснути окореле партизане који своде државно јединство на обично партијско питање и који не показују ни најмање добре воље за компромисна решења. Њима су незадовољни не само политичари и јавни радници ван Србије, већ и родољуби широких видика у Србији. Новој држави потребни су нови људи са новим духом и новим методама. Устави и закони не стварају јединства, већ осећање равноправности и свест о заједници интереса. Данашњи управљачи могли су конвенирати за малу и патриархалну Србију; за велику и модерну Југославију они су недовољни. Као што фабриканти статуица не могу дати скулпторе, исто тако данашњи министри не могу дати државнике. А само ови последњи могу имати претенсије да стварају и уређују државу.

2. Срби не треба да заузимају став ослободилаца и завојевача. Велико дело уједињења плод је заједничких напора и жртава. Једни су падали на бојним пољима, други су умирали у затворима за исту идеју. Неоспорно, Србија је највише претрпела. Нико паметан јој не одриче врлине и заслуге. Али Србија не треба да се ставља у улогу мужа који пребацује својој жени што му није донела мираз. Ако Хрвати и Словенци нису забележили војничке победе, они су донели своје културне тековине, које нас стављају у ред цивилизованих земаља. У исто време истакли су југословенски идеал и на тај начин проширили идеологију Српства, којом су били надахнути наши интелектуалци. Духовна веза између Београда и Загреба је лабава. Треба је ојачати. Узајамно познавање

ублажило би крајности, разбило предубеђења, створило поверење.

3. Хрвати треба да измене своје фрондерско држање према Београду. Политика пркосног отпора и надувеног провинциализма је стерилна. Она продужује несносно стање и илуструје недораслост Хрватског Блока за решавање државних проблема. Загребачки теоретичари могли би мирне душе да нас поштеде државоправних дискусија о хрватској самосталности. Од старих пергамената се не живи. Лудост је трпати подругљиво све Србе у балканску врећу. Заблуда је идентификовати режим са државом. Режиме стварају обични људи, државе велики умови, народе богови. Хрватска сарадња је потребна земљи. Ми ту сарадњу желимо. Држава трéба да буде народна, а не партијска или племенска. Политичка хегемонија Срба једва би се приметила да су Хрвати дошли у Парламенат, истакли своје захтеве и појачали опозициони блок. Земља би добила бољи Устав, а влада не би могла да упрáвља са бедним кворумом од 140 посланика.

4. Ревизијом устава ублажити касариски централизам. Он је камен спотицања и главна сметња заједничком раду. Он се не дâ спровести, јер за то немамо људи, и јер га народ неће. Звецкање сабље, уцене и интриге не помажу. Владајући кругови су се већ о томе уверили: од октроисаног устава све је пошло на горе. Умерена децентрализација најбоље би одговорила расположењима и потребама покрајина.

5. Штампа може много да допринесе умирењу духова и сређењу унутрашњих прилика. У место да дражи завађене елементе и да појачава антагонизам, она треба да мери тежину речи и да уноси у дискусију ширину погледа. Режимски листови носе тешку одговорност за српско-хрватски спор. Они не обавештавају већ обмањују; они не воде већ заводе јавно мишљење; они не истичу оно што спаја већ оно што раздваја. Тако су помрачили љубав према јединству и компромитовали ауторитет државе.

То су главне мере, или, боље рећи, скромне жеље да се омогући објективан разговор између непријатељских табора. Али ако се до споразума не буде могло доћи, ако једни и други буду остали при својим схватањима и својим предрасудама, остаје последње средство: плебисцит. За име државе, облик владавине и систем управе консултирати непосредно

народ. Конституанта није била израз воље народне, јер није била суверена, и јер је стајала испод Круне и владе. Нови избори за нову Конституанту изложили би земљу новом хаосу. Боље упитати народ плебисцитом: хоће ли Државу Срба, Хрвата и Словенаца, монархију и централизам, или Југославију, републику и децентрализам. Када народ буде решио и својом вољом санкционисао та главна питања око којих се већ четири године воде жучне препирке, споразум међу браћом је постигнут. Политички букачи спустили би мачеве на предају. Опасност од српске превласти, хрватског сепаратизма и словеначког клерикализма би нестала. Држава би постала јака и уливала поштовање. Земља би добила мир и поредак. Племенско тројство утопило би се у једну народну мисао. Тако бисмо представљали једну нацију, једну земљу и једну државу.

Женева. Д-Р Р. МИТКОВИЋ.

Почетком ове године изгледало је да су односи између Срба и Хрвата дошли до кризе. Хрватски Блок спремао је меморандум за Ђеновску Конференцију и покушавао претворити хрватско питање од унутрашњег у међународно. У таквим околностима уредништво „Српског Књижевног Гласника", и ако свесно да у политици воде прву реч страсти и интереси, а тек иза њих, и то на одстојању, разлог и убеђивање, сматрало је да једна анкета о српско-хрватским односима може у извесној мери допринети стишавању сукоба, у колико би дала могућности људима добре воље и са наше и са хрватске стране да изнесу једно помирљивије гледиште.

Наш позив на анкету био је одмах прихваћен, и ми смо добили одговоре са свију страна наше државе. Захваљујући свима онима који су били добри да учествују у нашој анкети, ми сажаљевамо што, због оскудице места, а и ради избегавања понављања, нисмо могли донети све одговоре који су нам стигли. Ми смо се ограничили да штампамо само она мишљења која постављеном питању прилазе са различитих тачака. Из одговора на анкету, и поред свих одступања у појединостима, излази један општи закључак који умирује: садашња оштрина српско-хрватског спора није израз неотклоњивих супротности. Први и најактивнији узрок неза-

довољству Хрвата, или бар узрок који је то незадовољство распалио и проширио у народне масе, лежи у рђавој администрацији. По среди је, дакле, не један националан, већ један политички проблем, а то је проблем добре административне организације земље. Сепаратизам и хегемонија показују се, у основи, као пароле бачене у жестини борбе, не као стварне народне тежње: прва код Хрвата, друга код Срба. Хрвати као целина нису противни заједничкој држави са Србима; Срби као целина неће подјармљивање Хрвата.

Поред наведеног непосредног резултата: пречишћавања гледишта о суштини српско-хрватског спора, анкета „Српског Књижевног Гласника" имала је, као што је уреднишгво предвиђало и желело, и један практички резултат. Отварајући дискусију о српско-хрватским односима, анкета је успела створити повољну атмосферу за једно мирно расправљање, и у толико олакшала посао оним јавним радницима који су узели иницијативу за Илицанску конференцију. Конференција на Илици била је полазна тачка за читав један покрет јавног мњења у корист српско-хрватског зближења. Расправа о српско-хрватским односима коју је на Илици 28 и 29 јуна водио ужи круг јавних радника Срба и Хрвата сакупљених из свију покрајина, без обзира на посебна политичка гледишта, потврдила је у главним линијама закључке анкете „Српског Књижевног Гласника".

Као продужење акције започете на Илици, одржан је у Загребу 10 септембра Конгрес јавних радника. Већ због самог броја учесника, још више због положаја који неки од њих заузимају у активној политици, Конгрес у Загребу није могао остати без непосредног утицаја на дневну политику. О крајњим резултатима Конгреса од 10 септембра тешко је чинити поуздана предвиђања. Све што се може за сада закључити, то је двоје: да је Конгрес у односе између Срба и Хрвата унео известан дух помирљивости и добре воље, да је хрватско питање покушао да осветли са једног гледишта које не би било партијско. Нама је драго веровати да је анкета „Српског Књижевног Гласника", ма и само посредним начином, учинила нешто за овај нов покушај српско-хрватског споразумевања.

Објављивање одговора на анкету о српско-хрватским односима закључује се у овом броју.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Јован Цвијић: *Балканско Полуострво и Јужнословенске Земље.* Основе антропогеографије. Књига прва. Са 49 карата и скица у тексту и са 7 карата и 54 фотографије изван текста. Превео с француског Боривоје Дробњаковић, професор. Државна штампарија краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Београд, 1922. Цена 70 динара. Страна XVI и 418.

Г. Цвијић је срећно засновао прикупљање антропогеографског и етнографског материала. Са усрдношћу коју ваља поштовати, и са беспрекорним научним разумевањем, он је не само пружио прва упутства, већ и поставио прве научне основе овоме грандиозноме послу. И баш благодарећи тим изврсним научним основама које је Г. Цвијић дао у својим класичним *Антропогеографским проблемима Балканскога Полуострва* и у монументалним *Основима за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, скупљачи и једне и друге грађе су били сјајно упућени у свој посао. Солидан у своме научном послу, јасан у излагању и чврст у постављању научних основа, Г. Цвијић је постигао да су му радови прихватани с апсолутним поверењем, да су се на њ његови помагачи и ученици ослањали са сигурношћу, да су његова упутства примана с поверењем и респектом. Тако се тек и може разумети изванредан успех који је Г. Цвијић постигао, и који ће све више постизавати, око организације посла за прибирање антропогеографске и етнографске грађе, око постављања основа нашој етнологији, и око предузимања припрема које треба да послуже за основу нашој социологији.

И док би још за дуго досадањи његови радови служили као поуздана научна база нашој географији и антропогеографији и као сигуран упут онима који би у тим областима вршили испитивања, Г. Цвијић је последњим делом (*Балканско Полуострво и Јужнословенске Земље*), — од којега пред собом имамо прву књигу, — отишао знатно напред, приновио нашу науку одиста великим богатством, област досадањег научног рада озбиљно проширио, и у једном јасном и прецизном стилу који украшава научну темељитост, са одлучношћу која одаје непоколебљиво поуздање у научним закључцима, и у лапидарним реченицама које свака за себе садрже научне резултате до којих се дошло тридесетогодишњим савесним и прибраним проучавањем и још савеснијим и прибранијим проверавањем, он је, у скромној тишини научника, учинио подвиг који задивљава.

Кад се оцењују Г. Цвијићеви радови из ових области, и специално овај последњи његов рад, пре свега пада у очи — и то нарочито треба истаћи, — да се Г. Цвијић не држи унапред утврђених шема, од некога раније утврђених формула: он истражује сасвим самостално, прилази предметима без предубеђења; само једно он има унапред у својој свести одлучено: истраживалачки научни *метод*, који је, узгред буди речено, одлучно поуздан, који Г. Цвијића чини крупним научним радником, и који му је свеколике напоре крунисао правим научним успехом. У свој посао он није ушао с некритичним (и ако врло оштроумним) идеализирањем једнога Баховена, нити с наслоном на рашчлањавање мита и легенди једнога Мак-Кенала; као што је Морган своје монументално дело засновао непосредним проучавањем Прокеза и живећи међу њима, и Г. Цвијић је на терену и на самоме извору народног живота црпао материал, проверавао податке, критичким претресањем и чишћењем долазио до поузданих научних закључака, па те закључке пружио у овој књизи, која би представљала догађај и у научним приновама куд и камо развијенијих народа и богатијих научних средишта.

Ма да Г. Цвијић изјављује: „Није ми била намера да у овом делу изнесем антропогеографске и етнографске резултате о појединим земљама, до којих сам дошао путовањем и проучавањем, већ да представим скоју концепцију антропогеографије" — ипак је он, баш у представљању своје научне концепције антропогеографије, у врло великој мери одао и резултате до којих је путовањем и проучавањем дошао; што је, у осталом, код једнога научника који тако интенсивно ради, и потпуно разумљиво и савршено неизбежно.

И баш зато што је концепција Г. Цвијићева потврђена и резултатима до којих је путовањем и проучавањем дошао, његово дело добија још озбиљнију научну вредност: научна замисао и научни метод се оплођавају и постају неодољиво сугестивни тек кад се на примерима испробају, кад до експерименталности постану јасни и научно неизбежни, као што је овде код Г. Цвијића случај.

Јер, на пример, обележавање географских особина Балканског Полуострва и значај „рељефа континенталног блока... за распоред климских типова, за облике вегетације и врсте хранљивих биљака, па чак и за начине живота", једна је од веома важних поставки. Али је та поставка још и необориво потврђена резултатима до којих је наш научник дошао путовањем и проучавањем. У сједињењу научног метода и научног проучавања ће Г. Цвијић и последње Мохиканце, који још стоје под утицајем Бекла, Дрепера и још многих старијих (па и неких млађих), у нас све једнако у извесној мери модерних писаца, ослободити претерано идеалистичког схватања: да су географски услови не само пресудни, већ и

најпресуднији у етнографији, етнологији и социологији. Истичући сав значај географским особинама, Г. Цвијић не заборавља, већ, и зналачки и одлучно, истиче тако исто и друге факторе који на живот народни и свеколики његов развитак делују. Говорећи о природним областима, које су „добро одређене морфолошким особинама", Г. Цвијић врло тачно истиче да оне „не би ипак биле тако потпуне географске целине као што су, да томе није помогла људска активност, историјски догађаји и цивилизације". Као пример треба навести још и његово гледиште о путевима: географски фактор, изражен у великим удолинама које секу Балканско Полуострво са севера на југ, делује да главни путеви буду уздужни. Али, Г. Цвијић не губи из вида и околност да су негда, за време Римљана, путеви били и попречни, међу којима и знаменити пут Via Egnatia, па да су ови последњи били врло важни за извоз и увоз и неколико векова после, све док није откривена Америка, који је чин, по мишљењу и Марксову и Г. Цвијићеву, пресудно ослабио значај Јадранског Мора, док није просечен Суецки Канал и док колониална политика европских држава, поглавито Енглеске, и трговина коју је она развијала на истоку, нису деловали да уздужни путеви на Балканском Полуострву добију у ранијој историји непознат значај.

Други пример Г. Цвијићевог научног схватања извесних промена: планински масиви Северне Албаније, Црне Горе и Херцеговине нису спречили да, под утицајем средњевековне српске државе, племенске организације ишчезну, а да се оне, у извесној форми, под другим друштвено-политичким условима, за време Турака, понова образују. „Али, — како Г. Цвијић сасвим научнички одмах додаје, — то није патриархалност примитивних народа *(Naturvölker)*. Само спољни изглед задруге и динарских племена донекле одговара примитивном облику". Главна карактеристика племенског живота примитивних народа је крвна *затворености* племенска и *заједничка* својина. Међутим, најездом новога насилничкога друштвенога и политичкога поретка је један цивилизован народ нагнан у географске изоловане односе, његов културни полет је обустављен и враћен у организације које, како то Г. Цвијић и спретно и тачно вели, само *донекле* имају *спољни* изглед патриархалности првобитнога друштва Морганова описа и Енгелсова извођења; иначе су та племена *незатворена* (јер су у њихов састав улазиле и породице с разних крајева избегле), у њима непрекидно влада *приватна својина*, организација *приватне привреде*, традиција *државе* и неодољива тежња да се њезина организација *обнови*. У осталом, задруга је била позната и у старој српској држави: њу је условљавала ондашња привреда; у периоду изоловања је и она, као и нова шира групација какву је представљала територијална организација тако званог племена, имала задатак с осталим

задругама у племену организовати колективну одбрану од непријатеља и крвном осветом заједмчити одбрану свакоме члану задруге посебице. Азијским племенима је било непознато повртарство (Фридрих Енгелс: *Постанак породице, својине и државе);* наша племена, пак, услед неповољних услова за гајење жита, од увек су повр|у поклањала озбиљну пажњу; она су, *прва* у целом српском народу, почела гајити кромпир (1786 год.).

Са сличним примерима се сусрећемо кроз цело дело, на свакој страни његовој: читалац је фрапиран фактом да су све главне појаве добро запажене, јасно изложене и правилно научно објашњење добиле.

У тај ред долази и одељак о жупама, које су засејане према раздробљености рељефа. Својим испитивањима је Г. Цвијић утврдио: да су у карсним увалама или у речним удолинама оне биле мање и између себе имале појасеве ненасељеног земљишта, као што то и Душанов Законик у извесној форми наглашава. Интересантна је појава да су и Турци у главном наследили и задржали за своју нижу административну поделу нашу стару поделу жупску, па је и ми, по ослобођењу, наставили: отуда срезови Рујно, Црна Гора, Темнић, Левач, Белица, Гружа, Лепеница, Јасеница, Ресава, Колубара, Тамнава, и т. д., и т. д. Изгледа да су наше средњевековне жупе највећим делом образоване по подели коју су Срби при досељењу затекли, и да је она водила порекло од поделе коју су још Римљани имали и за собом оставили. И зато би од великог интереса било наставити и што пре довршити детаљна археолошка испитивања широм наше земље, баш с обзиром на ову напомену, јер би нам та испитивања, у вези с проучавањем историје римске владавине у овим крајевима, можда пружила обилатије податке, који би нам послужили за разумевање првих груписања досељених Словена, формирања жупа и ницања првих држава словенских на Балканском Полуострву.

И ако су „географски утицаји и интервенција друштвених елемената један од најзаплетенијих проблема, у коме се није дошло до прецизних резултата", Г. Цвијић је, ипак, јасно сагледао суштину проблема; он га је не само поставио, већ и упутио правилном објашњењу. Констатујући несумњив утицај географске средине, он сасвим исправно тврди да је „њен утицај јачи што су људске групе примитивније, више везане за земљу и природу", да „поједине људске групе кашто на различан начин реагирају на исту географску средину", да „утицај географске средине не остаје исти, ако се промени светски положај извесне земље, као што се на пример променио значај медитеранске области после изналаска поморских путева за Индију и Америку, или као што се нанова изменио од просецања

суецке земљоузине", да је од „великог значаја настројеност извесне историјске епохе, њен дух, смисао, идеал". Географске особине често пута делују на образовање економских фактора и њихову интенсивност, а ови, затим, смањују или мењају дотадањи значај географских фактора; тако исто и велики друштвени преокрети доводе до стања и поредака који утицај географских особина своде готово на нулу: треба се сетити само некадање високе мисирске културе, некадање маварске културе у Шпанији, некадање арапске културе у Азији, и т. д., и стања које је настало иза њих, код иначе истих географских особина.

И зато Г. Цвијић упућује на „везу између главних историјских догађаја и рељефа", истичући „поред географских, три групе историских и социалних фактора" које су „знатно утицале на етнографске и антропогеографске појаве", на „историске догађаје, зоне цивилизација и особе народа и етничких група", којима у основи лежи најпресуднији фактор економски и друштвено-политички. Јелинска цивилизација, на пример, подигла се на систему ропства и готово монополског карактера трговине и саобраћаја „по свима балканским обалама и по целом Средоземном Мору", док су „Римљани искористили све удолине и главне превоје", те су „саградили први уздужне и попречне путеве", а „нарочито су их привлачила рудна блага", обделавајући руднике многобројном робовском радном снагом, са чега нису, како то умесно примећује К. Кауцки *(Постанак Хришћанства)* усавршавали техничка средства ни у рударству ни у другим привредним пословима, те нису били у стању развити продуктивне снаге до мере која је нужна била за одржавање и преображај дотадање културе.

При истицању везе између главних историјских догађаја и рељефа, Г. Цвијић је не само дао једно умесно и потребно објашњење, већ, примењујући при том свој метод, пружио још и упутства не само етнографима, већ и историцима, у каква све многострука и суптилна питања треба ући и камо треба објашњења потражити за многе и многе историјске догађаје и етнографске појаве. Можда је претерано тврдити, али није на одмет нагласити, да би чак и лингвисти, „тражећи узрок разликама које постоје између српско-хрватског и бугарског језика", можда могли, служећи се методом Г. Цвијићевим и учењем К. Бихера, које се и на ову област логички протеже, потражити објашњење, поред осталога, и у вези између рада и ритма, између занимања и музике. Говор је, несумњиво, музика; сточари балканских Словена имају једну, а земљорадници другу музику. Ја памтим кад се у ужичком округу говорило истим наречјем којим се и данас говори у Херцеговини; то је било онда кад је сточарство представљало не само претежно, већ главно занимање, кад је разоране земље било врло

мало. У колико се више земље разорава, и специално у крајевима у којима је земљорадња постала не само претежно, већ и најглавније занимање (а сточарство сасвим споредно), становништво се, и ако је иначе порекла херцеговачког, све више приближује музици ресавској. И тај обрт свакојако не доноси само утицај школе и касарне.[1]

Међу најинтересантније проблеме долазе културни појаси, које је Г. Цвијић истакао и обележио, и за чије је даље проучавање поставио врло здрава начела.

Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице миграција су одељци који одају не само једну поуздану концепцију, већ и несумњиву потврду тези Г. Цвијићевој, постављеној још у почетку његовога антропогеографскога и етнографскога рада: да се тек на добро уоченим и марљиво праћеним и проучаваним миграцијама могу правилно схватити, оценити и одредити многе иначе замршене, често пута и измешане етнографске и етничке појаве и особине. Успех, постигнут тим методом, огледа се нарочито у одељку главних етнографских и социолошких факата „који се на најразноврсније начине преплећу са утицајима рељефа и природне средине", и који, „једном стабилизирани, па били историска стања, врсте цивилизација или резултати метанастазичких покрета, са своје стране, и опет у вези са географском средином, снажно дејствују на људске групе и њихове творевине, на распоред народа, на поделу земље и облике својине, на врсте занимања и начине живота становништва, на положаје и типове насеља". Без запажавања социалних стања кроз која су поједини наши крајеви пролазили, и економских промена које се врло интенсивно отпочињу вршити, не би се могле правилно разумети и објаснити многе и многе етнографске појаве и особености; шта више, оне су у стању збунити многога непосвећенога посматрача. Г. Цвијић је још одмах, чим је отпочео организовати посао око испитивања насеља и порекла становништва, својим дописницима скренуо пажњу на ове факторе, па им и у овоме делу, ни мало не смањујући улогу географских и других природних утицаја, с особеним маром, енергијом и научном разложитошћу, посвећује свеколику бригу. Зато је он у стању, доводећи у везу социалну структуру са многим појавама у извесним нашим крајевима, дати тачно

[1] Узгред нека је споменута и ова околност — да би била стручно проверена и оцењена.

На образовање музике је код западних балканских Словена утицала, извесно, пород занимања, и музика латинског језика, примљена делом од староседелаца, а делом преко цркве католичке, у којој још и данас латински језик траје; као што је на музику источних балканских Словена утицала музика грчкога језика, пошто су они с Грцима били у врло тесном саобраћају. Интересантна је ствар да средина између те две музике (латинске и грчке), до које ни једна ни друга није допирала, има сасвим другу музику: то је музика ресавског наречја.

научно објашњење и тим појавама и извесним особеностима пределним, и зато је, пратећи економске промене које су минуле или које су у току, у могућности објаснити оваква или онаква психолошка настројења, ове или оне етнографске особености. А у етнографији је од врло великог значаја непрекидно имати пред очима онај необорив закон који је Маркс открио: да начин занимања и начин привређивања одређује и начин мишљења, да економски фактори утичу на психолошко стање појединаца, група и класа. У колико су ови фактори пресуднији у области вредноће и материалне културе. Камчатци су, на пример, врло лени, јер изобиљем рибе, коју лове без икаквих напора, подмирују своје животне потребе, те се не одају ни сточарству, ни земљорадњи; Киргизи су ленивог карактера због тога што у изобиљу имају лова, а за зиму кољу довољан број стоке, па се онда спокојно излежавају; Суданци проводе време као пастири за стоком на паши, и то млађи чланови, људи средњих година и старци проводе дане у пуној доколици, и т. д. Како феудална а како грађанска својина утичу и на материалну културу (а да не говоримо о психичким особинама једног и другог становништва), огледа се и на обради земље, и на организацији привреде (домаћинства, газдинства), и на крову и квалитету куће, и т. д. Јер, на пример, у доскорашњих вардарских чипчија је земља јадно обрађена, организација привреде бедна, а куће су слабе и неугледне; такво је стање до пре 45 година било и на простору од Ниша до Врања, док је феудални систем тамо владао; сад се, под режимом слободне грађанске својине, тамо развило рационалније обрађивање земље, пунија и целисходнија организација привреде, куће су изграђене боље, лепше и удесније.

Једно доследно научно настојавање Г. Цвијићево, које се у овој књизи особито истиче и нарочито наглашава, да се обрати пажња на социалне факторе и економске промене ради објашњења многих и многих појава и особености етнографских и етнолошких, имаће, држимо, утицаја на његове ученике и дописнике да, с више мара и разумевања, обрате своје испитивачке погледе на то врло важно поље своје даље делатности. Они ће морати више испитивати, па и тачније податке дати, о развитку продуктивних снага, о принципу економије енергије који се у народу примећује, о променама у системима привреде (газдинства), о почетцима (у заосталим крајевима) привредне експлоатације рада у вези с развитком продуктивних снага, о улози природе и рада у привредној делатности, о изолованим газдинствима (у колико се могну где наћи), и т. д., и т. д. У том погледу им Г. Цвијић особито снажно помаже, јер им пружа изврстан метод. Служећи се тим методом, они ће, доследно Г. Цвијићевој концепцији и резултатима до којих је он дошао, боље разумети и, у уз-

рочној вези са социалним стањима и економским променама, објаснити и положаје и типове насеља, типове кућа, и т. д.

С обзиром на успехе које је на томе пољу досад показао, ми смо сасвим сигурни да ће Г. Цвијић овим одиста значајним и сјајним научним делом још више заинтересовати и већи број ученика и дописника својих кренути на посао који има да допомогне изградњи наше антропогеографије, етнографије и етнологије, којима је Г. Цвијић поставио снажне, широке и поуздане научне основе, па и социологије, чијим је потребама обратио своју учену пажњу и на коју је, овим делом, сугестивно и неодољиво упутио испитиваче народнога живота.

Ово дело ће изазвати тај мар и то усрђе на испитивању народнога живота у свима областима у којима се он манифестује, и на свима оним природним условима и особинама које на њ утичу. То ће бити највећи успех овога дивнога дела, и најлепша и најдрагоценија награда ученој трудољубивости Г. Цвијићевој.

Тај успех ће бити још потпунији кад се објави и друга књига овога знаменитога дела. Зато се њезина појава на нашем језику очекује с разумљивим нестрпљењем.

ДРАГИША ЛАПЧЕВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„*ХЕДА ГАБЛЕР*“, ОД ИБЗЕНА[1].

Да би се добро разумела *Хеда Габлер,* добро је пре свега знати место које та драма заузима у Ибзеновим делима.

Ибзен проучава нарочито кризе савести, моралне револуције. Он нам прича поглавито повести о побуњеним духовима. Предмет већине његових комада је освета паганског схватања живота над хришћанским схватањем, „радости живљења“, као што је он зове, над верском невеселошћу, индивидуалне савести над друштвеним предрасудама и фарисејством Законика или Цркава.

Али, у његовим последњим комадима, извршила се једна занимљива промена. Рекло би се да он сумња сада у практичну доброту својих омиљених идеја. Он нам је показао, у *Дивљој патци,* зло које може да учини један апостол узнемирујући обичне људе у њиховој гнусној целомудрености. Затим је опазио да тражење моралне аутономије, дивно и

[1] Поводом скорашње репризе *Хеде Габлер* у Народном Позоришту, ми доносимо у преводу анализу тога комада од француског критичара Жила Леметра.

благотворно код једног Лутера или код једног Раблеа, интересантно још код виших душа као што су Г-ђа Алвинг или мала Нора, може постати злочесто и смешно код једне таште невропаткиње као што је Хеда Габлер, и претворити се само у претенциозно, дивље, — и јалово, — обожавање свога „ја".

И тако Хеда постаје пародија и исмевање неких личности које су биле најдраже Ибзену.

Друго, да би се добро разумела *Хеда Габлер,* треба познавати, и примити, Ибзенов драмски начин, који се знатно разликује од уобичајеног начина наших најгласовитијих драматичара.

Ибзен је мање јасан но овај или онај наш водвилист, нема збора. Али ја вас молим да обратите пажњу на ово. Једна лепа комедија, једна лепа драма је, по дефиницији, сликање и тумачење живота достојно једног озбиљног или чак великог духа, — и треба у исти мах да буде доступан и пријатан призор сакупљеним људима који варе, чија је интелектуална просечност, по сили прилика, скромна, и који траже, пре свега, да се забаве. Има ту нешто што је доста тешко измирити. Што се мене тиче, ја бих желео да се усвоји да се не иде увек у позориште једино ради своје забаве, већ да у њ треба ићи понекад да би се размишљало, чинио напор, радило... — што у осталом може бити још задовољство.

Кад се то постави, најбољи начин да се докаже да је Ибзенов комад разумљив, то је да се исприча. Ево, према моме схватању, — тако да кажем, — психолошког сценарија *Хеде Габлер.*

Хеда је кћи једног генерала. Мајку је рано изгубила. На њено васпитање се врло мало пазило. Она је много флиртовала, будући увек окружена младим људима. Најзад се удала за Ђорђа Тесмана, једног ваљаног младића који је обожава, научењака по занимању, и коме су обећали катедру на универзитету.

Зашто се удала за тог неугледног професора? О! сасвим просто због тога што је Тесман једини од њених удварача који јој је говорио о браку.

У тренутку кад комад почиње, Хеда се враћа са свог свадбеног пута, пресита свог мужа, с досадом и гађењем у души, пуна презрења за ситничарску буржоаску средину у коју се својим браком спустила.

Ми знамо то: то је, изузев варианте, случај Еме Бовари.

Међу удварачима Хединим био је и Ајлерт Левборг, један поремећен човек, пијаница и развратник, али с ретком и лепом интелигенцијом. Међу њима је постојало доста присно пријатељство: она га је са смелом радозналошћу питала о животу који води; а он јој се тако дрско удварао да је, једног дана, морала да се брани од њега с пиштољем у руци.

Међутим, она сад налази тога Ајлерта, — који некад није избијао из крчми и из јавних кућа, — где се поправио,

средио; написао је једну књигу из социалне филозофије која је направила сенсацију; њега воли једна друга жена, плава и кротка Теа Елвстед, и, како изгледа, и он њу воли.

И та ситуација нам је позната. То је полазна тачка једне драме која је била написана двадесет пута. Или ће Хеда повратити Ајлерта, постати његова љубазница, и ко зна шта ће после бити. Или ће, ако не може да га поврати, гурнути га, из ината, у пропаст.

И, у главном, то је оно што и видимо у *Хеди Габлер*.

Али то не иде онако просто као што би ишло код нас. Ми присуствујемо једној драми, не чулне и заљубљене љубоморе, но церебралне љубоморе или, боље, помамног егоизма.

Јер, пре свега, Хеда је поштена, било да је од природе хладних чула, било да јој је њен безначајни муж огадио физичку љубав, било да, у њеним очима, предати се једном човеку, значи потчинити се.

Уз то, она је чудовишно горда. Она мисли да се уздигла изнад божанских и људских закона надмоћношћу и отменошћу своје природе. „Дужности? каже она негде. Нека нико не долази да говори о дужностима *мени!*"

Али она узалуд уображава да је та гордост више врсте: у њеној надутости има много снобизма, много глумљења, и прилично невропатства.

Има, најпре, снобизма. Јер она се сасвим вара о томе шта је „отмено" а шта није. Она презире Тесманове тетке: њихове уседеличке маније и простота њихових манира не дају јој да види ретку моралну вредност ова два добра створења. Она верује, несрећница! да нема отменог живота без коња, без клавира, без раскоши. Она верује да је отмено имати салон. Она верује да није отмено имати децу. У кратко, она има, о ономе што чини „елеганцију" живота, кукавне идеје.

У њеној гордости има, затим, глумљења. Она стално мисли о утиску који прави на друге; посматра се; чак и кад је сама, она „позира" за једну невидљиву галерију коју свуда носи у себи. Она жели да у сваком њеном поступку има „одблеска лепоте"; али има врло конвенционално, позоришно или књишко, у основи потпуно глупаво схватање те лепоте дела и ставова.

Треба додати да је она бремена од пре неколико месеци; што је доводи до беса, и о чем неће да јој се говори. Она је, отуда, врло нервозна, врло њудљива; све њене одлуке су крајње нагле; њена воља делује на махове.

Најзад, будући ибзеновска јунакиња, она је претерана у свему: она иде до краја свог карактера и свог сна.

И сад кад знамо Хеду Габлер, да је видимо на делу.

Међу њеним нејасним сновима, има један који је она јасно формулисала: „Ја хоћу, једном у свом животу, да имам утицаја на једну људску судбину". То је, сведен у скромније границе од једне жене, сан Наполеона и свих освајача.

Али на кога ће да утиче? На свога мужа? Она то не благоизволева. С тим безопасним и расејаним ветропиром не може се ништа учинити. Она тада опажа да вреди освојити оног лудака Ајлерта Левборга и загосподарити њиме. Он се одрекао својих порока, радио је, објавио једну лепу књигу; има потпуно готову и једну другу, у рукопису, у коју је метнуо сву своју душу и сав свој гениј. А ко га је то тако спасао и преобразио? Једна женица, врло кротка, врло бојажљива, која се сва посветила Ајлерту, и која је, ради њега, напустила свога старог мужа; једна плавуша за коју је Хеда држала да је безначајна, и чија ју је коса, због своје претеране отворене боје, доводила у раздражење кад су биле заједно у пансионату. Да, та овчица Теа променила је судбину овог гениалног лудака. И она почиње да мрзи Теу из све своје душе.

Да она не воли Ајлерта? Њој се чини да га је волела један тренутак, некада, оног дана када је хтео да је напаствује. Али њена чула нису у искушењу. Све што она зна, то је да се морално снизила полазећи за Тесмана; да је Ајлерт, у основу, од исте расе као и она; да треба да Ајлерт буде њен; да ће га она преотети од те мале глупаче.

Али, пре тога, она хоће да се увери да је Ајлерт доиста достојан да буде преотет. И онда ге ставља на једну пробу.

Ево како то бива. Узима се пунч код Хеде. Ајлерт одбија да пије. Он одбија тако исто да иде то вече на вечеру код судског помоћника Брака, једног веселог бећара, Тесманова пријатеља. Изазивајући га, сумњајући у њега пред оном коју воли, Хеда наводи Ајлерта да попије једно за другим две три чаше алкохола, да би показао да се не боји, затим да прими вечеру код Брака.

Ако издржи ову пробу, то ће значити да је доиста „спасен“, и њој, Хеди, биће захвалан за свој дефинитивни спас; и она ће га преотети, јер ће бити достојан ње. Ако се опет ода пијанчењу, то ће бити пропао човек, али ће бар пропасти захваљујући њој, и биће изгубљен тако исто и за Теу.

И ако се овде не ради баш о љубави, прилика је да се спомене мисао Ла Бриерова: „Човек жели да учини сву срећу и, ако то није могуће, сву несрећу онога што воли“.

Проба испада рђаво по Ајлерта. Тесман, кад се вратио сутра ујутру, прича да се Ајлерт страшно напио и да је, у пијанству, изгубио свој рукопис, оно дело у коме се налази сва његова мисао, и које је сведочанство о његову препорођају. Ту незаменљиву свеску, написану руком Теином, Тесман је нашао на улици.

„Дај ми је!“ каже Хеда... И узима је. Она дакле има у рукама сâму душу Ајлертову и живот Теин. Шта ће учинити од њих?

Ни она сама још не зна. Али Ајлерт долази, очајан. Он најпре каже да је сам поцепао свој рукопис у наступу лудила. Затим

признаје Хеди да је ишао код једне девојчуре, своје некадање наложнице, Г-ђице Диане, да је код ње изгубио ту књигу „кроз коју је прошла чиста душа Теина", и да је то нешто гнусније него ли уморство свога рођеног детета...

Теа! увек Теа! Кад Ајлерт не би изговарао то име, можда би му Хеда вратила свеску. Али Ајлерт не воли Хеду; он се само тренутно био опет чудно загрејао за њу. Она коју он воли, у ствари, то је његова мала муза, ова умиљата и отужна плавуша са страшно жутом косом.

Она му, дакле, неће вратити рукопис. И како погађа да је Ајлерт готов на смрт, — јер је изневерио своју драгу надахниватељку, јер је изгубио оно што је било, с Теином љубављу, његов једини разлог да живи, јер осећа да га је његов порок опет дохватио, и јер је постао бескрајно одвратан самом себи (а ако вам ови разлози за самоубиство не изгледају довољни, ја ћу вам радо признати да у понашању Ајлертову има оно нешто необјашњиво што се наши драматичари труде да избаце из својих комада, али што Ибзен оставља у својима, будући је то необјашњено у животу), — дакле Хеда, читајући у мисли Ајлерта Левборга, и знајући у сваком случају да је он изгубљен за њу, прима и пригрљава идеју о том самоубиству. Чак, како је и то начин да утиче на његову судбину, она прецизира ту идеју у њему. И, дивна ствар! она удешава то туђе самоубиство, као што би удесила своје, театрално; она препоручује Ајлерту да заврши „у лепоти", да од своје смрти начини једно уметничко дело; она се унапред одушевљава поноситим ставом те смрти. И она му предаје један пиштољ, пиштољ који је једног дана била уперила на њега: „У лепоти, Ајлерте Левборге! обећај ми то".

Кад је Ајлерт изашао, у узбуђењу кад жена, просто и грозно љубоморна, избије за тренутак под глумицом, она баца у пећ Ајлертову свеску вичући: „Сада спаљујем твоје дете, Теа, лепојко с кудравом косом! Дете које си имала с Ајлертом Левборгом! Сада спаљујем, спаљујем дете!"

Лишено глумаштва које га чини смешним, ово дело Хедино је грозно, јер је то дело саможивог разорења, дело чисто рђаво. Хеда је рђава, јер обичним душама (а она је обична душа, и ја вас преклињем да је не китите зрачном ореолом!) рђавство изгледа на крају као најбоље сведочанство снаге. Има неронизма код те малоумнице.

Тај неронизам, — за који бих ја желео да га ви не сматрате као нешто величанствено и отмено, јер су рђавство и рђаво глумаштво на домашају целог света, чак и глупака, — бесни свом снагом све до краја комада.

Она признаје најпре свом мужу да је изгорела Ајлертову свеску, и уверава га да је то учинила из супружанске ревности, јер је Ајлерт био за њега опасан такмац. Она игра ту комедију из чисто ђаволског осећања, у нади да ће приметити

код Тесмана какав знак потајног задовољства, и да ће имати задовољство да га презире мало више...

Глумица! глумица! Кад дозна за самоубиство Ајлертово, она изјављује да налази ту „одблесак лепоте". — „То је, каже она, право ослобођење за човека кад зна да ипак има нешто независно и одважно на овом свету, нешто што обасјава зрак апсолутне лепоте." Али, кад дозна да је Ајлерт умро код Г-ђице Диане, и да није сигурно да је та смрт хотимична, и да метак није ушао у слепоочницу или у груди, већ у трбух, она не може да поднесе да је то самоубиство, које је она смислила тако декоративно, испало тако кукавно. То јој изгледа као издајство самоубицино. И она ће учинити ову потпуно романтичку опаску: „То је ужас! Ах! све чега сам се ја дотакла постаје, као неким проклетством, смешно и ниско." Она не може да свари тај метак у трбух. Како се може замислити таква неелеганција?

А она отужна плавушица је увек ту! Чак и после смрти Ајлертове, кротка Теа и даље држи његову душу. Она има белешке о великом уништеном делу; она ће провести свој век, ако треба, да га васпостави. И ево где се и Тесман плеће у то, ево где се тај глупак уздиже изнад самог себе; он нуди своју помоћ Теи; он каже с једним дотле непознатим изразом у гласу: „Ја ћу посветити свој живот томе послу. Ја имам да пречистим један рачун с успоменом Ајлертовом." И ево већ Теине и Тесманове главе погнуте под истом лампом, и Тее где каже простодушно: „О Боже, Хеда, када би ми било дано да надахнем и твога мужа?" И тако јој та девојчица узима и Тесмана, баш у часу кад је Хеда можда хтела да га мало мање презире.

И последњи ударац задаје се Хеди... Пиштољ који је убио Ајлерта нађен је код Г-ђице Диане. За тај пиштољ, судски помоћник Брак, који воли да лови у мутној води, зна чији је. Он има да каже само једну реч, и Хеда ће бити позвана пред суд; и какав скандал и каква срамота! Брак јој не крије да је он сасвим решен да се користи ситуацијом. „Тако, каже Хеда, ја сам у вашој власти, ја зависим од вашег ћефа! Робиња! ја сам робиња!"

Она неће никад пристати на то. Осећање о њеној усамљености, о њеној немоћи, и најзад о њеној зависности, сасвим јој ремете памет. И, у последњем наступу бесомучног каботенства, подражавајући као мајмун свога мужа, исмевајући се Теи, ругајући се судском помоћнику, ругајући се двема старим теткама, — од којих је једна ту скоро умрла, — Хеда, пошто је одсвирала на клавиру један махнити валцер, убија се из пиштоља и у грохоту смеха испушта своју френетичку душу. То је, доиста, најбоље што је имала да учини, и то ће бар пробудити наше сажаљење за њу.

Ја држим да комад има једно „наравоучење“, и ако оно није директно изражено.

Прећутно, не говорећи своју намеру, Ибзен ставља на супрот охолој Хеди ону добру жену тетку Јулију, чије су две појаве, у првом и последњем чину, за нас право освежење. Хеда је мислила само на то „да живи у лепоти“: и успела је једино да свој живот и своју смрт учини толико исто смешнима колико и трагичнима. — Тетка Јулија обожава свога синовца; она се задужила ради њега; због тог синовца, она све прашта Хеди; тетка Јулија је дворила своју сестру Рину дуге године, и кад је Рина умрла, она тражи другу болесницу за коју ће се жртвовати; тетка Јулија чини све то просто и не размишљајући: и живот тетка Јулијин изгледа нам, на крају крајева, леп, артистички леп.

С друге стране, Хеда је хтела, из гордости, да утиче на друге судбине: и није чак успела да учини ни зло онако како је хтела. — Али, на против, две тетке су утицале на Тесмана: што има доброг и честитог у тој бојажљивој и преплашеној души, то су ставиле у њу те две старе девојке. Теа Елвстед је утицала на Ајлерта: што Хеда, са свом својом енергијом и свом својом интелигенцијом, није могла бити за њ, Теа је то била, једино захваљујући својој благости и својој кроткој љубави. И тако су ти ништи били моћнији но Хеда Габлер.

И наравоучење је из ове повести да самозаборав и милосрђе, будући да су оно што највише доприноси општим циљевима света, чине самим тим најестетичнији живот, и да, на крају крајева, нема ничег делотворнијег, било за лепоту живота, било за акцију на друге душе, ни „отменијег“ ни „аристократскијег“, но доброта и простота срца. Амин.

(*С француског превео* С. П.) ЖИЛ ЛЕМЕТР.

„*НАГА ЖЕНА*“, ОД АНРИА БАТАЈА.

Народно Позориште дало нам је, као прву новост ове сезоне, *Нагу жену* Анриа Батаја. Поетични и суптилни драматичар који је последњих двадесет година господарио француском сценом, ступа данас први пут пред нашу публику. Избор његовог првог комада био је врло добар: *Нага жена* је једна од његових најсавршенијих комедија, вешто конструисана, проста, дирљива, истинита, на махове чак дубока.

Њен предмет је једна баналнa сентиментална историја.

Први чин се збива у париском Сликарском Салону, за време досуђивања награда, усред вреве, узрујаности и комешања сликара, чије су грубе шале изостављене на нашој позорници. Ту је и млади уметник Пјер Бернје, са својом

љубазницом, малом љупком Лолетом, која је имала више других веза пре њега, али која се сад привила уза њ с нежном и егзалтираном љубављу; она му је служила као модел за његову слику „Нага жена“, која ће малочас добити прву награду. Једним махом, Берније постаје славан, и, у заносу радости, и сећајући се преживљених година беде за време којих се Лолета показала тако добра и тако одважна, разнежен и захвалан, он јој обећава да ће је узети за жену.

У другом чину, неколико година доцније, Берније је постао сликар у моди и љубазник кнегиње од Шабрана, лепе, поносите и сенсуалне милионарке с култивисаним и артистичким духом, и осећа се због тога врло поласкан у својој уметничкој таштини и свом скоројевићском снобизму. Лолета је, међутим, и у новој ситуацији остала оно што је била: весела, проста, природна, лишена свих лажи културе, „нага“, сва предана љубави. На једном поселу код њих, у њиховом богатом стану, она затиче свог необазривог мужа у загрљају с кнегињом, и сва њена срећа сурвава се наједном.

У трећем чину, она ће ипак покушати да поврати Бернијеову љубав и да спречи његов брак с кнегињом. Она се нада наћи савезника за своје намере у кнегињину мужу, кнезу од Шабрана. Тај кнез — једна излишна епизодна личност, али израђена с ванредном реалношћу — је један позитиван и циничан болестан старац који је раније продао своју титулу својој жени, богатој амбициозној Јеврејки, и који има само један циљ: да сачува свој мир и своју удобност у својим последњим данима. Он одбија савез кукавне беспомоћне Лолете; он је готов да врати слободу кнегињи, ако му се добро плати: на овом свету, за њега је све ствар трговине. Ипак, и у најнискијим душама постоји један кутак идеала, и овај гнусни старац исправиће се достојанствено при спомену његове сјајне младости. Не успевши ништа код кнеза, Лолета долази да тражи натраг свога мужа од кнегиње. И тада, у једној плаховитој сцени — главној сцени комада — она излива сву своју рањену душу, преклињући, претећи, вичући бесомучно, вређајући, вукући се по земљи; затим, кад је разумела да је њен напор узалудан и да су све њене илузије изгубљене, резигнирана наједанпут, нêмо очајна, она потписује молбу за развод брака, и бежи, у једном бескрајном угушеном јецају.

У четвртом чину, ми је налазимо у болници где се опоравља од ране коју је себи задала покушавши да се убије. Берније долази да је види; он је коректан и искрен, и анализира се пред њом са свирепом отвореношћу. Он ће задржати Лолету, окружиће је нежним старањем и пријатељством, али се не може одрећи кнегиње. Јер, он не воли више своју жену. Он би толико волео да је воли; али се љубав не наређује, и она умире независно од наше воље; и то је једна

од најтужнијих ствари на овом свету... Лолета увиђа да је све свршено између ње и њеног мужа, и малочас кад буде дошао њен стари љубазник, неуспели сликар Рушар — честити човек који никад није престајао да је воли, али који се држао по страни у данима њене среће — да јој каже благо: „Хоћеш ли да пођеш са мном?“ она ће, смирена и смрвљена после страшног „проласка Венериног“, поћи. Шћућурена у том тихом уточишту, она ће наћи ту покој и, вероватно, — пошто се све заборавља на овом свету — заборав.

Оно што одликује овај комад, и цело Батајево драмско дело, то је његова психологија и његова поезија.

Истина коју се Батај труди да постигне својим позориштем, то није само она површна, привидна, материјална истина, онај брутални реализам који даје на јевтин начин илузију живота; поред те „спољашње истине“, и помоћу ње, он би хтео — као што нам сам објашњава у предговору свога *Целокупног позоришта* — да пружи „унутрашњу истину“: „тајне бића, оно што кључа у индивидуи и што она не изражава директно; дубоке и одлучне разлоге, несвесне и активне сфере душе“. Опсервацијом и анализом, истовремено, он би желео да створи жива бића, нарочито бића подјармљена љубави, свемоћном деспоту који, као древни фатум, води сирото човечанство. Тај високи уметнички идеал, разуме се, далеко је од тог да је увек досегнут. У *Нагој жени*, на пример, личности кнегиње од Шабрана и Пјера Берније изгледају нам најчешће нејасне и неодређене; али је зато Лолета сва дрхтава од живота, и сви покрети њене узнемирене душе забележени су с оштром психолошком продирношћу и нежном осетљивошћу. Нарочито је, у погледу тананости и дубине психологије, снажна она сцена у последњем чину кад Берније признаје своју немоћ да воли: то је једно живо људско срце које, разуђено ту пред нама, трепти и крвави. И отуда је гледалац *Наге жене* склон да та индивидуална осећања, анализирана с таквом психолошком интуитивношћу и таквом искреношћу узбуђења, прошири, уопшти, и назре кроз њих свеопшту беду љубави и вечну патњу човечанства.

Све то казано је често — каткада мало тражено и прециошки — с обиљем лепих поетских слика које осветљавају и продужују пишчеву мисао, и урезују се у нашу памет.

Наши глумци — изузев Г. Гавриловића (Кнез од Шабрана) и, донекле, Г-ђу Таборску (Лолета), која је у трећем чину исказала искрене и комуникативне емоције — играли су комад врло рђаво.

С. П.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ИЗЛОЖБА СЛИКАРСКИХ РАДОВА ВЕЉКА СТАНОЈЕВИЋА.

Када смо прошлога лета на овоме месту писали о Петој Југословенској Уметничкој Изложби, скренули смо пажњу на Вељка Станојевића, који је био на њој представљен са неколико радова. Тада смо рекли да је Станојевић „учинио знатан напредак у смислу формалне упрошћености“ и да се „колористички нарочито развио и обогатио“. Ова изложба даје нам прилике да се дуже задржимо на овоме младом уметнику и да, ослањајући се на много већи број његових радова, подробније проговоримо о његовом дару и о његовим напорима да се усаврши и изрази. Стога налазимо да је излагач врло добро учинио што нам је приредио без мало своју колективну изложбу са око четрдесет слика и скоро исто толико цртежа. Сви ови радови постали су после рата. Излагач је исто тако добро учинио што није био строг при избору својих радова за изложбу, те нам је допустио да видимо и његове слабије, почетничке радове. Тако смо у стању да на овој изложби видимо све путеве и правце којима се кретало његово уметничко усавршавање и формирање, и да уочимо линију и замах његовог развитка.

Станојевићев уметнички репертоар је разноврстан. Он ради и пејзаж, и мртву природу, и портре, и фигуру, и композицију. Он не показује нарочите наклоности за неку од наведених врста; он их обрађује све с подједнаком љубављу. Као сви сликари који имају једно одређено и генерално схватање своје уметности, Станојевић не посматра природу делимично, на парче, већ као једну органску целину. Стога он, при сликању, многобројне формалне разноликости које се појављују када посматрамо природу на парче, или разноликости које се рађају од једног до другог момента њеног манифестовања, потпуно подвргава основним одликама целине и трајним, карактерним манифестацијама универсалног живота. Другим речима, Станојевић све проблеме у сликарству своди на два основна, на проблем форме и на проблем осветљења, односно боје. Овакво гледиште је и коректно и модерно, ма да није највише, као што ћемо касније видети. На овој изложби можемо јасно пратити пут који је Станојевић прешао да би се узвисио до наведеног схватања.

Радови под бројем 2 *(Марина из Ницe)* и 9 *(Valdebloc)* још су очевидно слаби, малодушни и неодређени. Радови под бројем 3 *(Марина из Ницe)*, 5 *(Наслоњача)* и 6 *(Marthe)*, и ако још сасвим почетнички, показују тежњу за удубљивање у проблем сликања, као и извесне колористичке способности, сликара који се тражи. Али радови под бројем 7 *(Из старог Париза)* 1 *(La baie des Anges)*, 8 *(Cap Ferret)*, 17 *(Cap Ferret)* и 19

(Марина из Ницe), поред неких других, показују већ одређеније уметничко схватање у духу натуралистичко-импресионистичком. Станојевић се у овим радовима појављује као слободнији посматрач природе, и ако се још непрестано одвише задржава на детаљу, што, у опште говорећи, није његова слабост. Он се овом приликом приближава пленеру и освежава своју палету, натруњену још из школе нечистим гамама и неодређеним, неизразитим тоновима. Он се при томе почиње и технички ослобођавати школске рутине, те по начину изражавања постаје личнији. У ово доба свога развитка Станојевић је био на раскршћу путева. Он је већ био показао да има смисла за природу и за боју. Могао је дакле опредалити се за натурализам, евентуално за импресионизам, и продужити усавршавање у овоме правцу. Али он је могао окренути се и декоративном, односно монументалном сликарству, које се већ јасно наглашава на неким његовим радовима из тога времена. Станојевић је у овоме моменту поступио врло пажљиво, повлађујући својим природним склоностима и не чинећи велике скокове. Он не напушта нагло природу, нити одбацује напрасно своју свежу, сирову палету, већ постепено, једва приметно али све више, почиње затварати очи пред бескрајном формалном разноврсношћу детаља у природи и пред засењавајућим богаством боје и сунчане светлости. Он то чини очевидно по једном унутрашњем нагону, али на слици он то спроводи свесно, да би дошао до извесне формалне упрошћености, да би добио, како се то каже, велику форму и, што је још важније за једнога сликара, да би добио умирену, хармоничну палету и једноставан тон. Он свој ранији, рецимо импресионистички поступак, дефинитивно напушта. На место многих потеза долазе равне површине јасно уоквирене и колористички и тонски одмерене. На место једног неодређеног и загушеног тона који би владао на целој слици, долази низ једноставних и мирних тонова стављених један према другом у хармоничну, контрастну зависност, а распоређених на слици у колористичким вредностима које одговарају природи сликане материје. И тако, усавршавајући и генерализујући свој поступак, Станојевић је омогућио себи даљи развој, ради чега заслужује да буде озбиљно похваљен. Радови под бројем 16 *(Марина из Ницe)*, 18 *(Кишни дан у Ници)*, 22 *(Тунел у Villefranche-y.)* 24 *(Mont Alban)* и 27 *(Мртва природа)* показују прелазну фазу у сликању Станојевићевом од натуралистичког схватања ка овом вишем, синтетичнијем схватању. Нарочито су пријатни ови Станојевићеви пејзажи, на којима као да осећамо проналазачку раздраганост и свежину уметникову. Они су колористички богати, формално јасни и интересантни, ма да су тонски одвећ узнемирени. *Мртва природа* наглашава дискретнију палету и мирнији једноставнији тон.

Али радови под бројем 29 *(Лето у брдима)*, 30 *(Столица са шеширом)* и 31 *(Јапанска лутка)* показују већ потпуно јасно тежњу Станојевићеву да своје стечено искуство на путу упрошћавања сликарског поступка примени у композицији. Ово су свакако само први покушаји, који нису безуспешно учињени. У сваком случају, они су карактеристични, јер се на њима још осећају трагови живе и топле палете (29), јер се тек на некима од њих (30 и 31) појављују у извесној мери хладне, пригушене боје, и јер су тонски још неуједначени. Међутим, низ радова под бројем 33 *(Жена у шалу)*, 36 *(L' intimité)*, 37 *(Купачице)*, 38 *(Варош-капија)* и 38 *(Портре М. М.)* обележавају садашњи ступањ у развитку Станојевићевом. На свима овим радовима, осим једнога, видимо фигуре, на свима њима видимо тежњу да се образују велике површине и велике масе, видимо покушај да се постигне утисак дубине и простора, видимо нову, из последњих дана нову, хладну палету, с пригушеним, мирним и ладним бојама и с тежњом за уједначеним тоном, видимо, у кратко, свестан и, да одмах речемо, добрим делом успешан композиторски напор. *L' intimité*, *Купачице* и *Варош-капија* су најуспелији Станојевићеви радови на овој изложби. Да је тонски још боље савладана прва од ових трију слика, била би једно мало ремек дело. Систем компоновања који је Станојевић овде применио, и решење које је нашао, могло би му послужити као ослонац за најлепше изгледе у будућности. Распоред маса по површини и по дубини интересантно је и карактеристично изведен и добро уравнотежен и везан. Одсудно хладни тон који сликом доминира, дискретно је проткан топлим тоновима који слику оживљавају. Покрети фигура заузетих интимним, домаћим пословима у кући, изрази њихових лица, и општи израз слике, дишу искреношћу и љубављу. Ова слика нам изазива час реминисценције холандског огњишта, час нам опет буди успомену на фламанске и старонемачке слике из живота светих. Слика *Купачице* је усавршенија у смислу формалне упрошћености и тонске једноставности, али је као композиција површнија, ма да врло допадљива. Она нам даје више утисак једне лепе синтетичне скице него праве слике. Пејзаж *Варош-капија* је потпуно успео.

С нарочитом пријатношћу приметићемо да Станојевић при компоновању не пада у шематичност, нити у манир, и да при третирању пластичне форме или покрета не конструише више него што то сама природа посла допушта. Међутим, не можемо а да младоме сликару на завршетку не скренемо пажњу на основно начело у сликарству, начело које у себи сконцентрисава све сликарске проблеме, кога су се држали сви прави сликари, а које је изванредно формулисао упорни Сезан речима: „...Контрасти и односи тонова — ето где лежи тајна цртежа и моделације“. Дакле у ствари тон, или

проблем тона, у сликарству јесте и остаје основни проблем. Решити на једној слици проблем тона, значи решити и проблем форме и проблем осветљења, односно боја, у исто време. Решити на једној слици проблем тона значи, кратко речено, искомпоновати и израдити саму слику. Станојевић, у своме брзом и правилном развијању, успео је да свој сликарски поступак упрости и да га сведе на два проблема: на проблем форме и на проблем осветљења. То је велики успех. Нека би се потрудио да ову синтезу још више уздигне, и нека свој сликарски поступак сведе само на један проблем, на централни проблем тона. Тада ће, надамо се, сви остали проблеми сами од себе отпасти.

Низ цртежа које нам је Станојевић показао, говоре о његовој озбиљности и марљивости. Међу овима има и изванредно успелих. Нама су нарочито пали у очи цртежи број 69 (*Акт у природи*) и други под бројевима 40, 52, 60, 61, 68, 70, и 74.

БРАНКО ПОПОВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

НОВЧАНА КРИЗА.

Изгледа парадоксално да земље које имају највише новчаница у оптицају и најслабију валуту, најјаче трпе оскудицу у новцу. У ствари је тако, и најбољи пример за то пружа Аустрија. Тамо је циркулација новчаница прешла један билион (хиљаду милијарди), и само за прву недељу месеца септембра повећала се за 233 милијарде круна, а несташица новца све се више осећа. Новчанична банка била је принуђена да подигне есконтну стопу од 7 на 9 процената, али то није ништа помогло. Тражња новца и отварање нових кредита сваким даном се повећавају.

Исте појаве се опажају и у другим државама са слабом валутом. Тако је немачка Рајхс-банка крајем јула повећала стопу од 5 на 6 од сто, и то скоро после осам година непромењене есконтне стопе од 5%. У Мађарској, исто тако, влада велика новчана криза.

На против, у земљама здраве валуте констатује се опадање зајмова (меничии есконт) код новчаних банака, смањивање банкнота у оптицају и снижавање интересне стопе. Тако је код Енглеске Банке ова стопа спуштана неколико пута преко године и сада износи 3%, код Швајцарске Народне Банке 3½ од сто, код Холандске 4%, а код Француске Банке 5%. Код државне чехословачке банке есконтна стопа износи 5½ од сто, а зајмови по меницама смањили су се од 2.334 милиона круна почетком ове године, на 1.419 милиона 31

марта и, крајем августа, на 328 милиона круна. Код Француске Банке менични портфељ износио је 14 септембра о. г. 1.887 милиона франака, према 1.815 милиона на дан 7 септембра.

Наша Народна Банка имала је зајмова на менице у укупном износу од 384,8 милиона динара на дан 15 септембра 1921. После годину дана ти зајмови износе 1.315,7 милиона. За годину дана, дакле, повећање износи 931 милион динара. Ипак, у пркос тога осећа се оскудица у новцу и тражња кредита је већа него икада до сада, ма да је Народна Банка одобрила ванредних, сезонских кредита, скоро за пола милијарде динара, поглавито за потребе извозне трговине.

Покушај са повећањем интересне стопе од 5 на 6% за новчане заводе, а по зајмовима на залоге од 6 на 7%, није дао никакве резултате. Тражња новца од Народне Банке непрестано се повећава, јер је то ипак најјевтинији кредит у земљи. Државна Хипотекарна Банка је скупља, а велике приватне банке не дају данас новац јевтиније него са 13—15% годишње камате.

У ово доба године, код нас се и пре рата осећала оскудица у платежним средствима, из сасвим других разлога. Наш сељак, навикнут на банкноту, нерадо је примао наполеондор, а контингент новчаница био је обично исцрпен. Сада, пак, поред исцрпеног контингента, има и других узрока, од којих је најважнији слаба вредност динара. Услед тога, цене земљорадничких производа и увозних артикала толико су високе да за куповину треба држати велике стокове готовог новца. С друге стране, ова година одликовала се изванредном привредном активношћу.

Пре свега, грађевинска делатност била је тако жива, не само у Београду, него и у другим градовима наше земље, да је апсорбовала огромне суме новаца. Те инвестиције још не могу дати такве приносе да би се могао осетити придолазак новца од датих зајмова за грађење. Управа Фондова је до сада издала око триста милиона динара, и тај новац лежи умртвљен, јер дужници врло слабо одговарају својим обавезама. Сем тога и приватне банке су издале знатне суме на грађевинске кредите. Кад се при том узме у обзир да многе банке и саме подижу сопствене зграде, онда је јасно зашто су многа новчана средства имобилисана.

У овој години била су врло обилна нова оснивања акционарских друштава (банака, индустријских, трговачких, рударских, грађевинских и других предузећа). Рачуна се да је за уплату нових акција, као и за повећање капитала код старих предузећа, за шест месеци ове године мобилисано око пола милијарде динара. Тај новац набављан је поглавито кредитом. Отуда једна ретка појава, да се сума зајмова на менице није смањивала код Народне Банке ни у марту и априлу ове године, када је, због слабог извоза, тражња новца обично најмања.

Спекулација је такође један од узрока данашње новчане кризе. Једна велика београдска банка жали се да јој трговци престонички дугују преко сто милиона динара. Ти кредити су, повучени још 1919 и 1920 године, употребљени за набавку робе, а потом за куповину хартија од вредности (махом акција разних банака) и за терenske спекулације. Ове велике суме леже такође ван новчаног саобраћаја, новац се не враћа, и банке нису у стању да дају нове зајмове.

Најзад, да споменемо и један најчешће помињани узрок несташице новца. Тврди се, наиме, да је новац код сељака. Земљорадничкиред, као најмногобројнији у земљи, има релативно највише готових новаца, само по том факту што просечно свака привредна јединка (једна породица) држи код себе известан минимум платежних средстава. Ако се узме да има у нашој држави укупно 2,600.000 породица и да на сваку долази просечно по хиљаду динара, онда је преко две и по милијарде на рукама, повучено из редовног саобраћаја.

Наш сељак је неповерљив према новчаним заводима. Томе је допринела и агитација која се у том смислу води. Зато се новац налази сакривен и не ставља се на расположење народној привреди преко банака, које су у целом свету посредници између оних који нуде свој сувишак новца на привремено руковање и чување, и оних који га траже. Имаће и других разлога што у последње време улози на штедњу опадају. И код Државне Хипотекарне Банке може се запазити ова појава. Од других банака улагачи повлаче свој новац, било стога што га на другој страни могу пласирати повољније, било што се због променљивости вредности новца траже објекти који су мање колебљиви у вредности.

Све то чини да се новчана криза још више погоршава. Питање је како да се она ублажи. Изнесен је предлог да се повећа контингент новчаница код Народне Банке, који сад износи преко пет милијарди динара. Против овог предлога устао је, сасвим оправдано, један део јавности, јер би то значило нову инфлацију, и према томе падање вредности нашег динара. На ово гледиште стао је и управни одбор Народне Банке. Министар Финансија, међутим, треба средстава за извођење разних одлука владиних (једна од последњих је кредитовање самоуправних тела ради сузбијања скупоће), и понова апелује на Народну Банку за нове кредите.

То новчану кризу неће ублажити. На против, она ће бити појачана слабљењем динара. Министарство Финансија треба да враћа дуг Народној Банци и да на тај начин ствара нове резерве за повећање циркулације. У том циљу треба на првом месту употребити 14,300.000 златних круна коју је суму добила наша држава из ликвидационе масе Аустро-Угарске

Банке, а затим размислити и о изнесеном предлогу да се извесне државне домене које не доносе никаквог прихода, продаду ради одужења државног дуга код Народне Банке.

Н. СТАНАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ЦАРИГРАД И ДАРДАНЕЛИ.

За непуних петнаест дана турске националистичке трупе довеле су до потпунога слома грчку војску. Два генерала, неколико стотина официра, преко педесет хиљада војника грчких, заробљени су са одговарајућим ратним пленом. Ова турска победа, кад се зна да су Грци пре два месеца тукли Мустафа Кемала, кад се упореди са победама из светскога рата, и кад су у питању трупе које су у Малој Азији стајале једна према другој, не може бити убројана у неке велике победе. Турска победа по томе нема великога значења; она има значај по другоме нечему. Турска победа отвара поново грчко унутарње питање, а нарочито Источно Питање. Питање ради којега су вођени толики ратови, и због којега је вођен и последњи светски рат, поново се отвара; питања Цариграда, Дарданела, Месопотамије, Сирије, Палестине, Калифата, понова долазе на дневни ред. Исти агенси су по среди: на једној страни Британија, Француска, Италија, на другој Ислам, Немачка, бољшевичка Русија; овамо Румунија, Грчка и наша држава, тамо Турска и Бугарска. Разлика је данас у у томе што између Британије и Француске, а донекле и Италије, нема оне сагласности које је било за време рата између њих. Британија има једну политику у Малој Азији, Француска другу, Италија трећу. Немачка, Совјетска Русија, распарчана Турска су сложне данас; оне теже да се поврати све у пређашње стање, у стање пре рата. За време рата Цариград је био одређен Русији; после рата Француска, Енглеска и Италија, не питајући друге савезне и удружене државе, у марту ове године, сагласиле су се да Дарданели и Босфор буду под њиховом управом, коју су они неправилно звали међународном контролом.

За овај ток ствари, за овај грчки неуспех, данас криве Грке. То није сасвим тачно, а донекле ни право. Грци су доиста криви што су ствар довели довде; али има и других криваца. Каже се, исто тако, да је за све ово крива само данашња грчка управа, а нарочито краљ Константин. И то није тачно. За ово што се догађа криви су и Венизелос и краљ Константин и грчки народ у старој краљевини. Венизелос је први изнео и заступао велико-грчки програм: Источна Тра-

кија, Грци као мандатори Европе у Цариграду, Јонија са Смирном. Он је тај програм заступао с успехом, јер су у Лондону, у Паризу и у Вашингтону имали велику веру у њега. Краљ Константин, тада у изгнанству, био је противан томе програму; то му је било најјаче оружје против Венизелоса. Грчки народ на последњим парламентарним изборима изјаснио се противу Венизелоса, а за краља Константина. Краљ Константин, кад се вратио у Атину, у место да се држи својега програма и затвори, на корист свих Јелина, питање о Јонији — са неким коректурама у Севрскоме Уговору Грчка би добила Источну Тракију, неко учешће у контроли над Дарданелима и Смирну, — он је хтео да надлицитира Венизелоса. Због унутрашњих прилика морао је то чинити, и довео је до пораза у Малој Азији. Али све ово не би могло бити да Велика Британија, Француска и Италија нису имале своје одвојене политике. Велика Британија је подржавала Грчку, Француска Мустафу Кемала, а Италија своју индустрију ратнога материала. А све три скупа криве су што су важност Севрскога Уговора, својим држањем, обеснажиле: закључиле га, па пустиле да падне у воду. Кад је реч о Версаљскоме Уговору, оне га бране одлучно, а кад је реч о Блискоме Истоку, оне склапају, поред њиховога Севрскога Уговора, свака за себе, одвојене споразуме: Француска с ангорском владом, Италија с цариградском владом, а Енглеска с Арапима. Мустафа Кемал се користио овом ситуацијом као и погрешкама грчким, и повео је своје трупе ка Цариграду и Дарданелима, тражећи све територије турске од пре рата 1914. А то би значило, кад би се испунило, да би се изгубило све што се у рату путем победе добило, и цело Источно Питање отворило би се изнова.

Сад се увиђа у Лондону и у Паризу да мореуз који раздваја Европу од Азије, а који везује Средоземно са Црним Морем, има светски значај, и да је од интереса за целу Европу да остане ван домашаја турскога. Британска влада налази да слобода Дарданела мора бити стална и ефективна, и готова је да поднесе све жртве за ту слободу. У погледу Цариграда, Француска и Енглеска гледају на ствар друкчије него на Дарданеле. Оне су још пре две године биле вољне да Цариград оставе Турској под извесним условима. Влада Лојда Џорџа је објавила још пре десетак дана под којим условима она мисли да би се цео овај спор имао решити. Требало би, према њеноме мишљењу, сазвати једну конференцију, која би почела рад одмах чим би трупе Кемалове престале напредовати. „Владе француска и британска, стоји у енглеској ноти, дале су упутства својим представницима у Цариграду да саопште Кемалу и влади у Ангори да не може повредити неутралне зоне на којима се налазе трупе савезничке. Али, с обзиром на узбуђење које влада и на претеране

захтеве Мустафа Кемала, неће се моћи зауставити само на дипломатској акцији; одговарајућа сила треба да чува слободу Мореуза и да брани од каквих било напада Турака. Било би велико зло кад би Кемал напао Савезнике; а било би очајно када би Савезнике Мустафа Кемал истерао из Цариграда. То би неизбежно имало великога одјека код свих муслимана и у свима државама које су у рату биле побеђене: сви би они били охрабрени невероватним успесима релативно мале турске војске. Поред тога, поновна појава Турака у Европи створила би на Балкану врло опасну ситуацију која би поново довела до пролевања крви. И зато је дужност савезника из прошлих ратова да одстране ту погибију и да у Дарданелима учврсте ред и мир, како би се после на конференцији могле на миру доносити коначне одлуке. Британска влада је због тога готова да уложи све своје напоре да се дође до једнога задовољавајућега решења, и она се већ обратила на француску и италијанску владу за ово. Али, међутим, јасно је да су и друге савезне државе балканске овим стицајем догађаја дубоко и судбоносно повређене. Румунија је у великоме рату пропала зато што су Мореузи били затворени. Уједињење Турске и Бугарске имало би судбоносних последица за Југославију у опште, а за Србију посебице. Сва трговина Дунавом за Црно Море долази у опасност ако се Мореузи затворе. У томе правцу и грчки интереси су у питању. Влада британска се обраћа овим трима балканским државама да и оне приђу ефективној одбрани неутралних зона... Влада британска је одмах појачала знатним снагама своје трупе у неутралној зони и издала наредбу британској флоти да се свом силом одупре покушају трупа турских да уђу у неутралну зону или да пређу у Европу."

Иницијатива британска је добра у колико би мирним путем требало решити грчко-турски сукоб, и по свој прилици имаће успеха. Одлуке Француске и Италије нису још донесене. Француска је пре за дипломатску акцију; њена дипломатија верује да ће та акција бити сасвим довољна, што може бити само онда тачно ако се у Ангори зна да су Британија и Француска солидарне. Италија није вољна да војничким снагама учествује у предстојећој акцији, ако је Турци изазову. Комплименти које данас Лојд Џорџ чини Малој Антанти, кроз свој орган *Observer*, показује да је њена сарадња неопходна. Какве су њене одлуке, то се још не зна; ми нисмо у стању то да закључимо из контрадикторних изјава наших најважнијих одговорних представника, који су се без праве потребе бавили дуго на страни. Они су без Народне Скупштине разговарали, и данас разговарају, преговарају и закључују, с уверењем да је оно што раде добро. Искуство с Албанијом, са Друштвом Народа, са Италијом, са Мађарском, са Бугарском, које смо имали за последње две године, мора нас испуњавати

зебњом. Питање Мореуза и Цариграда, као што је више пута овде помињано, има за нас највећи интерес, и то не само за данас него и за сутра. Питање Цариграда и Дарданела се тиче свих Словена, и свако решење у коме они не би имали главну, решавајућу реч, било би само привремено. Мореузи треба да буду слободни, али под контролом свих заинтересованих, са једнаким правима. Не треба да се понови оно што је са Дунавом: Дунав је проглашен за међународну реку, а прибрежне државе имају мања права у њему него Француска, Енглеска и Италија. Прилике су данас такве да се могу тражити, па и добити, једнака права за контролу над Цариградом и Мореузима.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — КОНГРЕС ЈАВНИХ РАДНИКА У ЗАГРЕБУ.

На Илицанској конференцији јавних радника, као средство за развијање започете акције, предвиђен је сазив једног ширег конгреса у Загребу. Тај конгрес одржан је 10 септембра. Посећен више него што су очекивали и сами сазивачи, Конгрес је бројем учесника, — рачуна се да их је било преко две хиљаде, — чинио утисак правог збора. По своме саставу, конгрес је представљао у првом реду један састанак интелектуалаца: — Радић би казао „школоване господе“, — професора универзитета и средњих школа, публициста, државних чиновника, нарочито из суда, лекара, адвоката, инжењера, и тако даље. Поред интелектуалаца, на Конгресу је било и представника привредних кругова. Што је нарочито падало у очи, то је присуство народних посланика, и то не само посланика из опозиције — земљорадника, народних социјалиста, муслимана из групе Д-ра Спахе, — него и из једне од владиних партија: демократске, међу којима је био и сам шеф странке, Г. Давидовић. Биле су заступљене све покрајине: више стотина учесника дошло је из свију крајева у Загреб да присуствује Конгресу. Поздраве је примио Конгрес из целе земље, нарочито из Хрватске и Далмације.

Пред Конгрес, 8 и 9 септембра, држане су уже конференције, на којима је, после расправе о политичком положају, утврђен програм рада Конгреса, као и нацрт резолуције. Сам Конгрес имао је изглед не скупштине коју треба убеђивати, него скупштине која је убеђена. И говорници и говори бурно су поздрављени. Предложена резолуција усвојена је једногласно.

По нацрту сазивача, предмет претреса Илицанске конференције јавних радника имао је бити ограничен на српскохрватски спор. Међутим, већ у дискусијама на конференцији

дошло се до закључка да се питање српско-хрватских односа не може правилно схватити ако се не доведе у везу са општим расположењем духова у целој земљи: хрватски проблем чини само један део читавог државног проблема. Илицанска конференција, потпомогнута иницијативама са других страна, изазвала је један покрет јавног мишљења за изравнање српско-хрватског спора, који је, на Конгресу у Загребу, дошао до одређенијег изражаја.

Ово је, у главним линијама, према раду Конгреса и према усвојеној резолуцији, гледиште тог покрета, који је у схватању хрватског проблема пошао од основног закључка Илицанске конференције.

Стојимо пред једном чињеницом: само мали, врло мали део Хрвата, вољан је данас да сарађује на организовању заједничке државе Срба и Хрвата; исто тако, мали део пристао је да заузме став неутралног посматрача; огромна већина хрватског племена, бар хрватског племена из Банске Хрватске, окупљена је у Хрватском Блоку, чији је програм отворено непријатељство против државног јединства Срба и Хрвата. Али порекло незадовољства није код свих хрватских незадовољника у Блоку истоветно. Поред блокаша из оданости према посебној хрватској државној идеји, који су безусловно противни заједничкој држави са Србима, има их који су, повучени страшћу, у Блок отишли искључиво да манифестују своје нерасположење према режиму радикално-демократске коалиције. Код ових других, дакле, узроци незадовољства не разликују се од узрока који су створили народно незадовољство и у покрајинама ван Банске Хрватске, и стварају га чак и међу Србима. Тај општи узрок, то је, како се подвлачи у резолуцији конгреса: „лоша администрација".

И да није административне дезорганизације и осећања зле крви које она оставља, Радић би ипак имао у хрватским сељачким масама и међу франковцима своју поуздану војску, али он онда не би био у стању окупити око себе читав Хрватски Блок и изигравати „законитог" представника Хрватства. Радикална државно-правна опозиција постојала би у хрватским крајевима и кад бисмо имали најбољу државну управу, само, у том случају, та опозиција не би успела увући у своје редове скоро целокупан хрватски део народа.

Анализа постанка Хрватског Блока указује у исто време на методе чијом се применом једино хрватски проблем може решити.

Супротно ранијим покушајима чињеним са српске стране, Конгрес јавних радника одбија свако преговарање са Радићем. Присталице посебне хрватске државне идеје, којима се Радић ставио на чело, не могу се ни најширим уступцима придобити за државно јединство са Србима. Оно што се да постићи, поред повраћања активној политици оних Хрвата који

су се, разочарани, повукли из политичког живота, то је ово: издвојити из Хрватског Блока онај део који је пришао крајњој опозицији из убеђења да за борбу против режима на власти другог пута нема. За овај резултат потребно је, и у исто време довољно, по мишљењу Конгреса следеће: почети са остварењем једног општег државног програма чије су главне тачке, изведене из једне основне идеје — срећивање политичких прилика побољшањем државне управе — наведене у резолуцији Конгреса. Као неопходан услов побољшања државне управе, резолуција истиче: спровођење административне деконцентрације; проширење народне самоуправе; нову поделу на области „веће и способније за живот". Конгрес, даље, сматра да државно јединство мора бити изражено и у називу државе и стога захтева да се наша држава зове „једним именом, Југословенским".

Остварење свога државног програма, Конгрес очекује од једног савеза народних странака и група удружених у Југословенску Заједницу, које су вољне сарађивати у духу „братског споразума и праве демократије". За покретање ове Југословенске Заједнице, Конгрес је овластио нарочити извршни одбор.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Југословенске приповетке на енглеском.[1]

У издању Њујоршке издавачке књижаре Дафилд и Комп., у *Преводиочевој Збирци*, после збирке чехо-словачких и савремених грчких приповедака, изашла је збирка *Југословенских Приповедака*, које је одабрао Г. професор Павле Поповић, а превели на енглески неколико наших енглеских и америкаских пријатеља који су у току рата, у додиру са нама, научили наш језик. Напред је у књизи исцрпан увод о заступљеним приповедачима, а пред сваком приповетком кратка биографска белешка о њеном писцу.

Избор приповедача је врло погодан за прву збирку приповедака из наше књижевности. Заступљено је седам приповедача са девет њихових најбољих приповедака; то су наши најбољи приповедачи до новијих. Ту је Лазаревић са две приповетке: *Први пут с оцем на јутрење* и *На бунару;* Јанко Веселиновић са две: *Кумова клетва* и *Вечност;* од Стјепана Митрова Љубише ту је *Кањош Мацедоновић*; од М. Глишића *Прва бразда;* од Матавуља *Поварета*; од Ђоровића

[1] *Jugo-Slav Stories* translated from the original with an Introductory Essay by Pavle Popović Professor of the University of Belgrade. The Interpreter's Series. New-York. Duffield and Company. 1921. 8⁰, 258.

Хаџи Салих, и од Ј. Јовановића Змаја *Видосава Бранковић.* Овакав избор несумњиво није потпун, нарочито кад збирка носи овакво име. Г. Поповић, у осталом, одмах на првим страницама истиче да његова збирка није онаква какву би он правио у приликама пре рата, и да она никако не представља ни саму српску приповетку у свој њеној обимности, и ту непотпуност објашњава фактом да је збирка прављена далеко од отаџбине, у тренутку када се није могло имати при руци сав материјал који је за њу био потребан. Вредност датих приповедака он најбоље обележава кад каже да је несумњиво да је у збирку унео „најбоље што је известан број наших најбољих приповедача дао".

У своме уводу Г. Поповић карактерише заступљене приповедаче и њихове преведене приповетке, дајући у неколико речи најпотпунију слику писца и његовог талента. Уз то, где потреба изискује, он даје обавештења о животу самог народа, о његовим обичајима и веровањима, историјске и географске податке. Интересантно је видети колико је ових података из наше политичке и књижевне историје, из географије и фолклора, унето на дванаест страна овога увода, а да се ни за тренутак не осети натрпаност и сувишност.

Превод овако изабраних приповедака представљао је нарочиту тешкоћу. Све приповетке сликају живот нашег сељака, и написане су сировим и идиоматским језиком; и да се да адекватан превод тога језика на енглески, а да се не изгуби ништа од његове примитивне свежине и једрине израза, него да он и на енглеском буде жив и гибак, требало је наћи преводиоца који ће имати и фино знање српског језика и магистрално располагати енглеским језиком. Омашком издавача, на насловном месту речено је да је Г. Поповић и превео приповетке на енглески. Он то није урадио, као што се види на стр. 15 његовог увода, али је његова велика заслуга у томе што је међу својим енглеским пријатељима изабрао преводиоце који су имали све услове за извршење овог тешког посла. Они су необично добро превели, не само Лазу Лазаревића и Јанка Веселиновића, него и Матавуља и Љубишу. Превод је увек задржао максимум лепоте стила, и тако је природан и течан и лак, да ове наше приповетке, читане на енглеском језику, имају неку нарочиту нову драж и лепоту. Преводилаца је било више, и сваки је од њих превео по једну или две приповетке. Ти преводиоци су: Miss Foster, Miss C. Korbett, Miss Lina Potter, Mr. Malkolm Burr и Miss Hilda Lorimer.

Ова збирка наших приповедака дошла је као последица жеље да се о нама зна нешто више но што се зна о нашим ратничким способностима, нашој издржљивости и страдањима, — жеље која се за време и после рата јавила и у Америци, као и код других наших западних савезника. Отуда, кад су

изашле, ове приповетке су наишле на добар пријем, као што показују два приказа који су изашли у америчанским листовима и који су нам дошли до руку. Један који је објављен у *The Chicago Tribune* 22 маја 1922 каже, између осталога: „За оне који су сити пуних проблема којима је обузет просечни амерички, и можда још више и просечни енглески романописац, ова антологија савремених српских приповедака биће пријатна промена... Ја заиста писам скоро видео приповедака које би примитивном дражи и снагом надмашале *Прву бразду* Милована Глишића, *Кумову клетву* Јанка Веселиновића, *Новарету* од Матавуља и *Вечност* од Јанка Веселиновића". Други приказ, који је изашао у *New-York Sun* 11 фебруара 1922, потпунији је и садржи интересантне примедбе; ми наводимо из њега само овај одломак: „Све су оне [приповетке] дивне и по концепцији и по изради. Нота словенске меланхолије осећа се и у њима, али је занимљиво да је ближа достојанствености и универсалности какве грчке трагедије, него њеном познатијем невротичном руском начину изражавања. Ове приповетке су често јако реалистичке, али то није реализам који је помахнитао тражећи грозно ради грозног. Нема ни трага декалентске ноте. Књига ће несумњиво у читалаца изазвати жељу за новим уживањем из истога извора".

И наша жеља би била да Г. Поповић не остави незадовољену ту жељу америчких читалаца. Као што је и требало прво урадити, ова збирка је приказала нашу душу као здраву, крепку и чедну, и објаснила изворе из којих су потекле врлине које смо показали у рату. Једна нова збирка требала би да ту слику допуни и развије. У њу би требали да уђу Кочић, Ћипико и Б. Станковић, затим Вељко Петровић, Г-ђа Н. Секулић и М. Црњански. Најзад, ако се хоће да збирка одговори своме наслову, у њу би мораоући један добар избор из хрватских и словеначких приповедача, и нико не би био позванији да тај избор учини него што је Г. Поповић.

МИХ. ЂОРЂЕВИЋ.

Г. Нитијева књига о европском миру.

Као што је позната Тардјеова књига *Мир* најбоља одбрана тезе победника на Конференцији Мира, тако је *Европа без мира*[1] најважније дело написано у корист побеђених, тим пре што јој је писац савезнички министар за време рата, а потом председник италијанске владе, Г. Нити. У данашњој ери хипер-национализма Италије, један смео државник, највише омрзнут од својих сународника и готово избачен из активног политичког живота од свог силаска са власти јуна 1920 г., дао је самоодбрану своје помирљиве пацифистичке

[1] F. S. Nitti: *Europa senza pace.* Roma, 1921.

политике. Професор Нити је, пре свега, интернационалан финансиер, и као један од најбољих познавалаца тешког економског стања своје отаџбине и других европских земаља после рата, апеловао је серијом чланака на америчку јавност, указујући на нужност за победничке државе да одустану од своје „ратне политике" према побеђенима, у своме сопственом интересу. Прерађена збирка тих дописа публикована је крајем 1921 у Риму и убрзо била преведена на скоро све европске језике. Код нас је била два пута преведена, и најбоље, загребачко издање, у преводу професора Шнауца, има специјалан пишчев предговор.

Примајући познате Кејнсове теорије о потреби ревизије економско-финансијских клаузула Версаљског Мира према Немачкој, Г. Нити се труди да докаже неправедност и неопортуност скоро свих политичко-територијалних, сувише радикалних промена, створених уговорима о миру, тврдећи да ће Европа преболети своју данашњу кризу само општим, великим попуштањима од Версаљског, Нејског, Сен-Жерменског и Севрског уговора, јер иначе „победницима прети већа погибељ него ли побеђенима". Увек и пре свега вођен једино бригом за успостављање нормалне, предратне, међународне уређене трговине и промета, Г. Нити препоручује да се што пре задовоље познате националне претенсије свих држава из дојучерањег нама непријатељског блока и да се сарађује са бољшевичком Русијом, јер је то једини начин да се отклоне опасности нових ратова у данас „балканизованој" Европи. Као економиста, Г. Нити најбоље тумачи опште незадовољство Италијана после мира, износећи све огромне губитке које је Италија претрпела на Конференцији у Паризу заносећи се јадранском обманом, а занемарујући поделу стварних, економских користи од Немачке и Турске (колоније, концесије, угаљ, трговачки бродови) које би једино поштеделе Италију од непрекидних економско-социалних трзавица.

Што се наше државе тиче, Г. Нити, показујући се доследан својој главној тези: помагање побеђених народности, посвећује мађарским тежњама читаву славопојку; за Бугарску тражи да јој се поврате многе територије, тако исто и за Турску. Ступањем Црне Горе у Југославију „врећају се осећаји Италије". Ријека треба да сачува своје „италијанство". Ми треба мање да добијемо, јер смо убрзали рат, док је Италија два пута спасла Француску: својом неутралношћу 1914, и својим ступањем на њену страну 1915. Г. Нити напада Лондонски Пакт, али једино зато што је Далмација сиромашна и може штетити интересима Италије, као и „остале територије додељене Италији [које] имају слабу економску вредност".

Због свега тога треба примити са пуно резерве и обазривости Г. Нитиев симпатичан предговор нашем издању његовог дела, у коме нам он нуди једну, сувише неодређену „велику

царинску заједницу с Италијом", која „има особитог интереса да се наша нова држава развије". Кад Г. Нити одмах затим тврди да је Италија друга држава у Европи (после Немачке), да мора куповати наше пољопривредне производе у замену за њене индустријске, да њена политика мора бити „и јака и праведна", закључујући свој предговор апелом на нашу сарадњу ради заједничке „веће и племенитије борбе за мир" — изгледа нам да остају многи детаљи који се морају претходно брижљиво претрести да би тај посао почео с надом на успех.

В. ГЕРАСИМОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Црвене магле". — Српска Књижевна Задруга донеће у свом идућем колу, поред других књига, нови роман нашега сарадника Г. Драгише Васића *Црвене магле*, у коме је с ванредном снагом представљена ратна и послератна психоза. Љубазношћу Књижевне Задруге, *Књижевни Гласник* донео је у свом прошлом броју, и донеће и у идућем, један одломак из тог романа, чија појава се очекује са живим интересом.

„Србљак". — Г. Душан Филиповић је песничко име које се јавило за време последњих ратова. Његови *Косовски Божури* су, са Бојићевим песмама, представљали најбоље што је наша изгнаничка поезија могла да покаже. Мање су свечани, и мање патетични од стихова Бојићевих, али су врло сликовити. У згодноме тренутку су оживљавали славну историјску прошлост, и били су постали врло популарни. Нова збирка *Србљак* (издање Цвијановића), са два циклуса *Краљевић Марко* и *Которски Сердари*, рађена је савршено у истоме духу. Г. Филиповићу не може да се одрекне извесна експресивна моћ. Уз то, један несумњив дар за слику, и способност да у неколико стихова конденсује читаву драмску ситуацију. Има ефеката који нису баналии. Али оно што се осећало већ у *Косовским Божурима*, овде се још јаче испољује: увек иста и у ограниченоме броју средстава. Ритам непроменљив, фигуре које се стално понављају, развој догађаја увек по истоме шаблону, слике све у сличном тону. Свака нова песма коју прочитате чини вам се да сте је већ читали, и обратно, кад читате једну песму, погађате каква ће од прилике изгледати идућа. Уз то, сва та поезија је у ствари израђена од комадића народне поезије, како садржајно, тако и формално. То пренизавање вечито једног истог бисера не сведочи о првостепеној стваралачкој снази.

М. Б.

„Одабране приповетке“ Аркадија Аверченка. — Нова београдска књижара „Освит“ издала је, у преводу Г. Владана Стојановића, *Одабране приповетке* руског хумористе Аркадија Аверченка. Аверченко је и досад био познат читалачкој публици наших дневних листова по својим лаким духовитим фељтонима, али се тек из ове збирке, коју је за српску публику редиговао сам писац, добија права слика о његову хумору, који често, као код свију добрих хумориста, узима нежније, финије и дубље видове.

„Златна Дора“ (превео Михаило Добрић; издање С. Б. Цвијановића). — Роман Дариа Никодемиа, који је један од истакнутијих нових италијанских романописаца, одликује се нарочито директним, интимним тоном и великом живошћу и покретом, што му, заједно са очевидном психологијом личности и сенсуалном топлином, заједчава широку читалачку публику. А.

„Јама“. — Наш познати преводилац с руског Г. Јован Максимовић превео је, у издању књижаре „Напредак“, неколико приповедака и први део великога романа Александра Куприна *Јама*, не назначивши нигде, у осталом, да је то само његов почетак. Са својом страсном љубављу за све појаве модерног живота и нежном душом коју узбуђују све људске емоције, Куприн проучава у овом роману шкакљиву и болну тему „нарави блудних домова“. Изгледа, међутим, да се дивне особине које карактеришу овог писца: искреност и оштрина опсервације, лирска ширина и моћ евокације, манифестују у *Јами* мање но у другим његовим делима, и овај роман је јак више по стварима које сугерира но по узбудљивости и свирепости својих слика. Уз то, његова равнотежа је поремећена дугим дискусијама које неколико благородних занешењака воде, у једној од јавних кућа, о тој великој беди и срамоти човечанства. — Више но овај роман, ми волимо оне мале уметничке приче из исте збирке које не намећу никакву тезу ни моралитет, и у којима се Куприн показује као један изврстан, фин и дубок приповедач.

„Тајне света“. — Најбоље Хекелово дело, *Тајне света*, изашло је недавно у хрватском преводу Г. Ф. Чулиновића, у издању Ст. Куглиа у Загребу. У њему је Хекел изнео свој систем натуралистичког монизма и пантеизма, који, као покушај једне врсте синтезе материализма и спиритуализма, није, у извођењима, без логичких недоследности и нетачности, као и неких научних хипотеза које се нису одржале. Али ово дело заслужује највећу пажњу оних који поштују напоре духа да сазна суштину стварности, јер се, поред закона који по-

зитивно важе (као што је основни биогенетички закон), и поред богатог знања природних наука и филозофије, одликује живим и одушевљеним излагањем и интерпретацијом научних резултата, као и јасношћу и концизношћу стила. Те стилске особине, Г. Чулиновић је брижљивим радом успео да задржи у свом преводу. Али српскоме читаоцу смета при читању овог дела известан број хрватизама. — Преводиочеве белешке биле су неопходне, али, на извесним местима, нису беспрекорне.

С. Г. П.

„О Религији". — Г. Милан Вујаклија с успехом преводи један за другим популарне или, боље речено, литерарно-филозофске списе Артура Шопенхауера *(О женама, Метафиза полне љубави, О васпитању, О инсанинкиту)*. Он добро ради што преводи искључиво Шопенхауерове списе. Шопенхауер спада у онај ред писаца који имају свој, индивидуалан стил, због чега је потребно уживети се у његову мисао и постати осетљивим за све финоће његовога стила; ово се пак постиже само тако кад се човек дуго бави њиме и када га упозна у целини. Г. Вујаклија такође добро ради што преводи само ствари ове врсте: оне су приступачне широј публици, а ипак такве по садржини да уводе у филозофију. Истина, Шопенхауеру недостаје, као што је познато, историјски смисао, и то се види и у овом спису *О Религији* (издање Мале Библиотеке), што се данас, у доба социологије и социалних наука, може осећати као недостатак. Ипак, ова књига има вредности, јер Шопенхауер остаје носилац једног типичног гледишта о религији које је још до данас, у круговима интелектуалаца, распрострањено; уз то, поједи проблем је ту ухваћен сасвим јасно у својој суштини, а многа опсервација и данас вреди; и најзад, у ова доба растрзања душе, филозофија песимизма стиче поново право на живот. — При крају књиге је Г. Вујаклија додао савесно израђен речник филозофских израза, који може добро да послужи широј публици.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 4. — 16 Октобар, 1922.

ЦРВЕНЕ МАГЛЕ.

ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА.

У купеу за ниже официре једног војничког воза, Јуришић је имао ове сапутнике: две бабе шесетих година, једну грозно мршаву девојку са вратом искрпљеним од шкрофула, једну убрађену, црвену и пуну жену са успаваним дететом у крилу, једнога господина скоро без носа, који је међу дугачким, кошчатим коленима придржавао неку нарочиту, велику кутију од плеха. Јуришић је седео до прозора у правцу у коме се воз кретао. Преко пута њега баба у црнини, као нека светитељка, са изразом оне бесмртне благости опште мајке, рукама ниско и скрушено скрштеним и главом нешто мало накренутом на једну страну; до ње пуна жена са оном жутом као восак бебом у крилу. Детету је дрхтала брадица. У углу до врата седео је господин са оном нарочитом кутијом међу коленима и оним обичним изразом готовости да отпочне какав било разговор, а до Јуришића искрпљена девојка са већ исушеним шкрофулама и погледом стално управљеним кроз прозор, али тако да се Јуришићу чинило као да она стално гледа у њега. До девојке седела је друга баба, са очима као у сове, чији је изглед подсећао на ону ogresse, оно чудовиште из гатке што једе децу, — права сатана. Она је, широко раскречених колена, седела подбочена на високу, црну дршку од амрела. Без и једног зуба, са огромним ушима, она је мељала по устима маслинке. Леву ципелу била је скинула и стала на њу са ногом у чарапи на којој је велики чукаљ штрчао као детиња песница. На глави је имала ону

типичну капу Немице, са подвезаном машном испод браде, на којој је такође штрчало неколико дугих, сребрних длака. Образи су јој били као кувани шкембићи, а брчићи прилични. И заиста, она беба, кад год би се пробудила и погледала у њу, сместа би зажмурила и малаксало заплакала. Она пуна жена, мајка жутог детета, држала је у руци џепну мараму и сваки час брисала или своје образе или детиње челанце, па је редовно понављала: „Ово ће ми дете, Бога ми, умрети на путу“. А у купеу ужасна запара.

Она дивна, блага баба ишла је у Врховну Команду да измоли дозволу за пренос тела свога на фронту исеченог сина официра. Зна тачно да је укопан у Крупњу, у самој црквеној порти, иза олтара.

— Доће прво гроб некога проте, па онда мога сина овако, — каже она јецавим гласом.

— Па зашто га не оставите ту, стара? Шта ће боље него да лежи у цркви?

— Е није тако, душо. Мајка сам. Мајчином је срцу лакше овако. Пренећу јунака код нас. Ми имамо нашу гробницу, и ту ћемо, кад Бог рекне, лежати скупа.

Она друга баба, ogresse, и сама иде у Врховну Команду. Тамо је њен син у штабу, око менаже, а жена му развила барјак у Београду. Сад она иде све да каже, па куд пукло.

— Ја или она, па коју више воли. Обадве не можемо, а није она него сам ја вид'ла муку око њега од оволицино. Рано, госпођо, остао без оца, сами видите: данашња деца то не признају, а она гуја уме фино да се вије око њега.

Господин са оном нарочитом кутијом иде у Економно одељење да тамо препоручи свој патент. То је кастрола, спретно удешена и лака за ношење, у којој сваки војник може за себе кувати јело на фитиљу. Фитиљ је он измислио. Важан је то проналазак, не кошта много, ствар неописано корисна.

— Траже ми и Французи и Енглези и Талијани, наши савезници, сви чули па ми траже и велике паре дају. Јуре ме свуда. А ја велим: син сам ове земље, одавно истина у њој не живим, па је право да јој се одужим. Сваки треба да помогне отаџбини на свој начин, како може. Ја овако, јер сам неспособан, три сам прста изгубио у фабрици.

— Камо да видим, тражи оно чудовиште од бабе, разгледа ону направу и врти главом. — Биће то нека варанција, а?

Оставите то, господине, нема ту ништа без дрва. Ко је још кувао на фитиљу!

Па око тога настаје читав сукоб између проналазача и ње, те онај први, јако увређен, тврди да смо ми један примитиван народ, неприступачан цивилизацији, а баба му препоручује да онај патент задржи за себе и сам кува на фитиљу. А после проналазач наглашава како разговор сматра за свршен, али га ипак продужује и једе саламу некако огорчено и осветнички, са лицем страшно свирепим.

Жена с дететом била у Београду код лекара, али никакве ваљде.

— Ко му је отац, пита ме доктор, а ја му кажем: бандист, господине, тамбур-мајстор у дивизији, проклет да је. „Е, вели, не ваља му отац ни две паре, није се владао као човек". Знам, реко', и сама. Још турског рата упропастио се негде око Битоља, па после пише, пише сваки дан, а никако не долази на одсуство к'о други, док једног дана, кад није имао куд, он дође, и сад: нит' му ваљам ја, — а прскала сам од здравља, — нит' што може бити од овог кмечета овде. Нит' живи, јадно, нит' мре. Сад запомаже и моли за опроштај: не жали, вели, паре, ако Бога знаш, иди код свију лекара. Он мисли да пара ту нешто вреди, само жали Боже; а и те су му паре проклете: коцкарске паре ником добра нису донеле.

А зато време ogresse нестрпљиво меље устима:

— Е, знате шта, госпа, вели она: да је тај бандист мој муж, не би га мајци никад више засвирао у његову кларинету. Овако би' ја њега.

Па згрчи своје кошчате прсте у канџе, као да дави.

— Не свира он у кларинет, он је тамбур-мајстор.

— У тамбуру, у шта било, тек не би више засвирао.

Девојка са шкрофулама на врату и образима враћа се из Београда очајна. Била је тамо да тражи своју одбеглу сестру гимназискињу, па све узалуд. (Она прича, а увек гледа кроз прозор, као да ће ону своју сестру угледати негде на ливади поред пруге.) Прича она и гледа кроз прозор, а Јуришићу се све чини да њега гледа, и ужасно му непријатно.

— Јао, јао, шта би, као да у земљу пропаде, као да одлети: тако је нестаде. Куку мени, ни сањала нисам да ме и то може снаћи. Кажем вам: још дете. Истина, лепо

је развијена, пуна, а лепа, лепа као уписана, само да је видите... шести разред гимназије. Ох, Боже, проклета и та гимназија, и кад оде на те науке.

— Црне јој науке, упада ogresse и нагиње се да боље чује.

— ... Па овај рат, јурњава једна, да Бог сачува. Није овај свет овакав био: и ја сам била девојка. Па кажем вам: ја сам јој и сестра и отац и мајка, одавно смо остали тако. Кажем: јурњава, па само корзо, и шепају, тако шепају до неко доба ноћи.

— Тако је, тако је, — потврђује опака баба. Тако и она моја пропалица.

— ... Видим ја: пола седам, а она нервозна као на иглама: о врти се, о гледа кроз прозор, о шта не ради. Па тек шешир на главу — оп, оде негде.

— Исто — прекида је ogresse — и она рђа мене никад не пита.

— ... Тако један дан, тако други, тако трећи. Пођем ја, Бога ми, једанпут за њом. И шта видим: један правник, балавац, нема човек шта да види... шетају се. Ја за њима кроз онај свет, и шта чујем: све неке глупости ћачке говоре. Добро је, реко', дечурлија к'о дечурлија, да идем ја да гледам своја посла. Ја радим на машини и лепо, да видите, зарађујем. Могле смо обе дивно да живимо, па и да се обучемо, Бога ми, боље него неке газдинске.

— Деде после, деде после? — врпољи се нестрпљиво ogresse.

— Где сам оно стала? А ја, јесте. Док једног дана ње нема кући: десет, једанаест, дванаест — ју, ју, ју, — свану, а ње нема. Куку мени ојађеној! појурим као луда, идем тамо амо, отварам врата и затварам их, гледам на прозор, не знам ни сама шта радим. Пођем кроз варош, а оно саме патроле, нигде живе душе онако. Па већ можете замислити шта сам све препатила. Увек сам уживала добар глас, и сад она несретница да ме укаља. Сутра дан, седим ја и плачем, кад погледам: неко убацио њено писмо; погледам ја на патосу, између кревета и ормана, стоји писмо... жут коверт. Отворим оно писмо, а слова само играју, трепере по оној 'артији. Вели: „Драга моја Нато, ја без Душана не могу, и ми смо се здоговорили да живимо у Београду. Тамо је велика варош и нико нас не зна. Венчаћемо се, не брини и опрости, тако је

морало бити. А што свет говори, нека говори.“ Чекај, реко', да видиш да ли мора тако бити, па седнем на воз и право у Београд. Па сам тамо ишла куд год сам знала: и у полиције и у редакције и свуда, и ништа — нема па нема. Сакрио се онај свет у подруме, па као да је све помрло. А ја идем, па мислим: што сад не гађа, па нека једанпут и мени буде крај: шта ми вреди живот. Ето шта ме снашло, па нити имам кога да ме посаветује, него идем натраг луђа него што сам отишла.

— Колико има година? пита ogresse.

— Па шести разред, шеснаест и седамнеста.

— Е знаш шта, црна друго, гледај ти себе и остани поштена као што си била. А њој, кад чујеш где је, пошљи конопац да се обеси. И ти твоме тамбурашу, и ја ћу мојој снаји. Сви нек' се обесе.

А после су умукли, јер је пут био дуг, а на станицама се бескрајно задржавало. И сви су заузимали увек онај исти положај, као кад су први пут ушли у купе: блага баба с главом накренутом на једну страну, девојка је преко Јуришића гледала кроз прозор, ogresse са очима сове у дубоким црним јамама непрестано гледала у дете, коме је брадица дрхтала, и чија је мајка, џепном марамицом, брисала своје образе и она запењена дечја уста на која су се купиле муве. Само је проналазач фитиља спавао с брадом на грудима и патентом међу коленима.

А Јуришић седи, слуша све оне жалосне историје по реду, мучи се и мисли: „Бога му милог, где сам ја ово упао? Ето, слушам ја и мучим се. Свакога од ових овде распиње по нека тешка и велика лична несрећа, и само ја не бих имао никакве нарочите историје да испричам, а мучим се. И кад би они мене сад питали куда ја путујем, ја бих морао одговорити да идем на одсуство код веренице. И сви би они мислили да сам ја једини срећан међу њима. Јер шта може бити лепше и пријатније него ићи вереници?

„А у ствари, чак ни она блага баба, светитељка она што су јој сина јединца исекли на парчад, сумњам да је од мене несрећнија. Јер све оне несреће њихове стоје ми сад скупа овде у грудима пуним суза. Стоје оне ту склупчане у неку живу рану коју неки оштри нокти чупају и кидају, и сва та сума неиздржљивих мука и хиљаде других због којих пати ова моја кукавна душа, бије ме и убија неким тежим мањем

него све њих заједно. Јер сви они знају зашто пате, и сваки од њих носи свој сопствени крст, а ја носим све крстове, и никако не знам да објасним овај свој мрачни немир у души. Само осећам да морам да плачем са свима њима, и тражим све оне што плачу, — само њих свуда тражим. И све оне успеле офансиве и контра-офансиве, комуникеи пуни победничке хвале, и ово велико затишје, пуно подземне грмљавине, плаши ме грозно. Јер, ево, зар су то велике победе у овом купеу овде пред мојим очима, и у оном до нас, и у целом возу овом што ме носи мојој вереници, и у свима влаковима што на све стране разносе ране и срамоту, и тифус и шкрофуле и ливеранте, и крв и сав други ужас над ужасима? Јер шта је то победа, и може ли је данас бити? А ми пијемо у логорима за срећне резултате, играмо бесно, делимо ордење, претимо и певамо у оном лудилу осуђеника пред вешалима, а те резултате видим ја овде пред мојим очима, и сваки то може видети ако хоће. На и ја певам, пијем, ждерем, играм, и све радим у неком бунилу, а осећам добро како живот плете и мрси нешто око мене страшно, непојмљиво и фатално.

„Јест, сви би они веровали да сам ја једини срећан међу њима. Сви би они мени завидели. Јер, шта? Ја идем вереници. Значи: волим, дрхтим од среће у оној радосној хармонији бића, и сав треба да сам блажен и преображен оном чаробном сјајношћу. А је ли тако? Јесам ли ја преображен заиста, осећам ли ону хармонију, онај мир, онај рајски мир „среће што плаче"? Не осећам, ни издалека не осећам. Љубав је оно фино лично оплемењавање, она уклања оне прљаве мисли, чини човека бољим. А ја? Јесам ли ја оплемењен, јесам ли бољи, волим ли ја заиста? Волим ја своју вереницу, то је истина. Али нити сам бољи, нити племенитији. Не могу рећи да сам постао бољи, јер се час подижем, час падам, непрестано падам и подижем се, али по некад падам ниже, много ниже, него икад дотле, и увек сам пун оних прљавих мисли. Волим ја вереницу. Али како? Ето, убио бих се ја с места кад бих знао да за мене од сад треба да не постоји друга жена. Да не постоји друга жена, па то би био ужас! Кад само помислим да интересујем жене, ја осећам како у мени придолазе нови таласи животне силе и радости. Јер ја волим све жене света, и сласт да их заводим најслађе ми је пијанство живота, и јер свака има бар нешто што она друга

нема. А моја вереница има само оно своје, и за оно њено ја сам се закачио. Онда ја не волим. И кад помислим на брак, ја осећам како преда мном зјапи неки црн бездан у коме бих ја имао да изгубим не само оно што волим у њој, него све. Дакле лаж, сува, гола, неумитна лаж. Јер, нити у њој има све оно што ја тражим, и ја сам тога свестан, нити у мени оно о чему она сања, и она то засад не зна, него увек замишља да све то у мени постоји. Па шта је у ствари? У ствари, то је онај битни нагон да се воли, она основна потреба, увијена у једно узвишено и племенито осећање, потреба за оним вишим, нежним и чаробним сном душе. И тако, задовољавам ја ту потребу од свога дечаштва, а она о томе појма нема, и ко би знао која је она сад по реду коју волим. А у њој тражим ја све оне што сам изгубио и оне о којима сам увек сањао а никад их видео нисам, и оне што су умрле, и оне што сам у пролазу сретао па никад више не видео, и оне које се још нису родиле и не постоје. И не налазим их, и неспокојан сам, и мучим се, и мислим да волим, а не волим. А њу сам срео баш онда кад сам у дрхтавој, нежној чежњи тражио ону помоћ свих жена, онај ваздух без кога нисам могао. И у блаженој невиности својој, у својој доброти, она је пожурила да ми ону помоћ укаже. У мојим очима она је угледала све узбуђење оне грозне жеђи, и понудила ми своје пиће. То је случај да сам њу срео: могао сам срести другу и пред том другом, онако исто, отворити своја жедна уста да приме њезино пиће.

„Па сам после ја, који никога свога немам, или боље, који никога свога нисам хтео да имам, осетио да имам нешто своје, и пригрлио сам то своје са оном познатом себичношћу власника; и ето тако тачно ствар стоји. И још нешто: као и отаџбину и мајку, човек се боји да је не изгуби, јер зна да би је тек после волео. Дакле не волим, нити могу да волим, јер љубав тражи целога човека и поверење, а ја сам сатрвен, уморан срцем и неповерљив. А осим тога, не одговара ни она свима мојим условима, и то закључујем по томе што сам многе њене недостатке уочио, па бих чак хтео да је друкче и скројена. Ето, и нога ми се њена не допада, и груди хтео бих да су јој чвршће. Па и поред тога! Чак да има ногу Францускиње, душу Рускиње, жар Талијанке и чврстину наше жене, то не би било све. А хтео бих ја онај мир, и да за мене постоји само она једна. И кукам и вриштим, запомажем, ва-

пијем и тражим ону једну једину на чијим бих грудима хтео да заборавим све. Дабогме, све је лаж, и ја знам да је лаж, и опет седим ту у возу, и све сам ново обукао, и поклоне јој понео да је обрадујем.“

И тако седи Јуришић, мучи се, а оне му се мрачне визије никако не уклањају с очију, па погледа час на ону детињу брадицу што некако ситно дрхти, час на ogresse, или редом на остале. А воз очајно споро одмиче, и све оно у купеу зноји се и стоји онако у оној запари и оном положају ужасно истом, па га онај поглед искрпљене девојке кроз прозор и преко њега просто пали као пламен. И сатима тако сви ћуте, а Јуришић осећа како је свима њима тешко до Бога и неиздржљиво, и како би нека промена, ма каква, ма и најнезнатнија, требала већ једном да наступи, јер ће се иначе сви онде угушити. И свима као да стоји на лицу да ту промену очекују, и као преклињу једно друго за ту промену, али све опет остаје по старом, и малом дрхти брада па им то дрхтање свима кључа у мозак, и све их прожима ужас кад једно у друго погледају. А колена се грозно уштапила, зној искувао образе, и од оних образа у ogresse направио баш праве шкембиће, па она загушљива и запарна оморина све страшнија, док она брадица и даље онако исто подрхтава, и сви гледају у њу као да желе да се то бар једанпут сврши, са том проклетом брадицом, и као да им је криво што мали једном већ не умире. А Јуришић све више осећа немир, па би и борбу, и најстрашнију, претпоставио овој ужасно истој атмосфери; све док се пред једном малом станицом она девојка не поче спремати да изађе. Онда ту она и сиђе, а тог тренутка онај купе чудно оживе, јер се све у оном тешком положају измени. Сав онај израз ужаса наједанпут ишчезе, и на самом лицу оне несрећне мајке исеченог официра видљиво заигра један осмејак задовољства.

Па се, најзад, спустила ноћ, и зрикавци се јасно чули поред пруге. Кроз тамно и прљаво окно вагона промицали су као утваре телеграфски стубови, гумасто дрвеће и куће. Све је било сношљивије, па се чинило као да и сам воз лакше клизи по шинама. Онда је дошла и велика станица, раскрсница возова, и ту је и она жена с болесним дететом устала, поздравила се са свима редом, па и са Јуришићем, и сишла да пређе у други воз. А чим је она замакла, на вратима се

појавила нека друга жена, висока, лепа и дражесна фигура, па је лако поздравила главом не гледајући ни у кога и заузела оно празно место жене која је изашла.

Јуришић у њој познаде жену Христићеву, и кад им се погледи сусретоше, он је поздрави са оном уздржљивошћу са којом човек поздравља кад није сигуран да га познају. Али жена љубазно отпоздрави и обрадова се.

— Одавно вас нисам видела, рече она живо. Каква промена? Оседели сте. Куда ћете?

— Ја путујем својој вереници.

— Познајем вашу вереницу. Нада ли вам се?

— Јавио сам, потврди Јуришић и додаде: Ђорђе је остао у батерији, здрав је.

— Збиља, баш добро, ја бих вас молила; и она показа да изађу у ходник вагона.

Па кад изађоше:

— Ђорђе је имао непријатности у команди?

— Никакве, у колико ја знам.

— Имао је, имао, само ви кријете од мене. Али нека, ја ценим човека који зна да чува тајне свога пријатеља. А ви како, господине Јуришићу?

— Па тако, гађају нас и гађамо; убијају нас и убијамо. Увек исто.

— Ви мислите: гађају само вас; гађају и нас у Београду. Ја сам сад тамо.

— Верујем да вас гађају, одговори Јуришић.

— Чули сте како жене сјајно издржавају бомбардовање? Оне су храбрије од мушкараца, поуздано храбрије, нагласи она значајно. Ви то добро знате?

— Мислим да знам, и знам откуд то.

А за време овог кратког разговора ogresse је сваки час повиривала на врата и оним својим совинским погледом просто гутала жену. Као да је пред њом њена рођена снаја, такав је тачно изгледао тај страшни поглед који је давио.

Они то опазише, па се измакоше.

„Тако ми Бога, мислио је Јуришић идући за женом кроз онај ходник, ја у своме животу никад нисам видео лепше ни одвратније људске животиње“.

— Госпођо — рече он кад су стали једно према другом до прозора — ја не знам да ли вам је муж икад говорио о

мени. Ако јесте, онда вам је морао рећи да од мене нема уочљивијег човека на свету. Ја никад не увијам, ја не знам да увијам, ја говорим отворено. Ако то не можете поднети, онда се одрекните разговора са мном, и ја ћу сместа отићи на своје место.

— Ја знам ту вашу особину и волим је.

— Добро. На кога се односило оно мало час? На вашега мужа, јел'те?

— Да, на њега.

— Ви му се, дакле, просто подсмевате, пред једним његовим добрим другом?

— И чега ту има страшног? Ја ћу вам говорити просто и отворено, као и ви мени. Жена која је веровала у човека па се разочарала, јер он то није био, на то има права. Чујте, господине Јуришићу, ја волим човека, ја волим јунака, ја волим... ја волим снагу.

И она широко отвори очи, па га погледа некако непомично, чврсто-укочено и опрезно као мачка, погледом у коме се видела сва она пожудна чежња и страст за снагом. А Јуришић, који је оног тренутка кад је говорио о својој уочљивости имао читав план о нападу и његов развој до ситница, осети од једном како се све то збрка, замрси и обави неким мрачним димом и маглом. Он осети, исто тако, да је и оно што је дотле казао све слабо и јадно и некако очајно обично, па га обли руменило, и он се наљути на самога себе и одлучи да више не гледа у ту жену одвратне душе, у чијим се очима сијало тајно, ниско задовољство због његове забуне.

И заиста, она је оним искусним женским духом, пуним проницљивости, одмах схватила шта се догађа у души Јуришићевој.

— Дакле, ја вас слушам?

— Тај човек — али се он још више збуни и сав порумене — ...тај човек, — грцао је он, — ...због вас...

И он осети нешто тако гадно у грудима да се загуши.

Али га жена није слушала. У оном полу осветљеном ходнику, у коме су били сасвим сами, њено богато, дражеће и топло тело, при трускању оних кола, примицало се, одмицало и додиривало га, и док се његове збуњене речи губиле у оној ритмичној лупи точкова, она са дрхтавом и страсном нежношћу понови:

— Ја волим снагу.

У оној мутно-слаткој забуни, са лицем које је откривало сав немир, Јуришић се љутио на себе и беснео: „Ја сам нитков. Ама што сам ја то допустио, где ја то срљам?“ И кад мало дође к себи, он љутито одговори:

— Ни трунке частољубља у вама, госпођо.

— Варате се, него ја волим дете у јунаку.

— А ја безумно волим своју вереницу.

— Не знам да ли безумно, и не знам да ли она вас воли.

— Ја то знам!

— А ја знам...

— Шта знате ви?

И док је у њему ужасно расла сумња, она се насмеја кокетно и загонетно, баш као да је нешто знала па се устезала да открије.

— Распитајте се сами.

— То је само једна гадна интрига.

— Можда... интрига...

И њен звонки смех затрепери ходником.

А воз је већ био у перону. И Јуришић, са бесном, новом и дотле непознатом узбуном у души, остави жену и пође за ствари. Напољу, на месечини, у сред оне гужве, ogresse је, пискавим гласом, грдила носаче.

ДРАГИША ВАСИЋ.

ГОЛГОТА.

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА.

СЕНАМА РИЧМОНДА И ФОРТИМБРАСА.

Agnus Dei! Qui tollis peccata mundi! Ora pro nobis!

Особе:

Павле, Кристијан, Клемент, Петар, Иван, Тома, Андреј, } чланови арсеналског одбора.

Ксавер, радник у арсеналу.

Жена Ксаверова.

Жена Кристијанова.

Дечко Ксаверов.

Дечко Кристијанов.

1, 2, 3 Радник на *Републици* лево.

1, 2, 3 „ „ „ десно.

1, 2 „ „ „ средина.

1, 2 глас из котла.

Гласови. Протугласови у лађи.

1, 2, 3, 4 глас од траверзе.

Надгледник арсеналске радионе.
1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 глас гомиле.
Црвена маска.
Старац.
Стража на мосту.
Стража.
1, 2, 3 Радник на гробљу.
Хор.
Гласови и протугласови на гробљу.
Мртваци и визија халке.
1, 2, 3 коњаник.
Кавалерија и митраљези.
Доктор.

Збива се у централној Европи пред Ускрс 1919.

I Акт.

Соба у Андреја, у пивници. Ноћ. Дим. Свећа у флаши, једина расвета. Када се завеса дигла, сви се туку у неком заплетеном конфликту. *Bellum omnium contra omnes*, из чега се пластично истиче ова сцена: Павле је голим ножем навалио на Кристијана, али га двојица држе и он се кида из све снаге. Руше се столице и сцена је нервозна и напета.

Павле: Пустите ме! То је гад! То није човек!

Кристијан: Мене! Мене! Моју част ће прљати овакав нитков! Ма ја ћу га смрвити овде на месту!

Клемент: Псст! Мир! За Бога, људи! Опаметите се! Касна је ноћ! Мир! Псст!

Петар: Павле! Дођи к себи! Павле!

Иван: Чекај! Пусти! Имаш кад! Касно је! Павле!

Сви су ови гласови истодобни.

Павле (се кида и искинуо се): Немам ја ништа да чекам! Хуља! Говори са полицијом телефонски! Сваки дан! Хуља!

Кристијан: То је лаж! Докажи! Хуљо! Докажи!

Павле (пада у емфазу): А што ту има да се докаже? По мени није никада нико пљувао! Псето! Заклати те треба као пса! Гаде!

Падају столице, разбио се врч, и тако изгледа да ће се опет побити.

Клемент: Ви сте полудели! То је провокација!

Павле: Овај ту је провокација! Баците га ван! Ван!

Иван, Петар, Тома: Псст! То се све чује ван! Пробудити ћемо кућу!

Кристијан: Докажи! Лопове! Ти ћеш мене блатити? Ти, мене? Је ли?

И опет су јурнули један на другога и превалили сто и свећу. И била би планула тучњава, да се са цесте, кроз оно мало оканце што је обијено решеткама, не чује пешадија где ступа у дугој колони. Ритам пешадије на плочнику. Једноличпа лупа оружја и опреме. То је људе смирило. Сви су стали као укопани притегнувши дах. Један се сагнуо и запалио свећу што је секунду пред тиме пала и угасла. — Станка.

Кристијан (се попео до оканца и зирка ван): Чујете ли? Барем један батаљон! Ето! И батерије!

Чује се тутањ топовских котача и топот поткова. Дуга и неугодна станка, пуна депресије.

Кристијан: Дакле молим! Ти иду у арсенал! А када сам ја час пре рекао да ће још ноћас окупирати арсенал, навалили сте на ме као на животињу!

Павле. То су те твоје добре везе! То и јесте оно! О ничем другом и није реч!

Кристијан: Још само слово реци, знаш —

Павле: Па да! Ето! Код полиције су знали да ће окупирати арсенал! Одатле и ти —

Кристијан: Докажи, гаде, докажи!

И опет би се били заскочили као петлови, али у то са врло близога звоника одбија три кварта. Ветар по празним улицама.

Клемент: Скоро ће време.

Иван: Дајте, људи, Бога вам, време је! Што ту има да се мисли? Касно је! Свака минута вреди! Дајте, молим вас, седнимо! За ове наше личне рачуне имамо још кад!

Павле: Нису то никакви лични рачуни, опрости, него је то врло важна ствар! У осталом, ја сам своје рекао! Јуда седи међу вама!

Кристијан: Куш!

Павле: Не! Нећу да будем куш! Ти си Јуда! Треба те бацити ван! (Хоће да се потуку, али их раставе.)

Клемент, Иван, Тома: Павле! Молим те! Павле! Седнимо! Седнимо!

Сви су у некој уморној апатији попустили и сели за сто, осим Павла, који је демонстративно отишао до ормара и тамо се о њ наслонио леђима.

Клемент: Дакле, овако је ствар! Понављам! Ситуација је најкритичнија што се само може да замисли. Осам ће ухапшеника на станици бити сутра стрељано. То ће бити у два сата. Заповед је издана и потписана! Сада ће поноћ! Ако арсенал сутра дозна да су ова осморица стрељана, то ће бити од злог ефекта! Људи ће се препасти и сутра ће дакле бити за деведесет перцената теже провести штрајк него ноћас.

Тома: Штрајк треба да се проведе. То хоће централа!

Иван: Не само централа него и положај!

Гласови: Да! Штрајк се провести мора!

Шутња. Станка.

Кристијан: То је технички неизведиво! Људи су расејани по целоме граду! Како да их се скупи?

Иван: Зато је најлакше!

Кристијан. Вараш се! Прво је —

Иван: Прво, друго, треће! Знамо ми то! Али то је све смешно!

Клемент: Мора се.

Кристијан: Вама је све смешно увек! Или се мора! Ништа се не мора! Треба уочити све евентуалије, драги моји! Ствар је јасна као на длану, а ви хоћете главом кроз зид!

Иван: То не спада на ствар!

Кристијан: Све спада на ствар! Смешно! Сада ћете будити људе! Једнога по једнога! Две хиљаде глава сада по граду будити! Ма јесте ли при себи?

Клемент: Врло тачно! Ја се слажем с тобом! То је технички неизведиво! Потпуно тачно! Немогуће је сада будити људе главу по главу. Али је исто тако јасно да сутра арсенал у штрајку биги мора. Пукло куд пукло! То мора бити!

Гласови: Тако је!

Кристијан: То је технички неизведиво!

Клемент: Да! *То* је технички неизведиво! А ја стављам предлог који је технички изведив: арсенал треба још ноћас да се баци у зрак! То је врло једноставно! И то: све у арсеналу. И док и талијона и стројарна! Тако ја мислим! А друго ће онда ићи само од себе. Сутра у јутро људи неће моћи наступити на посао, јер арсенала напросто бити неће.

Један глас: Врло тачно!

Кристијан: То су фразе! Што то значи бацити арсенал у зрак? Што то значи да арсенал бити сутра неће? А што ће бити прекосутра? Треба имати пред очима целокупну ситуацију! Анализа —

Чује се из вана из велике даљине цела салва од детонације.

Клемент: Каква анализа? Нема ту никакве анализе! Стрељa се осам људи, и ту нема анализе! Ту треба да се ради.

Павле: Он ће већ написати радикалан чланак како је опет пало осам жртава — контрареволуције.

Сви се гласно смеју.

Кристијан: Можете ви мени говорити што ви хоћете! То је мени свеједно! То су личне подвале! То је мени свеједно да ли сам ја вама овде симпатичан или антипатичан! Ја нисам личан! Ја гледам ствар каква она јест! Али ја нисам ништа нервозан! Мој мозак није упаљен као ваш! Што ви ту цело вече толико надглашујете да ће сутра бити стрељано осам људи? Нити првих осам, нити последњих осам! Данас они, сутра ми! Није на томе ништа! Човек само врши дужност!

Клемент: Тако је! И на нама је да и ми учинимо нашу — свако своју!

Кристијан: Јест! Али наша дужност није да разбијемо главе! И то без резултата! Понављам: без резултата!

Ненадано се укочио. Прогутао је своју последњу фразу и као начулио уши и слуша. Онда се на врхцима прстију привуче до врата и прислони ухо на кључаницу. Сви га у чуду посматрају. Станка. Један је устао, срушио столицу и прошетао се собом.

Кристијан (на кључаници маше руком): Псст! Псст! Неко је пред вратима!

Станка. Чује се како ветар звижди у ходнику и негде тресе једним стаклом.

Тома: Па гурни већ та врата! Шта врага чекаш?

Павле: Да! Кад не би било у пивници тамно!

Сви се смеју гласно.

Клемент: Ма! Људи! Молим вас! Ствар је озбиљна!

Кристијан: Ја протестирам против тога! То је нелојално! Ја сам ради ствари опрезан! Мени је за саму ствар! Ја нисам романтик! Добро знате и сами колико тих паса њушка око нас! Зар би то ваљда било немогуће да неко вани стоји?

Павле: Као да они не знају како ти мислиш.

Кристијан скочи на Павла, али га он одгурне препотентно раменима и изађе ван, и онда се опет врати.

Клемент: Та дајте, људи, не будите као деца мала!

Кристијан: А што се ту дереш увек на ме? Вређа ме целу ноћ!

Павле (се враћа): Нигде никога! Глупост! Афектација!

Из вана јака детонација. Грмљавина. Сви седају за сто. Станка. Опет детонација.

Кристијан: Катастрофа! Ви форсирате катастрофу! То вам је завртео мозак онај Рус проклети! То је катастрофа што ви форсирате, људи! То је пропаст! Ми ћемо сви пропасти! Упозоравам вас нарочито на једну околност! То је симптоматично за ствар! Ви сте пре чули инфантерију? Је ли? Ишла је у арсенал! То је једно! А друго —

Иван: Дај шути, молим те —

Кристијан: Људи, ви сте слепи! Дајте, молим вас, погледајте колико нас је!

Клемент: Па шта, не видиш колико нас је? Чему то?

Кристијан: Да, да! Видим! То и јесте баш оно што видим! Нас овде нема ни трећина!

Иван: То је формалност!

Кристијан: Формалност! Вама је увек све само формалност! Али сутра, кад потече крв, то онда неће бити формалност!

Тома (је скочио од стола): Преглупо!

Људи су почели бубњати по столу, пунити луле, устајати. Гибање.

Кристијан: Ма што сте толико нервозни? То је формалност! Па добро! Пуштам то по страни, да је то формалност! Али, људи, молим вас, отворите очи! Колико нас има овде? Зар то није симптом? Знало се је да је предмет важан, и то је нарочито наглашено! Па ипак, ето! Никога нема!

Клемент: Ти добро знадеш да је Матеј страдао ноћас! Матеј и још тројица! Онда, Андреј није могао доћи —

Кристијан: Није могао?

Клемент: Наравна ствар да није могао!

Кристијан: Да, тако је то, тунеле бацати у зрак! Али овде њега никада нема! Никада он још није овде седео и радио. Лако је то, романтично, све у зрак, блеф, блеф —

Павле: Дакле, шта је, људи? Идемо ли? Да или не? Пустите овога нека саботира! Идемо!

Вани одбија девета ура. То није исти тон као пре.

Гласови: Идемо, идемо!

Кристијан: Још реч! Људи! Бога му! То се не може само тако! То није као попити литру вина! Та то је катастрофа! Ми ћемо разбити себи главе! Сви до једнога! Коначно! Шта је мени стало до мене? О нама се лично и не ради! Овде се ради о организацији, као таквој! Она је ту о којој се ради! Да! Да! Она! О њој је реч! Ма чекајте, људи! Молим вас! Још само да нешто велим!

Литерарно сентиментално слатко и депласирано овде и овако. Али на ту се блутаву слатку текућину барбарске душе лепе као мухе:

Пропасти ће наше организације! Када се само сетим оних дугих пробдивених ноћи по овим попљуваним и задимљеним собама, када се само сетим колико је ту требало док се је један једини ормар ту скрпао и сабио, па други ормар, ја не могу да сам тако лакоуман да све то сада наједанпут бацим на коцку! Добро је! Нека буде на вашу! Добро је! Сутра ће арсенал бити разваљен! Све ће лађе бити потопљене! И *Република* и торпеди, све под водом! Али питам ја вас шта се догађа са две хиљаде четири стотине двадесет и двојицом наших другова? Са женама, са децом? Они ће помрети од глади! То — ми који имамо децу —

Клемент: Нисмо ми ништа на коцку бацили! Ми смо на коцку бачени!

Глас: Тако је!

Иван: Ми нисмо ту да декламирамо о ормарима! Не ради се о ормарима! Масе сутра не смеду у арсенал! А ако нам то ноћас не успе, готово је! Сутра смо сви у решту без протеста! Ми не смемо да дамо ствар у руке тамних типова.

Кристијан: Какви тамни типови? Ту се све увек говори под маском! Та је ваша метода подмукла! Или си верујемо, или не!

Павле: Не! Не верујемо си!

Кристијан: Разумемо се! Мени и није стало до твог поверења! Али се ради о хиљадама људи који иза мене стоје —

Павле: Ко стоји за тобом? Где је тај ко стоји за тобом? Хиљаде детектива и полицаја —

Кристијан (погради столицу): Још само једну реч —

Павле: А шта се, врага, кострешиш? Јест! Хиљаде детектива стоје за тобом! Агент!

Све се заталасало. Доћи ће до тучњаве. Граја.

Клемент: Мир! Молим вас! Мир!

Кристијана и Павла растављају силом.

Тома: Ваљда нисмо живине! Ради се о арсеналу!

Петар: Шта вели централа?

Иван: Тече крв, само увек крв.

Клемент: Мир, к врагу! Какав је то начин?

Кристијан: А шта се дереш на ме? Ваљда си нећу дати пљунути у лице? Сви лајете на ме.

Клемент: Нико ту не лаје ништа! Него на ствар!

Кристијан: Ви сте сви у зраку, тако ми Бога! Све ваше премисе су у зраку! Ово што ја говорим је најчишћи марксизам! Дајте ви мене стварно побијте, а не овако! То није начин, то —

Павле: То је ипак преглупо! Па што си дате солити памет? Па зар не видите да саботира? Већ два пуна сата саботира, и време иде. То је саботажа! Он хоће да ми закаснимо! Он већ зна зашто то хоће!

Кристијан: Жури вам се, је ли? Па добро, идите! Али знајте да сам ја гласао против тога! Динамит! Само увек динамит! То су руске методе! Шта је оном руском дотепенцу стало до наших ствари? Лако је њему разбијати по Русији! Тамо нема ничега! Оне колибе дрвене, свињци! Ништарија руска! Наседате каквом год ништарији и хохштаплеру!

Павле: Куш!

Кристијан: Нећу! Тако је како ја велим! Да је поштен, био би остао дома! Робијаш! У месу рођеном носи робијашки број.

Павле виолентно навали на Кристијана и њуши га гласно, и пребаци га, и хоће да га бије ногом, али га остали ухвате. Гужва.

Павле (се кида): Волови! Идиоти! Пустите ме до ђавола!

Петар: Нисмо ми волови! Него је то истина да се баш тим динамитом не може много!

Тома: Од чега ће људи живети онда кад не буде ничега? И то је питање.

Павле (је пошао у кут и тамо се резигновано згурио): Глупан! Час пре си био за, сада си против!

Тома: Ја сам био за штрајк, а не за динамит! Ја сам био зато да се изврши налог централе!

Клемент: Да! Али то је једини начин да се налог изврши!

Кристијан (устаје, и пуши си рухо, и грози се Павлу). Још ћемо се видети! Централа! Каква вражја централа? Где је спој са централом? Нема централе! Сви су пострељани! Ми смо сами своја централа! То је лудило што ви хоћете! Апсурд! То је харакири! Са милион аргумената здраве памети! А не свако шакама!

Павле (опет устаје све против своје воље, повучен темпераментом): Мене се то заправо баш и не тиче! Ствар ће ићи како треба! Али то хоћу да кажем, да је то гад а не човек! Шта он хоће овде? Што он тражи овде? Да! Ја га питам што он овде тражи? Кад год би требало нешто да се уради, онда је он десператан, онда је све црно и труло! А у осталом, што вам ја могу? Ако ви сами не видите, до ђавола —

Кристијан: То је простота, то сумњичење. Што ту има да се види? То већ траје месеце! То је комплот против мене! То су ин[illegible] То није стварно! Стварно је то да ви играте *va ban*[illegible] својим главама!

Павле: Нико ту не игра никаки *va banque!* Нисмо ми никаки карташи! Него нас хоће да препиле, а ми се не дамо!

Клемент: Тако је!

Кристијан: То су фразе! То код мене не пали! Ви сте се уротили против мене, јер вас је страх моје савести! Ја сам ту ваша савест, пак бисте хтели да ме макнете! Ви сте циници! Ви сте жедни крви! Цезаромани! Упропастити ћете и наше жене и децу и домове, све! Ја говорим у име хиљада! Нама се не да скочити у црно! Откуда вама то право?

Куцање. Павле отвара. Станка. Улази Андреј. Десна му је рука у повоју, кроз који куља крв. Сви се сјате око њега. Жамор неартикуловани.

Гласови: Здраво! Како је? Што је то? Је ли у реду? Што?

Андреј: У реду! Све је у реду! Тунел је затрпан! Али виадукт више нисмо могли, јер је стигло појачање!

Глас: Какво појачање?

Андреј: Стража у тунелу добила је појачање! Дошла је војска!

Глас: Па како? Што је тунел био запоседнут?

Андреј: Да! Полиција! И тако, како смо ушли, затворили су нас с обе стране, и једва смо се пробили! Остали су лежати тамо и Маркс и Филип —

Станка.

Глас: Е, па како?

Андреј: Е, па лепо! Мало је фалило, и били би остали сви! Него је интересантно ово! (Вади из недара један крвави папир.) Код команданта страже што је остао тамо, нашли смо то!

Жамор. Интерес расте.

Клемент (је узео папир од Андреја и чита код свеће): Обавештени смо од поуздане стране да је арсеналски комитет одлучио да ноћас у једанаест и тридесет баци у зрак тунел и мост. Позивате се да то спречите.

Станка:

Јован: Што то значи?

Андреј: То не значи ништа! То је резерват префектуре! То је то! Павле, ја и Клемент смо једини знали за тунел.

Павле: Клемент!

Клемент: Чудно! Хм! Чудно!

Станка.

Клемент (иза станке): Да! Сећам се! Тако је било! Данас после подне дошао је курир из пилане, и ја нисам имао више времена да идем до Филипа. Ти си ми рекао да га лично авизирам да дође до тебе.

Павле: Да!

Клемент: Но, а ја сам заборавио на то, и баш како сам код „Сидра" састао Кристијана, велим му да скокне до Филипа, да дође к теби.

Станка.

Павле: Филип, Филип, сада је свеједно! Био је увек брбљав као баба! Али где је овај?

Сада тек констатују да је Кристијан нестао. Он је неопажено изашао још на почетку сцене.

Павле (плане): Тако је! Ето, молим лепо! А увек када сам дизао свој глас да се пред овим типом не говори, онда сте ми увек одузимали реч! Идиоти! Дилетанти проклети! И вечерас! Молим ја тебе! Кога су довукли овамо, њега!

Клемент: Ко би си то био мислио?

Павле: Иди до ђавола! Ко би си то био мислио! „Нема ништа конкретна!" „То је твоја лична антипатија!" „Он је скептик од нарави!"

Андреј: А он је био овде цело време и зна све?

Павле: Наравна ствар! Ту смо водили парламентарну дебату, ха-ха.

Клемент: А што да се сада учини? Што? Па то је невероватно! Па то је да ти памет стане!

Андреј: Е, а што? Ту нема много да се мисли! Све је на коцки! За њим! За њим! На малом молу, одострага барком! До виђења!

Андреј и Павле изјуре.

Клемент: Срећно! Невероватно! Јесте ли видели како човек може да се вара у човеку! Ма јесте! Ја сам мислио да је плах од нарави! Сумњичав! Па и то је добро бити који пут! Сумњичав! Али то, то! Ма то је да ти памет стане!

Климање главама. Резигнована шутња. Пуцање.

Клемент: Е, а шта људи? Време је да се иде! Да се ради!

Људи устају немо и тешко као пећине. Угасну свећу и излазе. Станка. Ветар у тмини.

Завеса.

(Наставак у идућем броју.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

ТРИ ПРИЧЕ О ДРАГОМЕ БОГУ.

(Крај.)

КАКО ЈЕ НАПРСТАК ДОШАО ДО ТОГА ДА ПОСТАНЕ ДРАГИ БОГ.

Када сам отишао од прозора, били су вечерњи облаци још ту. Чинило се као да чекају. Зар да и њима приповедам какву причу? Ја им предложих. Али они ме у опште не слушаху. Да се објаснимо, и да умањим удаљеност међу нама, повичем: „Ја сам такође вечерњи облак". Они стадоше, сигурно ме проматраху. Тада испружише према мени своја

фина, прозрачна, црвенкаста крила. То је начин којим се поздрављају вечерњи облаци. Они су ме препознали.

„Ми смо над земљом“, изјавише, „тачније: над Европом, а ти?“ Ја оклевах: „Овде је нека земља...“ „Како изгледа?“ распитиваше се они. „Но“, одвратих им, „сумрак је на стварима...“ „То је такође Европа“, насмеје се неки млади облак. „Могуће,“ рекох, „али ја сам увек слушао: ствари у Европи су мртве“. „Да, свакако,“ примети презирно неки други. „Какав би то био бесмисао: живе ствари?“ „Но“, тврдих ја, „моје живу. То је дакле разлика. Оне могу да буду што шта, и једна ствар која дође на свет као оловка, или као пеh, не мора због тога још да здвоји ради своје будућности. Оловка може једном да постане штап, а ако јој добро пође, и јамбор, а пеh најмање градском капијом“.

„Чини ми се да си ти прилично глуп вечерњи облак“, рече млади облак који се веh раније изражавао са тако мало поштовања. Нека стара облачина побоја се да ме није можда увредио. „Имаде сасвим различитих земаља“, рече да ублажи; „ја сам једаред доспео над неку малену немачку кнежевину, па још данас не верујем да је припадала Европи.“ Ја му захвалих и рекох: „Видим да hемо се тешко моћи изјаснити. Допустите, ја hу вам просто испричати што у последње време гледам под собом: то hе, зацело, бити најбоље“. „Молим“, допусти мудра облачина у споразуму са свима. И ја започех: „У некој соби су људи. Прилично сам високо, па морате знати да ми се чини: они ми изгледају као деца; зато hу једноставно и казати: деца. Дакле, деца су у некој соби. Одвише би дуго потрајало да их човек пита за њихова имена. У осталом, чини се да деца о нечему врло живахно расправљају; тако hе се моћи из тог расправљања сазнати по које име. Она су, по свој прилици, веh дуже времена заједно, јер најстарији (примећујем да га називљу Ханзом) као да говори закључујући: „Не, тако не сме да остане одлучено. Ја сам чуо да су пре родитељи увек увече, или барем када су биле добре вечери, приповедали деци приче, дотле док не би заспала. А чине ли то и данас?“ Настаде мала пауза, и опет одговори сâм Ханз: „Не чине, нигде. Ја им, што се мене тиче, па веh и због тога што сам прилично велик, поклањам радо тих неколико бедних змајева с којима би се мучили, али што му драго, пристојало би се да нам кажу да имаде

водених вила, патуљака, принчева и грдосија". „Ја имадем тетку", примети нека мала, „која ми често прича"... „Ах шта", одсече кратко Ханз, „тетке не вреде, оне лажу". Читаво друштво било је врло застрашено том смелом, али необоривом тврдњом. Ханз настави: „Ради се такође овде пре свега о родитељима, јер они, у неку руку, имаду дужност да нас тим начином подучавају; код других је то више доброта. Од њих се не може захтевати. Али припазите: шта раде наши родитељи? Тумарају срдитих, уврежених образа наоколо, ништа им није право, вичу и псују, а поред свега су ипак толико равнодушни да би, кад би и свет пропадао, једва приметили. Имаду нешто што називљу „идеалима". Можда је то такође нека врста малене деце која никада не сме да остане сама, и која им задаје врло много мука. Али у том случају нису смели да имају нас. Но, ја мислим тако, децо: што нас родитељи запуштају, жалосно је, дакако. Али ми бисмо то упркос тога подносили, када то не би био доказ да велики у опште постају глупи, да заостају, ако сме тако да се каже. Ми не можемо њихову пропаст спречити; јер не можемо да цео дан вршимо на њих уплив, и када касно дођемо из школе, неће ни један човек захтевати од нас да седнемо к њима, и покушамо да их за штогод паметна заинтересујемо. Човеку бива такође криво када, на пример, седи и седи код светиљке, а мати у опште не разуме шта је то Питагорин поучак. Међутим, није другачије. Тако ће велики увек бивати све глупљи... не шкоди ништа: шта ми можемо крај тога изгубити? Образованост? Они скидају једно другом међусобно шешире, па када се, код тога, примети нечија ћела, смеју се. У опште: смеју се непрестано. И кад ми по који пут не бисмо били толико паметни да плачемо, не би ни у тим стварима било никаке равнотеже. Крај тога су охоли: тврде, шта више, да је цар одрастао човек. Ја сам читао у новинама да је шпански краљ дете, а такви су вам сви краљеви и цареви — не слушајте ви њих ништа! Али, поред свега сувишнога, велики ипак имаду нешто што нам никако не може бити равнодушно: драгога Бога. Ја га до душе нисам ни у једнога од њих видео, али управо то је сумњиво. Пало ми је на памет да су га можда у својој расејаности, запослености и журби гдегод изгубили. А он је, међутим, нешто наскроз потребито. Разне ствари не могу без њега да се догоде, сунце не може да изађе, деца не могу да се рађају, а

и хлеб ће да нестане. И ако се он добива код пекара, драги Бог седи и окреће велике млинове. Лако је пронаћи много разлога због којих је драги Бог неопходно потребит. И пошто је утврђено да се велики не брину за њ, мораћемо ми, деца, да се бринемо. Слушајте чему сам се ја досетио. Нас је управо седморо деце. Свако мора да носи драгога Бога по један дан, онда ће читаву седмицу бити код нас, и увек ће се знати где се управо налази."

Ту настаде велика неприлика. Како да се то удеси? Може ли, наиме, драги Бог да се узме у руке, или да се стави у џеп? На то исприповеда неки малишан: „Био сам сâм у соби. Малена светиљка горела је поред мене, а ја сам седео на кревету и молио своју вечерњу молитву — врло гласно. Нешто се помакло у мојим склопљеним рукама. Беше мекано и топло, као каква малена птичица. Нисам могао да расклопим руке, јер још нисам свршио молитву. Али сам био много радознао и молио страховито брзо. Тада, код амина, начиним тако (малиш расклопи руке и рашири прсте), али ничеса није било".

То су могли сви да замисле себи. Ни Ханз није знао никаквог савета. Сви су гледали у њега. И наједаред рече он: „Та то је глупо. Свака ствар може да буде драги Бог. Само јој треба казати". Окрене се првоме, црвенокосоме дечаку који стајаше покрај њега. „Животиња то не може. Она побегне. Али ствар, зар не видиш, она стоји, ти дођеш у собу, дању, ноћу, она је увек овде, она сигурно може да буде драги Бог". Постепено уверише се и други о томе. „Али ми требамо некакав малени предмет који може свуда да се носи са собом, иначе нема никаког смисла. Испразните сви своје џепове". И показа се врло чудноватих ствари: изрезани папири, ножићи, гуме за брисање, пера, конопци, ситно камење, шарафи, свирале, треске и којешта друго што у опште нисам могао да распознам из даљине, или за што ми фали име. И све те ствари лежаху у маленим дечјим рукама, као престрашене од ненадане могућности да постану драгим Богом, и која је од њих могла барем малко да сја, сјала се, да се свиди Ханзу. Дуго се колебаше избором. Коначно се нашао код мале Розе напрстак који је она једаред узела својој мајци. Беше светао, као од сребра, и због своје лепоте постаде драгим Богом. Ханз га натакну први, јер њиме је започео ред, а сва су деца цео дан ишла за њим и била поносита на њ. Само су се тешко сложила у томе ко ће га носити

сутра, и тада Ханз обазриво састави програм за читаву седмицу, да не дође до никакве свађе. — То се уређење у свему показало сасвим згодним. Онај који је носио драгога Бога могао се на први мах препознати. Јер тај би ходао нешто укоченије и свечаније, као што се хода у недељу. Прва три дана нису деца разговарала ни о чем другом. Сваког часа захтевало би које од њих да види драгога Бога, и ма да се напрстак под упливом своје велике вредности није сасвим ништа изменио, оно напрстачко на њему чинило се сада само као скромно одело у коме се налази прави лик. Све је ишло у реду. У среду га је имао Павле, у четвртак мала Ана. Дошла је субота. Деца су се играла, хватала и гањала без даха, кад наједанпут Ханз повиче: „Ко имаде драгога Бога?“ Сви стану. Свако дете погледало је друго. Ни једно се није сетило да га је у последња два дана видело. Ханз одброја ко је на реду; изашло је: мала Марија. И без даљега захтева се од мале Марије драги Бог. Шта је могло да се учини? Мала је претражила своје џепове. И тек сада пало јој је на памет да га је ујутро примила; али сад је нестао, сигурно га је изгубила овде код игре.

И кад су сва деца отишла кући, остала је мала на ливади, и тражила. Трава је била прилично висока. Двапут су прошли људи поред ње и питали је да ли је штогод изгубила. Сваки пут одговорило је дете: „Напрстак“ — и тражило. Људи би јој једно време помогли тражити, али би се брзо уморили од сагибања, и један јој саветова, одилазећи: „Иди раће кући, та може се купити нови“. Ипак је Марија тражила даље. Ливада је постајала све чуднија у сумраку, и трава је почињала да бива мокра. Тада дође опет неки човек. Он се сагну над дете: „Што тражиш?“ Сад одговори Марија, готово у плачу, али смело и иркосно: „Драгога Бога“. Странац се насмешио, ухватио је једноставно за руку, а она је пустила да је води, као да је сада све добро. Путем јој рече странац: „Погледај како леп напрстак сам нашао данас...“

Вечерњи облаци били су већ давно нестрпљиви. Мудри облачина, који је за то време постао дебео, обрати се к мени: „Извините, не бих ли смео да дознам име земље над којом...“ Али остали облаци летели су, смејући се, у небо, и повукли старога са собом.

(С немачког превео Густав Крклец.) РАИНЕР МАРИА РИЛКЕ.

ВИХОРИ СУМЊЕ.

МОТИВ ИЗ БЕТОВЕНА.

1

Расцвèтале се модре ливаде јутарњег неба.
Рујне боје се точе из крчагâ поноћног мира.
Прскају прва светла. Огњено иверје врца.
Из танких, сребрних фрула, хиљаду пролећа свира,
пролећа хиљаду свира.

Жубòре потоци, реке. Кључају радосна врела.
Стаклени водоскоци ломе се, падају, струје.
Пуне су крошње тица, шуме јелењег крика.
Кроз модре просторе круже бескрајне свемирске струје,
свемирске, бескрајне струје.

Од силног светла очи гòре, изгарају, слепе,
а све се шири видик пред њима шири и пружа;
час као пуста ведрина, час као бескрајно море
по коме путују, плове, румени отоци ружа,
отоци румених ружа.

И све је пуно шума: вихори витлају, хује.
Оргуље тутње и грме, јутарњи звонови звоне.
Свирале зову стада, бичеви пуцају, звижде,
из мрака безбројна светла, из ћутње звукови роне,
звукови безбројни роне.

О светла, тајанствена светла! О звуци, чаробни звуци!
Ведрине, даљине, свемир! Младост, пролеће, Бог!
Ја не знам: Носим ли душу, процвалу грану, у руци,
или Господина Бога сред дивљег срца свог?

2

Рујни акорди јутра за модрим горама гасну.
На гримизним јадрима сунца далеки облаци криле.
Путују јата тица кроз светлост златну и јасну,
а сумпорно-жуте руже цвату
као на старом брокату,
сред модре, небеске свиле.

Куда радости хите? О куда нестају сање?
У језеру тихоме ћуте столетње, храстове шуме.
Боје постају сиве, а сене све дуже, све тање.
Са звиждуком, ладним, дугим, сада
к'о страсти у срца млада
руше се крикови у ме.

Боже, дивне су боли; у крви оргије хује
и пролећа пупају млада, вртови богати ничу.
Баци раскошном руком у моје груди славује,
да слушам песму њину к'о дете
болести пуно, и сете,
стару, зачарану причу.

3

О већ је све, о све
напето као лук:
к'о грозд у јесени зре
у мени тамни *звук*;
расте из мрака, тих,
па се пропиње, вре;
о, дао сам му све:
ритам, боју и стих.

К'о грозд *у мени* зре.

Стварам из бола тог
драгуљ румен к'о крв,
и не знам да ли сам Бог
ил' ситни, презрени црв.
Ил' ситни —
презрени —
црв?

ГУСТАВ КРКЛЕЦ.

ТЕЛО И МИ.

Кроз моје жиле тече отров што га попих
у насладама, у ноћима пјаним.
И отров трује. Тело труне. Ја живим у лешу.

И тело ми се гади. Може ли се како
оделити од тела, бити чист од тела?
Тело је терет, туђин, трулост.
Ја бих га радо оставио негде
и утекао од њег, одлетео завек у слободу.

Овако живим с њим, у њему. Нераздељив.
О ко ме споји с овим туђином у једно?
Тело: тежина држи ме за земљу
и одвуче ме у њу свега, без остатка.

Уз кревет ми се млада жена смеје.
Како бих дош'о до ње сам, без тела?
Не могу из њег. Не смем је да такнем.
Мој додир, као додир смрти, сеје свуд расуло.

У сну се раздвојимо. Ипак сам се откинуо, лебдим
и хоћу да полетим, да прхнем —

И пробудим се: лежим у свом лешу.

АНТУН БРАНКО ШИМИЋ.

ПРАЗНО НЕБО.

Небо је већ дуго празнина
без Бога и серафина,
бескрајна пустиња сива
кроз коју кадшто аероплан, грдна тица, плива.

Не лете више горе душе к'о ласте.
Човек у земљу легне и сав се распе.
К Богу изгубисмо путе.
Песници стоје пред ништавилом, и ћуте.

АНТУН БРАНКО ШИМИЋ

ПРЕД БАЛКАНСКИ РАТ.

— ИЗ ТАЈНЕ ДИПЛОМАТСКЕ ПРЕПИСКЕ. —

Приликом обнављања дипломатских односа са Русијом почетком 1910 године после анексионе кризе, Ерентал је, преко Берхтолда, предложио руској влади за основу заједничке политике на Балкану: „1. одржање statu quo-a у Турској, док то прилике буду допуштале; 2. узајамну незаинтересованост у случају да се statu quo не може више одржати; 3. политику немешања у овом последњем случају". Руска влада је прихватила ову основу, али је била мишљења да се она мора нешто боље одредити и предложила је, место Еренталове три тачке, своје нове три: „1. одржавање statu quo-a на Балкану; 2. како нов режим у Турској почива на једнакости свију народности, то одржавати и утврђивати то ново стање; 3. независност, консолидирање и миран развитак малих народа". Ерентал је без устезања прихватио ове захтеве руске владе, али је одбио да се тај пристанак на какав било начин озваничи. Извољски је био предложио, „било да се те тачке изменом нота утврде, било да се у једном заједничком документу изложе, па онда и осталим владама саопште". По мишљењу Ерентала, пак, и један и други начин би давао „овом приближењу руско-аустро-угарском карактер једног споразума, а такав би споразум требало оставити за доцније, кад то догађаји на Балкану буду захтевали". И тако, према једном телеграму руског амбасадора из Париза, ове обавезе које је бечка дипломација примила према влади руској, приликом обнављања односа остале су без икакве вредности, „имајући у виду традиционалну вероломност државника хабсбуршке монархије".

Сасвим је природно било да при оваквом врло сумњивом држању бечке владе, Извољски покуша на други начин осигурати и Русију и балканске земље, па и Европу, од нових изненађења аустро-угарских.

Покушаји да се дође до неког сталнијег споразума између Србије и Бугарске датирају још из раније, од пута Милована Миловановића у Софију, 1909 године. Један телеграм руског отправника послова из Софије од тога времена тврди да је Миловановић „из разговора са царем Фердинандом, са министрима и осталим личностима, добио утисак да обе државе имају заједничке политичке интересе, који их упућују на ужу везу". Али и ако Извољски у једном телеграму из истих дана истиче наду да ће овога пута рад на зближењу имати више успеха но дотле, зато „што се у Бугарској плаше потпуног потчињавања Србије Аустро-Угарској, што би за Бугарску имало за последицу да добије Аустро-Угарску за суседа", ипак су разговори за споразум ишли тешко и били праћени великим прекидима. Српска влада је приписивала — тврди руски посланик из Београда у извештају од јуна 1909 — нерешљивост коју је Бугарска показивала у раду на зближењу „личном утицају краља Фердинанда". За доказ рђавог расположења његовог према идеји зближења, руски посланик наводи да је Фердинанд тражио да се из говора српског посланика, приликом предаје акредитиве, изоставе речи „словенска солидарност, глас крви, заједничка страдања и наде и, изнад свега, вера у заједничку будућност". И те речи су морале бити изостављене. Место разговора о споразуму са Србијом, почео је Фердинанд у то време неко зближење са бечком владом, које је, према гласовима што их је Извољски прибележио, и ако у њих није веровао, требало да се заврши поделом Србије. У врло поверљивим упутствима које је руски Министар Спољних Послова упутио своме отправнику послова у Софији, стоји „да на руску владу врло неповољно дејствује што бугарска влада одржава неке тајанствене везе са Бечом, а у исто време односи се према словенској суседној земљи тако непријатељски. Ми не можемо ни замислити да при познатим узајамним обавезама између Бугарске и Русије, софијска влада има одиста намеру ући према Аустро-Угарској у неке обавезе". Ова опомена није много помогла. Сваки озбиљнији рад на српско-бугарском споразуму прекинут је и о њему нема, читаву годину дана, речи ни у једном публикованом дипломатском акту. Тек у септембру 1910 обраћа руски Министар Спољних Послова пажњу руском посланику у Софији на вести о војној конвенцији између Румуније и Турске, па

каже да би поводом тога зближења, које је несумњиво управљено противу Бугарске, било згодно поново покренути питање о српско-бугарском споразуму.

Али ни то није имало много успеха у Софији. Тамошњи руски посланик пише под № 52, 25 новембра 1910, строго поверљиво да Бугари, као врло практични људи, не увиђају од каквог би им интереса био савез са Србијом, „јер по себи Србија није у стању да им помогне при остварењу њихових националних тежњи". Али, осим тога, треба увек имати на уму да спољашњом политиком управља Краљ Фердинанд, „који се у главном руководи личним обзирима". Зато посланик руски мисли да не треба Бугарску гурати у наручје Србији, према којој је она неповерљива, него све чинити да се она, као и Србија, приближе Русији и Тројном Споразуму, и да се тим посредним путем тек међусобно вежу.

Изгледа да је обрт, баш у том правцу, наступио после једног пута Фердинанда у Беч, у фебруару 1911 године. Руски посланик из Београда јавља крајем фебруара да је бугарски посланик Тошев био на станици да поздрави Краља при његовом повратку из Беча. Тошев је, како тврди руски посланик, добио утисак да је Краљ Фердинанд јако незадовољан својим састанком са аустријским царем, „пошто је остао без икаквог резултата". Ни из једног објављеног документа не види се шта је Фердинанд тражио тада од Фрање Јосифа и у чему није успео. Али Тошев тврди да ће то разочарење Краља Фердинанда много допринети да односи између Софије и Беча охладне и да се у Бугарској дође „до једне јаке русофилске струје".

Ускоро за овим шаље руски посланик из Софије један телеграм, који изгледа да даје главни разлог преврата у намери Краља Фердинанда и бугарске владе. Руски посланик [illegible]а му је Данев казао како он сматра споразум са Србијом за неопходан, јер се само њиме може спречити продирање Аустро-Угарске ка Солуну, „који је за Бугарску давно истакнути циљ". Данев је у то време био главни чинилац у новој комбинацији парламентарној из које је поникла влада Гешова. Изгледа вероватно да се разочарење Фердинанда у Бечу односило на тај „давно истакнути циљ" бугарски, којег је и Аустро-Угарска у то време смерала дохватити се.

Сам председник владе бојао се, међутим, још увек да прије склапању једног савеза са Србијом, јер, као што је рекао руском амбасадору у Бечу, тај савез би одмах изазвао иступање Аустрије, Румуније и Турске како противу Србије, тако и противу Бугарске. Да би се на тај савез решио, желео је Гешов знати „на какве гарантије може Бугарска да рачуна од стране Русије".

Непосредно пред склапање уговора о савезу, шаље руски посланик из Софије један опширан телеграм у коме саопштава разговор са Даневом, према коме је Фердинанд био постао необично поверљив. Фердинанд је казао Даневу да је, приликом последњег свога бављења у Бечу, Ерентал хтео пошто пото да сазна намере бугарске на Балкану, и да је изјавио да Аустро-Угарска „у начелу и под извесним условима не би имала ништа противу проширења Бугарске према Маћедонији". Фердинанд је тада додао како је приметио да су и Ерентал и сви политички кругови „узнемирени и збуњени". Најважнији став у том опширном телеграму је онај у коме Данев излаже да се Краљ Фердинанд последњих недеља уверио да односи између Русије, Енглеске и Француске постају све интимнији, да се те три Силе стално помажу, и да „оне представљају снагу знатно већу од снаге којом располажу Немачка и Аустрија". И Гешов и Данев изјавили су руском посланику наду да ће ово уверење Фердинанда о надмоћности Тројног Споразума, решити га да се дефинитивно приближи Србији и Русији. И руски посланик на крају истиче ту наду, али додаје „да треба увек водити рачуна о хистеричним испадима Фердинанда".

Несумњиво је да је на решење Фердинанда да се приближи Тројном Споразуму јако дејствовала и изјава коју је учинио Поенкаре крајем 1911, да бугарска влада неће добити одобрење „да закључи зајам у Француској док год не прије општем програму Тројног Споразума".

При тако већ створеном расположењу код Фердинанда за приближење Тројном Споразуму, на решење његово да уђе у савез са Србијом морао је имати јаког утицаја, као спољашњи чинилац, рат итало-турски, нарочито дуго трајање тога рата. Француски посланик јавља у једном телеграму из Софије да му је руски отправник казао како је зближење бугарско-српско резултат рата Италије са Турском, и да је

додао како је Италија приморана да убрза ствари да би изашла из овог тешког положаја у коме је и који прети да је упропасти. „Вероватно је да ће она покушати какву акцију према Солуну или Дарданелима... и у том случају ће Србија и Бугарска сматрати да је прекршен statu quo и прећи ће границу".

* * *

Не може се рећи да је вест о склопљеном савезу учинила дубок утисак у Европи. Русија је учествовала у стварању његовом, а енглеског посланика у Софији обавестили су одмах Спалајковић и Гешов. Кад је сазнао за савез, Николсон, помоћник Министра Спољних Послова у Лондону, рекао је руском амбасадору да он у бугарско-српској сарадњи види тежњу да се стави брана евентуалном продирању Аустро-Угарске на Балкан. „Николсон није ништа приметио на сам уговор, каже руски амбасадор, али је додао да он не верује много Фердинанду и да га ни мало неће зачудити ако он потајно извести бечки кабинет о свему томе. „Нема података из којих би се могло извести да је Фердинанд одиста известио Беч или Берлин о савезу који је Бугарска закључила са Србијом. Прву вест о савезу убацио је у јавност *Le Temps*, који је онда тврдио да ју је добио од свога дописника из Петрограда. Међутим Палеолог, који је раније био у Софији посланик, рекао је Поенкареу да је он уверен да је вест дошла из бугарског двора и да има да служи „каквим сложеним плановима Краља Фердинанда". Значајно је да је у тренутку кад је та вест убачена у јавност, Фердинанд путовао за Берлин, где је одмах затим био необично свечано дочекан. Тај демонстративни дочек дао је повода Поенкареу да пред руским амбасадором изјави сумњу у исправност Фердинанда, који је свакако ушао „у неке обавезе према Аустрији и Немачкој". Француски посланик у Берлину, говорећи о тој посети у вези са открићима *Тан*-а, каже да се цео свет пита „шта се говори у Посдаму између Краља Фердинанда и Цара или царске владе поводом тога споразума". Како се у европској штампи стало тада говорити да је Фердинанд дошао у Берлин да тражи одобрење за акцију на Балкану, отправник француски из Берлина јавља телеграмом да су *Келнске Новине* донеле полузваничну белешку према којој је то искљу-

чено, „имајући у виду политичку умешност и такт Краљев“. Остаје факт, међутим, који је нарочито истакао Палеолог, помоћник Министра Спољних Послова у Паризу, руском отправнику, да је савез балкански био у Бечу и Берлину примљен врло мирно. Палеолог је тада обратио Севастопулосу пажњу на многобројне вести немачких телеграфских агенција о немирима у Арбанији. Циљ тих вести био је, према Палеологу, да ставе до знања Европи како Аустро-Угарска, „при новој конјектури која се створила на Балканском Полуострву, има увек изговор да интервенише“. И у томе несумњиво лежи узрок више мање хладнокрвном понашању аустро-угарске и немачке владе према акцији која је изгледала неизбежна после закљученог српско-бугарског савеза. Није ни мало искључено да је Фердинанд, пуштањем вести о томе савезу, и у исто време одласком у Берлин, вршио неку врсту накнадног осигуравања у случају да акција са Србијом противу Турске не успе. Француска влада је била једина озбиљно узнемирена остварењем српско-бугарског савеза, не због догађаја који су се неминовно морали развити на Балкану, него због обавеза које је према томе споразуму имала њена савезница Русија. У тајном мемоару који је предао Цару о свом путовању по Европи, Сазонов износи како има два разлога из којих је Француска узнемирена због догађаја на Блиском Истоку. Она мисли да ће ти догађаји неминовно изазвати уплетање Русије и Аустро-Угарске, и да ће тиме и Француску увући у рат. „Али осим тога Француска има у разним предузећима на Балкану уложене велике капитале... те не може мирно гледати како са тамо догађаји заплићу.“ Руски амбасадор известио је врло поверљиво Поенкареа да је савез српско-бугарски склопљен, и да се састоји из два тајна споразума. „Према једном, Србија и Бугарска се обавезују да се узајамно помажу у случају напада и да одржавају statu quo на Балкану, а по другом, да ништа не предузимају без знања Русије.“ Саопштавајући ово својим посланицима на страни, Поенкаре их позива најпре да провере у колико је то што му је руски амбасадор казао тачно, а затим, и нарочито, да се труде сазнати да ли у уговору не стоје „какве накнадне обавезе у односу на Русију, у случају да се statu quo не може одржати“. То је за Француску било необично важно знати, јер, решена да лојално одговара својим

савезничким дужностима, француска влада осећала је да ће обавеза Русије морати и њу ангажовати у случају да се дође до каквог већег сукоба. У то време, а под утиском разних вести са Балкана, вођени су, независно од уговора српско-бугарског, између Петрограда и Париза разговори који су имали за циљ да тачно утврде узајамне обавезе које су потицале из савеза руско-француског, у случају да избије рат у ширим размерама. Поенкаре је у току тих дугих разговора изјавио да, „ако би сукоб руско-аустро-угарски изазвао оружану интервенцију Немачке, француска влада изјављује у напред да би то био casus foederis, и да се она не би ни једног тренутка устезала да испуни дужности које на њој леже у односу на Русију". Кад је у августу 1912 године Сазонов, у Петрограду, прочитао Поенкареу уговор о савезу српско-бугарском, Поенкаре је узвикнуо: „То је савез за рат". У забелешци пак коју је после тога разговара оставио у архиви, Поенкаре сматра да „савез садржи у клици не само рат противу Турске, него и рат противу Аустрије". Њему је било јасно да ће промене, изазване на Балкану утврђеним савезом, морати покренути бечку владу на какву акцију. У осталом, сам Извољски, тражећи од Поенкареа да уговор српско-бугарски одржи у највећој тајности, мисли „да би се објавом тога уговора Аустро-Угарска несумњиво одмах решила на поновно заузимање Санџака". Поенкаре је у неколико махова изјавио жаљење што је уговор српско-бугарски, који толико ангажује Русију, а преко ње и Француску, закључен само са знањем Русије. Сент-Олер, отправник Француске у Бечу, и ако изјављује и сам то жаљење, тврди да је „с друге стране ипак боље не делити одговорност у таквој политици. Осим тога, обазривост захтева да останемо изван свију споразума политичких са Краљем Фердинандом... од чије бисмо дволичности могли више страдати него што бисмо је могли сузбијати."

Нема података у објављеним документима какав је утисак учинила вест о српско-бугарском савезу у Италији. Несумњиво је да је римска влада морала са задовољством прихватити тај савез, у колико се он односио на намере балканских држава према Турској, јер јој је он био озбиљна помоћ у рату који је са њом водила. Али, с друге стране, и римској влади било је јасно да се груписањем балканских народа пресецају изгледи Италије на какве било талијанске утицајне

сфере са ове стране Јадрана. Интересантно је да је Сен Ђулијано у једном разговору са руским амбасадором, који му је обратио пажњу на ратничко расположење у Црној Гори, рекао да он не верује много у ратничке намере Краља Николе. „Само једном, казао је Сен Ђулијано, за време анексионе кризе, било је са те стране опасности, али се и тада Краљ Никола споразумео са Аустро-Угарском на једној... финансијској основи."

* * *

У тренутку кад су савез српско-бугарски, и накнадно закључени савез грчко-бугарски, избили у јавност, европска дипломација бавила се тако званим Бертхолдовим предлогом за обнову Турске. Пошто је дуго времена подржавала немире на Косову и у Северној Арбанији, бечка влада успела је да код Порте издејствује нека обећања која су стављала у изглед врло широку аутономију Арбаније. Руски Министар Спољних Послова јавља својим представницима на страни да му је аустро-угарски амбасадор под 17 августом поднео један мемоар „којим се Силе позивају да уђу у разговоре поводом положаја на Балкану. Аустро-угарска влада поздравља намеру Порте да Арбанасима загарантује извесне привилегије и налази да би друге народности европске Турске требале да буду врло задовољне овим првим кораком ка административној децентрализацији, пошто би оне могле *у будућности* да траже то исто и за себе." У мемоару се затим изјављује чуђење што се место тога осећаја задовољства, код балканских народа, „па чак и у Србији", јавља уверење као да су тим привилегијама, датим Арбанасима, угрожени интереси осталих народности. И како се због таквог схватања у тим земљама јавља врло опасна ситуација, то бечка влада предлаже: 1-во, да се у Турској подржи тај нови курс политике ка постепеној децентрализацији, и 2-го, да се код балканских држава учине кораци у циљу да се оне спрече у свакој непромишљеној акцији.

Тај предлог пуштен је у свет са великом рекламом, што је код свију Сила, па чак и у Немачкој, изазвало много неповерења. Бонпар, француски амбасадор у Цариграду, види, као и његове колеге, у предлогу бечке владе њену жељу да неодређеним обећањима „створи себи клиентелу међу хри-

шћанским становништвом, у тренутку кад заједчавањем стварних привилегија успева да задовољи своју клиентелу арбабанашку". И док су се Силе према томе предлогу држале резервисано, балканске државе изјавиле су се отворено против њега. Српски Министар Спољних Послова рекао је Хартвигу да он у томе предлогу види „продужење политике Ерентала, који се трудно да створи једну аутономну Арбанију од вилајета косовског, битољског, јањинског и скадарског", у циљу да пресече тежње које становништво тих вилајета показује да се уједини са суседним државама. Место тога „постепеног реформисања" које је требало да почне Арбанијом, балканске државе тражиле су да се оне привилегије које су дате Арбанасима, прошире одмах и на хришћанске крајеве у Турској. Саопштавајући овај захтев својим представницима на страни, руски Министар Спољних Послова мисли да ће узрујаност у балканским земљама постати несавладљива „ако се покаже да су Арбанаси, зато што су се дигли на оружје, постигли важне резултате, док друге народности, покоравајући се вољи Сила, морају да остану у досадашњем тешком положају".

У колико тај захтев о брзим коренитим реформама у целој европској Турској постаје све енергичнији, у толико слаби жеља код бечке владе да се за њега заузима. Она је била одушевљена за привилегије Арбанасима, али није мислила да јој се ваља озбиљно заузети и за крајеве са хришћанским живљем. Русија је покушавала, у споразуму са Француском, да задобије Аустро-Угарску за акцију на Порти у смислу жеља Србије, Грчке и Бугарске, али Берхтолд, и ако није одбио тај позив, показао је врло мало журбе да те жеље представи Порти као оправдане. Француски амбасадор јавља у то време из Беча да је Бертхолд казао једном његовом колеги, смешећи се, како он сматра да „од свега тога неће бити ништа". „То признање, додао је француски амбасадор, коментариште његов предлог боље него сва инспирисана бечка штампа".

Ојачани закљученим савезима, уверени да их Русија неће смети напустити, балкански народи показивали су се све непопустљивији у својој врло оправданој тежњи да виде живот својих саплеменика што пре осигуран. Руски амбасадор из Рима јавља да су га посетили српски и бугарски посланик, и да му је бугарски посланик рекао: „Ако се Турска буде

противила да одмах изведе реформе у Македонији и да постави хришћанина за гувернера, бугарска влада биће принуђена да јој огласи рат, јер ће иначе у Бугарској планути револуција". Турска се, разуме се, није журила да изведе реформе, јер је осећала да међу Силама нема јединства. И заиста је код Сила настала грдна забуна кад се осетио притисак који је на догађаје на Истоку почео да чини балкански савез. Кад је већ била уверена да бечка влада неће продужити ни проширити своју иницијативу за реформе у Турској, руска влада покушава да на једном заједничком програму за акцију на Балкану створи споразум између Русије, Француске и Енглеске. Она, под 19 септембром, подноси Порти захтеве о реформама које, према једном телеграму Поенкареа француским представницима, садрже : „1) личну и имовну безбедност, 2) једнакост пред законима, 3) учешће у локалној управи сразмерно етничком склопу". Примајући од руског амбасадора препис овог програма, Поенкаре му је изјавио „да ће га он моћи поткрепити код Порте само ако се енглеска влада сагласи са њим, и ако има изгледа да су владе бечка и берлинска готове да га прихвате". Тиме је већ тај предлог руски, који је у осталом био скроз неодређен, осуђен на пропаст. Место њега Поенкаре израђује план за акцију свију Сила, а који у основи својој садржи изјаву да три државе Споразума желе безусловно одржање statu quo-а на Балкану. У циљу тога одржања, Силе Споразума позивају кабинете бечки и берлински да им се придруже, са програмом: 1) да се светује владама балканским да ништа не предузимају што би тај statu quo реметило; 2) у случају да балканске државе не би послушале овај савет, онда да се Силе старају да се сукоб локализује, а у исто време да се изјави да те државе, и ако победе Турску, не могу рачунати ни на какве територијалне добити; 3) ако би биле потребне какве енергичније мере противу тих држава, онда их Силе неће предузимати пре него се споразумеју; најпосле, 4) Силе ће *световати* Порти да без устезања прије административним реформама, које с правом тражи хришћанско становништво. Главна мана овог пројекта, према мишљењу Сазонова, који се тада налазио у Лондону, у томе је што представља колективну акцију једне европске групе према другој, а Енглеска не пристаје да се та подвојеност на тај начин озваничава. У исто време Сер Едвард Грej примио би, по мишљењу Сазонова, пројек-

товану изјаву Порти, само „ако она буде тајна и ако се амбасадорима нареди да се изразе у истом смислу, а да то нема изглед заједничке манифестације“. После неколико дана, о томе француском пројекту се више не говори, и место њега истиче се немачки предлог да иницијативу „за интервенцију Сила“ узме што пре било Русија било Аустро-Угарска. У исто време јавља једним телеграмом Сазонов да су се бечка и петроградска влада споразумеле „да изјаве балканским државама: 1) да Силе осуђују све што би ишло нарушењу мира; 2) да ће оне на основу 23 члана Берлинског Уговора узети у своје руке извођење реформа у Турској, водећи међутим строго рачуна о суверенитету Султановом; 3) да у случају победе балканских држава над Турском неће допустити у корист победилаца никакву измену statu quo-a“. Не види се да ли је овај корак учињен, али, и ако јесте, свакако је остао без икаквог резултата, јер већ недељу дана доцније ничу нови предлози, и то најпре предлог да се сазове међународна конференција за реформе, „ако Порта пристане да то питање дискутује са Силама“, затим предлог да се Силе споразумеју „да у згодном тренутку понуде своје посредовање Порти и балканским државама“, па онда предлог француски да у случају сукоба, који је изгледао неизбежан, „Силе изврше заједничку оружану демонстрацију“, противу балканских држава, разуме се. Било је и других пројеката, који су сви показивали да међу Силама влада грдна збуњеност, али кроз које је увек провиривала жеља „да ништа не предузму што би било противно суверенитету Султановом и интегритету отоманске империје“, као што у једном телеграму из Париза каже Извољски.

И док се тако Европа показивала немоћна да ма шта споразумно реши, на Балкану су се ствари заплитале. У Кочанима је изведен покољ над хришћанима, а Турска је наредила мобилизацију и у исто време задржала наш ратни материал. Рат је био неизбежан.

ЖИВ. БАЛУГЏИЋ.

ПОСЛЕДЊА РУСКА ЦАРИЦА.

Историја о последњој руској царици није још написана. Писане су на свима језицима о њој свакојаке ствари. Једни су је приказивали као најобичнију жену, други као ца-

рицу свих Руса; једни са пороцима и са дражима, други без порока и без махна. Некима је она изгледала као Клеопатра, Катарина II и Јелисавета I, некима, опет, као Федра; некима као царица издајник; некима као родољуб међу родољупцима. У главноме, нико није погодио трагедију ове последње руске царице, у којој била и трагедија њенога мужа и њихове деце, и трагедија рускога народа. Шта се скривало иза онога намрштенога чела, на коме је неки унутарњи бол био међу очи ставио дубоку бразду? Да ли је то била нежна мати, брижна супруга, милосрдна царица, веран пријатељ, сапатница целога рускога народа у рату, јака жена? Или је то била Божја угодница, мистична и празноверна, душевно поремећена, дубоко верујући „Божјем човеку", како је она звала злогласнога Распутина? Њена писма пред револуцију у Русији и њен дневник приказују последњу руску царицу онакву каква је била: изданак једне пропале јаке куће.

* * *

Руска књижара „Слово" у Берлину почела је издавати писма царице Александре писана Цару Николи од априла 1914 до јануара 1916. Писма су нађена у Екатериноградy, после убиства царске породице, у једном црноме дрвеном сандуку. Сва писма су писана на енглескоме језику; на томе језику су цар и царица увек општили једно с другим. Царица је тај језик, као и своје енглеско даље порекло, претпостављала францускоме и рускоме; немачки, и ако немачка кнегиња од Дармштата, није волела. Укупно биће четири стотине писама. Она се завршују 17 децембра 1916, баш онога дана када је убијен Распутин. Цар је одмах дошао у Царско Село, а вратио се на фронт у фебруару 1917, кад је већ револуција почела своје дело у Петрограду. У првој свесци писама има их 199; сва та писма су дуга и писана у стилу домаћих писама: опширна, присна, пуна ситница, без књижевног облика, са мислима и жељама како су долазиле у тренутку под перо, па зато искрена. У њима је сва последња руска царица за време рата и пре рата. Једно писмо почиње са „слатко моје злато", друго са „једини мој драги"; царица мужу шаље „хиљаду пољубаца"; а потписује час „женица", час „твоја једина стара женица, Алиса"; често и „сунашце", као диминутив од „сунце", како је цар Никола у најприснијим разговорима звао своју жену.

У овим писмима има много ствари које нико не може погодити нити објаснити сем њих двоје: многе личности које се помињу означавају се само великим почетним словима; честе су и породичне и дворске „злободневке“, као и свуда где има дворова: дворани и дворба ретко кад иду правим путем. Али, ипак, кроз сва та писма сија један зрак, који обасјава многе догађаје и ствари унутарње Русије које нису још сасвим јасне. Неколико портрета царевих првих саветника, оцртаних пером царичиним, дају бољу, чистију карактеристику њихову. Царица себе најбоље приказује. Пишући слободно, без пажње на стилистичку лепоту, царица је описала себе саму, дала свој унутарњи портрет.

* * *

Царица мисли да зна каква је и шта је; она зна да је много јача од свога мужа. Из многобројних ситница, речи, запажања, види се да је она једна поносита госпођа, и ако невероватно празноверна, чији је утицај на руске државне послове врло велики. У једноме од писама она то признаје. „Мојега утицаја се свуда плаше; и Грегор (Распутин) и Војејкова су ми то рекли, јер знају да сам јаке воље, да ја све њих добро знам, и да ти могу помоћи да будеш јак. Они покушавају да те обрлате кад си без мене“.

Она често опомиње свога мужа да је он не само владалац, него неограничени владалац. Немачка кнегиња, из малога немачкога двора, потчињеног аутократским Хоенцолернима који своју власт црпу непосредно озго, од Бога, хоће да и њен муж и владар буде над њима. Она види да је цар нејак, па зато хоће да га очеличи. „Желела бих да будеш само свој,“ пише му царица и светује га: „Никица, буди прави цар!“

Дајући овакве савете, царица не заборавља да за важна места у држави треба тражити одговарајуће људе, одане и верне, али проникнуте аутократизмом. Зато царица сваком приликом даје мишљења, савете, предлоге такве врсте. „Мили мој, ако треба постављати новога команданта, — пише она Николи II, — за Нижњегородички, зашто не би ти предложио Јагмина? Ја се пачам у ствари које ме се не тичу, али то је само мимогред, и зато што је то баш твој пук, те можеш поставити тамо кога хоћеш.“

Сва писма писана су, као што је горе напоменуто, у тешким временима, кад је рат био у пуноме јеку. У њима

има врло много сасвим присних детаља. Царица је знала врло добро шта се где и како догађа. Она је добивала из најмеродавнијих руских извора сва обавештења о развоју догађаја на фронтовима. Она је стајала у томе погледу у преписци и са енглеском краљевском кућом, са тамошњим својим рођацима. Преписе тих писама царица је слала често и цару Николи у Ставку на руски фронт. „Кад ће се једном свршити тај гнусни рат? Вилъем, ја сам уверена, мора често долазити у очајање кад помисли да је он главом, и то баш из дубоке мржње према Русима, почео тај рат, и повео своју земљу у пропаст. Све мале државице годинама ће још трпети од ратних последица... Ја желим само једно, да се наше трупе примерно владају у свакоме погледу, да нипошто не краду и пљачкају, — нека оставе то пруским трупама."

* * *

У овим царичиним писмима најчешће се помиње Ана Вирубова; она је царичина пријатељица и повереница; преко ње се одржава веза између царице и Распутина. Готово сви састанци између Распутина и царице бивају у кући Ане Вирубове. Поред ове жене, друго место заузима Горемикин, „стари" како га царица зове, којега, било лепим било иначе, заводе, некад баш приморавају да ради и оно што не би иначе чинио. Главно лице, међутим, јесте и остаје „наш пријатељ", Грегор Распутин. Писма су препуна његових полумистичних савета. „Ја се увек сећам шта нам говори наш пријатељ, и колико мало слушамо његове речи", пише царица своме супругу 16 јуна 1915 године. „Он је, наставља царица у томе писму, врло много био противу твога одласка у Ставку, јер се ту око тебе врте људи који те наводе да радиш и оно што би боље било да не радиш; овде на дому атмосфера је много здравија, и ти би могао да видиш све ствари боље, само кад би се што пре овамо вратио. Ја не говорим ово из каквих себичних разлога, већ зато што непрекидно стрепим од оног што се плете око тебе: ти знаш да ја немам нимало вере у Н. [Велики Кнез Николај Николајевић]. Ја знам да је он далеко од тога да буде паметан, и да његова реч не може бити добра ни савет мудар, чим је устао противу Божјега човека [Распутина]."

Пишући оваква писма, царица шаље цару Николи мале придике пуне мистичне и пророчке фразеологије, које је

„Божји угодник“ спремио био за царицу. Она је веровала да ће сваког који буде радио противу Распутина постићи Божја казна. Њу, у њеној великој вери у „Божјега човека“, не може да поколеба никакав полицијски увиђај о оргијама које је Распутин проводио у модерноме вариетеу Вилароде. „То су само сплетке његових непријатеља“, пише она цару шаљући му некакав Распутинов штап. Други пут је добила од Ане Вирубове остатке од некога вина које је Распутин био послао Ани Вирубовој за рођен дан. Царица пије то вино, даје га и својој деци, и шаље га своме мужу, с изречном жељом да и он попије остатак тога светога вина.

У њеним писмима говори се непрекидно о некаквоме чешљу који је Распутин дао цару. Она не престаје опомињати Николу II да, пре сваког озбиљнога посла, прочешља своју косу тим чешљем, јер је уверена да ће га Бог тада заштитити од сваке напасти. Празноверице те врсте кипте у њеним писмима. Распутинове речи и дела за њу су симбол Божјега прста, њој се чини да судбина њене породице и династије зависи од тога ако дословце извршује оно што тај калуђер буде казивао.

Царица саопштава без најмањега колебања Распутиново мишљење цару како треба прећи у напад на непријатеља у близини Риге: „Морам ти јавити да наш пријатељ моли да одмах предузмеш напад код Риге; то је, каже он, неопходно, иначе ће се Немци тамо тако учврстити за време зиме да ће требати бескрајнога крвопролића и муке да те отуда отерају. Сад би то било лако, они би морали натраг... он каже да треба и да се мора прећи у напад.“ Она, са дубоком вером у маштања овога чуднога калуђера, описује какав његов луди сан или саопштава цару на пример оваку његову поруку: „На дан светога Тихона, докле су се обносиле иконе око цркве у селу Барабинску, одједном се на небу појави крст, и стајаше читав четврт часа, и то баш у тренутку кад су попови појали „царски крст је моћни заштитник верних“. Ја ти честитам на томе провиђењу, и верујем да је то прст Бога, коме је угодно да помогне своје угоднике. Молим се за све вас... Нека благи Бог даде — завршава се ова порука Распутинова — да добра буде; нема свуда крстова“.

Царица види свуда око цара само завере, те сматра за дужност да открије и изобличи цареве непријатеље. Она

сумња у све цареве министре; она ће оптужити чак и Свети Синод као царева непријатеља.

* * *

Царица је највећу утеху имала у цркви. И ако је често боловала, и ако је имала јако проширено срце, и ако је патила од јаке главобоље, и ако је врло озбиљно радила у болницама у Царскоме Селу, она је стизала да иде врло често у цркву. Њени најбољи часови били су у цркви; најсрећнија је била на служби Божјој у кругу своје породице. Она, као и њена друга сестра, жена Великог Кнеза Сергија, биле су верски фанатици.

Велики део њенога времена и њених симпатија био је посвећен њеној пријатељици Ани Вирубовој. Ова је имала на царицу нешто мањи утицај него Распутин; Вирубова је долазила одмах после њега. Нема готово писма у коме се не спомиње „Ања". Царица се жали у писмима на Вирубову, на њену „раздражљивост", на њене „захтеве", на њену „саревњивост", на њену „осетљивост". Зато царица сваки час опомиње цара да јој по нешто пошље: какав поклон, какво писмо или љубазан телеграм.

Што год је царица радила, радила је свим срцем; што год је осећала, осећала је дубоко и јако. У њој није било ничега ситничарскога. Чак ни онда кад није у праву, — а у њеним писмима струји нешто од кривога умовања, — царица је искрена, чиста, и види се да не ради ништа из рђаве намере. Она има у својој слабости ипак чврсту вољу, верује искрено да мисли добро и право, и све своје мисли на један леп начин натура Цару.

Ма колико да имају велики уплив на цео њен живот Распутин и Ана Вирубова, над њима стоји царева личност; у њеноме целоме животу, лице којем је била предана сва и свом душом, јесте несумњиво цар Никола II. Он је био глава њене мале породице. Он је био, после двадесет и више година брачнога живота, још њен једини љубавник. Она је волела Русију, руски народ, али и Русија и народ били су само његово пространо добро; војска и народ били су царева деца, цареве слуге. „Љубљени мој Никица", пише царица септембра 1916, „свако јутро и вече ја те благосиљам; најпре целивам твоје подглавље, па онда једну од твојих слика. Ја

се увек молим докле ти спаваш, и устајем те отворим завесе на прозорима. Твоја женица спава овамо сасвим сама, а ветар тако тужно напољу фијуче. Како ли мора бити, драго моје, теби самоме досадно! Да ли није твоја соба сувише ружна? Цео дан са нестрпљењем очекујем твој мили телеграм, који долази било о вечери било око једанаест... Лишће пожутело и поцрвенело! толико га је већ опало: јесен је на прагу. Рањеници су тужни; ретко могу више седети на пољу; ране их сад више боле. Сви су као барометри. Чим се мало залече, шаљемо их одмах на Крим. Ања је јуче ручала горе са нама. Данас је Исин рођендан, те сам је позвала да са нама руча. О, мили мој, — две недеље како си отишао, — љубиш ли ме још онако силно? Како бих желела да те загрлим, па да ти слатко лице љубим и да ти гледам у лепе очи, — е не можеш ме, мали неваљалче, спречити да ти то не напишем. Кад ће нека од драгих нам војски пружити ми ту радост? Зар не би била награда видети тебе?"

* * *

„Тета Олга, готово полулуда, дође од Павла, причајући да је револуција почела, да ће бити велико крвопролиће, да ће нас све погубити, и да је Павле морао побећи Горемикину. Сирота жена! Код мене је постала мирнија и отишла је сасвим мирна. Она и Мадра су вероватно заплашене; и то долази све из Петрограда. Стари [Горемикин] ми је долазио; тешко му је: министри су гадни према њему. Најгори је Сазонов, ларма и узбуњује све. (Ако нема што друго да ради) не треба да долази у министарске седнице; то је нечувено. То бих ја назвала штрајком министара. Када се скупе, они говоре о свачему, чак и о ономе о чему немају права. Требало би да пишеш староме да забрањујеш да се напољу прича оно о чему се говори на министарским седницама." Овако пише царица 6 септембра, а одмах сутрадан: „хладно, ветар, киша — брише путеве. Сад сам читала новине; у њима нема ништа да су наши напустили Вилну. Опет неки сумњив успех; срећом, не може бити друкчије; а ја се радујем и најмањем успеху. Чини ми се да Немци неће смети даље; било би сасвим лудо да уђу дубље у земљу, јер ће доцније доћи наш ред. Да ли су муниција, гранате и пушке приспеле у реду? Твоја сирота глава мора да је преморена од толикога

посла, а нарочито од унутрашњих питања. А сад да ти поновим што ми је стари казао: треба мислити на новог Министра Унутрашњих Дела (ја сам му рекла да се ниси још одлучио за Најдхарта; и да ћеш по повратку још једном промислити за Хвостова); треба тражити заменика Сазонову, који је постао немогућан. Нови министар не може бити онај који одговара пред Думом као што траже; нисмо ми још зрели за то, то би довело Русију до пропасти. Ми нисмо уставна земља, и не смемо још бити. Народ наш није још васпитан за устав, а, хвала Богу, наш цар је аутократа. Мораш тако ићи као досад, само мораш бити одлучнији и јачи. Ја бих одстранила Самарина и Кривошејина; Кривошејин се не допада староме. Горемикин мисли да не примиш Роздјанка (да ли се не би могао наћи за његово место неко други, какав добар јак човек који би могао Думу држати у реду?). Сиромах стари, долази ми као „soutien" зато што говори да сам ја „енергија". По моме мишљењу не би рђаво било кад би ти избацио министре који штрајкују, а оставио Председника Министарског Савета, који би могао, уз пристојну енергичну сарадњу, још врло добро послужити. Горемикин живи да послужи теби и отаџбини; он зна да су његови дани избројани, он се не боји смрти, ни природне, ни од ножа, ни од пушке — Бог и Света Богородица ће му помоћи. Наш пријатељ [Распутин] мисли да га треба телеграфским путем охрабрити. Маркозов — не, најпре да свршим са Горемикином. Он те моли да нађеш неког за Москву, а, поред тога, да пожуриш Морозовскога, јер тамо иде нешто споро; око и уво Министра Унутрашњих Дела треба да су отворени у Москви, на то се има право, јер Москва долази под Министарство Унутрашњих Дела. Горемикин мисли да Нератов није добар да замени Сазонова. Он каже да Нератов није служио никад у иностранству, а то није добро. Па где да се нађу ти људи? Доста нам је било Извољскога, а он и иначе није баш сасвим сигуран човек. Гирс не вреди много; Бенк [Бенкендорф, руски амбасадор у Лондону] не може због свога имена. Ја непрестано говорим: где су људи? Ја не могу да појмим како ми не можемо у овако великој земљи никад да нађемо погодне људе." Сутра дан, 8 септембра, царица опет наваљује да се Горемикин задржи, да се учине неке промене у Св. Синоду, који се не показује сасвим пријатељски према царској поро-

дици и њеним пријатељима. Митрополит Варнава „казао је за мене да сам ја једна луда жена, а за Ану Вирубову тако страшне ствари да их није смео изустити. Горемикин каже да га треба променити. Прегледај моја писма од пре пет дана. У њима сам поменула једног нашег пријатеља [Распутина] који би то место могао добити; само, све то треба радити брзо: дејство ће бити веће."

* * *

Поред писама, која нису сва штампана, — нису штампана писма која захватају време од смрти Распутинове, од 17 децембра 1916 па до доласка царске породице у Екатериноград, где су цар, царица и њихова деца провели као робље под строгим надзором бољшевика шест недеља пре него што су их поубијали и спалили у Капћатакијској шуми, — постоји и један царичин дневник. Царица је водила свој дневник од дана када је доведена у Екатериноград. Цела царска породица је доведена крајем месеца априла и смештена у кућу једнога трговца. Првих пролећних дана царица је задовољна; дневи су пријатне и топле, допушта им се да излазе два пут дневно по пола сахата у врт; у врту женске шију а цар им чита. Постепено затвор бива све строжи. Најпре им се забрањује да излазе редовно у врт, па онда им затварају прозоре: прозоре замажу прво бело, па их, потом, затварају дрвеним и гвозденим шипкама, све из страха да не побегну или да не говоре са стражарима. Под таквим приликама царица Александра писала је редовно свој дневник, по некад и свакога сахата, убележавајући сваку ситницу. Цар је понекад читао својима какву главу из Светога Писма, понекад је једно од њих читало какву омању главу из Пророка, нарочито из Данила и Обадија, које је царица најрадије слушала. У затвору су играли некад карата при свећи која је била забодена у стакленицу; ту је, кад је напољу било топло, било врло загушљиво, нарочито због задаха који је долазио из кујне. Хранили су се рђаво, а храна није никад долазила на време. На једноме месту бележи царица да је ошишала цара први пут у животу. Други пут записује да се после толико времена окупала, па и то у кухињској води. Све то она бележи мирно, без једне речи жалбе. Са горчином пише само онда кад јој не даду свештеника за службу Божју; њеној радости

нема краја кад, најзад, долази један архимандрит и у трпезарији, на трпези окићеној гранчицама јагњеде и царичиним иконицама, служи црквену службу. Докле год нису дошла сва деца у Екатериноград, царица је била у страху; царичине кћери и син дошли су у два пут, одвојени у две групе, у тај град.

* * *

Онога дана када су дошли царевић Алексије и његове сестре, — то је био један влажан пролећни дан са великим снегом и хладноћом, — догодило се да је царевић повредио колено павши са постеље. „Бебче“ (како су звали царевића) је имало велике болове, и ако је Царица већи део ноћи провела мењајући му хладне облоге. Сутра дан је дошао лекар. Царица је покушала да са њим проговори више, али се томе успротивио Совјетски Комесар; овај није допустио да проговоре ни једне једите речи. Царевићево колено је ишло све горе и горе, тако да су морали метати ногу у гипс. Овако угипсанога, извозили су га у врт често. Њихов живот је био монотон. Женскиње је шило, цар им је по где што читао, а гдекад седео сâм у врту. Маја 24 Царица бележи: „Данас је мој рођен дан“, а 31 маја: „Данас слава мојега копљаничкога пука“. Тога дана упао је совјетски комесар Абдијев у собу и наредио свима да се спакују, јер могу свакога часа да пођу на пут. Цела породица се почела одмах паковати, али око пола ноћи уђе опет исти комесар и саопштава им да неће путовати још за неко време. Сутра дан казао им је да ће остати где су и да неће никуда путовати. Од тада враћа се стари живот; белешке у царичином дневнику су само мање веселе пред изгледом да неће променити затвор. Нигде се не опажа да се царска породица чега боји. Стража врло савесно чува прозоре од затвора; комесари совјетски и командант трупа редовно обилазе затворенике. Царица се у току лета не осећа добро; повраћа се срчана махна; и како не може да спава, она је често срдита. Срдитост расте кад јој забрањују Божју службу. Кад су им покупили сав накит и однели, царица се не буни; оставили су јој само две гривне, поклон од ујака, и венчани прстен, јер то нису могли скинути с руке; царевим кћерима су тако исто оставили по једну гривну, поклоне од родитеља.

После ове преметачине, опет се наставља стари живот. Сад је лето, сви проводе живот у врту на сунцу; царевићу још никако на боље, и ако царица чини све да му ослободи колено болова. И сама царица од умора пада у кревет, те је гледа сад велика кнегиња Анастасија, јер су совјетски комесари удаљили за свагда лекара који је гледао царевића Алексија. Царица се готово више не диже из кревета, и чита непрестано свете књиге.

Најзад долази 3 јули; јутро је мутно, али се после разведри у леп сунчани дан. Царевић је лако назебао. Сви су били у врту на сунцу за пола сахата. Царица и кћи јој Олга спремали су лекове. Татјана, друга кћи царичина, читала је неке ставове из Јеванђеља; после тога Татјана чита мајци једну главу из Пророка. Затим су шиле. Улазио, као и сваки дан, командант војске. Вечерали су. Цар и Царица су одиграли једну партију безига. „Пола десет, у кревет". Ово су били последњи редови које је царица у свој дневник записала. Око једанаест и по часова, уђоше командант совјетских чета Јуровски и комесар Никулин са стражарима и заповедише Цару и Царици да пођу заједно са свом децом за њима. Из затвора су одведени на губилиште, где су редом сви поубијани, а после бачени на ломачу.

Ј. М. Ј.

ИМЕ ДРЖАВЕ.

Одлука загребачког Конгреса јавних радника кулминирала је у захтеву да се наша држава има назвати једним именом: Југословенским.

Између свих закључака Конгреса, овај је био примљен са највећим одушевљењем од стране свих присутних Срба, Хрвата и Словенаца. Особиту је пак важност добила ова одлука тиме што су се с њоме сагласила три водећа српска политичара, т. ј. Г. Г. Љуба Давидовић и Воја Вељковић на самом Конгресу, и Г. Стојан Протић у своме листу (он се до душе изјавио за варианту „Јужнословенски", али то је у ствари свеједно). Овим је мисао нашега државног и народног јединства добила једну нову битку, а за њом ће, надамо се,

брзо следити и коначна победа једног јединог имена за државу, којим треба да буде изражено и наше јединство, и једноставност државе, и равноправност племена од којих је састављена. Тек кад сви једним именом будемо звали што нам је свима заједничко (и државу и Краља и престоницу и војску, и надасве Отаџбину), тек тада ће све то да нам свима буде у истину наше. Пре тога неће да ишчезне између Срба, Хрвата и Словенаца она разлика између „нашега“, „вашега“ и „њихова“, којом се и у новом заједничком дому још увек туђимо један од другога, и која највише смета нашем душевном уједињењу, а тиме и консолидовању наше државе.

Трочланом формулом којом је Уставотворна Скупштина тако несретно решила питање државног имена, у очитом протусловљу са унитарским, паче централистичким обликом државе, не само што се није ојачала народна солидарност између племена, већ су она данас даље једно од другога него ли су била пред четири године. Наши држављани пак другога језика (којих има више од 2,000.000) њоме су просто натерани да се отуђе од државе, јер она, зовући се Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца, све друге грађане као да искључује или сматра „рајом“. Гледајући све то, ваљски, већином непријатељски свет само чека кад ће да се распадне та троимена држава, која им највише својим лабавим називом слути на дезагрегацију.

Није се чудити странцима да тако мало верују у стабилност наше државе. Та ми смо једина земља на свету која још ни једног имена нема! Службени назив државе, који се састоји од пет речи (или чак од петнаест, кад се испише у сва три облика званичнога „српско-хрватско-словеначког“ језика, као на пр. на новчаницама), није никакав назив земље. Таквих имена не позна географија. На картама се налазе имена земаља од две речи, као Сједињене Државе, Велика Британија, Источни Туркестан; може се наћи забележена и једна Ничија Земља, којој је енглеско име сложено од три речи (No mans land — једна ледена пустош, негде у Арктичкој Америци, ако се не варам), али имена земаља од пет речи — тога чудовишта још није било на свету.

Сваки просветљени човек зна и схвата што значи за Италијана реч Italia, за Француза реч France, за Американца реч America. То је највиша народна светиња, већа и од саме

заставе, то је видљиви симбол Отаџбине, опеван најзаноснијим стиховима. Слатко име Отаџбине, то је она чаробна реч која у великим часовима народне историје ствара чудеса. За ту се реч јуначки гине и радосно умире, као што је и српски војник живео и умирао „за слободу Србије". Свака Отаџбина има своје име, имала га је и Србија, имала га је и Хрватска, само наша велика проширена домовина тога једног имена нема, јер су јој га ускратили видовдански уставотворци. Тако је наш народ једини на свету којему су колевка и гроб без имена, и који, прави безимени јунак, треба да умире за Безимену! Ради тога нам се злобни странци, особито Талијани, изругавају, зовући нас анонимном нацијом и земљом. Али има нешто још горе, чега заиста нигде нема. У нас се са именом земље тера чак шега („Есхасија") и спрдња („Југовина"), које нас излажу презиру културнога света.

Свака држава на свету, као и свака нација, треба да имају једноставно име, којим ће да се као једна целина афирмишу, и једна од друге разликују. Зато, чим никне која нова држава, она треба да добије своје особито име, баш као што се једним личним именом крсти дете чим се роди. То име добија држава или по заједничком имену земље, као што су добиле Италија и Аустралија, или по заједничком имену народа, као Deutschland (Немачка земља) и Румунија, или, ако се ни земљи ни народу није сачувало заједничко име, тад, или по природном положају, као Nederland (што значи Низина, Доњи Крајеви), или по географском смештају, као Јужна Африка, или слично, а често се ускриси и једно старо, давно угасло име, те се нађене новој држави. На овај потоњи начин добиле су државни назив Шпанија и Велика Британија (по имену древних римских провинција тога имена), као и Белгија и Хелвеција (по имену изумрлих келтских племена Белга и Хелвећана). Кад год је пак држава настала уједињењем више мањих држава у једну већу, нова држава је добила и ново име. Тим путем су настали посве нови државни називи Низоземске (уједињењем Седам Провинција), Шпаније (уједињењем Краљевина Кастилије и Арагона), Британије (уједињењем Краљевина Енглеске и Шкотске), Немачке (уједињењем Краљевине Пруске с Баварском и другим мањим државама), Америке[1] (уједи-

[1] Право национално име у Америчкој Унији је „America, American". Тако синови те велике земље зову себе и своју државу. За оба појма имају

њењем 13 Атланских држава), Италије (уједињењем Краљевине Сардиније с Ломбардијом, Венецијом, Тосканом и т. д), и — по свим правилима логике — тако је морало настати једно ново име и уједињењем Краљевине Србије са Хрватском, Босном и т. д.; али ми смо хтели да се и у томе разликујемо од свега осталога света. Свет који не може да разуме ту нашу логику по којој три имена треба да означе једну државу, крстио је њу једним именом, и то првим који му је дошао до ушију: Југославија, ни не слутећи да ће тиме изазвати праву буру негодовања баш у нашим круговима који највише истичу државно јединство. Ови „државотворни“ кругови сад се зноје да целом свету докажу како то име ништа не вреди, како нама не треба једно државно име, и како нема лепшега ни згоднијега имена за једноставну државу до нашег службеног назива: Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца!

С оваковим називом државе по племенима ми стојимо потпуно осамљени у данашњем свету. До пред неких тридесет, четрдесет година, још су постојале неке примитивне државне творбе у Јужној Африци које су се звале по имену онамошњих црначких племена (као на пр. Држава Матебелецрнаца, Држава Зулу-Кафара), али продирањем Европљана у срце Црнога Континента, и те су последње племенске државице пале, тако да данас у читавом свету има 69 држава које носе име једне земље, и цигла једна држава која носи имена племена, а то је наша. То имамо захвалити противницима имена југословенског, који су нам државу на тај ранг стерали.

Назив државе по племену карактеристичан је за државе номадских народа који немају сталне постојбине, па како им држава често мења положај и границе, не могу да јој дају име никакве земље. Зато су се тако по племенима звале, у првим столећима Средњега Века, помичне и краткотрајне државе подигнуте од германских скитница и других варвара на рушевинама римскога царства (на пр. Држава Лангобарда, Гепида, Источних и Западних Гота, Вандала, Хуна и т. д.). Службени назив дат нашој држави у велике подсећа на титулу првога варварског краља Италије, Одовакра, који се називао

дакле једноставно име, како најбоље сведоче речи њихове химне American flag (Америчка застава). Израз „United States“ означује облик државе, исто као идентични израз „Estados Unidos“ који стоји и испред назива Бразила, Мексика и Коломбије, а да се тиме не мења њихов једноставни назив.

краљем Ругијаца, Херула и Гота. Али ни министри тога варварина нису дали његовој држави име племена, већ јој оставили географско име Италије. Имена племена сачувала су се и до каснијих времена, али само у краљевским титулама: тако се на пр. и данас шведски владар службено назива Краљ Шведа, Гота и Вандала (и то веома личи на нашу краљевску титулу), али држава се не зове именом, тих племена, већ једним једноставним географским именом, Sverige (Шведска). Ништа не би ни у нас сметало да Краљ у својој титули носи име сва три наша племена, али име наше државе треба да буде, као у целом цивилизованом свету, само једно, и то не име племена, јер ми нисмо скитнице без отаџбине, већ име земље, које ће у једно да означује Државу и Отаџбину.

Којим именом да назовемо своју државу и ову заједничку домовину Срба, Хрвата и Словенаца?

Пред сто година један је Хрват предлагао име Илирија, и то је име било прилично лепо примљено на западу, али није могло да се удоми у источним крајевима. Времена још нису била за то зрела, а осим тога недостајало нам је и оно најмоћније средство којим се јединство имена може остварити, а то је власт народне државе. Данас, кад имамо ту власт, прекасно је да се ускрсне из заборава класично име Илирије, које је, у осталом, исто тако лепо могло пристати нашој држави као име Британије Енглеској, или име Хиспаније уједињеним државама Пиренејског полуострва.

Пошто је илирско име већ посве батаљено и заборављено, могу доћи у обзир још само два једноставна имена за службени назив наше државе. Једно од тих је име српско, име најјачега и данас најбројнијега нашега племена, које је око своје државе окупило цели народ и тиме постало језгра нове државе. Ради тога, ако и једно племенско име може да постане име наше заједничке државе, то може да буде само ово име. Срби су у том погледу врло обзирни, па само ретки између њих захтевају да се наша држава назове Србијом, и ако је посве природно да би им такво решење било најмилије. И у другим племенима има људи који би пристали на српско име, исто као што има и Срба који би примили за државу име хрватско, али то су, на обе стране, само ретки појединци, дочим широке народне масе не могу да прошире једно племенско име на целу државу, јер њима племенска

имена не служе за обележје онога што је целом народу заједничко, већ да њима означе оно чим се племена између себе разликују. Тако је Хрватима, који су у огромној већини римокатоличког закона, а по језику кајкавци, или штокавци западнога говора, Србин исто што и човек источног закона (православни), или човек источнога или јужнога говора. Нарочито је за српско име везана православна вера, српска црква и засебне српске историјске традиције. То је све Хрватима и Словенцима, па и нашим муслиманима, посве туђе, тако да Србина често истоветују с туђином (Влахом, Грком, Цинцаром), као што и он њих с Латинином, Швабом и Турчином. Томе се није толико чудити, кад се уважи да је у неко време, особито у доба обновљене Пећске Патријаршије, кад није постојала српска држава, Српство у главном било једна верска организација, сасвим туђа католичком делу народа у западним крајевима. Зато је искључено да би католици и муслимани (који су половина становништва наше државе) могли пригрлити српско име за државу; још је мање вероватно да би они без тога пристали да се заједничка држава назове Србијом, јер би тиме била фактички санкционисана превласт Срба према свим несрбима, који би дошли у положај грађана другога реда. Нешто је слично било у Мађарској, где су Мађари, такође мања половина становништва, били владајући народ над осталим покореним „народностима“, али тамо се тај однос могао одржати само силом, а није био никад ни признат од покорених племена. Посве је схватљиво да у великом делу српског племена, којему је политички идеал био уједињење Српства, а не Јужнога Словенства, влада негодовање ради тога што се држава, која је ујединила све Србе, не назива Србијом. Али велико нерасположење влада и код великог дела Хрвата, који су такође имали свој засебни идеал, и којима такође не иде у главу да су се сви Хрвати напокон ујединили у једну државу, а да ипак није ускришена стара Краљевина Хрватска. Име Србије могло би носити ускришено Душаново Царство, али то име не пристаје целокупној нашој држави, чији је само мањи део (100.000 квадратних километара са 5,000.000 становника) некоћ припадао српском царству, дочим већи део (140.000 квадратних километара са 7,000.000 људи) није никада био под Душаном. Остаје до душе још увек могућност да се српско име наметне

целој држави, и зато би се могло наћи и примера у историји. Тако су фински Бугари наметнули име својој држави и земљи, не тражећи за то пристанак словенске већине; слично су и германски Франци, мањина сред галско-романских маса, дали име данашњој Француској. Али то су била друга времена, и требало је столећа круте насилне владавине док се свршио тај процес присилне унификације, на који се данас у нас не може ни помислити.

Ипак, ако се велика наша држава не може да назове именом Србије, криво закључује ко мисли да се зато Срби морају одрећи српског имена. Српско име не гине, и не треба да гине. Остаће име Србије, као географско име у смислу и опсегу што га је она од увек имала. Остаће, осим тога, док год Срби буду хтели, српско име језику (поред хрватскога имена, којим се исти језик називље на западу); остаће српска књижевност, српска црква, српска култура и српска историја. У то нико не сме да дира, нити се то сме силом брисати. Српско име може да задржи у државној и народној заједници Јужних Словена исти часни положај који данас припада енглеском имену у заједници Британској, где се језик, књижевност, култура, још увек називају енглескима, ма да има више од двеста година од кад више не постоји држава енглеског имена. Исту жртву коју је допринела Енглеска великој будућности Британскога царства, тражи сада велика будућност Јужнога Словенства од Србије и Срба. Кад је Србија већ пристала да жртвује досадање државно име и своју државну заставу, она треба да учини још један корак напред к уједињењу и потпуном сливању, примајући за нашу заједничку државу једно опште, а једноставно име. То ће Србији у толико бити лакше што ће ова наша држава, и ако по имену нова, духом и садржином остати претежно српска, те ће њеним срцем увек да остане Србија, овенчана новом царском круном, лепшом и сјајнијом од Душанове. Што је могао да учини горди Енглез, који је можда између свих народа најпоноснији на своју историју, то може без зазора да учини и витешки српски народ; њему ће жртва бити у толико лакша што се од њега не тражи да прими за државу једно туђе име, већ наше старо опће народно име, које је у прошлим вековима поцепаности потамнело, а које сада у обновљеној државној

заједници нашега рода тражи за себе место које по праву само њему припада.

Од доласка наших прадедова на Балкан, њихов језик, њихов народ и њихову земљу, домаћи и странци зову опћим именом *словенским*. То се име кроз векове разлега и Јужном Србијом, где Ћирил и Метод први узеше „словенским“ језиком да пишу; и Дубровником и Далмацијом, где Гундулић и Качић певају славу јунака „словенских“; и Подравском и Посавском Хрватском, где се састају сабори краљевства „словинскога“ и пишу речници „словински“; и напокон Словенијом, највернијом старини, где је до дана данашњега народ очувао само то једно древно опће народно име. Тако ово име обухвата Србе, Хрвате и Словенце; оно је једино заједничко име које их је спајало у прошлости, па ће само оно моћи да их здружи и за будућност.

Против употребе словенскога имена стоји приговор да оно има и шири смисао, јер не означује саме Јужне Словене, већ све Словене у опће, одговарајући руском изразу „славјански“. Сличан приговор није ипак спречио Румуне да својој држави даду име Романија, премда се то име употребљавало и за широко владање римско. Кад би ми нашу државу назвали простим именом „словенским“, други би народи могли да приме то име, без опасности да за икога настане каква збрка између „словенскога“ и „славјанскога“. За овај потоњи појам, наиме, само ми имамо израз „словенски“, дочим сви други народи другачије зову „Славјане“ (Славјаи, Slowiany, Slovane, Slavi, Slaven, Slaves, Slavs). Зато би било доста да и ми усвојимо израз „Славјани“ за све Словене, па би био искључен сваки неспоразум.

Али потреба да се тачније разликују балкански Словени од сродних словенских народа на северу, учинила је већ давно да су се први стали називати Јужним Словенима или Југословенима, тако да их данас више нико ни у знанственом, ни у приватном животу, не зове једноставним именом Словени. С тога би се назив „словенски“ за нашу државу и за нашу нацију данас нашао у протусловљу са живим говором нашега народа, који је за скупну ознаку свих наших племена већ усвојио југословенско (или јужнословенско) име.

Ова нова реч „југословенски“ представља у ствари само једну модернију, знанствено тачнију форму старога опћена-

родног имена „словенскога“. Зато је тај назив са свакога гледишта најзгоднији да се њиме означи држава створена од Јужних Словена, у којој Јужни Словени сачињавају језгру житељства, и која треба да здружи у једну државну заједницу све Јужне Словене, у границама балканскога полуострва, које (без грчкога привеска) у ствари јест, а треба да и по имену постане, Полуострво Југословенско.

Овим државним називом сретно решавамо сва више или мање мучна унутрашња питања која отежавају потпуно народно сливање. Најпре се одбија оштрица спору српско-хрватскоме, јер усвојењем заједничкога имена престаје главни узрок њихову међусобном ривалитету. Решава се питање народног освештања муслимана нашега језика, које је до сад било највише отежчано утакмицом српске и хрватске пропаганде, које су, обе, посиле верско обележје, дочим је југословенска идеја чисто национална, без икакве конфесионалне примесе. По мњењу добрих познавалаца Јужне Србије, југословенство ће бити најбољи мост и да се македонски елемената приљуби нашој државној мисли и народно-културној заједници српско-хрватској. Напокон, само у знаку и под именом југословенства можемо да решимо балкански проблем, који је наш национални проблем par excellence, а где данас свак има реч пре нас, зато што нећемо да будемо Југословени. Само кад искрено и свесно развијемо југословенску заставу, наша ће народна држава моћи да стане у ред бок Италије, Германије и Француске, т. ј. да постане једна велика сила, довољно јака да, на Сочи, на Драви и код Једрена, за увек затвори врата Балкана туђим завојевачима.

Према овоме великом задатку који чека наше племе, како ситни изгледају приговори који се износе против југословенскога имена са филолошког гледишта! Као да су икојему народу и држави филолози дали име! Да, Југославија има неправилни, туђински (латински) наставак -ија, као год и Србија, али како год то није сметало Србима да ово име усвоје за своју државу, могу и Јужни Словени да име с истим наставком дају и својој држави. Али питање наставка је најспорединја ствар. Наша држава не треба да се службено зове Југославија, она се може звати Југословенска, што би најбоље одговарало древном називу „Земља Словенска“ и „Словинској Држави“ наших дубровачких и далматинских песника, премда

никако нећемо моћи забранити странцима да је зову Југославија, како је већ цели свет називље. Тиме би се ваљда умирила и ванредно осетљива филолошка савест неких нефилолога, који кажу да не могу да трпе латинско *а* у основи *Слав*, где треба да је по нашу *Слов* са *о*, па су ради тога, чудним логичним скоком, и против Југославије и против југословенског имена! Из тога би се имало закључити да су ти њихови филолошки скрупули пре нека излика која служи за прикривање правих разлога противљењу југословенском имену. Ипак биће добро овде утврдити, е да се једном за увек обескрепе неки погрешни аргументи, да облик Слав (са а) није туђи, већ ваљада су тако чули Латини од првих Словена с којима су ступили у додир, па су тако и написали у свом језику, а стари Словени су тако мало разликовали глас *о* од гласа *а* (слично као и данас наши Чакавци) да се према њихову изговору могло писати латинским словима и Slav (Sclav). Други је филолошки приговор да у нашем језику не ваља *југо*словенски, већ да треба казати *јужно*словенски. Нема сумње да је према „Јужни Словени" наш правилни адјектив „јужнословенски". Али ми не можемо, не смемо и нећемо да дамо нашим држављанима једно сложено име, као што је име Јужни Словен, име граматички сасвим исправно и умесно као географски или етнографски назив, али не као државноправни: за то нам треба једно једноставно име, којим ће се акцентуирати државно јединство. Ово питање није ни филолошко,ни географско, већ искључиво политичко, те се само с овога гледишта мора и решити; с тога гледишта пак најисправније је решење, кад већ не можемо да употребимо реч Словен, да узмемо за ознаку држављанина реч „Југословен", из које се правилно изводи адјектив „Југословенски". Ако је Југословен неправилно сложена реч, још мање ваља Јужнословен, јер придеву „јужнословенски" не одговара именица „Јужнословен", већ „Јужни Словен". Има још један политички разлог за облик Југословен, а тај лежи у томе што наш службени назив државе треба да је сличнији изразу Југославија, који ће, ма што ми одлучили, остати наше фактично интернационално име. Реч Јужнословен, не само што је ружнијега вида и тежега изговора, већ се и више одалечује од облика Југославија. У осталом, реч Југословен није језична наказа, како би је неки хтели приказати.

Она је до душе сложена против опћег правила које вреди у нашем језику, али то правило, као и свако, има изузетака, и то не само сличних, већ и јачих од овога. Осим тога има већ и сличних географских облика, који се у нас већ удомише ма да су једнако неправилни. Међу ове потоње спадају речи Низоземска, Средоземно Море. Слично сложене, као Југословен, су речи: виноград, Дравоград (наш погранични град у Корушкој) и Моровлах (ако та реч долази од *море* и *Влах)*. Необичнију (несвршену) сложеницу имамо у облику *Римљаја,* а особито ретку у форми *Главоток* (село на острву Цесу), која је тако чудно сложена од речи Глава и оток (острво), те према томе значи глава (рат) од острва. Код ових необичних речи може и филолог да прогута ову реч Југословен, која нам је неопходно нужна, као политички термин, поред географског израза Јужни Словен. Првом, наиме хоћемо, да означимо нашега држављанина, дочим друга значи човека који по племену и језику припада једном јужно-словенском народу, без обзира на држављанску везу. Тако су југословенски држављани и Немац из Вршца и Арнаут из Призрена, ма да они нису Јужни Словени, дочим Словенац из Горице, као и Хрват из Пазина и Србин из Темишвара, припадају јужнословенским племенима, и ако нису политички Југословени. Ово није вештачки створена разлика, већ је она посве у духу нашег народног језика, у којему на пр. *белојуг* не значи бели југ, већ неко особито време (кад сунце сја, а јужни ветар дува). Према томе и Југословен не значи јужнога Словена, већ члана једне одређене државе (Југославије или Југословенске). Једнако и Београд не значи сваки бели град, већ ову нашу престоницу на ушћу Саве у Дунав. Сва је разлика у начину како су сложене ове речи: *белојуг* је правилно сложена реч, Београд већ мање правилно, а *Југословен* неправилно. Али кад је ове неправилности могао да — за вољу народног јединства — пропусти и један од најбољих наших филолога, Г. проф. Милан Решетар, који прима не само облик Југословен, југословенски, већ и Југославија, југославенски, било би већ крајње време да се затвори ова филолошка полемика и да се питање пренесе на његово право поље, а то је политичко.

На овом пољу износе се два последња приговора против имена југословенскога, један просто неозбиљан, а други сасвим неоснован. Неозбиљан је приговор, који се често чује, а мало

кад види штампан, да је многим Србима омрзло југословенско име тобоже ради поступка неких чланова Југословенског Одбора за време светског рата. Те приватне свађе могу бити меродавне за приватне односе, али не за државна питања. Други је приговор тежи, и он је до сад највише шкодио југословенском имену. Каже се, наиме, да је Аустрија пропагирала југословенско име на устук српскому, и да је она под тим именом хтела да уједини Јужне Словене у оквиру Хабсбуршке Монархије. Аустрији није било на крај памети да уједињује наш народ. Њезино је гесло било: divide et impera (раздвоји и владај), и она је, доследна тој пароли, држала до својега последњега даха наш народ раскомадан испод девет разних управа. Колико је њој било до уједињења Југословена, може се најбоље судити по томе што је до последњега часа успела да осујети и сједињење Далмације с Хрватском, премда је сам њезин цар, као краљ угарски, био владарском заклетвом обавезан да то сједињење проведе. Ово је све најновија и опће позната историја, па се човек мора чудити да о овим питањима могу бити раширена тако нетачна мнења. Али овде, још се може наћи једна исприка у незнању, дочим ваља казати да је у очитој злој вери избачена и у српском делу народа раширена освада да је Аустрија створила југословенско име и да се она за своје сврхе служила југословенским покретом. Више година пред светски рат, а поготово за време рата, Аустрија је гушила југословенски покрет најбезобзирније, забрањивала југословенско име и несмиљено прогонила присташе југословенске мисли, особито омладину. Из редова те југословенске омладине изашли су Гаврило Принцип и његови другови, који су по цену својих младих живота навестили смрт Аустрији, па је управо одвратно да се њихов идеал блати потвором аустријанштине. И ја сам као адвокат, године 1912, 1913, 1914, више пута бранио пред аустријским судовима наше омладинце који су били тужени као велеиздајници, зато што су ширили југословенско име и југословенску мисао. Кад је пак букнуо светски рат, тад сам и на себи осетио како је Аустрија била расположена према југословенству. Заједно са стотинама других далматинских Хрвата био сам затворен у тамницу и окривљен с велеиздаје, за коју је казна била смрт на вешалима, те сам стао пуних осам месеци под том истрагом, тако рећи под веша-

лима, и после тога још три године страдао у ропству аустријскоме, све ради *југословенске пропаганде*, јер то је била главна тачка окривљења и против мене. Ради југословенства били су прогоњени и моји другови тамновања, више њих је било за то и осуђено на тешку робију, и сви смо једва изнели живе главе, да сад морамо слушати како је југословенство изум Аустрије и како смо ми страдали и гинули за Аустрију.

Ми исти који смо били жртве аустријских прогонстава, старији и млађи, пропагирамо даље југословенску мисао и стављамо данас на срце свим добрим Србима и Хрватима да приме за нашу државу југословенски назив који већ примају сви Словенци.

За ово су име честити Хрвати, пријатељи Србије и народног јединства, а не аустријске душе. Аустријске слуге између Хрвата мрзе данас Југославију оном истом мржњом којом су пре рата мрзели Србију. Франковци нису присташе југословенског имена, већ га они побијају истом жестином којом му се противе и српски шовени. Зато ће победа југословенског имена бити и коначна наша победа над повампиреном Аустријом.

Присташе југословенског имена, које једино може да буде име наше државе, траже да се то име усвоји само зато што желе да наша држава буде што јача, и јер су уверени да она не може бити изнутра јака док се год не проведе јединство државног имена. Они траже да се за државу прими име југословенско, које неће да избрише име Србије, као ни име Хрватске ни Словеније, већ да их све загрли, а не траже то на устук Србији и српском имену, већ да Југославија, којој је Србија срце и душа, буде сретна и велика.

Д-Р ЈОСИП СМОДЛАКА.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ГРГУР МЕНДЕЛ
Оснивач науке о наслеђу.

Ових дана прославиће се у Брну стогодишњица од рођења Јована Мендела, у калуђерству названог Гргура. На овој прослави узеће учешћа не само научна удружења Европе, Америке и осталих делова света у којима се наука обрађује, већ и већина просвећених држава. Сам тај факт показује да се рад овог скромног свештеника и професора цени више него рад обичног научника, и да је тај рад далеко премашио оквир једног обичног националног радника и постао интернационалан, општи. И доиста, две три његове расправице, од неколико десетина страна, које савременици нису разумели, пронађене су тек 1900 године, и њихова научна вредност се тек тада увидела. И као увек, и овога пута скроман проналазач није за живота уживао плодове својих напора, и он је био једини који их је тада ценио. С овим радовима Мендел је стао у ред првих светских радника, јер је у њима први пут изнет један поглед у тајне механизма једног појава који је један од општих појава у природи, — наслеђа, — али који је још и сада недовољно познат. Ови радови су ударили камен темељац једној новој грани биологије која је, као наука о наслеђу, постала једна огромна наука, од велике вредности не само теоријске, него и практичне. У част њеног оснивача, сада се, бар један њен део назива „Менделизам“, и може се рећи да се готово ни једна грана биологије није тако брзо развила као ова наука.

У малом раду од 44 стране: *О биљним хибридима* 1865, као и у расправи *О бастардима хиерацијума по вештачком оплођењу* 1869, који су постали основе науке о наслеђу, изнео је Мендел резултате својих вишегодишњих испитивања на укрштању биљних раса, поглавито грашка. Мендел је хтео да дозна како се понаша потомство две такве расе које се међу собом одликују по каквим сталним особинама, као и којим законима подлежу родитељски карактери у низу нараштаја.

Радећи на том проблему, Мендел је основао једну експерименталну методу која се показала као необично плодна, нарочито у радовима његових следбеника после 1900 године.

Укрштајући тако расе грашка са разноликим и уочљивим карактерима и негујући даље, опет у чистим запатима, потомке овако добивених хибрида, Мендел је дошао до неких резултата који се правилно понављају увек кад се таква укрштања изведу, па макар колико било разноликих карактера. Ти резултати се могу изразити неким бројним односима, а ови опет правилима од опште вредности.

Тако Мендел укршта две расе грашка, и од свих разноликих карактера, он обраћа пажњу на грашак са глатким и округлим зрном, и на грашак чија су зрна с неравном површином. У првом нараштају добио је бастарде чија су зрна, без изузетка, била глатка. Укрштајући даље такве бастарде по истој методи, Мендел добија у другом нараштају облике с карактерима обе прво укрштене расе, и ти карактери се дају представити бројним односима 3 : 1. То ће рећи да ће се на три грашка са глатким зрном појавити по један грашак са неравним и избразданим зрном.

Укрштавањем јединака овог другог нараштаја, Мендел је добио један део који по укрштању увек даје први основни карактер, затим један други део који по укрштању даје увек други основни карактер, и два дела с мешовитим карактером. То би се могло представити формулом: 1 : 2 : 1, у којој 1 и 1 дају увек обе прве расе, а 2 ће по новом укрштању дати исте резултате као и хибриди постали укрштањем другог нараштаја.

Питање је сад какав значај имају ови стални односи. Мендел означава карактере првог нараштаја — глатко зрно — као доминантне, док карактере који се не појављују назива рецесивним. То је прво Менделово правило о надмоћности (преваленци) карактера.

У другој генерацији понова се појављују рецесивни карактери који су били прикривени у првој генерацији, па се нису ни појављивали. То чини други закон Менделов, т. зв. закон цепања карактера.

Пратећи истовремено више карактера, Мендел је дошао до трећег закона, т. зв. закона независности карактера који су сконцентрисани у семену, и који ће дати у толико већи број комбинација у колико је њихов број већи.

Ови резултати су потврђени доцнијим радовима, и у исто време, они су добили јаку цитолошку основу, јер су у хромозомима клица нађене материалне подлоге овим наследственим особинама. Пребацујући тако ове основне проблеме са морфологије на цитологију, добило се много у поимању механизма наслеђа, као што је у исто време ударена основа за физиологију наслеђа. Тако се сад може рећи да овај део биологије, коме је творац Мендел, утиче јако, како на највиша теоретска поимања природе организама, тако и на нај-

корисниja практична искуства око укрштања раса и њиховог усавршавања.

Тако је из скромних опита брнског свештеника никла за кратко време једна нова наука, која је од највеће користи човечанству, како са гледишта чисто научног, тако и практичног, јер проучава проблеме човечјих раса, као и животињских и биљних, и с њима у вези интересује филозофију, естетику, патологију, кривично право, и др.

Овде је још један, и то скорашњи пример, како биолошки резултати могу прећи оквир биологије и заћи у домене тако разноврсних и многих других наука.

Ж. ЂОРЂЕВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ВАЛУТНА ПРОТИВ ТРГОВИНСКЕ ПОЛИТИКЕ.

Све што је до данас чињено у намери или у нади да се куповна моћ динара повећа или задржи од пада, могло би се у главном свести на ограничење или забрану увоза, ограничење или забрану извоза, ограничење слободне трговине девизама и валутама, и интервенције на берзама девиза и валута.

*

После повратка у земљу влада је била доста широке руке што се тиче увоза. Земља је имала великих потреба, и једино увозом могле су оне бити подмирене. Али је влада од слободне увозне трговине убрзо прешла на забрану увоза луксузних артикала, која се може донекле и с правом назвати забраном увоза у опште, пошто је она била захватила читаву трећину увозне царинске тарифе. У 1919 владала је потпуна слобода увоза са редовним ставовима српске царинске тарифе. 19 марта 1920 ступила је на снагу забрана увоза луксузне робе и трајала до новембра исте године. Од 19 марта почео је правац наше трговинске политике да се колеба. За две године он је трипут био мењан. Новембра 1920 ступио је на снагу измењен финансијски закон, који је опет допустио слободан увоз свих артикала, али и повећао царину на предмете који су се сматрали као луксуз.

Главни разлог који је руководио владу да измени своју увозну политику, био је несумњиво вратоломан пад динара на берзи. За неколико дана Париз је у Београду од 220 скочио на 418. Забрана увоза, уједно са везивањем трговине девизама, није промашила циљ. Ако се загледа кретање курсева на Београдској Берзи, видеће се да је пад динара моментално заустављен, и да се готово за све време трајања забране динар осетно поправљао. Ипак се мора признати да

су овде дејствовали и други чиниоци. Један од најочигледнијих повода за нагли поправак динара у лето 1920, био је без сумње наговештени одличан принос од жетве, који је психолошки или спекулативно силно утицао на берзе, и продужио утицати све док се није проверило да су вести о жетви биле и пренагљене и претериване.

Забрана је зауставила динар у моменту, али њоме није никако спречен увоз нежељених предмета. Он се и даље вршио кријумчарењем преко границе и подмићиваньем. Забрана нас није ништа лишила робе коју је Влада прогласила за луксузну, али је зато повећана корупција. И у место да се заведе нека врста штедње код нас тиме што нам је забрањена употреба такозване луксузне робе, десило се нешто сасвим обратно. Потребе су морале на неки начин да буде задовољене — листа луксуза обухватила је била неке чисте потребе — и добављане су ипак те забрањене ствари, истина не у истим количинама, али зато уз много већу цену. Могуће је да је мање луксузних артикала увожено, али је трошено на њих више него пре. Цене затечене луксузне робе повишене су за сто на сто. Дат је мах несавесним трговцима да кријумчаре. У место штедње, наступило је расипање. Било је и друге штете од те растегљивости појма „луксуза", или, тачније речено, могло би је бити да је забрана дуже трајала. Ван сваке је сумње да би ускраћиваньем задовољења оправданих потреба код народа, његов напредак био у неколико упазаћен.

Најзад долази оно што је главно у целој ствари. Царински приходи били су смањени, и то прилично. Ако се ти приходи за прво полугоће 1922 разгледају, наћи ће се да, и ако постоји вишак од 15 милиона према прошлогодишњем приходу за исто време, и ако приход од увоза робе показује у сваком месецу вишак према претходној години, ипак је осетан мањак прихода у априлу 1922, а то је тачно онда кад је на снагу ступила поновна забрана увоза луксузне робе.

Нешто слично томе настало је и 1 марта 1922, када је поново уведена забрана увоза луксузних предмета. Луксузна роба употребљавана је и после забране, и увек ће се употребљавати. Кријумчарење не може се спречити, ни рећьем војника до војника на граници. Није се, затим, водило рачуна ни о специалним приликама код нас, за које су делимице криви и послератни поремећаји на свима пољима делатности, а делимице и просечно врло рђаво и подмитљиво чиновништво, чији је положај, од увек несрећен и бедан, био стално подложан искушењима, као што је пропуштање забрањених ствари у земљу.

*

Кочење извоза била је друга владина мера. Све до марта 1921 влада је разним мерама ограничавала и отежавала извоз,

у колико он није био и иначе на мртвој тачци због лошег саобраћаја и рђаве саобраћајне повезаности. Из тога времена су забране извоза, злопознате извознице, високе извозне царине, одређиваље контингента за извоз. Развој наше трговине заустављан је и отежаван овим спутаваљима, која су означавала владину политику. Даван је подстрек и велики мах спекулацији и несавесним извозничарима, међу којима се било зацарило партизанство. Овај штетни режим трајао је до марта 1921. Тада је ступила на снагу нова извозна тарифа, која је доцније знатно ублажена, и чији су ставови на стоку и сточне производе били одмах потом смањени. Од тада почиње да оживљава наш извоз. Земља је могла извозити своје производе у већој мери тек пошто су, по мишљењу владе, домаће потребе биле засићене.

Потребно је задржати се на овоме мало дуже, из разлога што се код нас врло озбиљно помишљало једно време на потпуну забрану извоза хране из земље, премда од скора изгледа да су и сами покретачи забране одустали од своје намере. Из узрока који се морају оставити на страну за сада, у последње време је повишење цена узело великога маха. Скупоћа животних намирница нарочито, којом је угрожено и онако бедно материално стање чиновника, у вези са извештајем који је Министарство Пољопривреде издало за месец јули, где се први пут изражава приличан песимизам о овогодишњем „прилично“ осредњем приносу од жетве, навели су били Министарство Социалне Политике да покрене питање забране извоза хране. На тај начин, овим питањем се заинтересовала и сама влада.

Протекло је прилично времена од како се динар одметнуо од злата и сребра или, другим речима, од како Народна Банка не откупљује на захтев своје новчанице „законском металном монетом“. То не значи да се морамо враћати старом времену, пошто је то немогуће. Ни Енглеска још није успела да изравна ону незнатну разлику код фунте у односу према злату или долару, што је једно исто. Али, ако је то немогуће, онда се не сме ићи против трговине, која је једини регулатор вредности новца у земљама у којима папирни новац није откупљив.

У обичним приликама висина до које ажија може да се попне, ограничена је износом трошкова око превоза и пошиљке метала. На тај се начин, увек у редовним приликама, изравњавао биланс сваке земље. Кад је за време рата папирни новац постао неоткупљив, и остао и данас такав, природно је да ово равнање није могло бити вршено металом. На први мах изгледа да, без везе са металом, нема те висине до које један папирни новац не може порасти или пасти у односу према другом. Али није тако. Ипак и томе има граница, само што оне нису тако уске и одређене. Те границе држи трговина

или размена добара, која је у таквом случају једини регулатор односа новчаних система, ма како да је међународни трговински промет ограничен. Висок курс девизе Праг за нас, на пример, даће подстрека и маха продаји наших добара у Чехословачкој, и одвратиће нас од куповине из те земље, и *vice versa*.

Шта је, међутим, дејство оваквих забрана, које су и раније, и то у истој сврси — против скупоће — биле спровођене? Ми смо претежно пољопривредна земља, и према томе најглавнији наши производи за извоз јесу пољопривредни. Ако им се забрани извоз, ми немамо чиме вршити међународни обрачун, ми немамо чиме платити извозом за увоз, те тиме одржати равнотежу између наше и друге валуте. Забрана би затим смањила или уништила производњу за извоз. Ако се не буде производило, неће се више имати чиме да плати рачун. Није потрошачима у земљи никако поможено тиме што ће они ове године плаћати храну десет или двадесет од сто јевтиније, а све друго толико пута, или више, скупље. Најзад, и ако је потражња хране нееластична, ипак ми нисмо једина земља која свет снабдева животним намирницама, и ми ћемо на тај начин изгубљене пијаце тешко повратити, кад се промени правац владине политике. Тим мењањем — претпоставка и искуство учи да је немогуће остати при забрани за дуже време — добиће само спекуланти, који могу или знају обавештавати се на време о промени правца, коју редовно код нас врши неколико људи.

Забрана би, дакле, одложила и бацила у назад наше привредно оздрављење. Она би донекле, и ако само за време, делимично решила чиновничко питање, које се никоште не сме решавати оваквим назадним мерама. У место забране, извоз треба свим средствима помоћи и јачати, јер лек против скупоће није у њој, већ у смањењу финансија, повећању непосредних пореза и завођењу штедње.

(Свршетак у идућем броју.)

ГРАД. П. КОЗОМАРИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА: НЕМИР ЗБОГ БЛИСКОГ ИСТОКА.

Мир у Европи и у Азији никако да се учврсти, ни међународним уговорима да се консолидује. И ако имамо потписе Уговора Версајског, Нејиског, Сен-Жерменског, Тријанонског и Севрског, многа уређена питања стоје отворена. Установа Лиге Народа, обавезе Немачке, Бугарске, Мађарске, Аустрије, пољско-немачке границе, питања о мањинама, о међу-

народним дуговима, о мандатима, и т. д., још задају бриге; готово веће бриге него многе ствари за време рата. Велике европске силе и Друштво Народа чине напоре да ова питања расправе, али не успевају. Не успевају што о тим стварима решавају људи који представљају само интересе својих земаља, а ти интереси су, од самога дана кад је потписан Версаљски Уговор, изашли из круга општих интереса. Одмах су се Енглеска, Француска и Италија одвојиле и јавиле као арбитри, ставивши своје интересе над европским интересима других. Због тога су Америчке Сједињене Државе морале изићи из светскога концерта, у који су за време рата ушле. Американима је изгледало да Европа није још зрела за један трајни свеопшти мир. Због тога се европске државе, и велике и мале, батргају у овој данашњој збрци; свака за себе или у двоје, у троје, од данас за сутра, искобељавајући се како знају. Једнога плана европске политике нема: све се ради на парче, све су само половна решења. Нигде на помолу какав вођ, какав велики европски мајстор.

У току последњих месец дана остало је незабележено неколико догађаја. Они су међутим од важности.

Лига Народа је заседавала у Женеви неколико недеља и на својим седницама расправљала неколико важних питања. Једно је било о разоружању европских држава. На разоружање највише навађују Енглези; њихов делегат Лорд Роберт Сесил је најватренији поборник те идеје. Енглези, пошто су уништили немачку флоту и поделили немачке колоније, доиста немају никакав интерес да се европски народи и даље оружају. Сви други су другога мишљења, те је, и овога пута као и раније, ово питање остало нерешено. Друго питање је било о спасавању Аустрије; о томе ће бити ниже засебно говора. Треће питање је било оно о националним мањинама; и ово питање није добило никакво решење, и ако су енглески представници врло много помагали настојавања Бугара и Мађара да се реши повољно за њихово мешање у унутрашње ствари наследница Аустро-Угарске. Поред ових и других још питања, решено је и питање о избору нових чланова за Лигу Народа. Изабрана је овога пута за новог члана Мађарска. Наши делегати су гласали за њен пријем, и ако Мађарска није испунила све своје обавезе из уговора. За Мађарску, као и за Немачку, било је још рано да улазе у Лигу; оне се нису још удостојиле части да буду чланови ове заједнице. Решено је и питање нових чланова у Савету Лиге Народа. У Савет је требало да уђе овога пута и један члан Малога Споразума. Наша влада је настојавала да то буде наш представник, и Мали Споразум се споразумео да то буде Г. Нинчић. Али, Г. Нинчић није био изабран за члана Савета. То је један неповољан знак за расположења према нама и за углед који наша дипломатија ужива напољу. Наши на страни

могли су избећи овај неуспех истакнувши бар у потоњем часу Г. Бенеша, који је имао све шансе да буде изабран. Место нашега члана узет је Кинез, који је изгласан са 23 против 15.

Аустрија је добила што је тражила. Лига Народа је нашла решење да Аустрија уреди своје финансије. После дугога опирања, и Италија је примила да буде заједнички спасилац Аустријске Републике. Велика Британија, Француска, Италија и Чешко-Словачка су примиле на себе да јој дају 650,000.000 златних франака да покрије свој дефицит. Аустрија ће, према томе, очувати своју политичку независност, али ће доћи под контролу финансијску, онако од прилике као некада Турска са „Dettes publiques Ottomanes". И овде наша држава није себи обезбедила никакво учешће, и ако је она интересована да се и чл. 88 Сен-Жерменскога Уговора — који се односи на неотуђивост аустријске независности — као и многи други чланови тога уговора, извршују.

Чешка влада пред свој пад обновила је са нашом владом ранији гарантни Уговор. По новинарским вестима, — јер наша влада није још ништа објавила од света овога посла, — тај уговор је сад проширен. Рок његовога трајања, као и војничке обавезе и намере обеју уговорних страна, знатно су проширене. Било је у јавности говора и о некоме југословенско-пољскоме гарантноме уговору који је председник наше владе потписао у Маријенбаду са пољском владом. Текст тога уговора је објављен у *Vossische Zeitung* и у *The Times*. Наш прески биро је порекао постојање таквога уговора, али, докле год влада не дадне у Народној Скупштини реч о томе, не може се рећи да таквога уговора нема.

У Грчкој је извршена револуција. Војска и флота, сакупљене на острвима Митилени и Хиџо, затражиле су од краља Константина оставку на престо. После неколико очајних покушаја да пренесе један део одговорности за своју наопаку политику, краљ Константин се писмено захвалио на престо у корист свога сина и престолонаследника Ђорђа. Револуционари су на миран начин свршили смену овога баксуз-краља, покушавајући да доведу одмах на управу Венизелоса. Овај вешти политичар није се хтео примити досад владе, изјављујући да то неће учинити све дотле докле се не увери да ће Грчкој његова влада бити од помоћи. Нови грчки краљ Ђорђе II је у горем положају него краљ бугарски Борис: краљ Борис не сме никуд у иностранство, а краљ Ђорђе II никуд из свога двора. Оба ова владара имају јако династично осећање, те зато издржавају домаћи затвор, остављајући одговорност политичарима за своја дела. Хоће ли њихове владе успети, то ће се видети.

Бугарска је последњих недеља била поново поприште унутарњих задевица. Опозиционе партије састављене у један блок требале су одржати на дан 17 септембра велики про-

тестни збор у Трнову. Владина странка је то спречила средствима која подсећају у многоме на наш 14 и 15 мај. Влада је путем „народнога одисаја“ спречила опозицију да изведе своју намеру. Влада Ал. Стамболијскога је пошла и даље: она је поднела законски предлог да се сви ранији бугарски министри који су били на влади од 1912 до 1918, ставе под суд, под народни суд, за дела катастрофе из 1913 и 1918 године. Овим ће се наставити политичке теревенке које су почеле откако се рат по Бугарску рђаво свршио. Насиља су знак слабости ове владе, која подсећа својим радом на режим Стамболова.

Грчко-турски рат није још завршен; примирје је ту, али мир је још далеко. Грчко-турски сукоб се сада пренео на сукоб између Турака из Ангоре и Великих Сила. Велика Британија и Француска, које још никако да се коначно споразумеју са револуционарном владом Мустафа Кемала, упутиле су 23 септембра једну ноту њој, дајући извесна обећања у погледу Цариграда, Мореуза и Источне Тракије. Ове владе су главну тежину ставиле на питање слободе Дарданела. У Муданији, маломе месту на азијској обали Мраморнога Мора, састали су се били пуномоћници обеју страна. На томе састанку није дошло до правога споразума за услове примирја, од којих је један од најважнијих био тај да турске трупе не улазе у неутралну зону која је споразумом између Француза, Енглеза и Италијана у марту ове године одређена. На ову ноту одговорила је влада Мустафа Кемала по турски. Она прима обећање западних сила, али се не обавезује ни на шта. Она пристаје да се састане конференција за мир у Смирни, где ће се говорити о условима мира, али не говори ништа о условима за примирје, за мир, нити за макар какве уступке. Она одбија Млетке као место за преговоре за мир, а предлаже Смирну где се још пуши дим и крв од изгорелих кућа и људских телеса. Она тражи, даље, „да Конференцији Мира присуствују совјетске републике Московска, Украјинска и Ђурђијанска, кад западне Силе већ траже да преговорима присуствују Југословенска и Румунија“. Она говори о слободи Мраморнога Мора и Босфора само са гледишта сигурности Цариграда и Мраморнога Мора; другим речима, она тражи да остане како је било пре септембра 1914 кад је Турска ступила у рат противу Савезника. Она даје један врло неодређен одговор и у погледу мањина из Источне Тракије, коју Западне Силе намеравају ставити под заштиту Лиге Народа, за већи број година. Она тражи да пре него што закључи мир окупира и обале дарданелске и Источну Тракији. Због ових захтева настао је застој у преговорима, који се воде између Париза и Лондона с једне, и ангорске владе с друге стране. Међутим, између кабинета лондонскога и париског настављају се разговори, чији се крај још не зна.

У ове разговоре су се умешали и Руси; совјетска влада из Москве упутила је свима заинтересованим владама ноту о овоме питању. Она не признаје западним силама, а нарочито не Енглеској, да овако расправља и реши питање о Дарданелима и о Цариграду. Она признаје Турској право, на основу уговора од марта 1916, да питање о Мореузима решава само са Русијом и осталим прибрежним црноморским државама. Она протестује што западне силе узурпирају права совјетских република, Русије, Украјине, Грузије. Она опомиње те исте Силе да су оне 1916 уступиле уговором Цариград Русији, и подвлачи да је животни интерес рускога народа у питању Цариграда и Дарданела, и да неће признати никакво решење о томе ако и она не узме учешће у решавању тога питања. И Бугарска је ушла у разговоре, најпре са западним, па после са источним државама због Цариграда, Тракије и излаза на море. Пошто није било одзива на западу, Бугарска се окренула истоку, и нешто је у томе правцу постигла: ако не савез, а оно споразум. Влада румунска се изјаснила да мора учествовати у решењу овога важнога питања; како и докле, није казала. Арбанију, северну муслиманску, потресли су ови догађаји с истока. И њене као и наше муслимане засењава турска звезда; маште су се поново међу њима распалиле. Грчка револуционарна влада није још дала никакав пристанак да се Тракија има вратити Турској, и ако се Венизелос већ изјаснио да треба попуштати. Какво је становиште владе Г. Н. Пашића, не може се рећи. По своме повратку из иностранства, он је казао новинарима да ћемо се ми опредељивати према нашим битним интересима. То је колико и ништа.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПАРТИЈСКИ ОДНОСИ.

Појава која у партијским односима последњих недеља нарочито пада у очи, јесте извесно опадање страначких организација, и то у првом реду код највећих страначких организација: радикалне, демократске и хрватског блока.

Питање јединства странке појавило се прво код радикала. Оно је било постављено држањем странкиног „другог вођа“ Г. Протића, који је, не слажући се са „првим вођом“ странке Г. Пашићем, ни у погледу уставног уређења ни у погледу коалиције радикала са демократима, устао против званичне политике радикалне странке, не само у крилу партије, него и отворено у јавности. Међутим, акција Г. Протића, није у својој суштини била управљена на цепање странке: Г. Протић је сматрао да му његов положај у партији даје и право и дужност да странку као целину врати са погрешног пута којим је повео Г. Пашић, и узме вођство у своје руке.

Као што Г. Протић није имао жељу да цепа радикалну странку, ни радикална странка није била расположена да се дâ поцепати: она је сва задржала став поштовања према Г. Протићу, али је сва продужила да иде за Г. Пашићем — чак и она група радикала која је представљала ближе пријатеље Г. Протића. Тако је могло изгледати да се акција Г. Протића оснива на једноме пређутном споразуму између радикалне странке и оба њена шефа, коме је циљ да партији, у случају раскида савеза са демократима, спреми савезнике на другој страни, у првом реду у Хрватској. Али коалиција радикала са демократима под покровитељством Г. Пашића трајала је дуже него што се веровало, а покушаји преговора Г. Протића са Хрватима дали су слабије резултате него што се очекивало. Стичући уверење да јој је Г. Протић, као „друго гвожђе у ватри“, све мање потребан, радикална странка показивала је, поред свег поштовања према његовој личности, да све мање рачуна са политичким комбинацијама Г. Протића. И једно време после доношења Видовданског Устава, изгледало је као да је политичка улога Г. Протића завршена. Међутим, без обзира на жељу Г. Пашића да се коалиција са демократима одржи по сваку цену, односи између радикала и демократа, дугом заједничком владом, заоштравали су се, и код радикала је почео јачати покрет за раскид коалиције. Тај покрет је добио снаге нарочито од онда кад је, после Загребачког Конгреса, постало јасно да је и код демократа јака струја против сарадње са радикалима. Незадовољство радикала са радикално-демократском коалицијом избило је свом жестином на Сомборском Конгресу војвођанских радикала, где је, против воље тријy радикалних министара, једногласно усвојеном резолуцијом осуђена коалиција са демократима. Стављањем на дневни ред питања даљег одржавања коалиције са демократима, стављено је у радикалној странци на дневни ред и питање односа партије према Г. Протићу, који је први почео борбу против сарадње са демократима, и који је пре свих других партијских првака у стању да радикалној странци отвори могућности савеза и са другим групама. Али, Г. Протић, изгледа, није вољан да чека да се питање његовог вођства у радикалној странци постави искључиво само од себе. Сматрајући да је после Загребачког Конгреса време за ревизију држања радикалне странке према Хрватима, па следствено и према Видовданском Уставу, Г. Протић наговештава један одлучан покушај да радикалну странку придобије за своју политику, спреман овога пута да се не заустави ни пред опасношћу цепања странке — ако странка као целина не хтедне поћи за њиме. Како ће се радикали одазвати овом позиву Г. Протића, то сада зависи од развоја прилика у демократској странци: у колико код демократа освоји правац г. Давидовића, нерасположен према коалицији са радикалима, у толико

ће код радикала порасти воља да и они са своје стране напусте коалицију са демократима, што по самој природи ствари увећава изгледе Г. Протића да дође на чело радикалне странке.

О могућности расцепа у демократској странци почело се претресати у већим размерама тек после одласка Г. Давидовића у Загреб на Конгрес јавних радника. Али учешће Г. Давидовића на Загребачком Конгресу било је само повод, а не узрок сукобу у демократској странци који се одатле развио. Узрок лежи у нечем другом: у размимоилажењима гледишта на методе унутрашње политике, нарочито унутрашње политике у Хрватској. То размимоилажење гледишта делило је демократску странку и пре Загребачког Конгреса на две групе. Прва група, у којој је водио прву реч Г. Св. Прибићевић, и која је била састављена у главном из представника „пречанских" крајева, сматрала је да јединство државе уједначава једино режим „јаке руке". Она је одбијала да призна постојање такозваног хрватског питања и заступала безусловно продужење централистичког курса радикално-демократске коалиције. За обезбеђење ове политике, група Г. Прибићевића захтевала је што чвршћи наслон на Г. Пашића и радикале. Друга група, у којој су, поред покојног Драшковића и Г. Давидовића, били већином Србијанци, и ако је 28 јуна 1921 изгласала Видовдански Устав без ограде, тежила је да се примена Устава врши у либералнијем духу и да се поведе рачуна о нарочитим приликама у Хрватској. Примајући коалицију са радикалима без одушевљења, само као нужност досадањег политичког положаја, демократи из Србије били су готови да потраже додира и са другим странкама, пређашње са странкама из Хрватске.

После Загребачког Конгреса који је отворено и оштро осудио политику радикално-демократске коалиције, и тражио као први услов за сређивање прилика у земљи споразум између Срба и Хрвата, одлагање пречишћавања односа између двеју супротних демократских група било је отежано. Прелазећи у офанзиву, Г. Св. Прибићевић учинио је смео покушај да схватање своје групе наметне целој партији, управљајући борбу и лично против Г. Давидовића. На тај начин сукоб у демократској странци, и ако у суштини начелан, добио је изглед личне распре између два првака. Али, како је одмах и иза Г. Прибићевића и иза Г. Давидовића стала и њихова партијска клијентела, то се цела демократска странка поделила у два непријатељска табора. Одлучна битка имала се повести на заједничком састанку главног одбора странке и посланичког клуба, који су били сазвани за 10 октобар. До те одлучне битке, међутим, није дошло: после тродневне бурне дискусије, главни одбор и посланички клуб усвојили су једну компромисну резолуцију. Али ова резолуција, — којом може да буде више задовољан Г. Прибићевић него Г. Давидовић,

— не скида предмет спора са дневног реда: демократска странка и даље мора да бира између две политике, од којих свака у партијским редовима има својих присталица.

Хрватски Блок, као савез странака, имао је од почетка једну унутрашњу слабост. Оно што је хрватске странке окупљене у Блоку сједињавало, било је чисто негативно: борба против режима радикално-демократске коалиције. И кад су после Загребачког Конгреса изгледи на раскид радикално-демократске коалиције и њену замену другим парламентарним комбинацијама порасли, чврстина Хрватског Блока почела је слабити: умеренији елементи из Блока, на првом месту заједничари, показали су се расположени да изађу из Хрватског Блока и да сарађују са странкама из Србије.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Библиотека музике и музичара.

Издавачка књижара „Освит“ учинила је одважан корак, који јој служи на част: предузела је издавање стручних студија свију грана музичке науке у серији, за сада минијатурних књижица, под насловом *Библиотека музике и музичара*, да би се допринело „што правилнијем и бржем музичком образовању у нас, како студената [ваља додати: музике], тако исто аматера и музикалне публике...“

Оваква библиотека је данас потребнија него икада. Јер, благодарећи, готово усамљеној, акцији једнога, не може бити мањег броја наших стручњака из новијег нараштаја, заталасане су масе нашег друштва, пробуђен је интерес за музику и, што је још карактеристичније, покренута је из инертног стања и старија генерација наших музичара са целокупном традиционалистичком „естетиком“ и реакционарним назорима који је одликују, тако да се наш тек започети, млади музички живот већ налази на прелому. Сад ваља што енергичније и са што више страна радити за идеју велике уметности на супрот реакционарном традиционализму. А за ту идеју се не ради само музицирајући, него и помоћу стручне књижевности. „Освит“ је предузео на себе тај посао и своју *Библиотеку музике и музичара* поверио је уредништву Г. Косте П. Манојловића.

Одмах да кажемо да нам се чини да је цео програм ове библиотеке и сувише апстрактан, претежно теоријски, а сувише мало музичко-естетски. Међутим, за циљ коме се мора тежити, и коме теже и издавач и уредник ове библиотеке, он треба да буде првенствено естетски. Не, за публику супарно, третирање појединих делова теорије музике: науке о

хармонији, контрапункта и тако даље; него понирање у естетску суштину споја музичких елемената: ритма, мелодије и хармоније, у уметничким делима, живим, изразитим, агогички експресивним. Масе које се желе придобити за музичку уметност, неће бити придобијене за њу ако им се схоластички у књижицама износе принципи контрапунктске технике и правила за израду контрапунктске полифоније; него ако им се опишу уметничка дела полифоног стила, чиме се, у исти мах, на гибак естетичарски начин даје и суштина контрапункта. *Музичка естетика, а не теорија музике, треба да буде главни садржај ове библиотеке.* А из списка књига које ће „Освит" издати види се, на против, да се тежи за тим апстрактним студијама, тако мало интересантним за широку публику, поред неколико биографија великих музичара и историјских студија енглеске, француске и руске музике. Затим, готово сва предвиђена дела су из енглеске литературе, која је, признајемо, и богата и интересантна, али ми бисмо волели и мало елегантног, духовитог „шарма" из француске стручне литературе, и немачке ерудиције у красним књижицама, естетским и теоријским у исти мах, па нешто и из талијанске, чешке, пољске и руске литературе о музици.

Досад су у овој библиотеци изашле две књижице: скроз апстрактни *Основи акустике* Х. Ј. Тејлора, у не увек сасвим јасном преводу Г. Косте П. Манојловића, и духовита, по готову аутобиографска новела Р. Вагнера из његовог циклуса „Један немачки музичар у Паризу", под насловом *Ка Бетовну (Eine Pilgerfahrt zu Beethoven)*, у течном преводу Г. Предрага Милошевића. Уверени смо да ће се ова друга књижица читати много више но прва, исто као што верујемо и то да ће најмањи део читалаца умети да осети у овој новели колико је она пуна клица великих идеја бајратског титана, тако да се питамо да ли није било боље превести коју студију из пера Р. Вагнера место ове новеле; једино из тога разлога што би се тиме дале нашој публици идеје великог реформатора у непосреднијем руху.

Библиотека музике и музичара треба да нађе своју публику, и ми јој то из свег срца желимо. И баш зато смо и рекли све ово, јер смо уверени да ће она ту публику много лакше наћи ако донекле одступи од предвиђеног, апстрактног, схоластичког програма, и већу, можда би боље било рећи: за сада једину пажњу обрати музичкој естетици и историји музике, паравно не заборављајући никако да је једна популарно написана енциклопедија, која би упознала публику са суштином музичких елемената (таквих енциклопедија има одличних у немачкој књижевности), требала да добије бр. 1 *Библиотеке музике и музичара*. За први почетак, као стручно-теоријска књига, та енциклопедија би била потпуно довољна за увођење у, тако да кажем, техничку суштину музичке уметности.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

Монтењеви „Огледи" (одабране стране), приредио Д. Фртунић. Скопље, књижара браће Зекмановић и комп., 1922.

Иосле одабраних страна из стоика, Г. Фртунић приређује одабране стране из Монтењевих *Огледа;* прво дело му је издала књижара „Напредак", друго једна књижара у Скопљу. Издање је, према издавачким и општим приликама у Скопљу, врло добро; наравно, било је многих и грубих штампарских грешака које су, бар у главном, исправљене; књига има и један портре Монтења и доста укусне корице. Мора се признати да је издавање овакве књиге у Скопљу права храброст и увек једна авантура, која се овога пута, трудом приређивача, издавача и штампарије „Старе Србије", сасвим добро завршила.

Радови овакве врсте, одабране стране, избори из већих целина, нису у нашој књижевности много одомаћени, и ако су они врло погодни и врло практични. Само се по себи разуме да су избори субјективни и да одабирање страна зависи од приређивача. Али, та субјективна страна избора има две своје стране: прво, избор заиста приказује личност онога који одабира, и то према личности из чијих дела одабира; и друго, избор из тако већ изабраног писца, самим собом, начином одабирања материала, композицијом и др., приказује приређивача са друге једне стране. Другим речима, за приређивача оваквих „одабраних страна" има два мерила: прво, кога је писца изабрао, и друго, шта је и како из њега изабрао.

Овога пута, приређивач је изабрао Монтења, и тиме показао врло солидан и отмен укус. Ово мислим зато што би многом необично импоновало да изда избор из каквог врло познатог и врло теоријског филозофа, једнога од оних који су припадали школи или стварали школу, једнога од оних, најзад, који су припадали очигледно каквом било „-изму". Далеко од сваке школске филозофије, и од сваког „-изма", Монтењ је био честит и паметан човек који је људски и мудро гледао на човека и на свет. Данас се не може довољно проценити вредност мислилаца који нису школски филозофи; не може се довољно истаћи разлика између школске филозофије и једне хуманистичкије и пуније живота филозофије која данас себи отвара пут полако и поуздано. У XVI веку, Монтењ је био један од оних који је, као прави мудрац, високо ценио скромност мудрачког незнања; он је говорио о гордости као о људској природној и наследној болести; он као да је увиђао јасноћом данашњих великих хуманиста зло гордога разума и његову немоћ; он је, тада још, тврдио да се ми „забављамо више објашњењем објашњења него ли објашњавањем саме ствари"; он је био, у свом веку, један од оно мало високих духова који су се умели еманциповати логократије школских филозофија. Био је то човек у добром и пуном смислу те

речи. У наше доба, доба у коме су постигле врхунац школске и систематске зграде филозофијâ, више или мање званичних, филозофија основаних на царству празне речи, доба у коме се буди нов дух хуманизма и назиру пространи и светли видици човечнијег схватања живота — у наше доба добро је и корисно присећати се *људи* из прошлих векова, људи који су имали пун смисао за свој живот. У кули свога замка, међу својим књигама, у седлу свог коња, за време својих путовања, Монтењ је увек посматрао живот и отуда и видео многе и многе битне особине живота човековог и природиног. — Изабравши Монтења да од њега направи избор, Г. Фртунић је учинио врло добар избор мислиоца: нигде се не може наћи пуније и боље мудрости живота него у оних којима мудрост није професија.

У питању избора из *Огледâ*, Г. Фртунић као да није много, савесно и брижљиво мислио о избору. Утисак о одабирању *Огледâ* не може задовољити солидну критику; цео посао, ван сумње, урађен је „на брзу руку", врло „лежерно", и без много савесности. Из великих свезака *Огледâ* приређивач је могао, са више љубави према књижевности, са више систематике у послу, са више савести према себи и Монтењу, дати бољи и солиднији избор; овако, јасно је да има и врло брзих позајмица и крпежа, и да избор у опште није рађен онако како га ваља радити. Била би врло велика несрећа по нашу преводну књижевност када би се одомаћили овакви брзи и олако вршени „избори", па ма колико они били врло корисни и чињени, као и у овом случају, из одличних писацâ.

Сведено: избор мислиоца одличан, избор из мислиоца брзо и несавесно израђен, скопско издање храбра и занимљива новина.

ВЛАДИМИР ВУЛИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Скромни помени о великом краљу". — Очекивали смо од ове књиге Г. Луја Војновића један пун и жив портрет краља Петра, који је имао разноврсно буран живот, и био владалац у најузнемиренија времена. Г. Лујо Војновић је бивао довољно дуго са њим, и у непосредној близини, и као историчар има стила и умешности. Али овим поменима није дао ни документовану историју, нити какав успео и рељефан портрет краља Петра. Г. Војновић је дипломат од старе школе, и врло субјективан, и врло ортодоксан, у својим закључивањима. Он озбиљно говори о фаталним важностима здравица по дворским гозбама, и о дворским интригама; и сасвим озбиљно тврди да је у Србији све у војсци било

изванредно, а све у њеној бирократији зло; и прича како су министри бивали пред краљем „лежерни“, и њега нису хтели за посланика у Букурешту. У опште је ово једна аутобиографска књига, у којој су многи и ситни детаљи о писцу, а само опште фразе о краљу. — Иначе је писана оним полетним стилом Војновића, књижевно и живописно. То је дало овој књизи занимљивости и живости, али је извело из конкретности. Јер шта данас могу да значе, и за личност краља Петра и у опште, овакве фразе: краљ Петар „баци у Саву војну силу аустријску ритерски, елегантно“. И зато ови помени, ма да су писани одмах после смрти краља Петра, и у тону хвалбенице, те и нисмо чекали од њих много за праву историју, казују врло мало својим кићеним стилом.

Б. М.

„Смрт Смаил-аге Ченгића“. — Продужујући издања „Књижевног Југа“, издала је књижара Забавне Библиотеке у Загребу ово најбоље и најпопуларније дело хрватске књижевности. Издање је илустровано, и осим тога је пропраћено коментаром. Илустрације су од Г. Јозе Кљаковића, у познатом стилу Мештровићевих ученика. Коментар је од Г. Николе Андрића, и садржи у главном само језичка тумачења; врло велики број тих тумачења је непотребан, јер коментар објашњава и многа места којима коментара апсолутно не треба. — Издање је по својој спољашњој опреми врло пажљиво рађено.

„Доминик“ — Књижара „Време“ издала је, у врло књижевном преводу Г. Вељка Милићевића, познати стари роман француског сликара Е. Фромантена, *Доминик*. То је једна проста, дѣлом пријатна, дѣлом болна историја једне душе која воли и која се, на крају, пред победом, одриче љубави, испричана с танаком и сложеном анализом осећања и зачињена богатим и живим описима природе. Наша широка публика неће, по свој прилици, уживати много у тој интимној књизи, чија је сва чар у развијању и у нианса̀ма.

„Војводкиња у плавоме“ — Г. Владислав Росић објавио је, у издању књижаре „Освит“, свој превод *Војводкиње у плавоме*, романа Пола Буржеа. Избор је врло рђав: *Војводкиња у плавоме* је, вероватно, један од најслабијих и најмање репрезентативних романа чувеног француског писца, потпуно лишен оне дубоке психологије која одликује његов *Ученика* или *Лажи*, конвенционалан и „отрцан“ по теми и по обради, и који, на својим најбољим странама, пружа интерес вештих „романа-подлистака“.

„Неколико главних питања из етнографије Старе Србије и Маћедоније“. — Под тим општим насловом је Г. проф. Вас. Ђерић дао сад у једној књизи своје

раније публикације о границама Маћедоније, о српском имену у Старој Србији и Маћедонији, о словенском имену на Балканском Полуострву, и т. д. То нису, у ствари, расправе етнографске; Г. Ђерић се задржао готово само на исписима из дела, старијих и новијих, у којима се помињу Стара Србија и Маћедонија и становници тих крајева. Тај материал могу, тек после критичког чишћења и упоредног проучавања, искористити и етнограф, и историк, и лингвист. Савесно упућивање на дела из којих су исписи вађени, једна је лепа услуга онима који би хтели оригинале непосредно читати и проучавати.

Л.

„Старине". — Управник Народног Музеја, Г. Д-р Влад. Р. Петковић, на многим екскурсијама по нашим манастирима, није проучавао само архитектуру и живопис њихов; ни записи, чак ни они на први поглед сасвим незнатни, нису узмицали његовој пажњи. У многим монографијама, штампаним у *Старинару* и засебно, он их је објављивао; сад их је све прикупио и издао као прву књигу *Старина* (издавачка књижара „Напредак").

Већином су то натписи по зидовима, писани бојом (о зидању, обнављању, „писању" храма, с именима ктитора, или, ређе, живописца, обично Грка, те отуда грчки) или ножем урезани, често и прско живописа, о посетиоцима или пролазницима, међу којима има и туђинских имена, латиницом, на пр. мађарских из раније аустроугарске окупације ових крајева у XVIII в. Мањи је број записа са књига или црквених утвари. По времену, има их од XIII до XIX века. Доста их је и раније већ објављених у другим преписима, већином у Академијиним *Зайисима* и *Нашшсима*. Вредност Г. Петковићевих преписа је у поузданој тачности.

На крају су додане неке листине манастира Раванице у Србији: Лазарева основна Хрисовуља од 1381 по препису из год. 1768, с неким нетачностима које иду на рачун тога преписа (на пр. Црепа Југда, м. Црепа и Југа, стр 55); даровно писмо руских царева од 1693, и Св. Синода од 1748, па обилат „инвентаријум" из год. 1814 свих одежда, утвари и књига које су, у бежанији, пренете у Фрушкогорску Раваницу.

Пријатна особеност ове књиге у томе је што је технички врло укусно и врло раскошно опремљена: на „јапанској" хартији која у свему даје утисак старинске кожасте храпаве хартије наших рукописних србуља, тако да се и нехотице подиже лист и тражи на њему који од познатих „водених знакова" по којима се у Лихачову одређује старина. Ова археолошка посластица стаје 100 динара.

К.

„Обнова људског друштва на основу духовно-етичког препорода“. — Ова књижица Феликса Вилфрида Фрајтага, коју су превели с немачког Г. Г. Милош Ђурић и Паја Станишић, покушава да реши социалан проблем на један идеалистички начин помоћу стварања једног општег гледишта на свет и његовог остварења, и садржи у себи многе елементе модерне филозофије, многе битне тенденције модерног духа и потребе данашњег друштва. Ту је и хришћанство, и модерно активистичко схватање света, и модерни идеал рада, и тежња ка слободи унутрашњој и спољашњој, и вредност људске свести. Све се слива у једно морално начело изражено у речима Крашне: Стварај не скрећући с пута, али се сваког тренутка одреци плодова свога стварања. Овакво гледиште може бити логички изведено, сви горњи елементи могу да чине једну логичку целину, и оно може бити in abstracto тачно, т. ј. чим буде остварено такво једно гледиште, социални проблем ће оног тренутка бити решен. Али питање је у томе *који су услови* потребни за остварење оваквог једног гледишта, најпре како се може доћи до једног општег гледишта које ће признати сви људи, и затим како ће то гледиште прећи у дело. А то је управо витални проблем садашњице. Важније је питање *услова* него питање етичког *циља*.

„Universum“ — *Универсум*, „мјесечна ревија“ која је ту скоро почела излазити у Загребу, је један часопис који на првом месту истиче филозофију; како ми немамо у опште филозофског часописа, то се у нас јављају филозофски интереси заступани и развијани само понекад, уз осталу садржину, у часописима друге врсте и природе. Ова „ревија“ изгледа да жели истаћи филозофски интерес на прво место. Уводни чланак првога броја, писан од уредника, Г. Душана Грубића, носи наслов: „Криза душе савременог човечанства“ и, свакако, садржи, или бар треба да садржи, нешто од начелног филозофског схватања којим ће се часопис одликовати. Без обзира на то што је писан једним неиздржљивим стилом у коме се помињу: „узбуркано море живота модерног човека“, „заставе истине“ и „крпе ново ускрслог софизма“, „зла која подгризају коријење у области филозофије“, и писан новинарским начином излагања, чланак Г. Грубића доноси чудне закључке о томе како треба да наступи „култ разума“ место „принципа силе“. Модерна филозофија се бори против култа разума, који је и довео до бесплодне метафизике и до спорта са апстракцијама, а *Универсум* би хтео да га опет уведе. У чланку се вели да је досада неограничено владала „материја“, те је стога дошло до кризе; а ми знамо, бар данас, да је разум принцип којим само материју можемо обухватити и разрађивати. Отуда, ако је досада владала материја, не значи

да одсада треба да влада разум, који је ограничен на материју. У кризи душе савременог човека ваља умети видети, на супрот разуму и материји, развијање и разрађивање интуитивних способности човекових. Али, поред језгра проблема савремене филозофије прошао је уводник *Универсум*-ов и не сањајући о њему.

Није то часопис који чекају наши радници на филозофији.

В. В.

ПОЗОРИШТЕ.

Педесетогодишњица Народног Позоришта. — Зграда Народног Позоришта, чија је обнова довршена ове године, отворена је први пут 30 октобра 1869 представом Малетићеве драме *Посмртна слава кнеза Михаила*. Педесет година од тог датума навршено је било 30 октобра 1919, али како се тада није могао тај датум прославити у недовршеној кући, он ће се прославити ове године, у скромнијим размерама.

Нушићев „Наход" — Народно Позориште у Београду спрема у овом тренутку премијеру Нушићеве историјске драме *Наход*. Комад је инсценисао редитељ Г. Мих. Исајловић, а декори и костими су по скицама позоришног сценографа Г. Леонида Брајиловског. Руски уметник, који сам одлично познаје византијску епоху, у овој прилици користио се скицама и фотографијама неколиких сликара и научњака који су студирали наше мотиве, и лично је обишао неколико манастира. Резултат тога ће бити не само једна лепа декоративна опрема Г. Нушићеве драме, но и стварање типа за историјски костим немањићког доба. То ће бити први озбиљан покушај да се позорница ослободи једног типа српских костима који нити одговарају историји, нити дају декоративне ефекте и хармонију на позорници. Та замена тако званих „душанки", које су на позорницу дошле преко наивних слика без подлоге историјске, популарисаће у исти мах неколико лепих слика са дивних фресака наших старих манастира. У декору такође Г. Брајиловски спрема врло импресивне слике.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Јацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 5. — 1 Новембар, 1922.

ВЕСТАЛКА.

Професор грчког и латинског, Господин Тимотијевић, у очи сваке недеље даје себи част. Седне на сред собе, на под, по турски, с леве стране метне сито пунцато дувана, а с десна боце сремског вина, паприку и хлеб, па се клати загрлив ноге и — пева. А пева увек једно исто:

Иде дика, иде дика,
Сјаји се цигара.

— Тише! прошишти му жена с прага и, за случај да је пијан, па не разуме речи, замаше, у знак, рупцем. — Чујеш ли? Тише!

Он полако искриви главу, зажмури на једно, већ мутно око, осмехне се и, пружив руку, загрми у баритону:

Дај, девојко, ту мараму,
Па не прави ларму.

Коракне она да га гурне, и да му превали боце с вином и сито с дуваном, али се ипак заустави, окрене се и изађе, залупив с треском врата.

Изађе у трем. Изађе у трем, стане уз стуб, па од беса и немоћи гризе мали прст.

Одучила га да иде градом подеран и мастан; од тог да се брије и чешља само недељом; да је тапше по куку у присуству људи; да гунђа, дошав из гимназије, што није готов ручак; — али од тог да пије, није га могла одучити. И још од једнога: да му је увек мало жена̂, и да их не бира. Њему

ваља и сељанка, и слушкиња, и Циганка. Је ли лепа или ружна, за то он не мари. Само ако има сукњу, добра је. Но да је, онда, неки јунак, као што има света! Већ, трбушаст, згурен, клопав, с кесицама под очима, крезуб, ћелав, сед. Медвед! И не овај обични што га воде Италијани. Северни!... Како се могла за њ удати, то не зна ни сама. Но да би га оставила давним и давним даном, кад само не би имали ћерку, и када би могла с њоме неком да отиде, то је као свето, то је посигурно. Овако сад, што је ту је, мора да се трпи и мора да се ћути. Испред свега стоји једно: сачувати Дару, — сачувати је од мушких хуља и мушких уцпута, — не дати јој да пропадне, дати јој да живи. До сад је у свему слушала маму, и зато је, при сваком кроку, постигла успех: свршила је гимназију, зна француски и енглески, прва је пијанискиња у целом Новом Саду. Нема у ње кавалъера, ни модних журнала, ни покварених другарица, ни бестидних књига. То је мајку залудило, но кћер неће. Само нек она настави како је почела, па ће јој се лако наћи добар муж. Али засад на то не треба ни мислити. Где је она од удаје: истом јој се навршило деветнаест година! Доста ће бити после роб, па још целог века. Сад нек слуша, нека учи, и нек живи...

... И мати пређе из трема у салон.

Но ту се запрепасти чим отвори врата. Свила се Дара на отоману, покрила лице длановима и — грца.

— Шта је с тобом? притрчи мати. — Шта ти радиш? Зашто плачеш? Сине! Сине мили! Што плачеш?

Дара се тргне, дигне главу, погледа у мајку избезумљено, а онда опет, исцрпена, падне на отоман.

— Ужаснула ме његова патња! шапне полако и покаже на зид иза леђа.

— Његова? пружи и мати прст на собу где седи отац, запрепашћена изненадним, страшним откровењем. — Његова?

— Да. Погледај га како је тужан, и како је несрећан! Погледај те очи! Погледај та уста!... Ох, мама, мама!

— Па где ти, ћери, њега видиш? На слици?

— Више тебе. Да.

— Па то је Бетовен!

— Јесте, мама, то је Бетовен. То је тај што...

— А откуд ти знаш за његову патњу? пита је мати охрабрена, и обзире се да нађе књигу, па да је уништи. — Да ниси шта читала?

— Ох, мама, мама! како ти ништа не разумеш! уздахне горко Дара. — Па свирала сам! Свирала сам *Mondschein*-сонату! Тако!

И, напрегнув снагу, покуша да устане. Но залуду, кад је нема. Поново седне.

— Ох, што ме боли глава! узвикне тужно, ухватив се за обе слепоочнице. — Донеси, мама, колоњске воде. Донеси, молим те.

Мати потрчи, донесе воду, протрља ћери мало чело и мршави врат, и, мислећи док то ради, каже:

— Хоћеш, мили сине, да се прошетамо? Малчице само, а? До Дунава, нећемо даље, хоћеш ли?

— Могу, мама, протепа Дара. — Све ја могу теби за љубав! Све!

Па, ослоњена на матер, устане и стане, терајући вртоглавицу и косу левом руком. Потом полако метне шешир, узме торбицу, и, као болесник, напипа врата, премили мали трем, и спусти се на улицу низ степенице.

Буде заход сунца.

Куће пола осветљене, а пола у сенци. Владичански двор у сјају. У огњу крст на цркви. Сева стакло на прозорима. Светле се плочници. Варнице скачу испод кола. Камен одсјајива. Силна се светлост на град руши. Потоком јуре сенке.

— Гледај, мама, борове! застане Дара пред Дунавом, ведра и обасјана. — Ох, како су поносни, и како су мирни! Па тек брезе! Гле! К'о римске весталке!

— Где ти видиш, дете, брезе? обазре се у чуду мати. — Па то су врбе и тополе! Какви борови!

— Ех, мама, мама! снужди се Дара и закорача. — Ти ми баш све квариш! Као да хоћеш, као да волиш да ме разочараш!... У мени су борови! Имам визију! А ти одмах: „врбе"! Па знам и ја, нисам дете, али шта ја имам од тог што су то гадне врбе?... Немој ме, мама, печалити. Боље ћути.

Слегне мати раменима, напући уста, и (шта зна) заћути.

Иду оне, иду, иду, — Дара онако танушна и мала, а мати онако крупна, — једнаким кораком обе иду, но с разним погледом: мати гледа у воду, у мост, у гору, у град, а ћерка — преда се.

— Мама! застане Дара изненада, а сузе јој у очима. — Ја нећу дуго живети!

— Дете мило! промуца мати, — па ти си истом...

— Немој ме уверавати! Ја и око себе и у себи предосећам смрт. Погледај само сунце! Погледај како залази! Боли ме, боли његова пропаст!

— Каква пропаст! охрабри се мати на час. — Сутра ће се родити опет!

— Никада више!

— Па ваљда неће, дете драго, сутра бити мрак! Шта ти је, шта говориш!

— Биће сунца, мати, но не овога. Ово је било само једном, и никад више.

Па, уђутав, закорача, разбацујући каменчиће плавим сунцобраном.

— Да идемо, сине, кући, — јави се, прва, мајка. — Хајде, мили сине.

— Рано је, мама! Чекај још мало!

— Немој, дете. Ја сам се данас исплакала, па сам гладна. Да вечерам, па да легнем. Није ми до шетње.

— Ох, Боже, Боже! кликне Дара сатрвена. — Како је живот бедан! Како је гадан, прост, бесмислен, како је ужасан! Та зашто човек мора јести? Зашто мора спавати? То прља, гади, понижава! Ох, Боже, Боже! Ипак би живот био сношљив кад тога не би било!

— Чега, сине, кад не би било?

— Јела и спавања.

— Па помрли бисмо сви!

— Знам да бисмо помрли, — растужи се Дара. — То ти баш и кажем. У томе је несрећа људска...

— ... што једемо и спавамо?

— Да.

— Хајде, Даро, не трабуњај, него корачај! наљути се најзад мати. — Де ти кући, па седи и свирај! То је за те! То је за те, а не та твоја луда филозофија!

— Е, мама, мама, — промрмља Дара, застиђена. — Како си ти груба! Како ти мало разумеш живот!

— Како не! Ти га разумеш!... Хајде, хајде, корачај! Шта застајеш?

— Да те нешто питам, мама, — умиљава се Дара. — Дозвољаваш?

— Но, па питај.

— Кад ће бити оно што си обећала?

— Које што сам обећала?

— Да ме водиш у Париз.

— Рекла сам ти већ сто пута, — одговори мати строго и повуче ћерку за рукав да се крене. — Кад буде новаца.

— А је ли тамо, мама, скупо?

— Чућемо сад кад дође Вељко... Ти знаш њега, Вељка... Топаловог...

— Не знам, мама.

— Како га, молим те, не би знала, кад ми је доносио за те књиге, пре три године!

— Шта он ради у Паризу?

— Учи права.

— А када ће доћи?

— О, дете Божје! Ти кад ћутиш, ћутиш, а кад почнеш питати, никада краја. Па шта ја знам кад ће доћи! Ових дана!

— А хоћеш га позвати к нама?

— Управо га баш чекам. Отворила сам у кући хотел, па само да дође... Није те ни стид! Толики свет пролази, а ти тако вичеш!... Дабоме да нећу. Не треба мени мушки унцут у кући.

— Па како ћемо онда знати?

— Шта?

— Како је у Паризу.

— Опет она!... Па састаћу се негде с њиме!...

— Без мене?

— Но, слушај ти, Даро! Па шта ти мислиш, девојко драга? застаје мати упрепашћена. — Да ја тебе, мајка твоја, водим на састанке?

— Није, мама...

— Ћути! Поправи те шишке на челу, па хајде, и не питај. Немој ти водити моју бригу. Ваљда знам шта радим. Жури се!

Журе мати и кћи кући. Шуште им сукње.

По граду се светиљке пале.

Сутон.

Дошао Топалов из Париза. Дошао он пре осам дана, а Дара, откако је за то чула, не престаје да плаче и кука, и да пада у несвест. Она би с њиме да говори, па она би да го-

вори, и сад мати или да умре, или оног да позове. Позвала га. Позвала га да дође данас, по подне, у три сата.

Седе у салону. Мати у прочељу, Топалов до ње, а Дара на крају, у застави, близу фуруне. Прозори су отворени. У соби је хлад. На столу торта, таљирићи, бомбоне и вино. Мати има у руци рубац, на грудима брош. У вис јој коса, у вис јој прса, и нос јој у вис. Очи јој само као доле. Ситне очи. Црне. Топалов се завалио, забагљао цигарету, турио руке у џепове, па изгледа два пут тежи но што је. Оно, потежи је: само нос му износи једну добру фунту. Дара, као зеба. Врат јој танак, струк јој танак, ноге јој танке. Глава као лоптица, руке као гранчице, прсти као зраци. Усхићава се. Цвркуће. Тапше. Скакуће.

— Како вам завидим, Господине! Како вам ја завидим!

— На чему? окреће Топалов тешку главу. — На чему ви мени завидите?

— Што сте били у Паризу.

— На томе немојте, — одмахује он крупном руком. — Ја сам онде гладовао као пас. Живите ви с двеста педесет франака месечне стипендије! Господа делегати на Конференцији Мира имали су толико дневно! То се може догађати само у једној буржоаској држави!...

— Ипак! Ипак! прекида га с усхитом Дара. — Ја бих више волела бити гладна у Паризу, но овде сита! Париз! И име му је лепо! Какав тек мора бити живот! Какав тек... Збиља, да вас питам: јесте ли видели версајску башту?... Дабоме, јесте... Мора бити да је дивна!

— У пролеће, Госпођице. После, врућина и прашина, ко ће то ићи гледати, врага!

— А Трианони? Шта раде Трианони?... Ја сам то све видела на слици!... И они су дивни, је л' те?

— Па јесу, знате, Госпођице, оном ко то, да кажем, разуме, и ко се бави тим, и ко нема другог посла... буржоазији, на пример. По мени, то треба срушити.

— Срушиће се? исправља га, у страху, Дара. — Па што их не чувају?

— Врага то треба чувати! бесно гаси цигарету Г. Топалов. — Зјапи празно, а раденици станују у прљавим мансардама и у подруму!

— Па то је спомен, Господине!

— О, врло леп спомен! Зидао краљ милосницама и непоштеним женама...

— Пијте, Господине! прекиде га усплахирена Дарина мати. — Извол'те!

— Молим, молим, Госпођо.

— Можда није к'о француско, али је добро. Мој муж се разуме, малко, у вину: воли тако да попије коју чашу недељом, после ручка и вечере, па зато држимо. Извол'те!

Топалов се искашљује, брише уста и — искапљује. Потом пали цигарету. Мршти се. Узбудила га помисао на Версај и Трианоне!

— А јесте ли видели Равела? узбуђује се и Дара. — Мориса Равела, знате, мислим.

— Ко је то?

— Највећи живи француски композитор. Од њега је *Rapsodie espagnole*.

— Нисам, драга Госпођице. Не бавим се музиком. Ја сам правник.

— Не волите уметности!

— Спорт. И ту сам видео... Карпантјеа, чувеног боксера... оног, знате, што је оборио Бекета... тако брзо да их нису могли ухватити ни у филм!... Чини ми се... чекајте!... јест, имам је!... изволите! ово је његова фотографија!

Гледа Дара, мршти се, преза, но још више њена мати, којој је досадио овај разговор.

— Слушајте, Господине, — обраћа се малко строго Г. Вељку. — Де ви мени сад реците пошто су собе у Паризу.

— Па има их, Госпођо, разних: сто франака, сто педесет, две стотине, три стотине...

— Аха! Разумем!... Лепо!... А како је, на пример, ако је стан далеко од школе?

— Онда се узме трамвај, метро, отобис... већ, шта хоћете.

— А тај метро, је л' те, то је оно што иде под земљом и водом?

— Да.

— И није то опасно?

— Шта би било, Госпођо, опасно!

— Вама, мушкима, није ништа, то ја знам, али нама, женскима, па још њој, девојци! Не дô Бог!... А то, кад се

увече иде, из позоришта, с концерата, у сумрачак, знате, то је ипак опасно, јел'те? Много има тих... како кажу...

— Апаша, мама!

— Јест, апаша.

— Нема, Госпођо. То се само приповеда. Миран радни народ. Ако се некад и деси штогод, то је само због тога што уређење данашњег друштва тера у очај раденика...

— То ћемо после, политику!... Него ви мени још кажите, како ви мислите, шта је боље, да сама кувам или да се хранимо негде у ресторану?... Чекајте!... Израчунајте ви часом мени колико би то изашло месечно за нас две, ако бисмо биле у једном пансиону?

— Хиљаду франака.

— Колико је то у нашем новцу?... Само, молим вас, у крунама!... Таман сам се одлучила да бројим на форинте. ево ти динара!... У крунама!

— Па сад је франак пет динара. То значи... пет хиљада... четири пута... Двадесет хиљада, Госпођо. Двадесет хиљада круна.

— Месечно?!

— Месечно.

— И — ју — ју — ју, та има ли Бога на небу!

— Ал' мама!

— Молим те, Даро, ћути, кад ништа не знаш. Та није мени, вальда, дете, новаца жао: ја бих за те могла положити душу. Али, много је! Много је и рећи: двадесет хиљада! То да примаш, па је много, а не да издајеш!... Но, па хајде, видећемо још... док јавим тамо... чики... знаш!... Ја имам стрица, Господине! Врло богатог!

Овамо онамо, мало о том стрицу ког нико не зна, мало о мужу кога неће да остави самог, и — пролети после подне. Одлази Топалов.

— Но па шта је, је ли ти мило? јеси ли задовољна? пита мати на само Дару. — Каквим ти се чини човек?

— Јако ми се свиђа.

— Даароо!

— Није, мама, тако како ти мислиш. Не разумеш ти шта ја осећам.

— Како не! Од тебе ћу учити! Ти ћеш мени говорити од мушких унцута!

— Ко би мислио кад га види, — шапће Дара и гледа у зид, — да је тако компликован и толико јак! И детињаст је, и озбиљан, и свиреп је, и мек! Као римски патрицији. Као папа из Ренесанса. Као кнез.

— Даћу ја теби и папу и кнеза, ако не заћутиш! устреми се на њу мати. — Одлази, па свирај!

Дара је гледа зачуђено. Одлази.

Одлази у салон, отвара клавир, узима са стола ноте.

Затвара прозор. Свеће пали.

Сузе јој капљу.

Ево опет недеље, само сад пре подне, пред Саборном Црквом, са светом на плочнику, у огњеном слављу весељака сунца. Ту је и Дара с матером, припијена, мирна, као и увек у то време и у таки дан: никад она не пропушта ни службу ни вечерње. Ту је и Топалов: на пиво иде, па застао, да мало гледа народ.

Осмехне се, скине им шешир, прође.

— Ви сте увек у цркви, каже. Како вам не досади! Или сте збиља баш побожни?

— Ох, молим вас! ускликне Дара, подигнув очи. — Најбоље дело Бетовеново је *Missa Solemnis*. Баха треба слушати само у катедрали. Сав Моцарт је у *Реквијему*. Берлиоз је најдивнији у *Последњем Суду*.

— То није наше, Госпођице, — смешка се Топалов. — Питање стана и скупоће...

— Ви само о политици!

— Па добро, нећу. Ево вам друкче. Знате ли ви шта стоји за Саборном Црквом?

— Шта?

— Смрдљиви Рибљи Трг.

— Ју! побледи Дара. — Немојте тако говорити! Немојте, молим вас! Знам ја да је живот гадан. Знам ја да је свет вулгаран. То зна свака фина душа. Но зато човек баш и бежи у свој сан!

— А он је у цркви?

— И у њој.

— Па шта ви тамо налазите?

— Ох, Господине! Како су деца шармантна у белом стихару!

— Баш озбиљно?

— Да. У нас је све просто, монотоно, грубо: једино још цркве наше што су питореск.

— Доста, Даро, доста, доста, — прекине је мати у страху што толико са оним прича. — Знаш да тата не воли да дуго чека ручак... Извините, Господине, но ми се журимо!

И — опросте се.

— Шта налазиш ти на тој малој? чуди се један Топалову. — Длан да на њу метнеш, па да је угушиш!

— Таква и ваља, шта ти разумеш! — смешка се Топалов. — Да је узмеш за обе пете и носиш је као дуплир, као литију! Дабоме! Не брини се ти шта бих ја с њом радио: обухватио бих је овако руком, и прекрхао као грану, само да узвикне!

И окрене се да је види.

Но Даре већ нема.

— Лепо, девојко! Врло лепо! Место да се молиш Богу, ти правиш састанке! кори је мати у соби љуто. — А! нећеш ти више у цркву са мном! Нећеш!

— Ја њу њега видети ипак! криви Дара наивно главу. — Ја имам његову фотографију!

— Штааа?! бледи мати од ужаса. — Па кад брже? Шта је то? О, Господе, Господе! Одмах да си је донела! Чујеш ли? Одмах!

— Па ја сам већ хтела, мама, да ти је покажем, само ме било стид, — говори Дара из друге собе и доноси једну књигу. — На, гледај га!

— А ко ти је то, дете драго? чуди се мати. — То није он!

— То је, мама, славни сликар Антоан ван Дајк.

— Па?

— Па исти Топалов.

— Како не! За таке луде...

— Е, мама, мама. Не може се проценити по простој фотографији. Оригинал би требало видети. Оригинал је у Петрограду, у Ермитажу.

— Не признајем ја ни Петроград, ни твој Ермитац, — закључава мати књигу и меће кључ у џеп. — Владај се ти девојачки, а не вагабундски... Говорила сам ти, сине мили, и говорила: чувај се, сине, мушких хуља, не губи младу главу, но то је теби све свеједно, мариш ти! А видиш ваљда, и разумеш, ако мало мозга имаш... на! гледај оног несрећника...

оца жалосног!... Удаћеш се, имаш када, живи прво! Једанпут си девојка само, па никад више! После си роб до века!

— Нећу се ја удавати.

— Ако нећеш, и боље. Имаш своју науку, па живи као цар. Само, шта онда мене цвелиш? Шта мене печалиш? Па шта ја теби, сине, чиним? Шта сам ја теби крива?

И мати, наједном, заплаче.

Заплаче мати, а кћи за њом.

Кукњава.

— Па шта је с тим ручком, врага? замумла отац из друге собе. — Докле ћу ја чекати овде, као стари магарац?

— Чујеш га? Чујеш га? подигне мати нагло главу. — Видиш ли мушког разбојника? Ех, сине мој, сине! Та никад се не удаји! Никада!

— Нећу, мама, каже Дара. Нећу!

Утиру сузе. Излазе у трем. Носе ручак.

Мир напољу. Мир у соби. И у срцу мир.

Ипак се може живети на земљи кад човек има друга. Кад зна да га неко воли. Да је неко с њим.

Гледају тајом једна другу.

Осмехују се.

Прође и та недеља, — прође и друга, — и трећа прође, — и четврта, — и међ њима Преображење и Велика Госпојина, — ево већ и Крстовдана, и јесени с њим.

Магле се дижу над Дунавом у студна праскозорја. Црвене се кровови даждима опрани. Хладне сене иду кроз град кад западне сунце. По ноћи се ватре пале по ритовима бачким.

— Дуду-реду-рееду! Дуду-реду-рееду!

Берба преко, у Фрушкој Гори. Хармонике. Гајде. На оку капе, на врату јаке, у чизмама нож. Негде песма, негде туча, посвуда љубљење. Биће много сватова јесенас! Још више но лане!

— Ај, хај, Боже, дај, или цуру или рај, боље цуру него рај!

— Иш, не праши!

— Милка! Милка! Од' да те пољубим!

— Ха-ха-ха-ха!

Берба преко, у Фрушкој Гори. Хармонике. Гајде. На оку капе, на врату јаке, у чизмама нож.

Зове мати Дару у бербу на једно послеподне: да види, каже, мушке луде и мушке зликовце, па да јој ни један ни-

кад после ни на ум не дође. Али Дара неће да иде. И не тамо, никуда. Вас дан седи за клавиром и — плаче.

— Па шта би ти, сине мили?

— У Париз бих!

— Знам ја зашто, мрмља мати. — Зато што је тамо Топалов!

— Није, мама, због тога. Кад ја нађем оригинале, шта ће ми онда копија!

— Оригинала се ја и бојим, девојко моја драга. Кад си се ти за овим толико залудила, шта ће бити...

— Не разумеш ти мене, мама.

— Опет она да ја не разумем! Него разумеш ти?

— Иди, мама, у Београд, — не престаје Дара. — Иди у Београд, па моли за ме стипендију! ..

— Каква те, ћери, стипендија! Какав Београд! Не знам ја те послове! Одеш да молиш, пет хиљада, па чекаш два месеца, и док некад добијеш, потрошиш тамо двапут толико! и трипут! а ако, опет, ниси тамо и не вијаш их све од реда, нећеш добити!

Тако данас, тако сутра, и, најпосле, мати, шта ће, хајде да иде да покуша. Кад имају стипендију толики мушки неваљалци, зашто је не би имала и Дара, па ма једну годину. Горе од тог неће бити, кад ће и она ићи с Даром и пазити на њу, а дете ће видети света и тако, још више надвисити све девојке у граду.

Спрема се дакле мати на пут, а води и кћер: не сме да је остави с оцем, јер ће се онај опити, заборавити да закључа на собама врата, и — готово зло.

Путују бродом.

Подне.

Пред Београдом.

— Мама! кличе Дара на палуби, а сва је у сунцу. — Погледај Небојшу!

— Какву Небојшу, дете драго?

— Кулу.

— Какву кулу?... Аха! видим!... Шта има у њој?

— Мислим, ништа.

— Па шта ми онда показујеш?

— Ох, мама, мама! жалости се Дара. — Ту су се борили витезови! Са стрелама! С копљима! У оклопу! На коњима!

— Па зар то није од топова, то што се види порушено? диви се мати. — Зар је то од стрела? Зар има још стрела?

— Јесте, мама, од топова. То је било у овом рату. Само, ја на то не мислим. Ја волим Средњи Век! Век витеза и госпођа, пажева и труба! Ох, мама, мама! Какав је тада био живот, а какав је сад! Кажи „стрела“ и кажи „топ“, па ћеш одмах видети како је онда свет био отмен, и како је сад прост.

— Пази, дете, да не паднеш! придржава је за руку мати, јер се искрцавају. — Шта бленеш ваздан у ваздух!

Иду оне по Београду, — иду један дан, иду и други, сву седмицу иду тако: од министарства до одељења, од одељења до министарства, но нигде да нађу стипендију, па чак ни оног човека који је као даје: овај каже: „онај то решава“, а онај: „овај“.

Уморише се од ходања. Седе пред „Царем“. Пију пиво. Гледају у празно. Ћуте.

Не свиђа се Дари Београд.

— Нигде, вели, ни ветрењаче, ни цркве у стилу, ни канала, ни лабуда, ни гондола. Све просто.

Мати не воли Београђане.

— Кожу ће скинути с тебе, каже, али да нешто даду, сахрани, Боже! Хајдуци!

Другог четвртка, изненада, Дара се усхићава.

— Мама, кличе, а знаш шта смо заборавиле?

— Шта?

— Да видимо римски бунар!

— Какви бунар, наопако? А шта ћеш у бунару?

— Ох, мама, мама! Како су Римљанке биле дивне! С пеплоном! Под венцем! Као богиње!

— Имаћеш ти, каже мати, и бунар, и венац, и Римљанке, ако не добијеш стипендују, а толико смо се истрошили. Убиће отац и тебе и мене.

Опет иду пред министарство.

Тап!

Некакви познаник.

Кога траже, шта им треба, колико су дуго овде, кад се враћају, ово, оно, као што бива, — распитује се.

— Знате шта? Дајте ви то, вели, мени, па ћу вам ја удесити.

И попне се.

Мисле оне, он је горе, а њега ево.

— Шта је, Господине? пипа се мама по џеповима. — Да нисте штогод заборавили? Сведоџбу какву?

— Нисам, нисам. Готово је.

— Шта је готово?

— Добила је стипендију.

— Види сад! крсти се мати избезумљено. — Ми толико ходале...

— Код нас је то тако, Госпођо драга: мора вас неко познавати, ако хоћете да успете. Ко верује сведоџбама? Мора неко доказати да сведоџба не лаже.

Опросте се.

— Ох, мама, мама! кличе Дара одушевљено на путу према лађи. — Како је то диван човек! Велик! Предан! Уман!

— Само нек је он мушко, — гуњја мати засопљена од несвикнуте хитње, — одмах је теби по вољи! одмах си занета! А матери „хвала“ што је све то замислила, то већ заборављаш!

— Како бих, мама! То се разуме! застаје Дара да љуби маму.

— Наопако! одмиче се она у страху. — Ваљда нећеш на улици? Шта ће да мисли тај свет о теби? Чекај, код куће! Сад се само жури!

Журе се на лађу.

Седају на палубу.

Гледају у пространство.

Заборавила Дара и бунар и Небојшу. Сва је у Паризу. Види Сену, види Пантеон, види Нотр-Дам, и Версај види, и Трианоне, све! Али само насликано. И у плану. Живо, право, како јесте, како баш изгледа, то не види, па јој жао, али и мило, јер ће видети.

Но не види она само. И чује! Чује Баха, Берлиоза, Шумана, Шопена. И оне чак за које не зна. И оне којих нема.

Лете јој слике пред очима. Гуди јој у ушима. Претворила се земља у рај. Сад ће анђели! Ено, нешто светли!

— Где смо, мама?

— У Сланкамену. Спавај!

(Крај у идућем броју.)

МИЛАН КАШАНИН.

ГОЛГОТА.

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА.

(II)

II Акт.

Лево профил приземне собе. Топла идила, затворен простор у коме се хода у пустеним папучама; ура, мачка, пећ, брачне постеље, лампа. Ксавер чита новине, мати плете чарапу, а дете пише задаћу. Десно тамна дубина ноћи. По светлости која пада кроз црвенкасту завесу, види се да је то крчевина; десно се згрчило једно једино дрво. Вијорина тресе сценом.

Ксавер (читајући новине): Хо-хо! Ето гле! Сада би се лепо дало зарадити три хиљаде! То је цели иметак, моја драга! Шта мислиш, три хиљаде!

Жена: Шта-а? О каквим ти то хиљадама сањаш? Иметак, иметак?

Ксавер: Не сањам ја то ништа! Него ето, стоји то ту написано! Црно на белом! Три хиљаде, као да си их нашао на цести!

Жена: Три хиљаде на цести, ја не разумем ни речи!

Ксавер: Расписана је тералица за главним коловођама буне на штреки! Три хиљаде по глави!

Жена: Па то би био крвави Јудин новац!

Ксавер: Па ни ја нисам то мислио! Само тако! Ипак три хиљаде нису мала ствар! А ето, пише ту да ће свако ко сакрије бегунца бити исто стрељан по преком суду!

Жена: Страшно! Само крв! Вечно само крв!

Ксавер: Е, па да, него што? И треба да тече! Осам ће их стрељати ноћас горе на штреки! А и наши ће ваљда у штрајк сутра у арсеналу!

Жена: Бог нас опчувај и пресвета девица небеска! Мртви, сами мртви! А што се људи то буне и кољу, када и онако увек добију по глави? Онај који је одоздо, њему је најбоље да је миран!

Ксавер: Три хиљаде! Моја драга! За три хиљаде би ми нови кров купили и штагаљ зидали! Хм, хм! Ништа! Сада је већ свеједно! Када сам оно прелазио преко моста у јарку, тако ми се причинило да сам чуо нешто под мостом! И као да сам видео некога где се сагнуо! Мислим си: лисица или псето, и још сам штапином по даски, — иш, гаде — а ништа! Мир! Киша! А ипак! Нисам се преварио! Оно је био неко жив!

Жена: У суботу било је тедан како су онога устрелили под мостом!

Ксавер: Ха ха! Ја нисам чуо ништа! Био сам баш некако у првом сну.

Жена: Седам пута су пуцали! И кад год идем покрај потока, увек ме је страх! Увек га видим тамо, где лежи у блату! Киша пада, а руке су му свезане ланцима, па се ланци усекли у месо, и крваве се косе лепе, ух, како гадно! Још му је један човек батином чепркао по коси! Ипак, Боже мој, ако се баш право узме! И то су људи! Не би баш требали с њима као са псима!

Ксавер: А што вреди, молим ја тебе, дан данашњи човечји живот? Што вреди? Нити гроша!

Жена: То је страшно! (Загледа се у дете што мирно пише своју задаћу.) Бог сам може да зна како је једној матери када дозна да јој рођено дете лежи заклано под мостом! У блату!

Станка. Силан удар ветра. Стакла. Чаћа се руши у димњаку. Далека звона на ветру бију на страну.

Жена: Каква је то бура! Мени је вечерас тако неугодно! Не чини ли се теби да негде звоне? Као на стран! То негде гори!

Ксавер: Молим те, дај ми мира! Увек те твоје глупости! То у твојој глави звони! Где гори? Нигде не гори ништа!

Жена (слуша): Па ипак! То су звона! Говори ти шта хоћеш, ја чујем звона!

Ксавер (и сам слуша ветрину): Каква звона, молим ја тебе! То је ветар.

Жена (се згрчи од страха): Чујеш ли? Чујеш? (Устала је и пошла до Ксавера и тамо се припила уз њега.)

Ксавер: Но, што је? што је?

Жена: Како страшно дува! Је ли вани све закључано? Мени се сада тако чини као да сам чула врата на штали! где шкрипу! То иде неко у шталу!

Ксавер: Али! То је ветар, са ланцем на вратима! Би се већ псето јавило, да јесте нешто!

Жена: Мене је страх! Сањала сам ноћас о мојој покојној стрини! Имала је велике водене очи, као јабуке две, и носила је свећу, пак се свећа сјала у очима. (Усходала се нервозно собом и гледа јесу ли капци на прозорима добро затворени.) Драги, мили, слушај ме, к'о Бога те молим! Иди, погледај јесу ли врата вани добро закључана. Молим лепо! Молим! Но! Оно десно крило би требало забити из нова! Страх ме је, молим те к'о Бога!

Ксаверу то изгледа глупо, али попушта. Узима са ормара секиру, пали фењер и излази. Чује се како кључанице шклоцају и како забија чавле. Ура одбија

три четврта. Жена меће у пећ нова дрва, распрема постеље. Станка. Ксавер се враћа, пуни лулу и чита даље. Жена плете. Дете пише поспано и глава му се њише од умора. На ветру звоњава, која се чини силном. Из тмине се повлачи Павле. Из њега избија тенденца да бежи. Он би из себе побегао, али се види да је на крају сила и трза се. Рухо му је искидано, рањен је и крвари, па се за њиме цеди крвав траг. Пао је. Скупи се и потрчи и опет падне. Клонуо је. У руци му је поломљени мач. Слуша лелек звона.

Павле: То је смрт, то није ватра! А како сам сањао о ватри! Како сам сањао видети лудницу где гори! Небо сам крваво хтео да видим, а не овако сиво! Подмукло! Страшно подмукло! Ох! Све су то илузије! Каква ватра! Каква смрт! Нема ничега! Само све овако како је! Увек овако! Сиво! Глупо! Подмукло! Зима, киша, ветар, пораз за поразом! Вечна срамота пораза! Патиш се, теглиш и прокунеш све, а онда те ударе по губици, да те пошикне крв! Само сањаш! Гладан си и сањаш, а бију те ногом, ти увек само сањаш! Попљују ти све, а ти сањаш, и добар си и не дираш у њих, и смеју ти се! Али то њима није доста! Ко не плеше с њима у лудници, то није човек! У лудници! Хоће да те увуку у лудницу, па кад нећеш, кад хоћеш да поживиш на свој начин и не даш се и не даш, разбију ти главу! Окују те, раздру те, распну! Ти си лудак, а они су нормални! Ти си хуља, а оно су свеци! Црно и бело! Срамота! Скандалозна пљувачина срамота!

Звона. Ветар.

Само да ми се изгуби траг! Да се спасем од ових паса проклетих! Још су и пуцали за мном! Схватило ме тане! Ту! Боли! Ух! Јако боли! Крварим! Посекли су ме! Нањушити ће крв! Уловити ће ме! А овако ћу овде скапати, као пас на цести!

Допузао је до снопа светлости што тече кроз окно. Маска умирућега.

Како је то топло! Ту су људи! Ту станују добри људи! Просјаци! Они ће ме сакрити! Ту нема пута никаког! Пут је остао десно у кланцу! Ето! Крварим по целом телу. И све ми је поломљено! Боли! Боли!

Пипа си ране и секотине, и намаче руке у кишницу, и лиже си крв, и кида си крпе и повезује ране, и тако у њему опет запалуца нада.

Ето! Ја још нисам пао! Ја још гледам! Ја још мислим! Ја још увек постојим! Добри људи! Тмина, све то! Ја ћу се још зализати! Мозак ми је нетакнут! Ја још јесам! И све ће још бити! Још ништа није изгубљено!

Хоће да се осови, али падне натраг. Вуче се уморно и дотучено.

Не могу даље! Проклета земља! И она хоће да ме прогута! Као псето су ме каменьем! То и није била борба никака! Они су руља! Силна црна руља! А сада ми на спровод звоне!

Придигнуо се и слуша звоњаву на ватру.

Ох, тамо је остао град! И арсенал! И лађе! И заставе! Ох, како је то гадно било! Нож у леђа! Кристијан! Кристијан! То је било славно дело! Нож у леђа! Фуј! Како огавно!

Талас звонова на ветру. Раздражено:

Шта лајете, звона проклета? Мрзим вас, мрзим! На кога лајете? Ја још нисам пао! Ја још живим! Још се гибам, ја сам победио!

У параксизму самообмане ипак се је осовио и прети својим поломљеним мачем маглама.

Ја још увек стојим и не дам се! Не дам се!

Звек солдачких труба из даљине. Малодушно:

То су они! У трагу су ми! Све је изгубљено! Нећу моћи да се спасем! Нањушили су ми крв, пси проклети! Крв! Сама крв! И псета су нахушкали на ме! И полицију! И солдате! И сада ће ме на прво дрво!

Гласови хајке проспу се сценом. У фијуку ветра што гуди негде по оморикама и голим скелетима дрвећа, у тој вихровитој интонацији чује се пуцњава, лавеж и орљава труба. Звиждуци, рогови, покличи, урлање. Талас се ветра пребаци преко гудура и у мртвом интервалу после тога се чини као да нема ничега.

Павле: Још су далеко! Промашити ће ми траг! И још ћу да се спасем! Ништа неће бити! Пасти ћу! Они су руља, а ја сам сâм!

Вихор са хајком.

Павле: Они су доле у шикари! На трагу су ми! Пропао сам! Њихове зојне и прљаве руке на врату... не... не...

Ветар урла, грање се кида и ломи, трескот иверја пращти, звона, пси, топот коња.

Павле: Како урлају! Звоне! Псета! Кавалерија! Они су дигли на ме аларм! Цели град се дигнуо! Згнечен сам! Сасвим сам згнечен! Тама! Силна тама! Јашу! Хуље, ниткови, Јуде! Јашу! Ето! Гнечим се! Крај! Да већ буде свему крај!

Трзање у агонији.

Зрака! Само капљу зрака! Како је то грозно, овако згнечен пасти! Ту су! Већ су ту! А ја нисам обавио ништа!

Хтео је да потрчи, али је пао; онда се на светлу ипак придигнуо.

Ето гле! Ту имаде светла! То је дан човечји! Ту је топло Ту су добри људи! Мати! Дете! Добри људи!

Мучи се да досегне врата, да покуца. Ветар расте и тресе роговима на тавану и вратницама и стаклима као потрес. Звона у даљини и лавеж.

Жена: Слушај, молим те! Ја си не могу помоћи, али ја чујем звоњаву! То је ватра! Сасвим јасно чујем звона!

Ксавер (у лектири): Само ме увек сметаш! Каква звоњава Божја? Ја не чујем ништа. (И сам слуша. Станка.) То је ветар у шуми!

Жена (слуша): Али ја добро чујем псе! Целе чопоре паса!

Ксавер: Па то су, лудо, млинарски пси!

Жена: Не! То нису млинарски пси! То је чопор паса, и они лају бесно!

Ксавер: Али! Теби је вечерас овај ветар памет помео! Било би најбоље да легнеш! Већ је и онако касно! То се теби све само чини! Јер да јест нешто, већ би се псето јавило! Чују се звона.

Жена (слуша звона): Ја чујем, пак чујем! Ипак! Било би тако добро да пукнеш једанпут! Само једини пут!

Ксавер: Нећу ваљда пуцати у тмину? Смешно! Нема смисла! Штагод ти дође овако на памет! Ето гледај малога, како се мучи! Дај раће малога спреми! А ја идем малко да пригледам календар, како то с нормом стоји.

Дете је пишући уснуло над књигом и задаћницом. Жена га нежно обухватила, придигла, и носи га у постељу, и тамо га свлачи и целива.

Жена: Ајде, ајде, рано моја! Јање моје бело невино, јање моје златно поспано! Животе мој! Срећо моја!

Док мати успављује дете, Ксавер, који је прелистао календаром, превриће књигама и задаћницама малога. Застао је на једном месту и чита са интересом.

Ксавер: Молим ја тебе, какве чудне задаће пишу та деца по школама. Све је то преокренуто на главу, дан данашњи. Никада чуо ни читао то нисам! Ахасвер! Једанаеста домаћа задаћа. (Чита тешко, слог по слог на местима.) „Било је то на велики петак после подне. Господина нашега Исуса Христа терали су Жидови и фаризеји на Голготу, и он је пао први пут под крижем, и други пут је пао. И тако је пао и трећи пут, а то је било баш пред кућом богаташа једнога који се звао Ахасвер. Господин наш Исус Христ молио је на коленима богатога Ахасвера да му помогне понети терет, али му је овај пљунуо у лице. Бог наш молио је тога Ахасвера да му дозволи да се одмори, јер је пред кућом била клупа. Нити чашу воде му није хтео да дâ тај човек, на што га је Господин Исус Христ проклео за вечна времена, и тај Ахас-

свер не може сада за казну никако да умре. Кућа му је погорела, благо покрепало, деца помрла, а он још и данданас слеп бата светом и не може да умре, проклет и несретан!"

Чудно! Чудно! Јеси ли ти каде слушала за то? Што?

Жена: Никада!

Ксавер: Баш чудно! И то деца по школама пишу! (Станка.)

Павле се довукао некако до врата и покуцао.

Жена (у по гласа у тремн): Јеси ли чуо?

Ксавер: Што је опет?

Жена: Неко је куцао!

Ксавер: То је несносно, каква си ти вечерас! Ко би куцао? Где је ко куцао? То је ветар! Ништа друго него ветар!

Жена: Баш онда није било ветра никаког!

Тишина. Станка. Талас ветра. Куцање, овај пут гласније.

Жена (сва згрчена од страха): Но! Јеси ли чуо? То није ветар!

Ксавер (и сам збуњен): Да! Доиста! То није ветар!

Станка. Куцање.

Ксавер (код прозора, брутално): Ко је?

Павле: Ја сам!

Ксавер: Ко је то? Шта желите? Шта је?

Павле: Ја сам! Човек један!

Жена: Реци му да то није крчма!

Ксавер: То није крчма, мој драги! То је приватан стан! Ту се не може спавати!

Павле: Ја то знам! Али ја сам изгубио пут! Ветар, киша! Смилујте се!

Ксавер (у оклевању, скида пушку са стене): Хм! Што да радим!

Жена: К'о Бога те молим, не отварај! Ваљда ниси полудео? Тако је и у млину било! И млинара су тако измамили!

Ксавер, замишљен, излазио је ван, к вратима. Жена, панично запрепашћена, ломата рукама.

Ксавер: А откуда идете? Град није више далеко!

Павле: Изгубио сам пут! Ја идем из града! Крварим!

Ксавер: Шта-а? Крварите?

Павле: Да! Напали су ме пси и издерали свега!

Ксавер: То је лаж! Ту су сви пси на ланцима!

Павле: Па ипак! Издерали су ме! Крварим сав! Пао сам с моста и поломио кост!

Ксавер: С моста сте пали? Што? (Шутња. Станка. Ветар.)

Жена: То је лаж! Све је то лаж! Не веруј ни речи! Све је то ступица!

Ксавер: А шта ја знам? А могуће је ипак путник? Да му отворим?

Жена: Не, не, за Бога драгога! Не! Још нас закољу све ту како јесмо! То је лаж! Све је то измишљено! То је лопов некаки! Па ваљда ниси полудео! Чујеш ли како лају? И звоне! И коњаници! То су сами коњаници око наше куће! Трубе! А ти си луд, па хоћеш да отвараш! Ох, Господе Боже, свети једини! Смилуј се! (Чупа си косу и гласно кука. Изјурила је за Ксавером напоље и ставила се пред њега на врата, и не пушта га да отвара.) Дете! Наше дете! Заклињем те нашим дететом!

Силна плима ветра, као да ће све однети.

Павле: Молим вас, добри људи, к'о Бога вас молим! Отворите!

Ксавер: Не! Не могу!

Жена: Реци му да то није крчма!

Ксавер: Већ сам вам рекао да то није крчма!

Павле: Не бојте се! Ја вас нећу сметати! Ја нећу остати код вас! Ја ћу одмах поћи! Само да си ране повежем!

Жена: Не, не! За Бога! Не! Заклињем те нашом срећом! Ти ћеш уништити наш дом! То је лопов! То је ступица! (Хистерично вичe.) Не, нема ни говора! Марш отале! Да сте поштен, не би крварили!

Павле: Дајте ми барем чашу воде! Само једну чашу воде!

Жена: Ништа! Немамо воде! Марш! То те хоће само извабити ван! Ти си полудео! Вани их има много! Како лаје! То су коњаници! Па зар их не чујеш како вичу! Паликуће! Ватра! Запалити ће нам дом! Заклати дете! Пуцати у собу! Ох, то је за полудети! Марш! Марш! Немамо воде, не отварамо, марш. Ох, Господе ти једини, ох, слушај, заклињем те, не буди луд, вани, слушај, дете, тата, драги, молим.

Смела је том виком Ксавера. Бацила се пред њега на колена и онако узрујана, распуштене косе, одвукла га је у собу натраг. Ветар расте елементарно, и пас је стао да бесно лаје, и чује се како амо тамо повлачи ланац по дроту. Звоњава у граду и шум хајке која долази.

Павле: Марш! Увек само марш, као пас! (Из последње снаге куца.) Отворите! Ја сам Павле из арсенала! Рањен сам сав! Ко сте ви? Отворите! Спасите ме!

Ксавер (тихо): Павле? То је Павле?

Павле (куца): Јесте ли чули? Отворите! Ја не могу даље! Издаја! Кристијан нас је издао! Сви су побијени, а Кристијан је продао све! Сви су мртви! Мене гањају! Отворите!

Ксавер: Павле!

Павле: Ја сам! Ко говори? Јуде! Сви све ви Јуде! Проклети били! Кристијан издао, крв, полиција, проклети били сви!

Ксавер се тргне и хоће да изађе и да отвори.

Жена (као луда вришти): Ти си луд! Ти си луд! Ти ћеш нас упропастити! Устрелити ће те! Само преко мене мртве! Па добро је! Иди! Али да знаш, само преко мене мртве!

Пограбила је нож са стола, и бије се и навлачи са Ксавером, и док се муж и жена ту туку, чује се кавалерија како је протутњила крај куће.

Жена: Чујеш ли? Коњаници! Ти си полудео! Устрелити ће те, убити ће те! Слушај мене, молим те, слушај мене, дођи, пусти то, дођи к мени.

У оној гужви савладала је некако Ксавера и погасла лампу и повукла мужа к себи на постељу под перине.

Огњичава, катастрофална, болесна визија смрти, нерва, ветрењача, магла и ветра. Иза оне прве кавалкаде што је у облачинама прејашила сцену у галопу у звекету мачева и топоту поткова, јури сценом руља црних појава са светиљкама. Бискупи у гала орнату са митром и сребреним крстовима; црквењаци са жутим и модрим стеговима са ликовима светаца; полиција и полицајна псета и детективи, и официри у паради и солдати у кацигама и бајонетама, жене, деца, просјаци, господа у пилиндру и бунди, даме у крзну, све то пројури кроз сцену уз лавеж паса, звоњаву и ветар, и као да гази преко Павла, који лежи у својој крви. Опет кавалкада која се враћи.

Коњаник: Хало! Амо натраг, људи! Натраг! Ту десно је траг! Хало, натраг! (Скочио је с коња, и са светиљком по трагу, виче.) Натраг! Натраг! Ту се јасно види! Крв! Хало! Још је топла! Људи! Хало!

Кавалеристе се вратили, поскакали с коња и траже траг светиљкама. Гласови коњаника:

Близу је! Мора да је близу, проклети! Неће нам утећи! Лопов лудачки! Звер! Овамо! Овамо! Позовите људе натраг! Нашли смо траг! Хај, хај, хало! Натраг!

Један коњаник (осветли Павла): Ево га, људи! Овде је! Крвав је! Мора да смо га настрелили!

Један га гурне ногом, да се рањеник два три пута преврне.

Мртав је!

Коњаник се један сагнуо до Павла:

Још је топао! Што би био мртав! Причиња се само!

Глас: Поставите га на ноге, нека се врати, бештија!

Коњаник (што је сагнут): Овога више никада нећеш ти на ноге поставити. Тај је готов! Срце му виси на паучини!

Глас: Па што би онда с њим, враг га однео! Баш смо се ознојили, а за ништа!

Глас: Најбоље је да га припнемо до сутра на дрво! Што ћемо га врага сада вући натраг? Нема смисла! А овако га неће ни псето, ни ништа.

Гласови: Добро! Може се! Може се!

Резигновано, мирно, професионално, обесе Павла на дрво пред кућом, зајашу коње и нестану.

Завеса.

(Наставак у идућем броју.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

КАД ТАКО МОРА БИТИ.

Мени живот није обилато дао
Радости и среће. У дугоме низу
Мучних дана ја сам за бол само знао,
Душа ми је вукла робијашку ризу.

Али никад нисам судбу своју клео,
Нити од ње тражих што ми неће дати, —
Један мио поглед ил' пољубац врео
Утеха су били за оног што пати.

Радости су моје: и крајичак ведра
Неба, плава као безазлено око,
И пролетња трава, чија сочна недра
Дишу пробуђењем страсно и дубоко.

Задовољан оним што ми живот пружа,
Бол и тугу своју ја скривам у себи,
Као мртву драгу под венце од ружа, —
И никада ником открио их не би'.

Ја се бојим лажног саучешћа људи
И подсмеха тајног. Одавно сам свик'о
Душу да кроз живот као сужањ блуди
И јауке њене да не чује нико.

МИЛУТИН ЈОВАНОВИЋ.

ЕЛЕГИЈА.

Златни октобарски дани,
Блештави, плави,
Пуни ћутљиве тајне
И тихог сетног миловања,
Жудње...
Сада се очи дуже
И озбиљније упиру
У очи
И нема питања постају
Настојнија
И нестрпљивија,
Јер нешто незнано
Прети блиско и мукло...

Колико разграњавања путања!
Колико мимоилажења
Са последњом спасавајућом речју
Заосталом у грлу
И неодлучним, полуиспруженим
Рукама у ваздуху! —

Сиве силуете,
Још мало пре обливене бујно
Рибим пламеном сунца,
Губе се по вијугавим
Тананим стазама,
Свака за себе,
У једну вечну дивергенцију...

У даљини само,
Сочно азурни бедем
Жаркога мора

Ограђује, укроћава
То суморно расплинуће —

Плахог, мелодичног мора,
На чијим сам блештавим
Плавим плећима
Пловио, блажено,
Кроз ватрене заносе лета
И испевао један тријумфални
Пеан своје младости —
И свију младости.

ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ.

ВАНИ ЈЕ СНИЈЕГ ПАО.

Вани је снијег пао са неба
на дрвеће, куће и на улице.
Под прозором сада ведро пролазе
тужни сњеговићи и сњегуљице.

Неком се је лијеп смијешак смрзнуо.
Неком се је бистро око следило.
Једно се је бијело дјевојче
уплашило и увриједило.

Лете, лете лаке саоне.
Звоне, звоне сребра до неба.
Прше, прше памук пахуље.
А маглен се свемир радује:

Стара земља к сунцу путује
у пролеће и у цвијеће —
с њом дрвеће, куће, улице,
сњеговићи и сњегуљице.

МИРОСЛАВ ФЕЛДМАН.

ИЗ ЧЕШКЕ ЛИРИКЕ.

ПРОСЈАЦИ.

Господ Бог једанпут к мени скрену,
к'о просјак торбу и штап је носио.
Спав'о је сигурно на сену,
од њега мирис јунских поља био,
на прагу стао и просио.

Онда сам имао
много злих ствари, да дах стане:
црно одело, овратник, књиге у кожу везане;
а јер сам био сит,
премишљао сам озбиљно
да ли је боље умрети или жив бит'.

Ништа му не дадох — не имах руку.
Само се стидех
кад његове очи видех,
модре од запада к истоку.

Господ Бог оде.
Врата осташе отворена.
Та ме извукоше једном без овратника и књига,
на пут ми дадоше торбу и дечачки смех,
много жалости и увреда у завежљај,
и сребрну на мајку успомену.

Господа тражим сад и идем кроз град, по цести:
знам да ту с торбом и штапом шеће,
знам да ћу се једном с њим срести,
ал' сад ме заболет' неће,
јер немам више злих ствари.

Узеће ме са собом. Ступаћемо на тротоар
с капом у руци, сунцем над главом.
„Божји људи, просимо љубави дар, —
— Отворите срца!"

(С чешког превео Јован Кршић.) ЈУЖНИ ВОЛКЕР.

ОСНОВЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ.[1]

[У свом уводу у предавање, предавач је поменуо да му је особито задовољство да своје мисли о јужнословенској и заједничкој словенској цивилизацији каже у златном Прагу, у коме је највише рађено на неговању словенске узајамности и заједничких словенских идеала. Он се ту осећа као у својој земљи, јер јужне Словене и Чехе спајају многобројне везе, које су постале нарочито многоструке последњих двеју деценија: научни и национални рад пре рата; особито заједнички рад у емиграцији и на париском конгресу. Задивљавао нас је онај једнодушан начин како су Чеси унутра поткопавали двојну монархију. Никад се у духу српски и чешки народ нису толико спојили као за време Великог Рата. И можда нико толико не осећа као Чеси и јужни Словени да су њихове државе постале истина огромним народним напорима — не треба ни поменути страшне напоре Србије, свима познате — већ и на основу великих хуманих принципа, који су превладали пред крај рата и на париској конференцији, поред свих друкчијих појава. Њима се морамо стално инспирисати. У општем светском духовном и економском раду наше државе имају да одреде и израде свој тип и нађу идеју водиљу, којом ће највише помоћи развијању светске цивилизације.]

1. Сада словенски народи имају своје самосталне државе, у којима се могу слободно развијати и у којима су сачувани од отуђивања.

Али је виши, прави и крајњи циљ словенских држава да стварају своју самосталну цивилизацију и с тим упоредо тип државе високог морала, која ће целом својом организа-

[1] На пролазу из Карлових Вари за Београд, Г. Јован Цвијић је био позван од чешкога Университета и Чешко-јужнословенске Лиге да држи једно предавање у Прагу. Он је то предавање одржао 8 октобра у сали природњачког факултета. Г. Цвијића су том приликом поздравили Ректор Университета Г. Хорачек и декан природњачког факултета Г. Домин као почасног доктора чешког Университета, и Г. Дворски, председник Лиге. — Ми доносимо предавање Г. Цвијића по стенографским белешкама, које је писац прегледао. Пр. Ур.

цијом бити намењена радном свету, па био он ма кога занимања. Мислим ово: да се словенски народи својим духом и на свој оригиналан начин изразе у организацији државе, у начину и правцу социалног и економског рада, и нарочито у науци и уметности; да њихове цивилизације не буду копије некога од постојећих типова европске културе, већ да органски израсту из народнога духа и да се оснивају на његовим најоригиналнијим и најплоднијим особинама. А такве особине постоје; и Словени као целина и њихове поједине групе имају у многоме друкчије основне психичке особине но остале велике етничке групе у Европи, и зато у многоме на друкчији начин реагирају на појаве спољнога света и живота. А пошто су словенски народи по најдубљим психичким особинама сродни, многе ће се струје њиховог рада стапати, и тако ће синтезом постати словенска цивилизација, као нов тип. Надајмо се да ће се она моћи ближе примаћи истини, правом животу и Богу, но садашње европске цивилизације.

Таква словенска цивилизација не само да не би била у супротности са општом светском цивилизацијом, у колико она постоји, већ би је помагала, допуњавала, усавршавала. Ничим ми не можемо више допринети развијању опште културе, него стварањем своје самосталне, у многоме специфичне цивилизације, која својим друкчијим начинима и резултатима може оплодити општу; јер, у колико ова постоји, она је у многоме синтеза старих и нових, европских и ваневропских цивилизација. У том би се смислу и словенска цивилизација стопила са општом. — Обратно, у колико ми Словени будемо дубље упознавали разне типове данашњих и старих цивилизација, у толико ће наша култура бити плоднија и богатија аспектима и проблемима; можда је потребно нарочито поменути да у сферу нашег интересовања улазе и т. зв. источњачке цивилизације, Исток, од кога су дошле многе дубоке опсервације о људској природи, и одакле су потекле неке од најоригиналнијих и највеликодушнијих мисли и осећања.

Тежња за стварањем словенске цивилизације у обележеном смислу нема везе са идејом политичког панславизма, јер ма да поједини словенски народи имају заједничких политичких интереса, међу њима има и политичких супротности, и зато би уношење политичког момента шкодило идеји заједничке словенске цивилизације.

На примеру јужних Словена, које боље познајем но друге словенске народе, желим показати како се могу одредити оне особине на којима се може створити снажна и у многоме оригинална јужнословенска цивилизација. Али пре тога две напомене.

На заједничкој словенској цивилизацији је и до сада рађено, и код појединих словенских народа има одличних почетака тога смисла. Али није било координираног рада, са планом и системом. Можда само зато што нисмо сви имали самосталних држава, или су оне биле мале, осим Русије. Јер за развијање самосталне цивилизације треба и већа територија, и више људства, и нарочито, могућности да се народни дух слободно изради, да у томе и држава налази интереса, и да се то у опште цени. Сада се може почети координиран рад у том правцу.

Осим високог културнога циља, који је главно, то развијање своје самосталне цивилизације има и практичан значај, државну корист. Јер су данашње словенске државе састављене од истина сродних или истоветних народних делова, али махом таквих који нису имали заједничке цивилизације, или су је имали у малој мери. Ничим се они не могу тако стопити у целину заједничког осећања и мишљења као својом самосталном цивилизацијом. Јер цивилизација се не намеће, већ постаје колаборацијом свију народних делова, већом или мањом према њиховим способностима. Често су способности појединих група такве да се не могу поређивати, јер су друге врсте; али свака од њих на свој начин доприноси развитку заједничке цивилизације.

2. Тип самосталне јужнословенске цивилизације може се створити на основу најоригиналнијих и најплоднијих народних особина. Треба према томе утврдити највеће врлине једнога народа, не његове лоше особине, којих, као што је познато, има у сваком народу. Немамо времена да се о њима бавимо, ма да би се требало на њих обазрети, јер су често сметња развитку праве цивилизације. У осталом, помињао сам их на другом месту[1]. Имамо дакле да утврдимо оне психичке особине Срба, Хрвата и Словенаца које су се до сада манифестовале и показале као најоригиналније и најплодније.

[1] „О научном раду и о нашем Универзитету". *Говори и чланци,* I.

То би се могло извести из њиховог понашања у току историјских времена и из правца и начина њиховог културног развијања у тим епохама; затим, код њих нарочито, проучавањем данашње живе етнографије; и на послетку, на основу правца и духа развијања јужних Словена у току XIX века.

Историјско-културна метода даје мало резултата код јужних Словена, јер се они у ранијим временима махом нису могли слободно развијати, будући под туђим државама. Најмање даје та метода код Словенаца, нешто код Хрвата, више код Срба, који су и у средњем веку, и од почетка XIX века, успели да најдуже времена имају своју самосталну државу. Осим тога, код Срба је историја сачувана у народним масама као предање, и представља живу силу, која знатно утиче на начин народног развитка.

Српска народна традиција највише цени три личности своје прошлости: Св. Саву, Цара Лазара и Милоша Обилића. О Марку Краљевићу се истина највише пева и прича, јер је он представник живота, са свима особинама живота, и добрим и злим; али њега не поштују онако дубоко као прву тројицу. Кад се гуслар спрема да почне певати о Краљевићу Марку, лица присутних Срба се разведре, јер им је то често исто као кад се „ајначе", задевају, шале, измишљају. Очекују шта ће почети да пева о њему, у неколико типу лутајућег ритера, јер Краљевић Марко је и неустрашиви поборник истине и правде („ни по бабу ни по стричевима, већ по правди Бога истинога"), али и шаљивчина који оре царске друмове, који се намршти и уплаши султана те се као у грозници тресе, и одмиче, а Марко примиче, и т. д.

Међутим, Св. Сава, напуштајући владалачке дворове и власт, жртвује се за велику духовну идеју: тражи истину и прави смисао живота за себе и свој народ. Оснива самостални духовни живот Срба. Није била лака ствар створити своју самосталну цркву, цркву Св. Саве, која није византијска и у многоме је друкчија од византијске, цркву која се идентификовала с народом и с којом се народ идентификовао. Дао је подстрек развитку српске средњевековне књижевности. Цар Лазар се приволева духовноме или небесноме царству и свесно жртвује на Косову, заједно са многобројним племством и народом. Обојицу слави и помиње српски народ сваке године, 14 јануара и 15 јуна. А Милош Обилић је јунак с не-

прекорним витешким особинама, на кога се наши јунаци свих доцнијих доба и за време последњих ратова угледали и питали се да ли су му се у врлинама примакли. Врлине тих трију личности су живе у народу и сада. Они су представници најбољих народних тежња и оних особина које народ највише цени. Они су духовна и морална страна српског народног живота и његова права основа.

Те се особине на првом месту могу обележити као дубока и чиста етика, тежња за истином, за духовним и „небесним царством", и за правдом, за потпуном „божјом правдом", и велика способност пожртвовања, без граница, до уништења своје личности. Сва три она велика типа, и цар Лазар и Милош Обилић и Св. Сава, жртвовали су се за те идеале. Те су врлине живеле у народу и кроз пет векова турскога ропства: то сведоче напори за културом тога времена, многобројни покрети за ослобођење, хајдуци и ускоци. То је снага којом се Србија ослободила у почетку XIX века, ширила и почела развијати своју самосталну цивилизацију, од Вука до данас. Те су се врлине виделе, можда у највећој мери, у току Великога Рата. Ја сам у току Великог Рата познао српске официре и војнике који су тражили да им се само каже на који начин могу најкорисније погинути, јер су желели положити свој живот за истину и правду; изгледали би као суманути ономе ко не познаје ту народну особину за пожртвовањем — наслеђе дугог низа генерација. Скоро сам видео у Београду херцеговачку децу која су дошла да уче гимназију, и кад та деца изговарају речи наука и просвета, то је нешто сублимирано, божанско; она ће се посветити тим идеалима па ма црну „земљу јели и с листа воду пили". Цео наш живот, и научни, у томе је знаку: до свега се дошло огромним напорима и пожртвовањем

Тежња за истином, тежња за правдом и способност пожртвовања која не познаје границе, то је идеализам најчистије врсте; то су велике врлине, које могу послужити као основа за стварање праве цивилизације.

Тим идеализмом, том бескрајном тежњом за праведним, великим, лепим, могу се једино објаснити оне многобројне српске задужбине, манастири и цркве сграђени за врло кратко време немањићске владавине и мало доцније. Генерације ће имати да проучавају онај план у конструкцији, остале особине

архитектонског стила и сликарство. После јелинских грађевина нема ништа веће и лепше на Балканском Полуострву од српских задужбина средњега века.

Познато је како су утврђиване психичке особине јужних Словена, нарочито Срба, проучавањем народа на лицу места, затим и студијом духовнога рада интелигенције и свих појава јавнога живота. За тему о којој се бавимо, од значаја су ове констатације. Код Срба има у знатној мери проматрачкога дара, способности интуиције и фантазије, која, истина, није увек дисциплинисана.

Исте се особине јављају у хрватском делу народа који је са српским истовстан — осим извесних утицаја католичке цркве — у Далмацији, Босни с Херцеговином, Славонији и Хрватској, изузев донекле кајкавце познатих трију жупанија. Као да су код њих скучене поменуте стваралачке особине, бар док остану у својој покрајини, можда услед вековног потчињеног положаја и данашњих ситних економских прилика (у Загорју), а превлађује мекота, мека осећајност и сентименталност; у новије се време говори, не без разлога, о култури села и сељачкој узајамности кајкаваца.

Али су Хрвати као целина показали културних способности и културне питомине нарочито од првих деветина XIX века, од илирскога покрета. Показали су смисла и укуса за науку, књижевност и уметност. Југословенска Академија у Загребу унела је реда и плана у више знатних научних послова. То је једино поље на коме су Хрвати могли слободно или с највише слободе изразити своје особине. Њихов ће принос за јужнословенску цивилизацију бивати све знатнији.

Словенци, без раније сјајне историје, представљају најмање традицијама оптерећен народни део јужних Словена. Могу бити рационалисти и јасно и трезвено утицати на наш заједнички развитак. То што су се као мало племе одржали пред силним немачким народом, значи да имају необично развијену особину етничке издржљивости и жилавости. Остале особине Словенаца могу се утврдити поглавито испитиваљем народа, јер нису имали прилике да их развијају, у јавном животу и на различним пољима креације, осим у малој мери. И ако сам их проучавао у свима областима и пипао народни пулс, те студије нису завршене. Осим тога су Словенци, због

свог засебног књижевног језика, на ивици српско-хрватске цивилизације. Ипак могу истаћи још ове њихове особине: марљивост и савесност у ситном раду, која се после ослобођења, у новој држави, преноси већ и на велике послове; затим топлину осећаја и лиризам, који се јасно запажају у њиховој уметности и лепој књижевности. Познао сам и научне људе са тежњама за оригиналним концепцијама.

Било би потребно, али времена немамо, оценити колико су се ове особине јужних Словена до сада показале у развитку цивилизације; главно је било истаћи њихове најбоље психичке покретаче.

Неким особинама Срби, Хрвати и Словенци утичу дакле друкчијим начином на развијање јужнословенске цивилизације. Тиме се они узајамно допуњују. Јавиће се и нове особине, до сада слабо изражене. Све ће више наступати амалгамисање најплоднијих особина сва три наша племена, и тако ће се створити тип једноставне јужнословенске цивилизације — крајњи и главни циљ наше државе. Кад тај процес одмакне, наступиће оно морално и духовно стапања Срба, Хрвата и Словенаца које обележавамо јужнословенским именом. То ће све брже ићи, у колико се народна енергија буде мање губила у бесплодним пословима, у суревњивостима и унутрашњим борбама. У колико политички фактори могу утицати на развитак јужнословенске цивилизације, морала би им бити једна од главних тежња да смање површине трвења. То би била и дужност ителигенције.

Али све цивилизације, кад се њихов развитак захукта, изложене су опасности да не негују довољно овај унутрашњи морални орган који ствара и обара, људску савест у најширем смислу. Понесу се резултатима духовне и материалне врсте. Развију се особине охолости и надувености, нарочито у средњим научним и индустријско-капиталистичким круговима. Тако извитоперене цивилизације могу учинити више зла него добра, и све више зла што су технички савршеније. Треба стално мислити на свој однос према свету и крајњим проблемима живота, и на оно што религије зову душом и спасењем. У том дубоком смислу — не формалистичком — религија је потреба свих цивилизација, и изгледа све већа што су цивилизације даље одмакле.

У свима цивилизацијама мора бити људи који се сасвим посвете нарочитим пословима да би их дубље развили. Мора их бити у наукама, у примењеним наукама и у практичном животу. То су у наукама т. зв. специјалисти, који често не владају ни целином науке о којој се баве, а једва што стварно знају о економском, социалном и политичком животу свога народа и човечанства; мање него стручњаци примењених наука и обичних практичних занимања, јер су у слабијем контакту са животом. Таквих специјалиста је све више, јер и у наукама је почела завлађивати научна фабрикација. Наивни или из других разлога, они се махом поводе за онима који су на власти, без обзира како раде, и примају њихове погледе. За развитак праве цивилизације неопходно је потребна шира култура тих специјалиста, нарочито духовна и морална. Она интелигенција која хоће да представља најзрелији плод цивилизације свога народа, мора утицати на његово политичко и социално развијање, обавештавајући, казујући своја мишљења, без икаквих обзира какав ће то утисак направити на професионалне политичаре. Доцније ће се јамачно моћи ићи и даље. Доћи ће време — не скоро — када ће се политика друкчије водити него што се сада код нас води.

3. До сада се нисмо бавили о материалној цивилизацији, и ако она има велики значај: као што је познато, без материалне културе мучно се развија духовна цивилизација. Нисмо се о њој бавили, јер је материална цивилизација — према смислу ових излагања — само средство за духовну и моралну цивилизацију. Осим тога, сви људи природно теже за материалним благостањем, нарочито сада после Великог Рата, и налазе путеве и начине. Сваки народ у Европи постигао је или ће постићи знатан ступањ материалне културе, ако живи дуго времена у миру, — кад је то у извесној мери постигао народ у Србији, који је од почетка XIX века стално носио о рамену пушку, у једној руци мач, а само је другом руком држао плуг! Кад би држава, управа, једино уклањала сметње материалном развитку, па би он већ тиме био у многоме осигуран! Уз то, она има да види и одреди нашу општу економску ориентацију или положај наше земље у општој светској економији; према томе да утврди политику комуникација; и да створи поморску трговачку флоту за Америку и источне земље. Осим тога, не фаворизирати, већ разбити за-

блуде да смо ми привредно готово најбогатија земља у Европи, да је наш рог изобиља препун. Ми смо истина имућна земља, али ретко која држава има толико агриколно пасивних области као наша: једна трећина територије представља агриколно пасивне земље (скоро сва Словенија, карсна Хрватска и хрватско приморје, већи део Босне, сва Херцеговина, Црна Гора и Далмација и Новопазарски Санџак).

Последњим, економским концепцијама, које сам само додирнуо, материална култура се интимно веже за духовну цивилизацију; у ту врсту спадају даље: изналазачки таленат и смисао великих размера за организацију послова и предузећа. Они дакле по својој суштини спадају у ствари у духовну цивилизацију.

4. Развитак самосталне јужнословенске цивилизације биће знатно олакшан и дубљи, ако нађемо интимне контакте са већом сродном средином, са словенством. Треба у извесним правцима црпсти из општег словенског духа и словенске цивилизације. Живим контактом постигло би се можда и то да се изгладе извесне претераности и рђава скретања, која се у већој или мањој мери виде код сваког јужнословенског племена и код осталих словенских народа.

Ради тога, много више него до сада ваља радити на узајамном упознавању, које је данас међу Словенима на најнижој скали, на последњем прагу степеница. Позната су средства којима се до тога долази.

Треба се често састајати и организовати колаборацију научних и хуманих институција и публициста. И једноме и другоме дати стварну садржину и од сваке измене мисли извући корист и практичне радне резултате, не остати на формалностима и церемонијама.

Као што је поменуто, то ће сада много лакше ићи, јер имамо своје самосталне државе, те се неће сваки такав заједнички рад сматрати као велеиздаја.

Даље, до сада смо имали једну знатну тешкоћу: многи словенски језици, који се један од другога толико разликују да је споразумевање отежано. То ће у многоме остати тешкоћа за старије генерације. Али код млађих генерација се та препрека своди на минимум. Најпре услед тога што су додири постали много чешћи и што се интелектуалци словен-

ских народа навикавају да разумеју главне словенске језике. Затим има на пр. у Чешкој око две хиљаде јужнословенских младића на разним школама, и сви ће научити чешки. Чешко-јужнословенска Лига је предложила и чешко-словачко министарство просвете, са предосећањем за велике ствари које долазе, усвојило је да наш језик буде факултативан у свима средњим школама. У мањој мери се преко јужнословенских ученика у Пољској шири познавање пољскога језика. Због велике несреће која је снашла нашу велику Русију, Руси живе у масама по другим словенским државама, и они и њихова деца научиће словенске језике. Познавање словенских језика и словенскога духа треба што више неговати у нашој држави.

Овај рад узајамног познавања и колаборације треба да почну генерације које су данас на снази, а он ће се развити до заједничке словенске цивилизације радом млађих и будућих генерација.

Ј. ЦВИЈИЋ.

ПРЕВРАТ У ГРЧКОЈ.

ПИСМО ИЗ АТИНЕ. —

Нова влада у Грчкој изјавила је преко својих представника на страни да преврат извршен 14 септембра треба сматрати као израз жеље народне да дође до унутрашњег јединства и да се преобрази. У ствари, међутим, преврат који су извршиле трупе са Митилене нема и не може да има ни из далека тај значај. Један дипломата, иначе велики пријатељ грчког народа, изгледа да је открио суштину преврата кад је, гледајући улазак револуционарних трупа у Атину, рекао да су оне нашле начин да свој пораз претворе у тријумф. Цела психологија преврата у Грчкој састоји се у тој тежњи код војске да свој срам прикрије и покрије ловоровим венцима.

Влада је тврдила, после првих вести о поразу у Малој Азији, да је код трупа завладао болшевизам и објашњавала је то, колико замореношћу њиховом, толико и огорченошћу противу Сила да се Смирна врати Кемалу. И ако се болшевизам састоји сав у бацању оружја, у убијању официра, у плачкању становника без обзира на народност, у безобзирном напуштању фронта, онда је заиста и код грчких трупа завладао

бољшевизам. Само, једном код својих кућа, војници су постали најмирнији грађани, срећни да оно упљачкано добро уновче, а да их нико не позива на одговор ни за бегство са фронта ни за те силне отмице. Око петнаест хиљада војника ушло је тако у Атину и одмах се разишло кућама на одмор. Они су дошли сви са острва Митилене и Хиоса, где су требали као интернирани да проведу извесно време. Побегли су отуда пошто су се дохватили неколиких реквирираних бродова, којима су сами одређивали правац. Ти људи су дошли прилично посрамљени, и наде опозиционих група политичких да их одмах употребе за своје циљеве, показале су се неосноване. То није био елеменат за револуцију, јер је њих прожимао само страх да не буду позвати на одговор и тврдо решење да се са привременог отпуста не јављају више у касарну.

На острвима је било остало још око тридесет хиљада војника, који су се одавали пљачкама, чекајући да се и сами дочепају каквог брода и врате кућама. Око Смирне водио је борбу са Турцима само један пук, на чијим је челу стајао ваљан пуковник Пластира. О његовим подвизима причала су се чуда и певане песме. Али је ускоро и он био принуђен да се са остатком својих људи повуче на Митилену, да уђе у ону страшно покварену атмосферу бегунаца и пљачкаша. Пластира, Гонатас и још по неки од бољих официра морали су се нелагодно осећати у тој средини. Њихови патриотски осећаји у толико су се више бунили што су листови атински једногласно истицали потребу да се сва војска што пре групише у Тракији и ту одупре турској навали. На томе новом отпору имала је да почива сва будућност Грчке, јер губитак Тракије, продирање Кемалово на тој страни, могло је бити од тешких последица и за Македонију. Еизалтирајући значај борбе која је предстојала, листови су истицали уверење да су трупе грчке, и по броју и по душевном расположењу, још у стању да из ње изађу као победиоци. Разуме се да је Пластири с његовим друговима, који су гледали како се та војска, та узданица грчка, подаје најгорем развратy, личило на иронију то писање атинских листова.

Напоредо са стварањем непробојног фронта у Тракији, тражила је штампа грчка да се што пре дође до ближег додира са Силама. Сам генерал Метакса, познати присталица

Краљев, истицао је у многобројним чланцима потребу „стварања дипломатског фронта" који би оборио неспоразуме између Сила и Грчке и који би јој једини могао помоћи да своје евентуалне успехе у Тракији искористи. Метакса је био задобио, и у земљи и код трупа, извесног ауторитета својим писањем противу малоазијске експедиције, и последњих дана владавине Константинове важио као озбиљан кандидат за председника владе. Уклонити неспоразум који постоји између Сила, а специално између Француске и Грчке, то је била теза коју је заступала и сва штампа венизелистичка пуне две године. Али услов за отклањање тих неспоразума био је, према њој, абдикација Краљева, а њу баш нису никако хтели ни Метакса ни роајалисте у опште. По мишљењу њиховом требало је убедити само Силе да су оне у заблуди, да је Константин уз њих, да је Грчка сва прожета осећајима љубави и поштовања према њима. „Не измену режима, него измену дипломатских метода", тражио је Метакса, а за то је по њему била потребна само једна влада са великим ауторитетом у земљи, и чија би се реч на страни слушала.

Према ономе што се до сада зна о завери, тешко је рећи да ли је захтев о абдикацији Краљевој био њен главни циљ, или се он развио у току самих операција. Завера је поникла у глави Пластире, који је био несумњиви венизелиста, али су њој пришли одмах и сви виђенији официри роајалисте, чији је број на Митилени и Хиосу био три пута већи од броја официра венизелистичких. Према листовима, завера је поникла ноћу између 23 и 24 септембра, и већ 24 настало је укрцавање у реквириране бродове и полазак за Атину. Вероватно је да је споразумевање између Пластире и малог броја најинтимнијих другова трајало пре тога неколико дана, можда одмах по доласку Пластире на Митилену 15 септембра, али је несумњиво да је шири круг официра био обавештен о њој у очи самог укрцавања. Како завера није могла дуго остати тајна у оној нервозној, несигурној средини, и како би извршење њених планова било лако спречити, пошто су ратни бродови, а на првом месту „Аверов", били изван утицаја завереника, то је само брз, енергичан рад, који није смео трајати више од 24 часа, дакле тачно време да се од Митилене стигне у Атину, могао спасти завереннке од пораза.

Неоспорно је да је у оном манифесту који је са аероплана бацан по Атини, на сам дан доласка револуционарних трупа, стајала абдикација Краља Константина као први захтев њихов. Али је с друге стране тачно да при првом састанку вођа револуционарних и генерала Папуласа као изасланика Краља Константина, није било речи о тој абдикацији. То се у осталом јасно види из накнадног телеграма револуционарног одбора послатог у четири сата у јутру, где се абдикација истиче „као неопходна". Природно је да завера у којој су учествовали елементи са најсупротнијим погледима и осећајима у односу на режим створен 1 новембра 1920, није могла имати у напред јасно одређеног циља. Они су сви мислили да треба нешто учинити да се поред Тракије спасе и образ грчке војске, али су остављали да сами догађаји у Атини, из које су они, неки месецима а неки годинама удаљени, утврде правац рада.

Но ако вође завереничке нису међу собом могле лако доћи до неког утврђеног закључка, трупе на које су они имали наслањати своју акцију знале су добро шта хоће. Да би побегле из оног пакла какав је за њих било острво Митилена, оне су биле решене на сва насиља, а на првом месту да оружјем пробију себи пут до Атине, ако би им он био затворен. Вест да ће неки од њих бити упућени у Тракију, могла је само појачати код трупа нестрпљење да се дохвате својих кућа. Трупе су се осећале криве за све што су починиле, али су оне необично брзо прихватиле мисао која је убачена међу њих: да је прави кривац неко други тамо у престоници, влада, главни штаб, Гунарис или Стратос. Ништа природније код њих од тежње да се тражи изговор и да се учини неко други одговорним за рђава, непатриотска дела која су оне починиле. Трупама је годило да уђу у Атину, да се врате у круг својих, не погнуте главе и са страхом да ће их неко позвати на одговор, него висока чела, и са уверењем да долазе да спасу отаџбину. Са трупама у томе расположењу могле су се рушити све препреке за извршење сваког програма, и што је тај програм био радикалнији, то им је он морао више годити.

Отпора, међутим, није било, јер су малоазијски пораз, бегство трупа, и бедни, блесави изглед оних хиљада војника који су наилазили у Атину пре револуције, учинили страшан утисак, који је још погоршан вестима да су Силе решиле и

Тракију предати Кемалу. У Атини је било све обезглављено, све уздрмано, настало је било неко стање незаинтересованости за све што се догађа, ушло се у онај ориентални фатализам који са времена на време завлађује Грчком, нарочито у великим искушењима. Странке су се све биле компромитовале малоазијском експедицијом, и нова влада морала је бити састављена од политичара трећег реда и сасвим непознатих људи изван парламента. Грчка се осећала напуштена, пропала, осрамоћена, а нарочито увређена у поносу своме, у својој појсци. И сасвим је било природно да је у том тренутку једна група решљивих људи, праћена трупама које зоће пошто пото да уђу у Атину, могла учинити што је хтела. За те трупе улазак у Атину значио је повратак кућама после три године мука, патњи и срамоте. На тој жељи трупа засноване су воће своју акцију, изјављујући са бродова на којима су стигли да ће се искрцати ако најпре влада, а затим Краљ, не одступе. И да је код Константина и његове околине било присебности, па да су само изјавили да немају ништа против искрцавања, трупе би се, чим би ушле у град, у већини распрскале, отишле кућама, и шефови би се нашли усамљени, очи у очи са Краљем Константином, чији је углед у земљи био још врло велики. Врло вешто, воће завереничке искрцале су своје трупе тек кад је Краљ већ био абдицирао, и роајалисте су сутра дан, кад су дошле к себи, с правом викале да су изигране.

* * *

Сваки онај који је незаинтересован у унутрашњој борби грчкој морао је опазити грдну разлику између лудог одушевљења приликом повратка Краља Константина пре две године и слабог, бедног дочека револуционарних трупа пре четири дана. Улицама се онда није могло проћи, кола и аутомобили са сликама Краљевим и препуни цвећем нису престајали јурити, носећи људе и жене радосне и срећне. Улазак револуционарних трупа, поред свих припрема и прогласа, обавио се као неки мртвачки спровод. При дочеку, искључиво на углу хотела „Велика Британија", није учествовало ни пет хиљада људи. Жене виђенијих венизелиста, посађене у неколико кола, бацале су цвеће на војнике, и то је таман било доста да ови уђу у град са уверењем да нису издајници који су напустили фронт, већ спасиоци отаџбине.

Нема владара у Европи који је у земљи нагомилао према себи толико љубави и толико мржње у исто време, колико Краљ Константин. Њега мрзи група венизелиста, мрзи га из дна душе, онако како само Грк може да мрзи, а воли га, обожава га маса и све старо атинско друштво. За венизелисте је он издајник народне будућности, јер је противник Велике Грчке; за масу, он је владар који је одлично разумео њене жеље и осећаје. Кад се за време владе Венизелосове, и после нечувених успеха њених у међународној политичкој утакмици у Паризу и Севру, народ ипак у огромној већини својој изјаснио за Краља Константина и за његов повратак у Грчку, венизелисте су се поклониле пред тим актом неблагодарности народне, али су га окарактерисали као „колективну хистерију". Силина осећаја била је тада и остала је несумњиво хистерична код свију привржсника и привржсница Краљевих и манифестовала се често у најчудноватијим облицима. Било је људи који се нису хтели бријати, било је жена које су месецима остајале у соби чекајући да им се омиљени владар врати.

У својој познатој књизи о *Интригама немачким у Грчкој,* Г-ђа Браун, описујући свој први састанак са Краљем Константином, каже: „Никада у своме животу ја нисам осетила толико привлачне снаге код једног човека колико код Краља Константина... Одмах на први поглед он се појавио такав какав се владар обично замишља, велики, добро скројен и пун чари која магнетише." Не треба заборавити да то пише једна ужасна противница Константинова. Са још више одушевљења изражава се о личним дражима Константина његов дугогодишњи секретар и пријатељ Мелас, у књизи којом прекида све везе са њим и назива га издајником. „Грчка је не само волела Краља, она га је обожавала. Краљ је био за све оне који су му пришли по изгледу симпатичан и, поред његовог краљевског престижа, пун драже. Маса га је волела зато што је рођен у Грчкој, што је носио име последњег византијског владара из славне прошлости"... „Она га је волела јер, у души својој скроз аристократска, гледала је у њему оно што је у земљи најбоље, што је узвишеније од свега"... „Она га је волела зато што је био Краљ"...

Адмирал Д' Арамж де Фурне, народни посланици француски Беназе и Андре Хес, сви они који су за време рата светског одилазили код Константина у циљу да га придобију

за акцију, враћали су се од њега одушевљени и уверени да је он одличан човек и да са њиме треба само умети разговарати.

Несумњиво је да је Константин био необично ограничен, без икакве спреме, у свему скроз површан, али за масу то није било од значаја, јер га је она виђала из далека и увек у пози у каквој је она у својој машти замишљала владаре из славне прошлости. Они пак странци или Грци који су са њим долазили у ближи додир, занемаривали су све недостатке његове, магнетисани његовом детињском добродушношћу и искреним говором.

Светски рат пронашао је да је Константин зет Цара Виљема, и на основи тога простога факта створена је у савезничкој Европи она страшна кампања противу њега, која је завршена његовим прогањањем из Грчке. Његова жеља да пошто пото одржи Грчку у неутралности, доводила се у везу са Краљицом Софијом и утицајем који је она над њим вршила. Заборављало се, међутим, да је он син једног врло исправног Данца и једне руске велике књегиње, да му је један брат ожењен опет руском принцезом, други њерком Бонапарте, и да му је сестра за руским великим кнезом. Утицај крви, утицај околине ишао је несумњиво у корист противника Немачке. Мелас, који је у својој књизи пагомилао што је год могао мана Константинових, каже, међутим, да је он волео Француску и Енглеску, а да су се његове симпатије за Немачку развиле тек за време светског рата. Једини доказ за то Краљево германофилство је што није хтео да одговори својим обавезама према Србији. Мелас при томе заборавља да грчки народ, да политичке грчке странке које су у земљи имале већину, нису у погледу тих обавеза имале гледиште различно од гледишта мужа Софијиног.

Константин је један од оних људи који са лажном скромношћу, а у ствари са великим поносом, кажу да су *само* војници. У времену великих снова грчких и светских војних катаклизми, бити војник душом и телом сматрало се као највећа заслуга, као најлепша особина за владара, нарочито у земљи у којој је маса тако мало војничка. Пригњечен генијалним државничким способностима једнога Венизелоса, кога је он мрзео, грчки Краљ мислио је да му се на супрот томе ваља истицати својим војничким ставом. И Венизелос га је подржавао у тој тежњи, јер му је она олакшавала неогра-

ничену власт у руковању унутрашњом и спољашњом политиком. На предлог Венизелоса дата је Краљу маршалска палица, којом му је народ признао ванредне војне заслуге за време балканског рата. И Константин је био уверен да он у себи оличава сву храброст легендарних јунака грчких, у вези са способностима великих модерних стратега. У извештајима са бојног поља, после заузећа Кресне, 1913 године, та се веза код Врховног Команданта Грчког нарочито наглашавала. А један лист, орган његовог брата Николе, писао је још и после катастрофе у Малој Азији, дакле пре месец дана, да Краља треба замолити да иде међу трупе у Тракију, јер „он представља данас једини војни ауторитет у Европи". Најпосле, у прокламацији коју је издао абдицирајући, Константин каже на крају да је он увек готов да се као командант стави на чело трупа и послужи отаџбини, ако и кад она буде то од њега тражила. У тој понуди испољава се, крај све војничке гордости, и дубоко уверење да ће Грчка требати још његових војних способности.

Његове симпатија за Немачку нису дело његове жене Софије, већ израз неког нарочитог снобизма војничког. Кад га је Г-ђа Браун упитала, при оној првој посети својој, да ли се он због дивн Немцима, он је рекао да не може да им се не диви кад је „цео свет противу њих и они су у стању да одолевају целоме свету". Дивећи се Немцима, истичући војничку непобедност њихову, он је у ствари указивао на себе. Јер, у том истом разговору споменуо је он да га Французи мрзе зато што је у једном говору у Берлину рекао како су успеси грчке војске у балканским ратовима дело немачке стратегије, коју је он применио. Непобедна Немачка, велики балкански успеси грчки, и он као врховни командант грчке војске — све је то у глави Константиновој било логички повезано.

Грчки народ са своје стране није гледао у Константину зета Виљемовог, него само великог стратега, чије је способности у толико више ценио што су га победе које су по свету проносиле грчко име и грчку славу, стајале врло мало напора, жртава и крви.

Краљ Константин је био више и јаче противник Венизелоса него приврженик немачки (Мелас). Та се противност, код човека са онако скученим погледима какве је на поли-

тику имао Константин, убрзо претворила у страшну личну мржњу. Константин је све предлоге и идеје Венизелосове сматрао за лично управљене противу њега. Неспособан сам да се издигне до неких идеалнијих схватања дужности, он је и код Венизелоса, у свакој изјави и у сваком акту, видео личне мотиве, чији је једини циљ био да њега, као владара, понизи и потчини. Јер, треба знати да је Краљ Константин наследио од матере, са крвљу Романова, уверење о себи као избранику Божјем. Мелас у својој књизи назива ту тежњу аутократском, и она је несумњиво то, али само у свом најневиннијем облику. Нигде и никад Константин није испољио тај свој аутократизам у неком великом политичком акту, избацујући државне ударе, мењајући насилно управе. Његов аутократизам био је израз његове ситне душе и састојао се у захтеву да му се прилази са смиреношћу и страхопоштовањем. Па и то не увек, и то само према људима за које је мислио да иду намерно на то да му краљевско достојанство умање. Венизелос је, међутим, имао у прошлости својој један тежак антидинастички акт, а то је протеривање са Крита брата Краљевог, принца Ђорђа, и то га је у очима целе Краљеве породице обележило као револуционара и отежавало јако положај у односу према Краљу. Дуеманиси, Метаксе, Страјти, врло су лако и брзо успели да искористе ту аутократску слабост Краљеву за своје политичке циљеве, истичући Венизелоса, чије је понашање било по некад сурово, јер је било израз искрености и убеђења, као одјек његовог непоштовања владарског достојанства. И многи догађаји у унутрашњој, а нарочито у спољашњој политици Грчке последњих година, имају објашњења искључиво у тој мржњи Краља Константина према Венизелосу. Бивши посланик француски у Атини, Гиљмен, каже, у једном писму упућеном 1916 год. Венизелосу, да ће Краљ, и ако се кад год реши да уђе у акцију уз Савезнике, све учинити да тај улазак не изгледа као прихватање гледишта Венизелосовог. У оном тврдоглавом држању Константина према Савезницима има несумњиво и део жеље његове да се не поклони пред политиком коју је Венизелос водио.

У осталом, мржња према Венизелосу била је осећање које је Краљ делио са грдном већином грчког народа. Та се мржња била усселила у душу масе грчке најпре због уверења да

Венизелос, Крићанин, странац, хоће да се стави изнад и место Краља, кога је она обожавала, а после због несносног, по готову тиранског режима који је Венизелос утврдио био у земљи. Несумњиво, тај режим се може правдати ванредним приликама у којима се Грчка налазила за време владавине његове, бригом да се у тешкој борби за ослобођење одржи у Грчкој мир који су претили да поремете присталице старих странака. Али за масу ти обзири нису били меродавни. Она се врло мало одушевљавала спољашњим успесима Венизелоса, а врло живо осећала ударце које је злогласни Гипарис, на челу крићанске жандармерије, делио по целој Грчкој.

* * *

Грчка је за дванаест година имала три револуције, и у све три била су уплетена имена Константина и Венизелоса. И 1909 и 1916 и 1922, револуције су биле резултат чисто војничких завера, само што су 1909 и 1922 те завере потекле из кругова чисто грчких, док је заверу од 1916 у грчке трупе у Солуну унела савезничка војска. Али важнији од свега тога је факт да су револуције биле резултат искључиво спољашњих момената, без икакве везе са унутрашњим стањем. Пре тринаест година револуција, прокламована у касарни Гуди, имала је за циљ да промени држање Грчке према Силама у питању критском. 1916 године војничка револуција, инсценирана у Солуну, требала је да послужи за почетак уласка Грчке у акцију уз Велике Савезне Силе. Превратом од пре неколико дана, надале су се вође његове да ће моћи задобити симпатије Сила за захтев Грчке у погледу Тракије. Свакако су ти преврати имали у даљем току развића и последица у унутрашњем склопу, али повод њихов ни једног пута није лежао у неком унутрашњем негодовању, у тежњи масе да се преобрази. Не само маса, него и политичке странке, у колико су оне у Грчкој организоване, остајале су сва три пута потпуно у страни. Народ је трпео те преврате, који су се увек завршавали уклањањем Константина из земље, али их је стално сматрао за ствар туђинску и није губио наду да ће се омиљеник његов опет вратити. То су биле олује којима се ваљало приклонити, али које нису вадиле из корена оно стабло око кога се он привијао. Династија, нарочито Константин, остајали су чврсто усађени у осећајима масе. И баш то што

је Константин морао напуштати земљу под притиском покрета којима је повод био у спољашњим незгодама, чинило је да је он постојао у земљи још популарнији. Описујући уклањање Константина 1917 године, Мелас, један од оних који су на томе уклањању енергично радили, каже да га је обузео осећај туге кад је видео француске бродове „Vérité" и „Jurien la Graviain" како са напереним топовима улазе у Пиреј да Грчкој наметну Венизелоса. Истина, каже Мелас, Енглези и Французи долазили су као пријатељи, али ипак долазили су „да топовима наметну народу извршење једне обавезе". Појмљиво је да је код народа који тако мало води рачуна о неким међународним обавезама као што је грчки, ова оружана страна интервенција у корист Венизелоса морала имати страшно дејство.

Овога пута Силе нису непосредно тражиле уклањање Константина. Али су воће преврата мислиле да ће одласком његовим успети да задобију за Грчку симпатије Сила и тако промене и њино решење којим се Тракија уступа Кемалу. У акту којим је известио министра председника о своме решењу да одступи, Константин каже: „Агитација која је у земљи изазвана несрећом у Малој Азији и опасност да се и Тракија изгуби, ојачали су у једном делу мога народа уверење да моје присуство на престолу спречава наше моћне пријатеље да помогну Грчкој." Константин додаје да он не дели то мишљење, али да ипак одступа да би спречио проливање крви. Венизелистички листови јако су се бунили противу онога „у једном делу народа", тврдећи да је то израз срдите немоћи Краља Константина, који ни у последњем тренутку није хтео да призна да је цео народ тражио његов одлазак. Краљ Константин је међутим у праву и кад каже да је само један део народа мислио да ће одлазак његов изменити расположење Сила, и кад изјављује да он сам не дели мишљење те мањине. Држање Сила у сукобу грчко-турском одређено је великим интересима њиховим, а боравак у Атини „нелојалног Краља", како Силе у својој ноти од 15 новембра 1920 називају Константина, могао је само да послужи за изговор да се једна или друга од њих без претварања окрену на страну Кемала, али никако да утиче на опредељење њихове опште политике. Нечувени пораз грчке војске у Малој Азији неминовно је упутио Силе да потом од 23 септембра понуде Тракију Кемалу, да би од њега добиле каква било обећања за слободу

мореуза. Вођама револуције било је несумњиво лакше да са оним разузданим деморалисаним трупама какве су им на расположењу стајале, оборе Константина, него да организују какав било отпор у Тракији. И жртва се показала бескорисном. Силе нису ни главе окренуле на извршени преврат, него су продужиле разговоре на основу раније утврђеног програма. И у Грчкој сад маса виче да је преварена, да је омиљени Константин уклоњен без икакве користи за велике интересе Грчке. Венизелистима остаје, разуме се, још увек изговор да је преврат дошао сувише доцкан, али за народ у Грчкој то је само изговор, јер он интуитивно зна да се расположење Сила не задобија никаквим привидним превратима, ни ранијим ни познијим, кад су у питању велики интереси њихови. И народ у Грчкој свети се данас певајући на све стране марш Константинов „Син Орла“ и купујући демонстративно његове слике. Погрешно је, разуме се, оно тврђење француске штампе да је револуција у Грчкој дело споразума између вођа њених и Константина да би се спасла Тракија. Али је несумњиво да је она скроз површна и да дух Константинов данас влада у њој јаче него икад. Није вероватно да ће се Константин вратити, јер су сви изгледи да ће ова група официра, ношена крајњим струјама, чинити нове опите. Али цео тај покрет нема ничег народног и не наслања се на жељу масе да се ослободи једног режима који кочи њен развитак.

Грчка је била и остала Константинова, и Константин је остао грчки и после абдикације. Срамни порази грчких трупа у Малој Азији нису ни мало умањили углед Константинов у народу, већ само ојачали мржњу према Венизелосу, кога је маса осуђивала што је у опште одвео грчку војску у оне крајеве. Краљ Константин и народ грчки повезани су међу собом најпре оним грчким основним карактером да се чине што мањи напори, како при стварању унутрашњих установа, тако и при спољашњем вођењу националних послова. Бити горд на Леониду, и сневати о Светој Софији, то је потпуно довољно за правог Грка, који, ако је нешто културан, додаје томе и уверење да је Партенон највиши израз светског ума. Али је народ код Константина још више ценио држање његово у унутрашњим односима. Он је остављао слободан ток оним ситним задевицама које су испуњавале цео политички живот Грчке. Из тих задевица није поникла никад ни једна

здрава мисао, али је маса гутала у штампи узајамне грдње, и преносила из парламента у кафану и на пијацу оне празне говоре. Данашњи Грк задржао је, изгледа, само једну особину старих Јелина, а та је да на агори проводи у дискусији највећи део свога времена. Странац који први пут наиђе у Грчку, са чуђењем се пита како грчки народ живи, како зарађује, кад је целог дана на пијаци и у кафани. Грк није ни земљорадник ни индустријалац, он је мали трговац и свршава послове на тим састанцима уличним. Из тог ситног привредног живота ниче она бедна политичка атмосфера која гуши Грчку. У таквој средини напредују котерије које се стварају око закржљалих потомака историјских породица. Краљ Константин је био сав огрезао у тим ситним интригама и уживао стварајући комбинације са шефовима котерија, изигравајући једне другима. Али се све то свршавало са његове стране са много личне примамљивости, у добром расположењу, без трзавица, без државних удара и преких судова. Земља је истина остајала уназађена, без војске, без железница и путева, са рђавом поштом и телеграфом, али све то није дирало масу, која је била сва срећна да се од ње не тражи никакав напор. Њени снови о ослобођењу и уједињењу целе Јеладе нису смели бити ремећени тешким порезима и службом у касарни. Они су били засновани на уверењу да ће се свет сетити старога дуга свога тој Јелади и да ће је створити својом снагом. Венизелос је хтео да унесе у ту растројену средину неку начелност у погледима и систем у раду, али је од његових напора, крунисаних толиким успесима, остало у маси само сећање на преке судове у Атини и Ламији, на стрељања и интернирања политичких противника. Она кужна атмосфера била је за време управе његове знатно уздрмана, и маса се није у њој добро осећала. Она је стално тражила да се врати Константин, и са њиме сва она барска застајалост која карактерише његове режиме, тако да је један странац с правом рекао да у љубави масе према Краљу Константину има нечег нездравог и перверсног.

ОМЛАДИНСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ.

(1867)

Под званичним небом Србије вејао је постојано хладан ветар и 1867 године. Та хладноћа је већ давнашња. У току досадашњих расматрања, ми смо се могли уверити да у тој хладној атмосфери не беше места за слободе како их ми данас разумемо, и како то разумеваху онда либерали. Службени ток ствари није трпео никаквих других манифестација сем оних које су могле бити одјек патриотичних мисли и осећања онога доба, којих је главни носилац био сам кнез. О каквом слободоумном покрету *оздо* не могаше бити ни речи. Судба познатог нам покрета и драстично угушеног листа *Народна Скупштина*, крајем 1860 године, била је први и остала је симболични акт тадашње владе и за све даље године. Она свога програма није мењала, и ком се свидело да се њему прилагоди, могао је; а ко би хтео чим било реметити утврђени ред и чврсто васпостављену равнотежу у духовима, тај би брзо наишао на тврди зид државног ауторитета, и ако се не би у првом налету разбио о њега, био би сигурно пребачен преко њега, напоље. Стога је у земљи владало ћутање, а протести су се могли чути само с поља, из српске штампе у Новом Саду, и т. д. Наравно да и ова штампа, са озлојеђености оних који су у њој водили прву реч, није била свакад правична у оцени политичких прилика у Србији, називајући чак и једнога кнеза Михаила „турским пандуром“, или протестујући што су градови узети мирним путем и без крви.[1]

[1] Једна интересантна сведоџба о томе како је баш од самога кнеза Михаила сматрана „прекосавска“ штампа, нарочито у питању о градовима, налази се у једном полуслужбеном саопштењу које су донеле *Српске Новине* бр. 57 од 27 априла 1867 — на двадесет дана по свечаној предаји градова. Тицало се *Заставе*, која је, како се у томе комуникеу вели, за Србију забрањена још 25 октобра пр. год., јер се „не престаје руководити непријатељским намерама према Србији и њеној влади“. Стога, вели се даље, нису те новине долазиле Његовој Светлости; а од почетка 1867 год. Њ. Св. није се хтела претплатити, ма да су отуда неколико бројева слати, који су враћени са изјавом „да се као ненаручене новине не примају“. Затим се дословце вели даље:

„Пре неколико дана уредник *Заставе* завио у куверт као писмо два броја 31 и 32, пуна ваљкања што Србија доби градове на миран начин без проливања крви, и пошље опет Њ. Св. назначивши на крају куверте ово: „У одсуству д-р С. Милетића Младен Милетић“. Више него довољно дато је на

То је довољно па да се у многоме јако посумња у објективност штампе онога доба, разумемо *ван Србије*, јер у Србији каквих протеста, сем израза у скупштинама, није ни могло онда бити, а штампом најмање.

Али, ко ће ток живота укочити! Стега државна може донети много, али не може све. Политичка вештина у погледу „стишавања страсти“ и састоји се поглавито у њиховом умеравању и разумном попуштању „духу времена“, модерирајући нове, савремене струје, да се не изопаче, не отму и не окрену против носилаца власти. Но за ту вештину нису много марили у шездесетим годинама. Тада се боље свидео онај, до душе простији, али по дејству мање користан начин простог и грубог угушивања.

Међутим, ниво више интелигенције није ни у Србији остајао на једној мери. Довољно је да она порасте само квантитативно, па да постане чињеница од значаја. Ми знамо развој идеја у 1848 години; знамо представнике интелигенције и њихов рад у 1858 години, а знамо и скору судбу њихову — они беху распршгани куд који, пошто су скоро сви били и предмет непосредног, личног гоњења. Но, ни они не беху сами. Јавно или тајно, беше скоро сав ондашњи школован нараштај солидаран са главним представницима политичког покрета и агитације, са либералима, под којима рачунамо овде оне из интелигенције, као и пробуђеније представнике ове странке онога времена из народа. Име „либерал“ беше синонимно имену *опозиција*. И та опозиција ондашњој влади беше једна, општа, неподељена и у земљи и ван земље. Ако су ови представници опозиције били у земљи, окружавани су симпатијама; ако су били на страни, симпатије за њих нису такође престајале: они су из своје земље и од оданих пријатеља и материално помагани, да не подлегну и да истрају.[1]

знање овим људима, да се њихов лист не тражи, и они ето дакле долазе, да га силом наметну. Нека публика изволи мјерити поступак, у коме редакција тако непријатељског листа према Србији узима и овакви пут и начин само да излив своје безразложне мржње стави пред очи ономе, који је толико пута дао знати, да не мисли добивати нове доказе: докле се човек може изметнути на зло и упадати у нискост“.

[1] Сада мало познати адвокат београдски Пера Марковић, који је имао склоност за хазардне игре, у свој страсности својега скупоценог разоноћења имао је једну сталну мисао, коју је, после сваког срећног с-у-

И у томе се није двојило свештенство од адвоката, војници од грађана.

Ту духовну заједницу, дакле, влада није могла уништити. Она је постојала у пркос свима мерама строгости и „предострожности". Идеје и имају ту особину да дубље хватају корена што су већем притиску изложене; а и у међународном духовном саобраћају, како Немци веле, „мисли не подлеже царини".

Сем тога саспеваше и млађи нараштај. Велика Школа, која је законом од 24 септембра 1869 заменила 15 септембра 1853 установљени Лицеј, давала је знатно коло млађих људи, који су већ и по своме бурном темпераменту нагињали у исто јато, у јато интелигенције, у јато живости, покрета, па и опозиције. То је вајкадашње право омладине свију времена и свију народа, да она иде увек напред у мислима, у жељама, у осећањима. И омладина интелигенције шездесетих година не могаше бити изузетак од правила. Многи који су учили науке на страни, па и у Русији, дошавши у Србију увећаваху број млађане интелигенције. Онај свежи патриотични дух који је унео у народ сам кнез Михаило, народносне идеје, тежња за васкрснућем свега Српства, сви ти идеали обухватише и омладину онога доба, и, сасвим природно, она се нађе у једном заједничком колу, назвавши се и именом *Уједињена Српска Омладина*, за чију организацију, нарочито у центрима ван Србије (у Бечу, Пешти и Војводини), има заслуга опет Владимир Јовановић, у доба свога живљења ван Србије.

Сложна у духу, омладина није могла дуго изостати а да се не види и на делу.

Тако је дошло до прве Скупштине целокупне омладине српске, одржане 15, 16, 17 и 18 августа 1866 године у Новоме Саду. Та Скупштина беше савремени догађај, први у своме роду, тим знатнији што је била одржана тамо, у „Српској Атини", како се онда још зваше Нови Сад. На Скупштини беше изабран за председника Д-р Бранко Стевановић, а за перовође Владан Ђорђевић и Илија Вучетић, и њено „узвишено предузеће" благосиља „одушевљеним речима" акла-

чаја, и остваривао: своје добитке он је употребљавао и на потпору листа *Слободе*, коју је Владимир Јовановић, као што знамо, издавао у Женеви, куда је морао побећи. Марковић је био само један из великога „кола адвоката" који су се за емигранте бринули.

мирани „архимандрит цетињски“ Дучић, који је, на путу између Цетиња и Београда, такође дошао на ту скупштину. Њој Дим. Матић шаље своје дело *Преглед историје васпитања*, за „библиотеку сједињене омладине српске“; Владимир Јовановић даје мишљење и — доследно своме дотадашњем управо апостолском раду око омладинског покрета и организације — жели „да сви млади Срби, од свуда и где их има, саставе сједињењем својих умних сила Савез Српске Омладине“, а Алимпије Васиљевић, професор, писмом саветује да „на Скупштини не буде никаквих формалитета, да се не установљавају никакви статути, него само да се изнесу идеје које омладина има да остварава“, као што је идеја јединства целог Српства, и т. д; док, најпосле, Стојан Бошковић, такође професор, жели да ово предузеће има да буде наставак „Друштва Српске Омладине“, која је 1848 постојала у Београду, и то стога што мисли да се цео српски живот усредсреди у Београду, и што све српске тежње треба да се окрећу југоистоку.

И ако је први састанак Српске Омладине 1866 био ван Србије, опет се по овоме што наведосмо види ко је на њу ударио своје интелектуално обележје. То беху, дакле, либерали из Србије.

Али не беше политика то што је омладину сакупило овде. И ако идеја о јединству Српства беше идеја водиља која их је све сједињавала, ипак имађаше Омладина непосредни смер: да се организује као интелектуално удружење. У том смислу беше постављен основ за прва правила, која су имала ове главне одредбе: Српска Омладина саставља се у целину; задатак јој је да усавршава сама себе и буди народни живот у свима гранама његовим, и да казује начине за побољшање материалнога стања народнога, те да тако надокнађује радњу цркве, школе и учених друштава; ради тога састајаће се Омладина сваке године у скупштину, и сваке године на другом месту, што ће решити увек претходна скупштина; Омладина ће издавати две струке књига: „Омладинску Заједницу“ и „популарно написане књижице од појединих наука“; најпосле је следовала нека врста завета: сваки члан омладине обећава да ће вршити задатак омладине у своме кругу и према својим силама.

За своје литерарне радове које Омладина буде издавала ван „Заједнице“, изабрате су „судије“ за дванаест разних струка наука, у које су ушли скоро сви онда познати представници науке на нашој Великој Школи и гимназијама, којима се одмах ту и писмо пише да се умоле примити дужности. Најпосле, на тој Скупштини одржано је и једно предавање из јестаственице.

Колики је пуритизам владао у скупљеној омладини, сведочи и њена одлука, донесена при читању записника: „Да би се избегло свако предавање и говорење из сујете и да би се чиста објективност одржала, закључује скупштина: да се нигде у Записнику не каже име онога, који је шта предавао и говорио, и да се у том смислу цео досадашњи записник предругојачи“.[1]

Ово се зове утапање личности у општности, појединих акта и факта у једној, уједињеној Српској Омладини, која је, дакле, на скупу 1866 добила прву своју организацију, решивши: да се идућа Омладинска Скупштина држи у Београду, о Преображењу (6 августа) 1867 године.

Радосна и задовољна, разишла се Српска Омладина са свога првог скупа у Новом Саду, да се види у још већем броју у Београду, престоници Србије, која је онда више но икад дотле носила име Српскога Пиемонта, а где су и били главни представници омладински.

У Београду то није наишло на отпор. Лепе и патриотичне мисли све српске интелигенције морале су, дакако, освојити и срца старијих, хладнијих, па и опоријих савременика. За то је било, одмах и после прве скупштине и пред састанак друге, доста повољних знакова.

Стога што је записник прве скупштине штампан и у *Српским Новинама*; стога што је за дочек омладинаца и одржање идуће скупштине (1867) у Београду образован нарочити одбор, који је у истим новинама давао своје обзнане; стога што је састанак Омладинске Скупштине заказан у двориштy Велике Школе, даје се с правом и основом сматрати да је друга Омладинска Скупштина, која се, као што рекосмо, имала састати на Преображење у Београду, била у

[1] Цео рад ове прве скупштине налази се штампан у нарочитом додатку *Српских Новина* бр. 113 од 27 септембра 1865.

први мах толерирана и од владајућих кругова. И то је била истина. Сам кнез Михаило обећао је био подмирити главне трошкове за одржање ове Скупштине.

Време је брзо ишло, и дан састанка примицао се. У очи Преображења већ беше Београд пун гостију, пун Србаља са свију страна, младих, одушевљених представника српскога племена и његове интелигенције. Српска интелигенција, која у Београду беше у улози домаћина, жељаше да што срдачније дочека миле госте, и, поред позитивна рада којим се Скупштина, према својим правилима имаћаше бавити, да гости стеку и понесу по растанку најлепше успомене на редак и велики састанак Уједињене Српске Омладине 1867 у Београду, у престоници слободне српске државе.

Но влада је мислила једно, Омладина друго. И једна и друга страна није могла сакрити своја права расположења. Духови у Србији у то време, у свему што је било млађе, беху понесени либерализмом, и већ су давно стајали, кад у пређутној противности, кад у отвореном сукобу са владом. Како је се могла Омладинска Скупштина састати у Београду, а да не дође до излива дотле угушиваних осећања? Како је могла Омладина шумадијска не изаћи пред свет са својом правом бојом, и својим чисто политичким тежњама; јер, на послетку, нису њој, довољно писменој, могла бити главни циљ каква стилистичка вежбања у омладинском органу, установљеном прошле године на скупштини у Новом Саду. У слободној кнежевини имали су представници Омладине један другом и што друго да кажу.

И то је крајем јула, на петнаест дана пред састанак Омладинске Скупштине, и избило на јавност у Београду, путем плаката који је носио наслов „Пред омладинском Скупштином," и путем листа *Србије*. Казан је главни смер и задатак Омладинске Скупштине — у Београду, у престоници кнеза Михаила.

То је дејствовало као гром из ведра неба. Влада је у томе видела покушај за формални преврат у расположењима, видела је атак на њу саму, на њену целокупну политику.

И влада је дала израза своме негодовању, иставила је одмах, јасно и разговетно, своју ограду, ма да саму Скупштину није забранила. Она ју је пустила да дође у Београд у заказани дан, 6 августа, на Преображење.

Српске Новине, бр. 83 од 26 јула те године, доносе саопштење у коме се износе назори владини о омладинској скупштини, наговештава се њен, по владином схватању, прави мирољубиви циљ, с тим да је, вели се тамо, влада „не само на такав скуп своје саизволење дала, него је понудила, на случај потребе и своју рукопомоћ. И тако је скуп „Омладине“ у Београду за идуће Преображење заказан.“

Али владина изјава констатује даље како се појавио неки плакат „Пред омладинском Скупштином“, уједно и чланак у *Србији*, који влада „мора сматрати као позив на неку свесрпску скупштину, са задатком поглавито политичкога рада, на безграничном пољу. Држање овакога скупа не лежи у задатку омладине, *нити ће га влада допустити*“. Влада даље налази да то „подметање Омладини намјера, које се статутима њеним противи, и начин, којим је чланак у свет пуштен, показују понашање према публици и влади нелојално, које заслужује покуду сваког разборитог патриоте; то — завршује владина изјава — не пропуштамо овим означити, да би се свако неспоразумљење избегло.“

Владина изјава била је довољно јасна, управо категорична. Но, она није учинила да се и изјаве либералне Омладине које су јој претходиле, опозову. Обе су стране заузеле своје положаје, и они, у то није било сумње ни на једној страни, нису били пријатељски.

На послетку освануо је и давно очекивани дан Преображење, дан отварања Омладинске Скупштине.

(Крај у идућем броју.)

ЖИВАН ЖИВАНОВИЋ.

КРИЗА ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ.

Криза Демократске Странке, која је последњих дана предмет најшире пажње, у истини је један значајан догађај. Случај да се она јавља једновремено с другим потресима у парламентарној и националној политици, сведочи само о њеном начелном карактеру, и о наивности тежњи да се она још једном — не зна већ који пут — отклони личним компромисима. Једновременост тих појава у исти мах показује по-

ложај који је Демократска Странка заузимала или бар требала заузети у данашњем распореду политичких снага у земљи.

Већ у току рата наше странке почеле су се подвајати у питањима уређења земље. На супрот велико-српској централистичкој идеји Пашићеве странке, опозициони блок, под вођством највеће групе — самосталних радикала, почео је још у емиграцији израђивати југословенски програм једне децентрализане државе, са широким самоуправама. Одузимање из руку неспособног бирократског централизма најближих народних послова, представљало је програм за који се демократија изјашњавала стално и пре рата у нашој малој и хомогеној Србији. Широка заједница нових покрајина, племена и вера, додала је разлозима технике и либерализма још неодољивије разлоге мудре поступности у реформама законодавстава, и у прилагођивању правних норави, менталитета и расположења маса новој држави. У пркос свима тим разлозима и својим личним уверењима, децентралистичка српијанска демократија прихватила је спајање са централистичком групом српско-хрватске коалиције. Компромисни програм тако основане Демократске Странке задржао је југословенски карактер, а децентрализацију ублажио формулом управне деконцентрације. „На крају крајева формуле значе онолико колико им и какве садржине дају смерови људи који их примењују.“ То је била основна мисао објашњењу које је на једној ужој конференцији у пролеће 1919 у Паризу дао својим пријатељима Милорад Драшковић о постанку и о програму Демократске Странке. Конзервативан у идејама, Драшковић је био децентралист у главном из тактичких разлога једнога мудрога родољуба готовога на све компромисе који би били нужни за обезбеђење велике отаџбине. Тај објективни смисао за оно што је целисходно у једноме тренутку, у човеку који је оличавао равнотежу мисли и воље, и представљао је ону високу вредност практичког политичара с којом је Драшковић од првог дана заузео место без такмаца у својој групи. Али како се партије могу повремено руководити али не и заснивати тактичким разлозима ове или оне ситуације, мудри опортунизам Милорада Драшковића и свих осталих који су се повели истим разлозима, показао се мало далековид. Одговарајући на критике пријатеља, Драшковић у пролеће 1919 образлаже брзо стварање Демократске Странке од прилике овим речима: Централизам групе српско-

хрватске коалиције значи само јачу афирмацију јединствене државе, а не искључује широке локалне самоуправе. У осталом сама изборна територија ове групе јемство је да и она мора бити либерална у питању самоуправа. (Расуђујући тако, Драшковић је превиђао већ тада јасно и стално сужавање српско-хрватске коалиције на једну личну српску групу, с ослонцем на искључиво српске изборне округе у Лици и Банији.) Међутим главни интерес је демократије — говорио је Драшковић — да пречанске групе не ојачају Пашића и политику која води племенским организацијама. По разлагањима Драшковићевим, Демократска Странка имала би да заузме један *централан положај* и да на њему послужи као главна полуга равнотежи сила у земљи.

Задатак једне грађанске демократске странке, у великој политичкој, социалној, племенској и верској подељености иза тешкога рата, био је добро схваћен, али средства и методе нису били критички изабрани. Тиме што је тренутно отклоњена фузија извесних елемената радикалног менталитета са Пашићевом групом, није ни у колико смањен њихов утицај на ток јавних послова у истом правцу идеја; исто, као што сама бројна вредност Демократске Странке никада, за све ове три године, није успела показати свој стварни политички еквиваленат. На против. Везана преко елемената радикалног менталитета са Пашићевом групом, Демократска Странка више је но игда у служби политике против које је пројектовала своју данашњу организацију; а морално растројена и разједињена разочарањима и незадовољствима, она се почиње цепати у самом језгру из кога је постала.

Данас она не само да не заузима свој природни централни положај, него је на путу да се одрече права на сваки свој самосталан положај. У последњој распри поводом Конгреса у Загребу, из једног њеног крила одлучно је речено: да је Демократска Странка потписом на акту Видовданског Устава везана и даље искључиво на сарадњу са групама које су тај Устав донеле. Међутим, Шајлок који је с позивом на писану облигацију тражио фунту меса, није своју жртву постављао у сигурнију смрт но они који потпис Демократске Странке на Видовдански Устав сматрају као њено одрицање сваког права да она на путу извођења тога акта критично и

самостално расуђује о целисходностима ове или оне политике у овој или оној ситуацији.

Јер, ако политика на коју се она овако очајно ограничава продужи свој непомирљив став, не само у уставном питању но и у самим законодавним и административним средствима за ублажење данашње националне и државне кризе, крај њен лако је погодити. Залагање Демократске Странке за једну политику без уверења и без изгледа на успех, значило би самоубиство без части и без користи за земљу. Ово друго неопростиво је.

Сви они који не одлучују али сматрају да имају права дати свој глас у моралном форуму странке, не би данас зажалили ову жртву да се она чини за јавну корист. Али се нико у странци, нарочито у језгру које у њој представља српска демократија, не може и неће измирити са жртвом која би се учинила за тврдоглаво продужење једне политике без излаза, и за дубље прокопавање једног рова који све очигледније подваја земљу у племенске блокове. Питање је колико још остаје времена да се Демократска Странка, преко тога рова који је почиње ограничавати, врати натраг своме слободном месту и своме природном позиву.

Правилно пројектована али нездраво „фундирана“ за положај једне централне групе, Демократска Странка негирала би данас разлоге на којима је заснована, и напустила би, на штету своју и општу, мисију за коју иза ње нема још одмене исте снаге, и лишила би на тај начин земљу најприроднije полуге за равнотежу у данашњем хаосу. Према томе, не о јединству странке, но о њеном животу, одлучују данас одлуке посланичког клуба и Главног Одбора које треба да затворе данашњу кризу.

Странке преболевају губитке људи, али не преживљују одрицање разлога на којима постоје.

МИЛАН ГРОЛ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

ОКО ЈЕДНЕ КЊИГЕ.

[*Queen Victoria.* By Lytton Strachey. London and New York, 1921.]

Читалац и нехотице потражи да види портре овог портретиста... И Шо има дугачко лице, али код Шоа извесне количине меса спајају и хармонишу. Код Л. Страчеја је од чела до уста бескрајно далеко и кошчато непреходно. Нос искаче као голем рт, а наочари на том носу тако су далеко од очију као да с њима немају никаква посла. То лице је прегршт загонетака. Суптилна, занимљива, лепа карикатура. Л. Страчејево чело мисли такву и такву мисао, а остали део његовог израза се ни мало не труди да баш ту идеју оправда. Челу је можда до истине, устима је можда до конвенције, носа се пак, како кад, тиче једно или друго, или ни једно ни друго. Великим носом, са два космична прозорчета, предвођени су код Л. Страчеја учени историчар и интуитивни психолог одовуд, ђаволски биограф и литерат одонуд. Тај човек необично много зна и необично добро пише, али то двоје никако не иде заједно. Између тога двога искаче нос. И једно остаје с једне, а друго с друге стране тог оштрог, танког, преко мере мршавог носа. А у Шекспирову *Јулију Цезару* не стоји бадава:

> Let me have men about me that are fat;
> Sleak-headed men, and such as sleep o' nights;
> Yond' Cassius has a lean and hungry look:
> He trinks too much: such men are dangerous.

Да, после портрета ствар постаје мало јаснија. Несумњиво је да те књиге — *Queen Victoria*, 1921, *Eminent Victorians*, 1918 — потичу од човека који није дебео, од човека мршава и гладна изгледа, који ноћу не спава, много мисли, и помало је опасан. Несумњиво је да Л. Страче не светкује светле силуете прошлости, и да има особит начин опхођења са бесмртним костима. (Он, наиме, третира само крупна и најкрупнија имена, „респектоване мамуте викторианске ере“, како се, поводом прве књиге Страчејеве, изразио један Американац.) До душе, ерудит у њему до крајности строго и савесно и доказано прибира и конструира, али, материал, упркос свему томе, не успева издићи се до величанства и мистике прошлости. Смета

нос. Испада увек и карикатура. У својим *Eminent Victorians* писао је Л. Страче историју четири важне, и озбиљно дивљењу намењене појаве, али је ништа мање кардинал Манинг испао прилично уображен, педагог де Регби ужасно наиван, ђенерал Гордон будала своје врсте, а знаменита филантропкиња Ф. Најтингел гвоздено тврда и окрутна.

Са многим талентима нових тенденција, Л. Страче нагиње некој једноставној, опорој, покајној уметности, у којој се две дубоке и вечне истине, мистика и карикатура, додирују јако, и нагло, и новим додиром. Ти уметници гледају храбро просто, пренебрегавајући читав ред такозваних реалности. Цртежи њихови истичу пар линија; слике неколико баналних боја и елементарних облика; приче груб, нераван мозаик и нагао стил; музика сусрет тонова који су испали на раскршће из Бог зна којих својих улица. Ти таленти разређују постепено многобројне луксузне стимуланте уметности, еротске, трагичне, декоративне, историјске. Не бисмо могли рећи да све гране уметности, или сви уметници једнако добро успевају у својим изразима. Фигуре постају често искључиво круте, сиромашне и комичне, а садржине искључиво загонетне. Али се мора признати, на пример, свежина и прездрављање које је собом донео атлетско агитаторски спектакл Б. Шоа. Исто се тако мора забележити замисао подмлатка Московског Художественог Театра, такозваног Студија, да се у Стриндберговој драми *Ерик XIV* баци на сцену старо поколење племића са краљицом-мајком у форми савршених карикатура по костиму, гласу, држању и маски, и покаже да су карикатуре ужасно озбиљна ствар, и јака и лепа уметност. А особито се мора истаћи успех новога типа литерарних портрета, монографија и биографија. То је данас права сила, лепота и мудрост књижевности, далеко изнад античких „Живота". И то почевши од новинара Сил Варе и М. Хардена, па до Р. Роланда, Мерешковског и Страчеја. Наша се књижевност, са Ђ. Слободаном Јовановићем, диже у тој врсти литературе, такође до апсолутне и последње европске мере.

У Л. Страчеју се јављају, наизменце, неједнаки делови од милостивог сатиричара и праведног судије. Милостиви сатиричар каже: сваком је свој сапунски мехур своја отаџбина, и ја сам најдаље од жеље да тај мехур распршим. А праведни судија каже: не оно што ја мислим, него оно што ти сам о себи признаш. И онда почиње занимљива ревија прошлости. Прво писма и дневници, онако како су их аутори сами писали и потписивали. Па онда ред анегдота, за које, научно, под линијом, јамче ауторитети. Па најзад сведоци, личности које су говориле и кореспондирале под државним печатима и кроз вечне архиве. Све тако, оригинално, људи сами о себи самима. А писац лојалан, миран, без предрасуда и нервозности. Са истим смислом за физичко и спиритуално; за морал

романтичан и за морал естетски; за свакидашњицу и за централну идеју живота; за част којој за вољу личност полаже главу, и за парче поседа коме за вољу се личност туче и парничи до судњега дана... Занимљиво је све то, и лепо и добро и хумано, и солидно на сваки начин. Али је *написано* на особит начин. Једном цртом, па ма и гротескна испала, обухвата Страче и професију и душевно стање и пол. Црта је та много чешће насилно кратка него вијугаво заобилазна. Остају дакле по страни многа кандила испред заслуга, многе опруге испод јунаштва. Не знате понекад да ли бисте се бунили или бисте се смејали кад се, одједаред, величанство нахери, и полако пресложи у другу фигуру. И јесте оно, и није оно. Па ипак јесте.

Тако, на пример, излази, по властитом признању, да се краљица Викторија целог свог века није срела са својом оригиналном идејом; да јој је мисао, с краја на крај владавине и живота, остала конкретно, тривиално, домаће спљоштена и равна; да је читаве сандуке писама написала све истим, детињим речником; да јој је цео живот био опште место и средња оцена. Али се испод свега тога провлачи једна тамна примисао, да се ту, пре смеја, има и пречег и важнијег посла. Ка старој могућности, по којој је, ако хоћете, све карикатура, дошла је нова могућност: да карикатура има своје црне дубине и још непретражене уметничке вредности, да краљ у папучама, и краљица која не слути метафизику својих атрибута, и социалист министар просвете, још далеко нису исцрпени ни као облици ироније, ни као уметничке сврхе, да је обичност краљице Викторије значила велику снагу, хуману снагу, британску снагу.

Ко је била та Краљица Велике Британије и Царица Индије? Једна спољa и изнутра свакидашња жена. Без трунке компликованости, без ичега суптилног или скривеног, било у смислу свога типа, било у смислу свога пола. Главна срећа и несрећа живота њеног био је лепи Алберт, главна брига здравље и храна деветоро деце; главне снаге: свест о власти и упорност, прозаична оданост према дужностима, право на свакидашњи живот, жмурење пред историјом све докле не удари о обалу Острва, смелост створења које много не размишља и не предвиђа, мало тупа али несаломљива енергија волети или мрзети, хтети или не хтети до последњег даха и последњег неразлога... Кад је „анђеоски Алберт“ умро, везала је Краљица Викторија удовичку капу да је више никада не скине. Али, слично удовичкој капи, до краја је мрзела Палмерстона, до краја кињила Гледстона својом равнодушношћу, до краја тражила од Дизраелија да јој не само служи него и ласка, до краја уздисала за Лордом Мелберном, до краја керабански тврдоглаво настојавала изводити своје одлуке, и зато ваљда до краја преживљавала све своје противнике. Седела је на престолу банално чврсто и солидно, црпла

много вештине владати из оних осредњих респектабилитета на којима се све у свету најсигурније држи, и, сва обична, била је ипак свој, инсуларни, апартни тип, британски тип који се ни са ким до краја не солидарише, а који се богати и влада где год се у у свету нађе.

Страче је, наравно, потпуно исти писац и за мање или више светлу околину краљичину. Палмерстон је владарку своју добро мучио, доводио до суза и беснила, натерао, најзад, то од Лорда Мелберна ужасно размажено величанство да потпише једаред и туђу вољу, али, поставши што је хтео, и довукавши на власт партију којој је припадао, сурови Роберт, у своме dress-y и у лову за беневоленцијом круне, прилично подсећа на Чичерина с букетом за време Берлинске Конференце. — Тако је и кад се ради о суштој противности Палмерстона, о фином, оданом, за краљичиних осамнаест година трагично старом лорду Мелберну, који је пред престолом краљичиним приносио на жртву све, а најрадије себе самога. Лорд до душе није пискарао писма, није увек писмено одговарао на безброј цедуљица своје усрећитељке, али је дворска кроника забележила страховити број визита брижног политичког саветодавца, а несмотрени дневник краљичин се до миле воље напитирао мисли и речи достојанственог дворанина. Страче се дакле смеје иза једног гротескно меланхоличног љубавног посртања и опет храброг исправљања. Као дремуцање крај пећи: глава клима, уснице се раздвајају, занос осваја, али се онда стас опет исправи, очи отворе пред стварношћу, а мало сметен осмејак моли за дискрецију као да ништа није било. — Алберт, принц-конзорт, краљичин муж, искаче у сличном портрету. Уман, учен, апстрактан Немац, који је више волео уметност и филозофска расправљања него своју лепоту и ма коју љубав — тог Алберта до лудила воли прва жена на свету, он постаје отац врло многих беба, по наређењу барона Стокмара лупа главу о спољној политици, редигује, седећи читаве ноћи крај зелене лампе, дворску политику, говоре и реферате, остаје, крај свега тога, савршено неполуларан у народу, умире пре времена, и спомен му се, пре свега, поштује у његовој спаваћој соби, где послуга, по наређењу краљичину, тридесет и две године дана спрема свако вече све потребно за долазак непрежаљеног домаћина. — Најзад, ту је и портре Британије. Никад тако силно и мирно моћна као у викторианско време, Велика Британија гледа и скоро идолски велича симбол свога јединства и снаге у малој, дебељушкастој, дуговечној баки...

Израђује се занимљива форма у уметности портрета и биографија. Доста нам је питања и проблема и меланхоличних перспектива унапред и унатраг. Актуелни живот не шета него се врти, врти се око једне своје тачке, хитар, весео, претенциозан, инконгруентан и смешан. Сваки час су му ноге

тамо где му је малопре била глава. Интересује нас дакле апстраховање личности у форми суптилних карикатура... Да ли Страче баш то ради, није сасвим јасно, али је сумњиво.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

„ПРОДАНА НЕВЕСТА", ОД СМЕТАНЕ.

Продана невеста је уметничко дело специфичнога типа. Постало у доба када је Рихард Вагнер са својим *Тристаном и Изолдом* отворио треће доба свога уметничког стварања — у коме је, идући за реформисањем музичко-драмског стила, израдио принцип да мелодија има да престане бити самој себи циљ, да има да се прекине са традиционалним флексијама у мелодијским линијама да би се место мелодиозне мекоће добио вокални стил тако званог *певаног говора* (Sprechgesang); и да је тежиште музичко драмске продукције не у вокалном делу партитуре, него у споју и вокалног и инструменталног дела партитуре, у коме споју оркестру припада улога тематског вођа, — ово Сметанино дело, наивно, срдачно-весело и простосрдачно-меланхолично, значило је један смеони гест уметника који је, пошавши из школе великог бајрајтског реформатора, одбацио од себе све што је слепа школска привржености, да би могао да дâ израза самом себи, својој индивидуалној снази, својим националистичким тежњама. Стога је *Продана невеста* музичко дело у коме вокални део има првенство, на основи чисте мелодије, поред свега тога што је Сметана и своме оркестру дао пуно боје, пуно карактеристичних детаља који подвлаче радњу на сцени, и поред свега тога што је улазио и у хармонске комбинације, на бази Вагнерових принципа, да би јаче истакао карактеристику. Али сви ти детаљи карактеристичног подвлачења истакнутих момената радње су местимични, увек добро представљени детаљи који оној основној, мелодиозној целини дају ослонца, поткрепљења.

Сметана је хтео нешто ново, или, боље речено, хтео је, као романтичар, да се послужи народним музичким благом при стварању оперских дела.

Романтизам је пробудио у душама уметника интерес за фолклор. И у томе смислу Словени су били најодушевљеније прионули на рад, понирући у народну музику да из ње изнесу нов ритам, нову мелодијску линију, нове хармонске комбинације, да би се тако створила нова основа за један слободан, изразит стил који треба да постане интернационално интересантан на бази национализма.

Проблем је био интересантан, али у исти мах и опасан. Ограничити свој талент на уски терен националистичких од-

лика и на том терену развити велики замах једног дубљег, дубоког израза опште човечанске вредности, смео је само уметник велике снаге. Јер уметник од снаге народну уметност, примитивну али здраву, не сматра као фолклор у најужем смислу те речи, већ као техничку и *психолошку* ризницу, богату, неисцрпну. Он, само он, моделише из идиома народне уметности дела великог уметничког полета, племенски и расно карактеристична, али субјективно изразита, индивидуалистичка, чиме та дела добијају значај велике уметности. И за уметнике те снаге, национални стил не значи ограничење већ подстицај, извор за велико оригинално стварање. А мали таленти, уметничке занатлије, изгубе се у примитивном шаренилу народне уметности, запажајући само шарене крпице тих „цветића народне културе", немајући способности да у крпици нађу и искористе плодоносни тучак и бујне прашнике.

Сметана је био од оних првих. И одважно, и са дубоком интуицијом уметника од снаге, он је из народног музичког примитивизма створио — са својом *Проданом невестом* — национални музички стил, карактеристичан, нов, нечувен, и у мелодијском и у ритмичком смислу. Хармоније су му најмање интересантне у смислу специфично националном, јер је и сама „музикална садржина" чешког музичког фолклора из кога је Сметана црпао свој „музички говор", првенствено мелодијска, а у тим мелодијама интервалско низање даје врло мало извора за неко бизарно хармонско комбиновање.

Сметана је хтео реформе у музичком језику на националној сцени, и, можда, није ни у сну снио да ће му та реформа донети интернационалну славу, и преко њега, интернационалну уметничку славу и чешком народу. Стога је у својој комичној опери *Продана невеста* (изведеној први пут 1866) сачувао традиционални облик оперске шаблоне, и ако је у то доба Рихард Вагнер већ створио своју школу која је негирала оперску шаблону, а истицала драмску сцену као једино оправдан облик музичко-драмског обрађивања. Партитура *Продане невесте* има облигатну увертиру (chef-d'oeuvre свога жанра), на интродукцију са хором, па целу експозицију са облигатним аријама, дуетима, терцетима и свима другим оперским ансамблима, уз ритмичка и полифона финала на крају сваког чина. Једино што те арије нису у облику оперских арија, него су у облику песме, у оном облику који је обрађиван у једној оперској подврсти званој „комад с певањем" (Singspiel).

На селу под сунцем, док на вашару ври, одиграва се једна сентиментална љубавна историја. Радња се тромо креће и развија, поред све живе и карактеристичне личности Кецала, вечито ужурбаног сеоског проводаџије, традиционалног типа комичне опере, као и муцала Вашека, глупог, неискусног naivka са којим цео свет у селу тера шегу, и поред комедијаша који увеселавају народ на вашару, расположен за шалу, лакрдију и игру.

Сиже је врло мало интересантан, либрето од Сабине још мање. Сметана је својом здравом музиком, националном par excellence, спасао ово слабо бинско дело. У тој музици пулсира ритам чешке игре, развија се линија чешке народне мелодије, покаткад шумановски романтична, моцартовски лака, али у главном чиста у специфично чешком национализму.

Ово слабо драмско дело може донекле да спасе и режија. Г. Павловски је успео да нам заинтересује око живом бојом на сцени, и живописним и оригиналним костимом. Али нас је заморио мало претрпаношћу сцене и оним заиста сувишним и непрекидним кретањем народа на вашару, тако да је оку било немогуће задржати се на главним личностима радње, изузевши у другом чину, па и ту делимично. Осим тога имао је идеју да са покретом маса креће и нашу покретну бину, што је, по моме уверењу, без бинске логике и директно смета мирном и отменом уметничком утиску.

Дириговао је Г. Брезовшек, држећи окретно у рукама све конце ове партитуре, и успео је да одржи у складу све амсамбле, што није мали успех на нашој сцени.

Главне личности су креирали: Г. Писаревић, који је са пуно певачког искуства дивно израдио партију Кецала, уносећи и у драмски гест пуно живости и покрета и ако му темперамент није буфо; Г. Ријавец (Јеник), увек на своме месту и ванредно богат у лирским преливима свога красног тенора; Г. Милутиновић, чији Вашек има толико простудираних детаља спојених у једну ванредно складну целину буфо-стила, да се без устезања мора рећи да му нема замерке, осим једне: нека још мало више подвуче физиолошки недостатак муцања; Г-ђа Писаревић, у гесту добро стилизована Марженка, девојка са села, која је и вокално имала пуно врло успелих места, што ми је драго да констатујем, јер значи да се опоравља од своје прошлогодишње замрености у тону. Марженку је на другој представи певала са пуно топлине, можда и са нешто мало много топлине, Г-ца Ловшинска, уносећи у улогу сву питомину своје уметничке природе.

Хорови и оркестар у ритму врло добри. Али са жаљењем бележим да је оркестру, нарочито у увертири, недостајала врло често сочност у целини и егзактност у интонацији.

Балет је био жив, али недовољно спретно распоређен. Линије се нису увек добро издвајале у, јако стилизованим, играма, које су, услед те стилизације, изгубиле много што шта од специфично националног обележја.

Декор Г. Брајиловског много мирнији у линијама и боји но обично. Да ли је и успео као оживљавање чешког миљеа и сеоске архитектуре? Било бив ердно чути о томе мишљење Чеха.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД.

ВАЛУТНА ПРОТИВ ТРГОВИНСКЕ ПОЛИТИКЕ.

(Крај.)

Као трећа владина мера за поправку динара, појавили су се разни правилници за регулисање трговине девизама и валутама. Прво је установљена Девизна Централа, и то баш у време када је динар вратоломно падао. Овај пад продужио се и у пролеће 1920, и поред тога што је Девизна Централа тада постојала. Кад се показало да од ње нема успеха због слабе организације, прибегло се правилницима и цео посао пребачен је на Министарство. Први правилник донет је 21 марта 1920. Није прошло ни пола године, а тај је правилник поново мењан. Целокупан посао пренашан је и на Народну Банку. Од потпуно слободне трговине девизама учињен је нагли прелаз ка строгој контроли Девизне Централе. После ове заведено је слободно трговање. Исто тако брзо прешло се и на заштитне мере. Од 1920 до данас, седам пута мењани су девизни прописи. У изгледу је и осма промена, коју је већ полузванично објавило Министарство Финансија.

Готово увек ови девизни прописи доносе се или се мењају кад динар стоји ниско. Дејство њихово осећало се одмах. Од вратоломнога пада наступио је исто тако вратоломан скок динара. Прописи су издавани и мењани због тога што се помишљало да пад динара лежи у спекулацији, коју врше поглавито банке. Интересантно је да је први потпунији правилник био донет као непосредна последица једне конференције у Министарству Финансија, на којој су били заступљени трговци, индустријалци и банкари из Београда и Загреба. На њој је уважено мишљење трговаца, и рад банака био је спутан правилником од 23 септембра 1921. Ни банкарски кругови не крију да спекулације међу банкама има. Али ови правилници нису је пресекли. Овим повременим мерама, на дохват израђеним, није се никако могла отклонити спекулација. Ње ће увек бити, све док ажија на динару постоји, јер она је основ спекулацији. Она се не туче ограничењем девизне трговине, јер је то само техничка мера, која не засеца у корен проблема, већ покрај њега. Девизни прописи подизали су динар, али моментално или само за краће време, док се спекулативне банке нису привикле на њих. Кад су прописи упознати, продужила се стара игра, и динар је поново падао, јер нису уклоњени ни поле главнији узроци његове слабе куповне моћи, пошто су ове девизне мере биле само палијативнога карактера.

Кад се поведе рачун о томе колико је штете нането оваквом девизном политиком, долази се до невероватно неповољних закључака о њој. Пре свега девизна политика, онако како је спровођена, изазивала је озбиљне пертурбације

у привредном животу, тиме што је под њом динар растао нагло и нервозно. Завођење девизних дозвола унело је масу могућности злоупотреба. Било је и „увозница“, и оне су служиле често партијским, понајчешће личним, а никада општим интересима, у чије су име заведене. Неједнакост која је унета у редове пословних људи којима је требало девиза, није била никако израз правилно схваћених општих привредних интереса. „Фабриканти увозних дозвола“ делили су их врло неначелно и безобзирно. Потребе за девизама нису оцењиване од девизних одбора непристрасно. У осталом, неће се никада доћи до реда ако се остави да се дозволе деле по одборском расуђивању. — Затим, ти прописи су били несносни. Требало је губити увек доста времена да се дозволе добију. Ту су у бољем положају били пословни људи из централнијих места, који су уживали неку врсту повлашћенога положаја, пошто им је лакше било испунити све потребне формалности за издавање дозвола. Увозницама не може се никада, макар их делио и нарочити одбор у Министарству Финансија, контролисати или регулисавати увоз. Не сме се пустити одбору да решава о томе за које се предмете има издати увозница, и који су то артикли чији увоз не треба одобрити. За ово постоји боља мера у општим забранама или ограничењима увоза, и ако ни те мере нису показивале никакав успех код нас. Што се извоза тиче, овај систем убијао је полет и иницијативу код извозника, пошто су ови морали вршити обезбеђење валуте. Увек је овим прописима захтевано да извозници стаје један одређени део својих девиза, добивених за робу, Министарству на располагање, по берзанској цени, која је, захваљујући интервенцијама на берзи, често била фиктивна. У трговини, у опште, последице су биле штетне и због самога мењања правца. Сталним мењањем солиднији трговци се не привлаче, већ се фаворизирају спекуланти. Девизни прописи мењани су често и брзо као и све у Министарству Финансија. Код свих тих наглих и честих промена једино је на свом месту остајао шеф, — све друго је било у сталном нервозном покрету.

*

Берзанске интервенције Министарства Финансија биле су ништа мање него спекулације девизама, против којих је Министарство доносило правилник за правилником. Само су то биле спекулације које су увек испадале рђаво по Министарство. Рушење курсева на берзи односило је доста новца, а како Министарство све до доларскога спољног златног зајма није имало никад довољно страних валута, промене које је оно на берзи вршило биле су одвећ кратке по времену. Новац је расипан, и од тога вукли су користи само увозници, и то не сви, већ они који су успевали доћи на ред и купо-

вали ове јевтине девизе Министарства. Како сви обично мисле да ће ипак доћи на ред, увозници су често дуже чекали, пропуштали време, и обично, на крају крајева, кад пресуше ови јевтини извори стране валуте, куповали по скупљој цени и на отвореној новчаној пијаци. Установљење два девизна курса, берзанског и званичног, имало је за последицу да је још више колебљивости и несталности уношено у трговину.

О продаји девиза и валута коју од скора врши Министарство Финансија, треба одмах рећи да се не може подвести под интервенцију на берзи. Ова продаја битно се разликује од интервенције. Пре свега роба се износи постепено на берзу и ту продаје по дневном курсу. У главном се увек задовољавају потребе за девизама. С друге стране, циљ ове продаје страних валута није више обарање курсева, већ добијање динара. Динари су потребни да би се зајам могао трошити у одређене и намењене сврхе, пошто је већина кредита из зајма у динарима.

Из свега што је до сада изложено упада у очи нарочито да је влада овом важном проблему валуте прилазила само с времена на време, у часовима критичним, и то готово увек са погрешне стране. Проблем овај није никако схваћен онако како би то требало. У место да се наша трговинска и наша привредна политика постави на здраве основе и јасно одреди, налазило се у прошлости готово увек да је потребно валуту поправљати, као да једна разумна и одређена привредна политика не би сама решила цео тај проблем, који влада није никад видела, или није никад могла да види, све док јој појава скупоће није почела да задаје страх. Читав овај низ мера остао је без икаквих дужих или повољнијих последица. Динар се увек после њих налазио тачно онде где је и био кад су оне доношене. Једина промена која је после ових мера настајала, била је све већа и све скупља штета, од које је трпела првенствено наша трговина и целокупна привреда земље.

Као да је последњи час да се динар остави на миру, кад му већ до сада није поможено овим мерама, и да се главна пажња обрати на израђивање једне разборите и смишљене привредне политике, која би дала потребнога полета производњи и извозу. Тиме би и валутни проблем био решен, јер би сви узроци слабе куповне моћи динара били уклоњени. Да се то постигне, потребне су радикалније и трајније мере од досадашњих.

ГРАД. П. КОЗОМАРИЋ.

ВОЈНИ ПРЕГЛЕД.

ПОВОДОМ ПРОСЛАВЕ КУМАНОВСКЕ БИТКЕ.

Најкрупнији и најзначајнији догађаји у историји човечанства су од увек били, — поред револуција у којима се сударају међу собом, онако како могу, већином у разбацаним и неуређеним масама, поједини народни слојеви, идеје или струје у крилу једне исте државе, — још и ратови где се, у виду мање више уређених маса и по једном у основи правилном методу, крећу једни противу других читави народи двеју или више завађених држава. И из тих покрета заљуљаних наоружаних маса свакад резултирају једна или више битака у којима се решава судбина зараћених народа, на тај начин што оне својим исходом редовно доносе, једнима славу, териториална проширења, боље услове за живот и у опште подизање политичке и економске моћи, а другима разочарење, губитак територија и материалних извора, више пута губитак политичке или економске независности, па по неки пут и савршену пропаст. Од колико огромних последица по целокупан доцнији живот дотичних народа могу бити по неке од тих битака, напредно је лепо изразио Наполеон речима да се између победе и пораза налазе читаве империје. Зато није ни чудо што такве пресудне битке никад не прођу а да у успомени народној не оставе особито дубок и неизгладив утисак, симболишући шта више у себи за вечита времена читаве епохе народне славе и страдања.

Једна од таквих, за цело наше племе капиталних битака, несумњиво је она која у првом балканском рату бејаше добивена код Куманова, и чија се десетогодишњица ових дана са највећим пиететом прославља широм целе наше земље. Кроз њу је малена српска војска, о којој се дотле слабо водило рачуна у страноме свету, одлучно улетела у велике регионе славе, из којих после никако није ни излазила. Њоме су сем тога била веома снажно обележена два импозантна историјска момента: свршетак оне до крајности дуге исполинске борбе нашега народа противу његовог дотадањег вековног угњетача, Турске, и почетак друге једне, много краће, али ипак исто тако исполинске борбе, само не више на једном већ на свима фронтовима, противу Турске, Бугарске и Аустро-Угарске, ради остварења грандиозних националних идеала које томе истом народу бејаше завештала његова некадања славна прошлост. Њоме је најзад на најважнијем месту и у најсудбоноснијем тренутку био уз огроман тресак развађен целокупан одбранбени систем турске царевине у Европи, тако да су сви доцнији догађаји, не само на нашем већ и на осталим севезничким фронтовима, више личили на последње трзање каквог премлаћеног чудовишта.

На фронтовима наших савезника, где се Турци бејаху буквално ограничили на пасивну одбрану, одиграше се дакле операције споредног значаја, и то дуготрајна опсада Једрена на бугарском, напредовање кроз небрањену Тесалију и заузеће незаштићеног Солуна на грчком, и узалудни покушаји за освојење Скадра на црногорском фронту. Па и те операције, овакве какве су биле, нису могле бити приведене крају без учешћа делова српске војске, која се после Кумановске битке ради указивања нужне помоћи нашим савезницима, бејаше раширила по целом ратишту од Јадранског до Егејског мора и реке Марице. Али се зато на српском фронту, према коме Турци бејаху на брзу руку прикупили све што им тога тренутка стајаше на расположењу за активну одбрану својих територија, формирајући такозвану Вардарску армију од три корпуса, одиграше главне операције, крунисане Кумановском битком, у којој поменута армија бејаше до ноге потучена, и њеном допуном, Битољском битком, у којој ова бејаше и дотучена. Једном речју, резултанта савезничких и турских операција на свима фронтовима у овоме рату бејаше обележена линијом која води од Врање преко Куманова и Велеса на Битољ, са центром тежишта код Куманова, где је био извршен одсудан прелом у ситуацији на целокупном ратишту.

Од интереса је напоменути да је Кумановска битка наступила сасвим случајно за нашу Врховну Команду и штаб Прве армије, који, шта више, за време њеног трајања и неко време иза ње, не бејаху свесни величине догађаја који се тако рећи пред њиховим очима бејаше тога тренутка одиграо. Јер је по њиховом рачуну одсудна битка требала, због спорог извођења мобилизације и концентрације турске војске, бити тучена тек на Овчем пољу, где се стицаху ковергентни правци наступања наших трију армија, које пред почетак операције бејаху овако груписане: Прва армија, састављена од пет пешадијских и једне коњичке дивизије, код Врање према Куманову; Друга армија, састављена од једне српске и једне бугарске дивизије, код Бустендила према Кривој Паланци; и Трећа армија, састављена од три и по дивизије, код Куршумлије и Медвеђе према Приштини и Гиљану. Међутим, у тренутку преласка наших армија преко границе, турска Вардарска армија се сасвим неочекивано, и не чекајући да се потпуно комплетира, крену из долине Вардара у сусрет нашој Првој армији, са намером да најпре њу, а потом и друге две армије потуче пре но што буду успеле да се сједине на бојишту. И тако код Куманова настаде права сусретна битка, у којој храброст наших трупа и иницијатива нижих команданата бејаху довољни да и без директиције вишега командовања изборе победу која би по величини пораза туске војске била и коначна, што ће рећи да Битољске битке не би ни било, да је више командовање умело да се брзо нађе у новоствореној ситуацији.

Срећа је била што је на томе правцу као најважнијем наступала најјача наша армија, што је ова и сама била јача од турске Вардарске армије, и што се налазила у таквом поретку да је могла на сваком месту, почев од границе па до Овчег поља, примити понуђену јој битку. У осталом, и друге две армије већ се дотле бејаху толико примакле да би се у случају нужде морао почети да осећа њихов стратегијски маневар у правцу бока и позадине непријатељеве, те је и тиме био знатно олакшан на први поглед тежак положај наше Прве армије.

Одајући пошту сенима палих јунака у овој знаменитој битци, и одајући хвалу јунаштву војника и иницијативи старешина легендарне Прве армије, не можемо пропустити а да не одамо дужно признање великом војсковођи, војводи Путнику, који је при изради ратног плана за овај рат на горе показани начин још у напред био осигурао Првој армији све потребне услове за добијање ове славне победе.

М. Д. ЛАЗАРЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ПРИМИРЈЕ НА БЛИСКОМ ИСТОКУ.

Турска и Енглеска са Француском потписале су војну конвенцију у Муданији. Непријатељства су, према томе, престала, Турска ће ући у Једрене и добити Источну Тракију. Грчке трупе ће се повући на леву обалу реке Марице од ушћа до границе Бугарске; десну обалу су поселе савезничке трупе заједно са Кара Агачом, а железничком пругом управљаће једна мешовита турско-грчка-савезничка комисија, како би прилаз Једрену био слободан. Грчка је евакуисала из Источне Тракије све своје трупе, магацине, возове, ратни материал. Она је почела отуда да евакуише и своје цивилне власти, а савезничке власти су предузеле управу над Источном Тракијом, коју ће после месец дана предати Турској Народној Скупштини у Ангори. Турска жандармерија и војска, кад уђу у Источну Тракију, неће смети прелазити број од 8000 људи, поред седам батаљона савезничких трупа ради очувања реда и заштите националних мањина. За месец дана од дана кад грчке грађанске и војне власти напусте Источну Тракију, удаљиће се из ње и савезнички батаљони. Савезничке војске ће остати у неутралним зонама и даље онде где су, докле конференција за мир, која ће се састати у Лозани, не донесе одлуку. Неутралне зоне су оне исте као и раније, у Дарданелима на обема обалама.

Ову конвенцију су утврдиле Италија, Енглеска и Француска са Турском без потписа Грчке, и то после једне дуге борбе између лондонскога и париског кабинета. Лојд Џорџ

својим држањем у овој новој источној кризи мењао је у два маха своје мишљење. Јавно мњење у Енглеској због овога је било доведено у велику забуну, па је дигло узбуну и проузроковало бржи пад Лојд Џорџова кабинета, и ако је баш пред сам пад постигнут споразум између Поенкареа и Лорда Керзона. Грци су после дужег устезања пређутно пришли овоме споразуму, и труде се да помоћу Венизелоса спасавају што се може. Сад се покушава да се преко једне нарочите комисије вештака спреми цео материал за конференцију за грчко-турски мир, и из раније наће решења.

Наша влада није још објавила своје гледиште на ово питање. Она је за сада само образовала једну комисију која проучава Севрски Уговор, и тек ће доносити одлуке кад дође Н. Скупштина и кад се најпре са Грцима договори о извесним питањима. Италијани су, у очекивању ове конференције за мир, отказали грчко-италијански споразум, познат под именом Титони-Венизелос споразум, о Додеканезу. По томе споразуму Грци су добили свих дванаест острва у Архипелагу за друге компенсације у Епиру и у Малој Азији. Сад би та острва, према новим намерама Италије, дошла у питање. Британска влада је због овога упутила римскоме кабинету ноту у којој му скреће пажњу да решење питања о Додеканезима долази у ред међународних питања, која треба да решава Лозанска конференција за грчко-турски мир. Италијанска влада је одговорила да је овај споразум последица Севрскога Уговора, и, како Севрскога Уговора нема, онда и споразум Титони-Венизелос по себи отпада. Ово је један нов доказ какви су Италијани и колико вреде њихове обавезе међународнога карактера. Примера оваквога држања има много.

Промена владе у Енглеској, колико год да ју је убрзало неодређено држање Лојда Џорџа у питању турско-грчкога сукоба и ликвидирања његовог, више је промена унутрашњега значаја. Коалициона влада је у последње време имала толико грехова, а прилике у главним политичким групама које су је подржавале су биле толико ровите, да је се њен пад сваки час очекивао. Нова влада под председништвом Бонар Лоа, који је био у кабинету Лојда Џорџа 1916—1917 један од најактивнијих ратних министара, спремаће нове изборе у Енглеској, за које су већ почеле предизборне маневре. И ако је њен председник, само пре две недеље, упутио Французима једно оштро писмо у коме је изречена крупна реч: „Бирајте: или споразум на Истоку, или сваки на своју страну“, спољна политика нове владе ће свакојако тежити правоме споразуму између Француске и Енглеске, како за решење Источнога Питања, тако и за решење немачке накнаде за ратну штету и за обнову односа са Совјетском Русијом. Нова Енглеска Народна Скупштина кад се састане моћи ће тек да да праву директиву за спољну политику Велике Британије, коју је до

сада водио човек који њу није познавао. Лојд Џорџ је гледао на њу само као средство за унутрашње комбинације. Француска штампа је поздравилаов у промену у Енглеској, а немачка се не нада добру од ње.

За уређење накнада штете, такозваних репарација, Енглези спремају нов предлог. Тај предлог се оснива на мишљењу да, докле се год буџет Немачке не доведе у равнотежу, и докле год се не престане с издавањем нових новчаница, дотле ће финансијска криза водити Немачку у банкротство. Енглези мисле да би се то могло на овај начин урадити: Немци би издали савезним државама државне бонове са кратким роком за које би савезници јамчили и продавали их на међународним тржиштима. Немци би то урадили после једнога краткорочнога мораториума од две три године. „Deutsche Reichsbank" би продавала у исто време златне марке за папирне, те би се на тај начин вредност марке учврстила. Репарациона [Међународна] Комисија би се преустројила; она би била стална, са седиштем у Паризу или у Берлину, и у њу би ушао један представник Америке и један представник неутралне државе. Француска влада, преко свога новога делегата Бартуа, није до сада пристала на овај енглески предлог. Али, како се обе владе слажу да је главна ствар контрола над дезорганизованим немачким финансијама, то ће оне наћи један заједнички план. Репарације нису, изгледа, основни узрок рђавом финансијском стању у Немачкој, него тај узрок лежи у дугогодишњој рђавој финансијској политици немачкога царства.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ИЗБОР ПРЕДСЕДНИКА СКУПШТИНЕ.

20 октобра, на првом састанку редовног скупштинског сазива за 1922 1923, биран је, као што прописује пословник, председник Скупштине. За председника изабран је демократ, Г. Лукинић. Од 226 посланика, колико је учествовало у гласању, за Г. Лукинића гласало је 124. Остали гласови били су овако распоређени: 88 за досадашњег председника Парламента, Г. Рибара; 11 за Г. В. Лазића (земљорадника); 3 листића предата су неиспуњена. И ако је бирање тајно, о томе како су гласови давани, праве се претпоставке које свакако нису далеко од истине. Према тим претпоставкама, Г. Лукинића су изабрали: радикали — с изузетком једног или двојице ближих пријатеља Г. Протића, кметијци, муслимани десничари, група Г. Бенина и један део демократа — мањи део: око 30 посланика. За Г. Рибара гласали су: већи део демократског клуба и удружена опозиција: клерикалци, муслимани левичари, социалисти и републиканци. Земљорадници су би-

рали кандидита из своје странке, али су били вољни прићи на страну Г. Рибара да је дошло до ужег избора.

Избор председника Скупштине није ишао глатко. Бирању се приступило тек у 8 у вече, и ако је седница била заказана за 9 пре подне. Цео тај дан, као и дан који је претходио избору, прошли су у преговорима између парламентарних група, нарочито преговорима између демократа и радикала.

Према споразуму на коме је основана радикално-демократска коалиција, место председника Парламента припада демократској странци. Духу тога споразума одговара, и ако није изречно предвиђено, да демократи свога кандидата одређују по властитом нахођењу. Међутим, у очи избора, ставили су радикали на знање демократском клубу: да немају ништа против тога да председник Скупштине буде и овога пута демократа, — на томе месту они би, на пример, радо видели Г. Лукинића, — али да неће, после његовог одласка на Загребачки Конгрес, ни под којим условом примити поновни избор Г. Рибара. Без обзира на вето радикала, демократски клуб закључио је једногласно два пута да кандидат демократа остаје Г. Рибар. Али у демократском клубу осетило се већ при другом закључку да је један део демократа, — група Г. Прибићевића, — склон да усвоји захтев радикала и гласа за Г. Лукинића; и више него *склон*, тврдили су противници Г. Прибићевића, верујући да је захтев радикала дошао по претходном споразуму између Г. Пашића и Г. Прибићевића. Када су радикали запретили да ће избор Г. Рибара за председника Скупштине сматрати као разлог за оставку Владе и раскид коалиције, демократски клуб, у страху од отвореног расцепа, попустио је: двоструки једногласни закључак о кандидацији Г. Рибара бачен је у страну и клуб је својим члановима оставио слободу гласања између два кандидата, Г. Рибара и Г. Лукинића. Са овим решењем радикали су били задовољни. Обавештени да ће група Г. Прибићевића гласати против Г. Рибара, радикали су унапред били осигурани да ће њихов кандидат, Г. Лукинић, продрети.

Избор Г. Лукинића за председника Скупштине, у садашњој политичкој ситуацији, под околностима под којима је извршен, утицаће, већ сад се показује, на развој кризе у демократској странци, на ток парламентарног рада, на односе између Срба и Хрвата.

У демократској странци, избор Г. Лукинића за председника Скупштине распалио је поново борбу између двеју група, Давидовићеве и Прибићевићеве, коју је резолуција Главног одбора и посланичког клуба од 12 октобра ублажила, и ако не отклонила. Група Г. Давидовића, која је и иначе пратила са неповерењем приближавање између Г. Прибићевића и Г. Пашића, постала је сада још неповерљивија. Победа ради-

калног кандидата, Г. Лукинића, оставила је утисак победе радикала над демократима, не само у околини Г. Давидовића, него и у „центруму“ странке, који се није определио ни за једног од два партијска првака у спору. Решење сукоба у демократској странци није лако предвидети, али једно је јасно: после избора Г. Лукинића, то решење се неће моћи још дуго одлагати.

У Парламенту, положај Г. Лукинића неће бити лак. Од 419 посланика, који по закону састављају Народно Представништво, за њега је гласало свега 124, дакле, мање од једне трећине. Г. Лукинић је дочекан непријатељски од целокупне опозиције; он је изабран против воље већине својих партијских другова, и то у главном гласовима радикала, најопаснијих такмаца демократске странке. Према томе поставља се питање: да ли ће Г. Лукинић као председник Скупштине располагати ауторитетом потребним за руковођење парламентарним радом.

На расположење за сарадњу са српским странкама, које се у Хрватској у последње време, нарочито после Загребачког конгреса јавних радника, почело ширити, долазак Г. Лукинића за председника Парламента неће утицати повољно. Избор Г. Лукинића, кога Хрвати сматрају за једног од најоданијих присталица и лично Г. Прибићевића и његове политике „јаке руке“, примљен је у Хрватској као „рукавица бачена у лице огромном делу Хрвата“. Нарочито је мучан утисак учинило то што је избор Г. Лукинића значно уклањање Г. Рибара, коме се свакако није могло пребацити невођење рачуна о србијанским осетљивостима. Опасност је сада да и помирљивији Хрвати не дођу до закључка: кад и Рибар не може, ко онда од Хрвата може сарађивати са Србима?

После повратка министара и посланика са свечаности у Куманову и Прагу, Влада Г. Пашића поднеће оставку, и тако ће криза која се у ствари повлачи већ више недеља, избити отворено. Овога пута криза неће бити отклоњена ни брзо ни лако; нарочито стога што је на дневном реду обнављање радикално-демократског споразума, на коме је створена Влада Г. Пашића. Избор председника Скупштине показао је како су мало чврсте основе радикално-демократске коалиције. Па ипак нема много изгледа да ће се криза завршити променом радикално-демократског режима. Што тај режим још увек држи, то је: што нове политичке комбинације које треба да га замене нису још добиле довољно одређености; што се посланици из радикалне и демократске странке боје да дефинитивним уклањањем Владе Г. Пашића не буде изазвано распуштање Парламента.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Zdenka Marković: *Kuća u Snijegu.* — Загреб, 1922.

Замислите једну кућу, високо у планини, сву утонулу у снег, кућу пуну бледих болесника, који, увијени у своја топла крзна, морају да леже по седам часова у дану на дугим отвореним терасама, без покрета, без разговора. Глава им је пуна мисли, „које, као махните, врве, уништују се, убијају и изнова рађају; уши још пуне хуке, коју сваки са собом из свијета доноси, мишице пуне покрета и ритма животнога," — а они, осуђени на некретање и ћутање, гледају, лежећи, у снежни пејзаж пред собом, мисле и најзад схвате да можда нема разлике „између живјети и умријети", али је има „између живјети и живјети". А кад је један од тих болесника једна интелигентна и осећајна жена, онда ће то њено непрестано посматрање природе постати све веће саживљавање с њом, са сваком њеном формом, са сваком променом у њој, — све веће разумевање ње и њене вечите лепоте. Сваки и најмањи преокрет у природи, чак сваки прелив настао од „хладних, плавих крила вјетрових" или од „танке зелене сјене мјесечеве", списатељица опази, и то одмах буди у њој читаву скалу осећања. То њено осећање света у себи, и себе у свему, чини да су извесна места у овој књизи најлепши пасажи у нашој поезији у којима је пантеистичко осећање нашло себи израза. Поред тога, обиље значајних појединости, што је плод једне ретко богате инвенције, стил сликовит и ритмичан, чине да је ова књига једна од најлепших поетских збирки које су се појавиле код нас последњих година.

Занимало би нас кад би се Г-ца Марковић — чије смо изузетне списатељске способности уочили већ у њеној књизи *Јелау*, објављеној прошле године, — огледала и у неком сложенијем књижевном делу, где се не би, као овде, распредало само једно осећање, него где би се решавао неки душевни или друштвени проблем.

ПАУЛИНА ЛЕБЛ-АЛБАЛА.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Песме у прози". — Тургењев, који је пред крај прошлог века био скоро цео преведен на наш језик, почео је затим губити доста од своје популарности. Данас се са радошћу може констатовати да се опет буди жив интерес за тог финог уметника. „Савремена Библиотека", која се одли..ује избором својих издања, објавила је недавно у новим

преводима његове романе *Племићско гнездо* и *Оцеви и деца*; Г-ђа Олга Којић превела је сада, у издању Свесловенске књижарнице, његове познате *Песме у прози*. Те одличне мале ствари, велике ширине мисли и интенсивности осећања, буде у душама читалаца дубоке и нежне одјеке. Пред српским преводом је кратак обавештајни предговор професора В. Зењковског.

„Алрауна". — И на нашем књижном тргу се попуњује категорија оних, у великом свету тако познатих издања, која садрже занимљиве и врло занимљиве, али ипак не добре књиге. Израђује се дакле и код нас „средња" класа читалаца. *Алрауна* Х. Х. Еверса је роман који се, пре доста година, — кад је *Нагел* из Хамсунових *Мистерија* био живо у памети, и кад је Мајрлинк са својим *Големом* мало збунио, дочепао и занео — могао читати као занимљиво написано дело исте, или сличне врсте. Јер у првом случају је помогао крупан скандинавски талент; у другом случају се Аустријанац Мајрлинк дочепао старог Прага и његовог гета, средине у којој — ко зна Праг — заиста гамижу мистерије и чуда. Еверсово биће из реторте, рекли бисмо, слабије је инспирисало свога створитеља него онај медицинар писца *Голема*. Али, овако или онако, сва та литература има тренутно паузу, дугу паузу од целе ноте, и зато, и крај њене занимљивости, не разумемо никако зашто су, нарочито пак зашто су сада, рађена у исти мах три превода те књиге на наш језик (београдско издање књижаре „Напредак" у преводу Г. М. Пијаде, и два загребачка издања), кад толика дела од трајне вредности нису преведена ниједанпут.

И. С.

„Белешка о научним радовима Г. Михаила Петровића" (Académie Royale de Serbie: *Notice sur les travaux scientifiques de M. Michel Petrovitch* (1894—1921); Paris, Gauthier-Villars et Cie, 1922). — Наша Академија решила је да издаје у кратким резимираним прегледима научне радове који су објављени у њеним издањима или под њеном високом заштитом и помоћи; сматрајући да такве прегледе ваља издавати на језику приступачном европској науци, она је одлучила да те изводе-прегледе објављује на француском језику.

Прво такво издање је резиме радова Г. Д-ра Михаила Петровића. Резиме је припремио Г. Д-р Миланковић, написавши један кратак предговор о научној активности Г. Д-ра Петровића и ставивши пред саме изводе једну библиографску листу његових радова, објављених од 1894 до 1921 године (има их 123). Резиме Г. Д-ра Миланковића обухвата у шест делова

рад Г. Д-ра Петровића на алгебри, одређеним интегралима, теорији функција, диференцијалним једначинама, општој феноменологији и разним истраживањима.

За време од 1894 до 1921 године, Г. Д-р Петровић је дао математичкој науци много нових метода, запажања, подстрека на нова испитивања; решавао и решио доста проблема из свих области математичке науке; увео нове идеје и нове појмове у многе математичке дисциплине; извесне делове математичке науке први замислио, разрадио, и тиме створио нове дисциплине.

Од целокупног тог плодног и обимног научног рада, и за историју опште науке и културе и, нарочито, за историју наше науке, најважнији део јесте стварање једне специалне филозофије природе, опште механике појава или опште феноменологије. Ова грана филозофије природе, основана на сличностима (аналогијама) разноликих појава, најзначајнији је рад Г. Д-ра Петровића, рад којим он улази и у филозофију и којим је, пред европским научним светом, високо издигао значај наше науке. О томе раду Г. Д-ра Петровића *Српски Књижевни Гласник* ће донети опширнију студију.

В. В.

„Омладинска скупштина у Београду". — Чланак под тим насловом који почињемо доносити у овој свесци извађен је из великог и значајног дела Г. Живана Живановића *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*, које ће, у четири књиге на 200 штампаних табака, почети ускоро да излази у издању књижаре Геце Кона.

НОВЕ КЊИГЕ.

Apulej, *Amor i Psihe*, preveo s latinskoga Dr. Milivoj Srepel. — Zagreb, izdanje „Narodne knjižnice", 1922. C. 56, цена 5 д. (Knjige ljubavi, 1.)

Франз Тусен (Franz Toussaint), *Башта миловања*, превео с француског Вељко Милићевић. — Загреб, издање „Народне књижнице", 1922. С. 72, цена 5 д. (Књиге љубави, 2.)

Dr. Jaroslav Bidlo, *Povijest Rusije* od početka XIX. stoljeća do naših dana. Dozvolom autora preveo Dr. Milan Prelog. — Zagreb, izdanje „Narodne knjižnice", 1922. C. 350, цена 25 д.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 6. — 16 Новембар, 1922.

ВЕСТАЛКА.

(Крај.)

Путује Дара с мамом у Париз. У Венецију су данас стигли. Остају ту дан. Да виде море, цркве, музеје, и трг светог Марка.

Ево их!

На лађици. Кроз Канал Гранде. У смирају сунца.

— Ох, мама, мама! кличе Дара на палуби, у сјају и усхићењу. — Гледај рубине! Изумруде! Смарагде! Топазе! Сеци ваздух, мама, у аквамарин! Купи те опале!

— Какве рубине, дете мило? обзире се у чуду мати, мислећи да је који путник што испустио, па треба да дохвати. — Где ти то видиш?

— Боје, мама! Боје! Боје! Ђорђоне их сликао! Тициан! Лото! Тинторето! Тиеполо! Ох, да могу ту да живим, и ту да умрем!

Па можда и би, да не мора сутра даље. А ето, смркава се.

— Не дај, мама, сунцу да зађе! виче кроз плач. — Још нек сија! Још!

— Боме, ћери, ја једва чекам, па да идем да легнем, — сањиво мрмља мати с клупе. — Куртало ти и таке шетње, где не можеш да пружиш ноге, него само седи, па седи, док ти не утрну. И још је то теби лепо!

— Само да нема спавања, мама, — вајка се Дара идући у хотел, — живот би био лепши сто хиљада пута!

— Сто хиљада, или једном, или милион, свеједно ти је, Даро, дете, кад мораш да спаваш.

У истину, мора. Поново види Венецију истом изјутра, а и то у трку: журе се на воз.

Путују оне, путују, — сад једу, сад говоре, сад гледају, сад дремају, — и не виде да, као и воз, јури дан, па брже од воза.

Опет предвечерје.

Пролазе кроз Алпе.

— Гледај, мама, планине! показује Дара руком кроз окно, а сва је обасјана. — Видиш онај вис? Ту бих волела да подигнем себи малу колебу, да држим козу и слушкињицу, и компонујем, овако у сутон, Ave, Maria!

— Добро, дете, што смо сами, што нема с нама Срба, — снебива се мати у стиду и гледа путнике. — Сад, мој отац био православни прота, а ти ћеш да пишеш за оргуље! О, Бог с тобом, дете!

И — прекрсти се.

— Није, мама, за оргуље! исправља је Дара. — За виолину!

— Па свеједно, сине.

— Зашто, мислиш? Ништа зато што је дед био православни прота. Ја сам, мама, уметница, знаш! А уметник је без конфесије. Уметност је, мама, интернационална!

— Та говори тише, несрећнице црна! обзире се у страху мати. — Имаш државну стипендију, а тераш политику!... „Интернационала"!... И томе те научио тај луди Топалов!... Ох, само да нисмо, Бог дó, пошле! да смо ћутале где смо биле!

— Па није он, мама, мени...

— Ајак! Ја сам! Камо среће да ти слушаш оно што ја кажем: друкчије би ти данас тице певале! Него за ким се она повела! За...! Последњи пут те светујем, Даро, — прекине мати сама себе, — да припазиш на се. Ако ти збиља није до деде и до православља, не марим, не мора: компонуј, ако хоћеш, и „Алах ил Алах"; али се чувај мушких луда и њихове политике, жалосна им била.

— Па чувам се ја!

— Видим како!

— Бога ми!

— Даро! кара је мати жалостиво. — Кад ћеш ти једанпут дати мени за право?

— Дајем ја, мама. Увек!

— Да ти дајеш, сине, ми бисмо весéлије путовале, не бисмо се свађале. Ти би мајку мало расположила. Певала што год. Тако нешто. Видиш да сам стара и да сам уморна, и да ми тешко пада оволики пут.

— Па ево, мама, да ти певам, — умиљава се Дара. — Ево ти.

Воз штропоће. Дахће. Реже. Цичи на савијутцима. Јуре жице телефонске. Корачају седи Алпи. Откликује снег. Тешке сенке долином ходе. Лепрша ветрић. Сунце зашло, но таме нема, игра се над земљом сјај, —

А Дара се припила уз мајку, обгрлила јој врат, и тихо, тихо, тихо пева, као канаринка:

Боре красни, ко ти даде
Тај дивни стас над реком...

— Немој то! прекида је љуто мати и скида јој руке. — Нѣ знаш ништа поштеније?

— Зашто, мама? трза се Дара. — Па то је о бору!

— Бајаги! А откуд у бора стас? Не знам ја те симболисте... како ли се зову... ти... најновији... што пишу песме.

— То је стара песма, мама!

— Нека је и стара! Кад не ваља, не ваља! Певај ми другу! Веселу!

— Па ево, мама, — смеје се Дара усиљено. — Једну брзу. Па још страну. Финску.

Култани куку, каукана куку,
Ајма, сајма...

— Чекај, чекај, чекај! граби је мати за обе руке. — Шта ти то певаш? Шта је то?

— Фински, мама. Казала сам ти.

— А шта то значи по српски?

— Тако, мама. Бога ми, не знам. Чула сам. Чула сам, па ми се допало. Можда није ни добро.

— Па шта певаш кад и не знаш шта певаш?

— Ти си рекла: „весело“, а ја...

— Но, баш је то весело! „Куку“, па „куку“, па „куку“, као да је неко умро!

— Ал' ритам!

— Не марим ја за твој ритам!

Дара је гледа испод ока.

— Ти си, мама, нервозна вечерас.

— Штааа? устаје мати запрепаштена. — Зар ти мени...

— Модана! јавља се кондуктер на вратима. — Модана!

Не погледав једна другу, ни речи не изменив, оне скачу, опремају се, износе у ходник ствари, као да се не познају,

као да се никада ни виделе нису, а не да је једна једној певала овај час.

Хладно. Гунгула. Вика. Трка. Све што се види, ружно. Ружна светлост. Ружне зграде. И собе, и лица ружна. Вуци ти ковчег у свакој руци. Гурај се да предаш и примиш натраг свој рођени путни лист. Трпи да те један чепа, други лупа у слабине, трећи баш пригњечи. Но шта ћеш! Мора се! Обичај такав. Закон, то јест. Ред.

— Ej, Нови Саде! ej, мој Нови Саде! вајка се и на глас, притешњена, Дарина мати. — Кад ли ћу те видети опет! И да ли ћу те видети!

Отвара ковчег, затвара ковчег, предаје путни лист; гледа за њим, чека га, тражи, узима натраг.

Хвала Богу, гото...

Још и по билете!

Но ево и њих на послетку. Сад само у воз.

У овај вагон, у онај вагон, у десни купе, у леви купе, узимају најзад један, и ако не знају зашто баш тај, а не онај до њега, и — седају.

Ноћ је, мрак је, прохладно је, не види се од светиљки ништа осим зграда, но и оне само за тренут, јер воз полази. Мили, иде, хвата, граби, брже, брже, јуу-ри!

Гле, па саме!

Мати седи у углу. Дара преко пута. Мати дрема. Дара гледа. Ћуте.

Ни светиљки пред прозором, ни кућа, ни људи. Машина хукће. Варнице лете. Возе се.

— Мама! јавља се полако и тихо Дара, уздрхталих уста. — Мама!

И, напречац, изненада, не дочекав ни погледа, пада пред матер.

— Сине! Сине! устаје мати запрепаштена. — Шта је теби? Дете?

— Пољуби ме, мама мила! рида Дара. — Мама, пољуби! Ту ме боли! Умрећу ноћас! Отвори, мама, прозор! Угушићу се, мама мила! Отвори!

Узрујана, уплашена, мати с муком отвара прозор, подиже Дару и, као дете, узима на крило.

— Шта је, мило? Шта је, срце? Шта ти је? нагиње се журно над њу и љуби је по образима. — Кажи! Кажи, сине!

— Зашто мене, мама, нико не воли? гуши се Дара у сузама. — Ја волим, мама, свакога, ја волим, мама, све, ја могу сваком да учиним што од мене тражи, а мене, мама, не воли нико, а мени неће нико ништа, мама, да чини. Ајаој, мама, мама мила! Зашто мене, мама, нико не воли!

— Па зар ја тебе не волим, храно, па зар ја тебе не волим?

— Знам ја, мама, да ме волиш, но како! Ако идем, ти ме грдиш, ако стојим, ти ме грдиш; када певам, не ваља ти, када ћутим, не ваља ти. Па каква сам ја?

— Е, моје дете, моје мило дете! а зар ја тебе зато грдим што ти желим зло?

— Не желиш ми ти зло, мама, но кажи кадгод лепо!

— Тешко је мени рећи лепо, моја Даро. Откад је Исус ишао по земљи, откад је Исус ишао, нико се није напатио толико као ја. Па се бојим, ћери моја! Бојим се! Бојим се!

— Чега, мама?

— Да не будеш моје среће. Да не будеш мог живота.

И гуши рупцем из грла јаук.

Сузе јој лију.

— Нећу, мама! диже се Дара. — Нећу!

— Никад се то унапред не зна. Зато сам и мислила да се не удајеш...

— Нећу, мама! Нећу!

— Чекај, сине!... него да свршиш своју школу, па да се ја код тебе склоним, ма само на дан! разумеш ли? ма само на дан! а ти после иди, ћери, за кога хоћеш!

— Нећу ја, мама, ни за кога! Ја хоћу с тобом!

— Мислиш, сине.

— Нећу! Нећу! Нећу!

— Боље иди. Боље иди. Буди мало у Паризу, види шта имаш, па нађи себи друга.

— Не треба, мама, мени нико!

— Нека, видећеш... Да оставимо тај разговор... Него де, додај ту корпицу, да се заложимо... Боже ме прости, увек сам гладна кад ми овако наиђе што год...

— Па једи, мама, једи, једи! Ти ниси још ни вечерала!

— Ниси ни ти, дете.

— Ја нисам гладна.

— Ето је! Па се срдиш кад те грдим! Како не би била гладна! На! Узми овај батачић!

— А ти?

— Ја ћу крилце.

— Немој, мама. Ево теби ово, а ти ми дај то. Бога ми нисам гладна. Бога ми, мама.

— Па хајде да се поделимо: од једног пола, од другог пола. На!

Деле пиле. Вечерају. И вина пију. Не могу да се нагледају, ни кћи матере, ни мати кћери. Седе једна до друге. За руку се држе. Љубе. Пева Дара и *Боре красни* и *Култану куку*, но, да мајци угоди, пева и *Глас Господен*.

— Време је, сине, да прилегнемо, — прва се трза мајка. — Сад смо саме, а после може неко да наиђе, па се нећемо одморити. Хајде, сине.

Мати затвара прозор. Терка скрива лампу. Љубе се још једном. И још једном. Леже.

Воз пролеће. Искре скачу.

Спавају.

— Устај, мама, ево Париза!

— Где, где, где? скаче мати и трчи ка окну. — Ја не видим. Где?

— Одмах, мама. Облачи се! Питала сам кондуктера. Још педесет километара!

Задувала се Дара.

— Па то је онда још далеко, — одмахује руком мати. — Ја сам мислила да се види!

— Није то, мама, далеко. Док ми све спремимо!...

— Стићи ћемо, стићи ћемо. Идем ја прво да се умијем.

Мало умивање, мало доручак, помоћи слагање и спремање ствари, и пут збиља брзо прође. Види се Париз. Види се оно свашта и ништа: трачнице, димњаци, кровови, дрвеће, кола, људи, пара, магла, облаци и дим.

— Ох, мама, мама! преображује се Дара. — Гледај ове... јој! затварај прозор!

Тунел. Тунел један наишао, и склонио Дари изглед на нешто.

— Како је човечанство данас бедно! растужује се Дара. — Свуд је данас материја победила дух!... Није ово, мама, Париз. Париз је у музејима. Видећеш!

Био у овом или у оном, само њих стаје муке и једа пробити се кроз коридор и изаћи из станице: много с њима света. Много света, много врата, много и пролаза, па страх Божји кренути се, а још већи остати.

— Само да не забасамо! мршти се мати, усплахирена. — Држи се, Даро, за ме!... Дааро!

Она за Дару, Дара за њу, овамо онамо, чепају оне сапутнике, сапутници њих, и ево их пред станицом, где могу да дишу.

И — дишу.

— Куд ли ћемо сад? пита мати и кћер и себе. — Де чуј од кога како се иде... Имаш адресу?

— Није нужно, није нужно! виче им неко иза леђа. — Ја ћу вас одвести куда треба!... Добар дан!... Како сте путовале?

Г. Топалов!

Осмехује се, скида шешир, пружа руку, и, чувши адресу, трчи некуд.

Мати бледи.

— А кад си ти њему писала? подиже руку да се крсти. — Ја не знам!

— Нисам ја њему писала, мама.

— Ајак, ја сам!... Или не! Сетила сам се!... Долетела мува, па му јавила да ми долазимо!... Аахаан! мува нека из Новог Сада!... Даароо!

— Није, мама... него, знаш... биће да му је то јавио који од другова...

— Немој измишљавати!... Учинила, учинила, али онда бар признај, немој лагати.

— Кад нисам, ма—...

— Ћути!... Но, баш мати храни, а не зна кога храни. Но баш је то...

— Готово је! виче Топалов. — Извол'те!

Седају на мали аутомобил. Не говоре. Гледају кроз прозор. Јуре.

— Господине! јавља се, из угла, прва, мати. — Хвала вам што сте изашли пред нас, али нисте морали: Дара зна

француски, па бисмо ми нашле саме све што нам треба. Ви сад лепо идите кући, јер знам да имате много посла, па немојте...

— Молим вас, Госпођо, није то ништа, стићи ћу ја и на посао...

— Знала сам ја шта ћете рећи! Знам ја данашњу омладину! мршти се мати. — Посла никад, времена увек, вас дан на сокаку. А у оно срећно време...

— Мама! Мама! дохвата је за руку Дара. — Гледај Нотр-Дам! Гледај светлост из дубина неумрлог сна! Споменик мрачни исполинских, обасјаних дана! Прозоре гледај! Arc-boutant! Rosace! Да станемо! Мама! Да уђемо! Да целивам мирне сенке што бде у светом хладу!

— Па видећеш, дете мило! мири је мати. — Имаш кад! Сутра! Прексутра! Чекај да се уселимо и да се одморимо!

Али Дару не оставља плахо усхићење. Још не мину ни Нотр-Дам, а она већ види нешто друго, устаје са седала, пружа руку и, запаљених очију, поздравља „светлост из дубина неумрлог сна".

И у стан уђу. Ковчеге унесу. Опросте се с Топаловим. Ручају. Спреме ствари. И вечерају. У кревет пођу. Потону у сан, —

А Дара још увек врућичаво прославља Париз.

— Мама! буди мајку још у освит. — Хајдемо, мама, данас у Лувр! Мама! Хајдемо! Устани, мама!

— Зашто већ данас, дете мило? И како ћемо ми то наћи? Где је то?

— Па... одвешће нас Г. Топалов.

— Без њега никуд! љутито је гледа мати, устајући. — Хајде, добро, нека нас води, видим ја већ куд он нас води...

И — иду.

Из сале у салу, с ката на кат, сад десно сад лево, — кроз Египат, Асирију, Персију, — и... уморила се Дарина мати док је дошла до Италије. Хтела би мало да седне. И — седне. Посматра једног пролазника, посматра другог, мисли о овом и оном, нечем се диви, нечем чуди, већ као што бива са женом у далеком свету. На пречац, скочи.

— Ајој, децо, наопако, а шта ви гледате?! притрчи ка оном двома. — Одмах да сте отишли одатле!

— Зашто, мама? То је оно, знаш, о чему сам ти говорила...

— Не треба ти мени да говориш, када ја видим!

— ... *Concert champêtre,* најбоља слика Ђорђонова...

— Но, кад му је то најбоља, онда могу да замислим какве су друге... Голе жене сликати!... Имају ли стида, имају ли срама!... Одмах кући, Даро!

— Ал' ма —...

— Нећу да чујем! Кући! Но!

И оду.

— Немаш ти неког бољег места где ћеш учити? врчи мати и у соби, када су на само. — Лувр си ти нашла!

— Зашто, мама?

— Мир! Даћу ја Лувра и теби и оном ко ти га је показао! Ћути ту, па свирај!

Не иде Дара више у Лувр.

У Версај — иде.

— Ох, мама, мама! кличе путем, по салама, у парку. — Гледај, мама, балустраде! Singeries! Гобелене! Опијај се, мама, мирисом с перика! Слушај, мама, како јеца из угла Рамо!

— Где ти то...?

— Пссст! Пссст! Чујеш ли кола?

— Каква кола?

— Провози се у галопу Marie-Antoinette!

— Дете драго!

— Мир, мама, мир! Чујем трубе! Рогове! Лови Луји Петнаести! Ох, што је пажева! Какве коње има! Хајкаче! Слуге! Псе!

— Даро, сине! Шта ти је?

— Умирем, мама, умирем. Умирем од лепоте Осамнаестог Века!

И на концерте иде Дара. Сваке недеље. Одлази у журби, враћа се обасјана.

— Нисам знала ни да постоји божански Мурé, — шапће на повратку из дворане. — А јеси ли му чула, мама, *Chansons des amours?* Хајде да учим, од сутра, свирати у clavecin! Не треба ми више оркестар! Нећу да знам за Вагнера! Шопен ми је груб! Један је само музичар на свету: божански Мурé!

Нема мати ништа против, — ни да јој Дара учи да свира у то... како каже, ни да јој буде, једини на свету, љубавник Муре, — али има (и колико!) противу тога да им Топалов из куће не избива. Од како су дошле у Париз, не

могу без тог човека ни омркнути ни осванути: лети као оса, и што га више гони, тим је он гори. Тешко јој се и бранити: мање је смела у туђем свету, него код куће. Зашто, то Бог зна. Само Париз није што и Нови Сад. Ни налик!

— Слушајте, Господине! зове она, већ с пролећа, Топалова у салон. — Ходите ви малко са мном, на разговор!

Седне она, седне онај.

Гледају се.

— Шта ви хоћете? пита га кроз зубе. — Да ја чујем већ једанпут: шта ви хоћете?

— Како „шта"! мршти се Топалов. — Не разумем шта мислите!

— Разумете ви мене добро. Ви бисте се женили!

— Па...

— Немојте ви „па", када ја видим! Него знајте да ја Дару не дам ни за ког!

— Ја сам...

— Шта сте да сте, ја не марим. Кад ја будем у гробу, радите шта знате. Но док сам ја жива, моја Дара неће и не сме бити роб!

— Та како би, молим...

— Ћутите! Сви сте ви једнаки! Љубите руку, да можете после песницом!

— То је било...

— Није то било, него то јесте, немојте ви мене учити! Али, ако сте упорни, па је баш волите, онда овако да удесимо. Преселите се ви овамо где смо ми, да ја упознам ваше мане и вашу мушку нарав, па ако сте као што треба, можда ће нешто и бити кроз пет-шест година. Хајде, да видимо.

Пристао Топалов. Преселио се у пансион где је Дара с матером. Преселио се баш у собу која је до њихове, па не може ни у ходник, а да се не зна: вреба стара. То јест, вреба док је будна; јер не само што не види шта он ноћу ради, него често не зна ни дању: задрема; куд год Дара, она за њом, па није чудо: савлада је умор.

Дрема.

Седи у фотељи. Рука јој под брадом. На крилу јој књига. На књизи наочари. Провири сунце, па утекне. Протутње кола, па нестану. У соби тишина. На улици дажд.

Шта је Бог мили оставио: иди ти по свету, иди по свету, па још када? под своје старе дане, и због кога, због детета, које ће те оставити као лашче ласту. Баш је то лудост, живети на земљи. Баш је то лудост. Мучи се ти, пати, трпи, откидај ти залогаје од рођених уста, све подај другом, све подај другом, а зашто? зашто? зато што волиш! Баш си свашта оставио, Боже, на земљи, а највише што не треба, највише тога!

— У помоћ!... Мамаа! У помооћ!

Наопако! Шта је ово? Сан?

На вратима стоји Дара, готово гола: на њој само кошуљица и чарапе пале до испод колена. Виде јој се мала рамена. Виде ситне дојке. И колена се оба виде. И бокови се слуте. Коса лебди. Усне трепте. Очи светле.

— Даро! устаје мати избезумљена. — Шта је то с тобом?

— Јао, мама, мама мила! вришти Дара, и пада мајци у наручје. — Шта је он хтео са мном да ради! Ох, како је гадан! како је ужасан! Терај га, мама! Истерај га! Мама, истерај га!

— Где је он?... Кад је?... Шта ти је учинио? муца мати поражена и ужасно бледа. — Ej, Господе, Господе, та што ме држиш!

И, поводећи се од слабости, не имајући речи, сва ван себе од страхоте, иде полако к Топалову и отвара му врата.

— Шта ви радите, несрећниче? пита га с прага, а чини јој се: не говори, не иде, не опажа, тако је сад немоћна, тако је узета. — Па знате ли ви за Бога? Имате ли душе?

— А шта ја могу? мумла Топалов окренут ка зиду. — Кад нећете да је дате... кад нема другог начина...

— Па зар ти нисам рекла, зликовче мушки, зар ти нисам рекла: чекај једно време! чекај док се упознамо!

— Пет година!

— Но, и боље! наставља мати, не слушајући шта говори. — И боље! Барем знам какав си! Када ти сад већ заблуђујеш невине девојке, шта ћеш истом радити кад се ожениш!... Да ми ниси прешао прага! Чујеш ли? Иди! Иди да те не видим!

Купи мати Дарине ствари, — ципеле, сукње, укоснице, блузу. Односи их у своју собу. Облачи полако кћер.

Боже, Боже, како све прође, како то све прође! Био у Паризу, био у Новом Саду, болестан ли био, радостан ли.

тужан: лето је после пролећа и после кише сунце, а ко је жив умире, и мртав не живи. Шта то вреди, плакати? Шта то вреди, кукати? Сећати се срама, бола, несреће, увреда, шта то вреди? Тако је Бог оставио, па ћути и — одмани.

Дошла Дара из Париза ведра и обасјана. Тек што на град падну сенке од сунца на смирају, а она већ иде у шетњу с мајком, на Дунав, подигнувши и главу и очи, и браду и нос.

— Гле, дошле сте! заустави их по која жена. — Па како у Француској?

— Ох, молим вас! успије Дара и преврне очима. — Само да се нисам враћала овамо! Кад пређете Пјаву, престаје култура: нигде трага од Ренесансе, нигде готске цркве, ни клавсена, ни музеја, ни триумфалног лука: свуда краве, свињци, гајде, страћаре и бирцузи. Само живце да покварим, и ништа више! Ох, што сам се ту родила! што сам се ту родила! Шта ја имам заједничко са овом земљом?

— А ваш вереник?

— Какав вереник?

— Па зар ви нисте верени?

— Ја?! узвикне Дара увређено. Не треба мени нико на свету, а најмање муж. Ја живим за музику. Musique de chambre! Бах! Муре! *Chansons des amours!* Не, никада! Никада!

— Не треба њој муж, — дода и мати узрујано. — То је за жентурине, а не за таког анђела као што је Дара. Само би била ропкиња деце, и мученица мушких хуља и унцута!

Каже. Каже, али види да то неће и не може тако остати: разгласио их онај блудник, — свашта се приповеда, — можда и оно што није било, — па шта ће бити ако на Дару падне такав срам од кога је опрати неће нико док је жива? Мораће је удати. Удаће је, а онда „због ом" и матери, и музици, и добру, и миру. Никада среће! Никада!

Горак је живот на земљи црној. Горак. Благо оном ко се није никад родио! Благо ономе! Тај не зна за патњу, и не зна за тугу!

МИЛАН КАШАНИН.

ГОЛГОТА.

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА.

(III)

III Акт.

Профил макинског простора оклопњаче „Република". Метална ребра: телесине панцера; мастодонтска грдосија, кроз коју се налева сунце. Црне скеле у полутмини у контрасту сунчане илуминације. Науљене полуге, цилиндри, сисаљке, котури, тлакомери, котлови, ланци, наковњи, кладива, алат. Галерија оклопљених цитадела неколико лаката над сценом, са топовима највећега калибра. Тамо шећу страже у кацигама. Парне турпије и свдрлови вртају и цвиле, пиле реже, мехови стењу у заглушној буци и ломљави ковачнице, по којој се масно диме уљанице радника, трепери црвени рефлекс огња и црне ђаволске маске светле и гасну.

Лева група тројице набија један оцелни квадрат на метално ребро; набијање тих горућих чавлова, које неко извана тура у рупе, понавља се једнолично. Лупа па интервал. Искре врцају по месу и људи се лижу као пси.

1. Радник: О, Бога му лудог, како све то нема никаког смисла! Не могу да радим, па не могу! (Баца алат. Пали цигарету.)

3. Радник: И како све то само неизрециво тешко иде! Док је још човек млад, још како тако! Иде, иде! Како тако! Али кад се пребаци педесета, аха, све се човеку преокрене у животу, Бога ми! Јест! Све је то чудно тешко! Што год хоћеш да дигнеш, све је тешко! Све је тако тешко!

2. Радник: И није лагано! Није лагано! Глупо је! Овде врташ и врташ и врташ, и проврташ цео живот, а сам не знаш ни зашто ни пошто! Зашто? Да те неко запита зашто, би ли знао да му одговориш?

3. Р.: А не би човек мислио да је све то тако тешко! Када гледаш лађу где плови, лепа је, лагана је, само равно сече море, увек равно! И још заставе лепршају, и бела је лађа, и плови! А како је све то тешко! Сваки чавао како је тежак!

1. Р.: И јесте! Тако је! Боли те, као да ти кроз длан свдрлају! Прибијаш, прибијаш, а себе прибијаш!

2. Р.: Да ми је знати колико сам ја подробио оваких чавлова! Ваљда милионе! У Ливерпулу сам онда био, код једне атлантичне компаније, када ми је прсло око. У један час! Врцнуло, па амен! „Викторија" се звала. Красна лађа, на три димњака! Па сам је онда после десет или петнаест година видео у Генови опет и заплакао сам од радости! Као да је моја! А око сам своје рођено прибио на њу! Хаха! Човек је глуп као марше!

3. Р.: Мање је зла било на свету док човек није воду ватром кротио!

Десна група тројице, пандан левој, набија паппере на десном ребру.

1. Р.: Проклет онај који се родио у ове наше дане! Све то није ништа добро! Све то стоји на глави! Ето! Био сам човек! Цели готови човек! Осамнаест година и пет месеци сам пензију плаћао, а сада је све пропало! Пропало, као да никада ни било није!

2. Р.: Ти си цариста! Ти за царем жалиш! Цара нема! Цар је пропао, враг га однео! Покој му вечни! Хехе! Ко му је рекао да се игра ватром?

1. Р.: Нисам ја никаки цариста! Шта ме се тиче цар? Ђаво га однео! И цара и револуцију и републику и све! За пензију ми је жао! Осамнаест година моје крви и мојих жуљева су ми отели! То ми је жао! Ето! То! А шта ми је до цара! Њему је добро и сада као и пре! Боље него нама! Узели су нам фонд! То је оно против чега се ја буним! Којим правом?

2. Р.: И правда је да су вам га узели! Зашто да ви вучете пензију, а ми други не? Зар смо ми нешто друго него ви?

1. Р.: Наравна ствар да сте нешто друго. Ја сам механичар прве класе, а ти ниси! Како то може бити исто? Ја сам плаћао у фонд своју муку! А где је теби твоја квалификација? То је проста крађа и отимачина! Лоповлук! Разбојство!

2. Р.: Увек сте били виши, пак би и сада хтели бити виши! Каква прва класа? Где је та прва класа? Нема сада никаке класе! Сада је слобода, револуција, република! Сада смо сви једнаки!

3. Р.: А шта лајеш којешта? Нико није једнак никому! Ко јачи, тај квачи! Украли су нам хиљаде! Свеједно ко! Револуција или република! Каква је то револуција? Нека све ђаво носи! Зар смо ми каки људи! Зар се с нама поступа као с људима? Тако ми Бога, ако ова клешта не вреде више од мене! (Баца клешта.) Преузели су нас у инвентару! И нас и клешта и све! Бацају нас амо тамо као материјал!

Група лево наставља:

2. Горави радник. Мани се! Говориш као стара баба! Какво — мање зла? Лепа је ствар ватра на води! Човек данас оре и воду и земљу ватром. Боље је данас него јуче, и сутра ће и опет бити боље!

1. Р.: Па истина је! Коњи се муче док извуку из блата кола! А пара лети по блату и киши и снегу увек једнако! Већ кака јој је брзина на сат!

3. Р.: Добро је све то, добро! То само изгледа тако; али то ипак не мења ништа на ствари! Бол остаје бол! А данас је више бола него га је било у старе дане! Нека мени говори ко шта хоће, тако је!

Средња група са сврдловима. 1. Радник би хтео да ради, али му не иде. 2. Радник пали једну цигарету за другом и нервозан је, а трећи је Ксавер. Он седи и зури преда се као мумија.

2. Р.: На, гледај ову марву! То нису људи! То су марва! Ја не знам што би се морало догодити да пробије њихову кожу! Ето! Они раде нормално као обично! Шта се све то њих тиче?

1. Р.: Па ни не знају ваљда сви што се догодило! То се држи тајно!

2. Р.: Шта не би знали? Нема у арсеналу човека који не би знао што је! Мрцине подмукле! Знаду! Сви врло добро знаду све — али тако!

1. Р.: Е, па да! А шта ће? Машина! Цели је наш живот једна велика машина! Шарафи! Шта се ту може? Људи се боје! Није то све мала ствар!

2. Р.: Подмукле су људи животиње! Подмукле! Грозно подмукле! Ја никада нисам мислио да је човек тако подмукла животиња. Мрзим људе! Гаде ми се! На комаде бих могао да их сечем живе!

1. Р.: Сви смо ми људи, и то је баш оно! Не могу! Не могу да радим! Нека све враг носи! Већ ми је свега преко главе! (Баца алат.)

2. Р.: Ја не знам! Ја нисам плакао већ не знам како дуго! Када ми је жена умрла, било ми је истина тешко! Али ипак нисам био плакао! Али јутрос су ми сузе само текле...

1. Р.: Четири човека, мој драги, у једној јединој минути! Сада јеси, а сада ниси! На зид, и готово! Онако дивне људе! Ма Бога ти, ту би се морало нешто учинити! Ваљда се нећемо дати овако подмукло заклати? Без речи! Та ту се ради о нама! О мени, о теби, о њему! О нама свима!

2. Р.: Ја и сам заправо не знам што да мислим! Пуши ми се у глави, као да сам пијан! Видим саме крваве мрље по поду и по рукама и по свему: на, све је крваво!

1. Р.: Ту би требало нешто да се уради! Да се алармирају људи, да им се разјасни, да се макне нешто...

2. Р.: А што ту може да се разјасни? И коме? Па шта ће онда ако се и разјасни? Свезане су човеку руке! Не може ништа! Најјаче су људе макнули! Као по плану! Господине ти мој! Андреј! Па Павле! Петар! Тома! А синоћ Филип у тунелу! Још сада леже тамо онако непокопани!

1. Р.: Павле није стрељан! Он једини није стрељан! Он није био ту! За њега се не зна где је! То су ми рекли на порти, да је сигурно да Павла нису! Све је било ту пуно полиције, као паса! Како то нису знали?

Први глас из котла: По њима су пуцали још у барци! Они су хтели да се искрцају под зеленом лампом! А било је речено стражи да пуца без даљег...

2. глас из котла: То није истина! Цели је одбор стрељан, и још им је и осуда прочитана! Могло је бити три сата! Још су први петлови појали у свитање! Ми смо ишли на замену на реморкере на акорд, пак смо чули од оних тамо! Нико ништа не зна што је! О поноћи их пописали, и на вид! И директор је ту био, и још неки цивили!

1. Радник: Павле није стрељан! На порти тачно знаду да он није!

1. глас из котла: А где је Кристијан? Била је ту његова жена сва очајна! Већ га другу ноћ нема дома!

Ксавер (као у полусну): Ја знадем где је Павле!

1. и 2. Радник: Где је? Што је с њим?

Ксавер: Павле виси!

Гласови: Како? Што ти је? Говори! Шта се врага делаш важним?

Ксавер: Павле виси пред мојом кућом на шљиви!

Гласови: Ти си пијан! Глупан! Говориш као да знаш, а ништа не знаш!

Ксавер: Павле виси пред мојом кућом на шљиви! А јесте ли ви када чули за Ахасвера?

1. Р.: Па дај, говори као човек! Што је с Павлом? Шта се врага шалиш?

Ксавер: Ахасвера је Исус Христ молио чашу воде, а он му није хтео да да чашу воде, него му је пљунуо у образ! А то је било на велики петак после подне, када је Христ носио свој криж!

2. Р.: Шта врага бунцаш глупости! Баш је сада за глупост време!

1. Р.: Стално је да Павле није био на зиду. На порти су их записали!

Све три партије ове увертире испреплетене су у једну целину говора, тако да се реч таласа с лева десно у континуитету. Покрај црних и чађавих котлова, воде лествe у тамну дубину, где се ради у светлу уљаница. Неко на далеком мосту у позадини, од времена на време пренаша ацетиленку.

1. глас из котла: Е, да! Тако је то! Сила само опет силу рађа и крв опет крв! Никада се још из крви није родило ништа добра!

2. глас из котла: То није истина! Без крви нема ништа!

Група четворице носи траверзу, полагано, уморно. Баце је.

1. глас: Тако је то, мој драги! Неће ту бити реда тако дуго док ми сами не пограбимо ствар! Да буде како треба! А без силе ништа!

Пале цигарете. Саботажа.

Фигура која од почетка не ради ништа, него поправља своје удице и повразе: Силом, само све увек силом! Иди, пак си питај оне тамо како им је јутрос било на зиду. И они су тако хтели! Све силом! А ја увек говорим: ако си пуж, најбоље ти је у кућици! Сваки за се, то је најбоље! Како сада живиш, то знаш! А како ће ти бити сутра, то не знаш! Сада ти је добро! Рибе има у мору, а и хлеба има, и вина има! Пак шта би још? Смеју се људи.

1. глас од траверзе: Тако говоре сви жути! Увуци главу! Увуци главу! Рибар проклети! Сви сте ви пужеви! Гадови лени, подмукли!

Фигура: Да, ја сам жут! Па добро је, нека сам жут! Мени је свеједно, жут или црвен! Најбоље је белима!

2. глас од траверзе: Бели су у граду победили! Сада вешају и кољу све црвене!

4. глас од траверзе: То није истина! То новине лажу! Још се не зна ништа што ће бити! Већ се пети дан топовима бију! Хиљаде мртвих!

3. глас: Па и код нас би се морало нешто да гане! Наши тамо погибају, а ми ништа!

Глас: И не бој се да нећемо! Морамо! То је још једино паметно!

2. глас од траверзе: Да се већ једном реши! Или лево или десно! Да пукне, па пукло куд пукло! Јер овако, ко опет

страдава? Нико, само ми! И увек само ми! Све те увек за гушу стеже! Цене расту као поплава, увек све само расте!

Глас са стране: Сада је ето та славна ваша република, па која корист од ње? Још је горе него пре! Круха нема, петролеја нема, ничега нема! Република и нерепублика! Све су то тати и лопови измислили, само да залуде народ!

Глас: Куш ти, царист! Шта нам увек солиш памет? Ти си тат!

1. глас од траверзе: Није република ничем крива! Свему је капитализам крив! То је онај медвед који је чавле јео, пак ће пукнути кад му дође време! А у свету се ништа не може у двадесет и четири сата!

Гласови: Тако је! Тако је!

Прилазе људи од левих и десних група; поседају, фрчу цигарете и разговарају. Посао је застао у саботажи. Гдегде се чује цвиљење сврдла или турпије, али потпуно осамљено.

1. глас: Па да! Пуцају, стрељају, кољу се, вешају! Кољу црвени беле, кољу бели црвене, кољу први жуте, црвени прве, све без репа и главе! Само кољи, кољи, па кољи! А ко а корист од тога?

2. глас: Свеједно је то, клали се или не клали! Клали смо се и ми пет година, пак ћемо се клати и још пет година, и још ће нас остати милиони!

3. глас: А што ви ту мељете којешта, људи, је ли? Само увек овако мељете као старе бабе! Наше су пострељали као псе, а ми ником ништа! Је ли то људски?

Глас: То није истина! Нису стрељани! То је неко пустио глас, да побуни народ! Уапсили их јесу! То да! Али то није истина!

3. глас: Шта не би била истина? Истина је! Устрелили су их, ако хоћете да знате! Још сада тамо леже непокопани!

Глас: То није могуће! Кристијан је код Доминика на тавану скривен! Не стреља се само тако!

Гибање нервозно и мрмор. Депресија. Станка.

Глас из котла: Када смо ми јутрос ишли на измену, још је море било црно, чули смо бубњеве код талионе. Бубњеви, па гру, гру, гру! А што је то било, је ли? Оног малог механичара, не знам како се зове, Вајнерт...

Глас: Хуберт!

Глас из котла: Хуберт, да, Хуберт, по њему су три пута пуцали и никако нису могли да га згоде!

Гибање расте.

Глас: И Ксавер је рекао ту да на његовој шљиви пред кућом виси Павле!

Нервоза видљиво расте.

Гласови: Ксавер! Ксавер! Што је?

Ксавер: (у непрекидној депресији, као иза сна): Ахасвер, људи, Ахасвер! Он је пљунуо Христу у зубе! И све је то записано! Ахасвер!

Звек металне плоче. То је сигнал да долази надгледник. Уститрале су уљанице и ацетиленке. Људи се разлећу као креснице. Наковњи, турпије, сврдлови, интонирају посао.

Глас надгледника (иза сцене): Саботажа? Је ли? Штрајк? Саботажа! Дати ћу ја вама! Чекајте! Саботажа!

Надгледник је горостас од човека. У маринској одори, оборужан са корбачем у руци, у оштрој силуети на мосту, са кацигама и бајонетама страже, која у дрилу стоји непомична.

Ритам маркиранога рада.

Група траверзе диже терет, виче гласно: „Хоо-рук“, носи траверзу лагано на пречкама.

Надгледник: А шта се врага вучете као спровод? Јесте ли ви спровод?

1. глас од траверзе: Тешко је то, господин надгледниче!

Надгледник: Тешко је, да, тешко! Све је вама тешко! Али надницу набијати, то није тешко! Је ли? Све смрдите од лености! Ајд, ајд, потегните ту треску! — И ви тамо! Пожурите ви тамо на броју четири! Цело јутро ту једну једину таблу мрдате! У јутро сте почели тај број четири, и никамо нисте! А ако вас тужим, онда ме кунете као крвника! Онда вам отимљем крух, је ли? Лене ви мрцине! Човек би морао да плућа на вама издере, а никада ништа! Милитаризовати би вас требало све! Па ко неће, на зид! За месец дана би та „Република“ пливала! На моју реч! Да мене слушају! За месец дана! (Сишао је низ стубе. Хода између појединих група и виче:) Наравна ствар! Све стоји на месту! Чим ја окренем леђа, већ ви главе, као вуци, у чопор, па опет лај, па организирај! Дао бих ја вама те ваше организације! То је корен буне, то! Те ваше проклете организације! Ето, на! Само гледајте! Што ме тако гледате? Крадете државу! Јест! Тати сте! Држава вас храни и одева, а ви је крадете! И још вам није право! Још се буните! Што сте данас учинили? Покажите што сте учинили? Забили сте три чавла, то је сав ваш посао! Али буну дигнути, то да! Динамита под све! За то сте ви одмах! Ре-

волуција! Дабоме! Револуција! Требало би вас сваког петог мало оловом искристирати, па да видиш реда! Што је са бројем дванаест ту? Је ли? Где је тај број дванаест! Ко је то?

Глас: Нема га!

Надгледник: Чији је ово алат? Чији је то алат, питам? Ви бацате све то, као да то није ничије! Као да то ништа не стоји! Што је вас брига за ерарско? Главно је да је вама добро! Гадови ви лени!

Куши тај нађени алат и пење се на галерију где су топови, и од онде посматра још час ковачницу. Чује му се бруталан глас иза сцене. — Рад се привидно маркира. Онда опет пада ритам и статика бива све јача, посао се смирује полагано. Станка.

Гласови: Ксавер! Чујеш ли? Што је то с Павлом?

Ксавер: Павле виси!

Глас: А где виси? Што ти је? Како?

Ксавер: Павле виси! А то је већ све било давно записано! Ја сам то читао! То је једанаеста домаћа задаћа! Ахасвер! Нисте ли никада чули за то име? Хе-хе! Он није дао Христу чашу воде, пак су га проклели. А Христа су прибили...

Глас: Бога ти, што је теби? Ти си пијан!

Ксавер: То је записано све у домаћој задаћи! То је све тамо записано! Ја сам то читао!

Негде на скели чује се банална уличњачка мелодија.

Глас (бесно бијући кладивом о панцер): Ко је та свиња? Зар нити данас не може да држи губац? Овде је све крваво, а он пева!

Гласови: Псст! Мир! Тоне! Јеси ли чуо? Куш.

Станка. Извана, изван оклопа лађе, у арсеналу, чује се у доброј акустици рад, како јечи по другим ковачницама и бродовима на читавоме доку.

Црвена маска, сва упрљана уљеном бојом, са котлићем боје, плете се између група и шапће. Људи си нешто довикују. По утроби лађе шири се нека алармантна гласина.

Маска (код групе лево): Псст! Људи! Ето је дошао Кристијан! Важна је ствар, људи! Важна је ствар!

1. гласови: Што је? Што се збило? Где је?

2. гласови: Ено је дошао Кристијан! Хоће да говори с нама! Важно је!

Талас гласова: Треба да се зна што је! Важно је!

1. радник од траверзе: Нека само дође. Чекамо га. Док ово псето облаје торпеде, има времена!

2. глас: Сада га и онако више неће бити натраг!

Гласови нови (прилазе. Радознала нервоза): Што је? Што се збива?

Глас: Ено Кристијана, дати ће нам упуте у име одбора!

3. глас: Идите к „Сидру“! Ту је фабрика! Ту је неутрално тло! Ту нема места за политику! Идите к „Сидру“! Ту је стража! Јесте ли полудели?

4. глас: Тако је! То је неутрално тло! Тако је!

5. глас: Па и надгледник може да се врати! Онда смо сви настрадали!

6. глас: Неће се вратити! Шта би се вратио?

7. глас: Тако је! Па ако се врати, нека се врати! Ово није никако неутрално тло, него је то наше! Хоћемо да знамо шта да се ради. Стрељају нас као псе! Само им још и руке лижите, ви жути Јуде!

Протуглас: Ви сте Јуде! Никада вам није доста крви! Шта још хоћете!

Гласови у хору: Нека само дође! Што би то? Ту смо ми своји на своме! Нека дође! Да чујемо!

Црвена маска, сва упрљана бојом, изгубила се. Из кајита, галерија, котлова, чађавих ждрела, појављују се црне, прљаве, куштраве радничке главе.

Гласови (пуни интереса): Што је? Што је? Што ће бити?

Други гласови: Дошао је Кристијан! Кристијан? Кристијан! Кристијан!

Нервоза. Граја. Станка. Гибање.

Иза станке, Кристијан у пратњи црвене маске. Тишина. Извана из даљине лупа чекића.

Гласови око Кристијана: Здраво, Кристијан! Што је? Јеси ли жив? Што се збило? Је ли то истина? Кристијан!

Кристијан (се пробија кроз гомилу): Чекајте! Пустите ме! Све по реду!

Гласови: Пустите га!

1. Радник: Кристијан! Бога ти! Је ли то истина?

Кристијан: А што?

1. Радник: Је ли то истина што се говори да су стрељани?

Кристијан: Јест!

1. Радник: Сви? Зар сви?

Кристијан: Сви!

1. Радник: Дакле сви?

Климање главама. Депресија нема и дуга.

Глас: А што је с тобом?

Кристијан: Ја сам се још ноћас некако извукао! А не знам! Што буде, буде! И сада су ми били за петама, али су ме на мосту изгубили! А ја сам дошао да се договоримо.

Гласови: Псст! Псст! Чујмо! Псст!

Протугласови у хору: Људи, то све није добро! Требало би ипак да се ради! Још ћемо страдати! Глобити ће нас!

Глас бојован: Кукавице! Што се нас тиче глоба?

Протуглас: Тебе се не тиче! Теби се не деру деца код стола! Лако теби!

Гласови: Тако је! То не спада овамо! То је политика!

Глас: Па нека иде ко се боји! Свако има своју главу! Али нека се пази! Денунциација значи нож!

Протуглас: Није то денунциација! Не бојимо се ми! Него то не спада овамо! То је политика! Ајд! Ајд, људи! Идемо!

Једна се партија од гомиле оделила и разилази се. Бука њиховог алата чује се за час по скелама и по котловима.

1. Радник од траверзе: То су жути! Проклети Јуде! Све денунцирају! Никада међу нама слоге!

Гласови: Кристијан! Што је? Говори! Чујмо! Псст! Нека их враг носи! Псст!

Кристијан: Дакле, другови, вама је у главноме познато о чему се ради. Од јутрос нашега одбора више нема! Потекла је крв! (Станка. Депресија је видљива. Тишина.) То је наша крв текла, људи! И пазите добро! Сваки овај час који ми сада доживљујемо, тако је важан да се могуће хиљаде и хиљаде година окреће у том часу као у осовини. Зато треба да добро скупимо нашу памет и да добро пазимо што ћемо и како ћемо! Јер се не ради само о нама, него и о нашој деци и наше деце деци! Дакле пазите добро на сваку моју реч! Ја мислим да имам право да говорим у име наших мртвих другова, јер ја сам још једини остао, па ако се и са мном што догоди, да знате што је на ствари, и да —

Глас: Неће се ништа догодити! Не дамо ми тога!

Кристијан: — и да се нешто награби и макне! Јер не можемо да с нас живих деру кожу из дана у дан!

Гласови: Тако је!

Кристијан: Сви смо ми на коцке бачени, драги моји! Данас ја, сутра ти! И то већ тако иде хиљаде и хиљаде година! А питам ја вас: зашто нас они кољу и убијају? Што смо им ми криви? Ништа им нисмо криви, као што им није био ништа крив ни Исус Христос, пак су га свеједно при-

били на крижъ! Он је хтео да и просјаци и радници поживу као људи, пак су га обесили! А ко га је обесио? Пилати и Јуде! И нас данас вешају Пилати и Јуде наши, и јучер и прекјучер, и пред пет и пред десет и пред петнаест и пред хиљаду година, и увек и увек, од Христа па до данас, они нас бедне и гладне и рањене непрекидно вешају. Људи! Две хиљаде година висимо на крижу прибијени као Христоси, и две хиљаде година нас они кољу и убијају, и то још њима увек није доста! Барабе, Кајфе, Пилати и Јуде! Они још увек нису доста сити нашег меса и још увек жеђају нашу крв! Је ли тако или није?

Гласови: Тако је!

Кристијан: Висимо, да, висимо и прибијени смо, и руке су нам прибијене и ноге, дебелим чавлима! И крв нам тече на наше ране, наша топла крв, а они нас све јаче прибијају и распињу! Распињу нас, муче нас, стрељају нас без суда, као псе, пљују по нама; а ко ће нам помоћи, ако си нећемо ми сами? Питам ја вас: ко ће нам помоћи? Ако си нећемо помоћи ми сами, неће нам помоћи нико!

Глас 1. радника од траверзе: Тако је! Тако ја већ дуго говорим, и неће да ми верују!

Гласови: Баш је тако! Слоге! Само слоге да нам је!

Кристијан: Дакле смо прибијени, другови, ето, и руке су нам крваве и кости поломљене, и докле ћемо још да висимо ту, на своју срамоту? Људи, ја мислим да је дошло време да се скупимо и да потргамо чавле, и да сиђемо с тог проклетог крижа! Зашто да увек ми висимо горе? Зашто да увек нас прибијају и по нама пљују? Зашто да ми једанпут не би прибили некога, него увек само они нас? Зато ја вама велим у име своје и у име оних мртваца тамо вани код магазина, да је доста било наше крви и наших рана, и да ми нећемо више на крижъ! На крижъ Јуде и Пилати!

Гласови: Тако је! Добро говори! Тако је! Живео!

Иза леђа узрујане гомиле појавио се Андреј. Блед је мртвачки, крвав, и лева му рука и лева нога мртво висе, и мокар је као да је извучен из воде. Подупире се о неке предмете, да не падне. Он изгледа да је већ дуже времена овде, али је остао незапажен.

Андреј: Лаже! Хуља! Убијте га! Лаже! (Гомила се конфузно усталасала. Андреј се гура напред.) Убијте га ту на месту! Држ'те га! То је Јуда! Он је ноћас издао све нас! Он је убио наше! Он, да, он, он.

1. Радник: Што је теби, Андреј? На, крв ти цури... Андреј...

Андреј: Пусти то! Није то ништа! Људи! Чујте ме! Пуцали су за мном! Мене гађају! Мене ће убити! Чујте! Ова хуља нас је издала ноћас! Он је свему крив! Толико да знате —

Клоне и пао би, али га људи придрже. Гибање. Констернација.

Гласови: Што је? Што то значи?

1. Радник: Андреј! Теби је зло! Воде! Дајте воде! Рума! Драги мили мој Андреј, што је то било?

Андреј: Хвала! Није ништа! Добро је! Сада је добро! Пусти, то боли! Мислим да ми је пукла кост! Но, што је? Што ме гледате? Што чекате? Та дајте, ухватите га! То је убојица — он је свему крив! Што је? Што ме гледате?

Андрејев глас је набујао темпераментно и расте до вулканичне снаге. Кристијан, који се у први мах био збунио, хвата опет равнотежу.

Кристијан: Тај је човек полудео!

Андреј: Ја сам полудео? То ти мени? (Хоће да навали на Кристијана, али га људи држе. Он се кида људима.) Пустите ме! Чујте ме! Мене гађају! Пуцали су за мном! Ноћас када су нас водили на зид, ја сам скочио с ветробрана у море...

Панично гибање. Станка.

Глас: Па оно има преко тридесет метара...

Андреј: Да! Скочио сам! Пуцали су за мном! Чујте ме, људи! Само то хоћу да вам кажем: убијте га! Он нас је све издао, он!

Кристијан: То је лаж! То је лудак! Он је полудео!

Андреј: Јест! Издао нас је! Зашто и њега нису устрелили? Зашто је још увек жив? Он је једини жив.

Кристијан: Тај је полудео, људи! Па и он је жив.

Андреј: Хаха, ја сам жив! Лаже, људи! Чујте ме! Оптужујем га пред вама свима! Људи, мене ће убити чим ме улове. Кунем се својим гробом...

Кристијан: Људи, на моју поштену реч, то је лаж! Ово је лудак! Он се је препао смрти! Хаха! Тако изгледају наши јунаци! Тако се може свако излагати! Али нека докаже! Ја тражим доказе! Тако се боре хуље! То је подлост!

Људи пуни панике не поимљу још тога сукоба. Гибање.

Глас: Е, јест, јест! Требало би то да се докаже!

Андреј: А што да вам докажем? Јесам ли ја крвав? Је ли ово ту моја крв? Ако ми не верујете овде на моју крв —

Кристијан: Сви смо ми крвави! Није само он! Сви ми висимо прибијени и рањени! И то је скандал, јавно се хвалити својим ранама! То је реклама! То је огавно!

Андреј: Ја сам скочио преко ветробрана у море, људи! Ја имадем доказе да је овај ту агент! Кунем вам се!

Гласови: Па јест, могло би нешто бити на ствари! Сви су страдали, само њему ништа! Чудно! Чудно!

Гибање расте.

Кристијан: Људи! Другови! Апелирам на ваш здрави мозак! Ја нисам тип који избија капитал из својих рана! Ја што дајем, дајем! Ви мене познате! Ја нисам скитница никака! Ја имадем свој дом ту међу вама већ годинама! Ја се кунем животом свог јединог детета да је све то лаж!

Андреј: Лаже! Агент! Јуда!

Гласови pro и contra: Лаже! Андреј има право! Агент! То је истина! Агент! Чекајте, људи! Није то мала ствар! Треба да се то истражи! А што да се то истражи? Ја верујем Андреју! Кристијан! Кристијан! Андреј! Ухватите гада!

Кристијан: Људи, будите паметни! То је лаж! Ето! Кунем се животом свог јединог детета да је то лаж! Сви смо ми прибијени и издани! Међу нама увек имаде хуља и Јуда! Провокатора се чувајте! Ти пију нашу крв! Људи, пазите!

Андреј: Ја сам Јуда, је ли? Ја сам продао тебе и ти висиш распет? Је ли? Ти си Христ, а ја сам Јуда? Што? Хаха! Гледајте га, он је распет Христ! А ја сам га издао! Људи! Имадем доказе да нас је продао полицији! Писмене доказе! И оне код тунела јучер је издао! И оне —

Кристијан: То је подлост! Где су му ти докази? Нека докаже!

Гласови и противгласови: Агент! Смрт агенту! Станите, људи! Чекајте! Стој! Стој!

Конфузија, псикање, надвикивање, хаос гласова и геста и психоза гомиле расте.

Старац: Људи, чекајте! Ја сам већ којешта доживео у нашем покрету! Да и ја кажем своју! Стој!

Гласови: Не требамо ми никога! Доле агенти!

Старац: Нисам ја никаки агент! Ја имадем седамдесет и једну годину и нисам никада чуо да ми је неко рекао да сам агент! Чујте ме! Овакова је ствар, људи! Може бити да је истина што говори ту Андреј! Добро! А може опет бити

и то да је то забуна кака и да то није истина! Добро! Али сада ја мислим овако! Ето како! Ја мислим тако, да је најбоље да тако дуго док се не докаже је ли то истина или није, да ми немамо разлога да другу нашем Кристијану не верујемо да то није истина! Јер може бити да Андреј има право, а опет може бити да нема! И тако ја мислим, другови, да се то реши пред судом — да је то најбоље!

Гласови: Тако је! Кристијан! Андреј!

Протугласови: Глупан стари! То је Јуда! Андреј! Кристијан!

Глас: Не пита се ту шта се говори! Ко говори, то се пита!

Андреј: Старина овај, наш друг, вели да се то реши пред судом! Пред којим судом? Где ја могу на суд? Мене гањају! Та ја сам са ветробрана скочио! Ја само то хоћу да кажем да нас је све продао и да ће и вас продати —

Гласови: То су лична питања! Андреј! Кристијан!

Кристијан: Другови! Овај је човек полудео од страха! Он не зна што говори! И мене гањају, не гањају само њега! И мене ће устрелити!

Андреј: Псето! Не дајте му да лаје! Затуците га! Псето!

Гласови: Агент! Доле! Куш! Кристијан! Доле! (Гурање)

Кристијан: Нећу да шутим! Ја имадем право да говорим! Ја протестирам против насиља! То је лудак! Ваљда се нећете дати тероризирати од једнога лудака? Људи, другови —

Гласови: Куш! Дај му зачепи ту губицу лајаву! Куш!

Орњава, ударање ногама, пскање, у чему се не разбира ни слова, али се јасно запажа раскол. Pro и contra, две групе. Једни вичу: „Доле агенти! Разбијте им главе! Јуда! Куш! Јуда!“ Други: „Псст! Чујмо! Чекајте! Будите паметни! Чујмо! Мир!“ Једни би навалили, други не дају. Сукоб полагано прелази у елементарно гибање.

(Наставак у идућем броју.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

М А Т И.*

У грању школских липа весели жагоре врапци;
Врх се звоника жари.
Вечерње звоно зове, и већ се у цркву купе
Бедни, болни и стари.

У црном оделу једна старица, уморних црта,
Ступа у тамни кут храма
И усрдно се моли. Спрам ње ликови сјајни
Из златног гледају рама.

После вечерње мене, малог певача, свог знанца,
За руку хвата к'о мати:
„Пођидер са мном, дете, па ћу ти ораха крупних
И слатких колача дати".

Ивица месеца вири. Још само мало па вече
Скинуће наките целе.
Ми се уз степенице пењемо и улазимо
У врата куће беле.

У соби сумрак. На окну дрхтава румен гасне —
За гору сунце је село.
На застртоме зиду удара сахат стари,
И смиље мирише свело.

Ја сам, доле, у углу. Седим и задовољно
Орахе тучем и бројим;
Спрам мене мацан чучи, преде и у ме гледа
Планулим очима својим.

---

*) Ова песма се односи на матер Г. Николе Тесле, а написана је по жељи и скици Г. Д-ра Д. Шијана, земљака Теслиног.

Старица отвара ормар, и докле крила ормара
Шкрипућу и к'о да цвиле,
Испод старога рубља вади и на сто слаже
Комад по комад свиле.

И с нова Богу се моли, и смежуране усне
Шапућу кротко и тио:
„О, Бог ти, Никола, дао здравља и дуга века! —
Где био, свуд сретан био!“

Он, иза далеког мора, посл'о је свилу ткану
Старици за одела;
И како госпа руком дотакне дарове сина,
У сету утоне цела.

Ја видим: она плаче. И док сјај кандила титра
По њеном сухом профилу,
На сто падају сузе и светлим капима квасе
Тешку и скупу свилу.

И сумрак све виши бива. Мирише смиље свело;
Иконостас се зари.
Између прозора, горе, на застртоме зиду,
Удара сахат стари.

И тако протичу дневи, и тако лагано труну
Још нескројена одела,
Ма да их старица често дрхтавом руком глади
Између рубља бела.

АЛЕКСА ШАНТИЋ.

БАЛКОН.

Кад опет, у пролетне дане,
Под сјајем плаветнила ведра,
Процветале буду све гране
И бела запловила једра,

Ти ћеш ту седет, још млада
И лепа; и с овог ће стана
Полетети рој твојих нада
Ко галеби пут мора слана.

И нећеш ни мислити на ме;
Ни слутити нећеш у оном
Тренутку, уз душе ти радост,

Да овде, под овим балконом,
У тугама јесење чаме,
Умрла моја је младост.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

КРАЉИЦА САЊА.

Док јунска се смркава вече,
Шум иде ко свилена грања;
А лунино млеко већ тече
Кроз таму што бива све тања.

Медузе блијеште ко свеће
На ивици морских путања.
— Час је кад тихо се шеће
По водама Краљица Сања.

Лист не титра, песак не шкрине,
Кад пролази овита сјајем
По жалу. — Ал овог сред мира,

Кад овуд тајанствено мине,
Ја осећам како ме крајем
Свог вела по образу дира.

ВЛАДИМИР НАЗОР.

ВЕЧНА ЧЕЖЊА.

— ИЗ ЗБИРКЕ ПЕСАМА „РОМАНИЈА“. —

М А Т И.

А што радиш, дете моје, целог дана на горама?
Зар се ниси нагледао плавих стења и главица,
и ливада извезених, и румених пастирица,
вражјих сена играчица, и облака скиталица?
Зар се ниси наслушао шапутавих шумор-шума,
чаврљавих горских птица и брбљавих жубор вода?
Зар још ниси пребродио и све стазе вијугаве,
и све драге сакривене, и потоке кривудаве?
Зар се ниси напојио јоште росних капља ледних,
и пелудних цветних чаша, и млађаних уста медних?
Што се бистро око мути лутајући по стенама?
Што ти сетна душа ћути ослушкујућ по шумама?
А што радиш, дете моје, целог дана на горама?

С И Н.

Сваког дана, мајко моја, све је лепше на горама:
кићеније све су стене, гиздавије горске главе,
све ме себи више маме живе шаре са ливада,
све ме слађе себи грле сеновите играчице,
и пастирке све су драже и облаци скиталице.
Сваког дана замамније шумор-шуме ми шуморе,
лепше поје горске птице, жубор-воде ми жуборе.
Колике су јоште стазе, тајни пути вијугави,
лепе драге сакривене и потоци кривудави!
А колико има, мајко, јоште росних капља ледних
што их никад нисам пио, и пелудних слатких чаша,
и млађаних уста медних!
Узаврела крв ми кипи, млађан живот хитро лети,
ах, како ћу, мајко моја, жељан свега ја умрети!

М А Т И.

А што радиш, дете моје, целе ноћи под звездама?
Зар још нисн доста глед'о те вековне блудилице
што се боје светла сунца и по дану санак сниjу,
а по целе ноћи бдиjу;
облаче се у блештаву свилу,
па играjу заводљива кола.
Многи су у чежњи за њима умрли,
ал' нико им не виде жељна тела гола.
Зар се нисн заситио остарела чаробњака,
попијена, бекријскога, месечева бледа лица
што је многе младе душе лажним сјајем опчарао
и сурвао у пропасти на крајима странпутица?
Зар се ноћи ти не бојиш, те подмукле шуњалице
што са собом носи блудње и убијства и отрове,
што са собом води зверке, многе птице грабилице?
Зар се нисн заситио свих радости у ноћима?
Зар се нисн наљубио лепших очи него звезде?
А што радиш, дете моје, целе ноћи под звездама?

С И Н.

Од некада, мајко моја, волео сам светле звезде,
трепераве тајне скуте и звездану жарку свилу.
И по небу и по земљи играо сам бурна кола,
по горама и морима на ноћноме мрачном крилу,
на рукама њиним топлим љубио сам многе очи
и у чежњи умирао да им видим тела гола.
А под плаштем свемагичним оног бледог чаробњака,
колико сам чаше пио и радосне сузе лио,
колике сам песме пев'о и чаробних снова снио!
А колико, мајко, има невиђених још зрака,
нелевених светлих суза, и песама непеваних,
и чаробних златних снова, невиђених чаробњака?
И колико лепотица што горама нашим језде,
невиђених жарких звезда и звезданих црних ноћи,
нељубљених сјајних очи, лепших него ове звезде?
С тога, мајко, дух суморан и дан и ноћ овуд блуди,
по горама, по звездама слуша, игра, пева, лети,
и у вечној овој чежњи блудећи ће и умрети.

МИХАИЛО МИРОН.

ИЗ КИНЕСКЕ ЛИРИКЕ.

ЖЕНА ПРЕД ОГЛЕДАЛОМ.

У месечини, она стоји, непомична, пред својим огледалом.

Као једна дугуљаста шкољка, застрта алгама, она је одевена само својом косом.

Лагано се осврне — смеши се на једну расцветану грану трешње, са које отпада лишће круница, кружећи полако.

ЧАНГ-СО-СУ
(1428-1473.)

ТУЂИНКА.

Те ноћи, беше, у води, сјајна месечина. Пристајали смо на обали острва Папагаја.

Одједном, чусмо очајну песму, која пређе у плач. Та песма је долазила из једног чуна.

Пођосмо тамо. У чуну беше млада жена, бела као снег. Она стајаше, наслоњена на јарбол.

Сузе су јој рониле низ лице. Моји другови је запиташе зашто плаче...

Она обори главу, не одговараше, и сва се сакри у своју косу, која беше плава.

ПЕ-КЈУ-ЈИ.
(712-779.)

(С француског превео Милош Црњански.)

ИЗ МЛАДОСТИ ЂУРЕ ДАНИЧИЋА.[1])

Кад је ујак Бранка Радичевића преко Јустина Михаиловића питао Вука како се Бранко влада, иде ли у школу и учи ли шта, он му је одговорио: „Бранка Радичевића ја нијесам видио у школи, а изван школе виђам га често. Ако буде паметан и срећан, биће му доста и ово што је досад у школу ишао. И Ђуро Даничић не иде у школу, али мислим да учи што у школи не би могао научити. Ми имамо доста Срба који су све школе свршили, па видите каки су: хајде, дакле, да огледамо и с овакима неће ли нам се срећа наопослом обрнути“ (27 јан. 1848, — *Преписка Вукова* VI, 337).

И заиста се „срећа наопослом обрнула“, од Бранка у поезији, од Даничића у науци о језику.

Вук је једино њих двојицу сматрао као праве своје ђаке, и у једном писму Срезњевском вели како су се његовим радом сви књижевници и највећи његови непријатељи помагали и једнако се помажу његовим делима; а што се нису онако помогли као Даничић и Бранко, то је зато што своје старо знање о језику крпе његовим мислима, док су ови све старо знање забацили, и по његову начину почели језик наново учити. — Он је њих сматрао као своју децу, и старао се о њима као отац. Надеждин у писмима Вуку зове их *вучићима* („вучењата“). — Кад је 1849 г. био у Београду, Вук је позвао Даничића из Н. Сада и водио га собом у Тршић, па су се заједно вратили у Беч. — У писмима му увек пише: „Драги мој Ђуро!“ — Он је Даничића и одушевио за науку, и да није дошао у Беч, или да се у Бечу није нашао с

[1]) Прочитано 11 новембра на заједничкој седници Лингвистичког друштва и Друштва за српски језик и књижевност, посвећено успомени четрдесетогодишњице Даничићеве смрти.

Вуком, Даничић би био један учен, али по темпераменту слаб адвокат у Новом Саду, и ништа више.[1])

*

Даничић је 1845 г. прешао из Пеште у Беч с намером да продужи права, али је, као и Копитар, убрзо напустио правне науке и одао се филологији. Код Вука се удубљивао у изучавање српског језика, а код Миклошића проучавао је савремене резултате науке о словенским језицима, и после две године, у својој 22-ој години, јавља се првим својим радом као савршен научник-филолог каквога у српству није било. Прве своје радове посветио је одбрани Вука од нападаја како у погледу језика, тако и за превод Новог Завета.

У *Српском Народном Листу* од 23 фебруара 1847 г. изишао је кратак Вуков одговор на Светићев III Утук као „чалабрчак док приспије ручак". — „Ручак" је истина био готов (7 јануара), али се није могао поставити: Бечка цензура није дала допуст да се ту штампа Даничићев *Рат за српски језик и правопис*. Кад је упитао: зашто? — одговорено му је: „из виших политичких обзира".

Рукопис буде послан у Пешту, и тадашњи цензор Јован Суботић одобри штампање. Вук пошље Даничића у Пешту и да му трошка да то сврши. Надали су се да ће све бити готово за 10—15 дана, али се у Пешти појаве техничке тешкоће: штампарија претрпана послом, ваља резати нека нова слова, и свега су била три слагача који су слагали српски, од којих је један био болестан, други слагао *Летопис*, а трећи је досад слагао само Зборнике, дакле са штампаног прегледао, и сад први пут требао да слаже из рукописа. О свему овоме Даничић је известио (7 јуна) Вука, и јавио му да ће требати најмање 3—4 недеље док се штампање сврши, и да је због

[1]) Како је Вук на Бранка гледао, види се из писма Његушу, уз које је послао и Бранково писмо и прву књигу Бранкових песама: „Надам се да ће вас ова књижица врло обрадовати како по ономе што је у њој тако и по ономе чему се од Бранка надати можемо". Па даље у завијеном облику наговештава му да га помогне и да га позове на Цетиње: „Само кад би му било откуда помоћи, барем да се не брише како ће књиге штампати, јер је и за ову дужан Јерменској штампарији сав штампарски трошак који износи до 200 ф. ср., а знате како се од продаје наших књига новци скупљају. Кад би се могло он би рад једно лето доћи да види Црну Гору и Црногорце, да би боље знао шта ће пјевати" (*Преп.* VI, 369); али Његуш ово „није разумео".

тога морао узети приватни стан за 6 ф. ср. на месец и платио унапред. Даље му јавља да је унапред платио 30 ф. ср. за штампу, и да ће ваљати још нешто платити за резање нових слова; на послетку, да је њему остало још 5 ф. ср. мање једног цванцика. Пита га шта ће да ради, и предлаже да се обрате за помоћ Јовану Гавриловићу. У истом писму вели: „Ако би вас ко запитао управо јесам ли ја ово писао, добро би било казати баш да нијесам". Није дакле хтео да се зна да је он писац, и зато се јамачно и потписао Даничић, а не Поповић као дотле. — Вук му је препоручио да се обрати на некога Вељка, али му Даничић јавља да код њега није успео, и моли га да ту ствар уреди како зна. Уз то му јавља да посао напредује брже него што се надао, да је прочитао прву коректуру првог табака и да ће за дан два бити готов и други. Вук му пошље (25 јула) 50 ф. ср. Првог августа писао је Вуку да је *Рат* сложен, и да ће за који дан изићи из штампе, и како је Вук био отишао у Трст, пита га хоће ли разаслати књигу или ће чекати његов повратак. Вук му је из Трста послао упуства (7 авг.).

Рат је направио праву сензацију у публици. Суботић, који је као цензор прочитао рукопис, пише Вуку (8 јула) да је књига против Хаџићевих разлога ванредно добро написана, да је прекрасно израђена и да је у њој све основано, и ако се он што се коренитости тиче не може с њоме сложити. „Поздравите ми Г. Даничића и питајте га где се досле бавио да га у књижеству не познадо. Ко је, да је, мора да је велики фификус. Он нас пушташе да ми пискарамо, а он све тајно се преправљаше, пак наједанпут ево га напред. Нека тако и даље тера." Стејић је рекао „да на српском језику ништа још овако филологично добро штампано није, као што је овај рат" (*Преп.* III, 299). Чак и Хаџић је признао да „у нечему има право" (*Преп.* VI, 331). Гавриловић му је као награду за овај рад исплатио дугове (*Преп.* III, 304).

У исто време кад и *Рат*, изишао је и Вуков превод Новог Завета и изазвао читаву буру незадовољства готово у целом народу. Исте године о Божићу Даничић напише опширан приказ овога превода пун хвале, и пошље Т. Павловићу у Пешту да га наштампа у својим новинама. Овај то не учини, а пусти једну белешку против превода. Даничић се обрати Јустину Михајловићу у Вуковар, и замоли га да

он од своје стране напише што и пошље Павловићу, неће ли хтети наштампати и што за Вука, кад је пустио ово против њега. „Много бисмо — вели — којешта имали писати, али се нема гдје штампати. Прије неколике године говораше се да ће Моцо наш [Мојсије Георгијевић из Осека] да иште новине, па се сад ушутјело. Богме би то било од велике користи. Од Хаџићевијех новина (ако их и добије) ја се правоме народноме напретку ни мало не надам. А Павловићу је *мотика и лопата лијек*“ (*Прег.* VI, 725-6). — Тај свој приказ штампао је тек 1862 г. у *Видовдану* (и засебно), кад се у штампи поново била дигла вика против Вукова превода.

Једини повољан приказ Новог Завета донела је Загребачка *Липа* (на немачком језику, врло вероватно од Миклошића), и В. Лазић напише одговор, који изиђе у петорим новинама. Даничић тада напише броширу *В. Лазићу* I (17 фебр. 1848), у којој прво донесе у преводу приказ *Лунин*, и затим тачку по тачку, врло документирано и врло духовито, одговори на све замерке Лазићеве.

Лазић напише и други чланак, и Даничић му одговори броширом *В. Лазићу II, и још којешта* (22 априла 1848 г.), где поред одговора Лазићу дода на крају неколико примера како су му или сасвим одбацивани или сакаћени ситнији прикази које је слао *Подунавци* у Београд, или Павловићу у Пешту, и тако потпуно оправда своје речи у почетку све брошире: „Кад нам не би у Пешти био онаки новинар да га горег у свијету нема, кад нам не би у Биограду била онака цензура да је луђе у свијету нема — за цијело би се са више страна чули и друкчији гласови за Нови Завјет“.

Обе ове брошире штампао је Вук о своме трошку и слао пријатељима да их бесплатно раздају, јер се друкчије није могао бранити.

Пошто је изишао Нови Завјет, Вук добије једно писмо (30 авг. 1848) од некога G. H. Wimmer-a, из Обершицена, с предлогом да с немачког преведе *Библијску историју* коју би он наштампао ћирилицом и латиницом. Вук да то Даничићу, а с Вимером је погођено да му плати по 10 ф. ср. од штампаног немачког табака. Даничић тај посао сврши до краја године, али се после револуције Вимер више не јави. Вук се надао да ће после оних метежа опет негде искрснути, и чекао је до зиме 1849 године, па кад се овај не јави, изда

то о своме трошку, с тим да од продаје прво исплати штампу, а остатак што буде да прими Даничић. То су *Приповетке из Старог и Новог Завета*, које су изишле у пролеће 1850 године у четвороструком издању: ћирилицом јужним и источним, и латиницом јужним и западним говором, свега у 4000 примерака. Штампарија је Вука задужила за ту књигу са 753 ф. и 20 кр. ср. (*Преп.* VI, 735; IV, 49).

*

Даничић је готово одмах по доласку у Беч почео Вуку помагати у пословима, нарочито на спремању другог издања *Речника*, и Вук му је нешто плаћао. — 1836 г. Вук је преко Гавриловића радио да Даничић добије неку помоћ из Србије, али се није успело, и Гавриловић му пише (27 окт.) да се одлучио да му он даје помоћ од 15 ф. ср. месечно од 1 нов. по новом, „док се тамо узучи и док *вас узслуша*“, и нека га упита колико има дуга да му помогне, или он сам или ће наћи кога другога. Даничић међутим дуга тада није имао. Вук се хвалио да му „Ђоко“ много помаже у раду, и Гавриловић му је писао да му је то мило. „Нека вас само слуша, па ћемо за њега бригу имати као што младић такав заслужује“. Године 1847 примакао му је још 5 ф. ср. и исплатио му дугове, као што је горе речено. Ову помоћ ускратио му је крајем месеца априла 1848, казавши то његову брату (а овај га о томе није известио), и одбио је да исплати 60 ф. ср. што је Даничић изузео за пут у Праг на Словенски Конгрес. Ово је учинио по свој прилици што се бојао да Скупштина, која је требала да се састане у Крагујевцу, не донесе одлуку да се сви „Немачкари“, на које је била велика повика, отпусте из државне службе (*Преп.* III, 294, 296-7, 302, 310, 418).

Од тада је Даничић остао само на помоћи коју је од Вука добивао (*Преп.* VI, 346). Али та помоћ није била довољна, и он се морао задуживати. Крајем августа 1849 молио је Јустина да му позајми 50 ф. ср., обећавајући да ће му вратити чим прими хонорар за превод *Приповедака* или, ако их Вук наштампа, од првих новаца које за њих добије. „Да је Вук као што није, не би требало да чак вама досађујем, али знате да и он једва крај с крајем саставља“ (*Преп.* VI, 735). Јустин му је послао 25 ф. и крајем исте године је умро. Тај дуг није био враћен у октобру 1650 године (неизд. писма).

Даничић се задужио и другима, и то га је дуговање јако тиштало и био је због њега врло нерасположен.

Кад је почетком маја 1850 године Вук отишао у Београд, Даничић му пише (9 маја) нека моли Гавриловића да га опрости дуга. „Ја се надам да он није зато престао помагати ми што мисли да помоћи његове не заслужујем, и увјерен сам да није ни зато што већ неће више добра свијету да чини. Ако ми ово сад не би могао поклонити, ја бих му с највећом хвалом вратио кад добијем каку службу (а то ваља да није далеко) или кад дође што од овијех књижица" *(Приповедака из Ст. и Н. Завета).* — И не дочекавши одговор на ово писмо, после десет дана пише му опет да га јако мучи што не може да подмири своје потребе. „Немиран сам, ништа ми се не мили, не могу да радим, готово сам се разболео. Ако овако још мало потраје, од мене не може добро бити". Вели да је мислио да ће му он платити за превод *Приповедака* колико је било уговорено, и да је знао да ће овако бити, одмах би их продао макар коме, јер је то радио колико саме ствари ради, толико и за своју потребу. Моли га да му толико новаца пошље, а ако не може, мора тражити кога да му све овако готово прода. „Да бисте, Господине! још боље сазнати могли како ми је и зашто вам ово пишем, ево ћу вам још нешто казати. Била ми је овдје мати, дошла кукавица само да ме види, у суботу ујутру дошла а у уторник вратила се натраг. Знате ли како сам је дочекао? Како сам је могао дочекати? Знам да знате. Мени срце хоће да пукне. — И тако ми се све скупило, те не могу да вам не пишем што и за унапредак. — Господине! ја вас поштујем и љубим колико ико на свијету; ако ово не знате, вјерујте ми. И ово што ћу сад рећи није недостатак поштовања и љубави, него је потреба и ваша и моја. Господине! ја сам вам дослије радио што сте ми год рекли и онако како сте рекли, то ћу чинити и одселе док се рјечник не наштампа. Што се тиче материјалне помоћи коју сте ми давали, ја сам се у томе сасвијем на вас ослањао, и свагда ћу вам за то рећи хвала. Али, Господине! тако више остати не може. И за вас и за мене потребно је да ми се мили радити; како ми је сад, ја мислим да ће ми све мило бити, и да ћу се наново родити, ако на ово пристанете: да ми сваког мјесеца дајете по 20 форинти (и ништа више) док се рјечник не наштампа (које

најдаље да буде до маја 1851 године), а кад се рјечник наштампа да ми дате 200 форинти, и то само онда ако не пођем одавде управо на службу готову, него је узморам онда тражити и чекати. Господине! немојте ово мјерити према труду мојему (ако вам се много учини), јер ја и не тражим као најамник од својега господара, него као потребан човјек од пријатеља својега. — Још вас молим, да ми за ову посланицу нигда на уста не помињете, него што мислите, молим вас, пишите ми.“

Вук му је на оба писма одговорио уједно (27 маја), и каже да је Гавриловић поручио да му јави колико има дуга, па ће он гледати да га опрости; пристаје потпуно на предлог о награди за даљи рад око *Рјечника*. „Да сам ја у другом стању, не само што не бих чекао да ми ти ово пишеш, него бих ти таково што учинио и да није рјечника, и прије и послије“. И он би волео кад би се књиге одмах могле продати за готове новце, „не само тебе ради, него што бих се и ја опростио бриге како ћу платити њихову штампу“, али сумња да ће то моћи бити, „него ваља и ти да трпиш и чекаш, а и ја Јерменима да дугујем и да плаћам 5 на 100 док откуд не дође новаца да се намиримо сви. Мени је за чудо што си се ти тако поплашио и као очајао! Од кад сам ја постао српски списатељ бог зна колико сам пута бивао у много и *много* горему стању него што си ти сад, пак се опет нијесам дао поплашити и од посла својега отјерати. Кад се нијесмо родили у богаству и нијесмо марили богаство да стечемо, ваља да трпимо и посао свој да чувамо... Даклем ти одмах пиши Јову за дуг, а у осталом гледај те се помози и помажи како знаш док ја тамо не дођем, пак ћу ја сву бригу примити на себе.“

Даничића је овај одговор веома задовољио и потпуно умирио, и одговара му (2 јуна): „Ево пишем Г. Гавриловићу. Ако да Бог те се сад опростим ове невоље, онда вас молим да оно друго писмо сасвијем заборавите и нека све остане по староме. Ја онога писма нећу ласно заборавити, али ако га ви заборавите онда га и ја могу прије и лашње заборавити“. — Вук му је одговорио да му је Гавриловић рекао да се за дуг не брине. Кад се вратио у Беч, узео је на себе штампарске трошкове, а оставио Даничићу да прима новце од продаје. У његовим хартијама има белешка да је за *Приповетке* издао 1013 ф. и 41 кр. сребра, а примио 742 ф. 52 кр. у банкама.

(Крај у идућем броју.)

ЉУБ. СТОЈАНОВИЋ.

ПРОБЛЕМИ НАШЕГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Поједина питања културног и друштвеног живота имају своје доба, доба када је о њима потребно говорити, и када је о њима најпогодније говорити. Поред осталих савремених питања, данас је акутно и питање нашег књижевног језика. У овоме правцу писано је доста у последње време, али је проблем у главном посматран само с једне стране, наиме претресано је увек питање јединства књижевног језика у вези са стварањем једне државе Југословена, и са жељом да се културни развој нашег народа упути једним правцем. Међутим, наш књижевни језик, постепено, и све више, улази у једну нову фазу свога развитка, и потребно је да наше доба разуме ту фазу, и да види и друге проблеме који се истичу поред питања о уједначеном типу језика. Ти проблеми тицали би се самих појава тога језика, који је тек у стварању.

Посматрање нешег књижевног језика интересантно је и са историјске и са принципске тачке гледишта, али исто толико и са гледишта националне културе и књижевности посебице. Стога је потребно, као при неговању сваког књижевног језика, унети у посматрање један свестан елемент. То је потребно у толико више што језик којим се служило у разна времена наше културне прошлости не представља никакво јединство ни постепеност у еволуцији, и није увек био у подједнаком односу према народним говорима. Далеко од слике постепеног развоја која се добија при посматрању француског књижевног језика, или других, класичних или модерних, културних језика, наш књижевни језик показује у прошлости својој неколико типова, а у ново доба наше књижевности развој ненормалан, у скоковима.

У далекој историјској прошлости племена јужно-словенска, раздељена супротним културним утицајима, нису имала ни јединства књижевности, ни јединства књижевног језика; ма да су први почетци хришћанске културе и писмености, на

језику Ћирила и Методија, били заједнички Јужним Словенима, то није дуго трајало, и нарочито деоба хришћанске цркве повукла је у два супротна правца развој наших племена. Код православних, Срба, писало се на старословенском језику, језику македонских Словена солунске околине. На западу, у доба талијанског ренесанса, од петнаестог века нарочито, почиње се писати локалним говорима, чакавским у Задру, Сплиту и на острвима, штокавским, икавским и јекавским у Далмацији и Дубровнику специално, доцније у Босни и Славонији, а кајкавским у бановини Хрватској.

Заиста, још од седамнаестога века, нарочито од времена католичке реакције, покушава се доћи до једног општијег типа језика. Бартуо Кашић, сам рођен на једном Кварнерском острву, чакавац по рођењу, почиње писати чакавски, затим штокавски икавски, доцније употребљава за неко време дубровачки говор, али незадовољан његовим локалним карактером, окреће се „босанскоме“ говору[1], то јест херцеговачком штокавском наречју, врло блиском наречју које ће у књижевност увести Вук Караџић. Али тај покрет, везан за католичку реакцију, није имао успеха. Исто тако ни дубровачки диалект, ма да се уздигао до висине доста развијеног књижевног језика, и ма да је од седамнаестог века примао све више особина херцеговачког говора, ипак није могао постати општим књижевним језиком, чак ни за крајеве католичке. Међутим, већ од седамнаестога века било је знакова за превагу штокавског типа, и нарочито за уопштавање појединих особина прогресивнијих штокавских говора. Још од петнаестога века, сеобама испред Турака, штокавци из Босне и Херцеговине пренели су тип свога говора далеко у области северне и северозападне, у Барању, Славонију, Лику, Далмацију, утичући на развитак и судбину говора и још других крајева. Уједно са тим, по свим тим крајевима, ширила се и народна поезија, опет на томе типу диалектском, на јужном наречју у главном. Од седамнаестога века имамо уопштавање извесних црта херцеговачких говора на великом делу територије нашега језика, — то су нови наставци у деклинацији

[1] M. Murko, *Početek jedinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov.* — П. Поповић, *Југословенска књижевност као целина.* Глас CIV, Ср. Карловци, 1922.

и нов систем акценантски[1]); с друге стране, у исто доба, већ је формирана народна епска поезија, и распростртa широм целога народа.

На тај начин, у живој народној поезији, још пре почетка реформе Вука Караџића, налазила се основа новог књижевног језика. У уметничкој поезији, први пут, тај књижевни језик избио је, ма да с икавизмима, у свој сочности својој у великом делу Андрије Качића Миошића *Разговор угодни народа словинскога*. Међутим, и опште и културне прилике биле су врло неповољне за уопштавање таквог новог књижевног језика; пре свега ова појава имала је у књижевном смислу посве локалан карактер, а затим писменост и књижевност код православних Срба остајала је, управо због тешких прилика и прогоњења, у јакој традицији старе књижевности, и чувала је у основи тип старог црквенословенског језика. Захарије Стефановић Орфелин, а нарочито Доситеј Обрадовић, покушали су поћи новим правцима. После њихових покушаја, у доба анархије у књижевном језику, Вук Стефановић Караџић успео је наићи на прави пут.

Са јаким и живим осећањем и народне традиције и народнога језика, Вук Караџић је дао као образац књижевног језика — свој говор, говор херцеговачки јужног наречја. У доба зачетка словенске науке и науке о језику у опште, Караџић није могао видети проблем у нијансама како га ми данас видимо, али је зато интенсивно осетио у чему је основно питање и јасно је видео главну линију којом треба ићи, имајући у себи увек довољно енергије да спроведе своју реформу. За њега, романтичара, било је главно узети једри и свежи говорни народни језик у место штурог и хибридног „славјаносербског“ језика. У томе се у главном и састоји разлика између успеле реформе Вука Караџића и неуспелог покушаја Доситеја Обрадовића, који је у почетку, као аутодидакт, хтео писати језиком и стилом у основи народним, али развијајући се као писац све више осећао свој рад као део културно-књижевне, ма да штуре, делатности осамнаестога века код Срба, и свесно саображавао свој језик, нарочито стил, ономе правцу у коме му је изгледало да ће се развијати наш књижевни језик.

---

[1]) A. Belić, *Zum heutigen Stande der Serbokroatischen Dialektologie*. Rocznik Slawistyczny, III, c. 99.

Идући за својим инстинктом, Караџић је прокламовао једно важно начело, начело фонетског правописа: „пиши као што говориш, а читај као што је написано“. Коренита реформа Караџићева, реформа језика и правописа, била је и потребна и корисна за нови полет и књижевности и књижевнога језика; али с обзиром на опште стање књижевног језика у прошлости, појава Караџића најлепше показује недостатак једне нормалне еволуције, показује нове путеве, и у ствари полазну тачку за доцнији развитак књижевног језика.

Та реформа, несумњиво, има врло много значаја, и у основи била је оправдана стварним потребама младе књижевности која се тек рађала. Док је „славјаносербски“, језик црквено-словенског типа, са умешаним особинама руског и српског језика, означавао једно више или мање вештачко и хибридно средство књижевног изражавања; док је то био језик којим се у народу није говорило и који се није могао обнављати и богатити, — дотле је Караџић узео за књижевни језик не само диалект најраспрострањенији према тадањем познавању наше народне области, већ језик сочан, жив, бујан, језик који је имао свих услова да се из њега развије прави и напредан књижевни језик. Али за наш културно-национални живот много је важније што је тај језик добио одмах ширег значаја тиме што су га усвојили и Хрвати, чак пре но сви Срби. То је дошло из два разлога. Људевит Гај, реформатор језика код Хрвата, у идејама Јана Колара и Људевита Штура, мислио је да јединству Јужних Словена, „Илира“, треба да претходи њихово културно уједињење, а пре свега јединство језика. Стога он, сам кајкавац, рођен у Загорју, у Крапини, узима језик већег дела народног, говор штокавски, језик Вука Караџића и народних песама. Сем тога, у доба хрватског препорођаја, на усвајање Вуковог језика код Хрвата имало је много утицаја буђење шире националне свести и интересовање за дубровачку књижевност, писану у главном тим истим типом језика.

Међутим, општи културни ниво нашег народа уздизао се све више, а упоредо са тим и језик имао је да претрпи очигледну еволуцију. Данас нас не може задовољити Вуково схватање књижевног језика, ни онаква формула какву је он дао. Несумњиво је и тачно и оправдано тражити да књижевни језик буде у својој основи народни, и то не само зато да

би га и најшири народни слојеви могли разумети, већ нарочито стога што на тај начин књижевни језик црпе из народних говора своју творачку снагу, моћ за еволуцијом. Из народних говора књижевни језик има да се надахњује општим језичким осећањем, да из њега богати своје изразе и свој речник. Али, с друге стране, данас се не може чинити оно што је учинио Караџић, идентификујући књижевни језик са народним говорима, и то у главном са једним типом народних говора. Заиста, у језику самога Караџића може се уочити еволуција, са неколико јасних момената, а у неколико паралелно са том еволуцијом слаже се корекција у његовом субјективном схватању књижевног језика. Караџићев језик првих година његове делатности није онај свежи, чисти, изворни народни говор какав ће се убрзо појавити у његовим делима; а од времена његових путовања по југозападним областима, 1835, сазнања Караџићева о разликама народних говора шире се, он богати свој речник, и показује тачније схватање о књижевном језику. Као што износи проф. А. Белић у својој студији *О Вуковим погледима на српске дијалекте,* он почиње увиђати да су друго народни говори, а да књижевни језик треба да буде апстракција особина заједничких свима народним говорима. У ствари, код Караџића то се сводило на питање речника, на провинцијализме; његов језик, ма да са нешто напретка, задржао је у основи тип народног говора његовога краја. Унутрашња еволуција Караџићевог језика је само један незнатан а неминован корак у напред, који није сметао примени основног Караџићевог принципа. Та формула, пак, не може се одржати према данашњем стању.

На првом месту, данашње познавање и нашег народа и нашег језика далеко је шире и богатије него у доба Вука Караџића, и ми узимамо у обзир не само област насељену Србима и Хрватима, који, скоро сви, говоре истим основним типом језика, диалектима штокавским, и уз које треба убројати Хрвате кајкавце из загребачке области и чакавце из Приморја и са Острва, познате и Караџићу, — већ и области источне Србије, Старе Србије, са архаичним старосрпским цртама диалекатским, и области Македоније. И док је у областима које је Караџић узимао у обзир владао у основи један тип језика, са једном јако приметном разликом по староме гласу *ѣ* (место, мјесто, мисто; млеко, млијеко, млико),

— дотле ми данас имамо рачунати са далеко широм облашћу, са много више типова говорних, и то са много важнијим и дубљим разликама. У многим крајевима данашњи књижевни језик има да се учи, доста далеко од говорног језика, чисто као културни језик, као нов живи језик. Као што се у Бретањи, чак и у Прованси, учи француски језик, тако ће се у нашим крајевима учити наш језик, и то ће изазвати кореницу реформу наставе матерњег језика. И као што је, преко школе, журналистике и књижевности, француски језик постао говорним језиком у областима Бретање и Југа; као што се севернонемачки издигао на степен заједничког немачког језика, а тоскански постао књижевним језиком свих Талијана, тако ће и наш књижевни језик, више или мање истим путем, постати једном наш општи књижевни језик, можда у неколико и опште-народни језик.

Отуда је јасно да се не може данас одржати Вуково начело. У данашњим приликама, очигледио, доследно спровођење овог принципа имало би да унесе праву анархију у књижевни језик. То се односи на први део Вукове реформе, на питање о типу језика, али то не значи да има отпасти основно начело те реформе — фонетски правопис. Писати треба онако као што се говори, али онако као што се говори књижевним језиком.

Књижевни језик, све више, престаје бити оно што је био у доба Караџића, престаје бити један народни језик, један диалект санкционисан скоро интегрално као књижевни језик. Као што смо већ видели, и сам Караџић је чинио, с временом, извесне уступке у овом правцу, примајући изговор *dj* м. *ђ*, и уносећи глас *x*. Међутим, од његовог доба до данас књижевни језик извршио је и велику и неминовну еволуцију. Постепено, он је све више постајао књижевним језиком у правом смислу те речи, ослобађајући се свега онога што би било специфична ознака Караџићевог говора, а задржавајући опште особине заједничке и другим говорима, богатећи се речничким материалом из разних крајева, уздижући стил и анализу мисли с мање или више оригиналности, до висине условљене потребама културног живота. Најважнији момент у тој даљој еволуцији чини један прелом, враћање екавском изговору, изговору који се ослања на сремско-шумадијски диалект, и који је у Београду под извесним утицајем ресавских говора.

За тај нови правац у књижевном језику имао је великог значаја Стојан Новаковић,[1] али много више и сама књижевност, нарочито писци романтичарске групе. Цела та група писаца врло је значајна. Романтизам у свему, па и у језику, тражио је кидање са старим формама, са традицијама, отварање нових путева, улазак у непосредну анализу душе, нов полет и жудњу за елементима свежим, сировим, за сочним творевинама народне душе. Али поједини од њих, нарочито Јован Јовановић Змај, Страшимир Краљчевић и Лаза Костић, имали су много интересовања и за питања о језику, нарочито су свесно богатили речник. Сваки од тих писаца има већи или мањи удео у формирању нашег књижевног језика, нарочито у нијансама значења речи, а често и у новим речима, кованим у духу народног језика, као код Јована Јовановића Змаја, или по субјективно врло смелим, чак невероватним асоцијацијама, као код Лазе Костића. Писци реалистичког покрета допринели су много развитку стила и обогатили снажно речник конкретних појмова. Лаза Лазаревић има у томе великих заслуга, а тако исто и Милован Глишић. Писци покрајински, а нарочито Сима Матавуљ, Светозар Ћоровић и Б. Станковић, својим сочним језиком доносили су свежине и богатства у изразима и речима, уносећи зачињености и живости својим провинцијализмима. Са своје стране, пак, песници од Војислава Илића до наших дана, анализом унутрашњег живота, богатили су и речник, развијали нијансе значења речи, и уносили више замаха и суптилности у свој стил. Али све до најновијега доба, писци нису својом субјективношћу водили развој језика. Они су у главном сви полазили од типа говорног језика свога краја, и отуда се може лако разумети да су на развој књижевног језика остали каткад без икаквог значаја неки писци првог реда, као Петар Петровић Његош, или неки писци који су врло много цењени у своје вре́ме, као Сима Милутиновић Сарајлија. У свом развитку, и ако више грубом и без преливања у нијансама, наш књижевни језик показивао је једну неминовност: тежњу ка развоју према централном типу који се формирао у новоме културном центру, и при томе имао је да остане по страни и језик у Загребу, који је остао у главном по типу Караџићевог језика, и

[1] А Белић, *Стојан Новаковић у својим лингвистичким студијама.* — „Просветни Гласник", XXIX.

језик писаца ма колико индивидуално јаких, ако основне особине њиховог језика нису у сагласности са основним правцем језика који се формирао, и који је из провинцијских говора, срећом, ипак примао оне елементе који су могли доћи у склад с његовим духом.

Са општим развитком, са богаћењем појмова, како у материалној тако и у духовној култури, све се јаче осећала потреба за богаћењем језика, и за новим изразима. Обрада филозофије, науке, књижевне критике, а нарочито бујни процват књижевности у току прошлога века и у наше доба још више — уздигли су нагло и на достојну висину начин књижевног изражавања, књижевни стил.

На тај начин, самом еволуцијом нашег књижевног језика условљена је неминовност решења два основна проблема: питање о књижевном језику као таквом, и питање о типу књижевног наречја. Ни једно ни друго питање још није решено, и њих ће моћи решити само употреба у књижевности, али има интереса видети та питања у нијансама, и образложити неминовност њиховог решења. Несумњиво је да ми данас имамо врло повољан момент у развитку нашег књижевног језика: с једне стране, он остаје у својој суштини народни језик, пун сочности, живе моћи и еволутивне способности; с друге стране он се уздигао и све више се уздиже од народно-књижевног на ниво културног књижевног језика. Питање о типу књижевног језика има читаву своју историју, и већ је више пута било претресано, са више или мање аргумената, у нашој јавности; али пре него што би се ушло у анализу тога питања, за сада. довољно је рећи да је оно много сложеније но што се мисли, да се не сме сводити само на питање изговора старога гласа *ѣ*, а да је његово решење, сасвим по обрнутој сразмери, врло лако, јер неће зависити од закона и граматичара.

Међутим, у нашем књижевном језику оваквом како се почео формирати, има неколико унутрашњих акутних проблема, неколико питања општег и субјективног карактера. Пре свега може бити интересантно питање о речничком благу, а нарочито о страним речима и научној терминологији. Затим, занимљиво је разгледати неке унутрашње појаве београдског говора, у правцу граматичких категорија, изговора, акцента. Нарочиту пажњу задржавају на себи неколико тенденција за

стварање типа књижевног стила. Појаве на језику најновијих писаца такође су јако занимљиве за посматрање са гледишта психолошке лингвистике. Најзад, како књижевни језик увек и пре свега треба да буде средство културе, средство друштвеног саобраћаја образованих људи, не сме се заборављати на погодбе за његов развој, на услове за његово неговање, и на тенденције у њему. Питање о азбуци, пак, у основи формалистично, не може нас интересовати са практичног гледишта, већ једино као појава о којој се говори, и која се каткад, погрешно, сматрала акутном.

Уношење свесног момента у познавање књижевног језика, његово неговање, неће ни у колико омести правилан ток његовог раввитка, ако су запажања чињена објективно, али, с друге стране, може много допринети његовом бржем формирању и давању веће суптилности и прецизности и формалној и унутрашњој страни језика, и изговору и стилу.

ДР. МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ.

ОМЛАДИНСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ.

(1867) (II)

Димитрије Матић, као председник београдског одбора за дочек омладине, поздравља Скупштину „од стране општине и становника ове вароши срдачном добродошлицом“. „Ми немамо — говораше Матић даље — да вам у дочеку покажемо богатства и сјајности. Но, то и не тражите ви, који пригрлисте прост и поштен српски живот“. „Општини овој и Београђанима мило је што у својој средини виде гостију из већине српских и осталих словенских крајева“. „Челичите се, браћо, племенитим тежњама, које већ изнесосте на јавност у својим дојакошним одлукама“... „Сад ћете, у име Божије, приступити раду. Нека је срећно! Живела уједињена Омладина!“ Тако је говорио Дим. Матић, који је у то време био у положају главнога секретара Државног Савета.

Надлежност одбора за дочек би овим свршена, и надлежност Скупштине требала је да отпочне — прво избором председника. Изгледа као да је била већ опредељена личност коју ће Омладинска Скупштина ставити себи на чело. Без колебања и деобе би Јеврем Грујић, уз бурно „живио!“ — како записник констатује — „једногласно изабран за председника

за другу скупштину уједињене омладине". А за перовође, по предлогу председника, бише изабрани: Тоша Недељковић, Миливоје Топонарски, Алимпије Васиљевић и Милан Кујунџић. У одбор пак који ће „спремати и приредити предлоге", скупштина изабра: Ант. Хаџића, Стојана Бошковића, Стојана Новаковића, Михаила Михаиловића, Владана Ђорђевића, Панту Срећковића и Стевана Милешевића, опет по предлогу председника, који даље предложи и Скупштина усвоји „ред за говор у скупштини", утврђен у неких седам тачака.[1]

Сад је следовала једна нарочита манифестација. То је „поздрав за браћу Словене", састављен у шест тачака, који износи председник Грујић скупштини на усвајања, и у коме „Скупштина сматра браћу *Хрвате* за чланове уједињене омладине српске"; „излази на сусрет браћи из *Бугарске*", с наглашењем „потребе за узајамно помагање", „мислећи то исто и за браћу *Словенце*"; „поздравља браћу *Русе* добродошлицом и милином"; жели такав поздрав и браћи *Пољацима* и браћи *Чесима* са *Моравцима* и *Словацима*"; а тачка 6-та поздрава гласи цела: „Идући за примером човечанског и народног добровољног удруживања, скупштини је мио гост и сваки човек, ма које народности и ма из које државе, а у толико више кад је *из суседства*, који поштује слободу и сваког човека и сваког народа".

Ово је последње било, између осталих, намењено и на адресу суседних Мађара, чија је омладина, позвана на ову скупштину од стране Ст. Бошковића, одговорила симпатичним писмом, које се такође цело налази у „поздравима скупштини" штампано. На овакав поздрав Омладинске Скупштине, следовао је одмах ту отпоздрав од присутних представника Словенства, као што су „брат Рус" Андрејев и „брат Рус" Губин; даље „брат Чех" П. Герин и, најпосле, „брат Бугарин" Забранов.

Како је пространо срце било у Омладине! Како је оно обухватало сву браћу Словене, па и несловене. Како је широко заснована била мисао Омладине, која би, да је срећна била да се одржи, нераскидљивим везама чврсто везала у првом реду све раскомадане делове српског племена, а затим васпоставила трајне везе између њега и осталих ближих и

[1] За „стенографе" бише изабрани Ђорђе Ђорђевић и Илија Вучетић, но сутра дан (7 авг.) место Вучетића скупштина изабра Вукашина Петровића, пошто Вучетић „жели да учествује у дебати".

даљих племена словенских. Јемство за трајност тих веза беше, између осталога, и елита српске интелигенције: све што имађаше Србија на расположењу од школованих синова, беше скупљено и сједињено ту, на Омладинској Скупштини; јер све у духу беше уједињено у Омладини.

Али не беше суђено да Омладина дочека ове велике резултате. Не беше јој суђено ни да с миром доврши са оволико полета почети рад.

Већ на II састанку, 7 августа, Скупштина Уједињене Омладине имађаше да се бори за свој опстанак. Другог дана она се састаде у башти „Кнежеве Пиваре", потиснута и управо отерана из Велике Школе. Но није било више питање о локалу: питање је било о опстанку Скупштине у опште; јер је влада предузела противу ње офансивне мере, и, поред осталога, члановима који су чиновници забранила даље учешће у Омладинској Скупштини.

Шта се десило? Чему се има приписати овај несрећни обрт, у ком је пометена не само једна омладинска скупштина, но и једна велика идеја о уједињењу све српске омладине, која је била чедо идеје о уједињењу свега Српства и његов претеча?

Нигде нисмо могли наћи написан, т. ј. отворено изнесен главни мотив са кога је влада кидисала на Омладинску Скупштину. И ако је није буквално растурила, она је учинила нешто горе: она ју је огласила као компромитовану, отказала јој сваку заштиту, а закратила учешће онима који су од ње зависили, а морали су је послушати. Од 7 августа у јутру, Омладинска Скупштина, и ако је формално радила, није више била оно што је била пре двадесет и четири сата.

Док су *Српске Новине* у очи Преображења објављивале како ће се „на преображење, после службе божије (око 11 сати) отворити омладинска скупштина у авлији Велике Школе", дотле су опет оне — као и орган владе — 8 августа, доносиле на челу своме официозан комунике у ком се разлаже да су на првом састанку скупштине „чињене, на жалост од неких лица агитације, које одведоше омладину с пута њеног задатка и навукоше је на поступке, који унижавају учеснике у њеним скуповима. Створена је на тај начин, факциозна странка да у скупу продужи рад у истом духу"... „Влада буде, вели комунике, оваквим поступцима изазвана отказати рукопомоћ и чињена обећања, и забрани даље учествовање у седницама

омладине чиновницима, који нису довољно личног поноса (!) и појма свог положаја имали, да сами без напомене својим разборитијим друговима следују. У исто време закрањено је и учењој се младежи у скупове омладине одлазити".

После овога да се вратимо на горње главно питање: шта се десило да ствар омладинска узме овакав неочекиван правац? Десило се то да је Скупштина, као што знамо, изабрала себи за председника Јеврема Грујића, познатог првака либералног, који је, као негдашњи члан Великог Суда за криминална дела био осуђен и издржавао казну заточења у Карановцу. Влада је Грујића сматрала као противника „постојећег стања", и као свога противника и непоправивог опозиционара. Грујић као либерал беше немио, и атак на Омладинску Скупштину беше у ствари атак на либерале, који су у Грујићу видели свога првака, и као таквога, са свом скупштином, хтели одликовати избором. На питање писца ових редова о том (у почетку 1902 године), Љуб. Ка[illegible]евић, власник и уредник *Србије*, један од живих омладинаца, одговорио је: „Све је наступило због Грујића. На њега су попреко гледали, а ми смо га, опет, хтели рехабилитисати после онога шта је с њиме било, и то је целу ствар окренуло наопако". — Избор Грујићев за председника Омладинске Скупштине сматрала је влада као демонстрацију правце управљену против ње; а она ауторитативна, а осетљива и ненаучена на демонстрације и отпор, у самом том факту без икаквих даљих околишења и разбора, сматрала је да јој је, ваљда, бачена рукавица, и одговори репресалијама бар према члановима омладине на које је она силом свог положаја могла утицати. „Где се о општем добру ради — каже се у истом броју *Српских Новина* од 8 августа, у „Београдским вестима" — *ту најмање треба да се износе личности на среду*, у толико мање, што је требало избегавати сваку демонстративну остентацију, која изазива мере, као што су оне, које на врху нашег листа саопштисмо". Тако службени лист, прибележавајући даље: да су се они што су остали повукли у башту кнежеве пиваре, ту наставили рад, који су, са одлукама, печатали у листу *Србији*.

И доиста је Скупштина наставила — 7 августа — свој рад у пивари. Али, место одушевљења којим је почела, настало је огорчење; место примерног реда у почетку, настала је пометња.

Јеврем Грујић, председник, био је и сувише увиђаван да не би знао да је цела гужва због њега настала. Стога је на идућем, другом састанку, желео да скупштини олакша рад, а сам се с чашћу повуче. Отварајући други састанак, Грујић каже: да је се јуче примио да буде председник, колико што сматра, вели, за част, толико и више што држи да је дужност сваког члана, па и његова, да се прими посла који му Скупштина повери. Али почем осећа да му извршење ове дужности худи здрављу, за које — вели се у записнику — приповеда да му је порушено, то „замоли Скупштину да га ослободи од тога терета и да изабере другог председника, примећујући да нико не мисли да он тим бега од опасности, а кад би у таквом раду увиђао опасност, он би то казао сам; а за доказ да се не уклања испред опасности, ето ће као члан остати и колико може учествовати у пословима скупштинским".

Скупштина не прима овај захтев Грујићев, и жели да он остане и даље њен председник. А кад му и поновљену молбу скупштина одби, он онда и са своје стране изјави да и њему, при садашњем стању и таквој жељи скупштине, не допушта част да сам напусти поверену му дужност, па остаје и даље да је извршује, изјављујући даље: „да он као председник не заступа овде никакову партију, и да ће без презрења дати реч свакоме који је захте".

И прва је реч била дата једноме који је напао његов јучерашњи избор. Кад су остали сви повикали да се пређе на ствар, председник је одговорио да и он види да говорник не говори о ствари која је на реду; „али почем, вели, изгледа да ће говорник да говори *против њега*, председника, он неће да га позива на ред, ни да му закраћује реч". Колико парламентарно и либерално! Кад је пак исти говорник почео питати и чудити се како да нема овде лика кнежева, сва је скупштина одговорила једнодушним одзивом: „Живео владалац српски, Кнез Михаило!" — Скупштина, клонећи се свачијих изазивања и даљих сукоба, исто тако не прими ни предлог Александра Сандића да се одашље „један одбор" који ће да пита владу што је скупштини отказала први локал.

Једва се прешло, најпосле, на посао: претрес и усвајање нових „Правила целокупне омладине", којима су, као целисходнијим, замењена новосадска лањска правила.

По новим правилима: Родољуби из свију српских земаља и крајева, и од свуда где их има, сједињени за просвету и напредак народа, представљају „Целокупну омладину српску или Младо Српство“. — Целокупна Омладина тежи да на основу истине, а са помоћу науке, утврди и унапреди народ српски. — Скупштина целокупне омладине чисто је књижевна и научна. На њој се већа о условима људског развића и узвишености, о условима народне снаге и величине, о предању и о живом духу Срба, о народним наравима и установама, о друштвеним врлинама, и о свима јемствима за просвету и слободу народа. — У својој радњи скупштина се дели на толико одсека колико је у њој разних струка науке заступљено. — Члан Скупштине може бити сваки Србин који је навршио 18 година, који пристаје да улаже у благајну целокупне омладине српске по десет гроша или једну форинту сваке године. — Целокупна омладина српска исповеда своја начела свету на видику. — Скупштина целокупне омладине бира из своје средине годишњи одбор, који ће је заступати кад она на делу није. Тај одбор служиће и као средсреда за све патриотске Задруге, које би хтеле да се узајамно потпомажу у радњи за напредак народа. — Све омладинске задруге које припадају целокупној омладини српској, као и сви чланови те омладине, дужни су да потпомажу Годишњи Одбор њен, кад овај извршује закључења Омладинске Скупштине. — Закључења у име целокупне омладине српске, само скупштина те омладине доносити може. -- Скупштинска закључења само се скупштином тумачити, преиначити, допуњавати, замењивати или сасвим укинути могу... „Тако закључено и проглашено на другој скупштини целокупне Омладине Српске у Београду, 8 августа 1867 године“.

Ова нова правила била су збир посебних одлука, на броју њих 34, од којих смо ми узели важније, које ближе опредељују задаћу и начин рада Целокупне Омладине Српске, која, „сазвана у Београд на преображење 6. августа 1867 године, према досадашњем искуству замењује и допуњава одлуке прве омладинске скупштине овима“.

Али Скупштина није претресла све 34 тачке предлога за своје нове одлуке. Она је претресла и усвојила све до одлуке 19-те, уз учешће у дебати Панте Срећковића, Владана Ђорђевића, Паје Гостовића, Александра Сандића, Милана Кујун-

ција, Милоша Милојевића (који је тражио да се у побројавање српских покрајина ставе и „Македонија и Албанија“, у којима такође Срби живе), Руси: Андрејев и Губин, даље: Јован Крстић, Трива Рајић, Каменко Јовановић, Рус Бокчарев, Илија Вучетић, Лаза Костић, Стојан Бошковић, Влајко Мајински, Радован Пејић, Никола Томић и Божидар Поповић.

Кад је дошло до одлуке под 19, Јован Јовановић учини скупштини предлог: „да се таки закључи, *ако би какве незгоде наступиле*, и омладина се на другом месту састати не би могла: да је јуче прочитани предлог одбора и данас од чести претресени — као од целокупне омладине примљени, и до идућег редовног или ванредног састанка пуноважно сматрају“. Даље: „А ако се *не би времена имало ни да се Годишњи Одбор изабере*, који је у једној тачки (чл. 27) споменут, то скупштина признаје одбор, који је предлоге за нове одлуке саставио, за Годишњи Одбор“.

Скупштина усвоји, уз бурно клицање, и један и други предлог, с тим да се, по предлогу Владана Ђорђевића, у Годишњи Одбор узме и Живко Карабиберовић, банкар из Београда.[1]

(Крај у идућем броју.)

ЖИВАН ЖИВАНОВИЋ.

НАШИ ИНТЕРЕСИ У ДАНАШЊОЈ ИСТОЧНОЈ КРИЗИ.

Наша влада може имати, средствима и путевима који јој стоје на расположењу, тачне податке о дипломатској ситуацији у данашњој источној кризи. Писац ових редова нема тих података, и из тога разлога не може препоручивати какво држање треба заузети и какву дипломатску акцију треба предузети; али ће само у неколико речи изнети своје мишљење: који су наши интереси у том питању.

У данашњој источној кризи за нас постоје два питања: питање Цариграда и Мореуза, и затим питање Тракије.

---

[1] Карабиберовић је, као банкар, имао налог да, од невидљиво скупљених прилога патриотичних грађана београдских, сваком потребитом члану Омладинске Скупштине изда до пет дуката, за повратак. Грађани су све госте, за трајања скупштине, у своје домове примали и угошћавали, у колико не би били на заједничкој трпези „код Шоповића“.

У првом питању најбоље решење за цело Словенство, и нарочито за нас, било би оно које би било повољно за Русију. Ми имамо великих пријатеља, опробаних у великом рату, али је при свем том природно да ми у другим државама не можемо имати тако блиског пријатеља као што је руски народ; и зато наши интереси не могу бити тако блиски интересима других држава, као што су руским интересима. Руски интереси, међутим, траже, као најповољније решење питања, да Цариград и Мореузи буду у руским рукама. То је вековима била главна тачка руске политике; сви напори руске дипломатије били су увек управљени у том правцу, и то је за Русију једно одиста животно питање, а не гола и лажна формула за којом би се крили империалистички прохтеви или произвољне амбиције владалаца. Разуме се, такво решење не може се данас узимати у обзир; оно и сад остаје само крајња жеља и крајњи циљ који се до сад још није остварио.

Но пре таквог дефинитивног решења тражена су у руској политици и друга, привремена, не решења, већ „стања“, етапе, у очекивању да се крајњи циљ оствари. Једно такво „стање“ које је дуго подржавала руска дипломатија, изражено је у овој изјави бившег руског министра спољних послова С. Д. Сазонова, коју је он у више махова учинио потписаноме: „Док се то питање не реши повољно за Русију, наша је једина жеља да Цариград и Мореузи остану у турским рукама, у рукама једне слабе земље“.

То је, дакле, једно „стање“, а може их бити и више: може их бити ближих оном дефинитивном решењу, које је данас немогуће, или даљих од њега; или — што је данас лакше остварити — ближих оној привременој жељи руске дипломатије, или даљих од ње; све зависи од дипломатске ситуације у даном тренутку. Према томе, наш је интерес да решење које се буде донело у овом питању буде што ближе оном „стању“ које је привремено желела руска дипломатија: Цариград и Мореузи у турским рукама, а што даље од супротног решења: од учвршћивања једне велике силе у Цариграду и Мореузима.

Сличну политику води данас и „совјетска“ влада, ма да је, при свом доласку на власт, објавила потпун désintéressement у том питању. Из тога се види да и она почиње да разумева праве руске интересе. Не тражи она да Турска

добије потпун суверенитет у Цариграду из бриге да се очува самоопредељење народâ, већ из страха „да се у Цариграду не ојача енглески утицај и да Енглеска не начини од Дарданела један нови Гибралтар“ — како су ту скоро и сами „совјетски“ државници изјавили. Нас, међутим, не треба да плаши, у нашој спољној политици, што и бољшевици имају исту политику, нити треба да се одречемо интереса, и руских и својих, само зато што су бољшевици данас у власти. И најокорелији руски царисти биће у души захвални бољшевицима на оваквој политици. Иначе, пали бисмо у погрешку у какву је покаткад падала, у односу према нама, и царска Русија, водећи више рачуна о том какве су прилике — или личности — код нас биле у даном тренутку, њој повољне или неповољне. Кад се краљ Милан по други пут после абдикације вратио у Србију, Русија нам је одрекла своју помоћ у нашим националним питањима у Турској коју нам је дотле указивала, „зато што су прилике у Србији такве да ништа за њу не може учинити“. Као да је то погађало краља Милана, а не земљу!

Русија неће увек остати оваква каква је данас, она ће изићи из ове тешке кризе јача и здравија, и тада ће и за нас бити од веће користи. Са том будућом Русијом, за коју нас везују велики политички интерес, узајамне симпатије и словенска солидарност, ми имамо да рачунамо и да се, у колико то до нас стоји, старамо да се, за време ове њене критичне периоде у унутрашњој и спољној ситуацији, не створи по њу — а посредно и по нас — какав штетан свршени чин који се доцније не би могао поправити.

У другом питању, у питању Тракије, настаје један обрт неповољан по наше интересе: Грчка напушта Тракију, и Турска и Бугарска имају изгледа да постану непосредни суседи. То њихово непосредно суседство свакојако би приближило једну другој, а зближење њихово било би управљено против нас. Аргумент који се покаткад наводи: да ће давање Турској Једрена и Тракије, на које и Бугарска полаже право, на против, изазвати непријатељство између њих, ангажовати Бугарску у том правцу, и на тај начин одстранити њену пажњу од Македоније о којој она не престаје да сања — неоснован је. Да би се то питање извело на чисто, треба претходно испитати шта Бугарска

сматра да јој је прече: Тракија или Македонија, и ко је према томе њен први и непосредни противник. И при оцени тога кога Бугарска сматра као свог главног непријатеља у опште, историја наших односа показује да смо, у њеним очима, баш ми тај главни непријатељ. А за оцену: шта је њој прече у овом нарочитом питању које нас интересује, најбоље ће послужити речи које је писцу овог чланка упутио генерал Ратко Димитријев, бивши бугарски посланик у Петрограду, одмах после нашег рата са Бугарском 1913 године. На име, он је између осталог рекао: „У Македонији је Бугарска стицајем политичких прилика (Егзархатом, итд.) ухватила корена, и време од четрдесет и више година помогло јој је да тамошње становништво расположи тако да је оно до сад гравитирало и да и сад гравитира Бугарској. Но то ће становништво, које ни иначе није никад било тачно опредељено, постати српско ако га Србија разним средствима приволи себи; и онда, шта ће Бугарској српска провинција?“ — Из ових речи види се да Бугари сматрају да је Македонија под Србијом за њих *непосредна* опасност, зато што држе да је то опасност за „бугарску националност“ Македоније; с друге стране, да у Тракији њихови интереси нису тако непосредно угрожени, јер ако тамо има Бугара, они ће остати Бугари и неће се потурчити ни од сад као ни до сад. *Тај* разлог руководио је Бугарску да јуна 1913 године напусти и Једрене и све што је у Тракији била освојила, да би се против нас окренула. *Тај* разлог руководио је Бугарску да, у великом рату 1915 године, склопи *савез* са Турском при свем том што јој је ова кратко време пре тога отела и Једрене и Тракију, само да би се могла обрнути против нас, као против свог главног непријатеља, у намери да нам отме Македонију и да нас уништи. *Тај* разлог остаје и данас, јер је и Бугарска остала она стара, са свима својим старим особинама и старим непријатељством према нама.

„Пријатељска“ уверавања која нам Г. Стамболијски даје показују само одсуство сваког зазора, и никога ко познаје Бугарску не могу завести; он данас тако ради јер *не може* другојаче да ради. „Брига“ коју он хоће да покаже за нас, изјављујући да се наша земља „гуши без изласка на Егејско Море“, подсећа ме на речи генерала Димитријева кад ми је, опет одмах после рата 1913 године, држећи да и ми имамо

исте погледе на политички морал, ово рекао: „Ви у Грцима не можете наћи правог пријатеља и доћи ћете кад-тад с њима у сукоб. Ви треба с нама да будете, па ћете добити и Солун, који бисмо вам ми радо уступили.“ — Кратко време пре тога рекао је руском посланику у Софији Г. Стојан Данев, у то доба једна од најважнијих политичких личности у Бугарској, како он сматра споразум са Србијом као неопходан, „јер се само њиме може спречити продирање Аустро-Угарске на Солун, који је *за Бугарску давно истакнути циљ*“. Кад нисмо, пре 1915 године, могли веровати генералу Димитријеву, не можемо, после 1915, после највећег вероломства Бугарске, веровати ни Г. Стамболијском.

У једном нарочитом чланку о Бугарској[1] ми смо показали да „између нас и Бугарске ничега заједничког нема да бисмо могли ићи сложно, ни у природи аспирација, народних и опште-човечанских, ни у националном, управо расном карактеру, ни у степену моралности; и да је, на против, све у супротности једно према другом“. Кад тако стоје ствари, наши нас интереси упућују да, бар још за дуже време, никакав заједнички политички посао са њом не предузимамо, а још мање сад, у тракијском питању, где су нам интереси нарочито супротни.

Могло би се рећи да постоји још једно треће питање које може бити у вези са нашим интересима: буђење турског национализма и повратак Турака у Европу, посматран као такав сам за себе.

Да би се ствар правилније оценила, треба видети какав је данас непосредан узрок томе буђењу турског национализма. Узрок није велики: турски национализам оживео је после једног лаког успеха, после победе над Грчком, над земљом која сама по себи није јака и која је имала да води један за њу врло тежак, колониалан рат. Где узрок није велики, не може ни дејство бити велико, и зато су и последице мање опасне. Сањарије турских националиста о аутономији Македоније, које потичу више услед угицаја са стране, не могу се данас озбиљно узимати.

---

[1] *Српски Књижевни Гласник*, Нова Серија, књ. II, Број 1, од 1 јануара 1921 године.

Што се тиче повратка Турака у Европу, ни он не може бити сталан, јер би иначе ишао насупрот природном току догађаја. Турска, са својим нарочитим особинама, није могла да се прилагоди европском животу, и зато није могла ни да се одржи у Европи; она је, у току векова, постепено падала и губила једну по једну област. Скокови које је она с времена на време чинила противно правцу којим је пошла, били су пролазни и према томе нису представљали корак у напред; те скокове она је чинила „да би затим још много ниже пала". На Париском конгресу велике силе примиле су је као себи равну и зајемчиле јој интегритет; но на Берлинском конгресу она је пошла старим путем и изгубила много и од онога што је имала пре Париског конгреса. Младо-турска револуција 1908 године опет је један такав тренутан скок. Европске силе утркивале су се која ће већу наклоност код нових људи да добије, но одмах после тога отета је Турској једна велика област, Босна и Херцеговина. Балкански ратови дотерали су је до предграђа Цариграда, а после рата остала је само сенка од њене државе. Што се даље ишло, и падање је брже ишло; у толико пре ће и овај „скок" Турске бити кратког века.

Тако, по нашем мишљењу, стоје наши интереси у овој источној кризи, а идеје које су овде изнесене нису пролазне или застареле политичке комбинације, већ имају дубоког основа у тежњама и карактерима народâ, који се не мењају.

Наши интереси на *Балкану* нису мање важни него што су француски или енглески; они, поред тога, имају свој особени карактер. Према томе, ми не можемо потпуно прилагодити своју политику са политиком које било од тих држава. Ми можемо у извесном погледу, у једном или другом питању бити ближи политици једне или друге силе, али наши интереси не морају се *у свему* поклапати са туђим интересима, ма то били и интереси Француске, која је, после Русије, прва на реду којој имамо да будемо захвални за помоћ у великом рату.

На крају имамо да учинимо једну кратку напомену. Ми не смемо, чак и кад би то била истина, у напред изјавити да ми по сваку цену хоћемо да се одржи мир, као што је то учињено у уводном чланку у владином органу *Самоуправи*, од 30 септембра ове године, Бр. 218 (који су страни пред-

ставници у Београду имали права послати својим владама као гледиште наше владе, па извесно то и учинили), где је шта више споменута и „наша исцрпеност“. Такву је изјаву дала Русија у време анексије Босне и Херцеговине, и руски војни министар, по препоруци руске дипломатије, изјавио је у Думи да је Русија војно неспремна, што је, у осталом, било истина. Али је тадашња руска дипломатија у напред била решена да попусти тражењима Аустро-Угарске, за коју су је везивали тајни уговори незгодни и за Русију. Ми, међутим, у данашњој источној кризи нисмо ни у ком погледу у положају у каквом је била Русија у време анексије. Не треба претити ратом, али не треба ни непотребним изјавама о апсолутној жељи за мир слабити нашу дипломатску ситуацију и онемогућити сваку дипломатску акцију. Од дипломатске акције за заштиту наших важних интереса, до рата, далеко је,

ДИМИТРИЈЕ ПОПОВИЋ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Гуљелмо Фереро, историчар европске цивилизације.

Цијели рад италијанскога хисторичара и социолога Гуљелма Ферера, обиман и богат, посвећен је само једном главном циљу, то јест проучавању извора и развоја европске цивилизације. Фереро налази те изворе и темеље у цивилизацији латинскога Рима, који је приновама и утицајима хеленизираног Истока основао своје велико царство. Када Фереро расправља о политици латинскога Рима, и када прелази на најновије појаве модерне Европе, он се увијек држи једног те истог предмета, руковођен сталним начелима, која се темеље на увјерењу да је латинство и данданас најбољи представник најбоље европске просвјете.

За најсрећенији, најскладнији образац те просвјете, те синтезе старог и новог латинства, Фереро држи Француску. Не своју Италију, него Француску, јер Француска имаде више природно-географских услова за развој, јер у својој мјешавини југа и сјевера лакше постизава равнотежу у политичком, просвјетном и привредном погледу. „Француска је онај европски народ који се је, уза сва политичка поремећења осамнаестог и деветнаестог стољећа, најмање изневјерио латинској традицији.“ [1]) Изузевши државу и политичке теорије, можда у Европи нема другога народа у којем је стари дух: штовање традиција, осјећај мјере и ауторитета, тако јак као у Француској. Многи сматрају Француску, како се данас каже, „назадном земљом, јер, када се не ради о политичким теоријама, старо се много боље него другђе опире продирању модернизма.“

Фереро каже да је латински геније, попут грчкога који му бијаше учитељ и узор, омеђени и по том уређени геније. Он је омеђени и уређени геније, јер је у временима свог највећег сјаја увијек настојао да што тачније дефинира обрасце умјетничког, интелектуалног и моралног савршенства које је себи одређивао за циљ. „Да је латински геније управљао свијетом и у последња два стољећа, наше доба не би било погођено толиком несрећом. У Европи би од времена на вријеме били провалили ратови; али никада не би био букнуо рат

---

[1]) *Латински геније. (Стара Европа и нова).* — Цитати у овом приказу извађени су из тринаест ауторових расправа, садржаних у књизи *Стара Европа и нова.*

без граница у простору, у времену, у окрутности, у рушењу добара и живота; нити би један народ икада био сањао да се изненада дочепа жезла над свијетом. Рим бијаше искусио да не смјелост, ни журба, ни изненадност, већ стрпљивост и опрезност граде на камену и за стољећа". Фереро поставља латинску цивилизацију као опреку германству, и каже: „... какав преокрет би унијела у свијет обнова латинскога генија, која би била простодушна и искрена, а не нова кривотворина германскога духа, смјесена од лажне реторике и тобожње учености".

Пошто Фереро пише и француски, сарађујући у најугледнијим француским ревијама, он може да изравно говори великој јавности која се занима за његове теорије; али његова прва, младеначка дјела, *Млада Европа* (1897) и *Милитаризам* (1898) нијесу у сагласности са напоменутим начелима. Зато писац не да да се те двије књиге прештампају, док остала његова дјела доживљују по десет и више издања. Научењак и публициста који је скоро пјесник латинскога генија и латинске просвјете, Фереро је вјеровао у младости у тврдње о латинској декаданси, о оронулости Италије, Француске и осталих романских народа.

Те земље су и за многе њихове интелектуалце важиле као застарјела Европа, као нешто ниже од младе Европе, то јест од германских индустријских народа, Њемачке, Скандинавије и Енглеске. Фереро је пропутовао те земље и Русију, те, трагом Тенових опажања и социолошких теорија, написао одушевљене хвале о њемачкој индустрији, дисциплини, организацији, просвјети и будућности *(Бизмаркизам и социализам)*. Писац је мислио да је са *Младом Европом*, написаном 1894, открио индустријску силу, те „својим младеначким књигама допринео ширењу и јачању предрасуда против којих се сада бори што више може".

Аутор пориче *Младу Европу* не само зато што у њој имаде похвала о Њемачкој, него још више зато што је промијенио своје мишљење о индустријализму. Наше вријеме имаде оријашке индустрије које више немају око себе природну потпору пољопривреде, и огромне пољопривреде којима недостаје природни завршетак индустрије. Фалсифицирање је без мјере обогатило врло велик број индустријалаца, особито у Њемачкој, гдје је уз помоћ кемије постало једном од најумнијих и најмање савјесних вјештина. Али то је једна од најдубљих рана модернога свијета... Кривотворине индустрије и трговине само су посебан случај много ширега питања, највећег моралног питања нашега времена, то јест поштења.

Мисли у *Младој Европи* се не слажу са овим исправним начелима, али ипак у њој имаде тачних и поучних опажања о Њемачкој, о Енглеској, о Русији, о Јеврејству, и особито о разликама

између сјеверних и јужних европских народа.[1] Писац каже да слабост његових првих књига потиче одатле што није ништа опазио, ни разумио, док је проучавао само садашњост. На против, упоређујући антикни свијет и модерни свијет, опазио је да је стари свијет био поставио циљ и разлог живота у једно или више интелектуалних и моралних савршенстава, док је нови свијет нада све тежио помстеном, несигурном, незасићеном повећању силе, без свијести о својој коначној сврси. Недостатци и нелогичности наше индустријске цивилизације нагнаше га да потражи њихове узроке и почетке. Тако је постао хисторичаром латинскога Рима и његова царства, изнијевши његову политичку, друштвену, културну, војничку, економску, правну, унутрашњу и спољно-империалистичку повијест, под насловом *Величина и опадање Рима*, у пет одличних, врло поучних, врло занимљивих, умјетнички израђених књига, које су строго научно дјело и, због своје одиста латинске јасноће, донекле популарно *(Освајање царства, Јулиј Цезар, Од Цезара до Августа, Августова република, Август и велико царство)*. Први свезак је изашао 1902.

Цијели развој европске повијести од Јулија Цезара до свјетскога рата од 1914—1918, Фереро узимље као цјеловит предмет својега истраживања. Једно од најновијих његових дјела на француском језику, *Пропаст антикне цивилизације* (1921)[2], представља неко хронолошко продужење *Величине и опадања Рима*, неки спој између ауторових дјела о римској политици и радова о савременој Европи и Америци. Проучавање древне хеленско-римске просвјете произвело је одлучан преокрет у назорима и научном раду Гуљелма Ферера. Други је важни датум у његову животу и раду његово путовање по јужној и сјеверној Америци, од 1907 до 1909. Путовања и властита искуства из изравнога додира са разним земљама и просвјетама, важан су чинилац у раду овог истрајног социолога-путника, који не воли да своје судове изводи из туђих колико из властитих опажања на лицу мјеста. Често позиван у разне земље да држи предавања, он још увијек има прилике да из непосредне близине прати развој европскога друштва.

Плод путовања по Америци је обимна књига *Између два свијета* (1913), у облику романа и разговора између измишљених и неизмишљених лица на пароброду којим се писац и његова госпођа, кћи Цезара Ломброзо, љекарица и такођер

[1] *Млада Европа* је преведена и на српско-хрватски (Загреб, 1918, наклада „Југ").

[2] *La Ruine de la civilisation antique.* Излазило најприје у *Revue des deux Mondes* (1920—21). Од тога дјела је у српско-хрватском преводу изашло поглавље *Константин Велики и побједа Хришћанства* (Сарајево, 1921, књижара Пијуковић), у којем је приказана политичка, друштвена и вјерска криза за времена Диоклетијана, Константина, Арија и Св. Августина.

списатељица, враћаху из јужне Америке преко Гибралтара и Ђенове у домовину. Америка је смјеса разних страних и урођеничких раса, Шпанаца, Англосаса и других досељеника са свих страна свијета, под првенством Сједињених Америчких Држава, које су претежно англосаске, а лица Ферерове књиге су највећим дијелом Аргентинци и Италијани. Ту као да је над научењаком превладао родољуб који највише воли своју латинску расу. По том *Између два свијета* није потпун одраз америчкога козмополитизма, што можда аутор није ни намјеравао, као што ни његове анализе савремене Европе нијесу потпуне, јер се не баве са свим њезиним елементима, од којих словенство није од најмање важности. Оно мало о Копернику у *Између два свијета* и младеначка студија о Русији (под насловом *Москва* у *Младој Европи*), то је можда све што је писао о словенству. Међутим, тај пропуст није хотимичан, јер писац не позна словенство као западно-европске народе, а с друге стране оно не улази у оквир његова латинства.

Поред разговора, разматрања и препирака о естетској вриједности Њујорка, о Кристофору Коломбу, о Копернику, о спекулацијама у Аргентини, о апстрактним питањима, о најобичнијим појавама из живота разних друштвених разреда, исељеника-радника и њујоршких милионара, о умјетности итд., *Између два свијета* садржи оцјену и осуду модерне материалистичке цивилизације, која је по ауторову увјерењу највише застранила са француском револуцијом. — Уз звукове Марсејезе, на рушевинама Бастиље, на пољанама Маренга и Аустерлица, дјело започето од Коломба и Коперника, продужено од Галилеја, Декарта, Волтера и Русоа, бје завршено: Човјек се дигао, зграбио и оборио све старе границе, те својим рукама по својој вољи поставио нове, не само себи, већ и властима неба и земље које му их до тада бијаху наметнуле. Човјек је за себе посадио те границе врло на ријетко и ниско, а врло густо и високо око државе. Са свих страна је ограничио ауторитет, и ослободио себе што је више могао; а гледе Бога послушао савјет својих великих филозофа.

„Род“ — каже писац о себи — „склоност и узгој начинише ме привржени свим начелима хармоније, равнотеже и мјере, која су превлађивала у разним временима нама познате повијести. Истрошио сам најватреније године младости у проучавању старих цивилизација, које су извршиле многе лијепе и велике ствари, јер су хтјеле и знале ограничити се. Посјетио сам и проучио оно *ново коло*, гдје стара европска цивилизација, улазећи у силне и полупусте просторе, изгледа да се хоће ријешити толиких старих граница и веза још смјелије него ли у старом свијету“. — Овим ријечима је обиљежен значај Америке и дат тумач књизи *Између два свијета*, којој

је био циљ да поновно објасни једноставну истину да је каквоћа једина нужна граница количине.[1])

Однос каквоће и количине (квалитета и квантитета), дотично превлађивање количине на штету каквоће, то је онај стални мотив који се понавља у Фереровим оцјенама модерног друштва, полазна тачка његове несклоности према савременој цивилизацији. Његове мисли о савременој цивилизацији објашњене су у расправама и бесједама (од јула 1907 до фебруара 1917) сабраним у врло занимљивој књизи *Стара Европа и нова* (1918). Полемична и друга мјеста у њој најбољи су аутокоментар ауторов раду и намјерама. Неколико мисли из те књиге[2]), у којој се поред социолога испољује политичар, нека послужи да се види како је писац мислио о нашој цивилизацији прије свјетскога рата.

(Крај у идућем броју.)

АРСЕН ВЕНЦЕЛИДЕС.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„ПИГМАЛИОН", ОД ЏОРЏА БЕРНАРДА ШО-А.

Хенри Хигинз, професор фонетике, клади се са својим пријатељем, пуковником Пикерингом, да ће једну сироту цвећарку, која пати од страховито вулгарног нагласка и још горе граматике, у року од шест месеци научити да говори енглески потпуно правилно, тако да ће моћи да је изведе чак и на једну „garden-party" у Бакингам Паласу а да је нико не препозна. Кад опклада успе и он заврши своје дело, девојка налази немогућним да остави један живот са вишим материалним потребама на који се навикла, и да се врати на улицу одакле је и дошла. Он, професор, себичњак, и не осећа тај велики проблем, и комад се завршује једним говором између њих двоје који не даје никаква резултата. Немачка позоришна версија, осећајући тај недостатак, даје наслутити свадбу јунака и јунакиње, и тај завршетак је примљен и на нашој позорници. Шо, ма да је благословио ту позоришну версију, написао је уза свој комад епилог у коме се сирота цвећарка удаје за Фреда Хила, једног празног младића, и њих двоје, потпомогнути пуковником Пикерингом, отварају цвећарницу.

[1] *Стара Европа и нова*, стр. 286.

[2] Та књига садржи, поред опширнога предговора, по хронолошком реду ове бесједе и расправе: Корупција и прогрес (1907), Слава и богатство (1909), Наука о човјеку (1910), Рим у модерној култури (1910), Мишице и мудрост (1913), Што је прогрес (1913), Каквоћа и количина (1914), Анархија, слобода, дисциплина (1915), Латински геније (1916), Nova et vetera (1917), Интелектуална криза (1917), Латинска просвјета и германство (1917), — изречене у Буенос Ајресу, Бостону, Филаделфији, Питсбургу, Торину, Риму, Лозани, Милану, Фиренци, Лиону, Марсеју и Паризу.

То је, у најкраћим потезима, драмска ситуација — јер драмски заплет и не постоји — *Пигмалиона* од Џорџа Бернарда Шоа, спадала, сатиричара, и помало драматичара. Шо није драматичар; изузев његовог као варница бриљантног дијалога, он у себи нема ничег специфично драматског: ни у архитектоници заплета, ни у психологији личности, ни у ситуацијама чисто драмског ефекта. Све то, као и цео његов уметнички темпераменат, подлеже његовој страсти за парадоксалношћу, којој је сатира само један део. Његова бујна, жива, духовита природа, у свом трку за парадоксима не застаје ни пред светињом једног Христа, или једног Шекспира, а камо ли пред зградом буржоаско-капиталистичког друштва, које му својим неправилним индустријским поретком и укорењеним конвенционалностима пружа више но погодну мету за његов, често нездрав, каприс. Сатира тога друштва само је резултанта његовог парадоксалног темперамента, и не садржи у себи ничег реформаторског у конструктивном смислу, ма колико то Шо себи уображавао. Кад он покушава да буде конструктиван, он постаје немоћан, јер нема шта да предложи. Али он зато уме да се грохотом смеје.

За драматичара Шо, пре свега, нема довољно конструктивно-интуитивне психологије. Сва његова лица су, мање-више, преобучени „Шо-чиће“: они говоре како би то Шо говорио да је на њиховом месту. И стога скоро све његове личности имају једну искључиву карактерну особину: психолошку парадоксалност. Али Шо тај свој недостатак попуњује својим ненадмашно духовитим, живим, светлуцавим као нож на сунцу, диалогом, који је, међутим, у својим најбољим пасусима, специфично енглески у својим вулгаризмима, алузијама, играма речи, обртима. И у том његовом диалогу лежи сва његова чар, сва његова величина. А кад је још основна нота комада фонетика и преображај једне девојке од вулгаризама до пристојног језика, тај специфично Шовски, специфично енглески део, још је јаче потенциран.

Али баш зато што је Шо само у другом реду, као драматичар и сатиричар, од ширег значаја, и што је оно што је зачин његовог талента нешто индивидуално и специфично национално, он губи, и мора да губи, на свакој страној позорници. Само један пример: његове сочне псовке, које стварају читаву атмосферу комаду саме по себи, не могу се згодно превести ни на један стран језик.

То се исто неминовно десило и код нас. Ми на позорници нисмо имали типичног Бернарда Шоа, Шоа како се он даје у Лондону, али смо зато имали једну успелу „континентализирану“ (ако ми је допуштено сковати такву чудовишну реч) комедију. Подвлачим *успелу* комедију, ма да се некад у континентализирању ишло и сувише далеко (Г. Гинићевој лули, на пример, није било нипошто места у соби про-

фесора Хигинза; тако исто, изузевши први чин, све декорације, и чак и костим собарице, били су не-енглески). Али поред свега тога, ако се комедија узме као комедија а не као специфично Шовска и енглеска, она је врло успела.

Комад је, у знаначкој режији Г. Исаиловића, био у главном добро спремљен и добро игран. Од глумаца најбољи су били Г. Н. Гошић као професор Хигинз и Г-ца Црвенић као цвећарка Елиза. Г. Гинић у другом чину није био онај препредени филозоф са улице који је требало да буде, нити је пак Г-ђа Паранос била достојанствена, пост-Викторијанска госпа. — Преводилац Г. Јонић је савесно решио једну веома тешку и деликатну улогу.

А. ВИДАКОВИЋ.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ЗБОР МОРАВСКИХ УЧИТЕЉИЦА.

Збор Моравских Учитељица сјајно је потврдио све изузетно вредне особине које познајемо код чехословачких певачких зборова: 1) апсолутну хомогеност у боји гласова; 2) необично изразиту интерпретацију која даје, тако рељефно, све, и најутанчаније, детаље партитуре; 3) сочност у вокалном благозвучју, благодарећи којој сви преливи у изразу добијају пуну вредност: и она меланхолија тако специфично словенска, и драматични акцент, и здрава радост „од земље и сунца", и дубоки акценти трагике; 4) дикција која је изведена до танчина неусиљено, природно, истичући све флексије песничких фраза под којима се гибају мелодијске линије, или у којима се сукобљавају диспаратни ритмички елементи, слободни, живи, изразити; и најзад 5) интуитивно сажимање у једну прегледну, солидно извајану целину свију елемената ритма, мелодије и хармоније који, нарочито у модерној музици, чине апсолутни циљ уметничког стварања.

У свему томе огледа се израђена уметничка способност, стил, укус.

Тај укус истиче се још и у избору композиција. Са одважним гестом узимају се у програм дела која кидају са традицијама, као на пример: два ванредно сложена и по изразитости изнимно снажна збора са клавиром од слободног новатора, мистра Леоша Јаначека, аутора *Јенуфе,* коју бисмо радо видели и на нашој сцени; затим ретко проживљени зборови мистра Ферстра; и најзад они красно стилизовани зборови Јозефа Сука, на стихове словенских народних песама, међу којима има један збор на стихове наше народне женске поезије. А када се зађе у прошлост (Сметана, Дворжак), или када се узме танано стилизовани фолклор (Рупелдт, Вах, Черник),

онда се са савременим амбицијама износи из тих дела њихова суштина, простосрдачна и тако снажна у тој простосрдачности.

Збор Моравских Учитељица, вођен искуством и уметничким полетом професора Г. Ваха, чувеног шефа и Збора Моравских Учитеља који носи неколико интернационалних првих награда, извео је свој програм за дивљење савршено: дубоко проживљено, али без површних ефеката тако неукусно маниpираних сфорцата и уздаха који су се одомаћили код неких зборова, и природно у свима преливима.

Већина ових зборова су уз клавирску пратњу, коју је са пуно ерудиције извајала професорка Г-ђица Л. Тучкова, осећајући све полифоно сенчење, истичући, тако, живу снагу ових зборова. Сукове зборове пратила је уз припомоћ Г-ђе професора Ваха, која је, како су ми рекли, душа збора, уметница и вокални педагог у исти мах.

Солисткиња Г-ђица Јанечкова је пронашла добре акценте у соло деловима Јаначекових зборова *Вучји траг* и *Belveder*.

У свему: стил и непосредно уметничко надахнуће.

Дупке пуна нова зграда Народног Позоришта одушевљеним аплаузима одавала је признање ванредном збору Моравских Учитељица, манифестујући на тај начин највидније како се националне душе срећу кроз сплетове ритма, мелодије и хармоније, да би се осетиле и тако разумеле.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ИЗЛОЖБА М. МИЛУНОВИЋА И С. СТОЈАНОВИЋА.

Од после рата на овамо показује се у развоју наших ликовних уметности један јачи и смелији полет но што смо га икада пре имали. Нагло и непрекидно надолажење, сустизање једрих младих талената изазвало је у нашем уметничком животу једну жарку, плодну и све већу вреву, из које се постигнућа и остварења издвајају, готово, са спонтаношћу и лакоћом неког природног процветавања. Остварења и постигнућа која већ и у својој досадашњој укупности значе једну темељиту обнову наше уметности, а која, сигурно и неоспорно, оглашују једну будућност још интенсивније и успешније делатности. Та еволуција, чија се полазна тачка може, од прилике, обележити првом изложбом „Групе Уметника“ (у јесен год. 1919), и која се нарочито афирмирала приликом последње „Југословенске Изложбе“, дошла је сада до једне своје нове речите потврде у изложби сликара М. Милуновића и вајара С. Стојановића, отвореној 5 новембра у великој дворани Новога Универзитета. Оба та млада уметника, — које увршћујемо овде у наговештену еволуцију не само са обзиром на њихову општу уметничку вредност и

новост, већ и услед њихове дубоке унутрашње сродности са оном већ победилачком фалангом којој се они сасвим природно придружују — оба та уметника долазе из Париза где су, тек недавно, усред одобравања не многобројних, али одабраних, строгих и деликатних судија, доспели до прве јасне формације своје уметничке физиономије и до свог првог озбиљног успеха.

Они нису још „дефинитивни“ у оном (ваљда, у опште, недостижном, апсурдном) академском смислу речи, али множина њихових дела показује, ипак, већ ону снагу, ону убедљивост и ону хармоничну заокругљеност које чине ремек-дело, које чине мајстора и на основу којих је један наш изврстан критичар могао, сасвим оправдано и без претеривања, рећи да Милуновић има слика од „музеалне вредности“.

Здрава језгровитост концепције и једно интензивно, непогрешиво, у најдубљем инстинкту укотвљено колористичко осећање јесу главне врлине тога младога сликара, на којима почива, од којих је условљена цела његова уметност, и којима се објашњава његова — веома логична и прозирна — досадашња еволуција. Милуновић је пошао из импресионизма, за кога су га првобитно определиле биле непосредност и хитрина његовог гледања, његовог посматрања, и његова урођена страст за боју. Отуда жарка чулна сочност његовог колорита и она лака и широка техника кичице још и у његовим најновијим радовима. Као речити пример могу ту послужити *Породица барџије* са оном тако свеже набацаном, тако живом фигуром разроког дечака, она виртуозна колористичка хармонија *Мртве природе са крчагом;* или и онај тако меко и флуидно третирани портре Ј. Косора.

Нагон за једном дубљом, солиднијом истинитошћу, за чвршћим обликом, за оштријим карактером, за синтезом и, најзад, монументалношћу, одстранио је већ рано нашега уметника од импресионизма и упутио га је, у једном готово противном правцу, ка вишим задатцима и циљевима. У *Играчици из предграђа* или у *Морнару* имамо већ један конструктиван реализам са јасним тенденцијама за упрошћавањем, за синтезом, за стилом. У разним *Мртвим природама,* нарочито у оној са воћем и лишћем, наглашавају се све јаче и искључивије ти последњи квалитети, тако да онај величанствени, монументални *Женски акт* у (већ сасвим примитивистичком, Џотоском) пејзажу, или она *Лежећа жена са мртвом природом,* као и оне *Жене на тераси* пред којима се човек и нехотимично сећа Мантење или Синьорелија, не изненађују више својом знаначком, наднатуралистичком стилизацијом и величином. У тај низ спада и мајсторски портре Р. Петровића, као, најзад, у једном вишем смислу, портре Г-ђе Стојановић, који је, међутим, већ више надахнут Енгром него кватроцентистима. Истовремено преобразио се и *колориста* Милуновић, и то, првенствено, у

знаку великих венецијанаца, једнога Џорџона, Тицијана и Тинторетоа, који су знатно утицали и на његово схватање целе слике и довели нашега уметника до оне зналачке, богате и сонорне хармоније боја, облика и композиције која зрачи из оне бриљантне *Лежеће жене* (црвено и зелено) или из оне дивне *Куртизане са огледалом.*

С. Стојановић је вајар од расе, обдарен дубоким, првобитним пластичким осећањем и смислом за величину. Тако му сваки кип — и крај евентуалних недостатака и мана — носи на себи оно неодређиво обележје живота и истине по коме се познају права уметничка дела. Стојановић, тешући своје скулптуре, теше још и самога себе, и имао је већ, и имаће још, труда и борби при том послу. Али један уметник који је успео да створи ону главу *Кинеза*, ону *Младићску главу* (зелену) и онај *Женски акт са драперијом,* има већ пуна права да са поверењем гледа у будућност. Он се већ ослободио Мештровића и Росандића; ослободиће се, свакако, и Бурдела, који још упорно стоји између њега и — Стојановића.

Изложбу је отворио једним сјајним говором песник Јован Дучић, у присуству једне, на београдским вернисажима још невиђено многобројне и отмене публике.

ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ИСТОЧНА КРИЗА.

Откако је потписано примирје у Муданији, у неколико су се ствари измениле. Због тих ствари је одложена конференција за мир између Грчке и Турске, која се требала састати 13 новембра у Уши-у, код Лозане. Шта се све догодило?

На дан 1 новембра Велика Народна Скупштина у Ангори, која је оруђе Мустафа Кемала, одлучила је да се она има сматрати од 16 марта 1920 па у будуће као народна влада. Цариградска влада је престала важити. Наследни Калифат ће остати у породици Османовића, али ће Народна Скупштина изабрати другога владара, чија ће духовна својства, таленат и владање бити изнад обичних својстава. Одмах затим она је донела одлуку, и саопштила је представницима европских сила у Цариграду, да уговори донесени од марта 1920 године не важе. Од тога дана сви политички, економски и финансијски уговори и споразуми, као и преговори, престају важити. Два дана после ових одлука у Цариграду је букнула антидинастична буна. Цариградска влада је дала оставку, министри су побегли под заштиту савезника. Представник Ангорске владе узео је власт у своје руке, смењо и

похапсио многе старе чиновнике, постао господарем Цариграда. И сам султан, кад се његова гарда побунила, морао је напустити свој двор и прећи на једну енглеску ратну лађу. Цео гарнизон цариградски је пришао Ангорској влади. У неутралној зони око Цариграда број Кемалових жандарма постаје све већи, жандарми се окупљају око савезничких војника и гарнизона и на тај начин их опкољавају. У Источној Тракији, коју онако лакомислено савезници предадоше Турцима, врши се нагло рекрутовање турских војника. У Цариграду странци бивају све више нападани; ноћу и дању савезнички војници су изложени мучким нападима од стране разјарене турске гомиле. На стране производе примењују се нарочито велике царине, и врше шикане над трговином странаца. У самом Цариграду, и поред јасно одређеног уговора о примирју, заповедник турске војске покушао је да одузме власт од савезничких комесара у Цариграду. Тај човек је тражио да уведе грађанске власти у Чанаку, у Галипољу и на Босфору и да се одмах повуку ратни бродови из Дарданела. Савезнички комесари нису хтели о томе ништа да знаду, али су људи Кемалови ушли свуда, узбуњујући муслиманско становништво противу странаца. После три недеље од Муданије, и онај слаби мост између Европе и Турске је порушен. Кемал је срушио и отоманску царевину, и калифат, и престиж Европе. Кемал је почео заснивати веру кроз цео мухамедански свет да је он други пророк, који ће обновити стару славу мухамеданску. У томе је он био добар ученик својих заштитника у Москви. Његов представник у Цариграду, Рафет паша, поднео је савезничким комесарима у Цариграду услове за мир са Грчком. Услови су претерани, јер Мустафа Кемал тражи: 1) да савезничка војска одмах евакуише Цариград; 2) да се укину све капитулације; 3) да се Турској врати Мосул, да се изврши ректификација граница у Сирији, да се Митилена, Хиос, и остала острва у Архипелагу, прогласе аутономним; 4) да Турска буде потпуно независна; 5) да Грчка плати ратну оштету у суми од 6 милијарди франака у злату. — Захтеви Турака и начин на који су они почели постављати своје захтеве, подсећа на оно што су радили руски совјетски комесари 1917: оборили све, узаптили све, и онда почели претити.

Поводом ових догађаја на Истоку, и Совјетска влада је нешто урадила. Она је пре свега упутила један акт Силама Савезницама. Протестујући што је позвана на конференцију мира у Лозани само за решење питања о Мореузима, Совјетска влада прети да ће доћи ускоро до сукоба између Истока и Запада, и то не само због економских, него и политичких разлога. Московска влада гледа на ову целу ствар друкчије него Западне Силе. Она сматра да треба задовољити турске националне аспирације. Задовољити националне аспирације значи избећи сукобе. У погледу Мореуза, она држи да треба

затворити Босфор и Дарданеле свима ратним бродовима, а отворити их широм за трговачке бродове. У томе погледу Совјетска влада не чини никакве изузетке. Овакво њено држање може се донекле тумачити страхом од панисламистичке фурије која је захватила све муслимане у Азији. Бојећи се да се ангорски авантуристи не окрену на Кавказ, она је готова да поквари свој уговор од месеца марта 1921 и да га замени новим у коме би главни предмет били захтеви турски на Балкану. У овоме погледу Троцки је предложио једну војну конвенцију, један савезни уговор између Совјетске Русије, Турске и Бугарске, једну врсту Црноморскога Савеза. Према томе уговору Турци би добили целу Тракију, Бугари један део наше државе, а Руси би окупирали поново Бесарабију. Гурајући Турке поново на Балкан, бољшевистичка влада мисли да би на тај начин отклонила погибију од себе, ослабила Мали Споразум, ојачала свој утицај на европске послове, а умањила утицај Енглеске на Источну Европу.

Претерани захтеви Ангорске владе, који се односе на исправку границе у Сирији, отворили су очи и Французима. Поенкаре, а са њиме једна група политичара, веровали су да је са тим стварима у Малој Азији свршено, и да су француски положај, утицај и управа у Сирији, на Леванту, осигурани. Цео ранији аранжман, који је незадовољни Франклен Бујон, вечити кандидат за Министра Иностраних Дела, председник Одбора за Спољне Послове, раније уредио када су Французи имали озбиљнога војничкога неуспеха у Малој Азији, сад је дошао у питање. Овога ради одложена је конференција у Уши-у до 20 новембра; између Париза и Лондона се воде сада разговори о ситуацији коју је створила изненада група Мустафа Кемала.

Догађаји у Цариграду и у Тракији, који су у први мах наше министре остављали доста равнодушне, као да су их сада збунили. После оних контрадикторних изјава, даваних и овде и у Паризу, констатују сукове чињенице. Влада Н. Пашића на врат на нос тражи и добија од Народне Скупштине један кредит за наоружање војске, кредит од 800.000.000 динара. Влада Н. Пашића, и ако га је до сада више пута нељубазно одбијала, прима љубазно шефа бугарске владе. Влада прима и грчкога Министра Иностраних Дела, и то онога истога Политиса који је доказивао да Грци нису били дужни 1915 године, по савезноме уговору, да притеку у помоћ Србији војничком снагом. Разговори који су вођени са њима, а нарочито они који су вођени са бугарским председником, јасно показују да влада Г. Н. Пашића озбиљније посматра долазак турака у Једрене него летос. И један и други државник тражили су помоћ наше државе за Конференцију Мира; у замену, и један и други, давали су нашој влади обећања која се тичу наших интереса у Јужној Србији. Каква је и колика вредност

тих обећања, и каква су јемства за њих, непознато је. На оваквим састанцима не могу се уредити ни ситнија питања, а нарочито не питања онаква каква стоје отворена између нас и Грка и Бугара, нарочито између нас и Бугара. Али, само то што се између Софије и Београда и Букурешта, Београда и Атине, данас разговара, јесте добар знак за будућност Балкана. Догађаји из године 1912 и 1913 и 1915, пружају упутства шта треба а шта не треба радити. Да ли ћемо из њих извући поуку сви, а нарочито Бугари, видеће се на Конференцији Мира у Лозани.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ.

Пред прославу десетогодишњице Кумановске битке опште је мишљење било, — бар опште мишљење публике, — да ће Влада Г. Пашића поднети оставку одмах по завршетку народних светковина у Куманову и Прагу. На стварање тога мишљења, утицала су, поред утиска који је остављала целокупна политичка ситуација, још и два непосредна разлога. Један су дали радикали, други демократи.

Радикални посланички клуб, на седницама од 12 и 13 октобра, претресао је став који радикална странка има заузети према демократској резолуцији од 12 октобра, донесеној поводом учешћа шефа странке, Г. Давидовића, на Загребачком конгресу јавних радника. Претрес у радикалном клубу завршен је следећим закључком: „да је Загребачким конгресом од 10 септембра створена тешка ситуација и да је одлуком ширега главног одбора и посланичког клуба демократске странке од 12 ов. мес. то стање постало још неодређеније. Зато се радикални посланички клуб једнодушно сагласио да се питање, које је на тај начин отворено, што пре проучи и његове последице процене, како би се могла донети коначна одлука". Позивајући се на закључак свога клуба, Г. Пашић је ставио на знање демократима да, као резултат проучавања политичког положаја, могу очекивати крајем октобра његово решење о оставци Владе.

Демократски посланички клуб, напуштајући под притиском радикала и групе Г. Прибићевића свој ранији закључак о безусловној кандидацији Г. Рибара за председника Скупштине и дозвољавајући својим члановима да гласају и за Г. Лукинића, морао је учинити један уступак и групи Г. Давидовића. Тај се уступак састојао у овоме: демократски клуб је решио да, као најпоузданије средство за пречишћавање односа између радикала и демократа, Влада Г. Пашића да оставку чим се министри и народни посланици буду вратили из Куманова и Прага. Ако Г. Пашић не буде вољан поднети

заједничку оставку кабинета, демократски клуб је одлучио да демократски министри даду оставку и тиме изазову пад Владе.

Међутим, противно очекивањима јавног мишљења, Г. Пашић је крајем октобра изјавио да ни он ни његова странка не виде основ за кризу Владе. — Чиме се објашњава ова промена схватања код радикала? Као образложење наводе се са радикалне стране: разлози спољне политике — долазак фашиста на власт у Италији; и разлози унутрашње политике — потреба да се што пре донесу закон о накнади ратне штете, закон о чиновницима, закон о инвалидима. Добри познаваоци тактике Г. Пашића тврде, међутим, да побуде за промену држања код радикала треба тражити у другом правцу. Г. Пашићу и радикалном клубу није било у ствари стало до кризе. Претња оставком била је срачуната на то да заплаши демократски клуб и појача у њему положај групе Г. Прибићевића, која је за одржање радикално-демократске коалиције по сваку цену. И кад је избором Г. Лукинића за председника Скупштине демократска десница под вођством Г. Прибићевића успела да наметне читавом клубу своју вољу, претња оставком кабинета није више била потребна.

Гледиште Г. Пашића: да није време за кризу Владе, усвојили су и остали министри, и у Влади се одмах повео претрес о програму даљег законодовног рада.

У демократском клубу питање оставке Владе довело је до сукоба између такозване деснице — групе Г. Прибићевића, и левице — групе Г. Давидовића. Левичари су захтевали, полазећи од закључка клуба донесеног пред избор председника Скупштине, да демократски министри изиђу из Владе, кад већ Г. Пашић неће да поднесе оставку у име кабинета. Десничари су стали на гледиште да клуб, према промењеној ситуацији, може променити и своју ранију одлуку и дозволити својим представницима у Влади да и даље остану на своме положају. Дискусија у демократском клубу, започета 4 новембра, трајала је неколико дана и завршена је и овога пута попуштањем, што се саме ствари тиче, групе Г. Давидовића, која се, чекајући своје време, морала задовољити једним чисто формалним успехом. Наиме, демократски министри ставили су своје портфеље на расположење клубу, али је клуб решио да се са радикалима почне преговарати о ревизији радикално-демократског коалиционог споразума непосредно, не тражећи да Влада претходно поднесе оставку.

Одлуком демократског клуба криза Владе Г. Пашића, то јест бар отворена криза, одложена је. Докле? За своје трајање Влада Г. Пашића има један разлог који се не сме потцењивати. Он је у овоме. Влада Пашић-Прибићевић представља продужење стања које постоји, и то још стања које за присталице значи власт. Али се исто тако не смеју потцењивати ни могућности нових заплета које у сваком

тренутку могу кризу Владе понова ставити на дневни ред. Те могућности леже у првом реду у затегнутим односима између радикала и демократа, и у све тежем одржавању јединства између деснице и левице у демократском клубу.

Постоји, међутим, један чинилац који би био у стању да развој догађаја убрза и политичку ситуацију једним потезом учини одређенијом — то је Хрватски Блок. Уласком Хрватског Блока у Парламент размера снага између присталица радикално-демократског коалиционог режима и његових противника, била би одједном измењена. Али значај учешћа Хрватског Блока у парламентарној акцији не би био само у томе што би се опозиција увећала са 60 посланика. Присуство Хрватског Блока у Парламенту, отварајући изгледе за стварање нових политичких комбинација, способних да замене радикално-демократску коалицију под Пашићем и Прибићевићем, утицало би на односе у владиним странкама у којима већ и иначе постоје групе противне одржавању Владе Г. Пашића.

У Хрватском Блоку расположење за напуштање политике апстиненције, које се после Загребачког конгреса почело јављати, развија се. И није искључено да то расположење ускоро доведе Блок у Парламент. У томе случају могу се очекивати значајне промене и у Парламенту и у Влади.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Божидар Ковачевић: *Алфе мојих душа* (Београд, 1922, издање Цвијановића).

Није могућно не осетити симпатију према поезији младога Г. Ковачевића. Он има неколико особина које се намећу нашем допадању. Он је, пре свега, скроман, и та његова скромност у ставу, ма да је више тражена но спонтана, разоружава сва предубеђења с којима би се могло прићи овој књизи. Има, затим, у свим овим песмама једна немарна лежерност, која је довољно намерна да не изгледа аљкавост, и довољно природна да не изгледа позирана. Па онда течан стих и сигуран ритам, и ако слободни, а можда баш и због тога, чине да се Г. Ковачевић лако и пријатно чита. Његове смелости, како у погледу експресије, тако и у погледу идеја, све су сигурно одмерене, промишљене и смишљене, и често духовите. У кратко, тријумф лакоће и мере у једној форми где су и та мера и та лакоћа вешто „камуфлиране". Ако је веровати предговору који отвара врата овим песмама у свет, Г. Ковачевић је представљен као да припада савременој поетској револуцији. Ко-

лико сам ја могао да уочим, једини поуздани траг те револуције би се могао утврдити у потпуном и без милосрђа прогонству запета.

Г. Ковачевић као да је сишао са познате слике Ватоа, *l'Indifférent:* једна ваздушаста силуета, која стоји на земљи скоро не додирујући је, тромо раширене руке, које као да се свачега отресају, напућене усне, које као да кажу фамозну француску реч *je m'en fiche,* и плава, плава, плава боја, безбојно плава. Из песама Г. Ковачевића издваја се једна савршено иста фигура. Он је сав у ова своја два стиха:

Ја једини све разумем
И ненађи смисла умем.

Једна равнодушност која претендује на филозофију. Нашто тражити

пехаре с тичијим млеком?

Кратко и јасно. Помало се радујемо, помало плачемо и уздишемо, помало волимо, не мрзимо никога, немамо илузија, али као да их и имамо, и шта ћете више? сувише да се буде песник. Све је релативно, и како се узме, и човеку дође и да кука и да се кикоће у исти мах, и на крају крајева има ствари „где се сређу Ајнштајн и во“, и кад не знате више шта да мислите, боље да ништа и не мислите. И све то уз једну лаку и помало горку иронију, „иронију немоћи“. До душе, могло би и друкче да буде, али кад није, нека иде како иде:

Ал да сам млади ђидо са планине,
воло бих више,
па када вече пође у висине
и све постане тише,
кад ме обори туга женска,
словенска,
да појем мутне песме старинске,
да бијем дивље бубње сребрне,
да свирам бесно зурле сребрне,
да водим холо коло около,
дертови тешки да си разбијем,
да умрем, скопним, да ме нестане.

Ил да се вратим у доба оно
кад бејах препун дивних мистерија,
ја дочаралац плавих хистерија,
због разних Зиза, Мара, Лидија,
кад умрети млидија.

Али кад не може данас Христос мали
да учини једним чудом лепим
за бол и патњу да ослепим
и да будем тих,
хајдемо, душо, у ресторан,
на снежни Христов рођендан.

Будимо весели, и ово вече
нек нам кроз душу музика протече,
нама што унесмо у љубав наше младости
иронију немоћи и неке болне радости.*)

Ја не бих умео рећи колико овакви стихови дају права да се донесу закључци о озбиљнијој и за замашније подвиге стваралачкој снази њихова писца, али смем да тврдим да нису банално речени. Тон који уноси Г. Ковачевић, са једном неусиљеном сурдином, пријатно се запажа у jazz-band-у наше нове поезије.

М. В. БОГДАНОВИЋ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Антологија песама Фрања Прешерена. — У колекцији „Наши Пјесници“ Загребачке Народне Књижнице, изашла је, као друга свеска, Антологија песама словеначког песника прошлога века Фрања Прешерена, у редакцији и са предговором Д-р. Јоже Глонара. Прешерен је једна од најмаркантнијих личности старије словеначке песничке генерације (рођен г. 1800), један од јаких индивидуалиста, који је, због својих широких погледа и некомпромисности, целог живота живео у оштром сукобу са државним апсолутизмом свога времена. За време илирског покрета друговао је са Вразом, али је био његов идејни противник; против Вразовог идеализма, Прешерен је бранио реалистичку, органску еволуцију културне и политичке интеграције. У поезији био је, за своје време и прилике, револуционарац: борио се за индивидуални израз против стерилности форме и књижевног утилитаризма. Његове уметничке реализације данас имаду више вредности за литерарну историју, ма да су неке од његових песама остале живе у народу, који их пева у друштву, крај вина, и под прозорима девојака. Његова песма *Под окном* најпопуларнија је словеначка серенада. Прешерен је читав преведен на руски, а деломично и на немачки. У Словеначкој спрема се његово потпуно издање тек у најновије време. — Што се тиче избора песама у овој Антологији, могло би се ставити више приговора; чини се, у главном, да је редактора више водила популарност песама него њихов квалитет. На крају књиге додан је *Тумач*, речник мање познатих речи словеначког диалекта. — Намеру Загребачке Народне Књижнице да од времена до времена издаје Антологије познатијих и истакнутијих српских, хрватских и словеначких песника, треба, на сва киначин, примити са симпатијом. Г-н.

---

*) Писац ових редова узео је на себе слободу да постави запете у овоме цитату, и одговорност за то.

„Игра нимфа и сатира“. — Г. Никола Трајковић удружио је, у збирку под тим именом (издање „Времена“), своје приповетке штампане раније, већим делом, по нашим књижевним и дневним листовима. То су симпатичне мале ствари, писане углађеним књижевним стилом, с мало осећајности и доста поетичности, с приметним опсерваторским способностима и извесном жељом за психолошку анализу, али, у основи, нису захваћене из дубине и не остављају снажан и трајан утисак. У осталом, Г. Трајковић, који је врло млад приповедач, даће несумњиво, кад се развије, јаче ствари; ова прва његова збирка их наговештава.

„Разговори“. — Г. Јулије Бенешић је добар козер: он зна многе проблеме, има лепу културу, и уме да прича. Зато су његови *Разговори* (Загреб, 1922) занимљиви. Они су разноврсни: путописи, успомене, дебате о Словенима, расправе о књижевним питањима, нека размишљања из обичне животне филозофије. Има пуно врлина у овој књизи: погледи су правични *(Наше Славенофилство, Распојасана Славонија)*, лирска места топла *(Један дан у Осијеку)*, критика културна и свестрана (*За вријеме међучина, О хрватском ритму)*. Међутим, недостатак и других врлина не даје књизи пун успех. Јер овако казиваним чланцима о разним питањима недостаје неке правије или јаче филозофије, или неке истинске духовитости. Они забаве и поуче, како где, али не зауставе читање каквим новим или дубоким опажањима. Г. Бенешић је, уз то, хтео чешће да козерију боји иронијом или поентира духовитошћу, али његов изражај не доспева дотле: он је озбиљан, али ретко духовит. Б. М.

„Ардити на отоку Крку“. — Ова четири, кратким потезима насликана национална акварела у драмском облику, од Димитрија Гвозденовића (наклада Хрватског штампарског завода у Загребу), издвајају се својим лепим књижевним тоном из гомиле сличних, добронамерних, али уметнички неуспелих радова. Мотиви су изразити, ма да им, услед саме природе њихове, недостаје оних крајњих прелива у бојама који би дали личности у место типова, и осигурали овим сличицама трајнију вредност. А. В.

„Идиот“. — Г-ђица Зорка Велимировић, која је досад превела с руског већ читаву серију најпознатијих романа, објавила је сада, у „Одабраној библиотеци“ сарајевске књижаре И. Ђ. Ђурђевића, свој превод Достојевскова *Идиота*, кога Толстој, у својој књизи о уметности, цитира, заједно с *Браћом Карамазовима* и *Записцима из мртвог дома*, као најбољи примерак „хришћанске литературе“. Позната је смела

идеја *Идиота*: да су људи духовно поремећени виши интелектуално, и нарочито морално, од других људи. И ако, у огромном и чудном делу руског визионара, овај роман свакојако не спада међу најснажније, у њему су ипак, с генијалном проницљивошћу, оцртане несвесне, атавистичке и животињске силе које покрећу мрачно дно људских душа.

„Мађија љубави". — Камил Моклер је један врло интересантан француски писац. Дух супериорно интелигентан и радознао, он је дотицао најразноврсније предмете. У тој огромној продукцији, ми смо летос забележили његову врло успелу студију о Иву Војновићу. Књижара Цвијановића, која је пре годину дана издала његову књигу о *Физичкој љубави*, објавила је сад, у преводу Г. Радивоја Караџића, њен наставак, *Мађију љубави*. Ту су, са смелом мудрошћу, или, врло често, само са смелошћу, третирани вечни проблеми љубави и брака, и многи шкакљиви предмети заогрнути у једну елегантну и блиставу форму.

Библиотека „Народни Универзитет". — Под овим именом покренуо је професор Душан К. Андријашевић нову библиотеку за популарисање науке, уметности и технике, „ради умног, моралног и економског подизања народне масе". Лепо уређена, оваква библиотека би била несумњиво од користи, ако би успела да својим публикацијама продре у народне масе.

Према избору дела које уредништво ове библиотеке обећава дати у наредним свескама, она би доиста оправдала своје име.

За прву свеску, којом ће публици представити своје предузеће, уредник је изабрао једно интересантно предавање које је професор Универзитета Г. Ј. М. Жујовић одржао још пре неколико година у „Удружењу студената природњака", о теми: „Борба за живот и узајамност код животиња". Избор је врло добар, јер је тема врло интересантна, и обрађена на начин својствен Г. Жујовићу: поред потпуно сачуване научности, пуно је лакости и примамљивости у излагању, тако да човек може са задовољством читати и поучити се. А то је оно што ова библиотека жели да постигне.

М. Т. Л.

„Хигијена за народ".—Санитетски пуковник Д-р Милан Пецић публиковао је под тим насловом, у издању књижаре „Напредак", једно велико дело од двадесет и два штампана табака. То је прва књига која у оволиком обиму расправља хигиенска питања. Материал је велики, те није подесан за једну књигу која је намењена народу. Ни обрада материала

није свуда добро изведена. Често се напомиње да не ваља, да не треба радити ово или оно, али нису свуда изнете документоване научне истине; међутим, има много опширних, простих ствари. И ако је књига писана простим стилом, ипак има много страних израза који би се могли заменити.

У књизи има само дванаест слика. То је посве недовољно. Писати хигиену за народ а не износити слике из хигиенског и нехигиенског живота, значи у напред осудити књигу на неуспех.

Па ипак, и поред свих ових недостатака, ова књига заслужује да се препоручи читаоцима, нарочито на селу.

Д-р П.

УМЕТНОСТ.

Један портре Краља Александра — Пре неколико дана изишла је репродукција портрета Краља Александра који је овога лета израдио академски сликар Г. Стојан Аралица, познат са својих изложаба у Загребу, на којима је колекција његових портрета побудила општу пажњу целокупне критике. Репродукција Краљевог портрета израђена је у једном од најбољих уметничких завода у Немачкој, код Штенгла у Дрездн, и одликује се изврсним квалитетом и материалом изведбе. Овај портре, по мишљењу наших уметничких стручњака, спада међу најуспелије портрете Краљеве.

Г.

ЧИТУЉА.

Алфред Капис. — Почетком овога месеца умро је у Паризу познати француски драматичар Алфред Капис, који је, својим талентом и својим успесима, дуго година владао париским булевардским позориштима. Фин, лак, духовит, благо скептичан, доктринар насмејане филозофије да се све у свету ипак добро свршава, он је у својим комадима (*Бриљол и његова кћи, Срећа, Две школе, Мала чиновница,* итд.), чисто париским по својим предметима и своме духу, желео нарочито да заинтересује и забави. Али ипак, у тим немарним и лаким комедијама, има често више опсервације и човечности но у многим тешким и претенциозним делима. — Од његових многобројних комада, на београдској позорници игране су само, 1909, *Две школе.*

Исправка. — У свесци од 1 новембра, у чланку Г. Ж. Живановића о *Омладинској Скупштини,* на стр. 373 погрешно су штампане две године: у реду 10. озго, место *1869* треба *1863*, и у реду 11., место *1853* треба *1838.*

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 7. — 1 Децембар, 1922.

ТРИ КРСТА.
ИЗ МОГА ДНЕВНИКА.
(1919)

Сенѓ Андреја.

Бео пут пролази виноград за виноградом, спушта се и диже од чокота до чокота, од воћке до воћке. Шумарци багремова прате га да се не изгуби. Он их води доле на реку, напаја их руменом водом, па излази пред њима горе на врхове, где стоји по који усамљен јаблан. Знам да је негде иза црквених торњева равница, из које се дижу плави облаци, као дим тамјана.

Умирање и смрт, због које сам дошао, није јасна, она кривуда, кроз тихе, мале, зелене улице под воћкама, где не могу да нађем гвоздена врата порте.

Над водом се појављује, кад застанем, нешто огромно плаво: ваздух, благ, натопљен маглом, на којој лежи сва ова тешка пруга брда и вода са које сам сишао.

За мном иде април, са липа што су се разишле по будимској диецези давно.

При полазу сам приметио да гране листају. Ко зна где сам био око поноћи. Лежао сам крај воде. Нико неће знати да сам дошао, ни трг пун јабука, ни тамница зелена, покривена кривим мокрим кровом. Ни бела, каменита владичанска врата. Још овај дан, и никад више овуда проћи нећу.

Над постељом ми је тишина, а иза ње, пет великих дворана, у којима има само завеса и старих слика. Једна дебела

госпа, у жутој свили, стоји код прозора и не зна да прочита оно што сам јој донео из једног села, са југа. Пред кућом широка сенка. У лишћу, земљи и грању, са заривеним кљуном, у ветру који не може да их затресе, као старе богате житарице шајкашке, стоје цркве. Иза њих све до Дунава су огромне баште. Дрвеће ми пада на прозоре. Сад је крај, крај.

Још овај дан, и никад више овуда проћи нећу. Остаће један румен брег на небу, мирне воде, празне цркве.

Дунав ће мој, Дунав ће мој све обухватити сјајним појасом и однети, однети, однети.

Земљу нек вода носи, носи. Мир је под црквом, ни голубови не лете. Камен је хладан под травом, камен је хладан под травом. Остаће на небу румени брег и празне цркве над водом.

Камен је хладан под травом, милим гласом зазвони под ногом, под штапом. Све што је било збркало се у мени, али сад, кад одем, све ће да се разјасни у животу, у моме, у моме.

Звона звоне; иконе, иконе; недеља; јутро је пред црквом.

Крв је та благост, овде под травом, крв је та благост, дивна и нежна, јединосушна, бистра и мила, помилована.

Ето је, ето је: одлази по води.

Капљи, моја мила, капљи, драга, чун те чека, обрастао мокром, зеленом трском, слабом и старом, искрханом; нек те носи, са старом црквеном оградом зарђалом; иди, моја мила, драга крви. Јеси ли ти то са жутом тамом, течеш ли ти то, дивна и нежна, јединосушна, бистра и мила, помилована, обалом, водом, равницом, за мојим ходом, по улицама обраслим травом?...

Још овај дан, и никад више.

Острогон.

Гологлави, корак у корак, сувише рано сишли смо у мрак. То је била огромна сенка базилике која је падала у Дунав. Каменитим, влажним степеницама сишли смо да га видимо...

Златан и свилен стег... слава трновита, на мекој свили... свила мека, мекша него жена, мекша него златна коса... слава, слава... слава трновита... dux...

Сунце се тамо рађа доцкан, међу трском, и мирише на воду. Горе на брегу трепере по улицама у жутој магли ра-

спукле земље светиљке. Ветар засипа јутро песком. Долећу тице из околних шума и винограда.

Румен сјај над варошицом шћућуреном под брегом, под огромном сенком базилике. Њен мрак пада у Дунав, и над том хладном и мрачном влагом зјапе рупе у зидинама, под решетком.

Знам: пред вече, тамо би ми било добро. По једно псето придружило би ми се и ишло за мном. Зазвонило би грдно тућинско звоно и залеђена обала ишла би пуна шљунка Дунавом, кроз врбаке. Не би било гласа ни звука.

Било би нас свега троје у том руменом брегу, пуном црних каноника.

Пред вече силазио бих оном белом улицом што се спушта, разривена од воде, кроз распуклу жуту земљу. Застајао бих на угловима, пред леденим, страшним, гвозденим мостовима где стоје моје старе повезане пријатељице што виде само на једно око и продају кестење. Ох, како бих погнуо главу пред жаром!

Жар, жар, румени, увенчани жар, усијано гвожђе.

Проста и драга, озебла мирна тела. Ни туге, ни туге више. Ноге тешке, прозебле, увијене крпом. О мудрости око гвозденог, усијаног жара, пред зимом, пред снегом! Каквим би благим гласом говорио, каквим би благим оком гледао, каквим бих мирним ходом прошао...

Реч, једна реч, тиха и јасна, и све би дрвеће било добро. Без туге, без туге. Осмехнуо бих се и видео лед и небо.

А кад бих ушао у цркву, било би нас свега троје. Мрак, румена кадифа и чираци. Драги и мали сто, на њему сребрни мајушни манастири. И хлеб, мајушни хлеб, за мене, за тебе, за све, за снег, за тице, за земљу, за све. Полако, дан по дан, и ми бисмо заборављали речи.

Црквењак се и тако сећа још само имена свог, осим молитава.

Мрак добар и мио, мрак у певницама. Сребро и ватра. Жар, добри жар под сребрним малим црквицама на столу.

Опојали би хлеб и миро. Нико нас не би питао ни гледао. И било би нас само троје.

А кад би излашли, грање би нас помиловало по плећима, а црквена врата обавила својом сенком.

И тада, ма куд. Живот са својим колима сена, дуња-има и крчмама остао би под брегом. Прошао бих улицама и застао само на углу да огрејем руке над руменим кестењем.

Полако, уз брда, полако. Само мир, само мир. Звездано небо и лед. Ход тих и лаган, као ток залеђене обале, пуне шљунка под врбаком. И око, и дах, и мисли, по небу, небу. И нико да ослови, нико да пита: све тихо, све мирно, ништа моје.

Велико звездано небо, нечујно звоно. А нас само троје. Поп и црквењак и ја. Како би то било нечујно...

Свако вече бих силазио и враћао се, кроз те камените уске улице, пуне црних каноника, путем белих кућица што се спушта и пуза, разривен од воде, кроз распуклу жуту земљу.

Без иког, без ичег у рукама, са неколико врућих кестенова.

Како бих био нечујан...

Темишвар.

Све је то само у сну. И нигде томе неће остати трага. Као међу играчкама-кућицама, дижем ногу да не згазим на куће, да се не саплетем у дрвљу, да не прекорачим баровиту реку. Најрадије бих легао колико сам дуг, а знам да бих обухватио целу велику варош, и као у детињству дувао весело у димњаке фабрика. Зар сам збиља био тако мали да ни то нисам могао?

Звоцкају трамваји.

У забавишту сам био најбољи јахач на љуљакању. И нигде томе неће остати трага. Путем из школе остајао бих по сокацима, по гробљу и шанчевима. Шта раде и где су оне дивне и миле румено-оке жабе које су ми тако дрхћући дисале на руци? Колике сам јаркове прескакао, где сам све био, куд се ни оцачари нису усудили.

Ено их, ено их, ено их. Оно су те клупе. Гле, не бих више могао да седнем: како су мале, како су мале! Колико је висока Кудричка планина? Колико становника има белоцрквенски срез? Трсковцем по шаци: „Пружи руку да ти сабљу платим“.

Знам: после је требало седети у већим скамијама, све су биле мале. Требало је учити катихизиз на мађарском. А она... Она је седела увек с десна. Увече крадом долазио бих из предграђа у град да сагледам њен осветљен прозор. Био сам у четвртом разреду кад *Голуб* наштампа моју прву песму,

Судба, или не сећам се више како. Прва строфа: нека лађа, друга строфа: бура, трећа строфа: само остатци пливају по води. О како је то смешно! Колико бесаних ноћи! Био сам сретан кад је хтела да ми пружи руку.

Како су беле, и фарбане, сад ове клупе у порти пред црквом! Ено стоји још и рачунаљка и штице. Колико их, Боже мој, има ове године... има ли их још бар десет... малених, малених глава?

Али где су бедеми, шанчеви обрасли травом, пуни зелене жабље воде?

Кроз ова стаклена врата, ено их, ено их. Онај са белом огрлицом до ушију, Сава Текалија. Увек су ме пред њега водили. Како су му уши велике и црвене!

Ходи и на гробље, ходи: љубичицом је обрасло у пролеће тамо и моје презиме. Је ли, како је то смешно! Никада више нећемо туда проћи. Онај гроб, ено онај мали, то је неког Руса малог из певачког друштва. Онај тамо је барона Јовановича. А овај, гле, где сам провео детињство, под овом липом која, да знаш, како после испита мирише, читај: отац подиже... ја... Тодор... Радичевич сину моме Стефану... Видиш ли у камен урезану ружу и под њом глупо, наивно, сентиментално написано: Таки е био...

М. ЦРЊАНСКИ.

ГОЛГОТА.

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА.

(IV)

Кристијан: Људи! Овде вас хушкају на крв! Чујте ме! Одбијам од себе ове гнусне подвале! То је све лаж! Али без обзира на ову евидентну лудачку лаж, упозоравам вас принципиелно, у вашем интересу: пазите што радите! Са крвљу се не решава ништа! Што то значи: уби овога или онога! То не значи ништа! Доста је крви!

Гласови: Тако је! То може да се реши и на други начин! Чекајте!

Протугласови: Нема ту ништа! То је пас! Јуда! Агент! На траверзу с њиме!

Кристијан: Другови! Ми имамо свој пут! Ми нисмо анархисте! Ми имамо наш програм! Ми нећемо анархије! Ви ћете изгубити организације! То су наше тврђаве, људи!

Андреј: Ма што он ту којешта бунца? Људи! Тамо код магазина на зиду лежи шест мртваца са куглама у глави! Онај зид је тамо попрскан њиховом крвљу! Пострељали су их као псе. — Људи! Код магазина леже мртваци, на станици леже мртваци, код тунела леже крваве лешине, и све је то наша крв! Што он ту говори у зрак? Нека рече нешто конкретно! Нека каже што да се ради у овој ствари.

Звиждање, пскање, ударање, pro и contra.

Гласови: Куш! Доле! Живео! Јуда! Агент! Псст! Добро говори! Чујмо! Чујмо!

Други гласови: Па јесте! Истина је! Није рекао ништа! Нешто би требало да се уради!

Андреј: Људи! Ми смо настрељени! Ми крварimo! Ми смо једна рана! Ту нема места фразама! У граду се бију топовима, а ми ништа! Ми хоћемо акцију!

Гласови: Тако је! Да живи акција! Живео! Напред! Освета!

Кристијан: Тако је! Живела акција! Живео штрајк за тарифну повишицу!

Андреј: То је лаж! Хаха! То није акција! Штрајк за тарифну повишицу није никака акција! То је лаж! Људи! Чујте ме! То је Јуда! Тамо код магазина леже мртваци и крвава им се пена цеди на уста! Овај их је ту гад продао! И вас ће продати! Све ће вас продати! Не верујте му! Затуците га!

Гласови: Тако је! Да живи акција! Јуда! Доле! Живео штрајк!

Кристијан: Свако ко се противи штрајку за тарифну повишицу је Јуда! Доле жути провокатори! Да живи штрајк за тарифну повишицу!

Андреј: То вам је песак у очи! Он лаже! Човече! Буди паметан! Тарифе немају смисла! Оне неће ускрсити оне код магазина! Не дајте си сипати песак у очи! Гледајте оне топове горе! Је ли то клаоница или није? Је ли то пакао, што? Ми нећемо тарифе! Ми хоћемо дело! Смрт лопову! Да живи директна акција!

Кристијан: То је провокација! То је отворена провокација! Властима треба само то да ви пролијете крв! Што значе ове декламације? Ми нисмо глумци! То су фразе! Код магазина леже мртваци, које су баш оваки Јуде упропастили!

Оваки глумци! Фразери! Скитнице! Ти су криви за ону невину крв! Другови! Што то значи директна акција? То је фраза! То не значи ништа! То је главом о зид! То је болест! Оваки људи спадају у болницу! То је помањкање сваке савести! Другови! То је пустоловина, то је игра *va-banque!* Таки се типови играју вашим главама! То су Цезари! Ми смо срушили једнога Цезара, ми нећемо више никаке власти ни терора!

Гласови: Тако је! Доле Цезари!

Андреј: Лаже! Издао је све! Јуда! Тако ми моје крви, ево, кунем се да је издао... убијте га...

Кристијан: Баш то су Јуде ваше среће и ваших живота, оваке скитнице! Шта се они брину за вашу обитељ? Шта је њих брига јесте ли ви сити и како ви станујете! Деца су вам шкрофулозна, десет нас спава у једној соби, а оваки хуље лају у ветар! Шта је њима до нас, до нашег дома, до наше среће? Шта он хоће, људи? То је провокација! Он меље и ово и оно! Он је полудео! Ми имамо нашу децу! Ми смо оцеви обитељи! Ми нисмо атентатори! Да живи штрајк за тарифну повишицу! Ми нећемо компромиса! Сто перцената на надницу! По киле меса на главу! И субвенцију од пет милиона у конзум! То ми имамо у рукама, другови! Ко то неће, тај је Јуда! Да живи штрајк!

Андреј: Лаже, лаже, то све нема смисла! Крв, крв, људи...

Кристијан: Ми хоћемо борбу! Али за нашу корист! Ми нећемо главом о зид! То је провокација! Провокација може да све упропасти! Земља није небо! Земља је пакао! Све треба свој план и систем! Све треба времена! Хладнокрвно, паметно.

Један радник: Тако је! Добро говори Кристијан! Ја се слажем с њиме! Ја сам, другови, читао Дарвина! Он тамо вели и описује како је човек постао од мајмуна човек, и како је то требало милионе и милионе година, док се је то све догодило! А социализам је тако узвишена идеја, па како би она могла да се створи преко ноћи? То не може преко ноћи ни силом.

Протуглас: Ти си мајмун још и данас! То је издаја! Кристијан је Јуда! Устрелили су нам одбор! Да живи Андреј!

Радник: Ја се не дам вређати! Ти си лопов! (Тучњава.)

1. Глас: Ту се не зна ни ко пије ни ко плаћа!

2. Глас: Још ћемо сви страдати! А која корист?

Орњава многих гласова: Живео штрајк! Тако се не да живети!

Гласови: Издаја! Није издаја! Нема издаје! Андреј, Кристијан!

Протугласови: Ви сте Јуде! Што хоћете? Живео штрајк!

Глас: Ја сам био у Америци! Тамо је све за социализам! Тамо се гласа у парламент!

Протуглас: Имаш хиљаде долара у банци! Ти си капиталист!

Глас: Ти би ваљда моје доларе, је ли? Ја сам их својом крвљу намочио! Разбојник! То је теби револуција, је ли, красти туђу муку? Јуде проклети! Лопови!

Падају први ударци и ћушке. Доћи ће до тучњаве. Људи су агресивно насрнули једни на друге.

Глас старца: Људи, чујте ме! Тога ја још нисам доживео у нашој организацији! Седамдесет и три године бројим, али тога нисам доживео! Молим вас као Бога, чујте ме! Андреј има право и Кристијан има право! Најбоље би било да се помире! Ја вас заклињем да станете! Нека се Андреј и Кристијан помире! Нама треба слоге! Ми нисмо пси и мачке! Слоге нам треба, људи!

Гласови: Тако је! Слоге! Кристијан, Андреј!

Кристијан: Чујте ме, људи! Он је мене у срце ударио! Рекао ми је да сам ја Јуда! То није истина! Ја нисам Јуда, људи! Ја сам за штрајк! Да живи тарифални штрајк! И ко је са мном, ја му пружам руку! Ето моје руке, ја опраштам, у интересу нашем.

Пружа руку Андреју и хоће да му приђе. Али је Андреј пограбио неку турпију, навалио на Кристијана и ранио га у врат и главу.

Кристијан (виче крвав): Он мене ножем, ја њему руку! Он мене ножем!

Тај ударац турпијом био је знак за аларм, и људи су навалили једни на друге, и настала је тучњава. Урлање, јека удараца; металне цеви, палице, ланци, ужета, хаос.

Гласови борбе: Ми се не дамо тероризирати! Живео штрајк! Живела Револуција! На барикаде! Ако се тучеш ти, тучем се и ја! Ево ти, на! Ви сте волови! Глупани! Јуде! Ви сте Јуде! Црвени лопови! Жуте свиње! Агенти! Жидов! Пфуј те буди, Жидов! Хуље! Дарвинисти! Американци! Живео Андреј! Живео Кристијан! Доле провокација! Доле полицајагенти! Кристијан! Андреј! Доле издајице! Освета! Убили су

нам најбоље људе! Марш ван! Ево ти, гаде! Марш ван! Јуда! Ето ти на! Ви сте буржујн! Ви још нисте ни буржујн! Банда ви лена, огавна! Кукавице! Хуље! Срамота! Да живи генерални штрајк! Хоћемо пола киле меса! Доле арсенал! Срамота! Један радник, па овако говори! Ван с њим! Срамота! Кристијан! Андреј!

С десна Надгледник. Он се однекуд извана проверао, кроз скеле на оклопу лађе. Јаким звиждуком своје звиждаљке је алармирао људе на своју присутност, јер га иначе никако не би запазили. Истодобно се од оних цита дела топовских спушта на сцену чета солдата у кацигама. Људи се разбегли куд који, и нестали по оним рупама котлова и скела. Јавља се монотона бука чекића, турпија и мешина.

Надгледник: Ухватио сам ја вас, лопови ви црни! Стао сам ја куји на реп! Хехе! Сигнализирате ви када ја долазим! Сигнализирате! А где вам је сада остао сигнал? Ухватио сам ја вас, лажљиви ви тати! Човек би требао да вас увек све под локотом држи! У униформу натраг! Нема ништа без униформе! Што је то вама глоба? Батине до крви, а не грош глобе! Господа! Револуционери! (Дошао је до једног радника који је остао сав изгребен и подеран и још држи ватраљ у руци.) А с киме се ти то бијеш? Је ли? Бијеш се? Што? Ево ти на, када се бијеш! Водите га! Лопова! (Стража га веже.) Буна! Револуција, је ли? Организација? Штрајк? Је ли? Ви силом хоћете на зид к онима, је ли? Ко се то буни? Ко то виче? Нека иступи напред ко се буни! Да га ја видим! (Изазовно виче.) Но! Јунаци! Ребели! Револуционери! Где сте? Нека се јави ко се буни! Да знам! Зар нема никога? Што? Чујете ли?

Људи подмукло набијају панцере. Станка.

Надгледник: Но, ето! Нигде се не буни нико! Треба вас два три свако јутро на зид, па би већ био мир! (Напшао је на Андреја, који крвав и онесвештен лежи лицем о земљу, како га је тучњава била прегазила. Гура га ногом и онда препозна.) А шта је овом овде? Је ли пијан? Хеј! Друже! Устај! Живео штрајк! Устај! А, тако? То је био тај господин? А тако? То су његови прсти били овде, одатле тај плес ту? Устај, лопове, јер ћу те као пса! (Извадио је револвер и прети Андреју.) Устај, гаде! Јеси ли чуо? Фина птица! То не зна стати челом о чело, него рије њушку у земљу! Вежите га! Ајд! Марш! Теби је сигурно твоје! (Солдати вежу Андреја и воде га. Надгледник виче около по лађи:) Но! Јунаци! Напред! Да живи револуција! Револуционери! Где сте? Нека се јави ко се буни! Хехе! Зар нема никога?

Док солдати вежу Андреја, стале су на арсеналу и стројарнама да туле парне сирене. Неко је горе на металном заклопу код цитаделе отворио један оцелни квадрат, тако да је овамо у ову тмину пао сноп сунца. Људи раде подмукло и тихо. Станка. Ксавер, који је цело време помно изван гомиле пратио догађаје интенсивно, као да ће се сваки час уплести у сукоб и као да има нешто да каже, пао је у абнормалну и видљиву укоченост и гледа пред себе и не ради ништа. Када воде Андреја свезаног и крвавог, он је као месечар рефлексивно устао и зури за солдатима. Станка.

Ксавер: Ахасвер! Људи! Ахасвер! Он је пљунуо Христу у лице! И нити чаше воде није хтео да му да! И затајио га је! Ахасвер! Једанаеста домаћа задаћа! Ахасвер! Ох! (Болно заплаче и клоне нице.)

(Завеса.)

IV. Акт.

Сутон на гробљу. Над отвореним гробом стоји низ црних сандука, пребачених црвеним заставама. Радници арсенала са заставама, бакљама и венцима црвених ружа, а на супрот гомиле, кавалерија са извученим сабљама и одели митраљеза. Збор пева неке надгробне напеве, а радници у групи разговарају.

1. Радник: Тече крв, Бога ти, као вино! Нити не као вино Као шта ја знадем шта! Да је као вино скупа, не би, Бога ми, текла!

2. Радник: Чудна је то ствар, мој драги! Пазе људи финанци на духан и на свињско месо да се не би преко границе пребацило, а на људско не пазе!

3. Радник: Прекрасно је то све, људи, прекрасно! Има нас стално којих пет хиљада глава! Жене су све плакале, а најлепше је било када су деца бацала руже на лесове!

2. Радник: Ја сам био после подне у мртвачници! Лежали су један покрај другога као штруце! Клемента је баш над устима згодило, пак му је лице било све крваво. Онда су га прали, али га нису добро опрали, него је све остало тако!

Глас из гомиле: Да ми један од оних жутих лопова падне у руке, ја бих га раздерао на мале комаде!

2. глас из гомиле: Нису то жути ништа криви! То су бели!

Глас: И бели, то се знаде! Али више су жути него бели! Јер бели су бели! Они своју кожу бране! Али бити Јуда, пак за другога радити...

Глас: Псст, људи! Слушајте! Како лепо певају!

Станка. Хор пева. Шапат се опет јавља.

1. Радник: Ја све мислим да имаде ту неко међу нама чији су то прсти у тој ствари! Тако то мени изгледа! То је

исто тако као што је и лане са конзумним новцем било. Дуго се није знало ништа. Дуго ништа! А онда је опет све изашло ван. Дуго је само смрдело! А ја ти велим да мени овде у томе свему по нечем страшно смрди.

3. Радник: Па јесте, ако се право узме! Све то чудно изгледа! Мени је најчудније то да су нама дозволили спровод, а онима од пилане нису! То је опет некака господска политика!

Глас из гомиле, иза групе: То је зато јер се нас више боје него оних на штреки!

2. Радник: Није то! Него ја мислим да ми још нисмо у штрајку, па су нама зато дозволили!

2. глас из гомиле: Приповедао ми је Јуре да смо ступили у преговоре. Добити ћемо двадесет по сто!

1. Радник: А откуда то Јуре зна?

2. глас из гомиле: Он је сада у новом одбору, па зна! Двадесет по сто, и сваки други дан месо!

3. глас: Рекли су сто по сто, и по киле меса на главу! Увек нешто мотају и мотају, никада чист посао!

3. Радник: Па јесте! Ако се право узме! Боље је и двадесет по сто него ништа!

Ксавер (који стоји покрај те групе меланхолично и згнечено и слуша људе како разговарају. Спонтано): Људи! Ви знате за Ахасвера, је ли? Ја сам га данас видео. Био је у арсеналу! Тражио је посао, али му га нису дали! Нема посла за вас, веле...

1. Радник: А што је овоме? Тај се надерао темељито!

3. Радник: А шта би му било! Говори тако у ветар! Меље!

Ксавер: Ахасвера! Ви не познате Ахасвера? Ја га познам! Разговарао сам данас с њиме! Смилио ми се! Јадник! То је онај који није Христу хтео да помогне понети крижс! Позвао сам га к себи, да дође на тањир јухе! Није јео ништа топла — вели — већ седам стотина година! Нигде посла! Свагде га бацају на улицу! Ех! Тешко је то! Тешко!

Глас: О кому то он говори? Ко је тај?

Гласови: Пссст! Мир! Шутите! Мир!

Ксавер се као отерано псето повлачи до друге групе и тамо прислушкује. Друга група:

1. Радник: Згодан је човек тај наш Кристијан! Још да њега немамо, што би из нас било? Како само дивно говори! Сви смо јутрос гласно плакали, како нас је гануо! И њему

самом су сузе наврле и није могао даље! Како и не би? Све сами добри другови и пријатељи...

2. Радник: А како то да није и он апшен? Сви су били, само он није!

1. Радник: Имао је срећу! Он није био оне ноћи у арсеналу! Они су држали сви заједно седницу до поноћи и тамо се посвађали, на тој седници! Он је хтео да се иде у штрајк, а они нису хтели!

3. Радник: Приповедао ми је Фране (он на „Републици" ради) да је код оног кравала јучер Андреј сасуо њему грдних ствари у лице! Да је Јуда! Да је све продао и издао! И хтео је да га закоље! Ето му још и сада ране на глави!

Глас: Није то од Андреја! То су га солдати јутрос кундаком, и да нисмо ми за времена стигли, били би га затукли!

1. Радник: Молим те, знадеш Андреја какав је био када би се запалио! Он је само тако лајао, а после опет ништа! А осим тога, јеси ли чуо Кристијана јутрос пред „Сидром"? Пред свом оном полицијом и жандарима и солдатима? Тако не лупа онај, мој драги, који се боји! Само је влас фалила, па је могла да потече крв! Али зна Кристијан што ради! Мудар је он! Прави политичар! Он ће ти се провући кроз иглу и извести своје! Ето! Други су си разбили главе, а он ето израдит ће нам повишицу! Није то мала ствар!

2. Радник: Добро је то и лепо је све то! Вели мени жена данас: „Стари! Ми немамо масти више до првога! А ако венац купим, из чега ћу зафриг цврсти?" А ја велим баби: „Шути, жена! Док буде нас, и зафрига ће бити! Како да не дам, када ми срце виче и плакао бих. Стар сам човек, а плакао бих као балаво дете, над свим овим! Бог мој! Какви људи! Какви дивни људи! А ето, пострељали их као псе! Шути, жена! Купи само венац, шта нам је до зафрига"! И купила баба венац, а ја бакљу, све скупа седамдесет и две круне! И није ми жао!

3. Радник: Мислим ја непрестано, откада се све то догодило, и не да ми неки ђаво мира, и не могу да спавам, људи! Нешто би морало да се уради! Ето! Штрајкују машине и талијона, а наше је најбоље пострељало, само тако, и ми се не мичемо! Што је то, људи, то ја мислим!

Темпераментан глас: Глупан! Види се да ниси био на фронти! Зар ћемо ваљда на машиненгевере? На, погледај си их добро! Прештепају те као старе гаће на шиваћој машини!

Гласови: Псст! Мир, Шутите! Какав је то начин? Псст!

Гибање. Станка. — Хор пева непрестано.

Глас из гомиле: Ипак, људи! Требало би да се нешто учини!

Протуглас: Људи, пазите добро што вам ја велим! Што нама сада фали? Меса имамо, перценте нам нуде, двадесет по сто, људи, па што би још! Нека штрајка ко хоће! Ја нећу!

3. глас: А речено је да ћемо добити сто по сто! Па ништа!

Протуглас: А ко је то рекао? Где је тај ко је то рекао! Где је? Двадесет по сто, а не сто!

Ксавер: Ја знадем, људи, што би требало да се учини! Требало би да се каже што је на ствари! Да се каже сама ствар...

Глас: А што, врага, брбљеш без репа и без главе? Глупан!

Ксавер: Истину би требало рећи, људи! Истину!

Гласови: Псст! Мир!

4. глас: Полако, људи, полако! И овим сам покојницима говорио то исто: полагано, људи! Глава се само једанпут губи! А када је доле, нити враг је неће опет насадити! Ето, то сам говорио њима, а то исто и вама велим!

5. глас: Тако је! Ја велим да није добро када се политика са занатом пари! Једно је политика, а друго је занат! И то треба да остане одељено једно од другог! А ко друкчије говори, тај има своје рачуне.

Хор још пева, а онда стане. У гомили гибање.

Шапат: Кристијан! Говори Кристијан! Кристијан! Чујмо! Псст!

Интерес за надгробни говор расте у велике омере. Кристијан иступи из гомиле. Стане над мртвачке сандуке. Тишина.

Кристијан: Другови! Пријатељи и браћо! Ја дижем свој глас у име нашег несретног Арсенала, који сада стоји крвав и пуст! Кроз наш арсенал газила је смрт, другови, и уништила наше највеће наде! Наше су апостоле и војводе убили крвници! Њиховом светом мученичком крвљу попрскали су они наш арсенал, и све оне машине и стројеве и наковње, све су оно полили крвљу, и сада наш арсенал стоји крвав и пуст и празан! Све тамо у оном нашем паклу у коме се ми патимо и знојимо цели наш живот, све тамо стоји сада крваво, и тамо на оним крвавим зидовима нашега арсенала, тамо су запи-

сана ето прва писмена наше велике хисторије, која је ето почела у ове наше жалосне дане. Из те ће хисторије деца наша рођена учити да у наше време није било на свету само тирана, Јуда и Пилата, него да је било и распетих Христова, који су се жртвовали за све нас и крваве крстове понели кроз живот као заставе! Другови! Наша ће деца рођена научити из те проливене крви да су ти мртваци нас водили к нашем идеалу, и наша ће деца знати да нас освете!

Вика: Слава мученицима! Слава им!

Поклич: Живео осветник Кристијан!

Кристијан: Другови! Браћо! Сестре! Удовице! Децо несретна! Ето их, гледајте их! Ту су! Ти наши мартири крвави леже ту пред нама и не мичу се, и покрити су нашом црвеном заставом, а ја видим да њихове руке нису склопљене и њихове хрптенице још нису сагњиле! Они су пали, али се нису сагнули! Жене, удовице црне, несретне мајке, чујте ме! Ја намачем свој прст у њихову топлу крв, и нећу ту да вам говорим жалосно и понизно, него намачем свој прст у ту топлу крв и пишем на зидине ове велике тамнице у којој ми умиремо и у којој нас распињу и муче, на те тамничке зидине пишем овом мученичком крвљу: Мене, Текел, Фарес! То значи: Заиста вам кажем, доћи ће дан освете!

Покличи: Тако је! Слава им! Тако је! Осветимо их!

Од кавалерије у позадини оделио се један човек у цивилноме руху и дошао до Кристијана и нешто му шапће. Станка.

Кристијан: Другови! Чујте ме! Поручује ми тај човек, у име оних тамо преко, да вас престанем бунити, јер да то он не дозвољава! Другови! Молим вас, чујте! Питам вас овде јасно и гласно: јесам ли вас бунио? Ја говорим удовицама, деци...

Гласови: Ниси! То није истина! Доле тирани! Чујмо! Чујмо!

Кристијан: Ја не буним никога! Ја говорим истину! И ја ћу говорити истину и никаки машиненгевери овога света не могу да ме спрече у томе! Тако је како ја велим! Мене, Текел, Фарес, библијски Мене Текел пишем крвавим словима, а то значи да ће пасти велики Бабилон!

Гласови: Тако је!

Кристијан: Другови, браћо, ја вам се кунем да ће тај проклети Бабилон пасти, јер док ми имадемо јунака који носе

своје главе на длану и жртвују их као хостије, тако дуго ми, другови, не треба да клонемо! Ми ту, над овим отвореним гробовима стојимо погнуте главе, али ми нисмо поломљени и ми верујемо у победу — ми верујемо у барикаде.

Ксавер, који је ходао од групе до групе и несувисло говорио, доимао се доиста као да је пијан. Тек глас Кристијанов изгледа да на њ тако делује као да се отрезњује и концентрира сам у себи.

Ксавер: Што је то? У мени као да су саме магле! То је заправо гробље, и бакље и спровод, и овај ту говори! А арсенал, где је арсенал? Што је то било у арсеналу? Тамо је Павле говорио! Не, не, не, није то био Павле, то је био онај други! Андреј! Да, сећам се! Андреј! И он ту сада лежи, тамо, доле, први, други, трећи; да, то је Андреј! Господе, како је све то маглено, нејасно! Ја не могу ничега да се сетим! Ахасвер! Тај проклети Ахасвер ми се мота по глави, Ахасвер! Па њега нема! То је мој мали писао за домаћу задаћу, па ја се тога добро сећам, хаха, то је била домаћа задаћа — хехе — ништа, сасвим ништа, глупост...

Од Ксаверовог монолога глас Кристијана, који непрекидно даље говори, гасне. Чује се само кроз целу следећу сцену Кристијанов глас, али не разбире се смисао говора. Гробови, бакље, гомиле и кавалерија, све се то расплине у маглама. Сцена остаје у потпуној тмини и чује се куцање на стакло прозора.

Ксавер (потрчи спрам куцања): Ко је?

Глас Павлов (Извана): Отвори!

Ксавер: Павле! Ти си, Павле? Што хоћеш?

Павле: Отвори! Гањају ме! Издали су нас! Кристијан нас је издао! Буди човек, отвори!

Ксавер: Бојим се! Опрости ми, Павле, опрости: жена, деца, обесити ће ме, не могу! Што ће ми дете без крова над главом... Павле...

Павле: И ти си Јуда! Сви сте ви Јуде, проклети били! Јуде!

Ксавер: Павле! Ја нисам Јуда! Кунем ти се, ја нисам Јуда! На, уђи, мили мој, чуј ме, уђи. (Потрчи спрам имагинарног прозора, и све се опет расплине.) Нема ничега! Што то значи? Па ја сам полудео! Господе, ја сам полудео! Нисам ја ништа полудео! Све је то нормално! Тако је то било, да! И док сам се ја у постељи покрио перином преко главе, вани, ох, тамо вани, на шљиви! Павле! Павле! Кристијан! Он је свему крив! Ма ја сам луд, мени се мота, ја сам крив! Ја сам Јуда, ја сам издао, нико други само ја! Јуда! Јуда!

Глас Кристијанов (који се до сада није разбирао, опет постаје пластичан): Победу, другови, ми хоћемо победу! Али наша победа не значи крв, него помирење! Наша победа не значи велики петак, него Ускрс! И као што је Христ ускрснуо у недељу у јутро са црвеном заставом, тако ће и наша идеја славити свој Ускрс, и то је тако сигурно као што је сигурно да ће се сутра на истоку дигнути сунце. Они нас не могу да покопају и они нас не могу да распну! Они нас не могу да запрљају! Они говоре и пишу за нас да смо разбојници, паликуће, да кољемо жене и децу, да силујемо и рушимо срећу и цркву и државу и обитељ и мир и благослов! А ко је разбојник? Ми или они? Ко је паликућа? Ко је заклао, децо, вашега хранитеља? Жене, ко вам је отео мужа, то ја вас питам! Они руше и срећу нашу и државу и обитељ и све, и све су лажи измислили, само да нас оцрне! Нас гањају, нас затварају, нас вешају и стрељају само зато јер говоримо истину. Тако су и Христа, првога револуционера, обесили међу два разбојника, и то је стара опробана буржујска метода. А ми нећемо ни клања ни топова, ми хоћемо мир и помирење! Доста је Голготе! Нека дође Ускрс! Нека дође црвена застава Ускрса! Другови! И ето, над нашим жртвама, над нашим мртвим пријатељима, ја нећу да говорим о крви, ја говорим о помирењу! И ја на ове наше мртве светиње полажем ево црвену ускрсну заставу и маслинову грану помирења... (Полаже грану и заставу.)

Чује се куцање на стакло прозорно, али прилично силно. Ксавер, који изгледа да се је на трен као сабрао, затетура. Куцање.

Глас Павла: Кристијан нас је издао! Отвори! Јуда! Сви сте ви Јуде, проклети били! Јуде!

Кристијан: Ми им пружамо наше руке, а они нама бајонете и клаоницу! Ми хоћемо помирење, а они нама дају олово и ланце! И ко је онда крвник и паликућа? Мајке, погледајте синове ваше! Децо, драга мала невина децо, то пред вама леже крвави ваши оци! Жене, сестре — проклет био онај који је пролио ову крв, проклет био у све веке векова!

Куцање.

Ксавер (се пробије до говорника): Тако је! Проклет био у све веке! Чујте ме, другови! Кунем вам се својим животом, овај лаже све! Он је издао све, он је свему крив...

Гласови: Што је? Је ли полудео? Што му је? Баците га доле! (Узбуна.)

Ксавер: Кунем вам се својим животом да лаже! Чујте ме! Андреј је у арсеналу јучер...

Гласови: То знамо! То смо чули! Доле! Псст! Мир! Кристијан! Чујмо! Пијан је! Луд је!

Ксавер: Ја нисам пијан! Кунем се пред овим мртвацима да нисам пијан! Андреј је говорио истину! Овај се је заклео својим дететом да Андреј лаже! Андреј је говорио истину! Ја то знам! И ја сам издао! Ја сам Јуда као и он, ја се исповедам!

Гласови: Чујмо! Чујмо! Доле! Доле! Кристијан! То је провокација!

Ксавер: Чујте ме, ја сам издао! Павле је умро пред мојом кућом, и ја сам га чуо: последње су му речи биле да нас је овај продао! Павла сам ја издао, то је истина, ја, нико други.

Гласови: Полудео је! Чујмо! Чујмо! Није полудео! Кристијан! Псст!

Кристијан: Другови! То је провокација! Ови хоће клаоницу! Ови хоће крв! Наша крв њима треба...

Ксавер: Ја сам слушао Павла како виче пред смрт! Ја сам крив! Павлова крв пала је на моју главу! Али ја нисам провокација! Ја говорим истину! Ја сам то чуо, ја то још и сада чујем...

Гласови: Полудео је! Доле с њим! Доле тиранија! Кристијан! Чујмо!

Гибање.

Протугласови: То није провокација! Тако је! Чујмо!

Кристијан: То је провокација! Ето их, иду! То су они хтели! Они хоће крв! Они хоће нашу крв! То је у њиховом интересу!

Кавалерија се ганула и долази. Гомила стане да пева Интернационалу, да виче, да звижди, да се буни, да се свађа и ждере у хаосу.

Ксавер (виче): Јуда! Смрт свим Јудама!

Кристијан: То је провокација!

Тучњава. Чује се Интернационала. Завеса пада. Иза како је већ пала, орњава расте и чују се машиненгевери. Онда више ништа.

(Крај у идућем броју.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

ЛУТАЊЕ.

Одзвања тишина у сунчаном кругу,
И контуре кућа смириле се у сну.
Гледајући дан и бесконачну дугу,
У сјени фасада и ја тако уснух.

А лијепо је небо поврх тих кровова̂,
Обасјано дахом што веже и спаја.
Лутајући градом залуталих снова,
Гледам: мене зове незнана домаја.

Затворене двери. Кораци без звука,
И зидови вјетром бијени и кишом.
Моје чело глади једна добра рука,
А модра се ласта сакрила за нишом.

Из празних се соба одмата тишина
Као неко клупко зачараног конца.
К'о неке гитаре. К'о јека виолина.
Попут цвијећа пада дах звончића и звонца.

У екстази жутој изгара апсида,
И са торња иде лепет молитава.
Са стакленим оком мачак испод зида
Гледа како тече дан и сан и јава,

И како се прозор отвара, и како
Титрају на стијени одрази и сјене;
И паук се спушта крај жљеба, полако.
На прозору цвијеће мирише и вене.

Голубиња крила као мана с неба
Спустила се тихо до мојих рамена.
Идемо ли трагом лијепих успомена
Очи склопит' треба, руке склапат' треба.

НИКОЛА ПОЛИЋ.

ОБЛАЦИ.

Небом—к'о по мору—иду бијеле галије
У заносу цвијећа, музике, тишине.
(Како теку звучне и зрачне те амајлије,
С тугом од чекања и у причи из давнине!)

Галије нам возе благо свих времена,
Све одразе цеста, језера и потока;
Прадједове наше и изворе племена
Возе к јасној страни зачараних отока.

К'о уклете душе иду бијеле галије,
Траговима сребра модру свилу ките;
К'о водене магле кад их лахор залије,
Кренули су облаци у крајеве скрите.

Скупили смо снове у прозирним причама
Што лутају зрачним просторима мора.
Звоне чисте квинте на кристалним жицама
— То облаци бијели звоне понад горâ.

То облаци бијели звоне понад горâ
(О, гдје сте, домаје од злата и мрамора?).
На нас пада глас и лепет одозгора
Као јека и јецај притајених жамора.

Ту смо ми к'о цвијеће у стакленим вазама,
Па гледамо тугу како плови, бијела.
О, када ће и нас по незнаним стазама
Пренијети у долове успаваних селâ?

НИКОЛА ПОЛИЋ.

СНЕГ.

У јутро окна су моја
од снежног цвећа посукла,
и природа се сва
у бело рухо обукла.

Данас су птице снуждене
и немо седе на грани,
на коју начичкани
цветови пахуља лете.
Данас нам снежак плете
мрежу од танког ткива
ко фину паучину.
И свако стабло снива
мразева санак сетан...

А ја сам ипак сретан,
јер душа ми ужива
у танкој овој прећи
блиставе паучине
што сребрно је ткана,
јер лепа је,
и бела је,
као да је
од мајсенског порцулана!

БРАНИСЛАВ КИРЈАКОВИЋ.

ДВЕ ПЕСМЕ.

1.

— Свему сам пришô наједном и јако,
И од свачега страхујем једнако,
И кроз сав ужас страха узалудног

Кô Бог из себе надирем у ствари!...
Патим од срца прекомерно жудног
Што за ум плашљив не зна и не мари!...

И од свег света не могу да данем,
Ма да пун даха! Сав сам изнемогô,
Ма да пун снаге! Не могу да гранем,

Ма да пун огња! Кô у храм беспутан,
Залуд бих лудо у свет многослутан,
Живећи више него што бих могô!...

— Ко је тај неко што чини из мене
Да све што треба само да изгледа,
Подмукло живи, — сва бића и ствари

Од којих разум не може да трене,
Којима ни сам Бог не господари,
Чиј' огањ прети из свију одреда
Да сваког часа кô вулкан зажари!...

— Залуд су очи широм отворене
Пут мрачног света и пут недогледа.
Проклете ове звезде тајанствене, —

Нема ми спаса! Пун страха и бдења,
Ја сам роб свега овог што је дошло
Да ме опколи још пре мог рођења

И нема звезде ни места где не би
То море света због мене надошло
Да ме угуши у мрачноме себи!...

2.

Родио сам се, али не садржим
Рођење своје ни живот у мени.
Нешто ме стално нечем другом креће.

— Идемо напред као изгубљени
Кроз мрак поноpни с часима све бржим,
И ако од нас нико никуд неће...

Страх ме је својих рођених корака,
За које немам шта стварно да вежем;
Свега се бојим на што ћу наићи —

Излазим вечно из незнаног мрака
Да уђем у нов који не досежем,
Ал' који никад не могу обићи...

Никад ни тренут не припада мени.
Ни за луд корак не знам свога маха,
Кô ни за биће на сопственој моћи;

О, као туђи, ма да пуни страха,
Идемо напред као изгубљени,
Све излазећи из вечите ноћи!

СИНИША КОРДИЋ.

ИЗ АРАПСКЕ ЛИРИКЕ.

ВЕРИЖНА ЉУБАВ.

Од првог је часа љубим,
Ал' не љуби она мене,
Она друго момче воли;
Ал' за другом момче вене.

Њега воли друга мома,
Ал' момче од ње зазире,
А за њоме брат од стрица
Чезне, луди и умире.

Мене воли једна мала
Што се мени не допада:
Све нас тако љубав веже,
Ал' свако рад ње пропада;

Сви за несуђеним својим
Чезнемо и булазнимо,[1]
Сви смо слични и различни:
Бол дајемо, бол трпимо!

(С арапског превео Д-р Ф. Бајрактаревић.)

АЛ-АШИА.

---

[1] У оригиналу је глагол „hádhâ", што баш значи „булазнити", у „дс-лирију говорити".

КУМАНОВСКА БИТКА[1].

10 октобра[2] ове године навршило се пуних десет година од онога дана када је 1912, у дводневној битци код Куманова 10 и 11 октобра, разбијена и сатрвена снага турске вардарске армије под командом Зеки паше, одређене за операције противу нас. У Кумановској битци, херојска српска војска достојно је прославила и високо уздигла име Србиново и српскога оружја; њоме су отворена врата у наше старе класичне земље Стару Србију и Маћедонију; њоме је припомогнут пад Скопља, центра Старе Србије и престонице Душанове царевине, а затим је убрзо наступио и пад Велеса, Штипа, Прилепа и Битоља, где су у Битољској битци, у првим данима месеца новембра 1912, уништени и последњи остатци турске вардарске армије и завршен рат с Турском 1912 г.

Кумановска битка се не може овде стручно расправљати, али ћу ја покушати да дам једну популарну и концизну целину, засновану на аутентичним фактима, и да слушаоце упознам са предисторијом Кумановске битке, са њеним развојем у најглавнијим моментима, и са њеним великим последицама.

УЗРОЦИ РАТА.

Узроци рата с Турцима давнашњи су. Они се датирају још од Косовске битке 1389 г., када је дефинитивно пропало српско царство на Косову Пољу, када смо изгубили нашу народну самосталност и слободу и потпали под петвековно ропство, из кога смо се после многих и дугих надчовечанских мука и напора само једним малим делом ослободили у нашем I и II Устанку 1804 и 1815 г. под Вождом Карађорђем и Кнезом Милошем.

Ратови с Турцима 1876, 1877 и 1878 г. имали су исту идеју: ослобођење наше браће под турским јармом, уједињење

[1] Предавање одржано на годишњем, свечаном скупу велике скупштине Матице Српске у Новоме Саду, 8 новембра о. г.

[2] Сви датуми у овом чланку су по старом календару.

са Србијом и стварање своје слободне и независне државе. Али и тада, поред наших дугих и огромних напора, ипак не могасмо остварити наш народни идеал: потпуно ослобођење целокупне наше браће из турскога ропства. Берлински конгрес 1878 г. није ни близу наградио напоре и оправдане тежње нашега народа у његовој трогодишњој, крвавој и неравној борби с Турцима, него му је с муком уделио један малени део, само четири округа.

Наши народни идеали, засновани на праву и правди, тек су се почели остваривати.

За потпуно остварење ових идеала, српскоме народу предстојали су врло велики и тешки задаци, за које се морао трајно и најозбиљније спремати. Ослобођење наше потлачене браће под туђином био је увек наш свети аманет, а наше славне народне традиције, у којима је садржана сва наша мучна, али херојска прошлост, имале су да очувају овај свети аманет, и да га с колена на колено предају у наслеђе млађим нараштајима. Наша славна и јединствена народна традиција била је увек наш подсетник: она нам је високо уздизала национални дух и понос, она га је на један ванредан начин чувала, челичила и спремала за велике историјске догађаје у којима ће имати да се реши судбина српскога народа: бити или не бити. Наше тужно Косово било је најјачи и непресушни извор снаге и полета за остварење наших народних идеала. Народ са оваквим традицијама, са овако формираном народном душом и националном свешћу као што је наш, није могао пропасти: он је морао дочекати боље дане и потпун васкрс своје слободе.

Све је ово чинило те је рат с Турском био веома популаран код нашега народа, што чини важан услов успеха, и може се рећи да је од пастирске колибе па до краљевога двора све било задахнуто једном мишљу: рат с Турцима за ослобођење поробљене браће из петвековног ропства и уједињење са мајком Србијом.

Несносно стање српскога елемента у Старој Србији и Маћедонији све се већма погоршавало. Интервенција европских сила, у циљу да се ово зло и несносно стање побољша реформама, остала је потпуно без успеха. Револуционарни покрет Младотурака 1908 г. и младотурски режим не само да ствари није поправљао и раскрстио са феудалним и сред-

њевековним освајачким тежњама, већ је био носилац и представник једног још горега режима, који је био искључиво турски националан. Под овим режимом цео хришћански свет у опште није могао очекивати никакве наде на свој спас и своју слободу, већ се могао надати само највећем угњетавању и истребљењу.

Сем овога етничкога узрока за рат, појавили су се, нарочито последњих деценија, и узроци чисто економски. Србија је била опкољена са свих страна непријатељима, и немајући слободан излаз на море, она је у економском погледу била у потпуној зависности од бивше Аустро-Угарске империје, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, кала је била уништена свака нада Србије на излаз на Јадранско море. У оваквом несносном положају није се могло дуго остати, јер је за Србију било животно питање излазак на море за слободну трговину са светом и за њен потпуно самосталан и слободан економски развој. Није било другога излаза но на Солун, али је овај био у рукама турским, а о његовом освајању од Турака није се могло ни помислити, јер смо ми сами за ово били слаби и немоћни.

Али не само наши, но животни интереси и осталих балканских народа били су такође противу Турске. Према овоме сасвим је био природан један савез балканских држава противу Турске, а у првоме реду савез Србије и Бугарске, као две најјаче државе на Балкану.

У почетку је ишло тешко са споразумом са Бугарском, јер су нам међусобни интереси много изукрштани, а Бугари су мегаломани и жудни хегемоније на Балкану. Али временом главне диференције су биле постепено отклоњене и савез између нас и Бугара закључен.

Русија и Француска биле су непосредно заинтересоване стварањем Балканског Савеза, зато што је овај савез, сем Турске, био уперен и противу Аустро-Угарске, т. ј. противу Тројног Савеза. На случај рата Тројног Савеза са Антантом, знатан део снаге Тројног Савеза био би употребљен за Балкан, а овим би се много помогло француско-руском савезу.

Са знањем и настојавањем Русије, закључен је савез између Србије и Бугарске за заједничку акцију противу Турске уговором од 29 фебруара 1912 г. Са Грчком и Црном Гором закључен је споразум.

На основу политичког уговора између нас и Бугара, закључена је убрзо и војна конвенција, а на основу ове закључени су и споразуми обостраних ђенералштабова (нашег и бугарског), у циљу наше заједничке војне кооперације, у првоме реду противу Турске, а потом и противу Аустро-Угарске.

МОБИЛИЗАЦИЈА И ПРИКУПЉАЊЕ НАШЕ ВОЈСКЕ НА ГРАНИЧНИ ФРОНТ ПРЕМА ТУРСКОЈ.

По узајамном споразуму између нас и Бугара, мобилизација се имала објавити једновремено код обеју страна 1 октобра 1912 г. Али пошто се било дознало да су ову нашу строгу заједничку тајну већ прокљувале Аустро-Угарска и Турска, и да нам је баш ради овога Турска узаптила у Солуну ратни материал који смо добијали из Француске (нову артиљерију и артиљеријску муницију), то на наваљивање Бугара да се мобилизација што пре објави, те да не би дипломатска акција централних сила ствар омела и дала јој други правац, а и да се Турцима не би дало времена за припрему, наша влада је пристала да се мобилизација објави што пре, ма да интендантске припреме за рат нису биле извршене, и она је објављена 17 септембра једновремено код нас и Бугара.

Мобилизација је код нас завршена за 7 дана правилно и потпуно. Одзив људства био је ван очекивања и сјајан. Све је са највећим одушевљењем и са песмом полетело у свети бој са вековним тиранином, и у команде је дошло више но што је то формацијом било прописано (придошли из иностранства).

Ма да је железничка мрежа у Србији слабо развијена и у правцу Ниш-Врање имали смо само једну просту пругу; и ма да путеви не беху ни довољни ни добри (најважнији услов за брзу концентрацију), ипак је поред свега овога наша концентрација на гранични фронт према Турској извршена тачно по ранијем прорачуну, и на начин који може послужити за пример. Ово су нам и непријатељи признали.

РАТНА ПОДЕЛА НАШЕ ВОЈСКЕ И ЊЕН СТРАТЕГИЈСКИ РАЗВОЈ НА ГРАНИЧНОМ ФРОНТУ.

Врховни Командант наше целокупне војске био је Њ. В. Краљ Петар I. Начелник штаба Врховне Команде ђенерал Радомир Путник.

Према ратном и операцијском плану израђеном у споразуму са бугарским ђенералштабом, наша војска имала је да

се концентрише у пет група, на граничном фронту од Јавора па до Ћустендила, овако:

1.) *I Армија.* Командант Њ. К. В. Наследник Престола Александар.

Јачина: Дунавска дивизија I позива. — Дринска дивизија I позива. — Моравска дивизија I позива. — Дунавска дивизија II позива. — Тимочка дивизија II позива. — Коњичка дивизија. — Армијска артиљерија (градска и хаубичка). — Свега око 126.000 људи.

Ова армија је образовала нашу главну оперативну снагу и концентрована је била у врањској котлини, на простору од границе до Прибоја.

2.) *II Армија.* Командант ђенерал Степ. Степановић.

Јачина: Тимочка дивизија I позива. — 7. Рилска бугарска дивизија. — Свега око 60.000 људи.

Ова армија је прикупљена у Бугарској на граничном фронту према Турској, на простору Ћустендил-Дупница, и то Тимочка дивизија I позива у Ћустендилу, а 7. Рилска бугарска дивизија у Дупници.

3.) *III Армија.* Командант ђенерал Бож. Јанковић.

Јачина: а) Косаоничка група: Шумадијска дивизија I позива, Преполац. — Моравска дивизија II позива, Мердаре.

б) Медвеђска група: Дринска дивизија II позива, изворни део Медвеђе. — Моравска бригада I позива, Тупалски вис. Свега око 63.000 људи.

4.) *Ибарска војска.* Командант ђенерал М. Живковић.

Јачина: Шумадијска дивизија II позива ојачана једним пуком пешадије (V прекобројни) и артиљеријом. — Свега око 23.000 људи. — Прикупљена код Рашке.

5.) *Здружена Јаворска бригада.* Командант потпуковник М. Анђелковић.

Свега око 12.000 људи. — Прикупљена на Јавору.

Укупна јачина наше оперативне војске са I и II позивом износила је округло 300.000 љ. [1]

НАШ ОПЕРАЦИЈСКИ ПЛАН.

Наш операцијски план био је напад на турску војску на вардарском војишту, где се она нађе.

[1] I, II и III позив износио је око 356.500 људи. Са оним што је у земљи остало (око 45.540 љ.), наша војска је износила укупно око 402.000 људи под оружјем, а то је око 14% нашег укупног броја становника (непуна 3 милиона), што показује врло велико напрезање наше снаге.

За овај циљ наша I, II и III Армија имале су да са граничног фронта концентрично наступају у правцу ка Овчем Пољу, где се замишљало да ће се наићи на главну турску снагу, одређену за операције на вардарском војишту према Србији. За овај циљ:

I Армија као централна и најјача група имала је да продире правцем: Врање-Куманово-Овче Поље, у циљу напада на непријатеља где га нађе.

II Армија као левокрилна група имала је да продире правцем: Пустендил-Овче Поље, у циљу напада непријатеља у бок и кооперације са I Армијом.

III Армија као деснокрилна група имала је прво да избије на Косово поље и заузме Приштину. После овога имала је да предузме концентричан покрет ка Овчем Пољу у циљу кооперације са I Армијом, и то: једном дивизијом II позива (моравском) преко Качаника ка Скопљу; једном дивизијом I позива (шумадијском) и самосталном Моравском бригадом I позива преко Гиљана и Карадага ка Куманову; а једну дивизију II позива у прво време имала је да остави у Приштини за организацију армијске позадине и за њено обезбеђивање.

Ибарска војска имала је задатак да заузме Нови Пазар и да обезбеђује десни бок III Армији.

Здружена Јаворска бригада, као крајње десно крило нашега операцијског фронта, имала је задатак да овлада Санџаком, и да мотри на Босну.

Пошто смо ми са мобилизацијом и концентрацијом наше војске на граничном фронту према Турској били готови много раније од Турака, то је наша Врховна Команда претпоставила да ће се главна турска снага морати концентровати даље од наше границе, и по географској пластици земљишта, комуникацијској мрежи и важности појединих географских објеката, рачунала је да ће ова концентрација бити највероватније на Овчем Пољу.

МОБИЛИЗАЦИЈА, ПРИКУПЉАЊЕ И РАСПОРЕД ТУРСКЕ ВОЈСКЕ ПРЕМА НАМА.

Мобилизација II турске армијске области са штабом у Солуну, која је била одређена за операције на западном делу Балканског Полуострва према Србији, Грчкој и Црној Гори, није била извршена на време ни потпуно, јер је одзив ре-

зервиста био рђав. Због овога је мобилизација трајала врло дуго. Овоме је био узрок турско сложено и скроз застарело уређење државе и војске, а нова младотурска организација војске, која је била савремена, по немачком обрасцу, и одговарала приликама, није била изведена. По прорачуну, II армијска област требала је у случају рата дати 29 дивизија (12 низамских и 17 редифских) и 3 коњичке бригаде. Међутим, она је у ствари дала само 9 низамских дивизија (по 3 у свакоме корпусу), 3 самосталне низамске дивизије (Скадар, Јањина, Кожане) и 6 редифских дивизија, свега 18 дивизија.

Али бројна јачина и ових дивизија подбацивала је од прописне формацијске јачине, због рђавога одзива резервиста, нарочито Арнаута.

Сем овога, попуна извесних јединица из II армијске области вршена је људством из Мале Азије, које се морало превозити морем до Солуна. Међутим, грчка флота је господарила Егејским морем, те је овај превоз био онемогућен.

За Кумановску битку противу нас била је употребљена ова турска снага:

5. корпус (Солун). Командант Кара Саид паша. 13. низамска дивизија. — Штипска редифска дивизија.

6. корпус (Битољ). Командант Џавид паша. 17. низамска дивизија. — Битољска редифска дивизија.

7. корпус (Скопље). Командант Фети паша. 19. низамска дивизија. — Скопљанска редифска дивизија. — Приштинска редифска дивизија. — Коњичка дивизија.

Ова снага је образовала *Вардарску армију* под командом Зеки паше. Штаб армије био је Велес.

Укупна јачина ове армије износила је око 60.000 људи и 150 топова. Али овоме броју треба додати и неколико хиљада Арнаута; њихов тачан број није познат.

Главни Командант који је руковао операцијама према Србији, Црној Гори и Грчкој, био је Али Риза, са штабом у Солуну.

Концентрација турске војске морала се предузети пре завршене мобилизације, услед чега су јединице биле са смањеним саставом. Она је извршена делом железницом Солун-Велес, а највећим делом сувим.

7. корпус био је прикупљен на положајима северно од Куманова и одбраном имао је да обезбеди потребно време за прикупљање 5. и 6. корпуса за битку на кумановском бојишту.

За извршење овога задатка 7. корпус избацио је заштитне одреде на нашу границу, и то:

а) На Страцину (3 батаљона, 1 ескадрон и 1 батерија), за обезбеђивање правца од Криве Паланке и Козјак планине.

б) У Биљачу (5 батаљона, 3 батерије, 1 ескадрон).

в) Коњичка дивизија, између Куманова и границе.

г) У Гиљану, слаб одред редифа и добровољаца.

д) У Приштини, Приштински одред (13½ батаљона пешадије, дивизион артиљерије, 2 ескадрона).

Вардарска армија са 15. и 16. дивизијом из 5. и 6. корпуса имала је да обезбеди свој десни бок од стране Кочана и Криве Паланке, а свом осталом снагом да похита Куманову за битку. 9 октобра у вече 5. и 6. корпус главном снагом доспели су до реке Пчиње.

ТУРСКИ ОПЕРАЦИЈСКИ ПЛАН.

План Младотурака под утицајем Голц паше (немачки генерал фон дер Голц) био је: у прво време држати се дефанзивно на Овчем Пољу, ради добијања у времену за потпуно извршење концентрације Вардарске армије према нама, а после одмах прећи у офанзиву. План добар, јер је потпуно одговарао тадањим турским приликама.

Али, када је за турског министра војног дошао конзервативац Назим паша, човек велике енергије и огорчени противник Младотурака, он је одбацио њихов план. Операцијски план Назим паше био је заснован на потпуном потцењивању снаге свих балканских држава. По његовоме плану требало је што пре предузети брз и енергичан напад на српску и бугарску војску, као на најважније непријатеље, не чекајући довршетак концентрације турске војске, раздвојити и растројити нас и Бугаре, па нас делимично потући.

Овај план Назим паше био је сувише дрзак, пошто је много потцењивао снагу својих непријатеља и није одговарао стварним приликама у којима се налазила турска војска (врло спора и непотпуна мобилизација; попуна чак из мале Азије; спора концентрација, која је, сем железницом Солун-Велес, вршена сувим; путеви рђави; комора готово никаква итд).

У рату је, међутим, правило да се непријатељ објективно и стварно цени, а никако се не сме потцењивати. Ниједна погрешка у рату (као и у политици) није опаснија од потце-

њивања свога непријатеља. Због ове погрешке су биле изгубљене многе битке.

Сви ови узроци онемогућавали су брзо прикупљање турске војске на угрожене фронтове, а њено дрско и делимично залагање допринело је катастрофи.

Упоредна оцена. Бројна надмоћност и готовост била је на нашој страни. Наша целокупна оперативна снага 5 октобра у вече била је прикупљена на граничном фронту и потпуно спремна за операције. — У ово време код Турака види се ужурбано кретање дивизија 5. и 6. корпуса, непотпуно мобилисаних, у правцу Овчег Поља и Куманова. 7. корпус заштићава ову концентрацију главном снагом код Куманова, а са предњим избаченим одредима на граничном фронту.

Турци нису на време завршили своју мобилизацију и концентрацију, већ су по деловима стизали и залагали се на Куманевском бојишту, а ово им је допринело катастрофи.

ОПЕРАЦИЈЕ.

а) Уводне борбе на граници.

3, 4, 5 и 6 октобра биле су борбе код III армије на Мердарима (Моравска дивизија II позива), потпомогнуте једним делом Шумадијске дивизије I позива (12. пук). Резултат ових бораба био је победа непријатеља, који је био први прешао у напад на Мердаре (Приштински одред и велики број Арнаута из близине границе). Жестина ових бораба на Мердарима и њихови резултати у главноме су одлучили судбину Косова у нашу корист.

Код I Армије 2 октобра Арнаути нападоше на гранични фронт, али су били потучени од наше стране и одбачени у назад. Напад је био мањих размера и мање интенсиван но код III Армије.

Дивизије у првој линији заузеле су потпуно гранични фронт са турским утврђеним пограничним караулама.

*б) Прелаз преко границе и наступање.**

7 октобар. I Армија по директиви Врховне Команде имала је да предузме покрет у 6 ч. правцем: Врање-Куманово

* Да би се могле операције пратити на карти, читаоци се могу послужити нашом картом, издање Војно-Географског Института, размер 1:150.000, или 1:200.000. За предавање је била израђена скица са потребним цртежима.

и дође на линију: Табановце-Четирце-Нагоричане, ту да се задржи и да чека даље наређење, са извиђањем у правцу Скопља, Овчег Поља, Кратова и Страцина.

II Армија имала је да наступа преко Криве Паланке-Страцина на Кратово, где ће чекати даље наређење, и да ступи у везу са I Армијом.

Овога дана I Армија отпочела је покрет ка Куманову са распоредом у две линије: у првој линији 3 дивизије I позива, а у другој линији 2 дивизије II позива и армијска артиљерија.

Моравска дивизија I позива била је у првој линији на десном крилу, наступала је у две колоне, главном снагом друмом: Давидовац-Бујановце. — Заноћила код с. Лашова.

Дринска дивизија I п. у првој линији у средини армијског фронта, правцем: Ристовац-Жбевац-Рујан. — Заноћила код с. Жбевца.

Дунавска дивизија I п. у првој линији на левом крилу армијског фронта у две колоне, главном снагом правцем: Жапско-Св. Петка-пл. Старац. — Заноћила код Св. Петке.

Позади дивизија прве линије наступале су дивизије друге линије, и то:

Тимочка дивизија II п. позади десног крила армијског фронта (Моравске дивизије I п.). Достигла до с Нерадовце.

Дунавска дивизија II п. позади средине армијског фронта (Дринске дивиз. I п.). Достигла с. Ратаје. Обе ове дивизије заноћиле су ових дана на 7 — 8 км. позади дивизија I линије.

Коњичка дивизија позади армије у Врањској Бањи, докле јој се не отвори пут, а после ће бити на левом крилу армије.

Штаб I Армије: Врањска Бања.

Овога дана I Армија са дивизијама у првој линији заузела је линију: Св. Илија Честилински-Козарник-Трновац-Божиновац-Рујан-Старац-Св. Прохор. На супрот I Армији биле су турске заштитне трупе под командом Саид паше (5 батаљона, 1 ескадрон и 3 пољске батерије) са 2-3000 Арнаута са Карадага и близине границе.

8 октобар. Овога дана I армија је продужила покрет ка Куманову у истом поретку до линије: Ваксинце-Табановци-Четирце-Нагоричане. Њене дивизије овога дана заноћиле су:

Моравска дивизија I п., с. Лојане-жел. станица Табановце.

Дринска дивизија I п., на Карабичанским висовима.

Дунавска дивизија I п., Никуљански вис-Добросељане.

Тимочка дивизија II п., код с. Симољице.

Дунавска дивизија II п. код с. Лукарца.

Коњичка дивизија одмаршевала правцем: Рataje-Жбевац и заноћила код с. Бугариња.

Штаб I Армије, жел. станица Жбевце.

Врховна Команда, Врање.

9 октобар. Дивизије су овога дана предузеле мање покрете, да би достигле линију одређену им заповешћу за прошли дан, у колико је нису достигле прошлог дана.

Моравска дивизија I п. извршила је покрет до линије: Ваксинце-Табановци-Четирци.

Дринска дивизија I п. остала је на Карабичанским висовима (к. 875), за нешто повучена у назад, за левим крилом Моравске дивизије I п.

Дунавска дивизија I п. у своме покрету истакла се на линију: Никуљански вис-Нагоричане.

Коњичка дивизија код Старог Нагоричана, под заштитом предстража Дунавске дивизије I п.

Дивизије друге линије у току овога дана имале су се прикупити унапред ближе дивизијама прве линије, и то: Тимочка дивизија II п. код Хана Бајазита, а Дунавска дивизија II п. код с. Бугариња.

Армијска артиљерија за десним крилом Армије, зауставила се на преноћиште на друму према с. Големом Долу.

Услед бојазни да се I Армија не истакне сувише у напред, и страхујући за њен десни бок, јер III Армија још не беше заузела Приштину и Гиљане, Врховна Команда је наредила да се I Армија привремено заустави на горњој линији, да се на њој прикупи, утврди и организује што бољу везу између свих својих јединица и са позадином, и ту да очекује даље наређење.

НАСТУПАЊЕ II АРМИЈЕ.

По директиви Врховне Команде, она је имала да продире правцем ка Овчем Пољу у бок и позадину турске војске, и да кооперише са I Армијом.

7. Рилска бугарска дивизија, која је била у саставу ове армије, била је само фиктивно под њеном командом. Она је добијала наређења директно из бугарске Врховне Команде, оперисала је самостално долином р. Струме ка Серезу и Со-

луну (политички циљ, неискреност Бугара), а за везу са нашом Тимочком дивизијом I п. (која је једина била у II армији), упутила је била једну своју бригаду, која је окупирала Кочане и у заједници са нашим трупама из Тимочке дивизије I п. (14. пешадијски пук) имала је да оперише преко Штипа правцем: Радовиште-Струмица и даље ка Солуну (политички циљ).

На овај начин је II Армија била знатно ослабљена (са једном јаком дивизијом), те није могла ни функционисати као армија, услед чега није могла да покаже онај утицај на подилажење Турака ка Куманову ни на Кумановску битку који је она могла учинити према своме згодном положају и правцу свога дејства.

7 октобар. Овога дана Тимочка дивизија I п. била је сва прикупљена на граничном фронту према Кривој Паланци, готова за отпочетак операција.

8 октобар. Пређена граница и заузета Крива Паланка. Тимочка дивизија I п. предузела је покрет у две колоне: десна (главна) друмом Крива Паланка-Куманово, и предњим деловима овога дана стигла на Страцински положај, а главнина заноћила између Псаче и Петрањице; лева (слабија: 14. пешадијски пук) преко Цар врха ка Кратову.

Због врло тешкога земљишта, кретање дивизије било је знатно успорено.

9 октобар. Тимочка дивизија I п. продужила је покрет у истом распореду. Десна колона заноћила је са једним пуком на Страцину, а са главнином на раскрсници путева источно од Страцина; лева колона у вече заузела Кратово. Веза са I Армијом добијена на Страцину. Штаб II Армије: Крива Паланка.

НАСТУПАЊЕ III АРМИЈЕ.

По директиви Врховне Команде, III Армија имала је да са својим дивизијама са Преполца и из Медвеђе концентрично наступа ка Приштини, као своме првом и најважнијем географско-стратегијском објекту, и да заузме Приштину, и то:

Десно крило (Косаничка група): Шумадијска дивизија I п. правцем Преполац-Подујево-Приштина; Моравска дивизија II п., Мердаре-Шарбан-Приштина.

Лево крило (Медвеђска група): Дринска дивизија II п. правцем: Прапаштица-Приштина; Моравска бригада I п. правцем: Свирци-Приштина.

8 октобар. Армија је овога дана прешла границу, предузела покрет ка Приштини и овој подишла на 12—20 км.

9 октобар. Армија је заузела Приштину, и 10 октобра вршено је прикупљање армије и припрема за даљи покрет ка Овчем Пољу преко Карадага и Скопља.

Ибарска војска прешла границу 6 октобра, а тек 10 октобра узела Нови Пазар.

Јаворска здружена бригада 9 октобра заузела Сјеницу.

КУМАНОВСКА БИТКА.

Бојиште. Бојиште Кумановске битке образује у главноме кумановска висораван, ограничена са запада стрмим ограницима пл. Карадага (Црне Горе); са истока р. Пчињом и подножјем пл. Козјака; са севера у главноме линијом Хан Бајазит-с. Бугарије-Пчиња; са југа линијом ушће Големе р.-с. Романовце-с. Ропалце.

Ово бојиште се у топографском смислу даје поделити у два дела: источни, знатно већи део, између Бањске (Коњарске) р., Големе р. и Пчиње; и западни, мањи део, између пл. Карадага и Бањске р.

Источни део испуњавају јужни огранци пл. Рујна, који испуњава целокупан простор између наше старе границе, р. Моравице, Бањске р., Големе р. и Пчиње, образујући доста узан и го гребен, чији је главни правац пружања север-југ.

Западни део образује у главноме једну депресију између Рујна и Карадага, која је раздвојена благим Прешевским развођем, и која везује Вардар са Јужном Моравом. Овуда води, сувим и железницом, најкраћа, најудобнија и најважнија веза Мораве са Вардаром, која је од врло великога општега значаја.

На источном делу главни топографски чвор образују Карабичански висови, који се главним билом везују за Никуљански вис, други топографски чвор, од кога се пружају косе које испуњавају простор између р. Пчиње, Големе р. и Бањске р. Ове косе се спуштају блажије ка Бањској р., а стрмије ка Пчињи и Големој р. У тактичком смислу источни део много је важнији, јер он, у вези са стрмим ограницима Козјака и Карадага, потпуно затвара географски коридор Куманово-Врање, односно улаз у врањску котлину; затвара улаз у Пчињску клисуру, и правац гребеном Рујна. Сем овога, на овој страни је веза са II Армијом.

Земљиште је у опште откривено и прегледно и угодније за одбрану но за напад. Ово у толико пре што главна одбранбена линија има јаке крилне наслоне, десно на Карадаг, а лево на Козјак, а фронт је јак.

Проходност је на западноме делу бојишта добра, јер постоји друм и железничка пруга; али источни део је готово беспутан, и с тога је проходност по њему врло тешка. Постоје само тешке и стрме сеоске стазе, по којима је кретање пољске артиљерије и возова скопчано са врло великим тешкоћама.

(Крај у идућем броју.)

ЂЕНЕРАЛ ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ.

ИЗ НАШЕ НАЈНОВИЈЕ ФИЛОЗОФИЈЕ.

Има једна врло занимљива појава у нашој најновијој филозофији, бар у оној академској чији интереси и радови представљају званични курс наше филозофије. У тој и таквој филозофији преовладао је интерес за чиста теоријска питања из једне од најсувљих и најапстрактнијих области суптилне школске метафизике: за питање о логичкој природи простора и о логичким конструкцијама простора из његових последњих недељивих елемената. Основни рад овакве врсте представља метафизички покушај Г. Петронијевића да створи „нову геометрију“, која ће се оснивати на претпоставци дискретног простора састављеног из простих и даље недељивих тачака, на супрот геометрији која се оснива на претпоставци дељивости простора, и то дељивости у бескрајност. Елементе те „нове геометрије“ Г. Петронијевић је дао у додатку свог систематског метафизичког дела *Принципи метафизике*,[1]) у својој књизи *Типске геометрије и бескрајно*[2]), у свом раду *О величини непосредног додира две тачке* у Оствалдовим *Аналима*[3]), и у својим чланцима: *Основни постулати дискретне геометрије* и *Математички рад Руђера Бошковића*[4]). Две докторске

[1]) *Principien der Metaphysik*, I Band, 1 Abth. Mit einem Anhang: *Elemente der neuen Geometrie.*

[2]) *Die typischen Geometrien und das Unendliche.*

[3]) *Über die Grösse der unmittelbaren Berührung zweier Punkte.*

[4]) *Чланци и расправе*, св. II, 8, и св. III, 5.

тезе из филозофије, теза Г. Д-ра Николе Поповића и теза Г-це Д-ра Ксеније Атанасијевић, показују исти интерес и исти курс. У првој се врши систематски преглед учења о простору, од којих је, како тврди писац тезе, „једино логички могућа“ теорија о простору коју је дао Г. Петронијевић; у другој се детаљно изводи Бруново учење „о најмањем“ као један покушај оснивања дискретне геометрије коју је, како тврди писац тезе, „метафизички верификирао и консеквентно дедуцирао тек Петронијевић у својој метафизици“, и изводи се и један историјско-филозофски закључак: да Ђордано Бруно „има значаја за дискретну геометрију поглавито као претходник Петронијевићев“. Из наведених предмета и закључака ових теза јасно је да се у нашој званичној филозофији устаљао један особени правац занимања, као и да пред собом имамо учитеља и његову школу, оснивача и иницијатора једне нарочите филозофије и ученике радинке који у великој области филозофије имају искључив интерес за оне проблеме које је поставио њихов учитељ, а у обради тих проблема се искључиво крећу у кругу разраде и проширивања учитељевих идеја. Без обзира на то што закључци тих млађих радника морају, својом безобзирном и слепом догматичношћу, изазвати резервисано држање, и што су, бар за докторске тезе, и сувише практички јасни и разумљиви, нас овде интересују друга питања: како су у нашу филозофију дошла та и сувише теоријска и сувише метафизичка занимања и питања, представљају ли она једну историјски и социално оправдану нужност, јесу ли она продужење каквог историјског тока и развоја, имају ли, и у колико, везе са нашим савременим животом, како стоје према савременој филозофији у Европи, и каквих практичких културних последица имају? А затим, да ли та филозофска занимања, када већ решавају основне проблеме математике, имају интереса по математику и последица по развој математике, и да ли од те и такве филозофије имају користи радници на математици, и наши и европски? Корисно је и потребно поставити оваква питања, јер се плодотворност и динамика једне филозофије огледају у њеној практичкој примени, као што се, са друге стране, културна вредност и тежина једне филозофске преокупације огледа у живим везама њеним са социалном средином у којој је поникла, и у утицају њеном на душевни и идејни живот генерација. Тако

испитана, једна филозофија може да покаже колико вреди када се претвори у „текућу монету“ живота и када, у том претварању, прикаже своје живе силе и вредности.

Откуда су дошла у нашу филозофију занимања о логичкој природи простора? У ученика-радника од учитеља, а у учитеља из једне чисте конструктивне метафизичке потребе. Г. Петронијевић нема претходника у нашој филозофији; наша филозофија у опште не представља низ, ток мислилаца и школâ као што се то види у развоју европске филозофије; она нема традицијâ у историјском и школском смислу речи[1]). Као што се то раније у нас дешавало, Г. Петронијевић је зачео и почео разрађивати своју филозофију непосредно под стицајем европских мислилаца. У својој докторској дисертацији[2]), Г. Петронијевић је већ приказао какав систем филозофије има да изради; непосредни образац тога система је Лајбницова монадолошка концепција. Оставив на страну, за сада, питање о томе како је и коликом енергијом диалектике Г. Петронијевић саграђивао свој систем, несумњиво је да, *историјски*, филозофија његова потиче из схватања Лајбницових. Како је основна концепција Лајбницове филозофије концепција о монадама, које су, као проста и недељива метафизичка бића, просте и недељиве јединице, последњи елементи бића, природно се, у току изградње система Г. Петронијевића, створила потреба да се начини концепција дискретног простора, т. ј. простора који се састоји из последњих, простих и недељивих јединица, тачака. И Г. Петронијевић је, разним средствима диалектике, створио начела дискретне геометрије. Природно, ученици су наставили, управо почели прерађивати, проширивати и препричавати основне идеје свога учитеља. Тако се створио један занимљив историјски скок: наша најновија филозофија се почела интенсивно занимати суптилним проблемом метафизичким о простору, надовезујући своја занимања на филозофске концепције немачке филозофије из XVII века (Лајбниц рођен 1646 г., умро 1716 г.). Бавећи се реконструкцијама и преконструисавањем филозофских замисли великога Лајбница, удешавајући мајсторском диалектиком свој

[1]) О тој неповезаности наше филозофије у уводном есеју о Божидару Кнежевићу у књизи: Божа Кнежевић, *Закон реда у историји*, Београд 1920, Г. Кон.

[2]) *Der Satz vom Grunde.*

систем филозофије, учитељ је стварао концепције о дискретном простору; ученици су прихватили његов посао, и у нашој најновијој филозофији се појавили, и вероватно појављиваће се још, радови који опширно и на широко расправљају питања о простору, о томе да ли је дељив у бескрајност или није, из каквих се тачака састоји, које су геометријске слике „могуће“ а које не, зашто је и да ли је диагонала квадрата дужа од његове стране, о томе да ли постоје поред просторних „реалних“ тачака и „ирealне“, итд., итд.

То је пут којим су у нашу филозофију ушла занимања из метафизике простора. Читајући ту литературу и посматрајући великолепну опширност којом се та питања третирају у њој, човек мора да се сети светих сабора и концила и теолошко-метафизичких јавних расправа из прошлих времена. Или зар могу човеку другаче изгледати озбиљна и високоучена расправљања о томе да су „две реалне тачке простора реално подељене ирealном тачком“, да се две тачке могу „реално“ и „имагинарно“ додиривати, да се „примарни (реални) додир зато назива реални што он у просторном смислу представља празнину, дакле непосредни реалитет, коме метафизички одговара позитивни реалитет, наиме ванпросторни акт негације...“? Колико везе са животом и који смисао за живот има ова „суптилна диалектичка дедукција“? Какве везе имају те умне игре и те шаблонске гимнастике појмовима са живим и непосредно осећаним током стварности? Чему оне воде? Служе ли оне математичкој и техничкој практици? Постаје ли се њима господар природе, постаје ли се њима бољи човек, племенитији карактер, стиче ли се њима више љубави? Очигледно не; у животу има борбе са природом, у животу има непосредног и спонтаног елана ка већој љубави и самилости и већој социалној правди, али се не постиже ниједна та сврха метафизичким играријама тако „суптилне“ врсте. Са тим и таквим бригама о простору није се мучио ни бавио ниједан од оних стваралаца који су давали нове снаге и нове облике живота. Без обзира на „важна“ питања о „дискретном или индискретном“ простору, творци технике су радили и стварали ново и непредвиђено; ниједна машина се не покреће снагом идеја о дискретном простору. Али се наша најновија филозофија упутила достојанствено пугем „суптилних метафизичких конструкција“ — и све даље од

живота. Има врло много проблема о којима филозофија може давати корисне судове, има врло много питања у животу на која душа човекова нестрпљиво и жудно очекује одговоре и обавештења, има врло много тих проблема и питања, али то нису проблеми и питања о реалним и ирealним тачкама и додирима и о конструкцијама идеалног логичког простора. Како је конструисан идеалан логички простор није питање које би имало важности за човека у животу, а човеком у животу има да се бави филозофија на првом месту. Очевидно је да метафизичка расправљања о логичком саставу простора не могу имати никаква интереса ни за математичара, који зна да су сва велика математичка открића, упућена на праксу живота, учињена, и да ће се чинити, без икаква обзира на дискретум простора. Једна хипотеза вреди док служи стварности, савлађивању живота, док има непосредни виталан значај и интерес. Хипотеза дискретума не служи ничему, сем, може бити, згоднијој диалектичкој конструкцији какве специалне метафизике. Али та специална метафизика, било то Г. Петронијевића било ма ког другог, не мора бити наша метафизика, ни ваша. Хипотеза дискретума, вештачком диалектиком покрепљена, не служи ни практичком математичару, ни филозофу живота, ни човеку у животу, нити икаквој било практичкој, било моралној, било уметничкој сврси. Она служи једном метафизичком систему, коме је она, може бити, један од уреса и неопходно потребних састојака архитектонике; за живот она нема никаквог значаја. Скините са једне метафизичке архитектонске лепе зграде један од њених орнаментима покривених основних састојака, исклесан и изграђен савршено, дајте га човеку који хоће да живи у животу, да се ориентише у њему, да га савлађује, да се у њему изгори до више духовне племенитије сврхе: тај мртви архитектонски комад није оруђе за њега, и он ће га тим брже и пре одбацити у колико су шаре на комаду неразумљивије и више испреплетане и сложене. А „суптилне дедукције“ диалектике о логичком простору су и сувише компликоване. Додајте томе да се сви ти сложени и испреплетани детаљи тичу једног у идеји логички изведеног простора који нема везе са оквиром нашег живота, интенсивног и творачког, па ће бити јасно којим путем иде наша најновија званична филозофија.

Овако уведена из старе немачке филозофије преко једног сепаратног и личног метафизичког интереса, наша најновија филозофија не показује интимне везе ни са потребама савременог живота ни са потребама социалне средине. Одиста, права филозофија и потиче из живота и увире у њега; и ма шта се мислило о високој вредности чистих теорија филозофских, једна филозофија која ће имати и која, по својој интимној природи, хоће и мора да има непосредног утицаја на живот, не може остати у високој, фантастичној, белој кули од слонове кости, далеко над животом и изнад њега. Филозофија потиче из дубина једне стваралачке личности и из свих дубоких, интимних снага његовa духа које имају непосредне везе са животом; филозофија је или за овај, наш живот из кога истиче и у који се враћа, или она није ништа. Ако није само техника апстрактних појмова, само игра и спорт диалектичких способности, филозофија, пужним начином, даје животу нове директиве и нове снаге, и помаже га у његовом току и његовом стремљењу увек напред. Тако филозофија, права и истинито животна, има значаја за једну социалну средину и њен живот. Какве везе има апстрактна метафизичка диалектика наше најновије официалне филозофије са нашим животом, нашим културним сврхама, нашом културном идеологијом, нашом средином? Извиру ли из те филозофије снаге које ће кренути наш живот напред? Осећа ли се у њој струјање оне идејне снаге која има да формира живот генерација, да им даје правац и смисао? Или, зар је слика нашег мисленог живота у том ограниченом теоријском занимању суптилитетима метафизике? Не може се тврдити, сем ако човек није некакав фантастични и мистични визионер, да је таква наша филозофија везана за наш културни живот, да је из његових потреба произашла и да служи његовом развоју. Без интимне везе са нашим животом, метафизика наше најновије филозофије не значи за тај живот апсолутно ништа; она остаје иза њега, и ако, може бити, њени радници мисле да је изнад њега, остаје на страни, као мртав вештачки препарат чије је место у лабораторији, али не у животној борби.

Можда би се помислило да та и таква наша филозофија, ако нема везе са животом наших средина, има неке везе са струјама и духом савремене филозофије у Европи; и да, без

везе са нашом културом, може бити има везе са општим културним животом у Европи. Актуелна криза филозофије европске, међутим, окреће се данас око питања друге врсте; у великом и лаганом потискивању интелектуалистичке филозофије, у борби око основних животних схватања о животу, у продирању једне нове, хуманистичке концепције, губи се све више и јаче интерес за суптилне теорије чисте метафизичке диалектике. Терен борбе је проблем живота и човека-творца у животу, проблем развијања интуитивних снага човекова духа, проблем снаге живота и стваралачке снаге човековог духа, проблем слободе воље и акције духа за све већу слободу и стварање. Све то, све те узвишене тезе савремених тежњи човекове мисли далеко су, предалеко, од теоријске метафизике. И док је враћање животу и интерес за живот парола савремене тежње, наши најновији филозофски напори се упућују линијом удаљавања од живота...

Какве, онда, практичне културне последице може имати таква филозофија? Поникла из вештачког пресађивања једне старе немачке филозофије, преломљена кроз насушне потребе једног метафизичког система, препричавана од ученика, без везе са животом у опште, без везе са нашим животом, без везе са савременом кризом мисли човечанства, суптилна филозофија једне вештачке и компликоване метафизичке диалектике, наша најновија филозофска занимања имају једну једину практичну последицу: да филозофију или омрзну или не упознају како треба они којима филозофија није професија. Пут савременог живота и савремених напора духа људског и пут којим иде наша академска филозофија дивергирају: први води оним правцем којим неодољиво и силно надире сам живот, други одваја од тог царског пута и води у стерилне и непролазне области у којима се изживљава и изиграва једна бесплодна снага духа у диалектичком зидању ваздушастих кула. И заиста, читајући такве елукубрације духа, човек мислилац, који није професионални филозоф, и који живи здравим животом пуне људске снаге тежећи све више и све даље у формирању живота, мора доћи у тешку сумњу о филозофији у опште. Он ће, природно, да се окрене од такве филозофије и да омрзне сваку, ако не позна другу: ону која је филозофија живота, права есенција мудрости животне, способна за

буђење енергије и воље за животом, пуна животне радости, мудра водиља у животу, отмена и пуна снаге мудрост.

Таква није наша најновија професионална и академска филозофија.

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ.

ОМЛАДИНСКА СКУПШТИНА У БЕОГРАДУ.

(1867) (Крај.)

Ово сумарно решавање наговештавало је да се бура од некуд опет приближује... А и без тога што би могло још доћи, Омладинска Скупштина беше већ „разбуцана". Члан Скупштине Илија Вучетић, описујући стање Скупштине, рећа како су јој за време договарања многе препреке на пут метане: „два секретара и неколико одборника спречени су и не могу у раду учествовати, поједини чланови морадоше оставити наш круг", и зато предлаже „да се прогласи ова скупштина за свршену, кад смо већ у главном означили, шта има Омладина да ради".

Овај говор Вучетићев беше сигнал за даљу живу дебату, која карактерише моменат, и при свој уздржљивости говорника коју су им прилике налагале, осећа се велико, оправдано незадовољство и разилажење. Тако, између осталих, Александар Сандић налази да не треба Скупштину за свршену огласити, допуњујући се у току дебате: да би се тако спасло достојанство владе пред светом, да јој се не би којешта подметало „чиме би се можда и Србија брукала, на коју већ и онако вичу", итд. На овај приговор је дао Владан Ђорђевић одговор, налазећи да је у главноме свршен рад, да Скупштина нема даљих услова за живот, и зато је за предлог Вучетићев; а одговарајући доцније Сандићу, рече: да на Србију не виче нико, нити ико сме да реч рекне противу ње, јер нема ни једног међу нама који не би и последњу кап крви жртвовао за Србију, бранећи њену част. Каменко Јовановић потпомаже такође предлог Вучетићев, објашњавајући даље да смо, вели, дошли у Србију као српску земљу, нисмо се ни о шта огрешили, ни дали повода да нам се овакве препреке на пут стављају, а то се ипак чини и баца на нас љага, коју ваља да скинемо, јер смо се владали као изображени и свесни људи. Благодари, у исто време, Општини на српском госто-

примству. Узеше реч и Руси Губин, Андрејев и Кутучов; први је изјавио своје сажаљење што се Скупштина мора да прекине, и предлаже да се нађе какав споразум са Министарством, или да се чека да дође Његова Светлост Књаз Српски; други сасвим одобрава да се Скупштина прекине; најпосле, трећи жали да се мора свршити, али кад Српска Омладина сама налази да то треба, он пристаје уз њу.

Исход ове дебате био је: да се усвоји предлог Илије Вучетића да се овогодишња скупштина целокупне омладине овим састанком закључи и за свршену прогласи.

Алекса Јовановић предлаже да се записник потпише, и то да га потпишу сви часници скупштински; а Владан Ђорђевић: да се стави у записник најтоплија захвалност Јеврему Грујићу „за достојно и либерално испуњавање председничке дужности и заузимање његово око скупштине" — што би једногласно усвојено.

...И у 6 сати у вече, 8 августа 1867 године, „чланови омладине — вели кроничар — с братским опроштајем разилоше се". А ми додајемо: поневши успомене које се, после оваквог разлаза, могаху понети топло осећање захвалности и трајнога сећања на гостољубиви братски дочек Београђана, и на хладни, немилосрдни испраћај српскога „правитељства".

Једно разочарење више, у низу толиких ранијих, кад год је се тицало буди каквог покрета који није спадао у званични програм „правитељствене политике" и личнога схватања оних који су ту „политику" у дело приводили.

Потпуности ради додаћемо да је Омладина, окренувши овако леђа Београду, продужила и даље свој живот, скупљајући се у скупштине: идуће 1868 у Вршац; 1869 опет у Нови Сад; и, најпосле, 1870, у Велики Бечкерек — где је био и свршетак једног на широко заснованог, идеално замишљеног, одушевљено прихваћеног покрета. Тесногрудост га је помела у Србији 1867, а мађарска превласт уништила га је 1870[1]).

[1]) У овој последњој години рада уједињене српске омладине, јавља се, доцније познати са свога новинарског рада Светозар Марковић, који, престави бити државни питомац у Цириху, сиђе у Нови Сад. Марковић је својим екстремним држањем допринео да мађарска влада угуши омладину, тражећи да на скупштинама њеним, на земљишту угарском, не могу гласати и решавати чланови омладине из Србије. Ово угушење омладине сажаљевало је Намеснишшво, нарочито и с погледом на нужно јачање свести народа у Угарској, где је он увек био угрожен.

— Али, као историјска успомена, Омладинска Скупштина остала је велика у сећању својих савременика; и ко зна те неће доћи време да млађи нараштаји свега Српства пођу опет путем својих предходника, и можда — са више среће.

Кнез Михаило, као што знамо већ, био је на путу, и није био у Србији кад је се у Београду окупила Омладинска Скупштина. Кнез је, враћајући се из Париза, баш у то време био на свом добру у Иванци, где је дошао августа, и где је примио посету председника мађарскога министарства грофа Јулија Андрашија, а и свога првог министра И. Гарашанина, који му је изашао на сусрет.

Шта ли је мислио кнез о Омладини? Какве ли је извештаје добио он од своје владе и од министра председника, који су овако поступили с Омладинском Скупштином? И ко зна да ли је влада из својих побуда тако прво поступила, па кнеза известила, или је, после каквог горопадног рапорта о „антидинастичком покрету", коме је Јеврем Грујић на челу, добила налог од кнеза да тако поступи? Но, то не мења ствар: ефект је остао исти.

Али је, ипак, важно знати како је мислио кнез о Омладини. И на ово питање налазимо еклатантан одговор, који је сачувала Г-ђа Милева Р. Алимпићка, у свом важном делу[1]) у коме су сачуване и толике друге важне слике и прилике, нарочито за скоро три деценије, од 1840 — 1865 године, од историјског значења. Муж списатељкин, Ранко Алимпић, тада штабни „подполковник", буде, по повратку кнежевом, стављен у пенсију 21 августа, и то због Омладине, са којом су га неоправдано у везу доводили и код кнеза опањкали. Добивши доцније аудиенцију у двору, Алимпић је дочекан са великом

[1]) Као кћи Петра Вукомановића, рођеног брата Књагиње Љубице, Г-ђа Милева Р. Алимпићка била је, дакле, блиска сродница Кнезу Михаилу: сестра од ујака. По одласку Обреновића, Милоша (1839) и Михаила (1842), млада и даровита Милева гледала је очима све сцене које су се тада и после тога одигравале, памтила их, а доцније и бележила Година 1858 затекла ју је удату за Алимпића, и опет тако рећи у центру ондашњег покрета, и у близини свега што се после, по повратку Обреновића, одигравало у Србији, нарочито онога што се одигравало иза кулиса, и свачијим очима није било ни приступачно. Из тих је успомена, докумената, доживљаја и догађаја никла књига Г-ђе Милеве, под насловом: *Живот и рад генерала Р. Алимпића, у свези са догађајима из најновије српске историје*, написала његова удовица Милева. Београд, 1892.

срдбом од стране кнеза Михаила, који се том приликом карактеристично изразио и о Омладини, као поводу Алимпићева пенсионисања. Тај је, дакле, моменат сачувала Г-ђа Алимпићка у свом делу (страна 401), описавши ту аудиенцију као што следује:

„Како вам се допада у цивилу? — срео је кнез Алимпића првим питањем.

„Ја се поклоних и заблагодарих на његовом расположењу према мени и на пензији, чиме сам ја, вели Алимпић, задовољан. Кнез захука, кидао је ноктима доњу усницу; стеже песницу, загледао се у патос, па се мучно осмехну.

„Да! пензија! — — И на томе захвалите Гарашанину.“ Подиже главу; неколико секунада суморно ме гледао, па ће потмулим гласом:

„Јест! ја сам потписао вашу пензију. А готов сам, да то исто учиним са свима онима, који се зову моји рођаци, а дају повода да ме моја влада дочекује својим тужбама на њих.

Опет заћута, па ће јасније: „А мислите ли ви, да ја не би био кадар и што друго потписати за вас? Идем те се лечим, па наштa се враћам кући? Чиме ме дочекују моји?

„Довде је — вели — говорио као загушеним гласом и између сваке речи остављао по неколико тренутака ћутања, па тек отпочне да чита. И што је даље говорио, све осетније му је глас дрхтао. Љутина га преовлађивала; од једа је изгледао зелен. Говорио је дуго и све узбуђеније, па замуче кад рече:

„А зар је ко могао мислити, да учини што противу мојих власти, па да се ја опет у Србију вратим; — или се желело да се ја и не вратим више?! Ја не верујем у све што ми је казивано о вама, али да је ваша смрт захтевана, ја се не бих устезао да је потпишем. Зар да ми се каже, да и ви можете бити чије оруђе! А за кога?! Против кога?! Противу мене! — — Противу моје воље! А знате ли ви, шта су хтели Омладинци?.....

„Звао сам и вашега пашенога.[1] Је ли вам се хвалио? И он је као мој сродник ишао на Омладински скуп, па је био одушевљен према омладинцима, не водећи бриге да позна њихове *дубље смерове*...

Из овога говора кнежевог, који је сачувала од заборава сестра његова, јасно се види кнежево расположење, или боље рећи страшно нерасположење према Омладини, коју он подозрева неким „дубљим смеровима“, и пита свога рођака да ли он зна шта су хтели омладинци. А пре тога наговештује

[1] Овде се мисли на Владислава Вујовића, за ким је била сестра Г-ђе Милеве Алимпићке, друга кћи брата Књагиње Љубице.

да се можда желело да се он и не врати више у Србију, изјављујући да би за свога рођака и *смрт* потписао да је и она захтевана!

Јасније сведоџбе не може бити да је Омладина оцрњена код кнеза Михаила, и он, убеђен с једне стране у патриотичност свога целокупног политичког програма, верујући у оно што му је влада говорила о Омладини и о њеним вођама, нарочито о Јеврему Грујићу, а, с друге стране, како се види, плаховит и лако раздражљив, био је готов на све мере, искаливши свој прекомерни гнев на мужу своје сестре. Ово је било сигурно ради застрашавајућег примера; јер, ако би се хтело да се казне сви представници интелигенције, да и не узимамо у обзир грађанство београдско, који су били у омладинском покрету обухваћени, онда би ваљало поистеривати толике чиновнике: професоре, судије, и др. А то се, без велике незгоде, није могло учинити тако лако.

* * *

Кроз Омладину, и Омладинску Скупштину, у колико се тиче њених чланова из Србије, вејао је поглавито дух ондашњих либерала. Ту их видимо скоро све да се јављају, као иницијатори, као сазивачи, као помагачи и сарадници и присутни, сем оних који су по невољи морали живети ван земље. Мимо све њих, видимо Јеврема Грујића где, по једногласном избору, заузима место председника Омладинске Скупштине, и удара тако и на њу печат либерализма онога доба; а великосрпска идеја омладинска, обратно, обгрљава собом идеју либерализма у Србији. Обоје се јављају као целина, оличена у покрету који смо довде, у нешто већој опширности, извели. Као у свему досадашњем излагању, ми смо држали да је најбоље износити целе слике, у њиховом, по могућству што мање окрњеном, оригиналном облику, а израженом у сценама, у изворима појединаца, у закључцима и одлукама. Тако се само може уочити права духовна физиономија онога доба о коме је реч. Рефлексије су, после, лаке; а и ми нисмо оставили сам костур догађаја без нужне споне, а да их не заоденемо у једну органску, довољно колорисану целину.

Тако смо радили описујући све политичке и друге догађаје, нарочито оне што потпадају у доба владе кнеза Михаила. Тако смо урадили и при изношењу рада Омладинске

Скупштине.[1] То смо учинили ради саме скупштине; а исто тако и ради извођења наше главне мисли: изношења рада Либералне Странке у ово доба.

Одвојени од народа строгим мерама ондашње владе, либерали из и телигенције, распрштани куд који, не могаху, после Свето-Андрејске Скупштине, више никако ући у Народну Скупштину, као једино место где су могли пресадити и у практичну политику увести своја начела. Нису се могли организовати у какву политичку целину, ни иначе, пошто не беше онда никаквих политичких удружења, како их ми данас разумемо и практикујемо. Најзад, не могаху ни путем штампе изражавати своје мисли, а још мање поставити и изводити какав политички програм свој. Јавила се беше, најпосле, мисао о уједињењу омладине целога Српства, и они, као представници народносне идеје и слободе, ући ће сви у то велико јато, које је своје прво гнездо свило изван Србије, те га одмах затим доведоше у Београд. Али ту баш наиђе и Омладина и њена Скупштина, па и српски либерали, на немилосрдан отпор, и сустиже их судба коју смо довде изнели, и коју већ знамо.

Али не мање беше струја либерална јака и у народу. Она продираше, као што знамо, и у Скупштину. Последња Народна Скупштина 1867 године била је по људима и по идејама либерална скупштина, којој су и председник и потпредседник, и ако наименовани, били оба либерала. Влада се задовољила само секретарима. Бирачи, који су, и против воље владине, слали такве људе у Скупштину, без сумње су и сами били истога духа и расположења, и, у колико је до њих стајало, нису пуштали да мимо њих продре каква друга струја.

Појединци, вароши, срезови, па и читави окрузи, представљени у скупштинама, беху ношени либералном струјом. Она беше овладала, дакле, целим народом. Али, која ваљда кад се не могаше доћи ни до какве организације! А без организације, без вођства, свака, па и најјача странка, не

[1] Потпуни записници ове знамените скупштине налазе се у листу *Србија* за 1867 годину. Ту су и сви поздрави који су стигли са свију страна Српства, па, по могућству, и од Срба под Турцима, међу којима је и једна телеграфска честитка Босанаца, који су је послали из Славонскога Брода и потписали је као „Словени Сарајлије".

може доспети до оне снаге коју она, и ако бројно велика, може да развије само кад има свој центар, — свога вођу.

Вођа народне, доиста патриотичне политике беше сам кнез; а руковођа државних послова у практици беше влада. За трећу врсту вођства, т. ј. вођства незваничнога, слободнога, које би стајало на челу слободнога народног кретања, не беше места. Свуда тамо где би било додирних тачака на којима би се састали народ и прваци либерални, ту је се увек одмах нашла крута рука „правитељства“, која се утурала међу њих са свом грубошћу својом; и док је народ гурала у гомилу, из које није ни смео ни могао да се расипа, дотле је дочепавала и згужвавала сваког „обележеног“ „слободњака“, и отурала га далеко од себе, од народа, па и од саме отаџбине.

Тако не могаху доћи до вођства либералне странке ни Јеврем Грујић, прави вођа Свето-Андрејске Скупштине, који доцније, осуђен, затворен па пуштен, могаше о својој невољи завапити тек у Новом Саду, где је 1867-ме издао своје дело: *Правни претрес о пропасти Великога Суда у Србија 1864 године*, у којој се години јавио поново на челу Омладинског Покрета, и с њиме заједно опет био потиснут; ни Стојан Бошковић, који је као професор вршио службу и сам, с друговима, био гоњен и изложен, и изражавао се у субјективном идеализму, који је нашао пробрана израза у далеко доцнијем збирном спису његову *За просвету и слободу* (Београд, 1882); ни Владимир Јовановић, који је свој силни крик дао чути и у своме *Србенди и готовану* па, затим, у свом спису *Србија*, и у листовима ван Србије: *Дневнику*, у Новом Саду, и *Слободи*, у Женеви; најпосле, поред многих других, до вођства не могаше доћи ни бујни Милован Јанковић, ни ћутљиви и поетични Јован Илић, који се, у одсудном тренутку, могаше и на свој пиштољ позвати, за поткрепљење својих политичких начела, али не беше предестиниран за вођу. Та улога је припала негда школском, а позније политичком другу свију њих, досуђена му логиком догађаја и политичким током ствари у Србији какав је ускоро наступио — припала је Јовану Ристићу, са којим и странка либерална, упоредо са догађајима, стаје на пуну своју снагу, и узима пресудног учешћа у судби земље и њене историје.

ЖИВАЧ ЖИВАНОВИЋ.

ИЗ МЛАДОСТИ ЂУРЕ ДАНИЧИЋА

* (Крај.)

За време рада на *Речнику*, Даничић је превео Псалме Давидове и Вук их је (8 феб. 1852) понудио Библијском Друштву по цену од 100 дуката. О томе се водила дуга преписка, у којој је узимао учешћа и Миклошић, па је на послетку (јануара 1859) Друштво одбило, прво што му је било скупо, и друго што је превод с превода (руског), чија вредност му није позната. Тек доцније (1863 г.) Друштво је поверило Даничићу да преведе цео Стари Завет.

*

Пошто је *Речник* свршен, Даничић је дошао у Нови Сад (почетком марта 1852). Кад се Вук враћао из Београда, писао му је из Вуковара (1 маја) да се нада да ће скоро и он за њим. Али Даничић није то могао учинити због домаћих прилика. Ваљало му је оженити млађег брата, који је требао да се запопи, па се женидба растројила, а и мати му је била на рукама, а њих обоје свега су имали прихода 20 ф. на месец, па их није могао оставити.

Док је још у Бечу завршавао речник, Вук је код кнеза Михаила био израдио за Даничића помоћ да би радио неки свој рад (не каже се који, али биће *Синтакса* и *Речник из књижевних старина)*, али је Даничић отишао из Беча пре него што је ствар коначно уређена. Он му сад пише и моли га да изради да му се та помоћ издаје у Новом Саду, а он ће посао радити као што би га и у Бечу радио. „Ја бих без књижевнога посла овдје полудио, тако се не умијем у овдашњему свијету наћи". О томе је писао и кнезу Михаилу. — Вук је неколика пута напоминьао за то кнезу, али овај оде с оцем у Париз, и ствар остане несвршена. Вук му то јавља и вели да оклевању није узрок што неће да му се одговори, или што би се то нерадо учинило, „него друге различне сметње као н. п. што нема секретара, различни господски послови итд." Јавља му да је Срезњевски послао за њега I свеску *Извјестија Академических* и да би желео да им јавља о напретку српске књижевности, а и других словенских књижевности, и ако би то редовно могао чинити, одредили би му и какву награду, па му препоручује да што пре дође у Беч.

На ово писмо Даничић му је одговорио из — Београда (11 јула). Жали се како је владика [Пл. Атанацковић], од како

му се брат оженио, већ тројицу заћаконио, а његова брата неће, и вели да је пре три недеље дошао овамо брату [Милошу Поповићу, уреднику *Српских Новина*] новаца ради, па га сад овај не пушта натраг, а и сам се приволео да овде остане и брату помаже око уређивања новина. — Домаће неприлике и оскудица опет су га бациле у тешку утученост као и 1849 г. кад је писао раније поменуто писмо Вуку. То се види из овога писма у коме каже: „Тако мину мене Беч, а управо није ми ни жао, јер вјерујте нема се у нас коме писати: и кад би се најбоље народом управљало, опет мислим да је све доцкан, а камо ли овако! И што се најбоље напише, ја мислим да по народ остаје без користи; што се напише, мислим да није ни на што друго него да послије неколике стотине година реку — и то може биги други а не Срби — да је тај и тај живио и може бити паметан био. Добре наше књиге мислим да немају суђења другога осим послије неколике стотине година да се з. библиотеке купе као раритети, да по њима учени људи траже Српски народ. — Тако ја остајем овдје, пак што да Бог. Доброме се не надам, нити га много желим. Највећа ми је брига и највише ми немира чини то: како ћу се опростити дојакошњијех дугова. Зато ако ми је кнез Михаило рад учинити како добро, најпреће би ми било да ми скине Кобелку с врата".

Кнез Михаило му је међутим одредио помоћ и Даничић је молио Вука (20 окт.) да прими за прва два месеца од Тирке и преда Кобелци. А и даље Вук је примао ту помоћ и исплаћивао му дугове (н. пр. Владисављевићу, учитељу трстанском, 100 ф., и др.), док их све није измирио. Вук је измењао с њим још неколика писма, и у сваком је говорио да ће му на горње писмо нарочито одговорити. То је учинио тек после 10 месеци (13 маја 1853), и то онако Вуковски, и лупнуо га као мањем. Вели да је зато оклевао што је мислио да му усмено говори, па како није силазио у Београд, то му сад пише.

„Мени је — вели — врло жао било кад сам разумио да си се ти тамо преселио, а исто је тако жао било и Г. Миклошићу и свакоме другом пријатељу наше књижевности. Али колико ми је год то било жао, толико ми је било и за чудо кад сам у писму твоме видио гдје ми пишеш, да те *није жао што те је Беч минуо,* и да се *у нас нема коме писати,* и да *књиге наше нијесу данас ни за какву потребу,* и т. д. Овијем

ријечима ти си онда показао да си се опростио бриге за народну корист, него да си стао на бригу само за себе, шта ћеш јести и пити и у што ћеш се одијевати! Како си ти књижевни посао свој оставио и тамо отишао, тијем си показао да нијеси никада ни познавао праве цијене својега посла, ни онога што си свршио, ни онога што си био почео и још мислио почињати и радити, него оно да си чинио или само да би добио коју крајцару или мени за љубав. Кад би ти праву цијену својега посла познавао, не би ти њега оставио и тамо отишао да те је чекала служба не од 600 талијера него од толико дуката. Са онијем што си ти овдје поуздано имао могао си као српски списатељ лијепо живљети, а и послови би ти по штогод доносили, а може бити да бисмо што могли добијати и од Срезњевскога (као што сам ти писао лани из Бадена); а кад би ти, најдаље за неко три године те почете своје послове свршио, онда ти професорска служба не би гинула не само у Биограду него ни у Петрбургу ни у Берлину (као што сам ти говорио). — Тако ако ти мислиш да сам ја твој прави пријатељ и да штогод знам, ваља сад да ме послушаш и да гледаш одмах амо да се вратиш и оне све почете послове своје да наставиш, а то ћеш сад много лакше моћи учинити, кад си се дуга опростио... Знам да ћеш ми одговорити на ово писмо, али гледај да се најдаље до јесени и видимо овдје."

Ово је писмо на Даничића направило силан утисак. Он га се сећао целога свога живота, и причао је о њему Милићевићу кад је 1880 г. путовао с њим по Србији (*Годишњица* V, 59). Одмах му одговори (21 маја) и каже да га је оно врло обрадовало. „Може бити да нијесте мислили да ће ме укор обрадовати, али ме је он не само обрадовао него још готово наново оживио. Ја не знам на које би благо истину *одустављо*, зато с великом радости слушам свакога који ме је рад к њој упутити кад ме од ње *одвуку* бриге овога свијета без којијех пуки сиромах — па још у овоме стању у којем сам ја — бити не може." Моли га да га саслуша, да му ову годину свога живота не оправда, него протумачи. Чуди се како је могао написати да му није жао што га је Беч минуо, и ако је то рекао, жали и сад пориче. Да није, можда и сувише, цењио књижевне послове, не би, вели, школе остављао, него би изучио права, па би материално био обезбеђен као и други

његови врсници. Брани се да, што је досад писао, није то чинио само зараде ради. Кад је своју прву књижицу писао, његова љубав к њему још није била толика да би је само њему за љубав писао, нити се отуда надао каквој заради, већ ју је писао само из љубави према истини. Граматику је истина писао да што и заради, али и зато што се надао да ће бити боља од досадашњих. Најмање се — вели — могао надати заради од чланка о акцентима. „Што се рјечника тиче, не пристоји се да ја говорим колико сам око њега радио вама за љубав, само ћу рећи да ме, више пута кад би ме различне бриге занијеле, није на томе послу задржала ни ова љубав к вама ни плата ваша, него само мисао: ко би ме у њему замијенио? По овоме се може мислити колико сам цијенио тај посао“. — Остаје при томе „да се у нас нема коме писати“, али не вели да књиге не треба писати, само мисли да оне неће учинити да ми кад му драго имаднемо онакву књижевност какву н. пр. данас имају Руси. То би се само могло учинити каквим чудом, а чуда данас нема. „Поред свега тога, као што рекох, ја мислим да књиге треба писати и да смо ми т. ј. ви, ја итд. управо најбоље погодили какве, и да ћемо тијем књигама учинити велику службу народу својему, макар што он од те службе, као што ја мислим, неће писати ништа. Овдје може бити да се ја у нечему варам, али је за ствар о којој пишем доста што признајем да треба писати књиге и код нас“. — Што је у Београду тражио службу, није чинио због тога да напусти своје књижевне послове, већ да би, материално обезбеђен, и њих могао радити. „Не да ме је *чекала* служба од 600 талира, него да сам могао *испросити* (који проси не мора бити неваљао човјек) службу од 250 талира, ја бих се преселио овамо“. Што тако жели службу, то је зато што има матер која мора с њим кудгод он пође, јер је друга браћа не могу примити. „Она као жена не може књижевнијех послова ни онако цијенити као што ви кажете да их ја цијеним, него у њима налази највећу моју несрећу, па и своју. Ја не могу њу потурити једно зато што ми је мати, била каква му драго, и друго, што је она откидајући од својијех уста мене слала и држала у Пожуну и у Пешти и најпослије ме у Беч опр мила. — На сво, господине, поглёдајте кад ме судите.“ — То је, вели, узрок што није пре него сад после овога писма прегао на јесен доћи у Беч, и то с матером.

Али Вуку се никако није чекало до јесени. Он га једним кратким писмом (6 јуна) зове да дође што пре да почне учити српски заручницу кнеза Михаила, и мисли да ће бити кнезу и секретар. После два дана опет му пише да и кнез Михаило жели да одмах дође, и нада се да ће он то и учинити, „јер се оваке службе не налазе често“. Али Даничић и поред све журбе није могао стићи у Беч пре краја јуна.

У Бечу је остао до лета 1856, када се вратио у Београд и постао библиотекар Народне Библиотеке.

*

Још само неколико речи о политичкој оријентацији Даничићевој за време Мађарске револуције, и о томе како је гледао на будућност српског народа.

Једним писмом (22 апр. 1848) Јустину Михаиловићу пита га: „Је ли истина да Вуковарци држе Мађарима страну? Ја то не вјерујем, јер сам читао да сте их ви водили и у Скупштини у име осталијех говорили. Пишите ми, молим вас, шта је. — Ја мислим да се нама ваља свима оцијепити од Мађара, јер како се садашње министарство Мађарско утврди, а ми под њима останемо, — пропали смо! Чини ми се да сте баш ви писали у некијем новинама како сад имамо слободу у Мађарској и с Мађарима, па кад смо без слободе (рекосте) могли бранити народност своју, сад ћемо је са слободом још већма. И у другијем новинама као да је још јасније речено да је слобода преча од народности. Ја не бих рекао да је тако. Помислите шта би било да су Срби на Косову народност изгубили мјесто слободе! Слобода се може кадгод добити, кад се изгуби, али кад се народност изгуби, никад се не може добити. Народност без слободе може опстати на свијету, али слобода без народности не може се ни помислити. Јесте ли ви слободан човјек ако не смијете бити Србин? Ја волим бити Србин, па макар роб био, него Мађар, па да би ме с мјеста за цара узели. — У Мађарској има данас слободе, али само за Мађаре. Ја сам тако увјерен, и како који дан све више Мађари сами то посвједочавају. — Осим тога, господару драги, ми треба да се оцијепимо од Мађара и зато што је дошло вријеме да народе не дијеле више крвници цареви, него народи сами да се дијеле. Ја тако мислим. Ништа под небом није ни за што друго на свијету него да буде оно што је. Народ Српски ни за што друго није на овоме

свијету него да буде народ Српски. Ми нијесмо још прави народ. Најприје ваља сви да се саставимо у једну државу. Пак онда да смијемо радити што је год Бог допустио свакоме народу да ради, и да то заиста радимо. Докле се год народ наш не састави уједно, дотле је богаљ и наказа, а докле год не смије чинити што други народи паметно раде, дотле је роб. — Ово све може бити да ће се уједанпут — једнијем трошком — учинити, али опет треба да сви — сваки дијел народа нашега — засад ради што му је ближе што може више. Ја мислим да ми сви који год што имамо с Мађарима ваља сад да се скопчамо сасвијем уједно: Далмација, Хрватска, Славонија и остала сва Србадија по Мађарској. — Шта ви о овоме свему мислите, шта ли другима говорите, шта ли други говоре?“

Разочаран и незадовољан интригама и раздором који је у ово време владао међу српским првацима и међу вишим свештенством, Јустин је писао Даничићу да му је неправо што је у Мађарској, а не у којој слободнијој држави; да га мрзи што је у овој вери, а не у којој паметнијој; и да га мучи што се нашао као члан у овоме народу, а не у ком другом где паметни коло воде. — И ево како Даничић као младић од 23 године поучава много старијег човека од себе. У истом писму он му пише: „Шта се првога двога тиче, по мојијем мислима право сте казали, али на треће нипошто немогу с вама пристати. И ја бих волъео да смо у слободнијој држави и у паметнијој вјери, али члан другога којег народа никад не бих жељело бити, па да се сто пута на свијет родим. Оно обадвоје може човјек промијенити кад год хоће и ја мислим да треба да промијени, — али народности не може и не треба човјек никад промијенити. А зашто? Јер су држава и вјера уредбе људске, а народност је уредба Божија. До људи стоји хоће ли се ко у овакој или онакој вјери и држави родити, али у коме ће се ко народу родити, не стоји до људи. Оно су случаји, али ово има *свете* или (ако хоћете) *природне* или (можда најбоље само) *своје* узроке. Ако нам држава и вјера не ваља, треба је поправити или ако нађемо гдје већ готову љепшу, треба промијенити бољу за гору (као што већ рекох). Али народност и не може не ваљати, јер је она дјело Божије. Ако у народу коме има како зло, ја мислим да оно зло није изишло из народности, па зато да не треба на-

родност затиснути као да ово зло из ње не извире, него треба тражити на другоме мјесту извор ономе злу, па њега ваља загатити. — Ја мислим, предраги господару, да су сви јади наши са нашијех старјешина или коловоћа или глава (како волите.) Те главе ваља поскидати, те коловоће растјерати, те старјешине позбацати, и на њихово мјесто пометати друге, пак ће све боље бити. Сад је питање имамо ли друге људе које бисмо на њихово мјесто пометали? Ја мислим да за свакога од садашњијех коловоћа имамо по човјека боља од њих. Али то није доста: главе треба да су праве главе. Кад бисмо хтјели својски радити, да се сасвим поправимо, ја мислим да би нам доста била и једна глава па да замијени све дојакошње. А једну да ако бисмо гдје нашли“ (*Преписка* VI, 726-8).

ЉУБ. СТОЈАНОВИЋ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Освалд Шпенглер: *Песимизам?*[1]

У Немачкој је прошле године изашло из штампе једно дело Д-ра Шпенглера под називом *Der Untergang des Abendlandes*, које је изазвало велико интересовање, бар у широј образованој публици, ако не у ужем научном кругу. У овом делу је изнета једна интересантна, једна чак смела идеја, која је истовремено духовито и снажно логички конструисана, како се то ретко дешава у последње време. Отуда је оно и морало имати успеха. Ипак, његов успех се највише објашњава тиме што оно садржи у себи све идеје карактеристичне за садашњост и што одговара расположењу и тежњи данашњега доба. Ово дело је пре свега рађено више интуитивно и уживљавањем у последње психолошке чињенице које чине смисао једне културе, него једним објективним методом. Могло би се чак рећи да је тако рађено да чини границу између уметности и науке. То, међутим, изгледа да радо примају сви слободни духови, бежећи од ускости, монотоности и понекад површности превелике специалности у науци. Дело затим садржи у себи критику садашње културе, и то на начин који данас импонује: из саме констатације и анализе природе и развитка данашње културе следује критика њезина (као оно у марксизму). У њему су потом органски спојена два супротна схватања о вредности и суштини културе. Писац овога дела полази од тога да има више култура, различитих по свом крајњем смислу, а не само једна на којој би радило цело човечанство. То одговара релативистичком схватању културе. Али он је утврдио још — и то је главна идеја његова дела — да специалне културе могу да доспеју до своје кулминације и да после тога пропадају; у таквој фази налази се западноевропска култура. То одговара схватању по коме има апсолутних културних вредности, било да се та апсолутност постиже реално, било да је само претпоставка. Овде је апсолутност постигнута, али у смислу кулминације једне дате посебне културе.

[1] Oswald Spengler: *Pessimismus?* 1921.

Шпенглер потом констатује да је идеја узрочности основа сазнавања у западно-европској култури. Међутим, има, по њему, једна друга идеја која може да заузме место ове идеје. То је идеја судбине. Ова идеја једино и одговара животу, и то је идеја са којом људи живе и коју носе са собом, не формулишући је свесно. С једне стране, овакво схватање се додирује са оном социолошком констатацијом коју је ту скоро учинио један добар социолог (Леви Брил), изучавајући примитивне народе: да код примитивних друштава идеја учешћа виших сила у животу игра улогу коју има идеја узрочности код културних народа. Тиме је ово схватање добило изглед социолошке могућности. (Интересантно је испитати ближе однос између ове социолошке констатације и концепције Шпенглерове.) С друге стране, оно је врло блиско филозофској концепцији Бергсоновој о времену. Супротност идеје узрочности и идеје судбине је истовремено супротност идеје простора и идеје времена. То констатује сам Шпенглер. Познато је, међутим, какву фундаменталну важност има ова идеја у Бергсоновој филозофији.

С једне стране, констатујући да је модерна култура дошла до врхунца, другим речима да се она преживела, ова концепција погађа песимистичко настројење, које се данас чешће налази у животу него у науци и филозофији и које је тако карактеристично за садашњост, и иде упоредо са онима који траже повратак у природан живот, са онима који вичу на површност данашње културе, и чак са онима који је поричу као буржоаску. С друге стране, дајући идеји судбине прво место у животу, његова концепција одговара активизму који је истовремено и идеализам као концепција научника и филозофа, али који је најчешће материалистички као појава маса. По активистичкој страни треба тражити додирне тачке ове концепције са прагматизмом. И песимизам и активизам су код Шпенглера органски спојени: његов песимизам на данашњу културу је истовремено и позив за стварање једне друкчије културе, која ће почивати на новој основи[1].

Међутим, многи су Шпенглера огласили просто као песимисту.

У својој брошури *Pessimismus?* он поново формулише своје гледиште о култури у опште о данашњој култури, и напосе о нашим задацима у садашњости. Њему су пребацили да он гледа песимистички на културни развитак. Он тврди да то није тачно. Он није песимиста ако сматра да је човечанство једна зоолошка величина, и да према томе не може да се говори о каквом напретку или јединству тежња и гледишта, већ само о разним специалним културама. То је сасвим

[1] Приказ овога дела код нас написао је Г. Спекторски у *Архиву за правне и друштвене науке* од ове године.

доследно изведен и отворено изражен релативизам (одн. биологизам). Он би био песимиста кад би сматрао да данашње западно-европско друштво нема данас више никаквих задатака. Али, и ако он сматра да се западно-европска култура налази на своме врхунцу, ипак он држи да пред њом стоје још пуно задатака у оквиру њене природе, њене унутрашње тенденције. Многе науке које имају да се практично примене, или су тек у свом почетку, или су далеко испод могућности развијања. Он није песимиста ако устаје против данашње сентименталности распрострањене у литерарним круговима, бесплодног теоретисања и утопизма. Песимиста такође није кад устаје против површности, штреберства и осредњости. Он хоће и поезију, и веру, и науку: „Уметност да, али у бетону и челику; поезију да, али од људи са гвозденим нервима и неумољивим дубоким погледом; религију да, али узми своју песмарицу, а не Конфучија на фином папиру, и иди у цркву; политику да, али од државника, а не од филантропа."

Оно што нам Шпенглер препоручује, то је нека врста моралног енергизма. Он захтева од нас да будемо јаки. Он узвикује: „Чврстина, римска чврстина сада почиње у свету." Он је уочио добро борбеност нашег доба, онај гвоздени и неумитни ток ствари који не штеди сентименталне душе и не обзире се на жеље и идеале племенитих душа. Само, пре свега, питање је у томе да ли могу, и у колико могу, ове ствари да стану једна поред друге: поезија и гвоздени нерви, религија с једне и песмарица и црква с друге стране, и чак права политика и државници. И тако, његов енергизам не личи ли на материјализам? У осталом, он сâм каже: „Времена без праве уметности и филозофије могу још бити моћна времена; Римљани су нас томе научили." Он можда захтева само рад без обзира на мотиве. Али то нас се овде не тиче. Интересантно је свакако испитати његов морални енергизам, нарочито у погледу вредности живота: он је, рекли бисмо, врло близак идеји о потврђивању бола у животу. За нас је важно питање *како* се одређују задаци једног културног доба, једног друштва, једног човека. Познато је да има два гледишта: по једном, има апсолутних вредности; по другом, само релативних. Шпенглер међутим хоће да створи треће гледиште, инспирисан идејом судбине.

Остављајући на страну, у овом реферату, удубљивање у једно тако суптилно питање, ми се само задржавамо на прецизирању гледишта Шпенглеровог и на испитивању је ли оно могуће. То гледиште, по мишљењу самог Шпенглера, пошто живимо у једно тако позно доба, и при томе још у моменту кулминације једне културе, не може бити ново у својој основи (и ако он мало даље додаје да је он ипак створио „нешто ново)." То гледиште се састоји у овоме: Свакоме од нас је рођење и друштвена средина дала један круг могућих зада-

гака, односно свако доба има своје гледиште на свет које му је додељено једног историјског момента, и према томе своје задатке. Субјективно, за онога на кога се односе, они су апсолутни — то је сасвим јасно. Али они су апсолутни и у објективном смислу, не само што их за такве држи онај који их има, већ и објективно, т. ј. према историјском моменту у коме су се они поставили. Тога момента они имају безусловну вредност, и других и друкчијих поред њих не може бити. Сваки момент за себе има једну апсолутну вредност, и према томе постоје задаци тога момента. И у томе управо треба да се види карактеристика овога гледишта. Али то је могуће само по цену да се ставимо на „другу страну", на страну живота, а не мишљења. И релативистичко и апсолутистичко гледиште посматрају ствари као чињенице *мишљења*: релативистичко тврди да се не може доћи до апсолутне истине, апсолутистичко супротно. Међутим по Шпенглеру, овде није реч о истинама, већ о *чињеницама*: и гледиште и задаци које има једно време нису дошли из каквих истина, већ по ситуацији у којој се људи налазе једнога момента. Њих није поставила наука, већ судбина, време.

Тако дакле практично изгледа његово разликовање идеје узрочности од идеје судбине. Оно значи одвајање света истине од света чињеница. Али, ако то значи, је ли то у ствари једно треће гледиште? Ако ово треће гледиште значи да треба разликовати теорију од праксе, онда је оно тачно. У науци су учињене фаталне погрешке само због тога што су гледиште теоријско и гледиште практично побркани. Основна питања социалних наука, а нарочито нормативних, су замрачена. Али, ако оно треба да значи једно треће гледиште које би нашло један нов појам истине, онда то није тачно. Као такво, оно би значило да је истина не оно што одговара извесним условима, већ оно што је фактички истина. То би значило само једно неразликовање теоријског и практичног гледишта. Истина је несумњиво у животу један факт, али *по томе* она никако не добија вредности као истина. Као истина, она има један свој пут, и она је истина ако испуњује извесне услове. Као таква, она се да или не да дефинитивно постићи, тј. она је релативна или дефинитивна. Треће гледишта не може у опште бити. Ако се узме треће, онда се на тај начин чини само прелаз у праксу, или, како сам Шпенглер каже, стављамо се на „другу страну", и ништа више; а теоријски као идеја, та концепција и није ништа друго него само релативизам.

Изгледа само да Шпенглер ставља праксу на прво место. По његовом мишљењу, — или бар то је његова тенденција, — наука треба да послужи животу, задацима доба у коме живимо, свака према ситуацији у којој се налази. У томе се управо додирује његово гледиште са прагматизмом. Али ово може бити логично само под тим условом ако задржимо

стари појам истине. Наука ће послужити животу, не као чињеница, већ као истина, и, ако је истина. Таква напомена се ставља и прагматизму. А ако је тако, онда је у питању идеја судбине, на коју Шпенглер толико много полаже. Јер, ако је наука истина, зар она неће подврћи критици задатке стављене нам од судбине? И никако није сигурно да ће се оне сложити. То и сам он признаје на један начин, признајући да у границама нужности појединци имају да бирају међу могућностима које су дате у једном тренутку. Зар при томе нећемо потражити помоћи од науке? Из свега тога излази да треба ставити у сумњу радикалну супротност између идеје узрочности и судбине.

Учешће науке у пракси је такође један факт који констатује филозофија, дакле не више једна специална наука, већ једна општа наука. И тај факт се састоји у томе да наука има свој одређен пут, т. ј. да је самостална, али да је у органској вези са животом. Пошто је сазнавање истовремено искуство, тачније речено животно искуство, идући својим путем, она ће моћи да користи животу. Само, то није увек сигурно: човек може расипати бесцилъно и кроз науку своје снаге као иначе у животу, и, сем тога, она се може ставити као највиши животни циљ. Против тога треба одиста устати. Човек треба да остане и у науци *човек*. И у науци човек треба да се појави као интегрално биће. Отуда се треба клонити сувишног специализирања — то је не само неприродно, већ и штетно, — и своју *личност* изразити и кроз науку (чувајући се да се не замрачи објективност факата), у области социалних факата у колико њихов развитак зависи од свести и воље људи, нарочито у прелазним историјским периодама, и у опште одржавати везу са задацима свога доба. Ово последње је сасвим у духу Шпенглерових идеја.

Тиме додирујемо она болна питања једног модерног научника: 1) Треба ли радити науку, кад цео живот иде упорно својим током? То питање би могли да поставе себи нарочито правници, чији је посао толико пута жалосно бесплодан. 2) Треба ли радити науку *данас*, кад друштво има много пречих задатака? Тиме улазимо у област питања које се може правилно решити само ако се правилно схвати еволуција и разликују вечне вредности од пролазних.

Ако хоћемо да резимирамо, ми ћемо доћи до закључка да Шпенглер није створио никакво ново гледиште, да нема никакво треће гледиште осим два постојећа. Његово гледиште је релативистичко. Отуда и цела његова културна филозофија носи одлике једног релативистичког схватања. Он се од њега није ни најмање удаљио кад је на место идеје узрочности узео идеју судбине: тиме је он само одвојио теоријско од практичног гледишта, и ништа више. И зато баш, као релативиста, он

није пао у скептицизам: спас од њега он је могао наћи у акцији. Ако су гледишта релативна, није релативно оно што радимо и доживљујемо: на против, то је за нас апсолутно. У ствари, то је и доследан логичан релативизам: пошто су истине као истине релативне, нама не остаје ништа друго него да радимо. Овакав релативизам није никако песимизам. Ако пропада садашња култура, не значи да пропада култура у опште. Пропадање ове културе може да значи стварање нове, и шта више, оно значи код Шпенглера позив на стварање. После ове доћи ће друга култура, јер култура није само једна једина. Оне долазе једна после друге, и живе једна поред друге.

Ђ. ТАСИЋ.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Гуљелмо Фереро, историчар европске цивилизације.

(Крај.)

„Опћа расипност, неразумни пораст потреба и трошкова, лакоумни нехај за будућност, зар то можда није један од главних разлога душевнога немира у којем се наша времена узносе и клону?“ — питао се Фереро у једној својој бесједи јануара 1909. — У бијесној жељи да свој живот направимо лагодним, лаким и удобним, ми га теретимо несносним замршајима, одговорностима и дужностима. У бијесној жељи да приштедимо вријеме и рад, сводимо се, уз безбројне послове који нам претрпавају ум, на то да немамо више времена сјетити се самих себе и бити људи. — Живимо у временима у којима свијет све више губи равнотежу у својој јако нараслој маси. Ми живимо усред крајнога рушења друштва што га је Христианство створило сред рушевина антикнога свијета. — Према величанственој садашњици, сва прошлост до Француске револуције изгледа малена, плашљива и сиромашна. Ипак човјек не изгледа да је сигуран своје величине. Ако је препун поноса, засићен је и незадовољства, и непрестано се тужи. Посвуда види мане и недостатке, те не зна да ли живи животом најсавршенијим или најјадњијим. Није чудо. Модерна цивилизација Европе и Америке једина је и прва што се до сада појавила на земљи, за коју су много хтјети и много чинити услови воље и дјела. Она је таква, јер се прва и једина усудила оборити све, па и најсветије границе, унутар којих старе цивилизације нијесу могле постати силне, ни одвећ силне.

Свјетски рат и његове посљедице дадоше Ферерову песимизму јачега градива. — Деветнаесто стољеће родило је два киклопа: индустријализам и новачење. То су врло јаки оријаши, али сурови, једнооки, полудивљи и лако овладани

жестоким страстима. — Европа није више знала бирати између правде и силе, између љепоте и обиља, између слободе и реда. Све је у исто вријеме хтјела и помијешала скупа, док се све није сурвало у садашњи метеж. — „Кроз десет година прије рата бијаше у мени настао и порастао, након лакога оптимизма младости и првих књига, предосјећај да велика опасност пријети свијету, најдрагоцјенијем благу остављеном нам од отаца у наслијеђе, и самим ступовима на којима се држао садашњи ред ствари".

Фереро је увјерени пацифиста,[1]) који у младости бијаше малко антимилитариста; али када је провалио рат, рат латинске Француске, Белгије и њихових савезница са њемачким милитаризмом, пристао је посве наравно уз Антанту и судјеловао у агитацији западно-европских интелектуалаца, што не значи да се радовао рату. — У марту 1915 рекао је да је свјетски рат потрес који је већ напола развалио стари свијет, исторички катаклизам, као пад западно-римскога царства, као долазак Хришћанства и Француска револуција. — Између противрјечја ове страшне повијесне кризе, једно од највећих је управо ово: пошто је жртвовао милионе људи, уложио скоро сву срећу Европе и стргао свијет са његових стожера, овај рат не само да у три године није ријешио ниједан од чворова због којих је почео, већ је успут замрсио многе друге.

Фереро држи да Енглеска није хтјела рат, и приписује кривњу за њ Њемачкој, која је стварањем и подржавањем велике војске приморала на то и остале државе. Бројем велике војске претворише рат у дуги позицијски рат. За вријеме његова трајања, Фереро је рекао да војскама не успијева ријешити сукоб, јер су све одвећ јаке. — Рат који је по људским намјерама имао бити брз као муња и врло кратак, срушио се на тле након сама четири мјесеца, јер војске бијаху одвећ бројне и одвећ наоружане.

Индустријализам, милитаризам, материализам, идеал силе и свјетски рат створише „бурно доба душевнога нереда и политичке анархије", које је Фереро предсказао: Када након мира будемо покушали да се опет прихватимо живота воњеног до 25 јула 1914, опазићемо да се повјест на оној тачки сурвала у понор, да се опет појави подаље са измијењеним изгледом и смјером... Када људи од мача изврше своје дјело, почеће [у Русији је већ почела] велика криза модерне цивилизације, којој је рат увод... У узгајању будућих нараштаја требаће опет подигнути идеал савршенства ад идеалом силе; требаће опет људе научити да воле јасне мисли и једноставне осјећаје.

[1]) И у јадранском спору између наше државе и Италије налазио се у маленом броју помирљивијих италијанских политичара, али након конференције мира у Версају није се у овој ствари више јављао.

С овим је Фереро, након критике, дао и савјет како да се лијече послијератне ране. У том правцу се креће његов послијератни публицистички рад, али од тога није још ништа сабрато. Једине су његове послијератне књиге *Пропаст антикне цивилизације* (1921), која је израђена сигурно раније, и на пола белетристичке *Успомене свргнутога владара,* у којима један имагинарни 70-годишњи њемачки велики војвода не завршује своје успомене и разматрања, почета у децембру 1913, да касније у прогонству започне друга са другога гледишта.

Поред редовнога рада из области савремене политике и друштва, Фереро продужује рад на свом великом дјелу о римском царству. Без обзира на ауторова полуродољубна начела о латинству и латинској обнови; без обзира на однос што га писац поставља између свога дјела о римској повијести и дјела о савременом свијету, *Величина и опадање Рима* је посве самостално, лијепо и самоникло дјело великога стила, које је свога писца учинило хисторичаром свјетскога гласа. То ванредно дјело темељи се на оцјени и ревизији скоро цијеле раније хисториографије о Риму, уз најсавјесније испитивање латинских и грчких извора. — „Познаваоци латинске књижевности знају да ја нијесам нипошто модернизирао римску повијест, већ сам се вратио старом, прихвативши полазну тачку с које се Титус Ливиус кренуо, и која није његова, јер је заједничка многим другим древним списатељима; прихвативши и чистећи од савремених, моралних и политичких забринутости, те настојећи да га подупрем зрелијим искуством двадесет стољећа старије цивилизације. Моја повијест Рима, коју су сматрали тако револуционарном, већ је сва у клици садржана у кратком предговору што га је Титус Ливиус поставио пред своје велико дјело, да се потужи како је поквареност, која је мало по мало захватила Рим, искварила једноставност и чистоћу старих обичаја."

Фереро налази почетак римске империалистичке политике у политици појединих лица и њиховим односима према промијењивим политичким, друштвеним, финансијским и другим приликама у Риму: у политици Лукула, Помпеја, Цезара, Антонија и Аугуста Њихова политика и освајања поспјешили су латинизацију цијеле Италије и стварање царства на Средоземном мору, од којега почиње нова европска цивилизација.

Стручњаци и специалисте нијесу у први мах разумијевали, нити им је било право, чему се и како се писац *Младе Европе* наједном окренуо од модерне социологије проучавању старинскога Рима. То се није десило наједном, како је изгледало. За вријеме својих првих путовања по Европи (између 1893 и 1897) и касније, Фереро је много проучавао грчку и римску повијест, да, након приговора теоријама у његовој *Младој Европи,* установи по којим знаковима се може познати да ли један народ напредује или назадује. „Од средства и

оруђа једног филозофског истраживања, повијест Рима постаде умјетничко дјело и сврхом самој себи.“

У расправама *Корупција и прогрес*, те *Рим у модерној култури*, писац је дао аутокоментар идејној страни тог свог дјела. — Римска повијест је повлаштена повијест, јер је потпуна и синтетична. Свако доба може у римској повијести наћи малко самога себе, гледајући се као у зрцалу. Скупа са повијешћу Француске XVIII стољећа и Француске револуције, повијест Рима је једина одиста опћа повијест коју сви читају. Римско царство којега је пред толико стољећа нестало из игре свјетских интереса, остало је још у систему душевних сила које управљају модерним свијетом. Повијест Рима је направио потпуном синтетични напор да се уравнотеже сви дијелови који састављају цивилизацију, у складно и сразмјерно јединство.

Гуљелмо Фереро је (како је сам рекао о Ломброзу) научењак, филозоф и умјетник. Као хисторичар и социолог неће да буде пасиван научењак, него жели да дјелује на своје доба. Налази да је проучавање мртвих цивилизација само онда жива ствар, када један народ тражи у њима корисне узоре, да се поведе за њима. На срећу, повијест је, или бар може бити, нешто више од науке, то јест умјетност кадра да на разне начине дјелује на људске духове, њихове склоности и расположења. Дакле, нека врста дјелатности.

Противник једностраних специализација, Фереро признаје Цезара Ломброза за свог правог, можда свог јединог учитеља, који га је примјерима научио како се од мртвих и распршаних одломака саставља живо јединство. Новија италијанска књижевност нема много великих личности које би и иностранству послужиле за узор. Колико их има, више их има међу људима од науке него ли међу белетристима. И Фереро спада у број ових ријетких научењака и најбољих умова савремене Италије. Он је, ако се може тако казати, либерални конзервативац са јаким идеалистичким тенденцијама и жељама за срећенијим односима у човјечанству. Он не воли своје доба које производи брзо, много, јевтино и не увијек поштено, те заговара повратак старим начелима каквоће и савјесности, јасним мислима и једноставним осјећајима. „Не физичке и природне науке, него једино књижевност, повијест и филозофија могу да буду школа, приправа и дисциплина онога дијела сваког људског друштва чији је задатак да дјелује не на свјетску материју, већ на духове својих ближњих; не да искоришћује природне силе, већ да уређује људске односе.“

Хармонија, мјера, каквоћа, равнотежа, јасноћа, поштење, савршенство, традиција, то су изрази који су врло чести у Фереровим списима, и у којима се испољује значај његова рада. Скептичан према модерној науци, која је често у служби материализма индустријске цивилизације, он је топао и пун осјећаја у сваком свом дјелу, у доказ да наука не мора бити

увијек хладна и неприступачна ширим слојевима. Та осјећајност и лакоћа његовог јаснога израза којом распреда и најзамршеније мисли, дају свим његовим дјелима ону особиту привлачљивост и велику популарност што је уживају у свјетској јавности. Поред Макијавелиа и Манцониа, Фереро спада у најјаче наимаре италијанске прозе, која је почела са Франческом д' Асизи, Дантеом и Бокачом. Попут једнако ученог и такођер великог Латина, Анатола Франса, Гуљелмо Фереро знаде да спаја израз и садржај у оно савршено јединство облика, којим се одликују најљепша дјела хеленске и римске књижевности.

АРСЕН ВЕНЦЕЛИДЕС.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — НОВА ВЛАДА У ИТАЛИЈИ.

У Италији се догодила једна велика унутрашња промена. У тренутку кад је цео свет мислио да ће Фактина влада добити од краља мандат да употреби силу противу мобилисаних фашиста, италијански краљ је поверио састав нове владе Мусолинију, вођи фашиста у Италији. Мусолини је за дан и ноћ саставио владу, демобилисао фашисте, и узео пуну власт у своје руке, уз опште одобравање Италијана. Његови први кораци су кораци господара ситуације. Он разуме свој нови положај у влади као што га је схватио као вођа својих „црнокошуљаца“, т. ј. да у млађега поговора нема.

Ја сам дошао у Народну Скупштину, изјавио је он првога дана кад се представио њој, да учиним један акт учтивости према вама. Ја не тражим од вас за то ни једне речи захвалности. Народна Скупштина је за читав низ година, сувише година, решавала министарске кризе закулисним маневрама. Свака криза је увек описивана као препад, а владе су биле као какав прљави дилижанац. Данас је, по други пут, талијански народ, бар најбољи део његов, оборио споља једну владу и изабрао за себе владу од људи споља, противу досадањих парламентарних обичаја. Хипер-уставобраниоци нека разлажу и нападају овај чин. Ја изјављујем да Револуција има своја властита права. Сви знајте да сам ја овде да браним до краја револуцију нас „црнокошуљаца“, и да је унесем у народну историју као снагу развијања, напретка и равнотеже. Ја сам се уздржао, и ако сам могао да учиним све. Са триста хиљада потпуно оружаних младића, готових на све, и преданих мени душом, ја сам могао да казним оне који су хтели да униште фашизам. Ја сам могао да начиним од ове Скупштине логориште фашиста, могао сам ставити катанац на Скупштину, могао сам направити чисто фашистичку

владу. Могао сам, али нисам учинио. Ја сам саставио коалициону владу, и то не да бих добио у Парламенту већину без које могу бити, него да окупим све људе који желе да спасу нашу клонулу нацију... Ја мислим да ћу бити тумач осећања већине нашега народа, ако захвалим краљу што је одбио у дванаестом часу да прихвати предложене реакционарне мере, спречио грађански рат и допустио да нови несавладљиви фашистички покрет, самоникао и узрастао из рата, проструји кроз слабе вене народне парламентарне државе. Пре него је влада састављена, питали су неки шта је са програмом нашим. У Италији је увек било доста програма, али није било много воље и људи да их извршују. На хартији су до сада били разрешени сви проблеми, али није било човека који би их привео у дело. Моја влада представља ту чврсту и одлучну вољу.

После ове необичне речи, коју су народни посланици мирно слушали, Мусолини је развио свој спољни и унутарњи програм. Он је рекао да сви грађани, ма којој партији припадали, могу мирно гледати своја посла. Свачија вера биће поштована, али нарочито католичка. У уставне слободе се неће дирати. Закони се морају по сваку цену поштовати. Држава је јака, и биће све јача према свима. Ако се догоде какви нови фашистички испади, они ће бити несвесни, нечисти и неправедни, али за сада су сви фашисти са владом. Држава неће ни за чију љубав попустити. Ко се дигне, биће кажњен. То нека запамте сви, — секао је Мусолини са свога места, — а уверен сам да ће ову опомену примити са задовољством и фашисте, које су се борише да створе тако јаку државу да свима наметне своју вољу. А како придике нису довољне, то ће држава изабрати и усавршити оружану силу. Фашистичка држава може организовати добру и лако покретну, потпуно оружану и савесну полицију. — Војска и морнарица ће бити одвојене од политике, а оне се морају преустројити и појачати, да се од њих створи крајња резерва, за догађаје унутра и споља. Ја нећу да владам противу воље Скупштине, али она треба да зна да може бити распуштена за два дана или после две године. Ја хоћу пуну власт, као што носим пуну одговорност; без тога не може се заштедети ни крајцаре. Ми дајемо свечано реч да ћемо довести у ред буџет. Наша унутрашња политика је у ове три речи: штедња, рад, дисциплина. Основни проблем је финансијски: буџет мора бити доведен у ред, трошкови смањени, а производна снага појачана... Нека сви наши бивши, садањи и будући противници упамте још и то да наша влада неће бити кратка. Биће им празна и детињаста нада. Наша влада има дубокога корена у свести народа и уз њу је цело ново поколење.

Сви Италијани верују у ове претње новога трибуна. Мусолинијева војничка организација је у стању да изврши без поговора и слабости сваку његову заповест. Скупштинари су слушали са пажњом придику, али су опет говорили.

Мусолини је дао овом приликом и програм спољној политици. Он је јасан, а да ли ће се моћи извршити, то је друга ствар. Основна тежња наше спољне политике, рекао је он, јесте у првоме реду да примљени уговори о миру, добри или рђави, свеједно, — буду дословно извршени. То је једина доктрина за државу која се поштује. Уговори нису ни вечити ни непоправљиви. Њих привести у дело значи опробати их; ако се покажу рђави, онда их треба мењати. Пред Народним Представништвом су два уговора са Југословенском, Рапалски уговор и Св. Маргаритска конвенција. У погледу обнове, данашња политика европска је била рђава. Бољи су трговачки непосредни уговори између двеју држава за обнову економскога живота Европе, него она многобројна нагваждања на конференцијама. Италија ће имати једну политику у томе погледу: дајем ти да ми даш. Формула је проста; ко хоће нешто од Италије, мора јој нешто и дати. Италија неће молити.

Досадање италијанске владе показале су се слабе; Мусолинијева то неће бити. Она хоће политику користи. То не значи политику империализма, већ политику националне користи. Са Југословенском и Грчком односи су коректни, са Чешко-Словачком, Пољском и Румунијом добри, као и са другим балканским државама у којима Италија има добрих веза и трговачких уговора. У погледу Аустрије Италија ће поштовати уговоре, а продужиће своју привредну активност у Угарској и Бугарској. У Лозани треба Турској признати свршена факта, али обезбедити слободни пролаз кроз Дарданеле и чувати мањине. Догађаји на Балкану и у исламскоме свету су подозриви. Чим Турци добију што им се дугује, не треба им дати више. Њима треба рећи једном: дотле, даље не. Ако се иде чврсто и право, може се постићи измирење на Балкану. Не треба сметнути с ума да у Бугарској има 400.000 муслимана, у Југословенској 1,500.000, у Албанији 400.000, у Румунији 44.000...

Мусолини је сем свога говора пред Скупштином давао и изјаве новинарима. Једном од њих, ако је овај тачно предао његове речи, казао је да наша држава треба да се ориентише ка Солуну. Ово изгледа вероватно, јер не стоји у опреци са његовим другим изјавама. То ће значити да ће после ратификације Рапалскога Уговора и конвенција закључених пролетос у Св. Маргарити, настати праве тешкоће.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ДОЛАЗАК ХРВАТСКОГ БЛОКА У ПАРЛАМЕНТ.

Кад је у београдске листове први пут, — почетком октобра ове године, — пуштена вест о решености Хрватског Блока да напусти сјајну усамљеност и почне активно уче-

ствовати у државном животу, она је дочекана више као „сензација“ него као политички догађај. То је објашњиво. Јавно мишљење у Србији, неубавештено о лаганој али сталној промени расположења у редовима хрватске радикалне опозиције, морало је примити са неповерењем ову вест која је дошла тако изненада. Срећи посредник коме је пошло за руком, — у чему раније нису успели ни Г. Ст. Протић, ни Загребачки Конгрес, — да убеди Хрвате у потребу кидања са политиком апстиненције, био је, како је јављено, Г. П. Анђелић. Као на новајлију у посредничкој улози у српско-хрватском спору, који, уз то, ради у своје сопствено име, српска публика гледала је на Г. Анђелића и његове успехе са извесном разумљивом скепсом. Обећање које је Г. Радић дао Г. П. Анђелићу: да је готов узети учешће прво на свечаностима у Куманову и Прагу, а доцније и у парламентарном раду, схваћено је у најбољу руку као „пробни балон“.

Преговори Г. Анђелића са Г. Радићем и Хрватским Блоком занимали су неколико дана, али су, као што се очекивало, остали без резултата.

Са гласовима о преокрету у Хрватском Блоку, који су се јавили месец дана доцније, почетком новембра, стајало је друкчије. Прво: сад је српска јавност већ била боље упозната са струјама у Хрватском Блоку. Друго: овога пута разговоре са Г. Радићем и Хрватским Блоком водило је неколико угледних сазивача Загребачког Конгреса из Београда, и то са знањем и пристанком демократа из групе Г. Давидовића и утицајних представника земљорадничке странке. И кад је у Београд јављено да се са скорим доласком Хрватскога Блока у Парламент, или бар делова Блока, може рачунати са извесном вероватноћом, питање даљег држања Г. Радића дошло је у средиште политичких расправа. Нарочиту пажњу је изазвала изјава Г. Радића у којој се признаје нужност сарађивања Хрватског Блока у спремању споразума између Срба и Хрвата, објављена у *Slobodnoj Tribuni* одмах после ступања у везу са сазивачима Загребачког Конгреса.

Ови разговори ограничавали су се у почетку на начелну измену мисли о српско-хрватским односима. Али чим је и на једној и на другој страни утврђено: да се ублажење српско-хрватског спора има сматрати као полазна тачка у решавању опште кризе у којој се читава држава налази, прешло се на претрес конкретних питања; у толико лакше што се показало да гледишта можда нису тако удаљена као што на први поглед изгледа.

Једном започети, разговори између Београда и Загреба испунили су цео новембар. Отворени преко посредника, сазивача Загребачког Конгреса, они су настављени непосредно, између одговорних представника политичких група. Ради потпунијег и поузданијег обавештења о расположењима у бео-

градским парламентарним круговима, Хрватски Блок је послао у Београд као своје званичне пуномоћнике, прво Г. Г. Предавца, Дринковића и Крњевића, а затим и Г. Шурмина. Ови изасланици Блока дошли су у Београду у додир са групом Г. Давидовића, са Г. Протићем и са свима опозиционим странкама: земљорадницима, Југословенским Клубом, муслиманима Д-ра Спахе, социалистима и републиканцима.

Пријем на који су пуномоћници Блока наишли у Београду био је повољан; политичка ситуација коју су затекли још повољнија. Коалиција између радикала и демократа дотрајава; односи између десничара и левичара у демократском клубу све више се заоштравају; Влада Г. Пашића једва се одржава на власти; опозиција је охрабрена изгледима на скоре промене у Влади. Осетило се одмах да би Хрватски Блок својим ступањем у парламентарну акцију постао пресудан чинилац и у обарању Владе Г. Пашића, и у стварању нових политичких комбинација које би је могле заменити.

На основу свих ових разговора вођених и у Загребу и у Београду, пленум Хрватског Блога донео је 25 новембра закључак да Хрватски Блок престане са бојкотовањем Народне Скупштине и сарађује у парламентарном раду. Али је тај закључак за сада само начелан. Хоће ли Хрватски Блок, и када, прићи његовом извршењу, не може се још са сигурношћу предвидети. Ипак напори учињени са српске стране да се радикалност Хрватског Блока ублажи, донели су већ стварних резултата. Прво. Хрватски Блок избацио је из своје средине франковце и објавио им борбу као „народним издајицама". Тиме су у исто време односи између Срба и Хрвата постали јаснији: на једној страни имамо Хрвате који желе споразум са Србима, на другој оне који га ни под којим условом не желе. Друго: у спору између Срба и Хрвата, оно што је било опасно, то је став непомирљивог непризнавања заједничке државе који је Хрватски Блок био заузео. Сада, пошто је једном Хрватски Блок тај став напустио, и доказао да недолазак у Парламент за Хрвате није питање програма него питање тактике, први услов за решавање српско-хрватског спора је остварен.

ПРИВРЕМЕНИ.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Данко Анђелиновић: *Латице*. Пјесме. Хрватски Штампарски Завод Д. Д. у Загребу.

У првој својој књизи песама *Галебови*, којој је предговор написао Г. Иво Војновић, Г. Анђелиновић је био још под разним утицајима, а нарочито под утицајем Назоровог хедонизма и пантеизма. Његове песме имале су, уз то, још

и пригодни и више илустративни карактер; у *Галебовима* је, у кратко, било више стихова него песама, и више хладне површине него сугестивног унутарњег живота. Загребачко Народно Позориште приказивало је и његову актовку *Слијепци*, у којој је тај пригодни карактер дошао до јачега изражаја, уз многе остале, почетничке грешке; актовка је имала сувише разливеног лиризма а премало драматичности, и није могла да се дуже време одржи на сцени.

У најновијој књизи песама *Латице*, која је недавно изашла у Загребу, Г. Анђелиновић се ослободио својих ранијих подражавања, али, на жалост, није још увек успео да својој поезији даде изразиту личну ноту. Тамо где свршава Назорова линија хедонизма, сунчаних дитирамба и химнике животу; где се он продубљује и рони у мистериј стварања, у свет загонетне подсвести, и где унаша у стихове више профињеног, избрушеног артизма, Г. Анђелиновић је наставио, продужио ту линију у нашој поезији, али нигде није досегнуо или надмашио свој ранији узор. Као ондашњи Назор, данашњи Анђелиновић је песник сунца, мора, младости и снаге; ево синтезе његових мотива:

Хеј, стани јутро, да се надмећемо!
Ти са свјежином, ја својом младошћу;

и ево синтезе његове филозофије:

Мени је, браћо, драго да сам жив!

У многим песмама, готово у већини своје најновије збирке, Г. Анђелиновић је остао код својих илустративних и декоративних елемената, и ту имаде додирних тачака са српским песником Филиповићем. Неке од тих илустрација успеле су да изразе извесну рељефност слике, као на пр. *Старац Краљ:*

У дан херојства, издајства и слома,
Спас би нам један кроз албанску гору;
Раће без земље, без хљеба, без дома,
Него за милост молит бијесну мору.

...И тад у блиједу, зимску авет-зору,
Сред шутње смрзлих, сред оружја лома,
Вукли су воли, мирно ко да ору,
Старога краља болесна и хрома...

На међи сташе! Краљ усправи плећа
И благослови, над горама голим,
Све што је наша несрећа и срећа.

Прошапта старац: „Земљо, ја те волим!“
— Србија никад није била већа
До тога дана на воловским колим.

При крају књиге имаде неколико песама у слободним стиховима и неколико новијих песничких мотива, али ту није дошла до јачег изражаја Анђелиновићева снага реализације, па тим песмама, почесто, прети опасност баналности.

Г. Анђелиновић, чије ће песме наићи на доста успеха у широј читалачкој публици, требао би, по нашем мишљењу, да продужи и усаврши ону Назорову линију хедонизма, и да у том смеру, који највише одговара његовом песничком темпераменту, даде јачих и дубљих лирских манифестација. Његова будућност је да на конструктивно јаким темељима раније Назорове поезије сагради сопствени свет, пун светлости и свежине.

г. к.

Станислав Краков: *Крила*, роман. Београд („Време"), 1922.

Рат? Боже мој, како је то већ све далеко! И како су већ ствари почеле да се заборављају, јер ево људи опет говоре да може бити рата, и новине пишу, и народи се оружају! И више него икада потребне су сада добре, праве, искрене књиге о рату, да подсете „заборавну животињу" човека на недостојне и антикултурне патње које је прекужио, и да му за тренут, пре нових вртоглавица, сликом преживљених ужаса пробуде трепет у души. Ја не пишем ове реченице да бих развијао какву пацифистичку тему, него да кажем уверење да свака снажна књига о рату, невољно, чак и онда кад је лишена сваке социалне тенденције, врши данас једну племениту социалну улогу.

Нови роман Г. Кракова је, у приличној мери, једна таква књига. У њему је рат главни и једини предмет, и у томе погледу је овде учињен знатан напредак према првоме његовоме роману, где није било тако. У сликању рата Г. Краков се истиче двема особинама: лепом моћи запажања, и симпатичном смелошћу да ствари види онакве какве су и да их *такве* каже. И сликарски и психолошки, он је запажао ни мало баналне ствари. И ситуације и људе умео је да види у свем њиховом ужасу, и да тај ужас саопшти. Извесни делови књиге, као онај *У лудим шумама*, на пример, написани су доиста језовито и остављају утисак трагичнога. Рат овде није идеализован, и ма да ствари нису писане да се намерно начине црње но што су, слике су мрачне као што је и рат сам.

Г. Краков се наизменично задржава на фронту и на позадини, оргија смрти и оргија страсти, похоте и неморала, једна за другом, бесне пред вашим очима, и читав роман, у колико је роман, није ништа друго до низ искиданих, слабо повезаних или у опште неповезаних слика, које, нагомилане, дају хаотичну атмосферу рата. И ма да је овом другом моменту, страсти и распуштеном моралу, дато претежно место у књизи на штету најстрашније ратне чудовишности, убијања, клања, смрти, — последица, можда, младости пишчеве, а можда његове неприкривене жеље да позира модерно — рат, сав рат, са свима својим ужасима и срамотама огледа се у овој књизи непокривен никаквим велом лажно патриотских поетизација. Бегства и панике сликани су онако исто искрено

као и победни јуриши; авијатичари који живе од солунских проститутки и контесе болничарке које напаствују рањенике заједно су дати са оним безименим јадницима који кротко умиру по кајмакчаланским висовима; речено је да старешине не одговарају за губитке у људима, али да се оптужују за изгубљену државну спрему у борбама; и да, кад нема много мртвих, „свештеник их опева по списку, седећи у шатору, а копају се по јарузи, по падинама, или у опште ма где у шуми", а само кад има врло много губитака да се праве свечане параде при опелу, и да се мртви сарањују „по великим гробљима на местима где је равно и видно, јер долазе фотографи да их сниме". Без оваквих детаља слика би била лажна, а зато што их неприкривене садржи, ова књига има заслугу да је верна. Исто тако је неопходно било и оно неколико пута наговештавање о револуционарним дрхтајима којима се јежиле војске и који се, као нека електрична зараза, преносили ваздухом са истока на запад, и на наш југ. И зацело, слика би била непотпуна без оног грудоболног и занесеног писара Казимира, који непрестано пита зашто се људи убијају и говори о вечитоме миру међу људима, због чега бива стрељан; и без онога мајора који пијан узвикује што га трезног мучи: „Живела република!"

То су, и не мале, врлине нове књиге Г. Кракова. Могло би јој се пребацити да су ствари мало сувише регистроване, догађај по догађај и слика по слика, и да је њеноме писцу недостајало снаге да ужасно уздигне до грандиозногa. Ово је слика рата онаквог какав се у истини догађао, речена пером једног талентованог ратног извештача који је ствари истински преживео и искрено осетио, али коме недостаје још један дах па да своје занимљиве и верне скице претвори у снажне и сопствене ви́зије. Ова књига о рату чита се као ружан сан, али се не доживљује као кошмар.

И још нешто. Г. Краков се несумњиво експресивно развио. И зато баш што је у очевидном прогресу, ја бих му замерио што злоставља своју способност израза. Он је у непрестаном паштењу да нађе оригиналну фигуру, а заборавља да тражена фигура никада није довољно спонтана да би била добра. Фигура је експресивно средство од снаге само кад се осећа да је интуитивно нађена. Код Г. Кракова то није увек случај, и његов стил би био живљи и крепкији да је било мање усиљавања.

М. В. Б.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Комади Петра Петровића. — У издању загребачке књижаре Ст. Кугли, а у серији свезака Казалишне Библиотеке, изашло је шест комада Петра Петровића-Пеције: *Стојанда*,

слика у једном чину; *Шума*, драма у три чина; *Суза*, сеоска тетралогија *(Маја — Чако — Сеја — Браца); А сад, лаку ноћ!*, весела игра у једном чину; *Њих троје*, весела игра у једном чину; *Ркаћ*, драма из народног личког живота. Дела Петра Петровића прешла су све наше позорнице и излазила су већ и у посебним издањима. Од наивне сеоске драме с којом је почео писац *Ркаћа*, коју годину иза датума Веселиновићевог *Ђиде*, Петар Петровић развио је и мотиве у своме жанру и технику. Уз сеоску драму, у тој тежњи за модернијим и литерарнијим, Петровић је ишао до симболистичких покушаја *(Шума)*, али без успеха равних онима које има у простој сеоској драми и сеоском водвиљу. Та опаска мора се учинити донекле за његове драме у опште, кад год се од простог сликања села у Лици или Банији, које он зна и осећа добро, упусти у извлачење морала из догађаја. У тим моментима мотиви губе непосредност и тон иде у мелодраму. У комедији је Петровић не само природан и изразан, него влада и техником сцене магистрално. Композиција његових последњих комедија (на пример *Пљусак*, *Чвор*) иде до техничких ефеката који (у *Чвору*, на пример) дају суве и апстрактне линије водвиља без средине и карактера, и који спутавају и фантазију и израз аутора. Данас је Петар Петровић несумњиво један од наших најплоднијих драмских аутора, и највише играних. У Народном Позоришту у Београду игране су његове драме *Шума* и *Рушка*, и нарочито, с великом успехом, његова комедија *Пљусак*.

„Албански мотиви". — Доста је њих досад претражило по великој општој трагици из 1915: она тешко трагична атмосфера, са интенсивним проживљавањем и појачаним осећајностима, нуди безброј мотива. Али само добри таленти овде могу да избегну баналности, или оне отужне патетичности које се обично свезују за овакве трагике. Зато је наша уметност само ретко и делимично успела у опису тих догађања. И Г. Мл. Ст. Ђуричић у својој збирци није дао ништа боље, ма да ни горе, но готово сви који су кушали да кажу то доба. Највише што и он покаже, јесте понеки реалистички и декоративно добро опажен детаљ, и каква занимљивост догађаја. Г. Ђуричић се увежбао да отприча анегдоту, да је заокругли. Тако је он дао негде занимљива запажања (као у причи *Бомбардовање*), и нашао топлих речи у опису једнога доброг човека (*Радивоје Савић*). Али његова приповедачка трудољубивост и добра воља застану онде одакле треба још и таленат.

Б. М.

Приповетке Арцибашева. — У последњој од четири приче које су изашле под насловом *Осветник, и друге приповијести* (превод Стева Стојановића, издање Модерне

Књижнице у Загребу), имамо трагично леп метафизички проблем, и вишу варианту Арцибашева, и по замисли и по изради. Иначе, као што је познато, аутор, некако хемијски, кључа само на строго одређеној и ужасно високој температури... Једно страховито, средњевековно дивље клање на друму; затим, као обично у Арцибашева, рвање и понижавање човека и жене до таквог степена гада (можда и истине), да се последње сцене, ако се може рећи, читају жмурећи. — Превод је слаб, небрежљив. Има и овака фраза: „запишите то себи у нос“; и овака граматика: „осети до у под грлом страшан бол“, „насрће бокимице“, итд.

И. С.

„Сила живота“. — Песник природе, настављач Јитменових химни шумама и рекама, амерички писац Џек Лондон је тешко освајао терен у Европи и, као и Хамсун, више је био спомињан него читан. Тек од пре годину или две он се јако читао у Енглеској, Немачкој и, нарочито, Русији. Сад је и на српском — у савесном преводу Г. Михаила Ђорђевића, издању књижаре „Напредак“ у Панчеву, и с нарочитим предговором о писцу Г. В. Јелинека, професора университета у Дубјуку, — изашла једна збирка његових приповедака, под насловом *Сила живота*. У поплави разних безначајних преведених романа, свежина ове књиге, пуне старе љубави према земљи, дивљини и нагонском животу, очараће многе читаоце.

ЦР.

„Гуливерова путовања“. — Нижу се добре књиге за дечју библиотеку у издавачкој радњи С. Б. Цвијановића. *Гуливерова путовања*, то чудно и гениално дело за велике и мале, мудре и просте, на мисао брзе и на смеј готове, продаје се данас у спретној опреми и у течном, извежбаном преводу Г. Ј. П. Милијевића. Књига је за препоруку, сем деци, још и онима који досада нису, ни овако у одломцима, познали необично дело Ј. Свифта, дело страшне политичке сатире и најневиније забаве у исти мах. — Неразумљиво је да на насловном листу књиге не стоји име писца: заиста је мање важно наштампати да је превод са шведског, него да је оригинал написао Енглез Ј. Свифт.

И. С.

„Будућност човечанства“. — У првом делу књиге *Будућности човечанства* од Х. Лоцкија, под насловом *Еволуционо питање*, налази се неколико идеја о еволуцији, пропраћених местимице наивним тврђењима, израђеним једним развученим стилом површног духа који се понавља у место да се удуб-

љује у решавање проблема. — Језик преводиочев је на многим странама некоректан; Г. Ђурђевић, који је издао овај превод у својој „Малој Библиотеци“, овог пута није био срећан са преводиоцем у погледу књижевног језика.

С. Т. П.

„Данте у хрватско-српској књижевности“ (Prof. Arturo Cronia: *Dante nella letteratura croato-serba*, Roma, 1922, с. 35). — Ова књижица узима у претрес једно тешко и до сад у нас само фрагментарно обрађивано питање: хоће да нађе и оцени утицај и култ Дантеов у нашој књижевности. Утицај није велики, али је код оно неколико песника далматинско-дубровачке књижевности врло видљив, и ако неорганski и фрагментаран.

Студија Г. Кроње је само информативног карактера, не долази до нових резултата и не куша да се заустави на понеком проблему који изгледа загонетан, те је код нас само тангиран, конгатован, а критички недовољно осветљен. Испитивање му није концентрисано, већ натрпано и разводњено сувишним скретањем на карактеризовање наших имитатора. У епској и реторичној ширини не може да пређе преко неактуелних питања до једног резимеа који би синтетично дао слику Дантеова духа у нашој књижевности. У осталом, ова књижица одаје мало пиетета напрама књижевности која, ма да је, како својим зачетком, тако и својим свршетком, рефлекс велике литературе с ону страну Јадранскога мора, опет је не једним делом надмашила своје италијанске узоре.

Заслуга је пишчева та што нам је он први кушао да у целини прикаже развој тих утицаја. Књижица подсећа својим лепим и узноситим стилом на оне наше занесене штоватеље италијанске књижевности из отуђених крајева наше класичне Далмације који су својим знањем и лепотом стила и језика знали да задиве по којег признатог учењака културне Италије.

Д-Р В. В.

„Верижна љубав“. — Писац песме *Верижна љубав* коју доносимо у овом броју, Мајмун ибн Кајс, познат под именом Ал-Аша, спада међу највеће арапске песнике. Био је Мухамедов савременик, а на гласу је ради своје вишестраности у форми и садржају. Ови стихови су одломак из једне од његових најславнијих песама, која броји 65 дистиха, и, према шаблонској схеми „касида“, опева више предмета. Наслов је ставио сам преводилац према садржају одломка, који нас одмах подсећа на познату Хајнеову песму (бр. 39) из *Лирског Интермеца*:

Ein Jüngling liebt ein Mädchen,
Die hat einen andern erwählt, и т. д.

Шта више, мисли се да је немачки песник био инспирисан арапском песмом, чији превод је могао читати у de Sacy-евој *Арапској Хрестоматији* из 1806 године, као што је причу о Узра-племену (он пише нетачно Asra) нашао у Стендаловој књизи *О љубави*.

У оригиналу има наша песма 4 дистиха (сваки по 14 слогова у метру „басит"), а риме су као у „газелу".

Д-р. Ф. Б.

Милутин Бојић на немачком. — Недељни књижевни прилог *Prager Presse,* Dichtung und Welt (Бр. 47 од ове године), у коме сарађују први немачки и чешки књижевници, донео је одличан превод Бојићеве Песме *Храм* (Der Tempel.) Песму је превео познати чешки књижевник Јосиф Калмер.

Г.

„Југословенски Преглед" (The Jugoslav Review). — Под овим именом почео је ту скоро да излази у Њу-Јорку, у издању повлашћене трговинске агенције С. Х. С., лист са задатком да упозна америчку публику с нашом земљом. Лист је врло добро уређен, и његови чланци су из добрих пера и занимљиви тако да остављају пријатан утисак. Ваља исто тако похвалити чистоту клишета, и ћутке прећи преко оно мало језичних рогобатности, неизбежних за оне који нису дуго живели у својој домовини.

А. В.

ПОЗОРИШТЕ.

„Глумачка Школа у Загребу". — Управа Глумачке Школе у Загребу објавила је недавно свој службени извештај, у коме се износи цео историјат школе, од провизорног позоришног завода до садашње државне установе. На почетку се говори о првој драмској школи коју је 1896 год. основао тадашњи интендант Стјепан Милетић, са намером „да ученици уз своје глумачко занимање стеку и нужно драматуршко, естетско и историјско знање". Та школа је, у главном, била теоријска, али је ипак дала позитивних резултата. Пет њених ученика — Јосип Бах, Ђуро Прејац, Иво Рајић, Јосип Штефанац и Нина Ваврa — заузели су видна места у позоришном животу. После дуже паузе, 1919, понова је покренута идеја о оснивању Глумачке Школе, иницијативом Д-ра Бранка Гавеле, позоришног редитеља и драматурга, који је нашао главног помагача у познатом руском глумцу и редитељу Озаровском. Школа је отворена 12 јануара 1920. Програм рада обухватао је хрватско-српски језик, технику гласа и говора, глумачко израђивање улога, историју светске књижевности, историју уметности, позоришну

технику, немачки или талијански и француски језик, играње, мачевање, и т. д. Листа наставника испуњена је именима познатих уметника, књижевника и професора (Бах, Гавела, Озаровски, Т. Штроци, Влад. Назор, М. Беговић, Папић, и т. д.). Од 23 уписана ученика, први течај завршило је 14, од којих 4 са одличним успехом. Потом је Д-ру Бранимиру Ливадићу поверено да изради статут школе, на основу кога је она 1920/21 школске године наставила рад као *државна* глумачка школа, са два течаја. У први течај уписало се 18 нових, а у други ступило је 12 старих ученика. Број наставника је повећан (Марија Штроци, проф. Ј. Ивакић), а прва јавна испитна представа приређена је 8 маја 1921. Идуће године било је већ три течаја са 37 ученика, међу којима је шест ванредних. Значајан је у то време рад нових наставника, руских уметника: Лидије Мансветове, Александра Верешчагина и Максимилија Фромана (последњи за ритмичке вежбе). Тада ће се већ створити велики контакт између школе и позоришта, те ће ученици често излазити на позорницу (у комадима: *Цврчак на огњишту*, по Дикенсу, *Соба бр. 6* и *Јубилеј*, од Чехова, *Глупи Јаков*, од Ритнера, *Gaudeamus*, од Андрејева и *Силом лекар*, од Молиера) На крају школске 1921/22 године први и други течај свршило је по 9 ученика, а трећи 10, од којих 6 са одличним успехом.

Објављени извештај, који поред већ наведеног садржи цео школски статут и још много појединости, показује да је Глумачка Школа у Загребу постигла лепе успехе. Вредно је запазити да школа има већ и своју библиотеку од 500 дела, са 100 драма домаћих писаца, 200 страних у оригиналу и преводу, и преко 100 студија о драми, драмским писцима, позорници и т. д.

М. М.

ПРОСЛАВЕ.

Сима М. Лозанић. — 26 новембра врло свечано је прослављена на Универзитету једна лепа и ретка светковина: педесетогодишњица деловања на науци и на универзитетској настави Г. Симе М. Лозанића, професора Универзитета у Београду. У току тог дугог периода, испуњеног истрајним и савесним радом, Г. Лозанић је публиковао велики број расправа, чланака и уџбеника из хемије. Оригинални хемијски радови Г. Лозанића тичу се нарочито аналитичне хемије и електро-хемије. Међу првима се највише истичу они који доприносе хемијском познавању природнина српске земље: анализе водâ, специфично српских минерала и фосилнога угља из српских угљишта; међу радовима друге врсте, најважнији је велики број вештих и оригиналних електросинтеза. — Као професор, Г. Лозанић је, кроз свих педесет година, вршио свој посао, и врши га и данас, с великом оданошћу и љубављу.

ЧИТУЉА.

Марсел Пруст. — У току прошлог месеца умро је, у својој педесет првој години, познати француски приповедач Марсел Пруст. Пруст, који је почео писати врло касно, у својој четрдесет петој години, изишао је на глас тек после рата, када је један његов роман добио Гонкурову награду. Од тада, о њему се говорило као о једноме од најбољих савремених француских приповедача, и његово име постало је познато и изван Француске, нарочито у Енглеској и Холандији. Он је оставио иза себе само један велики несвршени роман, *У тражњи изгубљеног времена*, од кога је за његовог живота објављено осам свезака, — а остало у рукопису, како кажу, још шест. Карактеристику тога романа ми смо дали у нашем часопису у свесци од 1 фебруара о. г., и није потребно да се на њу враћамо. Пруст је, без сумње, био један од најбољих представника француског психолошког романа. У проучавању нашег унутрашњег живота, он је ишао још за један слој дубље него Стендал и Бенжамен Констан, — и, поред велике мајсторије у психолошкој анализи, имао је још и дар живописног портретисања, са скраћеним цртежом и дречећим осветљењем, као Сен-Симон. Потпуно у традицији француске књижевности, он је ипак изгледао врло модеран, јер, под утицајем бергсонизма, тежио је да наш унутрашњи живот ухвати, не у његовим трајним и кристалисаним стањима, него у његовом непрестаном току и покрету, у самом процесу његовог стварања. У својим психолошким анализама имао је скоро научничку страст тачног и прецизног бележења. На неколико сати пред своју смрт, он је тражио да му донесу онај лист његовог рукописа где је била описана агонија једне од његових личности. „Имам“, рекао је, „да учиним неке исправке, јер сад се и ја налазим скоро у истом стању.“

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига VII, Број 8. — 16 Децембар, 1922.

НА СТАНИЦИ.

Досадашњи царско-краљевски поштар Раде Половина обукао се у најсвечаније одело, навукао нафталисане беле кожне рукавице, и спремио се да иде на станицу. Он је Личанин, али је у Босни већ од окупације, ту је изродио децу, ту се саживео с Непенцима и чаршинлијама, и нико га више не зове „куферашем“. Висок је, мршав човек, пепељаве боје коже; у кључницама, нарочито десној, свијен као гудало, као да га је притегнуо кајиш поштанске торбе; јагодице су му крупне, још мало орумењене, виличне кости клештима истегнуте, а очи утонуле у дупље и некако мртваве и непокретне као да су слепачке. Одавно не носи царске браде, од како је у њему, за једне светосавске забаве, закуцало православно срце, али су му брци дуги и мачорски раскуштрани: прави правцати брци Бирчанина Илије. Такав је Раде Половина, сада, у својој шездесетој години, која готово не изгледа старачки, и у пропи̇сној парадној блузи, и у углаченим комисним ципелама; само му једно недостаје: ордени, они с царем у злату, на црвеној троуглој врпци, који су се делили ислуженим војницима, и они крстови из анексије које су добили сви верни службеници, и оне споменице из шездесетогодишњице Превишњег владања. А на некадашњој црно-жутој капи нема више златног гајтана, испреплетеног пегама од тамне кадифе, и нема кокарде с Карлом Првим у иницијалима, па одатле цела она изгледа као оперушана или самлевена у некој пијанци. Али зато је Половина место старе кокарде

метнуо црвено-плаво-белу круницу, крупну као око, и о њу прикопчао слику краља Петра.

Шта му ко може? Слободан је! Преокрет је! Зна се сигурно да је преокрет. Он је то слутио још пре три дана кад су се чиновници престали да деру на њих, сумњиве Влахе, и настала нека мамурна леност у уредима и на благајници, и неко шаптање и пригушени разговори, и нека соколска банда прошла улицом свирајући „Ми смо с тобом сиви тићу, Петре Карађорђевићу!“, ма да је још пред поштом стајала мађарска стража и по тротоарима кољали царско-краљевски официри у прописној ратној униформи. А јуче му је већ потпуно пукло пред очима. Свршено је! Саркотић је у конаку као у тамници, и народне гарде га чувају, и ко зна да неће бити убијен. А октобарско небо је јесенски модро као превучено плавим паучинастим велима, и све се пролама од праштања пушака, и звижде метци преко махала као да је грађански рат или револуција. На упадљивијим угловима су излепљени плакати Народног Већа, нови неки закони су прописани, и ђаци иду од кафане до кафане и деле таблице с натписима: „Говори српски или хрватски! Не вређај националних светиња!“ А горе, изнад Сарајева, по оном суновратом виадукту испод Дебелог Брда, све између самих гајева који су пожутели и по којима се извезла бледа јесења паучина, све само што пиште возови, сукћу локомотиве и црн, жежен дим кља у небо, и у неком хаосу магленом брује песме пијаних војника који су проломили гарнизоне, па се враћају кући, или оставили фронтове, па беже. Субординација нечувена! Али то је тако кад царство пропада, а Половина зна да је то истина, и ако невероватна, јер је већ и Карло побегао са женом, и свугде се кидају државе које је идеја монархијска држала на окупу, и нешто ново се рађа после ових година у којима су се јеле само блутаве коприве и уплесневели кукуруз.

Преокрет! Слобода! Нема старијих више!

Обучен је, дакле, Раде Половина свечано, и спрема се на станицу. И радостан је, некако чудновато радостан да би све плакао, некако тешко, мучно радостан као човек који слути да се нешто добро десило, горостасно, срећно, ишчекивано, али још сигурно не зна шта се то десило, није потпуно свестан догађаја, и у глави му ускувано и узмућено као нека магла. Радостан је, јер су му јавили да му се враћа син,

једини мушкарац у кући међу толиком женском чељади, соко сиви који ће га одменити, и име његово наставити и крсну свећу родитељску палити. Иде син у железници, и биће за часдва у његовом наручју после пет година које је провео на фронтовима, у Албанији и Галицији и на Татрама и на Пијави, и после толико рана и толико болести, одлежаних по кужним болницама. Иде син здрав-здравцат, и, ма да је патио као нико његов, опет му је срце свеже и куца жустро и снажно, и раскрилиће се скоро пред њим као препелица. А кроз радост ради скорог виђења све капљу тешке сузе, и Половина се чудно увија у плећима и намрштено отире оквашено лице. Ђаво га знао, али старост је тако болећива!

А уз радост се свезао и неки страх, и плаши се стари поштар овог преокрета у коме се све некако пијано врти, и закони се лупају о плоче, и нико се не зарезује. Неме старе дисциплине, не зна се више ко је ко, и свугде некако узмућено и узљуљано, и масе се разлиле па криче, и ниједна се душа не прихвата посла, него све труне. Па пензија, онда! Тридесет и пет је година то фине, верне службе, по касабама босанским, по међавама и припекама проклетим, у борби с хајдуцима и зулумћарима! И никад ниједног греха, ни пеге једне једине, ни тужбе, ни закашњења! Увек као сат тачан! И чист! А ово се некако закукуљило, па се не пита ко је шта радио, и граја се дигла на службенике. Још би могло да се деси да га когод ногом лупи у незгодно место и викне: „Напоље! Марш!“ Па тридесет и пет година оде у ветар, и он оста без пензије, го голцат и на улици као што је било првих година после окупације, кад су га, по изслуженом активном року отпустили из војске.

Тако су се у Половиновој глави узнемириле неке необичне, болесне мисли, какве он до сад није никад имао, и неки нов ред ствари труди се да уђе у његов мозак, измучен дисциплином и ушкопљен еунушки за вршење само једне једине функције, поштарског заната честитог, без окретања десно или лево. Па се смешала радост с тугом, кроз наду на сина и пробуђено осећање национално ускомешао се страх пред будућности. Стоји Половина, сам у соби, скупио се и скљунио у плећима, и ма да је сав упарађен, и чист и светао, опет не изгледа нимало достојанствено.

2.

А његов син је већ пошао од Брода. Хукти локомотива, све бљешти колосек, прагови промичу и шине се свијају, трче телеграфски дирези и поља и шуме и села нестају као да их мање горостасан ваљак некакав. А у вагонима цика урнебесна, и ракија је свугде испролевана, и зијају и урличу алкохоличарски гласови, и пушке праште у благо осунчано јесење небо. Као да се са железницом ваља потоп, и плави све што му се испречи. Бесни ослобођени нагон, помамила се у измучена животиња која је стресла са себе седло, пенуша се дивљина која је избила у свој својој нагој снази, пошто се ослободила укротилаца и параграфа и опасности смрти. Слобода је! Рушење! Живела слобода!

Дремеж је прошао поштарева сина, магла алкохолна се распламнула, па је он с другима постао видовит. Нема више пијавских мочвара, и није ваздух засићен отрованим миазмама, и не сатире набујала вода уснуле колоне, нити се пале небеса од бубњарске ватре и не пљушти картеч по избезумљеним гомилама. Све је прошло! Прошла су санитетска кола са задахом јодоформа и карбола и усирене крви, и венеричне болнице гадне и срамотне су прошле, и прошло је рововско животарење на мртвим стражама. Нема више тиролских ледењака, ни бернардских паса, ни лавина које се руше као усови и једно гутају сићушна људска насеља. И нема опасности од тајанственог хуктања аеропланских пропелера, у мрачним, кишовитим ноћима, и трг страховитих птица не обележавају више кратки, потмули блесци који се разбијају о ледену стену с праском растрганог камења. Све је то побегло у прошлост, са свим генералштапским концепцијама и мудрим плановима, са свим стратегијским маневрима и безбројним крвавим јуришима, све је разбијено и разбачено као безвредне крпе по ђубрету, са свим моралима војничким и дисциплинама, тврдим, комисним хлебовима и горким, црним паклићима дуванским. Тачка је на свему. Крст. Смрт. А ово је Босна, и сунце јесење и ваздух босански с мирисом дозрелих шљива и устожених сена и лишћа пожутелог које мирише на земљу. О, крају ослобођени!

Тако мисли млади Половина, дечко још кога су из гимназијских клупа дигли у непознати живот и коме су студије латинског заменили петогодишњим ратовањем, географијом

практичном и филозофијом очигледног сазнања и несистематским, разбарушеним уласком у психологију људску, у тренутку најмучнијег душиног страдања. Све је он сад испите положио, колоквије апсолвирао, и пијан и сит је знања толико да га пресићеност бије и млати теретом својим тешким. Пресанула су у њему сва врела осећања, ваздушасти снови детињства су се расплинули, и, место љубави недочетих, малих нежних осмеха и тихо успламтелих пожуда, тумарају сад по његовом срцу авети туробне, и у мозгу су се упалиле идеје неке мутне, анархистички горки погледи звери која се отргла с ланца. Па само умирује ова трка луда, ово бежање будалласто и соптање узмучено парног ваљка који све брише у свом бесном налету. И годи уху ова рапава дерњава, и ово босанско сунце које ствари учарава и ово тркачко путовање на неки имагинарни циљ где ће се најзад расплести загонетка душиних ткања. У облаку рушилачком! Све једно! О, крају ослобођени

Види Половина како светлост на њивама полагано трне, како умиру вере, стропоштавају се монархије, распуцавају се идоли у стотине комадића безвредних, и како о некле удара вулкански загушан ветар црвеног насиља. О, све једно! Кад су разбили на П. јави дуге редове војничке који су дремали у дисциплинској ушкопљености, па кад су гомиле милионске наврле кроз пробијене бране и потоп људски се разлио и прснуо на све стране света, зар онда нису заиграли оргије уништавилачки нагони, и зар материал ратни није разграбљен и опљачкан и болнице запаљене и милиони сасути у прах и пепео? Па те трке, ти горопадни разлеви бујица по друмовима словеначким и тиролским и хрватским, и возикања побеснела на претрпаним железницама, јурњаве немилосрдне неком циљу имагинарном. Куда? Па толико згњечених у навалама, и толико отфикарених глава у овом наставку рата по рату! Види млади човек како народ кључа у возове, пуни вагоне, крклја на улазима у купее, поседа сваки углић, квачи се између точкова и плази на кровове. И сав овај хаос мутни преливен вриском као пијанке вином. Па у ноћи, кроз тунеле, само што врцне бела глава као да је захватио нож гилотине, и растргано тело се згњечено стропошта са железничког крова и остане на њиви домаћој са истом равнодушношћу као што је остајало на бодљикавим жицама, у непознатој земљи. Види то млади човек. Слику везе необичну. Не осмехује се. А овде,

како тужно мирише босанско вече! И куда некуд лудо полеће измучено срце? О, тама ова блага, силуете измењиве, меки потези оранице и гајева!

3.

Сад се указује станица. Сија у тами крупно црвено око скретнице. Трчи сарајевско поље, измичу нежне падине и бели се храстовина, па се дижу једни на друге димњаци фабрика и млинова, пролећу радничка насеља, укрштавају се пруге и железничке радионице се испињу на своје масивне костуре и у њиховим безбројним окнима одсевају свеће с воза који их мимоилази. Негде, на станици можда, брује звона музике неке или с оближњих цркава, лелуја се Сарајево у плавичастој светлости џамијских кандила, и клицања необична растолежу се одсвакле кроз пуцњаву и прасак пушака. Преокрет је! Слобода!

А у усхукталом возу су се узнемирили пијани војници, испружају се кроз прозоре рашчупане главе, очи трче неком циљу, и из рапавих грла се диже вировито крештање, па се сенке гурају, стеже се ремење на телећацима и торбама, прихвата се оружје, и маса се уљуљано гура према вратима, плази с кровова, начичкава се по степеницама, и не може да издуши од навале. Напоље! Напоље! Струја је то која хоће некуд да прсне, ускомешала се гомила и тера воз да што пре сврне у станицу, па да се ту, у тој топлој електричној светлости, разлије талас ознојених тела која остављају рат за увек. Јауци испрекидани, и кркљања притиснутих, више животињски исцерена лица оних на доњим степеницама купејским које потискују с леђа. Напоље! Напоље!

А тамо, на станици, згустила се маса, пишти градска музика, и све се миче и креће по ужурбаном ритму одушевљења: и жене које дочекују мужеве, и мајке које раширују руке за синовљи загрљај, и гомила вихровита која чудо неко ишчекује, и упарађени Раде Половина коме воз што се приближује доноси сина и наду једну, крупну као зорњачу, и наставак живота, и младе, свеже руке за крсну свећу. Све се то таласа као море под широком, стиште се у загрејану, врућу гомилу и преде неко одушевљење, бесмислену радост неку извлачи из обасјаних углова душиних, и смеје се и плаче, и не зна шта хоће.

А млади Половина се грчевито стегао о метални наслон железничких степеница и стење под притиском ратних другова који хоће да искоче, и очи су му се укочиле у ужасу, као никад до сад, и његове снаге бивају све слабије, његов физички отпор млитави, у мозгу се разраста магла, и мрак се увлачи у зенице. Отима се, виче, крчи нагон животни, мисао нека бранилачка супротставља се мислима оних што се навалъују на његова леђа, али шавови телесни попуштају, расипа се организам као некохетичне мекиње, и зија пред њим провалија узъуљана преко које ужурбано и устрашено трче железнички точкови. Стаће! Неће стати! Педесет корака до станице! Ту је око скретнице! Па крај!

А железница хукти, у напону једном лудом, срља ужарена пећ локомотиве и пишти сирена промукло. Поздрави се неки разлежу, пијана дрека, одушевљени поклици. Преокрет је! Слобода!

Па врисак. Младог Половину као да је неко усијаним бичем ударио посред кичме, и као да му је џелат изненада ослепеле очи притиснуо да не искоче из личних јабучица, и мрак за тренутак у мозгу, крклање кратко, па мир. Попустиле су његове шаке, метални наслон се исклизнуо из згрчених прстију, за њим је нешто лупило као да је неко искочио, а он се занијао, посрнуо и звизнуо некуд у црну провалију, између точкова што срљају узбеснело, и огњевит некакав ваљак прешао је преко његове утробе да су му крваво прсла сва црева као паучина.

БОРИВОЈЕ ЈЕВТИЋ.

ГОЛГОТА.

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА.

V Акт. (Крај.)

Кристијанов стан. Жена Кристијанова мора да је побожна, јер су по вазама позатицане маслинове гране од цветне недеље, а стене пренатрпане светим сликама, мадонама, голготама, анђелима и порцеланским шкропионицама. По ормарима садрени свеци омотани флоровима и велико црно распело.

Дечја постељица метална, зелено обојадисана, са маковим цветом. Брачне постеље у позадини распремљене. Шарене перине. Ноћна светиљка у црвеној чаши једино осветљује. У постељи дечјој мали болесник, а до њега Кристијанова жена. Види се како се мучи са сном. Касна ноћ Негде ура иза зидова одбија три кварта. Дуга станка. Дете буница нешто у грозници. Мати

се тргне, напаја дете лекаријом и опет се даље пати. Станка. На улици кола. Извана се чује нечији корак, те се осећа да је соба приземна. Жена се тргне. Кључ извана у неким далеким вратима. Шкрип вратница. Неко долази тешким кораком.

Кристијан (омамљен алкохолом гуња марсељезу: „Le jour de gloire est arrivé". Глава му је повезана, као да је рањен): О, здраво, драга моја! Здраво! Добар вече! Ти још нисн легла? То је демонстрација? Што? Хо-хо! Демонстрација! Хе-хе! Но, што је? Шго је опет? Што ме опет тако гледаш, као да сам што крив! Имао сам посла! Непрекидно посла, цело јутро и целу ноћ! Ја сам седамдесет и два сата на ногама, а ни ока стиснуо нисам.

Жена: Псст! Не вичи! А где си то ти, молим ја тебе? Слала сам по тебе барем стотину пута! И сама сам била, али теби ни трага! Где си?

Кристијан: Ја знам да си слала глас! Мени су то рекли, ја то знам! Али ја нисам могао! Ја сам цели дан окупиран! Сваку минуту! Тарифне комисије, комите, префектура, организације, конзум, штампарија, цели Божји дан! Ја апсолутно нисам могао ни трена. „Жена вас зове, друже!" Част жени, мили мој, али прво је ствар, па онда жена! Да, тако! Али што је теби? Што ти је?

Жена (у плачу): Што ми је? Па зар ти нисам поручила што ми је! Шго ме тако гледаш, као да не знаш? На, гледај... Гледај... овде... на... (Гласно зајеца.)

Кристијан: А што је? Ја о свем немам ни појма! Што је?

Жена: Цела два дана ето гори као ватра и дави се, а ја шаљем по тебе, а тебе нема! Шта је теби до твог детета?

Кристијан: Но, но, но, није тако страшно! Не вичи! Шта врага вичеш? Врућица! Обична врућица! Пио је усјан воду, па се прехладио! То је оно што ја увек говорим: не пуштај га на цесту! Ето! Сада имаш! То си ти крива! Твоја вечна индоленција: неће бити ништа! Сада молим лепо! Све је то цеста крива! А зашто нисн слала по доктора?

Жена (плаче тихо и непрестано): Нисам ја ништа крива; што бих ја била крива? Јучер су га донели из школе, тамо се онесвестио! И доктор је ту био већ седам пута! И данас је ту био три пута! Око Здраве Марије је био, и обећао је доћи још ноћас. А ја као луда шаљем за тобом. Ни ја нисам ни

ока стисла већ две ноћи! Ту се мучим на овоме столцу! А где си ти? (Гласан плач.)

Кристијан: Боже мој, сада су абнормална времена! Где сам ја? Где сам ја? Што се чиниш, врага, глупљом него што јеси! Знадеш каке су ствари! Па онда, данас тај спровод ненадани! Па одбори, па седнице, па већања, па телефон! Већ и не знам где ми глава стоји! Гори мали! Гори! Усјан је сав као жеравица! На, и ножице, све то гори! Анђел мој мали златни! (Целује малога у постељи.) Неће то све бити ништа! Све је то само тако! Опет ће се смијати... Срећа татина! А што вели доктор?

Жена: Пусти га! Што га раскриваш? Иди и лези! Сав смрдиш по руму!

Кристијан: Не смрдим ја ништа, јеси ли ме чула? Немој да ми певаш! Што вели доктор, то те питам!

Жена: Доктор не вели ништа! Он вели да не зна што би то могло бити! Само кима главом и вели да је сада криза! Ту је преписао ову медицину, и то мора да му се да сваких четрдесет минута! Сада би опет морао доћи! Чекам га сваки час. Ох, ја несретница!

Кристијан: А што толико плачеш, молим ја тебе? Није доста да је то, него сада још и ти! Човек никада не може ван из компликација! Увек саме компликације!

Жена: Наравна ствар, када је теби до оне твоје проклете политике више стало него до твог рођеног детета! Шта је теби стало до твог детета? До мене, до дома? Ништа! То је теби девета брига! Само увек те проклете твоје седнице и ти одбори твоји и та већања! Још би најбоље било да вас све скупа пострељају, онда би био мир! Него се овде цео дан мучим као животиња...

Кристијан: Мени да није стало до вас? Је ли? И то ти велиш мени? Ајде, молим те лепо! А за кога се ја онда мучим цели живот? Ајде, молим те! Шта врага цвилиш? Пробудити ћеш малога! Шути! Шути! Све ће бити добро! Ти и не знаш да смо добили двадесет перцената тарифалне повишице и три милиона у фонд! Ја сам изабран за председника! Ти то ништа не знаш! Морали смо славити Кармине!

Жена: А што ти је то на глави? Сав си крвав! Процурила ти је крв.

Кристијан: То није ништа! То је провокација! Били смо баш на гробљу када су провоцирали! Ко би био мислио да

је Ксавер тако таман тип. Али је и добио своје! Људи су Ксавера, када се је показало да је агент и да је скривио смрт неких људи прошлу ноћ. на месту затукли! Пуцало се мало — то је огреботина!

Жена: Само се играј том твојом главом! Шта ме брига за те твоје политике! Ждерете се сви као пси и мачке! Већ ми је свега тога преко главе! Једнога дана ће и с тобом на зид! А што ћу онда ја? Само се ту играш, а на нас ништа не мислиш! Остати ћемо на цести без крова... без свега... (Заплаче.)

Кристијан: Псст, шути! Шта цвилиш гласно? Ваљда сам ја глуп? Ваљда ја не знам како се носи глава? Ха-ха! Дај, немој! Буди паметна! Све ће бити добро! То је мала прехлада! То није ништа! Обична дечја грозница! А сада смо добили тарифе! Фондове и задругу сам ја сада узео у своје руке! Тамо ће се дати радити! Тамо су милиони! Милиони! Разумеш ли ти, моја драга, што то значи милионе држати у својим рођеним рукама? Милионе — што — милионе?

Жена: Мене је страх! Доктора још увек нема! Рекао је доћи, и већ је касно, а њега још увек нема!

Кристијан: Па и није тако касно! Један — ако је прошло! Били смо код „Сидра". Одвукли су ме! Нисам хтео, али су ме одвукли! Тамо је било све пренатрпано. И сви су ми честитали! Сви само мени честитају! Веле да таквог говора још нису чули откада су живи! А и јест! Добро сам говорио! Замисли си: ту бакље горе, ту лесови црвено прекрити, и хиљаде те глава гледа, и све чекају да им се нешто силна вели! Пак човеку речи саме од себе лете на уста, као птице! И све би било добро да није онда Ксавер провоцирао скандал! Право му буди! И да нисам спасао ситуацију, већ би нас пострељали као мишеве! Али сам се ја ставио пред пушке, и тако спасао ситуацију! Да! Грлили су ме код „Сидра"! Држали ми здравице да сам њихов спаситељ! Па и јесте! Ситуација је била јако комплицирана! Да није било мене, не би им били дозволили ни штрајка, ни тарифа! И на гробљу би била настала кланица људског меса! Шта мислиш? Кавалерија и митраљезе! Али тако се све добро свршило! Спровод је био рискантна ствар, то је истина! Али ја сам говорио на префектури јасно и искрено. Пукло куд пукло! Господин префект, рекао сам ја, масе су тако дубоко узрујане да треба да се отвори негде један вентил! Пући ће иначе све! Треба

отворити један вентил, и све ће опет бити у реду! И спровод и организација спровода, и преговори и штрајк, и фондови и нови акциони одбор, све то, све то, ја нисам имао када ни да одахнем...

Жена (с много прекора дубоко уздахнувши): Да, да! Видим, видим! Ти увек нађеш твој изговор! А ја свеједно ту, овако сама и остављена у такој несрећи!

Кристијан: На моју поштену реч, нисам знао шта је на ствари! „Жена вас зове да дођете"! Шта ја знам, нисам питао, него сам мислио да је као обично: „жена зове", а нико ми није ништа рекао! Али, бити ће све добро! То је ситница!

Жена: Да, да! Теби је увек све ситница! И увек све само ситница! А ја се тако бојим...

Кристијан: То је глупо од тебе! Зашто да се бојиш? Ако је каква компликација, дати ћемо га сутра прегледати од специалисте! Овај наш доктор и онако не разуме ништа! Тако! Да! Специалисти ћемо ићи, пак ће све бити добро! А ти си, велиш, уморна! Једва се држиш на ногама! Ајде! Лези ти, пак се одмори, а ја ћу овде још малко да поседим! Много ми је крви у глави! И онако не би могао да уснем!

Жена: Па ипак! Боље ће бити да легнеш! Ти то и онако не би знао као ја!

Кристијан. Што не бих знао! Ја не бих могао да заспим, рекао сам ти! Ја ћу овде мало да поседим, а дотле ће доћи доктор, и ти ћеш на минуту две склопити очи! И то је нешто! Само лези! Знам ја све што треба. Сваку петнаесту минуту...

Жена: Четрдесету, не петнаесту! Сваку четрдесету, од овог овде! Ево на! Ја сам дала час пре но што си ти дошао! То је било у три фртаља! Сада опет за четрдесет минута — пази — молим те, пази —

Кристијан: Хоћу, хоћу! Само иди без бриге. Здраво! Лаку ноћ!

Жена поправља дечји лежај, а онда иде у позадину и легне на једну од брачних постеља.

Станка. Кристијан је седео немо код дечје постељице и тамо нешто поправљао на јастуцима, да не спузну. Онда је пошао до стола и тамо се напио много воде. Скинуо је капут и кравату, и тако изгледа да му је вруће. Онда је пошао до прозора. Вани пролазе казалеријске патруле. Станка.

Кристијан: Рекао сам ја да није добро играти се ватром. А нико није хтео да ми верује! Да, да! А сада сам ја добио потпуну задовољштину! Потпуну задовољштину! Рекао сам ја: тврђи је арсенал од ваших глава, моја господо! Тврђи је

арсенал од ваших глава, моја поштована господо! И што сам ја томе крив, да је арсенал тврђи?

Враћа се натраг до дечје постеље и тамо сео. Станка. Кристијан је једнако интенсивно омамљ и дојмовима као и вином. Као да вани галопирају кавалкаде, чују се далеке трубе како зову на јуриш, и глазбе и хорови људски, и вика гомила, и звек разбитога стакла, и далека грмљавина топова. Све то буја у Кристијановом мозгу до силних димензија, и он устаје у оној чудној омами када се људима причиња тако као да је људско тело много премалено за све то што је у нама.

То је био данас један диван дан! За тај се је дан исплатило родити и живети! Нема у мени ни једне једине мрве меса што не би сада осећала тај дан! Још је пред мало времена било све тако сапето и нејасно и није се знало што ће бити! Али данас је све победа! Апсолутна победа! Сада више ничега нема што ми не би дало горе! Сада ја стојим сам, и милиони су моји, и гомиле су моје, и заставу држим у својој руци, и све је слободно — тако силно слободно! Ипак сам се родио под сретном звездом! Да! Под сретном звездом. Пробио сам горе! И сада стојим и не дам се више! Не дам се више натраг —

Куцање на прозору.

Кристијан се тргне, иде до прозора, а онда излази Чује се отварање врата и, иза станке, полугласно разговарајући, улазе Кристијан и доктор. Доктор носи стару брадату маску Бога какав виси на црквеним сликама Он је Deus ex machina. Црне рукавице не скида. Седа на дечју постељу без речи, перкусира дете и прегледава га. Станка. Шутња. Лечник је свршио и опет покрио дете.

Доктор: Н-да!

Кристијан: Је ли кака компликација, господине докторе?

Доктор: Не! Није! Није никака компликација! (Станка.) Али ће мали унаточ сваке компликације — умрети! (Кристијан се тргне. Запне му глас.) Да! А што се ви то чудите, молим ја вас? Мали ће овај дечко умрети! Он мора да умре, наравна ствар! Неће ни јутра доживети!

Кристијан: Како? Мени је то нејасно, господине докторе! Нема никаке компликације, а ви велите да мали неће до јутра! Ја то не разумем!

Доктор: У животу имаде много тога, драги мој, што човек на први поглед никако не може да разуме! А ипак је све тако једноставно! Тако страшно једноставно! И када ви, драги мој, не бисте били доиста тако невероватно плитак и површан човек, ви ме заиста не бисте питали ни једне једине речи! Вама би ствар била потпуно јасна!

Кристијан: Опростите, господине докторе, али је природно то да ја вас не разумем! Ви говорите о смрти мог рођеног детета као да се не ради о моме детету! Нема никаке компликације, а ви велите да ће умрети и да је то јасна ствар. Како бих ја био плитак и површан? Како?

Доктор (је устао и пошао до распела над шубладекастеном. Станка.): Чије је то распело?

Кристијан: Од моје жене! Она је побожна! Она се још моли Богу!

Доктор: Чудно је то! По свим вашим кућама виси тај мртвац на крижу! Верујете ли ви у Бога?

Кристијан (конфузно): Па ја не знам што да вам одговорим на то ваше питање. То је тако директно! Ми стојимо на економским начелима...

Доктор: Па тако! Верујете ли ви у Бога или не? Јер овај ту мртвац је син Божји! Је ли? Њега је његов властити отац убио! Жртвовао га је за грехе људске. А и људе је скривио сам отац! Они и јесу његов најтежи грех! Имаде нешто у том мистерију! Хе-хе! Све су ваше куће пуне мистерија! Али у осталом! (Врати се натраг до постеље. Станка.) Могуће ће вам се објаснити ствар када мали умре! Када сване, а ви ћете ту плакати над малим мртвац м—сутра када буде дан, и све ће изгледати као неопозив факат! Онда —

Кристијан: Господине докторе, молим вас —

Доктор: Но! Што је, драги? Што ви мене тако гледате? Нисте ви мени ништа криви! Свако је сам себи крив! Није све то ништа тако страшно! Догађа се то свс! Што је? Што ме тако гледате? Обећајте ми да ћете ми на моја три питања одговорити искрено и јасно! Могуће ће вам се онда открити сама ствар која само изгледа тако мистериозном...

Кристијан: Мени је све тако замршено и нејасно! Ја сам пијан, господине докторе! Мени се све врти у глави! Ја сам страшно много пио! Ја ништа не разумем...

Доктор: Ја сам рекао да ћу вам ставити три питања. Та су питања у вези са смрћу вашег малог дечка! У непосредној вези! Ја сам рекао да ће се вама ствар објаснити, ако ми одговорите јасно и искрено! Три питања.

Кристијан: Три питања! Ја не разумем! Али свеједно! Молим, ја ако могу, ако знам, господине докторе, ако се то тиче свега тога, молим, изволите... (Напне сву снагу да се концентрише.)

Доктор: Слушајте, Кристијан! Али не лажите! Јер онда све то нема смисла! Искрено и јасно! Дакле, прво! Јесте ли ви, ону ноћ, после оне становите седнице централнога одбора на којој је закључено да се арсенал има да минира, јесте ли ви лично телефонирали префекту?

Кристијан: Господине докторе!

Доктор: Ви лично, телефонски, префекту. Да! Ви! Префекту полиције! Префект полиције је знао да ћете ви њему јавити резултат седнице — као обично! Ви имате ваш резервватни број...

Кристијан: Али то је лаж —

Доктор: Да! То је лаж! Јесте ли или нисте?

Кристијан: Нисам!

Доктор: Дакле нисте! Пазите добро! Рекли сте да ћете говорити искрено! Добро је! Кад нисте, нисте! Али јесте ли барем мислили да ће ти људи бити стрељани? То је изгледало вероватно!

Кристијан: Не! То нисам мислио!

Доктор: Дакле ви велите да на то нисте мислили! Добро! То је било друго! Сада још само то. Јесте ли јучер, када сте се пред подне у арсеналу на оклопњачи заклели на живот и смрт вашега јединога детета, јесте ли били свесни тога да лажете? Јесте ли знали да лажете исто тако као и мени ту пред неколико секунда?

Кристијан: Ах! Па ја се нисам заклео! Ја нисам тако мислио! Оно је било у ватри полемике! Човеку је онда увек пуна глава крви.

Доктор: Но, ето, драги мој, ето! Шта ја ту вама могу? Ја вама апсолутно ништа не могу! Медицина је једна бедна људска ствар! Медицина може да помогне код порода! Она може да сече слепо црево, да пургира, пломбира шупље кутњаке! Да, то она може! Али видите, медицина не може преко неких међа! Имаде неких међа преко којих медицина не може ни под коју цену. Видите, на пример! Медицина у сферу ваше лажи не може никако да задре! То су посве личне ваше, невероватне компликације! А што да говоримо ту загонетно? Зар ви не увиђате да је логична, дубока и оправдана ствар да ваш син још ноћас умре? Што може против тога медицина?

Кристијан: А ко је то вама рекао да сам се ја лажно заклео? Ја се нисам заклео ни лажно ни криво! Јесте ли ви

били на лаљи? То је лаж! Ја се нисам клео! И на вас то апсолутно не спада! А ако не знате као медицинар што да радите, идите! Ја ћу позвати специјалиста...

Доктор: Допустите, молим вас, да вас упозорим на две на око споредне ствари, но које су овде моментано од релативно велике важности! Прво: мој мозак је тако удешен да ме ви апсолутно нећете никаком диалектиком надвладати! Давно је то било када сам ја мислио да пучки трибуни говоре истину! А друго: новац којим би ви платили специјалиста да вам прегледа дете, тај је новац крвав! На њему је крв ваших пријатеља! И ја би специјалиста праводобно обавестио! Он принципиелно не узима крвавог новца! Јудино сребро! Хе-хе!

Кристијан: Чујте ви, пазите ви што говорите!

Доктор: Не говорим ја ништа из прста малога! Ви имате у вашем џепу кључеве од благајне, али оно није ваша благајна, мој драги! То би била крађа и опет нова компликација! Данас је двадесет и седми! Ви сте технички персонал. Ко још осим вас од читавог техничког персонала може да на двадесет и седмог зове специјалиста у своју кућу? Ви рачунате са оним крвавим хонораром од прошле ноћи.

Кристијан: Не вређајте ме...

Доктор. Псст! Умирите се. Тамо вам спава жена! Зашто да је будите? Дошло би до сувишне сцене! Неугодно је када неко трећи слуша! То је коначно наша приватна ствар! Ви имате у руци благајну! Акциони одбор вас слуша као Бога! Вас ће делегирати као делегата у централу! Арсенал значи за централу силну ствар! Ви ћете знати добро и радикално да израбите тај крвави реноме. Пред вама је кариера! Па немојте да вам се жена уплете у послове! Жене нису поуздане у таким стварима...

Кристијан: Али ја вас молим...

Доктор: Не! Ни једне једине речи! То ја вас молим! Све што бисте рекли, све би била лаж!

Кристијан: Лаж је то што ви говорите!

Доктор: Да, то су ваше методе. Алфа једнако омега. На лаљи сте с тим успели! Онај убоги Рус је пао поражен! И на гробљу је то упалило. Али ја не стојим на тим вашим принципима! Чујте ме! Не лажите сами себе! Ја не велим да је лагати грех! Али лаж рађа лаж! А лажи боду као трње, када их човек осећа као своје! То ћете ви у осталом скоро

осетити! Још се неће ни петли јавити, и ви ћете већ знати да сте лагали! Да! Пред четрдесет и осам сати, у ово исто време, код магазина, на зиду...

Кристијан: Ја томе нисам крив! То је било против моје воље...

Доктор: Нико није никада ништа крив! Да! То је! И све што се збива, није ни могло другче да буде! Да! Али поврај тога — да! У осталом! Факат је да ће вам дете умрети!

Кристијан: Што ме мучите? Слушајте и мене! И ја имадем своје аргументе! Прво: ја се начелно нисам слагао са централним одбором, и то сам увек истицао! То је била борба челом о чело, то није била лаж! А друго, мени су дане гаранције да се неће крв пролевати.

Доктор: Да, да! Начелан сукоб, гаранције! Може бити да је све то тако како ви велите! Али прво: ви и немате начела никаких, а друго: какве су вама гаранције дали? Ха-ха! Ко вам је дао те гаранције? Нико вам није дао никаке гаранције, јесте ли ме разумели? А најпосле, ви сте хтели смрт оним људима! Ви сте хтели ту смрт, и ту, неколико минута пред тим, ви сте ту исту смрт осећали као свој триумф! Слушајте ме! Што се узрујавате? Ја вас не оптужујем! Ја само говорим како је било...

Кристијан: Мени су дане гаранције...

Доктор: Чекајте! Допустите да свршим! Хтео сам да кажем да сте ви баш на влас такав какав јесте! Ето то! А и нема смисла да се ми ту нешто нарочито објашњавамо! То доиста нема смисла! Да! Све је то тако одвратно плитко! Та грозна, скоро антипатична пличина, то сте ви цели! Неки ниски криминални нагони, замотани у папир најнеинтелигентније штампе! Да, тако! То сте ви! Убили сте петорицу, и Андреј шести, и јадни онај Ксавер, и тројицу у тунелу, и вечерас на гробљу четворица! Добро сте почели! Четрнаест глава! Вама је то јасно сада, у тај трен, што значи заправо тих четрнаест крвавих глава! Али само трен! Чим ви о томе мислите, већ лажете! Ето, ето, ви се већ спремате да то порекнете! Ви ћете то порећи дапаче с неким изврсним талентом! Ето, на! Ви већ имате аргуменат контра! А сутра у опште нећете више ни признати да сте и разговарали са мном. Такав сте ви, и ту се ништа не може!

Кристијан: Ја само осећам то да сам пијан! И мени се чини да вас нема! Мени је све мутно и маглено — боли ме глава — рањен сам —

Доктор. Чујте ме! Тиме што сте све пребацили у неки либерални трик да мене нема, тиме нисте изменили ствар! Ја нисам агитатор никаке партије! Мени није стало до вашега гласа! Ви ћете мени дати свој глас, хтели ви то или не! Скупите се! Ваше дете умире... Ви лажете! Ви сте пијани! Ви бунцате!

Кристијан: Ја нисам пијан!

Доктор: Не! Сада даље је све то један обични хемијски процес! Пликови, диоксиди, елементи, четрдесет Целсија, формуле! Јасне хемијске формуле...

Кристијан: Што је то са мном? Јесам ли ја — ? Да! То је соба! Доктор! Срећко! Мали Срећко, болестан! Ах да! Болестан! Господине докторе! Молим вас, чујте ме! Ја нисам пијан, ни ви нисте пијани! Нико није пијан! Ја знадем сада што говорим! Ја се сећам свега тачно! Сваке се ваше речи сећам! Ја прелазим преко тога! Ја се нисам увредио! Ви сте зло информиран о неким стварима! Ви гледате криво! Посве криво! Није тако како ви мислите! Али ја мислим да би без обзира на све то морали узети у обзир ипак те чињенице да сам ја отац у овом случају! Ту се ради о једном очинском срцу! Видите! Могуће, нико није у читавом граду тако љубио своје дете као ја. Ја сам коначно све своје тежње пројецирао у ту малу моју срећу, и тај је мали дечко био једини магнет који ме је вукао ван из овога пакла! Ја бих се био утопио у блату да није било тога детета...

Доктор: Чудни сте ви људи! Ограђујете се неким перинама, неким становима, и онда мислите да сте решили ствар! Ти малени ваши простори за које плаћате тридесет круна месечно, то је вама живот! Изван тога стана за тридесет круна месечно, изван тога може човек бити све: и крвник и животиња и ужас! А унутар тога сте сентименталне кокоши! Ох! То је ваше пиле било вама магнет из блата! А сада вас ствар боли као парцова који се је ухватио! И цвилите! И имате само једну једину идеју: како би било да се извучете! Али овог пута се нећете извући! Мали ће сасвим сигурно умрети!

Кристијан: То је окрутно од вас, господине докторе! То није људски!

Доктор: То није ништа мање окрутно и ништа мање људски него што сте ви починили! И она ваша полицајна работа, и оно када сте главу овог малог невиног дечка бацили у игру. Ништа мање окрутно од стотину ваших окрутности у последњих четрдесет и осам сати!

Кристијан: Ја нисам ништа крив! А дете по готово није криво! То је апсурд!

Доктор: Нико није ништа крив! Није био крив ни онај мртвац тамо на крижу, пак су га свеједно распели! Да! А ни ваши пријатељи нису били криви! Добри људи су то били, и имали су децу попут вас! Па ви сте свеједно били окрутан! И те како окрутан! Да! Тако је то! У осталом! Шта ја то губим време? Ме е чекају још моји пацијенти! Ја још имам много посла ноћас! А све је то с вама и онако јалово!

Кристијан: Господине, молим вас! Останите још само минуту! Чујте ме! Тако ми Бога, истина је што говорим! Ја немам талента да глумим! Ја не могу да лажем! Ја не знам како да вам покажем како ме се ваше речи у бити доимљу. Истина је! Ја сам хтео ту да се с вама свађам! Али ја сам осећао да ви говорите истину! То је све истина, господине, што сте ви рекли! И видите, ја вас молим као Бога оца створитеља: не будите окрутан! Останите ноћас ту! Помозите малом! Ја верујем да ви можете...

Доктор: Нема ни говора! Мали мора да умре!

Кристијан: Господине! Заклињем вас свим светим и милим, не мучите ме! Ако ми умре дете, у мени ће настати така рупа да ћу се и ја срушити! Јест! Истина је! Ја сам бацио своје дете на коцку! Био сам лакоуман! Лагао сам! Али све је то било у огњици! Мене су онда напали! Били би ме убили да се нисам бранио! Ја сам морао да се браним... Господине, молим вас, као Бога вас молим... (Падне пред доктором и обујми му ноге.) Немојте ми убити дете! Мене убијте! Мене! Ето, ја сам ту, али дете је невино!

Доктор (одгурне Кристијана): Лажете! Сада сте у афекту и лажете! И то сте ви главом! Сада бисте доиста дали вашу главу за ово дете! Али да вас доиста одвуку под секиру, ви бисте тамо све порекли, и тамо бисте се тукли и кидали... ха-ха...

Кристијан: Јест! Тако је! Али ја томе нисам крив, господине! Господине! Ја томе нисам крив! (Повлачи се на коленима за доктором.)

Доктор: Зар сте доиста толико кукаван да не можете погледати ствари у око?

Кристијан: Не, не могу! Мене је страх! Ја сам проклет, ја сам кукаван, ја сам гадан, све је то тако! Само ми дете оставите! Ја верујем да ви то можете! Господине! Ја никада у себи још нисам обрачунао с тим стварима! Ја верујем, господине! Ја знадем да има над нама неко ко све може! А они у то нису веровали, и зато се ми нисмо никад слагали! Они су порицали све над нама, а ја нисам! Не може се ништа са економским принципима...

Доктор: Време је! Ето пољу петлови! И онда су се јавили петлови када су они стајали на зиду! Свитало је! Брујали су бубњеви... (Далеко вани бубњеви.) Биле су им руке везане на леђима, и нису дали да им вежу очи! Сви су то одбили! Гледали су смиоио у цеви, и када су се јавили петлови — све је било тако подмукло сиво као да је барут био мокар од кише. (Далека салва.) Ништа се није чуло! Као да су пуцали под перинама! Јесте ли чули? Пуцали су! Готово је! Што ме гледате! Дођите! Све је готово! Дођите! (Води Кристијана у тмину у којој се види зид магазина над којим прелећу облаци пред свитање. Једна светиљка баца сене по зиду, а пред зидом леже лешеви.) Дођите! Готово је! Ето, ена, још су топли! Сасвим топли!

Станка. Вишње нестане. Доктор се враћа до постеље дечје и дави дете оним рукавицама. Дечко хоће да се бије, али попушта као да је наркотизован. Онда му глава клоне и превеси се преко рубова постеље. Кристијан је хтео да навали на доктора и хтео је да вичe, али нема гласа. Он си чупа свој новој на глави, тако да потече крв, и руке су му црвене од крви, и шапће: „Крвник!"

Доктор: Псст! Псст! Не вичите! Пробудити ћете жену! (Иза како је дете умрло.) Тако! То је била та ствар! То је сада свршено! Када ћете ме требати, само изволите опет послати по мене! Стојим вам на диспозицију! Лаку ноћ!

Излази. Чују се врата на ходнику. Станка. Кристијан се од бола на повезу који је раздерао, осветио потпуно. Руке су му крваве. Потрчи до постеље и тамо констатује смрт. На јастучницама остају крваве мрље. Онда као луд истрчи, и чује се како вани удара вратима и вичe. То је пробудило жену, и она у полусну устаје.

Кристијан (иза станке утрчи у собу): Ти ниси чула ништа? Ти ниси видела никога?

Жена: Нисам! Што ти је? Што се догодило? (Скочи са постеље, објасни јој се ствар, завришти панично, и полетевши преко собе, баци се на мртво дете.)

Кристијан. Ти ниси чула ништа? Што? Доктор је био ту! Пред једну минуту. Био је ту! Доктор! Пред једну минуту! Сада га више нема! (Хода као омамљен.) Пред једну минуту! Нема га! Био је ту! Пред једну минугу! Он! Доктор! Био је ту!

Жена (гласно нариче. Чупа си косе. Бије главом о постељу).

(Завеса.)

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА.

ЦВРКУТ.

Жив,
заносан жив,
раним се ваздухом јави,
као да сочна грана
што ћув је ветра сави,
гроце доби
и цикну;
као да сваки лист
росом орошен, чист,
у зелена се уста
нагло претвори, нешто
пролетски свежа
кликну;
ил к'о да румен зоре
изнад кобалтске горе
реч ружичну што ори,
ненадно нађе, створи,
и проговори;
а цело јутро бело
свежина што га краси,
вал први што не часи
(и сан мој што се гаси
с ружама разлишћеним
сред твојих златних власи!),
у вирове се гласа
опојног, пуног јаса,
завитла, заталаса,
разигра, распојаса,
и огласи!

Одзив,
журајив, чезнутљив,
зачу се са свих страна,

као да сваки џбун,
свежег жубора пун,
постаде жива душа
што чу, што радосно се
озвати куша;
као да сваки пупољак
с гране, из траве, с ресе,
на позив неког Тајног
Срца, у срце се
ситно прометну, стресе,
закуца, од себе вољак
даде звук;
ил к'о да сваки се струк
траве кроз пролећа плиму
преобрати у слатку
зелену заљубљену
риму,
што другим, зеленијим,
и још заљубљенијим
оджуди жуд, —
док сва обала цветна,
море и земља сретна
(и твоја загонетна
нага лепота сред мог
загрљаја без краја!),
у једну јединствену
песму се сли, осмену,
у сами ока крет,
обузе, распева, прекри
сав убав
свет!

О, песмо моја, беше л'
то птичади цвркут и јас?,
ил у рађања час
твој свежи, твој нимфиски
глас?

МИРКО КОРОЛИЈА.

ПЕСНИК И ЖЕНА.

На путовима свима
налази песник жену:
заводљиве је заклопила очи,
ко згуснути топли бели лежи вал,
и сладострасно целим телом голим
милину живота осећа, ужива.
Над њоме песник замишљено стаје,
гледа — чезне — тугује:
неживљен му живот
у невидне се расплину песме —
у маглу што му замрачује пут...

Животна зубљо, жено! о свих лепота чесмо,
од песникова ребра створена
најлепша жива песмо,
у његовим се купаш сузама —
срцу му их крадеш пре нег очи нађу:
од тога поста сва красота твоја!

Теби ја певат хоћу!
А песма гори на жртви живота:
над пропашћу својом песник себе рађа, —
због тебе, жено, вреди песник бити!

Једно смо вино ми и божанско пијанство,
васмирске сржи сок, — светог хаоса плод.
Врхунац си стварања:
цвет космичком стаблу на највишој грани
и пена животном валу на оштрацу —
цветна, бела, бистра узаврела пена,
жена!
А ја сам пусти ветар

што валове диже и пену развија,
а пучином даље празних руку лети —
у звуку тихо тугује...

О што нас веже скупа?
Очи ја сам теби, ти си кожа моја:
ја живот видим, а ти га осећаш, —
све што просањах у тебе се слило.
Тек жена и песник знају
да је цео живот звук, светлост и вода...
О жива водо, Жено, незауставна реко,
мудрости нема над несталност твоју,
а неверношћу богове заводиш.
Чежња ти је извор, радост ти је име,
све те море гледа, све те звезде зову,
све су очи живих у сјају од тебе, —
свет је леп зато јер је жена лепа!

Све путове моје што у бескрај стреме
(својом нежном ногом) у уски круг свијаш.
О, ако је тајна живота у теби, —
нек је проклет живот! мис'о би ми рекла
да и она није тобом занесена.
Жиле моје теку с твојима у споју —
заједнички крв нам поје славу твоју:
да живи бесмисо и да живи жена!

Па што маре патње, воља поломљена!
Не треба жалит срца преварена,
ни бесмртност што је због жене губимо, —
за љубав смрт је казна премалена!

У свакој си ствари, и у теби све је,
о посвудно чудо, стооблични створе,
у крви ми струјиш, под вељом ми сањаш,
руке ми те траже, машта ми те ствара,
дело си чежње моје!
Да истесах те — не знаш,
и ходећ не слутиш да ти стопе пратим.

Велики лепи цвете васмиру на прсима,
свенућеш брзо, за туђе си руке,
оставићеш трага мање од облака,
тек мирис ти дана и лепоте твоје
зароби песник — за вечност и песму!

Идоле свију храмова и верâ:
нетакнуто твоје девичанско тело
по духу заче
све песнике божје, све богове људске, —
мушкарцу ћеш њиме постат сулежница
и угојеног рода родиља.

Тек песник те љуби,
а ужива мушка животиња срећна.

*

О девојче бакрене коже (о слутње загрљаја!),
колике радости извор завоји тела твога
очима беху ми жарким!
Читав вал младости плиме нашега града
привлачила си к'о пун месец.
Напети страшћу удови ти пружни
измучише ме у погледу што боли
на врхове духа кроз пламен лепоте.
У једној ти линији тела сва се спојила вечност,
и на грудима ти
обесно цваше смех презира смрти.

У твоју свадбену ноћ
ја нисам тужан:
мудар и стар сам пост'о у твоју свадбену ноћ.
Сам, и огрнут добрим плаштом мрака,
ћутећи слутим
лепоте једне конац.
О дивно тело жене!
Сад мушка страсна рука копрене стида скида
с топлих бокова твојих.
Не треба песнику то — давно те песник позна!
и како сад те гледа — очију заклопљених —
никад те видет неће

мушкарца мутне очи
пред којим сјајеш голотом.
О жено ужитка туђег!
радост је ноћас с тобом, и ти осетит нећеш
у ноћи овој мирисној и тихој
да је песма твоја занавек умрла, —
тек песник звук је угашени чуо.
Ти остајеш да живиш и дуге бројиш дане,
а лепо ти тело бит ће само тело.

Друкче би љубио песник!
Да дивни твоји удови змијасти
падну ове ноћи на тврд лог му студен
(рој бесаних снова где ће чекат залуд), —
љубав би нам ноћ ту у вечност протегла:
завидно би сутра дан зачуђен гледʼо
два срећна бледа загрљена леша, —
сунце би своју препознало децу:
жену што све је рад љубави дала,
и песника што се роди
за кратак живот и дугозвучну песму!

КУЗМА ТОМАШИЋ.

СТАРЕ И НОВЕ БОРБЕ ОКО МОРЕУЗА.

Тежње Русије да избије на Средоземно Море су природне, јер су условљене њеним географским положајем и развитком привреде. Чак и при оним несрећним политичким приликама какве су на Балкану и у Турској постојале пред светски рат, трећина свеколиког извоза руског ишла је ипак преко пристаништа у Црном Мору. Нарочито је извоз жита тим путем врло јак и представљао је 1913 године четири петине целокупног извоза тога производа. Од скоро два милиона тона жита колико је те године увезла Италија, више од половине дошло је из Русије кроз Дарданеле. Приближно је исти однос за жито које је ушло у Холандију и у Швајцарску. Не само Русија, него и већина европских земаља које своје основне потребе подмирују њеним производима, врло су живо заинтересоване продирањем „северних санти у топло море". Тежње те немају никакве везе са оним мистичним намерама о заузимању Цариграда и Свете Софије које су испољавали Петар Велики и Катарина II, и којима су они, у своје време, успевали да фанатизују масу руског народа. Разлика између оног схватања пре једног века и схватања за време светског рата о значају Цариграда за Русију, јасно је изложена у мемоару који су Сазонов, Маклаков и Кнез Лвов упутили Конференцији Мира 1919 године. „Што се тиче Цариграда, каже се ту, Русија не може пристати да се тај град преда у искључиву управу ни једне друге Силе. Ако би се пак у њој утврдила међународна управа, онда Русија тражи да јој се призна место које јој према њеној важности на Црном Мору припада, па дакле да јој се осигура сразмерно учешће у свима предузећима око уређења, експлоатације и контроле пристаништа у тој вароши". Место фразе о светој мисији православне Русије над тим градом из којег је она примила Хришћанство, савремени представници њени траже учешће у управи пристаништа, сразмерно привредној важности у Црном Мору.

Русија није била увек тако одстрањена од Средоземног Мора као данас. Користећи се опадањем турске моћи, она је, постепено, најпре од Црног Мора, које је Порта некад сматрала као своју сопственост, направила своје море, а после ратним уговорима са њом од 1774, 1798, 1805, утврдила своју надмоћност и над Дарданелима и над Босфором. Руска флота, и трговачка и ратна, крстарила је слободно Средоземним Морем, па се власт руска засновала најпосле у средини његовој, на јонским острвима, која су пре тога служила за основу француског надирања, како према Јадранском Мору, тако и према Азији и Суецу. Уговор у Унћар Искаласи од 1833 представља не само врхунац утицаја руског над Дарданелима, — јер се њима Султан обавезује да их на сваки захтев Русије затвори непријатељима њеним, — него и утврђивање протектората руског над Портом.

Тај уговор је изазвао противу Русије и њене политике на Босфору живу акцију Енглеске. Ова успева најпре да протоколом од 1841 место руског постави европски, у ствари свој протекторат над Портом, и да затвори Дарданеле за све флоте, а после да Париским Уговором 1856 неутралише чак и Црно Море, и примора Русију да затвори и уништи све своје арсенале. Разуме се да та решења нису могла остати у пуној снази, и Русија је, користећи се забуном коју је изазвала француска катастрофа 1870 године, нарочитим циркуларом известила Силе да их се не мисли даље придржавати у колико се она односе на Црно Море. Али, и ако је Русија тим актом издејствовала себи слободу кретања на северу од Босфора, за њу су, према решењима конференција од 1871 и 1878, Дарданели остали брана која је спутавала њен излазак у Средоземно Море, па су то били све до светског рата.

Енглеска је сматрала и сматра да јој растуреност њених многобројних колонија даје ничим неограничено право да у свима морима која је за њих везују, држи најважније стратегијске тачке. Тако је она мислила да је овлашћена да заузме најпре Гибралтар, а после балеарска острва, у циљу да спречи евентуалну сарадњу француске и шпанске флоте противу ње. Тиме је она ушла у сплет оних светских путева који су се у Средоземном Мору укрштали чим је нестало турских гусара. А када се је крајем осамнаестог века почело говорити о могућности утврђивања ранијег караванског саобраћаја Суеца са

Индијом, Енглеска се дохватила најпре Малте, па онда Каприа и јонских острва, у уверењу да јој је само на тај начин могуће отклонити опасност која је од стране Француске претила тој новој вези са најмоћнијом колонијом.

Осигурати пут за Индију, то постаје фиксна идеја њених државника. Цела политичка и војна акција Енглеске прожета је тежњом да на једној страни спречи да се противници приближе том извору њене снаге, а да на другој страни осигура себи што бржи саобраћај са њим.

Сва предата тој политици, она је веровала да би Русија, „ако би завладала Цариградом и Дарданелима, ако би имала слободан излазак на Јегејско Море, или ако би, господарећи путем од Кавказа, сишла преко Јерменије или Персије ка Месопотамији или Персијском Заливу, била опасност за сувоземни или морски саобраћај са Индијом“ (Плино). У своме „светском егоизму“, Енглеска није водила рачуна што је за Русију излазак у Јегејско Море једна неопходност, нарочито од како је, подизањем Килског Канала и јачањем немачке флоте, Балтичко Море постајало за њу све несигурније. Енглеских владајућих није се тицало што од тога изласка зависи целокупни развитак једне огромне територије и опстанак стотине милиона душа. Прожета страхом да не изгуби Индију, чије су „научне границе“, како су се њени државници изражавали, почињале код Гибралтара, Енглеска је кроз читав деветнаести век свом снагом радила да Русији омете везу са Средоземним Морем. Тај страх је још и увећан кад је пробијен Суецки Канал и кад је њиме стала кретати сва трговина између истока и запада.

Одвојена Дарданелима од великог светског саобраћаја, Русија је чинила очајне покушаје да се пробије кроз Малу Азију. Пут је прво водио кроз Јерменску ка пристаништу Александрет, које је, према једном старом пројекту, требало да буде везано за средиште Русије, у Царицину, на Волги. Енглеска се међутим пожурила да се и на тој страни истави противу своје супарнице, заузимањем, 1878 године, острва Кипра, које је затварало цео залив александретски. И онда настаје код Руса оно јурење ка Туркестану, Авганистану и Персији, у циљу да се изађе на Персијски Залив. Може се с правом рећи да је Енглеска била пренеражена том новом политиком руском, јер је она несумњиво представљала за њу и Индију много већу непосредну опасност но излазак на

Јегејско Море. И Енглеска је имала да бира између уступака које јој је ваљало чинити у Европи или у Азији.

Сализбери је рекао једном приликом да Цариград има за Енглеску мање интереса од како је Суецки Канал пробијен, и да би Енглеска пристала да тамо, *у даљој будућности*, призна Русији право да се утврди у Цариграду, ако руска влада призна енглеску окупацију у Египту. „Даља будућност" имала је да значи за Енглеску да се решење тога, по развитак Русије тако важног спора око Дарданела, има одложити још за дуга времена. Али су догађаји приморали енглеску владу да се начелно бар све више приближује схватању руском на мореузе. Када је 1907 године Енглеска, притешњена успесима руским у Малој Азији, пристала на познати споразум о Персији и Авганистану, било је речи и о Цариграду и Дарданелима. Из објављене дипломатске преписке види се да је тада било два мемоара, чија потпуна садржина истина није саопштена, али се из навода у другим документима јасно обележава. Мемоар руске владе тражи да се „режим мореуза утврђен међународним уговорима у толико измени што *би се државама на обалама Црног Мора допустило да могу у мирно доба пролазити са својом ратном флотом*, под извесним условима који би зајемчавали сигурност Цариграду". На тај мемоар одговорио је Грej писмом у коме „признаје начелно да положај мореуза, такав какав излази из међународних уговора, треба изменити, али налази да томе није још време". Три године доцније Русија је мислила да јој итало-турски рат пружа згодну прилику да питање о мореузима стави опет на дневни ред. Чариков је био овлашћен да са Портом поведе непосредне преговоре о измени дотадашњег стања, на основу изјаве „да би Русија била вољна, за уступке у Дарданелима, зајамчити Турској Цариград и околину". О овим преговорима извештена је била одмах Енглеска, која је изјавила да она остаје при начелном решењу од 1908. Руски амбасадор у Лондону добио је међутим утисак, како каже у једном телеграму својој влади, „да је Грej напустио мишљење као да за руске намере није још дошло време". Али је Грej тражио да и Турска пристане на измену режима у мореузима, а ова је опет свој пристанак везала за услов да је Силе, па дакле и Русија, помогну на конференцији за мир са Италијом. Како Силе нису могле примити ту обавезу, и како је ускоро наступио

балкански рат, то је Чариков морао прекинути своје разговоре са Портом.

Чим је настао светски рат, било је јасно да ће Русија питање о Дарданелима као животно по њу одмах ставити на дневни ред. Из мемоара које публикује Палеолог, види се да је још 14 новембра 1914 године енглески амбасадор саопштио Сазонову „да влада Његовог Британског Величанства признаје да се питање мореуза и Цариграда има решити по жељи Русије". Енглеска је сматрала да је та начелна изјава била неопходна да би се могло дејствовати на петроградску владу да заложи сву снагу моћне цревине за успех савезника. Најпосле је у марту 1916 године, кад је од Русије ваљало тражити нових напора да би се спасао јако угрожени западни фронт, потписан у Лондону протокол састављен између Русије, Енглеске и Француске, којим се, „под условима који ће се одредити и којима ће се зајемчити слобода саобраћаја", Русији признаје дефинитивно право над мореузима и Цариградом. У накнаду за то, Русија је признала Енглеској анексију Египта, а Француској специална права на Сирију.

* * *

Сасвим је природно да се је Енглеска, која је пристала на уступке Русији у питању мореуза тек под притиском великих догађаја, пожурила да одрекне сва обећања чим је Русија уговором у Брест-Литовску испала из круга савезничког. Још и више, она је сматрала да јој се ваљало постарати да искористи одсуство Русије у међународним састанцима, па да то питање реши дефинитивно у своју корист. Већ сам факт да је Енглеска тражила да комисија која је имала да донесе начелна решења о Турској, ради у Лондону, док су се сва остала светска питања решавала у Паризу, показивао је колику је важност енглеска влада придавала томе предмету.

У Енглеској је оживела за време рата, и приликом преговора за мир, стара Гледстонова тежња да се Турска дефинитивно протера из Европе. На челу тога покрета стајао је Лорд Роберт Сесил, који је у фебруару 1919 публиковао неку врсту апела на енглески народ противу опстанка турског на Балкану. За енергичног пак заступника Турске истакао се у то време, па све до свога повлачења из кабинета, Мини-

стар за Индију, Монтеги, тврдећи у једном јако запаженом интервјуу да би уклањање Султана из Цариграда имало врло неповољног дејства на мухамедански живаљ у Индији. И Енглеска је после дуге дискусије пристала да Турска остане у Цариграду. „Решење Савезница да се дозволи Турцима да остану у Цариграду, донето је, каже Лојд Џорџ у једном говору у Доњем Дому, пошто су свестрано проучене све добре и рђаве стране тога остајања". Поред оне агитације у Индији о којој говори Монтеги, на решење да Султан остане у Цариграду утицала је нарочито жеља да се он одржи у зависности од Енглеске. „Ми истина имамо велику флоту у Цариграду, рекао је Бонар Ло у фебруару 1920 у парламенту енглеском, али ако се турска влада пребаци у Конију, ми бисмо јој могли само упућивати ноте, а не бисмо били у стању да јој покажемо да смо силни, а у земљама као што је Турска само се сила поштује".

У ствари, енглеска влада с правом се бојала да ће Турска, прогната из Европе, пасти у руке бољшевистичке Русије, која је у то време ширила своју акцију по Малој Азији и све се више приближавала територијама које су важиле као сфера енглеског утицаја. Бољшевизам, продирући на исток, није дејствовао, разуме се, својом социалном идеологијом, већ својом тежњом да се одупре енглеском империализму. Он је био синтеза оног незадовољства које је енглеска политика на истоку изазивала. Професор Баранатула довео је 1919 године једну авганску мисију у Москву и тражио споразум са Совјетском Владом. „Ја нисам, рекао је он тада једном новинару, ни комуниста ни социалиста. Мој политички програм састоји се сав у изгнању Енглеза из Азије. Ја сам непомирљиви противник европског капиталистичког освајања Азије, који у Енглеској има свога главнога агента." Тако су совјетску акцију у Азији схватили и Авганистанац, и Персијанац, и Курд, и Арапин, па и Индијанац.

Севрски Уговор је несумњиво резултат жеље Енглеске да турску владу извуче из непосредног утицаја совјетске Русије, а да ипак задржи за себе господарство над мореузима. Султан је имао бити задржан у Цариграду под утицајем оне моћне флоте о којој говори Бонар Ло, али су Дарданели одузети од Турске и стављени, привидно, под међународну контролу, а у ствари под власт те исте флоте. Мореузи, каже 37. чл. тога

уговора, разумевајући ту Дарданеле, Мраморно море и Босфор, остаће у будуће отворени, *како за време мира тако и за време рата, за све бродове трговачке и ратне, за све авионе војне и трговачке без обзира на заставе.* Те воде не могу бити блокиране, нити се какво ратно право може ту применити, осим у случају ако би се имало извршити какво решење Друштва Народа.“ Према члановима 38. и 39., турска и грчка влада признају право контроле над тим водама једној међународној комисији, у којој ће имати своје чланове Енглеска, Француска, Италија, Јапан, Русија — ако постане члан Друштва Народа, — затим Грчка и Румунија, и најпосле Бугарска и Турска, такође кад постану члановима тога Друштва.

Коментаришући ове одредбе о мореузима, Лојд Џорџ је као услове за слободу њихову изнео најпре да се сва утврђења око њих униште, па онда да Турска не сме имати трупа у близини њиховој. „Савезници ће, рекао је он тада, дати сами гарнизоне потребне да уз помоћ флоте осигуравају слободан пролаз. Ми се надамо да ће сразмерно малобројне трупе бити довољне да чувају мореузе, тим пре што Турска неће имати своје флоте. Другог изласка за решење тога питања није било, мањ да се у Цариграду и над мореузима утврди некаква војна међународна управа, али која би стала грдно многих материалних жртава, а која би, по себи већ, била најгори облик управе.“

Одредбе Севрског Уговора, у колико су се односиле на Дарданеле, наишле су, већ одмах пошто су јој биле саопштене, на енергичан отпор турске делегације. У одговору своме она констатује:

„1) да пројект уговора не установљава никакав међународни политички и правни организам за мореузе;

„2) да он ствара само један политички и војни режим у корист извесних држава са свима међународним опасностима које такав режим собом доноси;

„3) да у погледу Турске тај режим наноси тежак и непосредан удар њеним суверенним правима, као и њеном опстанку и сигурности, и ако тај удар није нимало потребан за слободу пловидбе у мореузима;

„4) да у погледу међународном, предвиђени режим ствара неку врсту међународне моралне личности изван држава, а која не представља Друштво Народа;

„5) да не само да такав режим не осигурава интернационализацију мореуза, коју Силе мисле да остваре, него он иде на руку национализацији њиховој од стране једне државе.

„Интернационализација мореуза моћи ће се остварити само помоћу нарочитог међународног организма, то значи помоћу организма који би представљао скуп свију држава".

Турска је тражила осим тога да се утврди нарочита континентална зона за мореузе, која би у Европи обухватила и цело полуострво Галипоље, а у Азији Кара-бига и Езне.

Најпосле је делегација турска изјавила да је „отоманска влада готова, што се тиче зоне мореуза, да уђе у дискусију пројекта за једну конвенцију која би за њих установила режим сличан ономе који је предвиђен за Суецки Канал Цариградским Уговором од 1888".

Критика је озбиљна, јер је несумњиво, најпре да је пројект Севрски циљао установљавању власти једне државе над мореузима, а после, да је слобода саобраћаја у њима илузорна, ако се не установе на континенту мореузне зоне које не би биле под непосредном влашћу ни једне државе.

Енглеска свакако није мислила да се непосредно, сама, утврди на мореузима, али су териториални уступци Грчкој у Источној Тракији, а нарочито у Галипољу, осигуравали овој, а преко ње и Енглеској, привилегисане положаје на Босфору и Дарданелима. Те територијалне позиције, поткрепљене најмоћнијом флотом на свету, чиниле су све одредбе Севрског Уговора о интернационализацији мореуза беспредметним.

И оно што је Енглеска хтела да избегне, неминовно је наступило. Турска се повукла дубоко у Малу Азију изван домашаја оне флоте којом је Енглеска мислила да је застрашава, и организовала отпор енглеском империализму. Већ у јануару 1919 ствара се на Кавказу националистички покрет турски, који се брзо проширио на целу Анатолију, чим су грчке трупе дебаркирале у Смирни. Мустафа Кемал се ставио на чело покрета и сазвао у Ерзеруму скупштину од највиђенијих представника целе Турске, и ова је решила борбу на живот и смрт противу Савезника, који су подржавали Грке. Зближење са Совјетском Владом манифестовало се не само у писменим споразумима но и у јакој материалној помоћи коју је Кемал добијао из Русије.

У познатом „националном пакту" који је изгласан у Ангори 26 јануара 1920 године, у члану 4. каже се да „Цари-

град, престоница Отоманске Царевине и седиште Калифе, као и Црно Море, морају бити осигурани од сваког напада. На основу тога начела... отоманска влада вољна је да утврди споразум са Силама у циљу да се мореузи отворе светској трговини."

Споразум закључен између Совјетске Владе и Кемала прошле године предвиђа у тачки 5. једну конференцију свију држава на обалама Црнога Мора и мореуза, са задатком да изради правилник за слободан сасбраћај кроз Босфор и Дарданеле. „Разуме се, каже се у тој одредби, да решења те конференције не смеју бити на штету апсолутног суверенога права Турске и сигурности њене престонице, Цариграда." И за Дарданеле и Црно Море важи, даље, одредба прве тачке тога споразума, по којој се обе стране обвезују да не закључују никакав уговор једна без друге.

Јасно је да се преко Турске водила и води очајна борба између стара два противника, и да се она привидно завршила поразом Енглеске. Благодарећи озбиљној подршци коју је Кемал имао код Совјетске владе, он је успео да се поново утврди на обема странама мореуза и да осигура и турску престоницу. Та подршка, поред пружања озбиљних материалних средстава, састојала се нарочито у пријатељском расположењу бољшевистичке Русије према ангорској влади, које је омогућило да Кемал све трупе организује и пребаци на свој западни фронт, без страха од изненађења ни од стране Русије, ни од стране разних ситних република које су се стварале у Малој Азији.

Повратак Турске у Европу изазвао је на све стране велику узнемиреност, а у Енглеској је био повод и озбиљних унутрашњих промена. За Лојд Џорџа је појава Кемалових трупа у Источној Тракији, а нарочито у Галипољу, значила пропаст читавог плана о завлађивању мореуза. Услов за слободу Дарданела и Босфора, какву је Лојд Џорџ замишљао, био је, као што је рекао у парламенту у јулу 1920, „потпуно уништење Турске", последица чега требало је да буде да Источна Тракија и Галипоље остану у рукама Грка. Тога је услова нестало страшним поразом грчке војске у Малој Азији, и Лојд-Џорџ је, у првом нервозном покрету своме, мислио да организује читави крсташки покрет и да брани Дарданеле.

Узнемиреност у осталим државама била је последица оног наглог надирања Турака од Анг(ре и Афијон-Карахисара ка мору, које је личило на старе турске поплаве под разним Османима. У ствари, то надирање није било израз никакве нове експансивне моћи турске, већ последица страшног растројства грчке војске, која није нигде дала отпора. Турска војна снага је незнатна, и избијајући на море она није представљала ни педесет хиљада људи. Само несталност међународне констелације у Европи била је повод да су пред том незнатном силом све државе остале запрепашћене. Улазећи поново у Европу, Турска је несумњиво још и ослабљена, јер је Анатолију оставила на милост и немилост бољшевистичке Русије.

* * *

У ноти коју је пре неки дан Чичерин упутио у Лондон, Париз и Рим, и којом Совјетска Влада тражи да учествује и у првом делу конференције у Лозани, она каже „да сматра да је њено место ту поглавито зато што жели *да се заузме за интегрално успостављање суверених права Турске,* јер је то услов стабилног уређења блиског Истока, у коме је Русија непосредно заинтересована.“ Она се даље брани од сумњичења као да она према Турској има намере царистичке Русије, да је стави под своје туторство. „Совјетска Русија, каже Чичерин, жели просто да одржи права турског народа на земљи и на мору.“

Том нотом је утврђен читав источни програм московске владе, који је сасвим у духу програма царистичке Русије пре балканских ратова. Познато је да је од Берлинског Конгреса Русија све чинила да сачува интегритет Турске царевине, на чијој су дезорганизацији радиле многобројне владе енглеске. Та политика нема никакве везе са унутрашњим уређењем Русије: она је последица тежњи те велике Царевине, које су одређене њеним географским положајем, правцем њених путева и река. Русија је свесна да уклањање Турске са мореуза, без претходног утврђивања руске моћи у Цариграду, представља за њу и њен развитак као Велике Силе тешку опасност, јер је јасно да се место Турске ту може учврстити још само Енглеска.

У својој познатој расправи *О неутрализацији Дарданела и Босфора,* Миљуков износи како је Русија увек успевала,

кад је била сама према Турској, да се „споразуме са њом“ и издејствује од ње и за своју ратну флоту слободан пролаз кроз Мореузе. Тек кад се Енглеска стала уплитати у руско-турске односе, Турска је затворила мореузе за све ратне бродове. Али, каже Миљуков, Русија претпоставља и такав режим оној интернационализацији Дарданела и Босфора при којој се ратним бродовима свију држава дозвољава улаз у Црно Море. Излазак руске ратне флоте из Црног Мора сматрале су све руске владе као елементарно право, без кога је Русији немогуће узети удела у светској политици. Црно Море, при затвореним мореузима, представља за Русију једно језеро, и флота њена ту не може улазити ни у какве међународне комбинације при сукобима светским, у којима су тако често ангажовани велики интереси руски. Али са друге стране Русија је енергично противна интернационализацији мореуза каква произлази из 37. тачке Севрског Уговора, јер би она, каже Миљуков, „дајући права ратним бродовима свију земаља да продиру у унутрашње море руско, какво је у ствари Црно Море, била велика опасност за мир и приморавала Русију да има јаку флоту за одбрану његових обала“... „Ако се може лако разумети да је Русији потребно, као за време њеног рата са Јапаном, да изиђе са својом флотом из Црног Мора, не може се никако појмити шта има да тражи енглеска ескадра у Црном Мору“ (Пинон).

Од примирја 1918 године постоји међутим за Енглеску један нов, важан моменат који је опредељује да тражи да и ратни бродови могу у свако доба пролазити кроз Дарданеле.

И ако је интервенцијом Сила, а нарочито Северне Америке, спречен монопол који је Енглеска у споразуму са Совјетском Владом, а преко друштва Shell, спремала да установи у Русији за експлоатацију петролеума, ипак је она остала један од најјачих експлоататора петролејских извора на обалама Црног Мора. Споразумом у Сан-Ремо створила је она за ту експлоатацију нове изгледе и у Русији и у Румунији. Но како су за Енглеску да ас петролеум и његови деривати неопходни животни елементи њене привреде, целокупног саобраћаја и светске надмоћности, то је разумљиво да се она труди да поткрепи ту нову петролејску политику своју у Црном Мору ратном флотом. Место досадашњег дефансивног држања у погледу на мореузе, које је било одређено бригом да се од

руске опасности загарантује саобраћај за Индију, настала је од неколико година офансивна политика њена према Црном Мору, јер она има тамо да брани нове изворе за своју снагу. Њој је у толико лакше пристати сада да Русија пролази са својим ратним бродовима кроз Дарданеле, ако се и њој тај пролаз допусти, што руска флота више не постоји. „Енглеска може сад, каже Троцки у књизи *Империализам* оним својим небираним речима, да „загарантује“ слободу и мореузима и Цариграду и Црном Мору, па дакле и целој обали, кад се има на уму да су бели бандити отели нашу флоту на Црном Мору и да се она налази у рукама Антанте.“

И Совјетска Русија, сасвим природно, немајући сама на расположењу ратних бродова, тражи да се и осталим Силама забрани да са ескадрама својим пролазе кроз мореузе. „Руска влада је, каже Чичерин у својој ноти од 22 октобра ове године, такође за слободу мореуза, али за слободу која се односи само на трговачке бродове, и која ослобађа потпуно у исто време и мореузе и Црно Море присуства страних ратних бродова.“ И пред оном офансивном политиком енглеском према Црном Мору, Совјетска Русија мисли да јој се ваља свом снагом заузети да се Турска што јаче утврди на мореузима. Турска је исцрпена, дезорганисана, и високи тон који разни Рефати употребљују у разговорима са представницима Сила, прикрива само унутрашњу немоћ њену. Русија зна за ту немоћ, и с правом верује да је настао моменат да се преко Турске она утврди у Цариграду и Дарданелима.

Али је питање да ли ће Енглеска у опште напустити положаје које држи сада на обалама Јегејског и Мраморног Мора. Привидан пораз енглеске политике због грчких неуспеха ојачао је код ње, изгледа, решење да се искористи стање створено примирјем у 1918 години и да се за увек задржи бар на улазу Дарданела. Но баш да се реши напустити их, то ће бити пошто нарочитим установама загарантује себи надмоћност на тој страни.

Приликом последњих измена нота пред конференцију у Мудањији, истакнуто је Друштво Народа као чинилац који треба својим ауторитетом да одржава слободу мореуза и штити их од злоупотребе моћи Турске, Русије и Енглеске. Несумњиво је да опасност за њих може доћи само од те три Силе. Од Турске зато што она држи поново обале Дар-

данела и Босфора, од Русије зато што, затворена у Црном Мору, природно тежи да се дохвати уласка и изласка његовог, и најпосле и нарочито, од Енглеске зато што она располаже најјачом флотом на свету. Друштво Народа је и сувише нежан организам да би могао са успехом противстати оној грубој снази коју ће неминовно испољавати свака од тих држава, у тежњи да разбије све оно што буде спутавало њено кретање у тешким моментима међународних сукоба. Јер, не треба заборавити да се под слободом мореуза разуме не онај мирнодопски режим који је и до сада дозвољавао кретање трговачких бродова ка Црном Мору и из њега: тиче се режима који би осигурао слободан пролаз ратним ескадрама за време мира и трговачким бродовима за време рата, па ма у њему била ангажована и сама Турска. И Друштво Народа треба да регулише те ванредно тешке моменте, да моралном снагом својом наметне своју вољу, кад се Силе буду војскама и флотама бориле за савлађивање и отмицу тих тако важних позиција. Не може се рећи да је Друштво Народа својим досадањим радом успело да се истакне за неког особито важног чиниоца са надмоћним ауторитетом у међународним односима. Оно не би ни у ком случају могло да буде чувар слободе мореуза, ако му материална снага не би била стављена на расположење, а то је баш оно што Силе нису до сада никако биле расположене да учине. И тако ће Друштво Народа у својој акцији на тој страни бити неминовно упућено на Енглеску. Јер, како умесно наглашава дипломатски уредник *Daily Telegraph*-а, ако Савет Друштва Народа нареди блокаду мореуза или у опште какву меру из ратног права, само ће Енглеска својом флотом бити у стању да то изврши, као што ће са друге стране опет она својим veto у том савету моћи спречити свако решење његово које јој не буде у вољи.

Сва међународна решења која се буду доносила о мореузима, налазиће несавладљивих тешкоћа при извођењу, најпре већ због тако супротних интереса и тежња три највише заинтересоване Силе, а после због саме географске конфигурације позиција Дарданела и Босфора. „За слободу мореуза неутрализација азијске обале је исто тако неопходна као и неутрализација европске обале њихове... Јасно је да сваки споразум којим би се кључ мореуза поверио једној ма којој

држави, или којим би се европска обала предала једној а азијска некој другој, можда непријатељски расположеној држави, не би се слагао са слободом мореуза“ *(Дели Кроникл)*. Енглеска је мислила да ту географску незгоду окрене у своју корист предајући Галипоље привидно Грчкој, а Русија сматра да ће јој „интегрално признање права Турске на суву и мору“ омогућити да свој сопствени положај на мореузима утврди. У ствари се за слободу Дарданела и Босфора може наћи само једна дипломатска формула, али стварни режим зависиће од фактичних снага и њихових комбинација којима се Русија, Турска и Енглеска буду, у сваком тренутку, залагале за своје интересе на тој страни.

У једној опсежној књизи коју је публиковао пред светски рат, набројао је Ђувара тачно сто предлога који су у току последња два века чињени за решење источног питања, а специално питања о мореузима. Међу тим предлозима налази се и један предлог нашега Матије Бана, који није ни мање паметан ни више бесмислен од деведесет девет осталих.

Врло је вероватно да ће конференција у Лозани попети тај број предлога за неколико нових јединица, па и да ће озаконити један ма који од њих, али — питање о мореузима тим неће бити решено.

ЖИВ. БАЛУГЏИЋ.

ПАСТЕРОВА СТОГОДИШЊИЦА.

Добротвор каквог човечанство до данас није видело, творац доктрине која открива неслућене ствари у биологији и природној филозофији, препородитељ многих индустрија, превратник у хирургији, чудотворац у медицини: све је то Луј Пастер, чију ћемо стогодишњицу са целим културним светом прославити 27 децембра ове године.

Тешко је рећи чему се више треба дивити: да ли научној вредности Пастерова дела или његовим применама, да ли новим путовима које је отворио науци. Прилике у којима данас живимо упућују нас нарочито на хуманитарну страну Пастерова дела. Видели смо довољно науку у служби зла; обећавају нам се у будућности нове смишљене научне грозоте, тако да и они који науци не дају други циљ до сазнање

истине, морају се запитати да ли напредак науке и напредак човечанства могу ићи једно уз друго. У тој сумњи Пастеров је пример врло утешан. Он нам сјајно казује шта може наука да учини доброга човечанству. Он нам казује да национална слава не мора, као што се обично дешава, почивати на борби међу народима, већ да се народна слава и захвалност целог света не искључују међусобно. Стога данас више него икада треба истаћи Пастеров пример.

Пастер се родио у скромној породици једнога кожара у маленој варошици југоисточне Француске, у Долу, 27 децембра 1822. Примљен у чувену *Ecole Normale Supérieure* 1843 год., Пастер је по свршеним студијама напустио само за мало година ову школу, у коју се после враћа да би у њој провео цео свој век. У скромној лабораторији Улмске улице, на којој се данас налази плоча са Пастеровим ликом, постала су готово сва велика Пастерова открића.

Пастер је био хемичар. Први његови радови се односе на молекуларну грађу материје. Ти радови на винској киселини остали су чувени. Изучавајући шта бива са винском киселином на којој се ухватио слој микроскопских гљива које дају плесан, буђ, Пастер први пут има посла у својим студијама са живим организмом. У Лилу, где је био неко доба декан научнога факултета, Пастер поче изучавати превирања, ферментације, којима се бави шпиритусна индустрија, врло развијена у томе крају, и поставља нову теорију о ферментацијама. Тада Пастер открива прву важну улогу коју испуњавају у природи бескрајно сићушни организми. Он доказује да су разни микроорганизми узрок разним превирањима. Они су узрок те се сок од грожђа претвара у вино, они су узрок те се вино претвара у оцат, они су узрок кварењу и трулењу органске материје. Кад на грозду не би било клица једног сићушног бића које се зове квас, грожђе не би могло дати вино. Кад се у вину не би намножила једна гљивица која се зове *Mycoderma aceti,* вино се не би претворило у оцат. Конзерве меса, рибе, парадајз у боцама, све се то може неограничено време сачувати, јер су заштићени од живих клица. На Париској Изложби 1900 године посетиоци су могли видети једну боцу у којој се налази пасја крв коју је Пастер пре тридесет година пажљиво био примио из једне артерије, тако да у ту крв није била запала ни једна жива клица. И

та крв се до данас није још „покварила“, а остаће „свежа“ донде док се у њу не усели из спољашње средине каква жива клица. Тако се исто неограничено и мокраћа може сачувати од квара ако се заштити од микроскопских клица које се налазе у ваздуху и на свима предметима изложеним ваздуху.

Та Пастерова теорија о живим клицама као узроку појавама које су сматране спонтаним, тј. које саме од себе постају, наишла је на многе противнике. Хемичар Либиг говораше да је Пастерова теорија бесмислена: „Зар она безкрајно сићушна бића да су узрок онако моћним појавама! Та то је као кад би неко тврдио да су воденице које се налазе на Рајни узрок протицању те реке.“ Знало се и пре Пастера да се у течностима које превиру налазе микроскопски организми. Али нико није помишљао да су они својим животом узрок превирању. По некима су они последица превирања, по некима они својом смрћу, својим распадањем, изазивају превирање, по некима најзад то и нису жива бића. Пастер утврђује да је превирање последица живота микроскопских клица које су распрострањене по ваздуху, које тренутно насеље течности што подлежу превирању, те стога изгледа да су превирања спонтане појаве.

Као год што се некада мислило да мали мишеви могу постати из хрпе прљава рубља а да немају родитеља, тако се у Пастерово доба тврдило да се они ситни организми, на чију је важност у природи Пастер био привукао пажњу, могу рађати из мртве материје, тј. да су самоникли, да постају спонтаном генерацијом. Тврдило се да се у води у којој је прокувано сено појављују разнолике животињице из саме мртве материје која се у тој течности налази. Пастер доказа огледима који су остали узором експерименталне методе да и најситнији и најнижи организми имају своје родитеље, да ни они нису самоникли. Као год што се преци свих људи губе у далекој геолошкој прошлости, премда се говори у друштву о људима старије или млађе лозе, тако исто и највиши и најнижи организми имају низове предака који се губе у прошлости. Сви смо племенити у погледу старине свога племена.

Из Пастерове теорије о ферментацијама потекоше одмах практичне примене које је он сам нашао. Индустрије које се оснивају на ферментацијама бише препоручене. Би пронађено

средство да се вино заштити од кварења. То врло просто средство, које се састоји у томе што се вино неко време загреје на температури од 50—60 степени, носи данас, према имену свога проналазача, свакоме познати назив *пастеризовања*.

Изненадно, 1865 године, Пастер би приморан да напусти своју лабораторију и да оде у јужну Француску. Читави крајеви стоје пред економском пропашћу. Бесни епидемија међу свиленим бубама. Дима, чувени хемичар, Пастеров учитељ, захтева од свога ученика да оде и спасе његов родни крај. Пастер се правда да никада није у руку узео свиленога лептира и да ништа не зна о тој болести. „У толико боље, одговара му Дима, тако бар нећете о томе имати друго схватање изузев оно које ћете добити од личних проматрања.“

Пастер одлази са својим помоћницима. Болест је изучена, пронађен јој је узрок, нека светла зрнца, — данас знамо да је то једна праживотиња, протозоа, „микроспоридија“, — пронађено је како се болест преноси, па је пронађен и начин да се болест искључи из одаја у којима се гаји свилобуба. Колико је то Пастерсво откриће имало економске важности, казује чињеница да је оне године када је почео изучавати болест свилених буба индустрија свиле претрпела у самој Француској штету од сто милиона франака.

Октобра 1868 изгледало је да ће смрт однети тога чудотворнога научника у његовој четрдесетшестој години. Задесило га је мождано крволиптање. Цела лева половина тела му је узета. Али Пастер се полако опоравља и брзо се враћа својим радовима.

Рат је прошао, отаџбина је побеђена и унижена. „Треба радити да се она што пре подигне“, понавља Пастер. И заиста, прва слава којом је заблистало чело понижене отаџбине, била је слава коју јој је Пастер стекао. Та је слава била у толико већа што је њоме цело човечанство за навек задужено захвалношћу.

Пастер изучава кварење пива, или болести пива, како се још каже, и објављује рад под насловом који се многоме научнику не би учинио довољно ученим: *Студије о пиву*. Али у тим студијама у којима се тражи узрок што пиво постаје мутно, налазе се принципи који ће препородити медицину и хирургију. Имати смелости те поредити кварење пива са људским болестима, у оно доба кад је медицина почивала

на апстракцијама као што је „епидемијски дух“, то је могао учинити само Пастеров гениј, и то под погодбом да Пастер не буде лекар, т. ј. да буде сасвим изван духа који је тада владао у медицини, слободан од сваке предрасуде. Чудимо се да је највећи преврат до сада извршио у медицинској науци човек који није био упућен у медицинске студије. Међутим, Пастерово дело у медицини се управо објашњава чињеницом да није био лекар. Пастер је био хемичар, кога су први радови случајно одвукли биологији и медицини, и Пастер је мислио само узгред да зађе у те нове области. Али није више могао из њих изићи.

Ако се не треба чудити, као што рекох, да Пастер није био лекар, треба се међутим чудити да је један хемичар могао учинити оно што је Пастер учинио. Кад један хемичар почне изучавати природу, шта је природније него да биолошке појаве покуша свести на хемију и физику. Пастер пак ради обрнуто. И то је једна од најглавнијих црта његова гениј. Кад је почео изучавати ферментације, владала је *хемијска* теорија о тим појавама. Говорило се о молекулској уздрманости коју нека тела при своме спонтаноме распадању преносе на друга тела. Долази Пастер, хемичар, који је своју научну кариеру отпочео студијама о молекулској грађи, а који сада проглашава животном појавом оно што се сматра да припада хемији. Многима ће се то учинити назатком, с обзиром на настојања биологије да се животне појаве сведу на физику и хемију. Али шта мари, кад је тај назадак био пут истине. Ферментације су последица живота. То је коначна истина. Друго је питање, ако зађемо дубље у ствар, на који начин жива бића изазивају ферментације. Нема сумње да и та животна појава, као и све друге, мора бити у основи својој физичко-хемијска. Данас знамо да се ферментације, неке бар, врше посредно, деловањем ензима, фермената што их производе микроскопски организми. Али ипак остаје чињеница да је превирање последица живота и развитка живих организама, и ако они постижу превирање помоћу ензима које сами производе. Пастер је схватио да се у изучавању биолошких појава не може прескочити онај ступањ на коме се појава сматра животном, виталном, и да се једино преко тога ступња може доћи до физичко-хемијскога рашчлањавања. Ту истину треба нагласити нарочито када се тиче Пастера, јер он не може бити осумњичен да је био виталиста.

Исто налазимо у Пастерову медицинском делу. Лекари старе школе говоре о „епидемијскоме духу“, о „ћудљивости патолошких појава“ које не подлежу строгоме детерминизму, и о сличним стварима. Они стоје, разуме се, изван науке. Али на другој су страни физиолози, који веле да је болест поремећен склад између физичких и хемијских чинилаца који састављају животни механизам. И сада долази један хемичар, који приписује инфекционе болести једноме биолошкоме, виталноме чиниоцу! То схватање није прихваћено ни од једне ни од друге стране. Лекари налазе да би то било одвише просто кад би неке животињице ушавши у наш организам биле узрок болестима. Јер на шта би они тада употребили своју вешту диалектику кад би им се одузеле омиљене апстракције? „Кад би туберкулоза била проузрокована неким микробом који долази споља, говораху, тада медицини не би ништа друго остајало него да разапне мреже и похвата те микробе“.

Физиолозима, механичарима живота, Пастерова доктрина није значила напредак у механичкој анализи патолошких појава, већ постављање патологије на земљиште које не припада физиологији у правоме смислу. Клод Бернар, коме научничка исправност није допуштала да се ухвати у коло са Пастеровим противницима, није веровао у стаменитост Пастерове доктрине, као што се види из једног његовог посмртног списа. Да, Пастерова доктрина није одговарала идеалу ни једних ни других, али је имала ту добру страну што је одвела савлађивању некојих болести којима се дотле није знало лека, што је медицини отворила најплодније путове, т. ј. што је одговарала истини.

Пре него што ће применити на коју људску болест своју доктрину о живим клицама, Пастер изучава кокошију колеру и црни пришт. Он доказује да су тим болестима узрок специфични микроскопски организми који се налазе у крви оболелих животиња. Употребљујући културе тих микроба које су додиром са ваздухом изгубиле своју снагу или вирулентност, Пастер налази начина да предупреди те болести.

Најзад се хвата у коштац са једном људском болешћу. По тој победи коју је сјајно извојевао, Пастер је постао врло популаран и чувен у целоме свету. До данас је остао највећи представник добротвора човечанства. Његови сународници сматрају га највећим човеком што га је до данас дала

њихова отаџбина: пре неколико година, на питање једнога парискога листа: ко је највећи Француз?, Пастер је добио највише гласова.

И у изучавању беснила Пастерова метода се показала ненадмашна. И ако Пастер није нашао микроорганизам који би био узрок тој болести (тај микроб није ни до данас пронађен, јер изгледа да је одвише ситан да би се могао видети и најјачим микроскопом), ипак је Пастер нашао начина да ту болест поуздано преноси са једне животиње на другу. И најзад, пронашао је, као крунисање свога дела, лек против беснила, који је хиљадама живота до данас спасао.

Пастерова антирабична метода примењује се и данас готово онако како ју је њен проналазач пре скоро четрдесет година први пут опробао. Она се састоји у следећем. Вирус беснила, тј. онај непознати чинилац који је узрок тој болести, приања нарочито за живчани систем, мозак и можлину. Ако здравоме псу убризгамо комадичак кичмене мождине једнога зеца који је умро од беснила, пас ће побеснети. Али ако ту вирулетну можлину оставимо неко време под једним стакленим звоном да се осуши, тада ће она изгубити своју вируленцију и неће више моћи дати беснило животињи којој се она убризга. Тако зечја можлина која се суши 14 дана изгубила је своју првобитну вируленцију. Али животиња којој је таква можлина убризгана може сада поднети и свежију можлину од 13 дана, па затим још свежију, тј. од 12 дана, и тако редом. Најзад животиња је прилагођена на вирус беснила и може поднети зечју врло вирулетну можлину, тј. сасвим свежу можлину беснога зеца. Ако се дакле кратко време по уједу бесне животиње изврши на човеку онај низ убризгавања, почевши од сувље ка све свежијој можлини, организам ће моћи поднети вирус који је уједом примио, кад се овај буде развио и дошао у живчане органе.

И ако је Пастер био опробао своју методу на многим животињама, ипак је оклевао да је примени на човека. Са великим трепетом применио је први пут на човеку своју методу 1885 године на деветогодишњем Јозефу Мајстеру. Покушај је крунисан успехом коме су се убрзо многи други надодали.

По угледу на завод који је још за Пастерова живота подигнут у Паризу, постоје данас по целоме свету „Пастерови

Заводи“ у којима се избегава готово потпуном сигурношћу једна од најстраховитијих смрти (смртност није већа од 1 на 700, кад се лек на време примени).

Говорити о развитку Пастерова дела после његове смрти, значило би дотаћи се готово свих тековина у медицини и хигиени ових последњих тридесет година. Поменућемо само последњу тековину која је изишла из онога завода у коме Пастер почива поред своје жене. Пронађено је да се у измецима, нарочито у измецима особа које су одлежале какву инфекциону болест, налази нешто што има особину да уништава, раствара микробе те болести. То нешто има особину да се размножава, да се прилагођава разним погодбама, једном речи има особине живога бића. Али је невидљиво и најјачим увеличањима микроскопа. Изгледа да је ту по среди неки бескрајно сићушни организам који напада микробе онако као што они нас нападају. То је мишљење d' Herelle-a, који је открио поменуту чињеницу и који је хипотетичноме организму дао име *бактериофаг,* тј. прождирач бактерија. Бактериофаг је већ употребљен с успехом на сузбијање неких животињских болести. Постоји нада да ћемо у њему имати једно ново природно средство у борби против микроба који су узрок људским инфекционим болестима.

Пастерово дело сваким даном расте на многобројним пољима. Оно ће се боље моћи оценити кроз сто година, кад се буде славила његова двестогодишњица. Пастер може чекати да се његово дело оцени правом мером. Јер шта је за Пастера сто година!

ИВАН ЂАЈА.

КУМАНОВСКА БИТКА.

(Крај.)

I ДАН БИТКЕ, 10 ОКТОБАР.

Дивизије I Армије имале су у току 10 октобра да остану на својим положајима и да продуже утврђивање.

Распоред дивизија I Армије у првој линији био је овакав:

1) Десно крило: Моравска дивизија I п. у долини Бањске (Коњарске) р., наслоњена десно на подножје Карадага испред с. Ваксинце, а лево на Четирски гребен испред с. Четирци до речице источно.

Три пешадијска пука су развијена у првоме борбеноме реду; коњички пук код с. Слупчане; 1 пешадијски пук са једном брдском батеријом упућен преко Прешева на Карадаг, за обезбеђивање десноga бока армије.

2.) Центар: Дринска дивизија I п. на Карабичанским висовима, повучена у назад иза левог крила Моравске дивизије I п. на 3-5 км.

3.) Лево крило: Дунавска дивизија I п. на Нагоричанским положајима, од Никуљанскога виса до р. Пчиње; коњички пук код с. Стрнавце; 1 батаљон (из 8. пешадијског пука) на левој обали Пчиње на Орловду (к. 650).

Коњичка дивизија код Младог Нагоричана, заклоњена предстражама Дунавске дивизије I п.

У II линији:

1.) Тимочка дивизија II п. код Хана Бајазита, позади Моравске дивизије I п.

2.) Дунавска дивизија II п. код с. Бугарињa, позади Дунавске дивизије I п.

Армијска артиљерија на друму, позади Тимочке дивизије II п.

Штаб I. армије: Биљач.

I Армија била је сва прикупљена и спремна за битку са целокупном својом снагом, сем кончуљског одреда (15. пешадијски пук II п., I пољска батерија, $^1/_2$ ескадрона коњице, вода пионира, и вода болничара), и побочнице на Карадагу (3. пешадијски пук I п. и 1 брдска батерија).

II Армија заузела Страцин и Кратово и дошла у везу са I Армијом.

III Армија главном снагом код Приштине.

РАСПОРЕД ТУРСКЕ ВАРДАРСКЕ АРМИЈЕ.

Лево крило: 7. корпус (Фети паша) био је на положајима северно од Куманова (око 1,5 км) на линији: Црно Поље-јужно од с. Г. Коњаре-Режановце.

Источно били су у наступању 5. корпус (Кара Саид паша), и 6. корпус (Џавид паша), који су овога дана са Овчег Поља из марша прелазили у напад на лево крило I Армије, у циљу обухвата и прекида везе са II армијом.

Штаб вардарске армије: Велес.

У 6 ч. непријатељ је са фронта 7. корпуса отворио ватру на трупе Моравске дивизије I п.

У ово време турски 5. корпус, који је образовао десно крило турске вардарске армије, наступао је преко Пчиње ка Никуљанском вису са 13. низамском дивизијом, тежећи да овлада овим топографским чвором, који спречава избијање узаним гребеном Рујна у Нагоричанско поље. Шгипска редифска дивизија овога корпуса задржана је била у резерви на левој обали Пчиње. Ова дивизија је доцније уведена у акцију, у циљу обухвата левога крила I Армије (Дунавске дивизије I п.).

6. корпус турски наступао је у међупростор између 5. и 7. корпуса, према десноме крилу Дунавске дивизије I п., а делом и према фронту Дринске дивизије I п. Тако се овога дана развио бој на левоме крилу I Армије код Нагоричана, и на десноме крилу код Куманова.

1) БОЈ КОД НАГОРИЧАНА.

Увод у битку отпочела је *Коњичка дивизија*. Према армијској заповести, она се кренула у 10 ч. у извиђање ка Овчем Пољу, правцем: Клечовце-Довезенце-Пезово. Али ово извиђање није могла извршити, због надирања једне турске колоне од Зебрњака противу Нагоричанских положаја (Дунавске дивизије I п.). Коњичка дивизија се постепено повлачила, задржавајући непријатеља и борбом пред собом, и око 14 ч. 30 повукла се сва позади левог крила Дунавске дивизије I п. код Старог Нагоричана, где је и заноћила.

Дунавска дивизија I п. имала је у првом борбеном реду два пука, и то: 9. пешадијски пук са једним дивизионом артиљерије на десном крилу, а 18. пешадијски пук са једним дивизионом артиљерије на левоме крилу. 7. и 8. пешадијски пук били су у другом борбеном реду (резерви), и 8. пешадијски пук код Старог Нагоричана утврђивао је прихватни положај.

У јутру рано приметило се да се према левоме крилу Дунавске дивизије I п. (18. пук) крећу две турске колоне преко Зебрњака и Асали, које се убрзо изгубише у густој магли. Било се у недоумици ко су; видело се убрзо да су то Турци, јер је лево крило Дунавске дивизије I п. било обасуто јаком пешачком и артиљеријском ватром. Командант 18. пешадијског пука мислио је да су то потучене турске колоне које се повлаче ка Куманову од Страцина и крене 2. батаљон у напад

на њих, али је батаљон био дочекан пакленом непријатељском ватром и претрпео велике губитке (погинуо командант батаљона мајор Велимировић). Батаљон се у нереду повукао у назад и са собом повукао и 4. батаљон, који се био кренуо у помоћ. Овом забуном лево крило Дунавске дивизије I п. (18. пук) било је доведено у критичан положај. Да би се одржало и ред повратио, требало је свеже снаге.

Командант 7. пешадијског пука (потпуковник А. Глишић) сопственом иницијативом кренуо је 7. пук из резерве у помоћ, и уз пут, по наређењу команданта дивизије, са једним батаљоном појачао је 18. пешадијски пук, а са остала три батаљона кренуо се на лево крило дивизије да одбије непријатељски напад.

Турци су неколико пута бесомучно јуришали, потпомагани својом јаком артиљеријском ватром, али су око 18 ч. сви турски напади јуначки одбијени, по цену врло великих губитака и погибије команданта 7. пука потпуковника Глишића.

После кратког времена Турци су обновили своје нападе, који су трајали целе ноћи до 2 ч. наредног јутра, без успеха, када је наступило затишје.

Дунавска дивизија I п. овога дана била је у врло тешком положају, јер је била нападнута врло енергично и знатно надмоћнијом турском снагом 5. корпуса; али је се јуначки одржала на своме положају, и одбила све непријатељске нападе.

2) БОЈ КОД КУМАНОВА.

а) Моравска дивизија I п.

У јутру рано 7. турски корпус предузео је напад на Моравску дивизију I п.

У 11 ч. 30 Арнаути са свих страна нападоше десно крило дивизије (2. пешадијски пук), а доцније појавише се на фронту 3-4 табора турске пешадије. Ови напади су одбијени.

У 12 ч. примећен је турски напад на Дунавску дивизију I п. у више густих стрељачких стројева један за другим и густим колонама за овима, а уз садејство јаке артиљеријске ватре.

Командант дивизије наредио је да се дејствује артиљеријском ватром на ове колоне. Тада су ове непријатељске колоне окренуле фронт напада противу Моравске дивизије I п., и предузеле су наступање на целоме фронту, обасипајући јаком пешачком и артиљеријском ватром цео фронт дивизије.

Али њихово наступање било је заустављено јаком артиљеријском ватром, и од тога времена па до 15 ч. вршена је од стране непријатеља пешачка и артиљеријска припрема за напад. Око 15 ч. непријатељ је поново покушао напад, али је овај задржан ватром.

Командант Моравске дивизије I п. затражио је помоћ од Тимочке дивизије II п., да га помогне на десном крилу; а од Дринске дивизије I п. да му упути један пук пешадије у резерву код с. Четарце, пошто је сву своју снагу био развио у бој.

Дринска дивизија I п. послала је један свој пешадијски пук да продужи лево крило Моравске дивизије I п.; а Тимочка дивизија II п. упутила је један свој пешадијски пук у помоћ, али је овај стигао доцкан у вече, када је бој био престао.

Око 16 ч. иницијативом нижих команданата (поглавито мајора Маринковића, команданта резерве 1. пешадијског пука) предузет је једновремено енергичан испад са јаком снагом (5½ батаљона) противу 7. корпуса, који је био принуђен на повлачење на целоме фронту.

б) Дринска дивизија I п.

Докле су се Дунавска дивизија I п. са Коњичком дивизијом на левоме крилу, и Моравска дивизија I п. на десноме крилу армијскога бојачнога фронта, биле јако ангажоване у битци 10 октобра, Дринска дивизија I п., која је била у средини армијскога распореда и повучена у назад за 3-5 км. од крилних дивизија, није овога дана активно суделовала у битци, вероватно што није имала наређење. Командант Дринске дивизије I п. развио је два артиљеријска дивизиона на Никуљанском вису и одавде ватром потпомагао акцију Дунавске дивизије I п.; привукао је 4. пешадијски пук са једним дивизионом артиљерије ближе десноме крилу Дунавске дивизије I п.; привукао своју дивизијску резерву ближе своме левоме крилу; а један пешадијски пук (5. пук) упутио у помоћ Моравској дивизији на њен захтев.

На овај начин је у овако прикупљеном положају командант дивизије очекивао даљи развој догађаја.

Дивизије у другој линији:

а) Тимочка дивизија II п. била је позади Моравске дивизије I п. на 3-6 км. Један пук пешадије (13. пешадијски пук) послат у помоћ Моравској дивизији I п.

б) Дунавска дивизија II п. код с. Бугарињa.

Ноћ 10-11 октобра.

На десном крилу I Армије непријатељ није нападао. Командант Скопљанске редифске дивизије известио је команданта 7. корпуса да су редифи његове дивизије напустили положај и побегли. Због овога је десно крило 7. турског корпуса у току ноћи на дужини од 2,5 км. остало непоседнуто.

На левом крилу I Армије код Дунавске дивизије I п. Турци су преко целе ноћи на целом фронту предузимали нападе све до 2 ч. 11 октобра; после овога је настало затишје. Сви напади су одбијени и положај задржан. Противу левог крила I Армије — Дунавске дивизије I п. — нападала су 10 октобра 2 турска корпуса, и то: 5. корпус (13. низамска и део штипске редифске дивизије) и 6. корпус (17. низамска и битољска редифска дивизија) у циљу обухвата. Турци су располагала јаком артиљеријом. За ово време 7. корпус (19. низамска, скопљанска и приштинска редифска дивизија) требао је нападом на фронт да што више привеже снаге за себе.

Битка се била на фронту Дунавске дивизије I п. свом жестином, и непријатељ је задржан на целоме фронту. И ако овога дана Кумановска битка није одлучена, она је у главноме била припремљена за успех у нашу корист.

Сви непријатељски налети сломљени су жилавим отпором Дунавске дивизије I п. и Моравске дивизије I п., а у другој линији стајале су на расположењу још две дивизије II п.

План команданта вардарске армије Зеки паше о обухвату и уништењу левога крила I Армије, разбио се о јуначки отпор Дунавске дивизије I п. Тако исто овога дана пропао је и напад 7. корпуса на десно крило I Армије — Моравску дивизију I п., — пошто су трупе ове дивизије сопственом иницијативом прешле у контра-напад и потисле непријатеља.

Резултат битке овога дана био је: расуло и поколебан морал 7. турског корпуса, а са овим је почео и слом левога крила турске вардарске армије.

Јуначким отпором Дунавске дивизије I п. потпуно је осујећен непријатељски план обухвата левога клила I Армије.

Овај дан је показао велику чврстину и ваљаност наших трупа у борби противу знатно надмоћнијега непријатеља и улио нам је наде на даљи успешан отпор.

II ДАН БИТКЕ, 11 ОКТОБАР.

Командант турске вардарске армије Зеки паша сматрао је да је напад његове армије 10 октобра имао успеха, па је стога издао заповест да се зором 11 октобра продужи напад.

Врховна команда наредила је I Армији да освоји Куманово и достигне линију: Булачани-Ново Село-Биљановци-Слатина.

На основу овога командант I Армије 10 октобра у вече издао је Армији заповест за напад на непријатеља 11 октобра. Напад је имао отпочети у 6 ч. овако:

Моравска дивизија I п. преко Куманова на линију: Узунцова-Ново Село.

Дринска дивизија I п. правцем: Зебрњак-Бизлим на косу између Бизлима и с. Агакеја.

Дунавска дивизија I п. на косу Зубовски рид.

Тимочка дивизија II п. (без кончуљског одреда) за десним крилом Моравске дивизије I п.

Дунавска дивизија II п. за Дунавском дивизијом I п.

Коњичка дивизија на левом крилу Армије, правцем преко Клечовце за обухват десног непријатељског крила и за везу са II Армијом.

Армијска артиљерија до Табановца, а хаубичка до Четираца

Штаб армије: Биљач.

Намера Турака за овај дан била је да са 7. корпусом држе висове с обе стране Куманова (лево крило и центар), докле је 5. корпус, као десно крило, имао напад на лево крило I Армије у циљу обухвата.

У центру турскога распореда бегством редифа скопљанске редифске дивизије створена је празнина око 2,5 км. Борбена вредност 7. корпуса била је много опала.

Ништа није било боље ни код 5. и 6. корпуса, јер су они 10 октобра претрпели врло велике губитке, без икаквог стварног успеха.

Командант вардарске армије Зеки паша намеравао је овога дана да уведе у битку и оне трупе 5. корпуса које 10 октобра нису учествовале (део штипске редифске дивизије у резерви) за обухват левога крила I Армије. Тако се 11 октобра на левоме крилу I Армије продужава битка одбраном Дунавске дивизије I п., докле се на центру и десноме крилу

развија за напад једна јака група од три дивизије: Моравска дивизија I п., Дринска дивизија I п. и Тимочка дивизија II п.

НАПАД I АРМИЈЕ.

а) Моравска дивизија I п. предузима напад на непријатеља у циљу обухвата левог турскога крила двема колонама, главни правац: Куманово-Ново Село. Коњица, удружена из Моравске дивизије I п. и Тимочке дивизије II п. на десном крилу, садејствује десној колони правцем: Слупчане-Оризари-Ман. Матејић. Десна побочница наступа гребеном Карадага на Китку-Манастир Матејић.

У 6 ч. 30 отпочео је напад дивизије на непријатеља на целоме фронту. Моравска дивизија I п., према армијској заповести, била је ојачана Тимочком дивизијом II п. за потпомагање напада деснога крила и центра. Обе дивизије су наступале постепено без задржавања, врло добро потпомагане ватром своје артиљерије, и у 13 ч. једновремено су избиле на последњу косу испред Куманова: Режановце-Црно Поље, а непријатељ је у нереду одступао преко Куманова ка Скопљу.

Код 7. турског корпуса овога дана пре подне борила се само 19. низамска дивизија. Како је се у току ноћи из ове дивизије разбегао већи број војника, то је распоред 7. корпуса у опште био јако ослабљен и проређен, а отпор слаб. Због оваквог стања 19. низамска дивизија била је око подне принуђена на одступање у највећем нереду. Покушај команданта 7. корпуса, Фети паше, да корпус повуче на линију Рахмаили-Узунцова није успео: све је било доцкан, јер корпус више није постојао као корпус.

По свршетку боја, Моравска дивизија I п. је сва груписана на заузетом положају, на коси северно од Куманова, са предстражама на коси јужно од Куманова, извиђајући у правцу Новог Села. Један батаљон у вароши Куманову ради безбедности и одржања реда.

б) Тимочка дивизија II п.

Ова дивизија добила је заповест из армије да потпомогне напад десног крила и центра Моравске дивизије I п.

Командант Тимочке дивизије II п. извршио је појачање Моравске дивизије I п. утурањем своје заостале снаге у први борбени ред (13. пешадијски пук II п. био је већ на фронту

Моравске дивизије I п., а 15. пешадијски пук II п. на Кончуљу). По извршеној подели за командовање са командантом Моравске дивизије I п., командант Тимочке дивизије II п. предузима напад западно од железничке пруге правцем: с. Лопате-Ропалце, који је вршен без задржавања Турци нису могли издржати овај напад и били су принуђени да се повуку на други положај западно од Куманова (Бедиње-Лопата), али су и овај положај морали напустити око 14 ч. и повукли се на висове код Новога Села с обе стране друма: Куманово-Скопље.

Тимочка дивизија II п. заноћила је са два пешадијска пука око с. Лопате; пионири на коси источно од с. Слупчане; штаб дивизије, артиљерија и остали ситни делови јужно од с. Ваксинца.

в) Армијска артиљерија.

У јутру око 6 ч. 30 7 оруђа 15c/m градских топова заузела су положај на коси северо-источно од с. Табановца и отворила ватру на непријатељски логор западно од Куманова и на касарну у Куманову, али због велике даљине ватра је обустављена.

Хаубичка и мерзерска батерија око 5 ч. 20 стигле су до Четирачког положаја, на који је изашла само хаубичка батерија, која је отворила ватру на непријатељску артиљеријску групу иза косе северно од Куманова. Мерзерска батерија је задржана позади положаја, пошто се није могла употребити због малог домета. Хаубице и мерзери заноћили су на Четирачком положају; градска артиљерија на заузетом положају.

г) Дринска дивизија I п.

Рано у јутру 11 октобра дивизија је после једног омањег ноћног марша ушла у бојну линију, у интервал између Моравске дивизије I п. и Дунавске дивизије I п., изашла на њихову висину и ухватила везу ради даље заједничке акције.

На овај начин другог дана битке, 11 октобра, све три дивизије I п. код I Армије биле су у првој линији развијене за битку.

Према армијској заповести ова је дивизија овога дана имала да предузме напад правцем: Зебрњак-Агакеј, на простор између железничке пруге и р. Пчиње.

Напад је предузет са два пука у првом борбеном реду (5. и 4.), и два пука у другом борбеном реду (6. и 17.); коњица

на левом крилу. Цео бојни поредак дивизије наступао је незадржано. Под притиском непрекидног наступ ња пешадије, добро потпомагане ватром своје артиљерије, непријатељ се почео колебати, напустио Зебрњак, и око 13 ч. почео одступање у највећем нереду. Овим енергичним надирањем дивизије извршен је *пробој непријатељског фронта*, који је створио код непријатеља изненађење и раздвојио групу Фети паше (7. корпус), који је нападао фронт I Армије, од групе Кара Саид паше (5. корпус), који је нападао лево крило I Армије и тежио обухвату његовом.

Покушај Турака да се зауставе, прикупе и уреде на десној обали Големе р. био је осујећен енергичним и незадржаним надирањем Дринске дивизије I п.

Противу ове дивизије са непријатељске стране борила се битољска редифска дивизија и део 17. низамске дивизије (6. корпус).

Главнина дивизије заноћила је на левој обали Големе р. јужно од Зебрњака, а два батаљона 5. пука и $2^1/_2$ батаљона 6. пука на предстражи на десној обали Големе р. јужно од Биљановца и Бизлима.

д) Дунавска дивизија I п.

Имајући пред собом јаку непријатељску снагу, а ослабљена великим губицима од прошлога дана, дивизија није могла прећи у напад без појачања. Зато је се она држала упорне одбране до доласка у помоћ Дунавске дивизије II п.

Око 5 ч. 30 непријатељ је предузео напад на десно крило дивизије, али је одбијен са великим губицима. Око 10 ч. непријатељ је предузео енергичне нападе на центар и лево крило дивизије; његова артиљеријска ватра била је веома јака и наше трупе су се с муком одржале на својим положајима.

У ово критично време приближавала се бојишту из друге линије Дунавска дивизија II п., развијајући се да прихвати и појача Дунавску дивизију I п., која је у досадањим бојевима са надмоћном турском снагом била јако заморена. У подне непријатељска ватра противу центра почела је слабити, али је лево крило дивизије било притиснуто и обасуто врло јаком ватром. Непријатељ је противу овога крила имао развијене две дивизије 5. корпуса, са главном снагом на левој обали Пчиње, у циљу његовог обухвата.

Како је 6. корпус почео попуштати према десном крилу дивизије, које је било прешло у напад, то је командант ди-

визије око 15 ч. наредио прелаз у напад целим фронтом, и предузео потискивање и гоњење непријатеља у правцу Зубовског рида.

У 16 ч. 30 избило се на Пчињу; тада је обустављено даље гоњење и наређено постављање предстража непосредно на десној обали Пчиње (између ове и р. Куманице).

Главнина је заноћила јужно од друма Крива Паланка-Куманово. Коњички пук код с. Војника.

ђ) Дунавска дивизија II п.

Дивизија је добила заповест из армије да прихвати и помогне Дунавску дивизију I п., која је нападом много надмоћније непријатељске снаге била доведена у врло тежак положај. У јутру рано дивизија се кренула из Бугариња и око 9 ч. 45 сва стигла на бојиште. У то време лево крило Дунавске дивизије I п. (7. пешадијски пук) било је у критичном стању, те му је требало брзе помоћи.

За овај циљ командант Дунавске дивизије II п. развио је два пука у први борбени ред (8. и 9. пук), с тим да прихвате 7. и 18. пешадијски пук Дунавске дивизије I п. и да поседну њихове положаје; а два пука у други борбени ред (7. пук II п. и IV прекобројни пук). Један батаљон избачен је на леву обалу Пчиње на Орловац (к. 650) за наслон левога крила дивизије и ослонац Коњичкој дивизији за њену акцију. Коњички дивизион наступао је левом обалом Пчиње.

Када је бојни поредак дивизије око 10 ч. 50 почео избијати на положај Дунавске дивизије I п., било је јасно да је непријатељ почео попуштати испред десног крила Дунавске дивизије I п. (утицај пробоја Дринске дивизије I п.). У 13 ч. непријатељ је био у повлачењу на целом фронту, а у 17 ч. битка је на овоме делу бојишта била завршена.

Дивизија је заноћила овако: 8. и 9. пешадијски пук на својим положајима; 7. пешадијски пук на к. 650; IV прекобројни пешадијски пук на Нагоричанском вису; Коњички дивизион око манастира, између IV прекобројног и 8. пука; артиљеријски дивизион на падини југозападно од Нагоричанског виса; штаб дивизије између к. 650 и Нагоричанског виса, а северно од њега пионири и болничари.

е) Коњичка дивизија.

Била је иза левог крила I Армије (Дунавске дивизије I п.) у циљу његовог обезбеђивања и у смислу маневарском, тј. предузимање обухвата турског десно кргила у правцу: Стр-

новце-Орловац-Стрезовце. На леву обалу Пчиње на Орловац пребачен је прво 2. коњички пук да образује наслон Коњичкој дивизији, па је после постепено пребачена и цела Коњичка дивизија.

Око 16 ч. 15 примећено је наступање једне турске колоне кроз с. Облавце гребеном Макрешке пл. Ово је била крајња обухватна колона 5. турског корпуса, упућена у обухват левога крила наше I Армије. Бочна ватра једне коњичке батерије, са обухватним дејством 2. коњичког пука, и у вези са осталим наступелим незгодама код непријатеља, приморали су непријатеља на одступање у правцу с. Клечовце.

Гоњење је вршено ватром коњичке батерије и наступањем 2. коњичке бригаде, правцем: Војник-Стрезовце-Криворечки хан. 1. коњичка бригада наступала је као резерва. Гоњење је прекинуто око 19 ч.

Главнина дивизије заноћила код с. Војника, са истуреним једним пуком на предстражи (4. пук) код Криворечког хана.

Непријатељ је пребачен на леву обалу Кратовске р.

Кумановска битка дефинитивно је одлучена у нашу корист око 14 ч. 30, наступањем нашег крајњег левог крила (Дунавске дивизије I п.). Турци су предузели одступање, односно бежање, у највећем нереду и растројству, и то: 7. корпус ка Скопљу и Тетову, а све остале трупе 5. и 6. корпуса ка Велесу и Штипу. Турска вардарска армија била је потпуно разбијена и растројена.

Губици турски износе знатан број мртвих и рањених, велики број заплењених пушака, митраљеза и 61 топ, и преко 2000 заробљеника.

Губици I Армије износе око 4500 љ. мртвих и рањених, међу којима има на 80 официра. Половина ових губитака долази на Дунавску дивизију I п.

ЗНАЧАЈ КУМАНОВСКЕ БИТКЕ.

Нашом победом код Куманова остварен је наш вековни идеал, наше су наде на југу без мало испуњене, и наше тужно Косово је осве ћено. У тој битци је наша војска разбила непријатељску војску одређену за операције противу нас, чије је остатке после код Битоља у првим данима месеца новембра потпуно уништила, а тиме и успешно завршила рат с Турцима 1912. год.

У Кумановској битци су се јасно испољиле сјајне особине ваљаности наше војске: ретко одушевљење, јунаштво и патриотско пожртвовање, темељна и савршена војничка спрема за рат, официрски кор храбар, спреман, савремен и потпуно дорастао своме високом позиву. Зато се и могла извојевати победа над старом војском једне царевине која је имала својих лепих и славних војничких традиција још у својој давној прошлости.

Српска војска је својим витештвом и победом задивила цео свет; она је дала доказа да је способна вршити веће и теже задатке са изгледом на успех.

Победа у Кумановској битци имала је одјека и утицаја и на операције наших савезника Бугара на Маричком ојишту (Источна Тракија), јер смо победом турске војске код Куманова и њеним уништењем код Битоља у јакој мери ослабили отпор Турака према Бугарима, и овима заједчили слободу акције.

Сем овога, нашом победом код Куманова створена је могућност те смо нашу целу II Армију од две дивизије и целокупне наше тешке артиљерије, јачине око 50.000 љ., упутили Бугарима у помоћ, за појачање њихове опсадне војске око тврђаве Једрена.

Даље, ова наша победа је одјекнула веома повољно и на бојним пољима Грка и Црногораца, јер је и према њима турски отпор био у знатној мери ослабио. Због овога су Грци олако дошли до заузећа Солуна и Јањине, пошто Турци нису имали више наде у крајњи успех свога оружја, јер од целокупне турске снаге, одређене за операције на западноме делу Балканскога Полуострва, њен најјачи део, који је био према нама, био је потпуно уништен.

Створена је могућност да окупирамо Северну Албанију и избијемо на Јадранско приморје, што је било по нас, поред политичког и војничког значаја, нарочито од врло великог економскога значаја.

За овај циљ биле су формиране из III Армије две колоне: *десна* у Ђаковици од Дринске дивизије II п. (јачине око 8.700 љ.); и *лева* у Призрену од трупа Шумадијске дивизије I п. (Албански одред Шумадијске дивизије I п., јачине око 7.000 љ.). Обе ове колоне упућене су у два разна правца кроз веома тешко проходне арбанашке кршеве, борећи се уз пут са највећим тешкоћама, како у погледу кретања, тако, нарочито, у погледу исхране и снабдевања, избиле су на Ја-

јранско приморје код Љеша испод Скадра, ту се 5 новембра сједиииле и заузеле Љеш.

Једна од ових колона, Дринска дивизија II п., остала је код Љеша, као посада северног дела приморске области, и доцније употребљена за операције противу Скадра у заједници са Црногорцима; а друга колона, Албански одред Шумадијске дивизије I п., упућена је преко Кроје и Тиране у Драч и заузела га. На овај начин смо постали господари и Северне Албаније и Приморја од Љеша и Медовског залива до Драча. Али нам је ову нашу тековину доцније истргла из руку Аустро-Угарска, створивши на Балканској Конференцији мира у Лондону, једино њеном иницијативом, потпомогнутом енергично од стране Немачке, аутономну Албанију, чиме нам је излаз на Јадранско море био затворен.

Дакле, у року од само месец дана, ми смо једини од наших балканских савезника постигли потпун успех, јер смо код Куманова и Битоља потукли и потпуно уништили турску вардарску армију, а споредним снагама заузели Ново-Пазарски Санџак, Косово и Северну Албанију, посједајући и обалу Јадранскога мора од Медовскога залива до Драча. Наша војска је била прекрилила простор од Јадранскога мора па до Солуна и Једрена.

Ово је војнички значај Кумановске и Битољске битке.

Од велике је важности и морални моменат као последица ових битака. Мала Краљевина Србија постала је нада и уздање нашега целокупнога народа, који је био у вековном ропству моћне Аустро-Угарске империје. Победа на Куманову улила је и чврсту веру нашега народа у снагу и моћ Србије као Пијемонта, и у њену способност да у дело приведе велику идеју свих Јужних Словена, завјетну мисао наших народних великана из сва три племена: ослобођење и уједињење читаве наше расе. Када је загрмео први српски топ у Балканском рату, његов је пуцањ одјекнуо не само код Срба у Јужној Србији, него и у целокупном нашем народу под Аустро-Угарском. Њему је тада било јасно да ће се на бојним пољима Јужне Србије почети решавати и судбина свих Срба, Хрвата и Словенаца.

Значај победе код Куманова није само велики у војничком и моралноме погледу. Кумановска битка има много већи и шири политички и историјски значај.

У победи код Куманова био је срећан почетак наше вишегодишње борбе за народно ослобођење и уједињење, први почетак стварања наше данашње велике Краљевине. Ова победа, у вези са нашим доцнијим сјајним и великим победама: Бугара на Брегалници 1913 год., Аустро-Угарске на Јадру и Церу, и на Колубари 1914 год., чини једну нераздвојну целину по идеји, чији је завршетак наша крајња победа на Солунском фронту.

Од успеха наше војске у рату 1912 год. задрхтали су од страха наши национални непријатељи, који су чинили све могуће покушаје да осујете досадање успехе Србије, или да онемогуће њено даље јачање.

Аустро-Угарска није пропустила ништа што би јој дало повода да нападне и уништи Србију. Она је у току нашега рата с Турцима 1912 год. у њеноме консулату у Косовској Митровици створила подлу и потпуно измишљену аферу, прозвану по консулу Прохаски *Прохаскина афера*, која у мало није довела дотле да нас Аустро-Угарска нападне, тобож због повреде њеногa државнога достојанства од стране наше војске.

Даља последица овога страха била је акција Аустро-Угарске у Бугарској противу нас, да нас ова изненадно нападне, и на тај начин избегне пресуду руског цара у спору око нашег разграничења у Јужној Србији, јер је поуздано држала да ће нас Бугари победити, те би на тај начин и њени интереси били задовољени. Али је наша војска својим јуначким држањем, и добро вођена, осујетила бугарски подли изненадан напад без претходне објаве рата, и у чувеној Брегалничкој бици (од 17 јуна до 17 јула) 1913 год. победила бројно надмоћније Бугаре и осветила Сливницу.

После овога дошао је Букурешки мир, који је утврдио успехе наше херојске војске, али је још јаче узнемирио нашег вековног непријатеља Аустро-Угарску. Она је сада много страховала од коначног обрачуна са нашом читавом расом, која се нашим дотадањим успесима била јаче загрејала и заталасала.

Аустро-Угарска је осетила и правилно проценила величину и значај битке с Турцима на Куманову и Битољу 1912 год., и са Бугарима на Брегалници 1913 год., за будући развој европских догађаја. Због овога је она све могуће покушавала да за време Букурешког конгреса осујети успехе Србије, и

обезбеди своје политичке тежње: продирање ка Солуну вардарском долином (Drang nach Osten). Она је хтела пошто пото да уништи престиж Србије као Пијемонта, како би себи обезбедила ропство српско-хрватско-словеначког племена, које би немачком културом у току времена било потпуно денационализирано. Безумна од страха да се с једне стране Србија не одмори од Балканског рата, не припреми се и не прибере снагу за будуће догађаје, а с друге пак стране да се не разбуде и не распламте национална осећања и симпатије за Србију код њених потлачених поданика, као и да јој Србија у будућем сукобу Тројног Савеза са Антантом не би сметала, Аустро-Угарска је као изговор за напад на нас употребила један свој унутрашњи немио случај (убиство наследника престола Фрање Фердинанда), изазван баш њеном унутрашњом политиком према њеним поданицима, и објавила рат Србији, под изговором да казни Србију што је ободравала и одржавала национални дух нашег троименог народа, докле је у ствари њен план био да уништи Србију и подели је са Бугарском. Сјајна Кумановска, а доцније и Брегалничка битка (која је потпуно обезбедила и утврдила плодове Кумановске и Битољске битке), које су ослободиле и ујединиле Стару Србију и део Маћедоније са Србијом, те тиме увећале Краљевину Србију и спречиле пут продирања вардарском долином ка Солуну, изазвале су Аустро-Угарску на рат противу Србије, у који је била увучена и цела Европа, па на послетку чак и Америка.

Резултат је познат: наша сјајна победа аустро-угарске војске 1914 год. у биткама на Јадру и на Колубари; а затим, дефинитивна победа наша и наших Савезника 1918 год. над Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском.

Све ове наше победе, узевши их укупно као целину, почев од Куманова па до Солунског фронта, донеле су нам ослобођење и уједињење нашега троименога народа у данашњу нашу велику Краљевину, чиме је завршено једно велико дело, које је од епохалнога политичког и историјскога значаја за цело Јужно Словенство.

Наша Кумановска победа је дакле сјајан и срећан почетак наше потоње вишегодишње херојске националне борбе за наше ослобођење и уједињење, и у овоме лежи њен велики политички и историјски значај.

ЂЕНЕРАЛ ЖИВКО Г. ПАВЛОВИЋ.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„ГОЛГОТА", ОД МИРОСЛАВА КРЛЕЖЕ, У НАРОДНОМ КАЗАЛИШТУ У ЗАГРЕБУ.

За југословенску драму Загребачко Позориште је од одлучне важности, — без сумње најодлучније у читавој земљи: највећи број домаћих аутора доживљава овдје своје премијере; управа позоришта неуморним настојањем даје домаћу драму; публика са занимањем дочекује сваки новитет, а критика му даје попутбину за живот, каткад шкртију, каткад опет обилнију. Свакако у Загребу југословенски драматичар налази највише потицаја, схватања и потпоре. Ми смо се више пута питали зашто се не би и Београд у том смјеру такмио са Загребом, и одбијали смо то у главном на тешке посљератне прилике у којима је Београдско Позориште животарило. Али сад изгледа да се је у том погледу што шта промијенило. Оправком и преуређењем зграде, Београдско Позориште је технички најсавршеније у Југославији. Ансамбл је потпун. Рад је у пуном јеку. И сад је час да и управа Београдског Позоришта надокнади оно што је силом прилика пропустила. Сад би морала да почне износити домаће ауторе пред београдску публику, барем оне који су у Загребу успјели. Лани је Јосип Кулунџић доживио свеопће признање са својим драматским првијенцем *Поноћ*. Овај млади пјесник је Земунац — дакле у Београду код куће — па досада није дочекао да допре на београдску сцену. Недавно је Мирослав Крлежа побудио у Загребу праву сенсацију са својом *Голготом* — коју врло добро познају читаоци овог часописа — па има ли изгледа да ће Београђани у скоро вријеме угледати његово дјело на својој позорници? Загребачки театар има на свом овогодишњем репертоару *седам* домаћих премијера (Војновић: *Испод Купља;* Пеција Петровић: *Стојанда;* Крлежа: *Голгота;* Ловрић: *Син;* Кулунџић: *Необарбар;* Цесарец: Актовка, и Беговић: *Свадбени лет).* Хоће ли се Београдско Позориште повести за њим? Г. Грол је несумњиво човјек од иницијативе, па ће свакако покушати да створи од свог института још један форум на коме ће се одлучивати о удесу и напретку југословенске драме. Из ове племените утакмице међу Београдом и Загребом изашла би побједницом наша драма. Има ли љепше амбиције за једног позоришног управника?

* * *

Мирослав Крлежа спада међу најпознатије литерарне личности нове Југославије — али не по својим драмама (написао их је нешто 10—12!), него по романима и пјесмама. Од драма су му публициране неколике актовке, и *Галиција* у *Критици*, а иначе су спавале кроз неколико година у орманима позоришних драматурга. Да се Крлежине драме нису приказивале, криво је у првом реду неразумијевање, а онда и страх од техничких потешкоћа (Крлежа оперира са прилично комплицираном сценаријом). Напокон се је прије двије године усудио интендант Д-р Никола Андрић да иступи са Крлежом. Изабрао је драму *Галиција*, срећно пребродио све техничке и разне запријеке, и довео *Галицију* до дана премијере. Али управо *једну уру* прије почетка представе власт је забранила *Галицију*, — вели се ради антимилитаристичких тенденција. И тако је Крлежа морао да још чека скоро пуне двије године, да дочека своју премијеру на загребачком театру, кому је кроз године и године нудио једну за другом своје драме. До душе, заслуга је интенданта Бенешића и директора драме Гавеле да је ипак једном Крлежа дошао до ријечи у загребачком театру — али упркос свему морамо констатовати да је у истини сурови анахронизам да се аутор који већ од неколико година пише добре драме тек сада по први пут износи на позорницу. Ово је свакако разлог зашто публика и шири литерарни кругови немају јасан суд о Крлежи као драматском писцу, који је несумњиво на истој висини, ако не и јачи, са Крлежом пјесником и романсиером.

* * *

Голгота је чисто хумано, једноставно, скоро голо у својој једноставности позоришно дјело, које не апелира ни на какво наше расположење него на осјећајно. Пет актова — пет исјечених фрагмената из једнога бурног времена и тешкога живљења, које не веже један обичајни садржај са својим заплетом и расплетом, него свеопћа идеја правичности и права на живот, која је при концу симболизирана у доктору-створитељу, ономе који лијечи ране и казни у исти мах. Нема у *Голготи* позоришних блефова и ефеката, нема извјештачених драматских чворова ни театралних завршетака чинова, а нема ни љубавних афера. Али у њој има *љубави:* оне љубави која је јача и трајнија од прељубничке, од шипаричке, од виверске и донжуанске; оне која држи на себи сву тежину живота, да се не распане у својој подлости и гњилости; оне за коју тече крв — и падају жртве. Уз овај велики мотив у Крлежиној драми крећу се ситне и подле људске жеље и страсти, егоизми и бруталности у управо огромној снази, из које пиште и јаучу стотине дисонантних гласова у борби за живљење. И

сваки се тај глас код Крлеже чује, оштро и јасно, до душе са мало ријечи — са мало преобилних, каткад и прем познатих ријечи, али зато са јачим утиском. Читава *Голгота* дјелује као да присуствујеш једном великом судару човјека са удесом и да га гледаш из непосредне близине. Ту су зато сувишни сви реквизити досадањег театра, ту не треба патоса ни свечане геете, ту отпадају лажна и варајућа средства којима опијамо чула наивних гледалаца. Покаткад јаче дјелује Крлежина једна једина обична ријеч или појава, него читави дебатни диалози или ријепоречне тираде у драмама које стално пуне репертоаре наших позоришта. И тко нема толико чистоће у свом срцу да осјети у овом најприпростијом техником изграђеном драмату трагику човјека, трагику самога себе и сваког другога око себе — тај ће отићи из театра разбарушена духа и хватат ће се за којекакве пароле, с којима ће хтјети протумачити идејну бит Крлежина дјела. Али тко у овој маси што ју Крлежа пред нас износи, види кукавног Прометејева сина што се бори, не за свијетло, него за једно ситно мјесто да се на том свијеглу огрије — тај трпи са оним страдаоцима свих врста и свих категорија, па били они јаки или слабићи, подли или смиони, и одлази смирен величајном катарзом, која је доказом велике и етичке снаге Мирослава Крлеже.

* * *

Загребачка критика је у главном ванредно похвалила *Голготу*. И најзагрижљивији Аристарци успрезнули су се пред необичним замахом, пред драматским покретом, пред смјелим спајањем реалности и визије, живота и симбола, истине и наслућивања, који пуне ово пет чинова *Голготе*. Све драматуршке теорије осгадоше у позадини пред утиском који је ова драматуршки револуционарна драма произвела са позорнице. И зато, ако је драма — радња, ако је темперамент — јестни изражај живота, ако је човјек у судару са удесом — доличан садржај за позоришно дјело, то је онда *Голгота* драма у правом смислу ове ријечи. Она има елана и кретње, градацију радње и свечовјечанску идеју; она није виртуозна бинска грађевина, него необично јак драматски израз снажне пјесничке душе — не само савремене, него свевремене. Средства којима Крлежа оперира, крута су и примитивна, али величина дојма је силна. Карактеризација појединих фигура нема великог обиља линија, али оне линије које су употребљене одлучне су и значајне и оштро се одразују о тмурни, али величанствени фонд овог пјесмотвора. Диалог тврд, језгровит, јасан, који звучи сад као јецај, сад опет као протест. И што је најљепше у овој драми, то је несубјективност пишчева. Имаш осјећај као да код сваког момента стоји пјесник негдје иза те и шапће ти, упирући

прстом на позорницу: — *Ecce homo!* Доста је споменути начин и израз којим је изнесен Кристијан. Он скоро да изгледа и гледаоцу искрен. Његов цинизам није никад маркиран средствима која буде у гледаоцу гађење (као што би то сваки драматички виртуоз учинио), него он игра своју улогу поштењака и друга све до свршетка, па и онда кад га већ стиже Немезис, за коју ни он не појми да ју је заслужио. Као болни лајтмотив повлачи се Ахасверова појава кроз драму и не даје гледаоцу ни часа да посумња у правичност удеса, упркос крви и страхоте који пуне све чинове. Зато се није нигдје чуо ни један поклик у гледалишту који би одјекнуо као протест против неправди. Овдје је пјесник остао побједником над идеологом — или, ако хоћете, над пророком.

* * *

Још су два велика момента која одају снагу Крлежине умјетничке индивидуалности. Прво: његова суверена сигурност у свему што се тиче психе гомила; друго: његов рафинирани начин којим он мотиве најреалнијега живота пренаша у симболику и визионарност, не вријеђајући ни најмање логички развој догађаја и не изазивајући отпор у нашем осјећању. Крлежа је управо мајстор у постављању маса. Он чује сваки појединн глас у њима и свако појединo срце. Као што у једној гомили људи свак живи својим животом, тако и у Крлежиној сцени, у којој треба да судјелује мноштво, осјећате да нико није узалуд на позорници, да кретње и осјећаји појединаца стварају онај немирни, големи талас на којему се хрли судбини у сусрет. Особито му је то успјело у трећем чину, гдје не разабереш само удар чекића, шкрипу турпије и сјеку брадве, него и очајни куцај крви, и изнемогли хропот душе, и тешки вапај боли. А визионарна страна у другој половици другога чина, гдје напушташ најопипљивији реализам да се пренесеш у један свијет који умиче твојим чулима, али се отвара читавој твојој души — доказ је једне умјетничке индивидуалите која запањује. То је и разлог зашто је *Голгота* произвела онако дубок дојам на гледаоце, упркос неких дуљина и опетовања, упркос једног неразмјера у дијеловима, и катkад сувишних, преобичних, бачених реченица и израза.

* * *

Представа *Голготе* била је управо узорна: нешто давно невиђено у нашем театру, израђена до скруполозности. Д-р Бранко Гавела, који је водио режију, једним махом оправдао је све наде које смо у њ постављали. Он је био овђе више но обичан интерпретатор пјесника: он је дао покрет свим оним масама и турио их необично снажним еланом у живот. Створио је штимунге, удесио групе и направио

слике са много укуса, природности, а без театралности. Други конгениални помагач при изведби *Голготе* био је сликар Љуба Бабић, који је ствар инсценирао. И са глумачког гледа мора се рећи само добро. То је била једна скупна игра у којој нисте осјетили ни једне јаче дисонанце. Од првог солисте до посљедњег статисте све се је спајало у једну голему, потпуну цјелину.

Публика је непрестано аплаудирала и позивала Г. Крлежу, који није хтио да изађе пред завјесу. Али није требао да се крије: аплауз је био искрено признање интелектуалног Загреба, који је читав био присутан премиери, а донекле и срдачан дочек једном драматичару који је понешто, и ако не својом кривњом, задоцнио да иступи на позорницу. Али сад је, хвала Богу, иступио, и остаће ту.

МИЛАН БЕГОВИЋ.

ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦА ТРОЈИЦЕ.

Са Додеовим комадом *Фромон и Рислер* извученим из познатог романа, прославили су, са мало добре воље у рачунању датума, три најпознатија глумца старе трупе Народног Позоришта, Г. Г. Милорад Гавриловић, Илија Станојевић и Сава Тодоровић, четрдесетогодишњицу свога глумачког рада истог дана, 6 децембра ове године. Учешће публике било је скоро једно изненађење: изгледало је да се прослављају не само три њена љубимца, него и читава једна славна епоха глуме чији су они представници и која је још заступљена у њима. То је било тачно, у многоме, јер су Гавриловић, Станојевић и Тодоровић у ствари веза између херојске прошлости, Бачванског, Тоше Јовановића, Ђргурове, и садашњице, која све више замењује лично истицање, сјај протагонисте, тежњом за добро извођење целине, која истиче редитеља, некада заборављену личност, у први ред тумача писца. Може бити да је, као свугде у средњој Европи, у Русији, а у најновије доба, и ако само на малим позорницама, око великих, званичних храмова Талије, и у Француској, и код нас прошло време хероја на даскама, и можда је млађима и сасвим младима суђено да никад не дођу до те популарности до које су њихови старији долазили некад, кад се ишло да се види комад где је Чича, комад где је Сава, или комад Гавриловићев. Може бити да је у опште и култура и друштво такво да се јако одвојене индивидуалности теже развијају. Сава, Чича и Гавриловић су то били, и то и изгледа једино што их, осим приближно истог трајања глумачког рада, везује у заједничком прослављању. То је заједница тројице усамљених.

Иначе, они су и по личним одликама и врстама репертоара потпуно различити, као и по својој кариери. Милорад Гавриловић, рођен 1861 године, глумац од 1879, члан На-

родног Позоришта од 1882, представник је високог драмског стила општег европског карактера. Са врло лаким почетком, играјући још као млад глумац, образован, познавајући игру већине чувених глумаца свога доба у Европи, он је, у главном, изнео дивове драмског репертоара, велике статуре са јаким акцентом. Он је у главном представник улога као што су Ричард III, Магбет, Кин, Егмонт, Дон Карлос. За то је имао појаву, орган, довољно културе и темперамента да оживи те велике фигуре. Поред тога, у другом реду, он је „резонер" у Дими, Ожијеу, Пајерону, Судерману, са ауторитетом који та врста улога захтева. Као начитаног уметника, њега су привлачили понекад и северњаци, и он је дао Оца од Стриндберга и Габриела Боркмана од Ибзена. Али је Гавриловић у главном глумац великог драмског акцента који је остваривао на позорници снажне природе.

Док је Гавриловић био уметник великих силуета, широког геста и крилате речи, Чича-Илија је волео сликовит детаљ, неговану миниатуру, пластичну мимику. Рођен 1859 у шареној, типовима и карикатуралним особењаштвима пребогатој средини старог Дорћола, који је и изнео у толико популарним *Дорћолским пословима*, он је, обдарен од природе изванредним имитаторским даром и проницљивошћу, имао прилике да студира живе карикатуре, производе најразноврсније укрштеног света. Изврстан посматрач, он се ту научио да не заборави ни један детаљ. Он је комичар коме је стало до најситније црте, који прича свој тип детаљ по детаљ. Зато би се често чинило да стоји изван улоге, да је више литерат него глумац, да се не опажа код њега увек и тачно схваћена целокупна психа. Он је несравњен представљач локалних типова. Захваљујући својој мимичкој способности и смислу за комику, он је дао више типова Молиерових, био је увек радосно дочекан комичар у цел м веселом репертоару, али је као Митко, Папа-Наско, Кир-Јања, Калча, Јованче Мицић, дао своје најбоље креације. На позорници у 1881, он је у Београдском Позоришту од 1886.

Док је Гавриловић узео за себе снажне емоције, Чича смех, Сава Тодоровић (рођен 1862, на позорници од 1880, а члан Народног Позоришта тек 1887) је уметник речи обојене лаким преливима, уметник дискретне емоције. Најбољи „говорник" може бити као глумац, он је играо са највише воље неуспеле у животу, смирене, резигниране. Он је једини могао да брижљиво изради танан детаљ у тону, и у томе је имао најлепше успехе. Брижљиво израђујући текст, он је успео да у позоришту које, на жалост, то не може увек да тражи, а много чешће не налази него што то начин рада условљава, остави својом игром увек утисак озбиљне, свестране обраде. Сава Тодоровић, осим тога, заједно са Чичом,

уме да да локалне боје, и заједно са њим је међу старијима најбољи представник типова из наших средина. Он је тако исто добар комичар, до извесног степена мимичке јачине, као у Стеријином Ружичићу, једној од својих првих, и сада најбољих улога. Сасвим противно томе, он игра са исто толико успеха пзнице, осорне, у чему досгева до велике пластичности, као у своме изврсном Хаџији у *Коштани* или у Цезару у *Цезаревом тестаменту*.

Ово су од прилике карактеристике трију слављеника који су ујединили овог месеца прославе својих тако различитих каријера, али је публика у њима — то се осетило, — поздравила представнике једне лепе и значајне епохе наше глуме, која се завршава.

МИЛАН ПРЕДИЋ.

Р. У. Р., ОД КАРЕЛА ЧАПЕКА.

Крајем прошлог месеца давало је Народно Позориште премиеру Чапекове колективне утопистичке драме *Р. У. Р.* („Розумови Универсални Работници"), која је, у последње време, доживела сензационалне успехе у Европи и у Америци.

Карел Чапек је један од најјачих драматичких талената млађе чешке генерације, и по оригиналности својих идеја, и по савршеном познавању сцеиске технике. Зато успеси његових драма једнако зависе од њихове литерарне, драмске вредности, колико и од интерпретације, т. ј. режијске и сценографске реализације на позорници. У свима његовим комадима, почевши од сатиричке комедије *Лопов*, па до најновије, *Ствар Макропулос*, која се недавно давала у Винохрадском Дивадлу у Прагу, имаде извесних празнина у тексту које су сасвим препуштене интуицији редитеља: да их испуни сопственим материалом, или да их потенцира, и да, на тај начин, још више смањи вредност комада. То је отуда што се карактер модерне драме све више приближава карактеру филма, у коме је редитељ једнаки стваралац као и писац, и у коме, често, добри текстови доживљавају неуспехе због слабе интерпретације, или обратно.

Чапекова утопистичка драма *Р. У. Р.*, која, по својој техничкој конструкцији, по бизарности идеје и, на крају, по оригиналности свог апстрактног, а у исто време динамичног карактера, спада међу најјача дела младог чешког драматичара, стоји некако на средини и на врху његовог досадашњег стварања: на прелазу из дематериализованог реализма у фантастичност филма. У *Р. У. Р.*-у Чапек је, у ствари, обрадио једну стару идеју, додавши јој чудне неке мешавине сентименталности, гротеске, америкинизма, филозофије, сензације и скепсе; он је једним парадоксом — индиферентношћу сижеа и

његовом сенсационалношћу — пронашао срећну синтезу, која задовољава једнако све класе данашњег друштвеног система. Јер, гола, идејна конструкција те драме, то је вечни сукоб између материје и душе, строја и човека, цивилизације и инстинката, итд. — сукоб у коме побеђује оно што је елементарније: природа, душа, човек, инстинкат. Та идеја је у Чапековом комаду реализована на један нов технички начин. Стари Розум је, осамљен, на неком далеком америчком отоку, изумео рецепт по коме могу да се израђују људи-машине, работници. Његови наследници (а то је персонификовани индустријализам) искоришћују тај изум: стварају фабрике работника и продуцирају хиљаде и хиљаде тих људи-машина. Работници имаду само мозак, који им диктира да раде док се не истроше. И тако настаје хиперпродукција тих работника, који једнога дана постају већина и побеђују човечанство. Када су уништили све до последњег човека, из двоје работника, мушког и женског, који су били савршенији од осталих, развију се нови људи, нови Адам и Ева, и с њима опет почиње човечанство, као и пре. Чапек ту своју идеју, идеју да извор човечанства лежи у љубави, решава сценски сугестивно на бази утопизма. Он је, пре свега, јак драматичарски темпераменат, па су му диалози живи, ситуације напете и покрети динамични; он је, затим, јак драмски техничар, увек сценски логичан и конструктиван; и, на крају, он је оригиналан, смео, пун најразноликијих нианса, од неке сентименталне примитивности до рафиноване гротеске. Ипак, читавоме комаду фали извесна стваралачка топлина, известан елан; на махове он се чини као да је одвише рађен „работнички".

Како читави комад, исконструисан у детаље на истом нивоу утопизма, имаде апстрактни карактер, требала је и режија, сем да испуни извесне празнине текста, да буде и адекватна. Међутим, редитељ Г. Живојиновић није успео да доведе на позорници у хармонички склад уметничко дело и његову реализацију. Он је режирао *Р. У. Р.* одвише реалистички, без осећаја за стилизацију какву захтева унутарњи карактер драме. То се нарочито осећало у последњој сцени, која је била интерпретована сасвим криво. Уместо једног скептичног рефрена читаве филозофије ауторове, публика је чула неко патетично пророчанство. Сем тога, Г. Живојиновић није довољно изразио контрасте између људи и работника; није довео до изражаја динамичност која лежи у самоме комаду, и није успео да даде онај прави тон, атмосферу, која је одлика свију Чапекових комада. Ни светлост није била бирана по неким унутрашњим потребама ситуација: она је, без разлога и оправдања, бивала слатка и буржујска тамо где је највише требала да потенцира оштре, заковитлане линије драме.

Од глумаца треба да се спомену једино Г-ђа Таборска, која није имала трансформирану улогу, и Г. Богић, који је само у моментима успео да донесе улогу у правоме тону којим је читав комад требао да се игра. Сценограф Г. Гренинг дао је само добре детаље.

ГУСТАВ КРКЛЕЦ

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

КОНЦЕРТ Г-ЂЕ АДЕ ПОЉАКОВЕ.

Г-ђа Ада Пољакова је драмска певачица првог реда. Са ретком вокалном изразитошћу, пуном најбогатијих и најутанчанијих прелива, са изузетним бинским темпераментом, од студије и стила, Г-ђа Пољакова живи на сцени, способна да до најситнијега детаља, и у ставу, и у маски, и у гесту, и у гласовним флексијама, дâ свој илузији која се пред нама одиграва реалну вредност.

Али Г-ђа Пољакова је и уметница. А уметница је због тога што има културе.

Драмски музички стил је *al fresco*. Све је у широким потезима. Композитор се не губи у ситницама, и не сме да се губи у њима, јер драматичан пулс гони напред, ка кулминацији. У драмској музици има акцената. Они бивају нарочито подвлачени од аутора. А простор између тих акцената испуњен је музиком којој је једини циљ да их припреми: живе, моћне, или у скрушеном изразу, пуне бола, сможднене снаге, и резигнације без светле наде.

Драмски певач иде за тим акцентима. Он занемарује детаљ, вајајући широку линију ради снаге која има да избије у тренутку који је подвучен ради драматичног израза. Стога драмски певачи врло ретко имају опште артистичке културе. Стога је у њих све спољашњи гест, који добије инспирисан замах само на акцентованим местима у радњи, у партитури. Осим тога, сцена и покрет на њој, она шарена лаж која дражи око и чула, све то им помаже да са што мање уметничког детаљисања изнесу акцент, и само акцент. Простор од акцента до акцента испунио је остали, другоредни апарат: сценариста са статистима, и онда, врло важан апарат, сви технички детаљи бинског опсењивања. Све то чини да су драмски певачи омиљене личности, чувени, али они су врло ретко уметници у оном најчистијем и најсложенијем смислу те речи. Они су у највише случајева „каботени“, ако имају дара; или су безначајне јединке у целини, ако им дар недостаје.

Али велики драмски певач је само онај који је и уметник. А уметник је само онај певач за кога нема детаља без значаја, за кога је све — сваки тон, свака мемозматичка ара-

беска, свака линија, ма и најмање дужине, — од вредности, онако како је то у стилу концертног певања. Само су концертни певачи и уметници певачи, с претпоставком, разуме се, да имају уметничке школе и темперемента артисте. Јер само концертни певачи понире у сваки детаљ партитуре коју изводе, и, понирући тако у дело, допиру до његовог дна, у његове најдубље, најмистичније дубине, до његовог извора.

Велики драмски певачи су уметници само онда када су способни и са концертног подиума да делују на нашу душу. Али не да делују „каботенским", гестикулисаним начином интерпретовања оперских арија и сцена, од којих врло мали број има смисла кад се ишчупа са музичко-драмске сцене и пренесе на подиум концерта; већ да се дојме наше душе изводећи дела намењена концертном подиуму, и изводећи их у стилу, изразито али отмено, без позе и излишног физичког геста, али са најутанчанијим осећајним гестовима душе.

Г-ђа Ада Пољакова је таква уметница. Савршена у интерпретацији музичко-драмских партија, она је савршена и као цизелатор миниатура на подиуму концертне дворане. Јер је, пре свега и изнад свега, уметница од темперамента и интуиције, и јер је уметница од артистичке и техничке културе.

Њен програм који смо чули у „Манежу", доказ је њених префињених стилистичких осећања. А интерпретација тога програма показала је да је Г-ђа Пољакова савладала све проблеме технике и да ствара, интуитивно, интерпретујући дела која су креатори створили. Она креира у тренутку рекреације; и стога је уметница.

Чимароза, Перголезе, Мартини, стилисте талијанске школе опера буфа или bel-canto манира; Шуман, интимни песник малих облика, чију је песму *Не пођем ја* Г-ђа Пољакова интерпретовала са најоригиналнијим акцентима, трагично резигнираним; Дебиси, флуидно-страсни Французкоме су сунце југа и расни атавизам запалили крв да би створио дела од волуптиозне лепоте *(Мандолина)*, бизарна, непосредна; па Словени: Гречанинов, Балакирев, Чајковски, и нарочито гениални Мусоргски, добили су интерпрета који је суверено изнео све оно што су они унели у своја дела. А тумачење циклуса *У дечјој соби* од Мусоргског било је савршенство префињене културе гласа, дикције и моделисања облика, као и *Хопак*, натуралистички јак и изразито оригиналан, од истог аутора.

Г-ђа Пољакова је завршила свој концерт двема песмама наше, српске музичке литературе: мојом кратком музикалном сузом *Звона*, композицијом у којој сам, на бази дескрипције звона са усамљене црквице на сеоском гробљу, развио једну болну мелодију, један крик, покушавајући да дам израза болу за једним малим бићем које никада нисам познао; и *Пушчи ме*, обрада народне мелодије из пера Г. Коњовића. Г-ђа

Пољакова је и једну и другу песму, као и цео програм, извела савршено, и за своју ванредну уметност целога вечера била је награђивана бурним и једнодушним пљескањем.

Г. Брезовшек је пратио сјајно технички и врло музикално.

МИЛОЈЕ МИЛОЈЕВИЋ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА. — ПРОМЕНА ВЛАДА У ЕНГЛЕСКОЈ И У НЕМАЧКОЈ. — СОНИНО. — КОНФЕРЕНЦИЈА ЗА БЛИСКИ ИСТОК.

Треба забележити неколико догађаја за ово последњих месец дана. Први је промена владе у Енглеској. На место Л. Џорџа, независ ога либерала, дошао је Бонар Ло, конзервативат. Нова влада је одмах расписала изборе. Избори су после три недеље извршени. Они су дали већину од 72 гласа конзервативцима. Избори су утврдили да је Л. Џорџ Енглезе уморио: досадио им је својом несталношћу у спољној политици, и својом вечито компромисном политиком унутра. У Доњи Дом је ушло око 142 социалиста, — двапут више него што их је било у прошломе Доњем Дому. Краљ је свечано отворио седнице Парламента кратком престоном беседом. Из дебате која је затим дошла, види се да ће се унутра и споља радити на консолидовању несређених односа: унутра ће се решити ирско питање, буџетска равнотежа и проблем беспослице; споља ће се радити у споразуму с Француском и Италијом да се учврсти на Истоку мир без мешања у независност Турске. Важна је званична изјава да је постигнут споразум између Енглеске и Малога Споразума, и да ће се Аустрији дати зајам.

Други догађај је промена владе у Немачкој. На место Вирта дошао је Д-р Куно, директор паробродскога друштва „Хамбург-Америка Линија". Нова немачка влада је, и ако пословна, консервативна, али не реакционарна. Њен председник дао је пред Рајхстагом своју изјаву: „Ми нити желимо нити можемо да се удружимо с Истоком противу Запада, нити обрнуто, са Западом противу Истока; Немачка не може наћи за себе користи у задовицама других нација; она може претрпети само штету." У погледу накнаде за штете причињене ратом, нова влада обећава да ће примити предлоге којим би се оне једном уредиле.

Трећи догађај јесте да је брат краља Константина, Андреја, осуђен на деградацију и вечито изгнанство, и да су грчки министри Гунарис, Теотокис, Балтазис, Стратос, и генерали Хаџијанестис и Протопападакис осуђени и одмах стрељани као најважнији кривци за слом Грчке у Малој Азији. Због овога су прекинути односи с Енглеском, која је интер-

венисала у корист осуђених. — Четврти догађај јесте резултат референдума у Бугарској; већи део гласача изјаснио се за стављање под суд министара, кривих за рат и последице из година 1913, 1915, 1918, Ив. Ев. Гешова, Малинова, Љапчева, генерала Савова, Бопчева, Костуркова, Данева, Маџарова, Теодорова, генерала Вазова и Никифорова. — Пети догађај јесте одлагање потврде конвенција закључених с Италијом, као делова Рапалскога Уговора, и ако је „Господар Италије" у уводноме говору у Парламенту обећао да ће и Уговор и конвенције лоајално примити и извршити. — Шести догађај јесте ултиматум Немачкој да плате Савезницима по 500.000 златних марака вароши Штетин, Пасава и Инголштат, зато што су у тим градовима били нападнути савезнички официри у вршењу своје дужности. „У противноме, Савезници ће се сами наплатити."

Седми догађај од важности јесте Лозанска конференција за Блиски Исток. Али, пре него на њу пређемо, рећи ћемо неколико речи о барону Сонину, који је умро. И то је један догађај из међународне историје: његово име било је везано за све догађаје у Италији за последњих четрдесет година. Сонино је већ у двадесетој години био писар посланства, у тридесетој писац познате књиге *Сицилијански сељак*, уредник *Недељног Прегледа*, народни посланик, министар финансија. Од 1890 до 1919 није било догађаја у његовој земљи да овај полу-Јеврејин није у њему учествовао. Он је био заточник Тројнога Савеза, а 1915 године он је тај исти савез убио. У априлу 1915 склопио је са Енглеском, Француском и Русијом по злу познати Лондонски Уговор. Он није имао шире погледе на проблем југоисточне Европе, а нарочито на Јадранско питање. Због тога је Италија, коју је он са Саландром и Орландом водио да 1919, у лето 1918 године изгубила главу. Она је отишла незадовољна са Конференције мира, не решивши ниједно своје питање како треба. Србија је у Сонину имала стално једнога непромењенога противника; он није могао да схвати њену улогу у ослобођењу и уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца. Његове грешке су оставиле дубоке трагове у односима између Италије и нас.

У конференцији за Блиски Исток учествују активно осам држава, Енглеска, Француска и Италија као сазивачи, Југословенска, Румунска, Бугарска, Грчка, Турска као преговарачи, Јапан и Америка као посматрачи. Америка је посматрач, али с изузетним правом учешћа у дебати. Америка не допушта да државе-сазивачи извуку нарочито користи у Азији. Америка хоће свој део, којега се раније одрекла, и, на једној од седница, умешала се да утврди своје гледиште на режим капитулација у Турској, на економске користи, и на режим Мореуза.

Лозанска конференција је почела свој рад у знаку помирљивости. Она је од стране свих, па чак и од папе, поздрављена као последња европска конференција која би утврдила мир. У том смислу су говорили сва три њена председ-

ника који су се мењали један за другим на председничкој столици. Главни предмети решавања били су: граница између Турске и Грчке у Европи, уређење питања о Мореузима, турски дугови, режим капитулација, економске и финансијске погодбе за стране државе у Турској. Најозбиљнију пажњу су Велике Силе поклањале Мореузима, и својим економским и финансијским интересима у Турској. Наша држава је у питању граница у главноме заступала становиште Великих Сила. Она је тражила, као границу, једну неутралну зону дуж Марице, која би у исто време служила и као коридор за излазак Бугара на Јегејско Море. Грчка је примила овај предлог. Турска је тражила границу од 1913 године, Бугарска опет границу из 1914 године; другим речима, Турска је хтела да поврати ону територију коју је 1914 под притиском из Немачке уступила Бугарима да би их увукла у рат (Карагаш, станицу једренску, са једним језиком земље). У погледу излаза на море и пристаништа на Јегејскоме Мору, Бугари су тражили коридор и Дедеагач у свој суверенитет. Грци им нису то давали никако; они су били готови дати пристаниште у закуп за 99 година, али не у потпуну својину.

Што се тиче Црнога и Мраморнога Мора, Босфора и Дарданела, као и Архипелашких острва, до данас није постигнут споразум. Турци нису поднели никакав предлог; њихов изасланик задовољно се просто изјавом да му је руски предлог најсимпатичнији. Руси, који су позвати само за ово питање, учинили су овај предлог: 1) у Црно Море се не сме пуштати ратно бродовље; 2) Турци задржавају суверена права у Босфору, Мраморноме Мору и Дарданелима (могу их утврђивати, држати у њима ратне лађе, војску); 3) допушта се у свако доба, у рату или у миру, слободан пролаз кроз Мореузе трговачким бродовима свију народа. Бугари су предлагали да се за Мореузе уведе једна међународна комисија у којој би била представљена и Бугарска, а примили су да се допусти трговачкоме бродовљу у свако доба слободан пролаз кроз њих. Румуни су захтевали да се установи за Мореузе исти режим као и за Дунав: једна међународна комисија у којој би и Румунија имала свога члана са равноправним гласом. Французи, Енглези и Италијани су предложили ово: а) У време мира трговачки бродови имају потпуну слободу пловидбе и пролаза кроз Мореузе; б) У време рата, ако је Турска неутрална, потпуна слобода за пловидбу и пролаз за трговачке бродове; ако је Турска ратујућа страна, онда ће неутрални бродови имати слободу пловидбе и пролаза, а Турска право прегледања бродова; в) У време мира ратни бродови потпуно слободно пролазе и плове кроз Мореузе, с тим да ниједна Сила не може имати у Црноме Мору више ратних бродова него што их има најјача флота једне од прибрежних држава; г) У време рата, ако је Турска неутрална, онда је допуштена потпуно слободна пловидба

ратним бродовима; ако је Турска у рату, ратна флота може слободно пролазити кроз Мор узе; д) Као јемство установљава се једна војно-маринска ком сија од свих интересованих држава (Америка, Енглеска, Италија, Јапан. Француска, Бугарска, Румунија. Грчка, Русија и Турска. Турска би имала председништво); ђ) Потпуно демилитаризовање Дарданела и Босфора, свију вароши у Мраморноме Мору, острва Самотракија, Лемнос, Емброс, Тенедос; е) У Цариграду не може бити више од 10.000 војника за чување реда. Амерички посланик је тражио принцип слободних и отворених врата. Наш представник је пристао уз предлог енглеско-француски, тражећи да наша држава има представника у међународној комисији за контролу над Мореузима.

У питању дугова за сада још није донесено право решење, јер су се све балканске државе успротивиле предложеноме решењу. Предложено је решење да оне приме још од 1913 до данас све дугове Турске; формулисано је ново, по коме би се од 1 марта 1920 године имало плаћати сразмерно добивеним територијама за време балканских ратова. Изгледа да ће балканске државе плаћати ипак више него што би требало да плаћају; у томе погледу Силе су непопустљиве као и раније.

Наша држава је на Лозанској конференцији за Блиски Исток заступала и тезу Грчку и тезу Великих Сила у погледу граница грчко-турско-бугарских. Због тога је била похваљена од стране заинтересованих. Ми бисмо сигурно били покуђени да смо заступали другу тезу, тезу словенску у погледу Мореуза и граница. Овога пута било је, изгледа нам, боље бити и покуђен него похваљен за антисловенско решење целога питања.

ИНОСТРАНИ.

УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА. — ОСТАВКА ВЛАДЕ Г. ПАШИЋА.

После скоро годину дана трајања, Влада Г. Пашића, — трећа Влада Г. Пашића, — поднела је 4 децембра оставку. И поред све вештине Г. Пашића да крајња решења одлаже, он више није био у стању да унутрашњу кризу свога кабинета спречи да се претвори у отворену.

Влада Г. Пашића није оборена акцијом опозиционих група у Парламенту. Њену оставку проузроковало је у првом реду слабљење основе на коју је била наслоњена. Оно што је Г. Пашића принудило на демисију, то су сукоб између „левице“ и „деснице“ у демократском клубу, и с тим у вези: сукоб између демократа и радикала. Пред отпором левог крила демократског клуба са Г. Давидовићем на челу да и даље безусловно одржава владу Г. Пашића и Г. Прибићевића, онако како је то хтела демократска десница под вођством Г. Прибићевића, Г. Пашић није смео још дуго оклевати. Или

ће он узети иницијативу и поднети оставку Владе у тренутку који изабере, и тако спремити ситуацију у којој ће састав Владе бити поново њему поверен; или ће дочекати да група Г. Давидовића, на једном питању незгоднијем за Владу од осталих, пређе опозицији и изазове пад Владе, — после чега би шансе за обновљени кабинет Г. Пашића биле свакако смањене.

Ова опасност за Владу Г. Пашића: да у отвореној битки у Парламенту изгуби власт, повећала се од онда кад се у Хрватском Блоку почело стварати расположење за активну борбу, па и за улазак у Парламент. Несигурност положаја Владе Г. Пашића постала је очигледна и неупућенима после Загребачког Конгреса јавних радника, на коме је шеф демократске странке, Г. Давидовић, показао да је готов да у име своје странке, или бар своје групе, поведе самосталну политику не само у погледу српско-хрватских односа, него и у погледу општег курса режима Г. Пашића и Г. Прибићевића.

Према тој самосталној политици Г. Давидовића и његове групе, Г. Пашић и Г. Прибићевић нису били вољни остати мирни посматрачи. Против ње они су створили неприкривену борбу. Савезник Г. Прибићевића, Г. Пашић није то постао само стога што је њему ишло у рачун да помаже групу Г. Прибићевића, преко које је задржавао читаву демократску странку у коалицији — у којој су радикали водили прву реч. За то је Г. Пашић имао и један непосреднији интерес: у колико би код демократа покрет за новим оријентацијама растао, у толико се он морао јављати и код радикала. А код радикала нове оријентације, по самој природи ствари, довеле би странку опет под утицај Г. Протића.

После Загребачког Конгреса, читав политички живот окретао се око борбе коју су против Г. Давидовића и његове групе повели удружено Г. Пашић и Г. Прибићевић. Слабији због мањег броја, мање решености да иду до краја и мање одређености циљева, „Давидовићевци" су били принуђени да у свима сударима у којима се ова борба развијала, пристају на компромисе повољније по противну страну. Ипак левица демократског клуба није се сматрала побеђеном. Она је чекала прилику да сама пређе у офанзиву, или да у борбу против Г. Пашића и Г. Прибићевића ступи један нов чинилац. И тај се чинилац јавио, изненада, помало изненада и за групу Г. Давидовића, на чију се страну спремао прићи. То је био Хрватски Блок. Већ сами изгледи да ће Хрватски Блок са својих 60 посланика доћи у Парламент, подигли су борбеност код свију противника Владе Г. Пашића, и почела се спремати нова парламентарна комбинација која би, обухватајући и демократску левицу и Г. Протића, и сву опозицију у Скупштини, била способна да узме власт у руке.

То је био знак за Г. Пашића и за Г. Прибићевића да је крајње време за одлучно обрачунавање са Г. Давидовићем и

његовим ближим пријатељима у демократској странци. На захтев Г. Прибићевића сазвана је седница демократског клуба на којој се клуб имао дефинитивно и без ограде изјаснити: или за Г. Прибићевића и даље одржавање радикално-демократске коалиције под Г. Пашићем, или за Г. Давидовића и тражење нових путева. Да ће клуб са изузетком малог броја „непомирљивих“ око Г. Давидовића и Г. Вељковића стати уз њега, Г. Прибићевић није сумњао, јер то значи осигурати демократској странци остајање на власти. Међутим, не чекајући резултат заказаног „рашчишћавања“ у демократском клубу, Г. Пашић у споразуму са Г. Прибићевићем поднео је Круни оставку Владе. Требало је демократским левичарима, а нарочито „неопредељенима“ који су се колебали између једне и друге групе — „центруму“, — приредити једну убедљиву лекцију способну да им предочи сву озбиљност одлуке пред којом се налазе. Али ова лекција није помогла, или бар није помогла потпуно. Приликом изгласавања резолуције којом је дводневна расправа о опредељивању демократског клуба, — за политику Г. Давидовића или за политику Г. Прибићевића, — закључена, група Г. Давидовића испала је јача него што је Г. Прибићевић слутио. „Давидовићевци“ су, истина, били надгласани, али су их „Прибићевићевци“ надгласали свега са неколико гласова. Што је по Г. Прибићевића најтеже, то је што је левица, и ако у мањини, овога пута одбила сваки компромис. После усвајања резолуције Г. Давидовић је поднео оставку на председништво клуба, али је изјавио да остаје и даље у клубу, и да не мисли напуштати своје гледиште о правцу којим демократска странка треба да пође. Уз Г. Давидовића остало је цело лево крило демократског клуба. И тако се клуб, поред општег признавања начелног јединства, поделио у две непријатељске групе.

Као шефу највеће парламентарне групе, Круна је 8 децембра поверила мандат за састав нове владе Г. Пашићу. Та нова влада, по мишљењу Круне, мора бити пословна, то јест бар у толико што ће са садашњом Скупштином решити неколико најхитнијих закона, на првом месту закон о чиновницима, закон о накнади ратне штете, закон о инвалидима. Преговоре за састав пословне владе Г. Пашић је повео тако, као да му није стало да дође до резултата. Навикнуто да у сваком потезу Г. Пашића види „задњу намеру“, јавно мишљење за објашњење оваквог начина преговарања прави следеће претпоставке. Или Г. Пашић иде на то да ослаби отпор демократске левице у очекивању да му се она и овога пута поклони, па да онда обнови радикално-демократску коалицију; или, — и то се сматра вероватније — жели да увери Круну како је из ове кризе једини излаз изборна влада састављена од радикала, који би у Владу могли примити још једино групу Г. Прибићевића, уз групу Г. Дивљана и Г. Маглајлића.

ПРИВРЕМЕНИ.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)". — Наш сарадник Г. Слободан Јовановић објавио је, у издању књижаре Геце Кона, своју дуго рађену и с најживљим интересом очекивану студију под горњим насловом. У том опсежном делу — у коме се наставља уставна историја Србије започета у *Уставобранитељима* — налазе се ове главе: Део први. Милошева влада: I. Стање ствари пред Милошев повратак. — II. Збацивање чиновника. — III. Милош и либерали. — IV. Милошево самодржавље. — V. Милошева политика. — VI. Општа оцена Милошеве политике. — Део други. Михаилова влада: I. Михаилов програм. — II. Покушај измирења странака. — III. Михаилове установе. — IV. Михаилов режим. — V. Плодови режима. — VI. Пропаст Великог суда. — VII. Омладина противу Михаила. — VIII. Расцеп у Михаиловој влади. — IX. Топчидерска катастрофа. — X. Општа оцена Михаилове владе. — О овој значајној књизи донећемо опширан приказ у идућем броју.

„Бетовн". — Горостас Бетховн. И из пера прослављеног писца Ромена Ролана. И у преводу песника (превео Божидар Ковачевић). Разлози да се човек ужурбано маши за књигом. И кад је то учинио, нема да се каје. Књига, споља и изнутра, утиче складно, хармонички, у акорду херојства, озбиљности, лепоте, ентузиазма. Занимљив је предговор преводиочев: мала, али смела и понесена увертира: quasi heroica. На жалост, има у њој и таквих смелости које не спадају ни у музику, ни у литературу, и које стога треба прекатегорисати. Али је још више но смелост кад Јек Трбосек улази у израз једног размишљања над Достојевским, Роланом, духом Истока и Запада. — Књигу је издала књижара С. Б. Цвијановића.

и. с.

„Хладна крв и друге приповетке" А. Чехова. — Приповетке (издање „Напретка") су врло различите по дужини, по вредности, по преводу. Најдужа, *Досадна историја*, прилично потврђује свој наслов. Најкраћа, *Ажута*, најбоља је. За њом долази по вредности, опет кратка, *Хладна крв*. Познато је да је Чехов, у правој инспирацији за причу, писао већином смело скраћену, силуетизовану, оштро ритмизовану причицу: некад тужну на смешној позадини, некад обратно; црну на белом, белу на црном; просту, верну, истиниту, па ипак свакад лепшу од живота. — Г. Максимовић преводи лако, непосредно, али брзо; са много љубави, али са недовољно респекта.

и. с.

„Жан Кристоф“. — Г-ђица Олга Косановић продужује да пажљиво и добро преводи ово монументално дело Ромена Ролана (издање „Напретка“). Друга књига, *Јутро*, осветљује дечачки живот, прве напоре и отпоре једне пуне свести и више савести, прва одушевљавања, стремљења, пријатељства, љубави, клонућа. Као што је у првој књизи, *Зора*, зашао далеко у душу детета, тако је и у овој књизи Р. Ролан ушао у узнемирени живот дечка који клоњава и диже се у изградњи једног генија који се све више открива.

Г. М.

Декартова „Расправа о методи“ у српском преводу. — Као доказ снажног плодоносног духовног врења најновије филозофске генерације код нас, јесте и појава превода славног Декартовог дела *Discours sur la Méthode*. Превод је дао Г. Љубиша Стојановић, и, ових дана, публиковао га је о свом трошку као прву свеску филозофске библиотеке коју је почео издавати заједно са Г. М. Милићем. Преводу овог класичног дела, чијим је избором документована солидна филозофска култура, претходи преводиочев увод, који је прилично информативан, али који не показује довољно филозофске динамике. Ј р, кад се доста задржало на Декартовим претходницима, могла се посветити пажња и његовим последницима, и, нарочито, Декарта довести у везу са најновијим филозофским правцима. Тако би, на пр., поређење Декарта са Бергсоном дало лепе резултате.

Осим тога, Г. Стојановић би много јаче потпомогао развитак наше филозофске културе да је Декартовој биографији и хронолошком прегледу издања његових дела додао и литературу о Декарту, па, поред *Расправе*, превео и *Медитације*.

Што се тиче самог превода, у тежњи да олакша читање овог Декартовог дела и широј читалачкој публици, Г. Стојановић је већином скраћивао у свом преводу реченице оригинала, чиме је стил великог мислиоца изгубио нешто од своје логичне једноставности, али о томе би се, у осталом, могло дискутовати. Иначе, превод је, изузев неколико омашки, доста добар, а техничка опрема књиге изврсна.

Најзад, као први у низу других превода који ће се доцније јавити, овај рад Г. Стојановића значајан је и по томе што представља леп покушај да се код нас дâ јачи полет филозофској мисли оштрењем супротности између двеју струја које су у последње време добиле снажнији израз у нашој филозофији.

С. Т. П.

Власници, Јован М. Јовановић и Владимир Лацковић.

AP
56
S672
knj.7

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY